

**KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁРНОЕ МОРЕ**

Güz / Осень / Spring 2021 ▪ Yıl / Год / Year ▪ Sayı / Номер / Issue 51

**ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

**ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ
НАУК**

AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 - <http://www.dergikaradeniz.com>

Sahibi / Учредитель / Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA

(+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Ответственный редактор

Saliha Sinem İVGİN

Editörler / Editors / Редакторы

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Baş Editör)
- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Arkeoloji)
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Aşık Edebiyatı)
- Prof. Dr. Ceval KAYA (Eski Türk Dili)
- Prof. Dr. Elfina SIBGETULLİNA (Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Enver SARI (Psikoloji)
- Prof. Dr. Enver TÖRE (Tiyatro)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Çağdaş Türk Lehçeleri)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (Dilbilim)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA- (Yönetim ve Strateji)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Tarih)
- Prof. Dr. İhsan BULUT (Coğrafya)
- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbek Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Dinler Tarihi)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Slav Dilleri ve Edebiyatları)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (İlahiyat)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV (Rus Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Tarih)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkasya – Yakıncağ Tarih)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ (İktisat)
- Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Kırgız Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Eğitim Bilimleri)
- Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yeni Türk Edebiyatı)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Alman Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Halk Bilimi)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Eski Türk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN (Eğitim Bilimleri)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN (Kazak Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Gönül KONAKAY (Muhasebe)

- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR (Felsefe)
- Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Sibirya Halkları)
- Doç. Dr. RanettaGAFAROVA (Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ (Halk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK (Resim)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT (İşletme)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ (Öğretim Teknolojileri Eğitimi)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA (Sosyoloji)
- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN (Turizm)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN (Uluslararası İlişkiler)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI (Sanat Tarihi)
- Dr. Öğretim Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Siyasi Tarih ve Türk Siyasal Hayatı)
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY (Müzik)
- Uzman İlya İVANOV (Çuvaş Dili ve Edebiyatı)

Yayın Kurulu / Редакция / Editorial Board

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ▪ Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Dmitry D. VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Yakup ÇELİK (İstanbul Kültür Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ▪ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tina GELASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Giorgi SOSİASHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Gous Khan, (Jawaharlal Nehru University) ▪ Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) ▪ Prof. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Milli Folklor Enstitüsü)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

&

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ

Uluslar Arası İlişkiler / Международные отношения / International relations expert
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ

Yazışma Adresi / Адрес для корреспонденции / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Издательство / Press

Bizim Dijital Matbaacılık
Ostim, Uzun Çay Cad, 1128. Sk. No:6, Yenimahalle/Ankara

Bu dergi Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Russian Science Citation Index(elibRARY.ru), Modern Language Index(MLA), Open Academic Journals Index, SOBIAD, Directory of Research Journals Indexing, CiteFactor, Google Akademik tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Russian Science Citation Index(elibRARY.ru), Modern Language Index(MLA), Open Academic Journals Index, SOBIAD, Directory of Research Journals Indexing, CiteFactor, Google Scholar.

Hakem Kurulu / Board of Referees / Совет рецензентов

ANTROPOLOJİ

- Prof. Dr. Hande BİRKALAN GEDİK, Yeditepe Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, muduri jabbores@yandex.ru, cabbares@yahoo.com (Özbekistan)
- Dr. Öğr. Üyesi Nagihan ÇETİN, 0000-0001-5098-2573, Antalya AKEV Üniversitesi, nagihan.cetin@akev.edu.tr (Türkiye)

ARKEOLOJİ

- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK, 0000-0001-8386-0062, Iğdır Üniversitesi bahattin.celik@igdir.edu.tr , c.bahattin@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Alexey A. TISHKIN, 0000-0002-7769-136X, Altai State University, tishkin210@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Doç., Dr. Toğrul HALILOV 0000-0002-3703-8315, Azerbaycan Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, x.toqrul@gmail.com (Nahçıvan /Azerbaycan)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI, 0000-0003-1840-6562, Ardahan Üniversitesi samipataci@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Deniz SEVMEN, 0000-0003-2077-2158, Selçuk Üniversitesi, dselcuk@selcuk.edu.tr (Türkiye)

BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000-0002-7701-0077, Giresun Üniversitesi, sahin113@hotmail.com (Türkiye)

COĞRAFYA

- Prof. Dr. İhsan BULUT, 0000-0002 4873-3479, Akdeniz Üniversitesi ihsanbulut@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN, 0000-0002-1833-6501, Atatürk Üniversitesi mzaman@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gülşınar AKBULUT, 0000-0002-5943-7747, Cumhuriyet Üniversitesi, gakbulut58@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Alexandr N. DUNETS, 0000-0002-3804-6800, Altai State University, dunets@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI, 0000-0003-1282-7024, Gazi Üniversitesi unaldi@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mücahit COŞKUN, 0000-0002-7881-6742, Karabük Üniversitesi ncoskun@karabuk.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Zeki BORAZ, 0000-0002-3333-2402, Fırat Üniversitesi zboyraz@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, 0000-0001-7172-7133, Akdeniz Üniversitesi mustafaerturk@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Salih CEYLAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, sceylan@mehmetakif.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bayram ÇETİN, 0000-0002-8237-1360, Uludağ Üniversitesi bayramcetin@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Serhat ZAMAN, 0000-0003-4300-9382, Uludağ Üniversitesi serhatzaman@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kaan KAPAN, 0000-0003-2979-5057, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya (Türkiye)

DİL - DİLBİLİM

- Prof. Dr. Ahmet BURAN, 0000-0002-8430-1008, Fırat Üniversitesi buran.ahmet@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR, 0000-0003-0762-410X, Gazi Üniversitesi, necatidemir@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, 0000-0003-6969, Hacı Bayram Veli Üniversitesi mfatihkr@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, 0000-0002-7020-3220 Ardahan Üniversitesi gunaykaraagac@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ceval KAYA, Ardahan Üniversitesi, 0000-0002-6872-6145 cevalkaya@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferruh AĞCA, 0000-0002-8784-9095, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, ferruhakca@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000 0002 7701 0077, Giresun Üniversitesi, sahin113@hotmail.com (Türkiye)

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER, 0000-0002-2875-8409, Ege Üniversitesi mustafa.oner@ege.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Marika JİKİA, ORCID:, İvane Cavakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Hülya Arslan EROL, 0000-0003-4291-732X, Gaziantep Üniversitesi, herol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous Mashkooor KHAN, ORCID:, Jawaharlal Nehru University, gousgkhan@gmail.com (Delhi – Hindistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL, 000-0001-7641-163X, Ardahan Üniversitesi mustafasanel@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Akartürk KARAHAN, 0000-0002-9117-6356, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi akartrk@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN, 0000-0002-5635-9448, Mersin Üniversitesi, abdullahelcan@gmail.com, a_elcan@hotmail.com(Türkiye)

EDEBİYAT

AZERBAJCAN DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, 0000-0003-1957-0778, Azerbaycan Bilimler Akademisi, isa.habibbeyli@science.az (Azerbaycan)
- Prof.Dr. Muhtar KAZIMOĞLU, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor mukhtarkazimoglu@gmail.com (Azerbaycan)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, (Azerbaycan)

ESKİ TÜRK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL, 0000-0003-1056-9957. İstanbul Kültür Üniversitesi, mfkoksal@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR, 0000-0001-9972-9763, Karadeniz Teknik Üniversitesi, mevhibecosar@hotmail.com. (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali YILDIRIM, 0000-0001-9228-6111, Fırat Üniversitesi, ayildirim@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bahir SELÇUK, 0000-00019915-3100, Fırat Üniversitesi, bahirselcuk@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALİN, 0000-0002-9959-3306, Marmara Üniversitesi, mskacalin@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ - 0000-0002-7478-7518, Batman Üniversitesi, ahmet.icli@batman.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Hasan ŞENEL, 0000-0002-5825-8034, Fırat Üniversitesi, senerhasan@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Özlem AYAZLI, 0000-0003-4981-6900, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, civelek.o@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Serkan DERİN, 0000-0003-3740-6365, Ardahan Üniversitesi, serkanderin@ardahan.edu.tr (Türkiye)

RUS DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV, 0000-0002-1521-0305, Kırım İki Dillik İnovasyon Enstitüsü, remzidevletov@mail.ru (Kırım)

- Prof. Dr. Bahar GÜNEŞ, 0000-0002-0975-1172, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi baharagunes@list.ru (Türkiye)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO, 0000-0002-5161-9511 Emerita University of Alberta, nataliek@ualberta.ca (Kanada)
- Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA, 0000-0001-8096-2143, Evraziskiy İnstitüt Razvitiya İmena İ. Gaspirinskogo (Kırım)
- Dr. Öğretim Üyesi Shalala RAMAZANOVA, 0000-0002-3252-6504, Ardahan Üniversitesi shalaramazanova@ardahan.edu.tr (Türkiye)

KAZAK TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Ayabek BAYNİYAZOV, 0000-0002-9603-1332, Ahmet Yesevi Üniversitesi, ayabek67@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Alva BERİKBAYKIZI TEMİRBOLAT, 0000-0002-7888-8957, El-Farabi Üniversitesi, alua_t@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Baltabay ABDİKAZİULI, 0000-0002-4191-0831, Abay Üniversitesi, b.abdigaziuli@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. İslam JEMENEY, 0000-0002-5782-4014, Al Farabi Kazakh National Universty, jemeneyislam@yahoo.com, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN, 0000-0002-5477-2116, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, ergaliesb@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Aigulim AİTBAYEVA, 0000-0001-7024-6602, Al Farabi Kazakh National Universty, aba-abd@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Kenan KOÇ, 0000-0002-9603-1332, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, kenankoc2030@hotmail.com, (Türkiye)

KIRGIZ TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV, CHUI Üniversitesi, (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Samet AZAP, 0000-0002-4047-1443, Kastamonu Üniversitesi sametazap@hotmail.com (Türkiye)

GÜRCÜ DİLİ VE EDEBİYATI

- Doç. Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK, 0000-0003-1875-4954, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, gul.m18@hotmail.com (Türkiye)

ÖZBEK DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL, 0000-0002-3382-5389, Bilimler Akademisi, jabbores@yandex.ru, cabbare@yahoo.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nizomiddin MAHMUDOV, 0000-0003-1786-6073, Özbekistan Bilimler akademisi, nizomiddinmahmudov17@gmail.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Sarigul BAHODIROVA, 0000-0001-5720-4125, Karakalpakistan Bilimler akademisi, sbahodirova@yandex.ru, (Özbekistan)

TATAR TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsmail KERİMOV, Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA, 0000-0001-5755-8687, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü alfina2003@yandex.ru (Rusya Federasyonu)

- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Yakup ÇELİK, 0000-0001-9252-8221, İstanbul Kültür Üniversitesi, ycelik1234@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Enver TÖRE, 0000-0002-2074-3608, Artvin Üniversitesi, entor@artvin.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Nazım ELMAS, 0000-0003-4758-8801, Giresun Üniversitesi, nazim.elmas@giresun.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN, 0000-0002-9959-3306, Marmara Üniversitesi, mskacalin@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Mutlu DEVECİ, 0000-0002-2473-053X, Fırat Üniversitesi, Elazığ, mdeveci@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. Veysel ŞAHİN, 0000-0003-3265-0481, Fırat Üniversitesi, vsahin68@gmail.com, vsahin@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER, 0000-0002-2725-1550, Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, mail, Türkiye
- Prof. Dr. Fatih KANTER, 0000-0003-0754-6930, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, fatih.kanter@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Gökay DURMUŞ, 0000-0002-8602-1130, Kars Kafkas Üniversitesi, gokaydurmus36@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Taylan ABİÇ, 0000-0001-9240-0949, Ardahan Üniversitesi, taylanabic82@gmail.com, Türkiye

FELSEFE

- Prof. Dr. Mikhail Yurevish SHISHIN, 0000-0002-2148-5233, Polzunov Altai State Technical University, shishinm@gmail.com, (Russian Federation)
- Prof. Dr. Aktolkın TURLUKANOVNA KULSARIYEVA, 0000-0002-7867-430X, Abay Üniversitesi, aktolkyn777@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Füzuli QURBANOV, 0000-0002-2906-9218, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi fqurbanov2005@rambler.ru (Azerbaycan)
- Doç. Dr. Irina ZHERNOSENKO, 0000-0002-8571-6205, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irina.jernosenko@gmail.com, Russian Federation
- Проф. Др. Макаров Юрий НИКОЛАЕВИЧ, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", yurymakarov61@yandex.ru

FOLKLOR / HALK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, 0000-0003-1105-0479 Ardahan Üniversitesi, erdoganalintkaynak@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Muhtar KAZIMOĞLU, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, mukhtarkazimoglu@gmail.com, Azerbaycan
- Prof. Dr. Ali DUYMAZ, 0000-0002-2890-2749, Balıkesir Üniversitesi ali_duymaz@hotmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN, 0000-0002-5252-9657, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, bsisman@omu.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ, 0000-0002-6682-8455, Nevşehir Üniversitesi, bayramdurbilmez@gmail.com, Türkiye

- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X, Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, jabbores@yandex.ru, cabbares@yahoo.com, Özbekistan
- Doç. Dr. Sedat BAHADIR, 0000-0002-1018-016X, Atvin Üniversitesi, drsedatbahadır@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Adem BALKAYA, 0000-0002-1309-6406, Kafkas Üniversitesi, adembalkaya81@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, Azerbaycan
- Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ, 0000-0001-9138-3825, Siirt Üniversitesi (Türkiye) rezankarakas@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Necdet TOZLU, 0000-0002-0466-1290, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, necdettozlu@hotmail.com , ntozlu@erzincan.edu.tr (Türkiye)

HUKUK

- Dr. Öğretim Üyesi Zehra BADAĞ, 0000-0002-6793-8154, İstanbul Ticaret Üniversitesi, zbadak@ticaret.edu.tr, Türkiye

İKTİSAT

- Prof. Dr. Ali Hakan BÜYÜKLÜ, 0000-0002-4174-4358, Yıldız Teknik Üniversitesi, hbuyuklu@yildiz.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, 0000-0003-0260-7538, Kocaeli Üniversitesi, harundemirkaya@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLİ ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi, mail (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT, 0000-0002-3159-3289, Atatürk Üniversitesi, kerem@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ, 0000-0002-3582-5454, Ardahan Üniversitesi sibelcengiz@ardahan.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ömer BİLEN, 0000-0001-7198-8421, Bursa Teknik Üniversitesi omer.bilen@btu.edu.tr (Türkiye)
- Макаров Михаил Юрьевич, 0000-0002-0130-2030, ЧОУ ВО "Санкт-Петербургский университет технологий управления и экономики", mikemakarov@mail.ru

İLÂHİYAT

- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi, munal@erciyes.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Kenan HAS, Erciyes Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ, 0000-0003-4179-7645, Marmara Üniversitesi, altas68@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC, Tuva Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu
- Prof. Dr. Sefa BARDAKÇI, 0000-0001-6177-1915, Selçuk Üniversitesi, sefabardakci@hotmail.com, Türkiye

İLETİŞİM – GAZETECİLİK – YAYINCILIK

- Prof. Dr. Çetin Murat HAZAR, 0000-0001-7173-8529, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, cetinmurat2002@yahoo.com
- Prof. Dr. Gülcan IŞIK, 0000-0002-6296-7802, Gazi Üniversitesi, gulcankarakaya@gmail.com
- Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK, 0000-0003-3619-4241, Gazi Üniversitesi, sezai.turk@hbv.edu.tr
- Doç. Dr. Hale TORUN, 0000-0002-4406-8272, İstanbul Aydın Üniversitesi, hale.torun@gmail.com
- Doç. Dr. Gayana YÜKSEL, 0000-0002-0894-7544, Volodimir Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi, gayanayuksel@gmail.com
- Dr. Semih DELİL, 0000-0003-0358-2344, Başkent Üniversitesi, semihd@baskent.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN, 0000-0002-7390-4831, Ordu Üniversitesi, ahmet@ahmetfidan.com (Türkiye)

İŞLETME

- Prof. Dr. Erdoğan KAYGIN, 0000-0002-2125-5032, Kars Kafkas Üniversitesi, erdogankaygin@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT 0000-0003-3160-933X, Ardahan Üniversitesi zaferaykanat@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ali Kemal ÇELİK, Ardahan, 0000-0002-2605-6526 Üniversitesi alikemalcelik@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Gönül KONAKAY, 0000-0002-4113-8992, Kocaeli Üniversitesi, gkonakay@kocaeli.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergün KARA, 0000-0002-7815-1111, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ergunkaral@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Alper TAZEGÜL, 0000-0001-8658-3814, Kars Kafkas Üniversitesi, alpertazegul@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Savaş DURMUŞ, 0000-0003-4156-4526, Kars Kafkas Üniversitesi, sdurmus_75@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ceyda YERDELEN, 0000-0001-9544-9991, Kars Kafkas Üniversitesi, ceydayerdelen@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Gülay Demir, 0000-0002-3916-7639, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, gulaydemirhotmail.com (Türkiye)

MİMARLIK

- Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK, 0000-0002-1821-2402, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, acozturk@gmail.com (Türkiye)

MÜZİKOLOJİ

- Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU, 0000-0001-9550-9712, Ardahan Üniversitesi, bulentkurtisoglu@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Türker EROĞLU, 0000-0002-5943-209X, @ Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Botrbek MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nino MAİSURADZE, Tarih, Din, Etnoloji İnceleme ve Propaganda Merkezi, Etno muzikolog, Gürcistan
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY, 0000-0003-1797-5210, Ardahan Üniversitesi, sedattamay@ardahanedu.tr (Türkiye)

- Öğr.Gör.Dr. Sonat SEYHAN, 0000-0002-9009-6055, sonatseyhan@gmail.com, Türkiye

PSİKOLOJİ

- Prof. Dr. Enver SARI, 0000-0002-7623-6832, Giresun Üniversitesi enversari@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Dmitry V. KASHIRSKY, 0000-0002-8251-2653, Federal Science-Clinical Center of Rheumatology and Reabilitology , psymath@mail.ru (Russian Federation, Moscow)
- Prof. Dr. Дубовицкая Татьяна ДМИТРИЕВНА, 0000-0002-9604-2672, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", tatdm@mail.ru, Russian Federation
- Doç. Dr. Jigitbekova Bakıt DASTANKIZI, 0000-0003-3060-7359, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi (КазНПУ им Абая), bakhytdastan@mail.ru (Kazakistan)
- Dr. Öğretim Üyesi Volkan DURAN, 0000-0003-0692-0265, Iğdır Üniversitesi, volkan.duran@gmail.com , (Türkiye)

EĞİTİM BİLİMLERİ

- Prof. Dr. Atilla YILDIRIM, 0000-0003-0904-4336, Necmettin Erbakan Üniversitesi, ayildirim@erbakan.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN, 0000-0001-6694-1346, Üniversitesi alpturkakcoltekin@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Adem BAYAR, 0000-0002-8693-9523, Amasya Üniversitesi, adem.bayar@amasya.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR, 0000-0001-7573-0241, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, teyfur1965@gmail.com (Türkiye)
- Воронин Сергей ВЛАДИМИРОВИЧ, 0000-0002-3530-1001, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", voronin.sochi@mail.ru, Russian Federation
- Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR, 0000-0003-1752-3855, rahmancakir@hotmail.com Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Arif Cem TOPUZ 0000-0002-5110-5334, Ardahan Üniversitesi, arifcemtopuz@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Can EKİZ, 0000-0003-0516-1674, Giresun Üniversitesi, bondcan007@hotmail.com, (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Beytullah DÖNMEZ, 0000-0003-3544-0391, Giresun Üniversitesi, donmez2876@hotmail.com, beytullah@donmezigiresun.edu.tr, Türkiye

SANAT TARİHİ

- Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ, 0000-0001-7600-273X, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, fbasbug@gmail.com, Kırgızistan
- Prof. Dr. Sezer Cihaner KESER, 0000-0001-5957-1301, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, sezercihaner@gmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK, 0000-0001-5291-243X, Ardahan Üniversitesi, semracevik@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Ph.D. Svetlana G. BATYREVA, 0000-0003-4268-0705, Kalmyk Scientific Center of the RAS, sargere@mail.ru (Russian Federation)

KAMU YÖNETİMİ

- Doç. Dr. Cemal ÖZTÜRK, 0000-0003-3607-1356, Bitlis Eren Üniversitesi, cozturk@beu.edu.tr, Türkiye

- Dr. Öğretim Üyesi Onur Akçakaya, 0000 0002 7328 5380, Ardahan Üniversitesi, onurakcakaya@ardahan.edu.tr

SOSYOLOJİ

- Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN, 0000-0002-2751-9924, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ahmettasgin65@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU, 0000-0003-2065-5808, Selçuk Üniversitesi, gsavcioglu@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Abdullah MOHAMMADİ, 0000-0002-5123-3643, Ardahan Üniversitesi, abdullahmohammadi@ardahan.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ, 0000-0002-5289-9017, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, haarslantas@gmail.com, (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA, 0000-0002-6417-4151, Munzur Üniversitesi, kalaarif@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Hasan BİÇİM, 0000-0002-9013-7806, Iğdır Üniversitesi, hsnbicim@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Burcu GÜDÜCÜ, 0000-0001-5229-1565, İstanbul Aydın Üniversitesi, burcuguducu@aydin.edu.tr (Türkiye)

TARİH - KÜLTÜR

- Prof. Dr. Remzi KILIÇ, 0000-0002-2815-6360, Erciyes Üniversitesi, kilicremzi@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELISHVILI, 0000-0001-5829-8557, Samtskhe-Javakheti State University, rainkav@gmail.com (Gürcistan)
- Prof. Dr. Kaharamon RAJABOV 0000-0002-8098-9861 Özbekistan Bilimler akademisi, Tarih Enstitüsü, kahramon-62@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI, 0000-0002-5008-6901, Kırıkkale Üniversitesi, hamitoba@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Neslihan DURAK, 0000-0003-0672-5128, İnönü Üniversitesi, Neslihan.durak@inonu.edu.tr (Türkiye)
- Associate Professor Vasil MOSİASHVİLİ, 0000-0002-3975-2723, Samtskhe-Javakheti State University, vasilmosiashvili@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ, 0000-0001-7814-2103, Samtskhe-Javakheti State University nikoaxal@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU, 0000-0002-6211-8114, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, telliogluibrahim@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KIRAN, 0000-0001-9136-7665, Muş Alparslan Üniversitesi, a.kiran@alparslan.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferhad TURANLY, 0000-0003-4637-7121, Faculty of Humanites at the National University, ferhadturanly@gmail.com, (Ukraine)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR, 0000-0002-3456-9188, Selçuk Üniversitesi, hbahar@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet ATALAY, 0000-0002-5293-0942, Artvin Çoruh Üniversitesi ahmetatalay@artvin.edu.tr. (Türkiye)
- Doç. Dr. Levent KÜÇÜK, 0000-0001-8819-7933, Ardahan Üniversitesi, leventkucuk@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU, 0000-0001-7867-4724, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, brnkrzgzl@gmail.com (Türkiye)

- Doç. Dr. Elena POLYAKOVA, 0000-0002-8754-4056, Altai State Institute of Culture, elena2873@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Irina KUPRIYANOVA, 0000-0002-7686-242X, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irinak-63@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Nurhan AYDIN, 0000-0001-5192-6346, Kars Kafkas Üniversitesi, z.nurhanaydin@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KILDIROĞLU, 0000-0002-7467-939X, Ardahan Üniversitesi mkildiroglu@kastamonu.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Fatma Rezzan ÜNALP, 0000-0003-1728-046X, Ufuk Üniversitesi, rezzanunalp@gmail.com, rezzan.unalp@ufuk.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Mübariz AĞALARLI, 0000-0002-0697-6130, Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Mubariz.aqalar@gmail.com (Azərbaycan)
- Проф. Др. Макаров Юрий НИКОЛАЕВИЧ, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет", yuryumakarov61@yandex.ru

TURİZM

- Doç. Dr. Özlem ALTINÖZ, 0000-0001-6593-8364 Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ozlem.surucu@hbv.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Rahman TEMİZKAN, 0000-0002-9750-1543 Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Semih BÜYÜKİPEKÇİ, 0000-0002-8174-5682, Selçuk Üniversitesi, sbipekci@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ebru SEÇKİN, 0000-0003-0843-2214, Yıldız Teknik Üniversitesi, seckinebru@gmail.com, Türkiye
- Yrd.Doç.Dr. Gonca KILIÇ, 0000-0002-8221-4808, Afyon Kocatepe Üniversitesi, kilicgonca@aku.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN, 0000-0001-6107-2444, Ardahan Üniversitesi, hurriyetcimen@ardahan.edu.tr (Türkiye)

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN, 0000-0002-9997-8898, Giresun Üniversitesi, drbetulkaragoz@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN, 0000-0003-3801-7989, Yakın Doğu Üniversitesi, ghadir.golkarian@neu.edu.tr (KKTC)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN, 0000-0002-8854-1527, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, taskiranc@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA, 0000-0002-4164-8028, Giresun Üniversitesi, yalcinsarikaya@giresun.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Çağatay BENHÜR, 0000-0002-0962-9038, Selçuk Üniversitesi, cbenhur@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi, muratonsoy@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL, 0000-0001-9574-4704, Kars Kafkas Üniversitesi, emikail@turansam.org, (Türkiye)
- Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK, 0000-0001-9859-182X, Kars Kafkas Üniversitesi, atilcemcicek@yahoo.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler) muratonsoy@hacettepe.edu.tr (Türkiye)

- Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI, 0000-0002-4476-6572, Giresun Üniversitesi, kara_agacli@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN, 0000-0003-2572-2264, Ardahan Üniversitesi, kutayustun@ardahan.edu.tr (Türkiye)

ANTRENMAN BİLİMİ

- Doç. Dr. Gökhan İPEKOĞLU, 0000-0002-8530-0031, Sinop Üniversitesi, gokhanipekoglu@sinop.edu.tr (Türkiye)

TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIVES / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria ÇİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVIÇ – SIRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVIÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞİSTAN CUMHURİYETİ.) ▪ Doktorant Nursaula AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

İÇİNDEKİLER / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

SALES EFFECT OF DIGITAL MARKETING IN SMALL AND MEDIUM-SIZED ACCOMMODATION ENTERPRISES IN CORE CAPPADOCIA

ÇEKİRDEK KAPADOKYA KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ KONA KLAMA İŞLETMELERİNDE DİJİTAL PAZARLAMANIN SATIŞ ETKİSİ

ВЛИЯНИЕ ПРОДАЖИ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА НА МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ С ПРОДАЖИ В КАППАДОКИИ

Yakup ERDOĞAN - Ebru GÜNEREN.....1

EĞİTİM ÇALIŞANI KADINLARIN YÖNETİCİ OLMALARININ ÖNÜNDEKİ CAM TAVAN SENDROMUNA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

THE OPINIONS OF WOMEN IN EDUCATION ON THE GLASS CEILING SYNDROME BEFORE BEING MANAGER

МНЕНИЯ ЖЕНЩИН В ОБРАЗОВАНИИ О СИНДРОМЕ СТЕКЛЯННОГО ПОТОЛКА

Meral ÖZERTÜRK - İbrahim GÜL 24

KARAYAKA (TOKAT/ERBAA) AĞZINDAN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

CONTRIBUTIONS TO THE DICTIONARY FROM KARAYAKA (TOKAT/ERBAA)

ВЗНОСЫ В СЛОВАРЬ ИЗ КАРЯКИ (ТОКАТ/ЕРБАА)

Şerife ÖZER - Betül GÖRMÜŞ 45

KIZILORDU'DAN AZERBAIJAN LEJYONU'NA FATALİBEYLİ DÜDENGSKİ VE ALMANYA'DAKİ BASIN FAALİYETLERİ

FROM KIZILORDU TO AZERBAIJAN LEGION FATALİBEYLİ DÜDENGİNSKİ AND PRESS ACTIVITIES IN GERMANY

ОТ КРАСНОЙ АРМИИ ДО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛЕГИОНА ФАТАЛИБЕЙЛИ ДУДЕНГИНСКИЙ И ЕГО ПРЕСС-ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ГЕРМАНИИ

Erhan YOSKA - Aydın MAĞARA 59

BİLGİ TOPLUMU, E-YÖNETİŞİM VE POLİTİKA SÜRECİ

INFORMATION SOCIETY, E-GOVERNANCE AND POLICY PROCESS

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО, ЭЛЕКТРОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Elif MALTAŞ - Sibel ORHAN - Muhammet GÜMÜŞ - Emine KIZILKAYA 71

KIRSAL KESİMDE DİNDARLIK VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI (GİRESUN İLİ FINDIKLI KÖYÜ ÖRNEĞİ)

RELIGIOSITY AND SOCIAL MEDIA USE IN RURAL AREAS (A CASE STUDY IN GİRESUN PROVINCE / FINDIKLI VILLAGE)

РЕЛИГИОЗНОСТЬ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЯХ (НА ПРИМЕРЕ ДЕРЕВНИ ФЫНДЫКЛЫ В ПРОВИНЦИИ ГИРЕСУН)

Lokman CERRAH.....90

**ERMENİ-KIPÇAK KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ VE BUNUNLA BİRLİKTE OLUŞAN
ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ**

ARMENIAN-KIPCHAK CULTURAL INTERACTION AND THE CONSEQUENTIAL
KIPCHAK TURKISH WITH ARMENIAN LETTERS

АРМЯНО-КИПЧАКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И
ПОСЛЕДУЮЩЕЕ КИПЧАКСКОЕ ТУРЕЦКОЕ С АРМЯНСКИМИ БУКВАМИ

İsmail Emre ÖZKAN.....116

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞBİRLİKLİ ÖĞRENME
UYGULAMALARI SÜRECİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR
(İZMİR/BORNOVA ÖRNEĞİ)**

PROBLEMS ENCOUNTERED BY SECONDARY EDUCATION TEACHERS IN THE
PROCESS OF COOPERATIVE LEARNING (IZMIR/BORNOVA EXAMPLE)

ПРОБЛЕМЫ, С КОТОРЫМИ СТАЛКИВАЮТСЯ УЧИТЕЛЯ СРЕДНИХ ШКОЛ В
ПРОЦЕССЕ СОВМЕСТНОГО ОБУЧЕНИЯ (ПРИМЕР / БРИМЕР)

Mehmet TEYFUR - Emine TEYFUR 135

**GÜLNAR (MERSİN) GEZENDE KANYONU’NUN TURİZM POTANSİYELİ
TOURISM POTENTIAL OF GÜLNAR GEZENDE (MERSİN) CANYON**

ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КАНЬОНА ГЮЛНАР (МЕРСИН) ГЕЗЕНДЕ

Ahmet ATASOY - Cevat ERCİK.....151

**THE ROOT CAUSES OF ECONOMIC INEQUALITY OF SAMTSKHE-
JAVAKHETI REGION AND THE REDUCTION WAYS**

ПРИЧИНЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО НЕРАВЕНСТВА НАСЕЛЕНИЯ САМЦХЕ-
ДЖАВАХЕТСКОГО РЕГИОНА И ПУТИ ЕГО СНИЖЕНИЯ

SAMTSHE-SAVAKHETİ BÖLGESİNDE EKONOMİK EŞİTSİZLİĞİN NEDENLERİ VE
ÖNLEME YOLLARI

Giorgi JVARIDZE.....178

**SEVERAL ASPECTS OF THE PROBLEMS OF CIVIL INTERGRATION
ACCORDING TO THE GEORGIAN-ARMENIAN LINGUISTIC CONTACTS, ON
THE EXAMPLE OF JAVAKHETI**

SAVAKHETİ BÖLGESİ ÖRNEĞİNDE GÜRCÜ VE ERMENİ DİL İLİŞKİLERİNE
GÖRE SİVİL ENTEGRASYON SORUNLARININ ÇEŞİTLİ YÖNLERİ ÜZERİNE

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ГРАЖДАНСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ПО ПОВОДУ
ГРУЗИНО-АРМЯНСКИХ ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ НА ПРИМЕРЕ ДЖАВАХЕТИ

Janna KHACHATURIAN.....189

**TEXTOLOGICAL-CODICOLOGICAL ANALYSIS OF BESARION
ORBELISHVILI „GRDEMLİ“**

ТЕКТОЛОГО-КОДИКОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ПОЛЕМИЧЕСКОГО ХАПАКТЕРА БЕСАРИОНА ОРБЕЛИШВИЛИ „ГРДЕМЛИ“

BESARION ORBELİSHVİLİ POLEMİK TARZI ESERİ OLAN „GRDEMLİ“NİN METİN
TANIMLAMASI

Nino MEGENEISHVILI.....199

THE ROLE OF DISCUSSION IN ACTIVE TEACHING AND DIALOGUE CULTURE BUILDING AKTİF ÖĞRETİMDE VE DİYALOG KÜLTÜRÜ BECERİSİNİN OLUŞUMUNDA TARTIŞMANIN ROLÜ РОЛЬ ДИСКУССИИ В АКТИВНОМ ПРЕПОДАВАНИИ И СОЗДАНИИ КУЛЬТУРЫ ДИАЛОГА Nodar MIRAZANASHVILI - Manana MİCHITASHVILI	210
EY, DÜNYE EY ROMANINDA KAZAKLARDAKİ LAKAP TAKMA, İSİM VERME ÜZERİNE BİR İNCELEME AN INVESTIGATION ON NAMING AND NICKNAMING OF KAZAKH IN THE NOVEL "EY, DUNYA EY" ИССЛЕДОВАНИЕ НАЗВАНИЯ КАЗАХСКОГО ИМЕНОВАНИЯ И ПРОЗВИЩ В РОМАНЕ «ЕЙ, ДУНИЕ ЕЙ» Hikmet KORAŞ - Gulshat SHAIKENOVA.....	220
AZERBAIJAN ŞİİR DİLİNDE ZAMAN KONSEPTİNİN SANATSAL FELSEFİ VE BİLİMSEL TEORİK MESELELERİ ARTISTIC-PHILOSOPHICAL AND SCIENTIFIC-THEORETICAL ISSUES OF THE CONCEPT OF TIME IN THE AZERBAIJANI POETIC LANGUAGE ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ И НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОНЦЕПЦИИ ВРЕМЕНИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭЗИИ Farid İBRAHİMLİ.....	234
BABY BOOMERS, X, Y, Z KUŞAKLARININ SOSYAL MEDYA KULLANIM DÜZ VE TERCİHLERİ SOCIAL MEDIA USAGE LEVELS AND PREFERENCES OF THE BABY BOOMERS, GEN X, GEN Y, GEN Z BABY BOOMERS, ПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫМИ СЕТЯМИ И ПРЕДПОЧТЕНИЯ ПОКОЛЕНИЙ X, Y, Z Gökhan ALPTEKİN - Deniz TÜRKMEN - Halis Adnan ARSLANTAŞ.....	253
BRICS - T ÜLKELERİNİN NÜFUS ARTIŞ HIZI İLE KALKINMA İLİŞKİSİ: YAPISAL KIRILMALI EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ BRICS-T COUNTRIES' DEVELOPMENT RELATIONSHIP WITH POPULATION GROWTH RATE: COINTEGRATION ANALYSIS WITH STRUCTURAL BREAK ВЗАИМОСВЯЗЬ РОСТА НАСЕЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СТРАН БРИКС-Т АНАЛИЗ СОИНТЕГРАЦИИ СТРУКТУРНЫХ РАЗРЫВОВ Gökhan KONAT - Eda FENDOĞLU	279
DİLLER ARASI ETKİLEŞİM: ARAPÇA VE TÜRKÇE ÖRNEĞİ INTERACTION BETWEEN LANGUAGES: THE CASE OF ARABIC AND TURKISH ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ЯЗЫКАМИ: НА ПРИМЕРЕ АРАБСКОГО И ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКОВ Luay Hatem YAQOOB	296

EDEBİYAT İNCELEMELERİNDE “TİP” OKUMALARININ GELENEKSELLEŞMESİ SORUNU VE “FATİH-HARBİYE” KİŞİLER

THE TROUBLE OF THE TRADITIONALIZATION OF 'TYPE' READINGS IN LITERATURE REVIEWS AND THE PERSONS OF 'FATİH-HARBİYE

ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТИПОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ПЕРСОНАЖЕЙ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ И ПЕРСОНЫ РОМАНА “ФАТИХ-ХАРБИЙЕ”

Ayda Ontaç GÜNER.....311

MEVCUT PAZARLARDA YENİ ÜRÜN LANSMAN STRATEJİLERİ: TÜRKİYE TÜKETİCİ ELEKTRONİĞİ PAZARINDA VAKA ÇALIŞMASI

NOVEL PRODUCT LAUNCH STRATEGIES IN CURRENT MARKETS: CASE STUDY IN THE CONSUMER ELECTRONICS MARKET OF TURKEY

СТРАТЕГИИ ОТПУСКА НОВЫХ ПРОДУКТОВ НА СУЩЕСТВУЮЩИХ РЫНКАХ: ПРИМЕР ТУРЕЦКОГО РЫНКА БЫТОВОЙ ЭЛЕКТРОНИКИ

Kutay MUTDOĞAN.....333

NANKÖRLÜK PSİKOLOJİSİ VE DİNDARLIK ÜZERİNE DENEYSSEL BİR ÇALIŞMA

EXPERIMENTAL STUDY IN THE PSYCHOLOGY OF UNGRATEFULNESS AND RELIGIOUSNESS

ПСИХОЛОГИИ И РЕЛИГИОЗНОСТЬ: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Burak İNCİ - Nurten KIMTER 353

TATİL KARARLARINDA ELEKTRONİK PAZARLAMANIN (B2C) ROLÜ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

ROLE OF ELECTRONIC MARKETING (B2C) IN HOLIDAY DECISIONS: CASE OF ISTANBUL

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННОГО МАРКЕТИНГА (B2C) ПРИ ОТПУСКОВ: ПРИМЕР СТАМБУЛА

Levent KARADAĞ - Serhat ŞEKER.....385

BAHAEDDİN ÖZKİŞİ'NİN SOKAKTA ROMANINDA MEKÂN-İNSAN İLİŞKİSİ

SPACE-HUMAN RELATIONSHIP IN BAHAEDDİN ÖZKİŞİ'S NOVEL TITLED SOKAKTA

КОСМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В РОМАНЕ БАХАЭДНА ЁЗКИШИ СОКАКТА (НА УЛИЦЕ)

Gürhan ÇOPUR.....403

SEYAHATNAMELERDE DOĞUBAYAZIT

DOGUBEYAZIT IN TRAVEL BOOKS

ДОГУБЕЯЗИТ В КНИГАХ ПУТЕШЕСТВИИ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ

Adem ÇAKMAK.....415

İÇ DENETİMDE FARKLI KAYNAK KULLANIMI

USAGE OF DIFFERENT RESOURCES IN INTERNAL AUDIT

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗНЫХ РЕСУРСОВ ВО ВНУТРЕННЕМ АУДИТЕ

Erdinç ÖÇAY.....427

AHMET HAŞİM'İN ŞİİRLERİNDE MEKÂN SPACE IN AHMET HAŞİM'S POEMS ПРОСТРАНСТВО В СТИХАХ АХМЕТА ХАШИМА Taylan ABİÇ - Vecihe SOLMAZ.....	450
ТИПИКОН ИВЕРСКОГО МОНАСТЫРЯ НА АФОНЕ: ПРЕДПОСЫЛКИ И ПАРАЛЛЕЛИ ATİNA İVİRON MANASTIRI'NIN TŪZŪGŪ: YAZILIŞININ ÖNKOŞULLARI VE DİĞER TŪZŪKLERLE KARŞILAŞTIRILMASI THE TYPICON OF İVIRON MONASTERY: PRECONDITIONS AND PARALLELS Salome ZVIADADZE.....	464
KAZAK HALK HEKİMLİĞİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR STUDIES ON KAZAKH FOLK MEDICINE ИССЛЕДОВАНИЯ ПО КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ Karlygash ASHIRKHANOVA	474

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 51, Autumn-2021, p. (1-23)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: <https://doi.org/10.17498/kdeniz.944276>

Research Article

Received: May 28, 2021 | Accepted: Aug 6, 2021

This article has been checked for plagiarism.

SALES EFFECT OF DIGITAL MARKETING IN SMALL AND MEDIUM-SIZED ACCOMMODATION ENTERPRISES IN CORE CAPPADOCIA

ÇEKİRDEK KAPADOKYA KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE DİJİTAL PAZARLAMININ SATIŞ ETKİSİ

ВЛИЯНИЕ ПРОДАЖИ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА НА МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ С ПРОДАЖИ В КАППАДОКИИ

Yakup ERDOĞAN*
Ebru GÜNEREN**

ABSTRACT

Along with the developing technology, the increase in the use of mobile devices and the change in people's lifestyles have also changed the usage habits of the product or service. For this reason, a rapid transition from traditional marketing methods to digital marketing is observed in many sectors. This transition is also experienced in tourism enterprises. While traditional marketing poses a challenge for small and medium businesses (SMEs) around the world due to its cost, digital marketing provides many platforms for small and medium businesses to raise awareness of the product they offer to consumers due to its relatively low cost. In this context, digital marketing tools such as e-mail, mobile marketing, social media marketing, search engine optimization, pay-per-click and online advertising activities have started to be used in the tourism sector. The subject of the study is the effects on sales of the use of digital marketing tools by tourism SMEs in the Core Cappadocia region. The data obtained for the purpose of determining the uses and impacts were obtained as a result of the questionnaire applied to the owners or managers in 48 accommodation enterprises, which have been defined as SME in the Core Cappadocia region. The collected data were analysed with SPSS 21 package program. It has been determined that there is a positive significant relationship between the usage of digital marketing tools and their effects on sales, and there is no significant change in the annual turnover of the enterprises after the use of digital marketing tools. In addition, it has been determined that the use of digital marketing tools does not differ significantly according to the availability of a marketing department.

Keywords: Digital Marketing, Sales Effect, Accommodation Enterprises, Tourism SMEs, Core Cappadocia

---

* ORCID: [0000-0003-1172-5448](https://orcid.org/0000-0003-1172-5448), Res. Asst. Kastamonu University Department of Tourism Guidance, yerdogan@kastamonu.edu.tr

** ORCID: [0000-0003-2669-4402](https://orcid.org/0000-0003-2669-4402), Assoc. Prof. Dr. Nevşehir HBV University Department of Tourism Management, ebruguner@gmail.com

ÖZ

Gelişen teknoloji ile beraber mobil cihazların kullanımının artması ve buna bağlı olarak insanların yaşam şekillerinin değişmesi, ürün veya hizmetin kullanım alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Bu sebeple birçok sektörde geleneksel pazarlama yöntemlerinden, dijital pazarlamaya hızlı bir geçiş gözlenmektedir. Turizm işletmelerinde de bu geçiş yaşanmaktadır. Geleneksel pazarlama, maliyeti nedeniyle dünyadaki küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için bir zorluk oluştururken, dijital pazarlama, küçük ve orta ölçekli işletmelere, nispeten düşük maliyetleri nedeniyle tüketicilere sundukları ürün hakkında farkındalık yaratmak için birçok platform sağlamaktadır. Bu bağlamda, e-posta, mobil pazarlama, sosyal medya pazarlaması, arama motoru optimizasyonu, tıklama başına ödeme ve çevrimiçi reklam faaliyetleri gibi dijital pazarlama araçları turizm sektöründe kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmanın konusunu, Çekirdek Kapadokya Bölgesi'ndeki turizm KOBİ'lerinin, konaklama işletmeleri özelinde, dijital pazarlama araçlarının kullanımının satışlar üzerindeki etkileri oluşturmaktadır. Kullanımların ve etkilerin belirlenmesi amacıyla elde edilen veriler, Çekirdek Kapadokya Bölgesi'nde KOBİ tanımına giren 48 konaklama işletmesindeki işletme sahibi ya da yöneticilere uygulanan anket sonucunda elde edilmiştir. Toplanan veriler, SPSS 21 paket programı ile analizlere tabi tutulmuş olup; dijital pazarlama araçlarının kullanım dereceleri ile satışlar üzerindeki etkileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve dijital pazarlama araçlarının kullanımı sonrası işletmelerin yıllık cirolarında anlamlı bir değişim yaşanmadığı saptanmıştır. Dijital pazarlama araçlarının kullanımının, pazarlama bölümü bulunma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Pazarlama, Satış Etkisi, Konaklama İşletmeleri, Turizm KOBİ'leri, Çekirdek Kapadokya

АННОТАЦИЯ

Наряду с развивающимися технологиями, рост использования мобильных устройств и изменение образа жизни людей изменили привычки использования продукта или услуги. По этой причине во многих секторах наблюдается стремительный переход от традиционных методов маркетинга к цифровому маркетингу. Этот переход также наблюдается в туристических предприятиях. В то время как традиционный маркетинг представляет собой проблему для малых и средних предприятий (МСП) во всем мире из-за своей стоимости, цифровой маркетинг предоставляет множество платформ для малых и средних предприятий, чтобы повысить осведомленность о продукте, который они предлагают потребителям, из-за его относительно низкой стоимости. В этом контексте инструменты цифрового маркетинга, такие как электронная почта, мобильный маркетинг, маркетинг в социальных сетях, поисковая оптимизация, оплата за клик и онлайн-реклама, начали использоваться в секторе туризма. Предметом исследования является влияние использования цифровых маркетинговых инструментов по продажам туристических МСП в Центральном регионе Каппадокии, с точки зрения размещения предприятий. Полученные данные для определения использования и воздействия, были выявлены в результате анкетирования владельцев бизнеса или менеджеров 48 предприятий по размещению жилья, попадающих под определение МСП в Центральном регионе Каппадокии. Было определено, что существует значительная взаимосвязь между степенью использования инструментов цифрового маркетинга и их влиянием на продажи, и нет значительных изменений в годовом обороте предприятий после использования инструментов цифрового маркетинга. Было установлено, что использование инструментов цифрового

маркетинга существенно не отличается в зависимости от наличия отдела маркетинга.
Ключевые слова: Цифровой маркетинг, Влияние на продажи, Гостиничный бизнес, МСП в сфере туризма, Core Cappadocia.

1. INTRODUCTION

The increase in the use of mobile devices with the developing technology and the changes in the way people live accordingly have also changed the usage habits of the product or service (Garcia-Montes, Caballero-Munoz & Pérez-Álvarez 2006). For this reason, a rapid transition from traditional marketing methods to digital marketing is observed in many sectors (Trusov, Bucklin, & Pauwels, 2009). This transition has also been experienced in tourism enterprises. While traditional marketing is a challenge for small and medium-sized enterprises (SMEs) around the world, digital marketing has provided many platforms for small and medium-sized enterprises to raise awareness about the product they offer to consumers due to their relatively low cost (Taiminen & Karjaluoto, 2015). Thus, digital marketing tools such as e-mail, mobile marketing, social media marketing, search engine optimization, pay per click and online advertising activities have been used in the tourism industry (Jorge, Teixeira, Correia, Gonçalves, Martins & Bessa, 2018).

Internet World Stats (2020) states that there are more than 4.5 billion internet users worldwide as of March, 2020. With the strengthening of technological and digital infrastructures, the speed and impact of the Internet has increased. Routine communication established by traditional ways has been replaced by online platforms (Rampur, 2010). With the improvements in broadband internet connection speed and smart devices, enterprises have adopted the effectiveness of the internet. This situation has created efficiency and value on the potential target worldwide, to strengthen and promote the brand. Chaffey & Smith (2013) state that the internet is used in digital and social media to support all marketing activities while promoting the brand and the work. According to Buhalis & Jun (2011), the adoption of information communication technologies and the indispensability of the internet have caused a change in a set of values known as e-tourism in the tourism industry.

It is possible to say that digital marketing activities in the tourism sector are mostly used by the online travel agencies (Yoga, Korry & Yulianti, 2019). Digital marketplaces are often understood as multilateral marketplaces designed to provide an interface to create a network and collaborative outcomes among participants such as manufacturers, users (customers) and other third-party service providers (Qizhi Dai, 2002; Genzorová, Čorejová, & Stalmašeková, 2018). Consumers are expected to act and decide to buy more when evaluating travel products in digital marketplaces based on how satisfied they are with the product, rather than how good the product is (Clemons & Gao, 2008).

The rapid development of information and communication technologies, and especially the internet, has naturally created changes in practices and communication strategies involving governments and stakeholders in the tourism industry in recent years (Buhalis, 2003; Buhalis & Law, 2008; Petrović & Milićević, 2018). This has defined the internet as a powerful and effective marketing tool in tourism (Gorlevskaya, 2016). In this context, accommodation enterprises in the Core

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

Cappadocia Region are expected to use digital marketing tools such as e-mail, mobile marketing, social media marketing, search engine optimization, pay per click and online advertising activities for sales growth.

The use of digital marketing by marketers to increase its competitive advantage, reach target markets faster, be in constant and lively communication with existing customers, and carry out all other marketing activities in digital media with the lowest costs is a necessity (Krishnan, 2019; Chaffey, 2013; Khan and Mahapatra, 2009; Prahalad & Ramaswamy, 2005). Despite this requirement, it may be noted that there is no study on the effect of digital marketing on the sales of small and medium-sized accommodation businesses, especially in the national literature. In this context, the purpose of the study has been determined to reveal the extent to which digital marketing practices affect the sales growth of small and medium-sized accommodation businesses and how important this effect is.

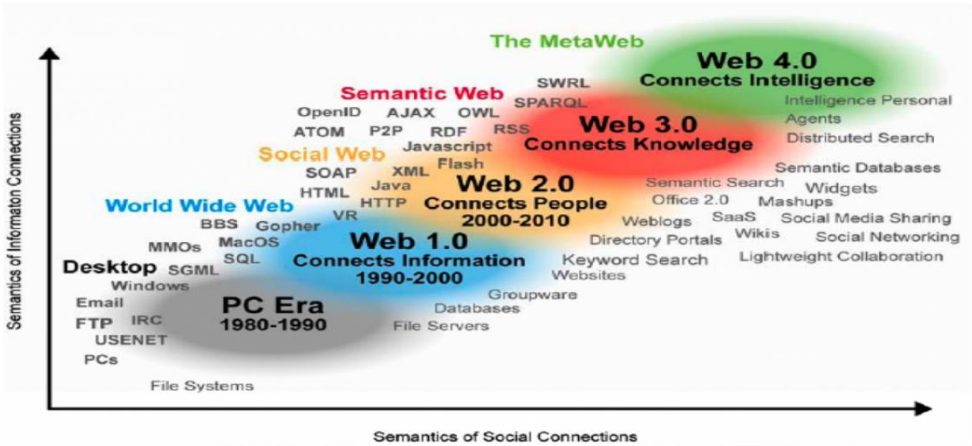
In line with the above explanations, the literature on the place of digital marketing in the tourism industry, digital marketing tools, digital marketing and sales concepts are given below.

1.1. Digital Marketing

Digital marketing is a type of marketing that is widely used in channels through digital channels to promote products or services and reach existing or potential consumers (Key, 2017). While digital marketing shows its presence in channels that do not require internet, it goes beyond internet marketing with this feature (Kulova & Mihaylov, 2018). Digital marketing includes mobile phones (Short Message Service - SMS and Multimedia Message Service - MMS), search engine marketing, social media marketing, display advertising and many other types of digital media (Suryawardani & Wiranatha, 2017). Digital marketing has a very wide meaning that carries out all of its activities in digital environments. It is also defined by helping marketing activities with the use of technology and developing information that is compatible with the needs of customers (Chaffey, 2013).

Early approaches to digital marketing define it as a reflection of traditional marketing, its tools and strategies on the Internet (Constantinides, 2014). At the same time, the characteristics of the digital world and its suitability for marketing have led to the development of sales channels, languages and formats (Chaffey, 2019). In addition, digital marketing has become a new trend that brings together mass marketing and personalization, in other words adapting to the customer, in order to achieve marketing goals (Wind & Rangaswamy, 2001; Behera, Gunasekaran, Gupta, Kamboj & Bala, 2020). In this aspect, it replaces traditional marketing methods (Piñeiro-Otero & Martínez-Rolán, 2016).

The development of technological devices and the internet has led to the emergence of marketing thought through the internet (Gedik, 2020). These developments have also led to the emergence of digital marketing concept by removing global borders more measurable, user centered, accessible and in which producers and consumers are in constant interaction (Graphic 1).

Graphic 1: Development of the Internet and the World Wide Web (Radar Networks & Nova Spivack, 2007)

Digital marketing is also referred to as "online marketing", "internet marketing" or "web marketing" in the literature. Although the term digital marketing has gained popularity over time, it appears that the terms online marketing in the United States and web marketing in Italy are more commonly used. After 2013, the use of digital marketing stands out as the most common term in England and worldwide (Kaur & Sandhu, 2017).

If we look at some of these definitions, Chaffey (2013) defined digital marketing as the use of technologies to assist marketing activities to collect and develop data that will meet customer needs. Digital marketing is a form of marketing that uses electronic devices such as game consoles, smartphones, personal computers and cell phones and involves stakeholders to be part of the process (Nathan Research Inc, 2019).

1.2. Digital Marketing Tools

To introduce products and services in an innovative way, using database-focused distribution channels to deliver them to consumers in a timely and cost-effective manner is known as digital marketing in theory and practice (Wsi, 2013). Digital marketing differs from traditional marketing in that it is measurable, low cost and interactive. In order for digital marketing to be able to identify the target audience and to make the market retargetable, it must develop some tools and have some features (Camilleri, 2018). Digital marketing tools are discussed below in summary (Yasmin, Tasneem & Fatema, 2015).

- Search Engine Optimization - (SEO), covers the arrangements and improvements made to increase the visibility of the enterprises or website that sells online products or services to the target audience in search engine searches.
- Search Engine Marketing - (SEM) refers to all activities related to advertising for a fee on search engines to attract target customers to the website.

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

- Social Media Marketing - (SMM) uses all social media channels as a tool to promote products or services, which belongs to enterprise. Some social media such as Facebook, Twitter and Instagram can be given as examples of channels used by enterprises for marketing purposes.
- Pay Per Click - (PPC) uses online advertising for a fee to rank high in current search engines. More clearly, it is aimed to provide online users to click on the ad and then redirect to the website.
- Affiliate Marketing - (AM) can be defined as a form of agreement that allows third party websites or blogs to generate significant revenue by placing their ads on the website and through commission.
- E-mail and Mobile marketing is a form of communication that allows brands to reach a larger audience by sending mass e-mails or SMS messages such as product promotion, information and celebration to their target customers.
- Web Analytics is a form of strategy that helps an enterprise access competitors' data as well as the customer's data, and can make clear decisions on how to change strategies implemented by helping to analyze it (Brown, 2019).

Digital marketing tools have the ability to adapt by imitating many marketing communication methods and traditional media channels. In this way, it is possible to expand the marketing mix elements. With advancing technology, the increase in the use of mobile devices and the change in people's lifestyles has also changed the usage habits of the product or service (Koçak Alan, Tümer Kabadayı & Erişke, 2018). While technology is marketing itself with its continuous development, enterprises that use technology in marketing their products also allocate in their budgets for digital marketing tools (Ryan, 2016).

1.3. Digital Marketing and Sales

The shopping and consumption demands have changed with change of human needs. Midha (2012) stated that consumption psychology, which is constantly changing in line with consumer demands, also changes the consumption level and consumption structure. For this reason, enterprises in the sector must keep up with the times, meet constant consumer demands and provide customers with products or services on time (Pencarelli, 2020). It is an expected result that enterprises that cannot adapt to the changes that need to be made, depending on the increase in consumer demands, lose their current competitive advantages (Ungerma, Dedkova & Gurinova, 2018). The rapidly rising digital economy requires important regulations in order for traditional marketing activities to adapt to today's digital age, full of innovative opportunities and challenges (Midha, 2012).

In fact, digitization in sales represents a fundamental change in the traditional marketing activities of enterprises (Caliskan, Ozen & Ozturkoglu, 2020). The reasons underlying the social change as a result of technological developments and the changes in purchasing behaviours accordingly make it difficult to be strong in the competitive environment (Vidili, 2020). Sales decisions need to be taken strategically in order to sustainably increase sales digitally and position them as an independent competitive advantage. Accordingly, the importance of customer-

centered sales strategies applied by enterprises under these difficult conditions is emerging (Zhu & Gao, 2019).

Generally known, e-commerce has become a form of digital marketing that has been rapidly adopted by many enterprises. This upward trend has had a huge impact on traditional retailers who do not sell online. This integration should be completed in a healthy way in order to transition from traditional sales methods to digital marketing (Dong, 2018). Digitally sustainable sales can create an independent competitive advantage for the enterprises. Strategic sales decisions in order to position the market should be taken in consideration of operational sales processes and environmental conditions. Chaffey & Smith (2012) stated that benefits such as sales, service, communication, savings, brand creation and spreading on digital platforms, known as the 5S (Sell, Serve, Speak, Save, Sizzle) of Internet marketing, are very important elements for any enterprise interested in digital marketing.

Generally, it is thought that it will provide great advantages for enterprises to use the latest technology as quickly and radically as possible so that they do not fall behind in the competition and serve today's customers in the best way. Accordingly, Rotich & Mukhongo (2015) stated that an enterprise can use digital marketing to increase sales even if it is completely online, partially online or completely offline.

1.4. Tourism SMEs

When the relevant literature is examined, it is seen that some classifications and definitions are made about the concept of SME (Small and Medium-Sized Enterprise). Within the scope of these definitions, criteria such as the number of employees, budget volume and sales volume are used (Çelikkol, Çelikkol & Koç, 2008.) Enterprises with less than 250 employees and annual sales volume below 50 million Euros are expressed as medium-sized enterprises (Şahin, 2011). According to Sarıgül (2012), hotel enterprises with SME status are defined as enterprises that are of great importance economically in terms of creating new job opportunities, contributing to the competitive environment and seeing innovative developments.

Classification of accommodation enterprises that are a part of tourism SMEs is made according to different criteria. The classification of accommodation enterprises can also be made according to the number of rooms. In this context, those with up to 50 rooms are stated as small, those with 51 to 100 rooms as medium-sized, and over 100 rooms as large accommodation enterprises (Ingram, Jamieson, Lynch, & Bent, 2000).

Regarding the studies given above, developments in information and communication technologies in the tourism sector as in every sector were closely followed. Accordingly the use of digital marketing tools and effect on sales in the marketing activities of the accommodation enterprises operating in the Core Cappadocia Region was examined in this study.

2. METHOD

In this study, previous academic studies on the subject were examined with a literature review (Alves, Sousa & Machado, 2020; Carvalho & Carvalho, 2020; Satez, 2016; Priyanka, 2016; Tont et al., 2015; Yasmin et al., 2015; Smith, 2014; Şanlıöz et al., 2013; Julian, 2012; Merisavo, 2005). Since the research aims to reveal the frequency of use of digital marketing tools by the enterprises, their effects on sales and the demographic characteristics of the enterprises, a field study was conducted by taking into account the research questions determined on small and medium-sized accommodation enterprises in the Core Cappadocia Region. The questionnaire as a data collection tool was used to collect primary data in the field study. Detailed information about the method of the research, the population and sample, hypothesis, data collection tools and analysis are presented in this section under headings.

2.1. Research Hypotheses

Satez's (2016) study, has been made on how smartphones an important role it plays in the growth of digital marketing in Bangladesh. Priyanka (2016) has evaluated social media in terms of digital branding and discussed how brand loyalty is related to retaining the current consumer. Rupin's (2015) study was conducted on how brands on social media change the way they behave towards customers and how these customers catch the momentum in their relations with brands. The study of Yasmin, Tasneem and Fatema (2015) has also examined the effects of digital marketing on the sales of businesses and the differences between traditional marketing and digital marketing. Smith's (2014) study was conducted to determine the consumer perceptions of a brand in social media marketing. The study of Şanlıöz, Dilek and Koçak (2013) has aimed to determine the effects of mobile marketing applications, which is one of the sub-units of digital marketing in the tourism sector, on marketing performance. In the study of Julian (2012), it was investigated how to use social media to increase consumer loyalty to the brand. Finally, Merisavo's (2005) study has examined how marketers can use digital channels to improve and strengthen customer relationships.

In order to determine the relationship between digital marketing tools and the sales growth of small and medium-sized accommodation enterprises, the hypotheses developed by examining the mentioned relevant studies are given below.

H₁ There is a significant relationship between the degree of usage of digital marketing tools and their effects on sales.

H₂ There is a significant change in the annual turnover of enterprises after usage of digital marketing tools.

H₃ The usage of digital marketing tools differs significantly depending on the availability of a marketing department.

2.2. Population and Sample

According to the facility statistics data of Nevşehir Provincial Directorate of Culture and Tourism dated 13.06.2019 and the Ministry of Culture and Tourism dated 08.05.2020, there are a total of 421 accommodation enterprises in Nevşehir. 98 of these enterprises are accommodation enterprises with a tourism operation certificate and 323 of them do not have a tourism operation certificate. The sampling method was used because of the time and cost constraints of the research and it is not possible to make full counts on the research population.

In the study, one of the non-random sampling methods, the judgmental sampling method, also known as the purposive sampling method, was preferred as the sampling method (Robson, 2002). Those with up to 50 rooms have been accepted to be small-scale and enterprises with 51 to 100 rooms are to be medium-sized accommodation enterprises (Ingram et al., 2000). Within the scope of the purpose of the research, 48 accommodation enterprises with tourism management certificate and suitable for small and medium-sized accommodation business class in Core Cappadocia using the judgmental sampling method (Bernard, 2000) constitute the sample of this research.

2.3. Data Collection Tool

In this study, as the primary data collection tool, semi-structured questionnaire form and 5-point Likert type questions, which were formed from the survey questions in Omondi's (2017) and Yasmin, Tasneem & Fatema's (2015) studies to determine the sales effect of digital marketing, were used. In the second part of the questionnaire, questions were asked to determine the degree of use of six different digital marketing tools in enterprises. The digital marketing tools considered within the scope of the research are e-mail, mobile marketing, social media marketing, search engine optimization, pay per click and online advertising activities.

In the third part of the questionnaire form, the level of influence of digital marketing tools on sales is discussed. Participants have been asked to indicate to what extent digital marketing tools affect their sales for each of the digital marketing tools, including e-mail, mobile marketing, social media marketing, search engine optimization, pay per click and online advertising activities. The data were collected by making an appointment with the owners, general managers or marketing managers, if any, of the accommodation enterprises.

2.4. Data Analysis

Firstly, in the analysis of the data the responses of 48 SMEs to seven questions, which are important in terms of reaching the purpose of the research and testing the hypotheses, were taken into consideration. By using descriptive statistics, the characteristics of participating enterprises have been revealed. The data collected for the purpose of statistical analysis were analyzed with the SPSS 21 package program. Nonparametric tests were applied because the data did not show a normal distribution and the sample size was 48.

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

In order to test the first two hypotheses of the study, Spearman Rank Correlation analysis and Wilcoxon Signed-Ranks test were performed. The third hypothesis of the study was tested with Mann Whitney-U. In the study, factor analysis was not applied to determine the validity of the questions used to determine the sales effect of digital marketing. It was stated by Şencan (2005) that the sample size should be 5-10 times the number of questions in the scale in validity and reliability tests. Since the data set did not conform to normal distribution, the Mann-Whitney U test (Büyüköztürk, 2016) was used to test whether the scores obtained from two independent samples differ significantly from each other from non-parametric hypothesis tests. The Wilcoxon Signed Ranks Test is used to test the significance of the difference between scores associated with each other (Büyüköztürk, 2016).

3. FINDINGS

In this study, Shapiro-Wilk and Kolmogorov-Smirnov tests, which are widely used as normality tests (Mishra, Pandey, Singh, Gupta, Sahu & Keshri, 2019), were applied and the results are given in Table 1.

Table 1: Digital Marketing Tools and Sales Normality Test

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig. (p)	Statistic	df	Sig. (p)
Sales	,192	48	,000	,895	48	,000
Tools	,160	48	,003	,931	48	,007

As seen in Table 1, when the normality test was examined, it was observed that the variables did not show a normal distribution ($p < .05$). At the same time, it was accepted that the data consisting of questions about the use of digital marketing tools used to determine the effect of digital marketing on sales and their effects on sales did not show a normal distribution due to the $n < 50$ sample size, and the analyses were carried out with non-parametric tests.

In order to reveal some of the characteristics of the enterprises participating in the study that are important for the purpose of the study, the managers in the enterprises were asked questions about the number of employees, their annual turnover before and after digital marketing, enterprise types, operating periods, legal structures and the existence of a marketing department. Results are presented in Table 2.

Table 2: Demographic Characteristics of Enterprises

Type of Enterprise	Frequency	Percentage %	Operating Time	Frequency	Percentage %
Sole Proprietorship	6	12.5	Between 1 – 5 year	20	41.7
Incorporated	10	20.8	More than 5 year	28	58.3
Limited	32	66.7	Marketing Department		
Number of Employees			Yes	19	39.6
Less than 5	3	6.3	No	29	60.4
Between 5 - 20	31	64.6	Sufficient Capacity		
Between 21 - 50	14	29.1	Yes	27	56.3
N=48			No	21	43.8

When Table 2 is examined, 32 (66.7%) of the 48 accommodation enterprises in the Core Cappadocia Region, in accordance with the Turkish Commercial Law classification, are operated as limited companies. 10 accommodation enterprises (20.8%) operate as incorporated and 6 accommodation enterprises (12.5%) as sole proprietorships. When the findings on the number of employees are examined, 31 of the small and medium-sized accommodation enterprises (64.6%) are between 5 and 20, 14 (29.1%) are between 21 and 50 and 3 (6.3%) enterprises employ less than 5 employees.

28 enterprises (58.3%), which make up more than half of the enterprises participating in the research, have been operating in Core Cappadocia for more than 5 years. 29 of the enterprises (60.4%) stated that they do not have a marketing department. 27 Enterprises (56.3%) participating in the research answered positively to the question whether they have sufficient capacity or resources to serve more than their existing customers after digital marketing.

The frequency, percentage values, mean ($\bar{X}$) and standard deviation (S.D.) values of the answers to the questions asked to determine the use of digital marketing tools are presented in Table 3.

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

Table 3: Findings on the Use of Digital Marketing Tools

Usage of Digital Marketing Tools	Category					$\bar{X}$	S.D.
	No Extent (1)	Little Extent	Moderate Extent	Great Extent	Very Great Extent (5)		
E-Mail Marketing	16 % 33,3	16 % 33,3	13 % 27,1	2 % 4,2	1 % 2,1	2,0833	,98571
Mobil Marketing	18 % 37,5	14 % 29,2	7 % 14,6	6 % 12,5	3 % 6,3	2,2083	1,25407
Social Media Marketing	1 % 2,1	5 % 10,4	10 % 20,8	10 % 20,8	22 % 45,8	3,9792	1,13905
Search Engine Optimization	34 % 70,8	4 % 8,3	4 % 8,3	5 % 10,4	1 % 2,1	1,6458	1,13905
Pay Per Click	27 % 56,3	11 % 22,9	6 % 12,5	4 % 8,3	-	1,7292	,98369
Online Advertising	24 % 50	14 % 29,2	5 % 10,4	3 % 6,3	2 % 4,2	1,8542	1,11068

When the mean given in Table 3 are examined, it can be said that social media marketing is the most widely used digital marketing tool ($\bar{X} = 3,979$). On the other hand, it has been determined that search engine optimization is the least used digital marketing tool by enterprises ($\bar{X} = 1.6458$). As a matter of fact, according to Table 3, it can be said that no digital marketing tool other than social media marketing is used extensively by enterprises.

In order to get executive opinions on the effects of digital marketing on sales, “To what extent have digital marketing tools affected your sales?” was asked. The frequency, percentage values, mean ($\bar{X}$) and standard deviation (S.D.) values of the given answers are presented in Table 4.

Table 4: Effect of Digital Marketing Tools on Sales

	Category					$\bar{X}$	S.D.
	No Extent (1)	Little Extent	Moderate Extent	Great Extent	Very Great Extent (5)		
E-Mail Marketing	24 % 50	20 % 41,7	1 % 2,1	3 % 6,3	-	1,6458	,81187
Mobil Marketing	22 % 45,8	19 % 39,6	4 % 8,3	2 % 4,2	1 % 2,1	1,7708	,92804
Social Media Marketing	1 % 2,1	20 % 41,7	14 % 29,2	10 % 20,8	3 % 6,3	2,8750	,98121
Search Engine Optimization	36 % 75	5 % 10,4	4 % 8,3	2 % 4,2	1 % 2,1	1,4792	,96733
Pay Per Click	28 % 58,3	13 % 27,1	7 % 14,6	-	-	1,5625	,74108
Online Advertising	27 % 56,3	14 % 29,2	5 % 10,4	2 % 4,2	-	1,6250	,84110

When the mean given in Table 4 is analyzed, it is seen that social media marketing has a moderate effect on sales ($\bar{X} = 2,8750$). While mobile marketing appears to have little effect on sales ($\bar{X} = 1.7708$), it can be said that search engine optimization has almost no effect ($\bar{X} = 1.4792$). When the frequency and percentage values in Table 4 regarding the effect of digital marketing tools on sales are examined, it is seen that the number of enterprises responding that the use of the search engine optimization tool has no effect on sales is 36 (75%). In addition, 24 (50%) of the participants stated that e-mail marketing had no effect, while 20 (41.7%) stated that it had a little effect.

Among the hypotheses of the study, "There is a significant relationship between the degree of usage of digital marketing tools and their effects on sales." In order to test the hypothesis, it was aimed to examine the relationship between the degree of use of digital marketing tools and their sales growth, and Spearman Rank correlation analysis was used in this direction. In this context, Spearman Rank correlation test results, which was conducted to determine the relationship between the use of digital marketing tools and the views on the effect of digital marketing on sales, are presented in Table 5.

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

Table 5: Spearman Correlation Test Results between Digital Marketing Tools and Sales

	Digital Marketing Tools	Sales	
	Spearman's rho	r	,519
E-Mail Marketing		Sig. (2-tailed)	,000
		N	48
r		,754	
Mobil Marketing		Sig. (2-tailed)	,000
		N	48
r		,873	
Social Media Marketing		Sig. (2-tailed)	,000
		N	48
r		,657	
Search Engine Optimization		Sig. (2-tailed)	,000
		N	48
r	,673		
Pay Per Click	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	48	
r	,633		
Online Advertising	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	48	

Considering that the Spearman correlation coefficient (r) in Table 5 is positive and close to +1, it is determined that there is a positive, medium and high level, significant relationship between the usage of digital marketing tools and the effects of digital marketing tools on sales ($p < .01$). While the value approaching ± 1 indicates the strength of the relationship between the variables, the sign shows the direction. The same direction of change is expressed by + value, while the relationship change in a different direction is shown by - value (Can, 2018).

Based on the Spearman Rank correlation test results, the first hypothesis of the research is "There is a significant relationship between the degree of usage of digital marketing tools and their effects on sales." (H_1) was accepted. It has been found that there is a positive, medium and high level relationship. The correlation findings between various elements of digital marketing and increased sales in the study of Yasmin, Tasneem and Fatema (2015) in the literature are in line with this result. In addition, the results obtained are similar to the studies on social media marketing in the literature (Koçak Alan, Tümer Kabadayı & Erişke, 2018; Türker & Özaltın Türker, 2017; Bordonaba-Juste, Lucia-Palacios, & Polo-Redondo, 2012).

After the use of digital marketing tools, Wilcoxon Signed Ranks test was performed to determine the change in the annual turnover of enterprises and the relevant results are given in Table 6.

Table 6: Change in Annual Turnover of Enterprises after Use of Digital Marketing Tools

Wilcoxon Signed Ranks Test Results					
	N	Mean	Std. Deviation	Min.	Max.
Annual Turnover Before Digital Marketing	48	2,0000	,98930	1,00	4,00
Annual Turnover After Digital Marketing	48	2,1042	,95069	1,00	4,00
Ranks					
		N	Mean Rank	Sum of Ranks	
Annual Turnover After Digital Marketing -	Negative Ranks	1 ^a	6,50	6,50	
Annual Turnover Before Digital Marketing	Positive Ranks	6^b	3,58	21,50	
	Ties	41 ^c			
	Total	48			
a. Annual Turnover After Digital Marketing < Annual Turnover Before Digital Marketing					
b. Annual Turnover After Digital Marketing > Annual Turnover Before Digital Marketing					
c. Annual Turnover After Digital Marketing = Annual Turnover Before Digital Marketing					
Test Statistics^a					
				Annual Turnover After Digital Marketing - Annual Turnover Before Digital Marketing	
	Z			-1,318 ^b	
	Asymp. Sig. (2-tailed)			,187	

According to the Wilcoxon Signed Ranks test results in Table 6, there is no significant difference in the annual turnover of enterprises before and after digital marketing ($p > 0.05$). Therefore, (H_2) hypothesis "There is a significant change in the annual turnover of enterprises after the use of digital marketing tools." has been rejected in contrast to the fact that there was a change in sales before and after the use of digital marketing tools by the enterprises mentioned in Omondi's (2017) study. Since the exact information about the annual turnover of the enterprises could not be obtained, the determination of the turnovers was tried to be measured at certain intervals and therefore it is thought that the difference was not significant.

Whether the relationship between the use of digital marketing tools belonging to the accommodation enterprises participating in the study and the effect of digital marketing on sales and the presence or absence of a marketing department

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

in the enterprises would show a difference was analyzed with the independent sample Mann Whitney-U Test. The results obtained are presented in Table 7 below.

Table 7: Mann Whitney-U Test Results Marketing Department Presence and Usage of Digital Marketing Tools

Digital Marketing Tools	Marketing Department	N	Mean Rank	Sum of Ranks
E-Mail Marketing	Yes	19	31,68	602,00
	No	29	19,79	574,00
Mobile Marketing	Yes	19	22,84	434,00
	No	29	25,59	742,00
Social Media Marketing	Yes	19	27,34	519,50
	No	29	22,64	656,50
Search Engine Optimization	Yes	19	29,55	561,50
	No	29	21,19	614,50
Pay Per Click	Yes	19	28,74	546,00
	No	29	21,72	630,00
Online Advertising	Yes	19	27,61	524,50
	No	29	22,47	651,50

Test Statics^a

	E-Mail Marketing	Mobile Marketing	Social Media Marketing	Search Engine Optimization	Pay Per Click	Online Advertising
Mann-Whitney U	139,000	244,000	221,500	179,500	195,000	216,500
Wilcoxon W	574,000	434,000	656,500	614,500	630,000	651,500
Z	-3,023	-,693	-1,210	-2,525	-1,888	-1,350
Asymp. Sig. (2-tailed)	,063	,488	,226	,092	,059	,177

a. Grouping Variable: Marketing Department

When Table 7 is examined, the use of digital marketing tools does not differ significantly according to the presence of a marketing department, since the significance values in the table are $p > 0.05$. In this context, the third hypothesis of the study, "The use of digital marketing tools differs significantly according to the presence of a marketing department." hypothesis (H_3) has been rejected. Considering the group medians, it is seen that among digital marketing tools, the use of all other tools except mobile marketing is higher in accommodation enterprises with a marketing department. This finding, contrary to what Merisavo's (2005) study stated has been rejected. Among the reasons for rejection of the hypothesis, it is thought that the personnel employed in the marketing department of the enterprises, the lack of digital media knowledge and the lack of qualified personnel to carry out digital marketing activities.

4. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Today, digital transformation has started to show its effect in the field of tourism, from hotel management to agency, as in all sectors. Traditionally applied marketing activities are rapidly being replaced by new practices and habits. This study aims to determine the sales effect of the mentioned change. In the research designed for this purpose, some important results were obtained on the demographic characteristics of small and medium-sized accommodation enterprises operating in the Core Cappadocia Region, their use of digital marketing tools, and the effects of digital marketing tools on the sales growth of enterprises.

Findings on social media marketing have shown that it is an important digital marketing tool that is widely used in the sales of small and medium-sized accommodation enterprises and has a significant positive effect on sales. According to the Social Media Industry report, 86% of marketers consider social media channels to be an important component of their marketing initiatives (Stelzner, 2013).

It has been concluded that search engine optimization (SEO), which is more costly than other digital marketing tools, is not used by approximately 71% of the enterprises participating in the research. Also the SMEs operating in the region and that 75% of these enterprises have no effect on their sales. When the use of digital marketing tools of the enterprises participating in the study was examined according to the presence of a marketing department, no difference was found. Email marketing has been found to be used extensively by small and medium-sized accommodation enterprises, but has little effect on sales.

The study findings concluded that mobile marketing is of little use by small and medium-sized accommodation enterprises, about half of them consider it has no effect on their sales, and they do not get more sales as expected. Pay per click, one of the digital marketing tools, is seen by participating enterprises as a tool that has little impact on sales. With the research findings, it was stated that online marketing is not used by half of the small and medium-sized accommodation enterprises participating in the research.

Within the framework of the research findings and results, some suggestions were made that are thought to increase their sales volumes as a result of the use and adoption of digital marketing tools by Core Cappadocia small and medium-sized accommodation enterprises. Sherman (2007) indicates search engine marketing as an important strategic tool for destination and tourism enterprises, to attract the attention of consumers on the internet, to compete with their competitors and to reach potential customers directly. For this reason, it is thought that accommodation SMEs operating in Cappadocia and participating in the research should make plans for search engine marketing in the short and medium term and budget allocation will provide a competitive advantage for them.

It is thought that it will be beneficial to provide digital media literacy training on the basis of the sector and develop appropriate policies for digital marketing, as well as financial support to enterprises, by public institutions such as KOSGEB (Small and Medium Enterprises Development Organization of Turkey)

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

that support SMEs. In addition, qualified employees who can ensure the effective use of digital marketing tools in the sector should be trained. It is thought that the results obtained in this study will change positively with the real knowledge of digital marketing and its effective use.

For future academic studies, it is recommended to conduct research in regions where small and medium-sized accommodation businesses are concentrated outside the Core Cappadocia Region and to find solutions to common problems identified by comparing the findings of these studies on digital marketing. In addition, important implications for the sector can be obtained with case studies that address businesses that use digital marketing tools effectively. At the same time, it is thought that studies involving large-scale businesses and the comparative analysis of the effectiveness of digital marketing tools according to enterprise scale will provide useful contributions to this field.

Challenging competitive conditions, instead of promoting activities with the high costs of traditional marketing methods, small and medium-sized accommodation enterprises with limited budgets for marketing activities, while using digital marketing tools with lower costs is considered that will provide revenue increase and competitive advantage.

REFERENCES

- ALVES, GM, SOUSA, B.M. & MACHADO, A. (2020) The Role of Digital Marketing and Online Relationship Quality in Social Tourism: A Tourism for All Case Study. In *Digital Marketing Strategies for Tourism, Hospitality, and Airline Industries* (pp. 49-70). IGI Global.
- BEHERA, R. K., GUNASEKARAN, A., GUPTA, S., KAMBOJ, S., & BALA, P. K. (2020). Personalized digital marketing recommender engine. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101799.
- BERNARD, H.R. (2000). *Social Research Methods*. Londra: Sage Publications.
- BORDONABA-JUSTE, V., LUCIA-PALACIOS L. & POLO-REDONDO, Y. (2012). The Influence of Organizational Factors on E-business Use: Analysis of Firm Size, Marketing Intelligence & Planning, Vol. 30 No. 2, pp. 212-229.
- BROWN, E. (2019). Quora, What are the basic features of digital marketing? <https://www.quora.com/What-are-the-basic-features-of-digital-marketing> (08.10.2019).
- BUHALIS, D. (2003). *eTourism: Information Technology for Strategic Tourism Management*. Pearson Education.
- BUHALIS D. & LAW. R. (2008). Progress in Information Technology and Tourism Management: 20 Years on and 10 Years After the Internet, *The State of E-Tourism Research*. *Tourism Management*, 29 (4), 609-623.
- BUHALIS, D. & JUN, S.H. (2011). E-Tourism, *Contemporary Tourism Reviews*. http://www.goodfellowpublishers.com/free_files/Contemporary-Tourism-Review-tourism-66769a7ed0935d0765318203b843a64d.pdf (06.01.2020).

- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2016). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı (22.Ed.), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- CALISKAN, A., ÖZEN, Y. D. Ö. & OZTURKOGLU, Y. (2020). Digital transformation of traditional marketing business model in new industry era. *Journal of Enterprise Information Management*.
- CAMILLERI, M.A. (2018). Market Segmentation, Targeting and Positioning. In *Travel Marketing, Tourism Economics and the Airline Product* (Chapter 4, pp. 69-83). Springer, Cham, Switzerland.
- CAN, A. (2018). SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- CARVALHO, S. & CARVALHO, J.V. (2020). The Implications of Digital Marketing and e-Commerce in the Tourism Sector Growth. in *Advances in Tourism, Technology and Smart Systems* (pp. 161-170). Springer, Singapore.
- CHAFFEY, D. & SMITH, P.R. (2012). *Emarketing Excellence, Planning and Optimising Your Digital Marketing*, 4th edn, Taylor & Francis.
- CHAFFEY, D. (2013). Definitions of Emarketing vs Internet vs Digital Marketing. *Smart Insight Blog*
- CHAFFEY, D. (2019). *Digital marketing*. Pearson UK.
- CLEMONS, E. & GAO, G. (2008). Consumer Informedness and Diverse Purchasing Behaviours: Traditional Mass-Market, Trading Down, and Trading out into the Long Tail. *Electronic Commerce Research and Applications*, 7, 3–17.
- CONSTANTINIDES, E. (2014). Foundations of social media marketing. *Procedia-Social and behavioral sciences*, 148, 40-57.
- ÇELIKKOL, H., ÇELIKKOL, M. & KOÇ, Y.D. (2008). Ticaret Bankacılığında Yeni bir Boyut: Kobi Bankacılığı ve Türkiye Değerlendirmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, ss. 253-272.
- DONG, L. (2018). Design and Implementation of Precision Marketing System for Retail Enterprises Based on Membership Consumption. *Dissertation*, Shandong University.
- GARCIA-MONTES, J. M., CABALLERO-MUNOZ, D. & PÉREZ-ÁLVAREZ, M. (2006). Changes in the self resulting from the use of mobile phones. *Media, Culture & Society*, 28(1), 67-82.
- GEDİK, Y. (2020). İnternet Pazarlama: Kuramsal Bir Çerçeve. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 12(4), 415-433.
- GENZOROVÁ, T., ČOREJOVÁ, T. & STALMAŠEKOVÁ, N. (2018). Comparing the Use of Digital Platforms in Tourism. in *CBU International Conference Proceedings* (Vol. 6, pp. 152-155).
- GORLEVSKAYA, L. (2016). Building effective marketing communications in tourism. *Studia Commercialia Bratislavensia*, 9(35), 252-265.
- INGRAM, A., JAMIESON, R., LYNCH, P. & BENT, R. (2000). Questioning the Impact of the ‘Graduatization’ of the Managerial Labour Force Upon the

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

- Management of Human Resources in The Scottish Hotel Industry. *Journal of Consumer Studies and Home Economics* 24(4), 212-222.
- INTERNET WORLD STATS, (2020). Internet Usage Statistics <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (12.05.2020).
- JORGE, F., TEIXEIRA, M. S., CORREIA, R. J., GONÇALVES, R., MARTINS, J. & BESSA, M. (2018). A Conceptual Research Model Proposal of Digital Marketing Adoption and Impact on Low Density Tourism Regions. In *World Conference on Information Systems and Technologies* (pp. 528-537). Springer, Cham.
- JULIAN, L. (2012). Using Social Media to Increase Consumer Loyalty to a Brand.
- KAUR, A. & SANDHU, G. (2017). Opportunities and Challenges to Digital Marketing in Developing Countries. *International Journal Of Science Technology & Management*, Vol No:6 Issue No: 5, May 2017.
- KEY, T. M. (2017). Domains of digital marketing channels in the sharing economy. *Journal of Marketing Channels*, 24(1-2), 27-38.
- KHAN, M.S. & MAHAPATRA, S.S. (2009). Service Quality Evaluation in Internet Banking: An Empirical Study in India. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 2(1), 30-46.
- KOÇAK ALAN, A., TÜMER KABADAYI, E. & ERİŞKE, T. (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması. *Electronic Journal Of Social Sciences*, 17(66).
- KRISHNAN, A. (2019). Quora, What are the basic features of digital marketing? <https://www.quora.com/What-are-the-basic-features-of-digital-marketing> (07.04.2019).
- KULOVA, I. & MIHAYLOV, M. (2018). Digital marketing—the key to successful electronic business. In *Conference with International Participation Food Science, Engineering and Technology*, (Vol. 65, No. 1, pp. 2535-1311).
- MERISAVO, M. (2005). The Effects of Digital Marketing on Customer Relationships. in *Managing Business in a Multi-Channel World: Success Factors for E-Business* (pp. 89-104). IGI Global.
- MIDHA, V. (2012). Impact of Consumer Empowerment on Online Trust: An Examination Across Genders. *Decision Support Systems*, 54(1), 198-205.
- MISHRA, P., PANDEY, C. M., SINGH, U., GUPTA, A., SAHU, C. & KESHRI, A. (2019). Descriptive statistics and normality tests for statistical data. *Annals of cardiac anaesthesia*, 22(1), 67.
- NATHAN RESEARCH INC., (2019). <https://nathanresearch.com/wp-content/uploads/2016/06/NathanResearchAnIntroduction.pdf> (25.08.2019).
- NEVŞEHİR PROVİNCIAL DIRECTORATE of CULTURE and TOURISM, (2020). Konaklama Tesis ve Yatırımları, <https://nevsehir.ktb.gov.tr/TR-238371/konaklama-tesis-ve-yatirimlari.html> (18.04.2020).
- OMONDI, O.J. (2017). Impact of Digital Marketing on Sales Growth of Small and Medium Enterprises in Nairobi, Kenya. MBA Thesis, University of Nairobi.

- ÖZALTIN TÜRKER, G. & TÜRKER, A. (2017). Çağdaş Pazarlama İletişim Kanallarının Butik Oteller Tarafından Kullanım Etkinliğinin Analizi. *Journal of International Social Research*, 10(50).
- PENCARELLI, T. (2020). The digital revolution in the travel and tourism industry. *Information Technology & Tourism*, 22(3), 455-476.
- PETROVIĆ, J. & MILIĆEVIĆ, S. (2018). The Information and Communication Technology in The Function of Tourism Development. In TISC-Tourism International Scientific Conference Vrnjačka Banja (Vol. 3, No. 1, pp. 407-422).
- PIÑEIRO-OTER, T. & MARTÍNEZ-ROLÁN, X. (2016). Understanding Digital Marketing-Basics and Actions. in MBA (pp. 37-74). Springer, Cham.
- PRAHALAD, C.K. & RAMASWAMY, V. (2005). *The Future of Competition: Co-Creating Unique Value with Customers*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.
- PRIYANKA, A.A. (2016). The role of Digital Branding On Consumer Retention: Evaluating Uses of Social Media in Bangladesh. Internship Report, BRAC University.
- QIZHI, DAI. & KAUFFMAN, R.J. (2002). Business Models for Internet-Based B2B Electronic Markets, *International Journal of Electronic Commerce*, 6:4, 41-72, DOI: 10.1080/10864415.2002.11044247
- RADAR NETWORKS & NOVA SPIVACK (2007). *Evolution of the Web*. <http://www.radarnetworks.com> (09.04.2020).
- RAMPUR, S. (2010). *Buzzle, Advantages of Advertising on the Internet*. <https://www.ibuzzle.com/articles/advantages-of-advertising-on-the-internet.html> (11.05.2020).
- REPUBLIC of TURKEY MINISTRY of TRADE, (2020). *Türkiye’de Şirket Kurmak*, https://ticaret.gov.tr/data/5d3e935313b87607d8feeffc/rehber_Tr.pdf (09.05.2020).
- ROBSON, C. (2002). *Real World Research*, Oxford: Blackwell.
- ROTICH, J.K.A. & MUKHONGO, A. (2015). Effects of Internet Marketing Strategies on Sale of Communication Services. A Case Study of Telkom Kenya-Eldoret Branch. *International Journal of Scientific and Research Publications*.
- RUPIN, C. (2015). *Social Media as a New Engaging Channel in Brands' Relationship Marketing*. Bachelor Thesis Helsinki Metropolia University of Applied Sciences.
- RYAN, D. (2016). *Understanding Digital Marketing: Marketing Strategies for Engaging the Digital Generation*. Kogan Page Publishers.
- SAHIN, O. (2011). KOBİ’lerde Finansal Performansı Belirleyen Faktörler, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (14): 183-200.
- SANLIÖZ, H.K., DILEK, S.E. & KOÇAK, N. (2013). Değişen dünya, dönüşen pazarlama: Türkiye turizm sektöründen öncü bir mobil uygulama örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 250-260.

Sales Effect Of Digital Marketing In Small And Medium-Sized Accommodation...

- SARIGÜL, H. (2012). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde Muhasebe ve Finansal Raporlama Uygulamalarının Basel I-II-III Kriterlerine Uygunluğunun Ölçülmesi (Bir Araştırma), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- SATEZ, S. (2016). Effectiveness of Digital Marketing in Bangladesh. BRAC University - Business School, Internship Report.
- SENCAN, H. (2005). Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik. Ankara: Seçkin Yayıncılık; P. 105–363.
- SHERMAN, C. (2007). The State of Search Engine Marketing. <http://searchengineland.com/070208-095009.php> (04.12.2019).
- SMITH, T.M. (2014). Consumer Perceptions of a Brand's Social Media Marketing. Master's Thesis, University of Tennessee, 2014. https://trace.tennessee.edu/utk_gradthes/3184 (18.09.2019).
- STELZNER, M. (2013). The 2013 Social Media Marketing Industry Report. Social Media Examiner. <http://www.socialmediaexaminer.com/SocialMediaMarketingIndustryReport2013.pdf> (25.10.2019).
- SURYAWARDANI, I. G. A. O. & WIRANATHA, A. S. (2017). Digital marketing in promoting events and festivities. A case of Sanur Village Festival. *Journal of Business on Hospitality and Tourism*, 2(1), 159-167.
- TAIMINEN, H. M. & KARJALUOTO, H. (2015). The usage of digital marketing channels in SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*.
- TONÇ, D.M., TONT, G & TONÇ, M.D. (2015). A Conceptual Framework Of The Impact Of Social Media Marketing On Consumer ' s Relationship. *Proceedings of the 7th International Conference on Applied Economics, Business and Development (AEBD '15)*, December 12-14, Budapest, Hungary.
- TRUSOV, M., BUCKLIN, R. E. & PAUWELS, K. (2009). Effects of word-of-mouth versus traditional marketing: findings from an internet social networking site. *Journal of marketing*, 73(5), 90-102.
- UNGERMAN, O., DEDKOVA, J. & GURINOVA, K. (2018). The impact of marketing innovation on the competitiveness of enterprises in the context of industry 4.0. *Journal of Competitiveness*, 10(2), 132.
- VIDILI, I. (2020). Customer Experience: The New Competitive Advantage for Companies That Want Their Customer at the Center of Their Business. In *Handbook of Research on User Experience in Web 2.0 Technologies and Its Impact on Universities and Businesses* (pp. 183-209). IGI Global.
- WIND, J. & RANGASWAMY, A. (2001). Customerization: The next revolution in mass customization. *Journal of interactive marketing*, 15(1), 13-32.
- WSI, (2013). *Digital Minds: 12 Things Every Business Needs to Know about Digital Marketing*. Victoria: Friesen Press, p. 7.
- YASMIN, A, TASNEEM, S. & FATEMA, K. (2015). Effectiveness of Digital Marketing in the Challenging Age: An Empirical Study. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 1(5), 69-80.

- YOGA, I. M. S., KORRY, N. P. D. P. & YULIANTI, N. M. D. R. (2019). Information technology adoption on digital marketing communication channel. *International Journal of Social Sciences and Humanities*, 3(2), 95-104.
- ZHU, G. & GAO, X. (2019). The Digital Sales Transformation Featured by Precise Retail Marketing Strategy. *Expert Journal of Marketing*, 7(1), pp.72-76.

EĞİTİM ÇALIŞANI KADINLARIN YÖNETİCİ OLMALARININ ÖNÜNDEKİ CAM TAVAN SENDROMUNA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

THE OPINIONS OF WOMEN IN EDUCATION ON THE GLASS CEILING SYNDROME BEFORE BEING MANAGER

МНЕНИЯ ЖЕНЩИН В ОБРАЗОВАНИИ О СИНДРОМЕ СТЕКЛЯННОГО ПОТОЛКА

Meral ÖZERTÜRK*
İbrahim GÜL**

ÖZ

Kadınlar, yönetici olma ve üst yönetim kademelerinde görev alma konusunda erkeklere kıyasla bir takım sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu etkenler bir bakıma kariyer engelleri oluşturmakta veya var olan kariyer engellerini görece yükseltmektedir. Kariyer engeli; bir bireyin çalışma yaşamında beklediği yükselmenin önünü kesen ve kendisinden kaynaklanmayan etkenleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu çalışmanın amacı, eğitim çalışanı kadınların yönetici olmalarının önündeki Cam Tavan Sendromuna yönelik görüşlerini incelemektir. Araştırma nitel bir çalışmadır. Amaçlı örnekleme tekniği ile yapılan araştırmanın çalışma grubunu Sinop ilinde görev yapan kadın şube müdürü, okul müdür ve müdür yardımcıları oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmacıların görüşme tekniği kullanarak topladığı veriler, betimsel ve içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, beş tema elde edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, kadın yöneticiler, Cam Tavan Sendromunu, kariyerlerinin gelişimini etkileyen olumsuz bir durum olarak görmüşlerdir. Bunun en önemli nedenini, erkek egemen toplum olarak değerlendirmişlerdir. Erkekler kadar dikkate alınmadıklarını dile getirirken, yeri geldiğinde okul paydaşları, duygularından yararlandığını belirtmişlerdir. Kadın yöneticiler, üst yöneticilerin ayrımcılık yaptığını, kadınların başarılı olduğunu kabul etmelerine rağmen kendilerinin görsellik gerektiren işlerde kullanıldığını ancak önemli kararlara katılmalarına olanak verilmediğini ifade etmişlerdir. Kadın yöneticiler; kendilerinin pek dikkate alınmadıklarını, okula gelen velilerin daha çok muhatap olarak bir erkek yönetici beklentisine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Mülakat ile

*ORCID: [0000-0001-6270-0887](https://orcid.org/0000-0001-6270-0887), Öğretmen, Sinop İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ozerturkmeral.06@gmail.com

** ORCID: [0000-0002-0501-8221](https://orcid.org/0000-0002-0501-8221), Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, igul@omu.edu.tr

yapılan yönetici seçme değerlendirmelerinde ise daha çok erkeklerin tercih edildiğini ve mülakatlarda başarı gösterecekler dahi kadın yöneticilerin pasif konuma getirilmeye çalışıldığını bildirmişlerdir. Eğitim yöneticilerinin seçimi ve görevlendirilmesi konusunda liyakate dayalı seçim sisteminin uygulanması önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Eğitim Yöneticisi, Kadın Yönetici, Cam Tavan Sendromu, Yükselme

ABSTRACT

Women have difficulties in being a manager and coming to the top management. In a way, they face career barriers. career barrier; It is a concept that is used to express the factors that prevent an individual from rising in working life and that do not originate from him. The aim of this study is to examine the opinions of women who are education workers about the glass ceiling syndrome in front of them being managers. The research is a qualitative study. With the purposeful sampling technique, principals and assistant principals working in Sinop constitute the study group of the research. A semi-structured interview form developed by the researchers was used to collect the research data. The data collected by the researchers using the interview technique were analyzed with descriptive and content analysis methods. As a result of the analysis, five themes were obtained. According to the research findings, female managers have seen the glass ceiling syndrome as a negative situation that affects the career development of women. They considered the most important reason for this as a male-dominated society. While the female administrators expressed that they were not taken into consideration as much as the men, they stated that the school administration used the feelings of the female administrators when appropriate. Although women managers admit that senior managers discriminate and women are successful, they stated that they are used in jobs that require visuals, but they do not participate in important decisions. The female administrators stated that they are not taken into consideration and that the parents who come to the school mostly prefer a male administrator as the addressee. Female managers reported that more men were preferred in the interviews and women managers were tried to be passive. It is recommended to apply merit-based selection system for the selection and assignment of education administrators.

Keywords: Education: Education Manager, Female Manager, Glass Ceiling Syndrome, Advancement

АННОТАЦИЯ

Женщинам сложно быть менеджером и попасть в топ-менеджмент. В некотором смысле они сталкиваются с карьерными барьерами. карьерный барьер; Это концепция, которая используется для выражения факторов, которые не позволяют человеку продвинуться в трудовой жизни и которые не исходят от него. Целью данного исследования является изучение мнения женщин, работающих в сфере образования, о синдроме стеклянного потолка перед их руководителями. Исследование представляет собой качественное исследование. Благодаря целенаправленной методике выборки, руководители и заместители директора, работающие в Синопе, составляют исследовательскую группу исследования. Для сбора данных исследования использовалась полуструктурированная форма интервью, разработанная исследователями. Данные, собранные исследователями с помощью методики интервью, были проанализированы с помощью методов описательного и контент-анализа. В результате анализа было получено пять тем. Согласно результатам исследования, женщины-менеджеры рассматривают синдром стеклянного потолка как негативную ситуацию, влияющую на карьерный рост

Eğitim alışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

женщин. Они считали наиболее важной причиной этого то, что в обществе преобладали мужчины. Хотя женщины-администраторы заявили, что их не принимали во внимание в такой степени, как мужчин, они заявили, что школьная администрация при необходимости использовала чувства женщин-администраторов. Хотя женщины-менеджеры признают, что старшие менеджеры дискриминируют и женщины добиваются успеха, они заявили, что их используют на должностях, требующих визуальных эффектов, но они не участвуют в принятии важных решений. Женщины-администраторы заявили, что они не принимаются во внимание и что родители, которые приходят в школу, в большинстве случаев предпочитают в качестве адресата администратора-мужчину. Женщины-менеджеры сообщили, что во время собеседований предпочтение было отдано большему количеству мужчин, а женщины-менеджеры пытались проявлять пассивность. Рекомендуется применять систему отбора на основе заслуг при отборе и назначении руководителей образования.

Ключевые слова: образование: менеджер по образованию, женщина-менеджер, синдром стеклянного потолка, продвижение по службе.

GİRİŞ

Türkiye’de kadın çalışanlara bakıldığında, erkek çalışanlara göre onların daha az oranlarda iş hayata katıldığı, bunların yöneticilik gibi görevlere gelmede bazı engellerle karşılaştıkları bilinmektedir. Kadın alışanlar ya hiç yöneticilik konumuna getirilmemekte ya da üst düzey yöneticiliklere yükselmekte farklı engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu tür engeller “cam tavan sendromu” olarak nitelenmektedir. Cam tavan yalnızca yaşanan toplumsal yapıdan kaynaklanan veya dışarıdan gelen görünmez engelleri değil aynı zamanda kadının geleneksel öğretilerden kaynaklı kendinde aşamadığı engelleri de ifade etmektedir(Aytaç, 2001).

Eğitim sektörü içinde kadın çalışanlar daha çok öğretmen olarak görev yapmaktadırlar. Kadın öğretmenler ile kadın yöneticilerin sayısı karşılaştırıldığında, okul yöneticisi olarak görev yapan kadın çalışanların sayısının düşük olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2013 yılında 6454 eğitim yöneticisi içerisinde 51 kadın yönetici olması, kadın eğitim yöneticisi sayısının artıŐındaki yetersizliği göstermektedir (Yılmaz, 2013). Milli Eğitim Bakanlığı, Okul yöneticisi olma koşulları arasında kadınların yönetici olamayacaklarına ilişkin bir açıklama olmamasına rağmen kadın yöneticilerin sayısının az olmasının nedenleri dikkat çekicidir (Durmuş,2001). Bu konunun araştırılmasının alana bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde, kadınların cam tavan sendromuna ilişkin bazı çalışmalara rastlanmaktadır. Sağlık sektöründe kadın çalışanların cam tavan algısı (Kılıç ve akıcı, 2016); Eğitim ve okul yöneticilerinin cam tavan sendromuna ilişkin görüşleri (KiriŐçi ve Can,2020); Finansal hizmetler sektöründe kadın yöneticilerin cam tavan algıları (Şener, Karabay ve Tezergil, 2018); Kadın ve erkek eğitim yöneticilerinin cam tavan sendromuna ilişkin algıları (Yılmaz, 2013); Kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller (örücü, Kılıç ve Kılıç (2007); Kadınların iş hayatında karşılaştıkları cam tavan sendromu (Yılmaz, 2019); Sağlık alışanlarının cam tavan algıları (Dağdeviren ve Aydemir,

2020); Kadın çalışanların cam tavan sendromu algıları (Erdirençelebi ve Karakuş, 2018) bu çalışmalardan bir kaçıdır. Yapılan çalışmaların daha çok sağlık ve diğer işletmelerde yapılmış olduğu görülmektedir. Eğitim ve okul yöneticiliğine ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Farklı meslek alanlarına konu olan cam tavan sendromu, işletmelerde kadın çalışanların belli bir kurumsal düzeyden daha üst seviyelere çıkmaya engel olan durumlar olarak tanımlanabilir (Morrison ve diğerleri, 1987). Başka bir görüşe göre, kadın işgörenlerin çalıştıkları kurumlarda bekledikleri terfileri alamamaları neticesi ortaya çıkan ve kadınlara özgü kariyer engelleri olarak görülmektedir (Hoşgör, Hoşgör ve Memiş, 2016). Kısaca belirtmek gerekirse, kadın çalışanların üst düzeylere yükselmeleri önündeki görünmeyen engellerdir. Daha çok kadınların liyakat ve başarı durumlarına bakılmaksızın ilerlemeleri önündeki engeller (Powell ve Butterfield, 1994) bu kavramla ifade edilmektedir. Cam tavan engelleri, işletmelerde rekabet üstünlüğü yaratabilecek çeşitli niteliklere sahip kişilerin üst düzey yönetim kademelerinde görev alamamasına neden olmaktadır (Aytaç, 1997). Sağlık çalışanlarıyla ilgili bir araştırmada, toplumsal cinsiyet ile cam tavan algısı arasında bir ilişki olduğu, çalışanların eşitlikçi tutum düzeyi arttıkça basmakalıp yargıların ve mesleki ayrımın azaldığı veya eşitlikçi tutum düzeyi azaldıkça basmakalıp yargı ve mesleki ayrımın arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Dağdeviren ve Aydemir, 2020). Kadınların lider olamayacaklarına ilişkin inanç, erkekler üzerinde otorite kuramamaya yönelik sosyal değerler, cinsiyet rolü sosyalleşmeleri ve erkeksi özelliklere sahip olmadıkları algısı cam tavan etkisine neden olmaktadır (Dökmen, 2006)

Cam Tavan kavramı ilk olarak 1986 yılında bir röportajda dile getirilmiştir. Bu röportajda Cam Tavan Sendromu, kadınların işletmelerde bir üst pozisyona geçerken karşılaştığı engelleri ve haksızlıkları dile getiren bir kavram olarak ele alınmıştır ((Lockwood, 2004). Cam Tavan Sendromunu tanımlamak için dört kriter belirlenmiştir (Afza ve Newaz, 2006):

1) Cinsiyet veya ırki ayrım içermelidir,

2)Öyle bir eşitsizlik vardır ki bu eşitsizlik kariyer basamakları yükseldikçe artmaktadır,

3) Var olan cinsiyet ve ırki ayrım yükselme şansını azaltmaktadır,

4)Kariyer basamakları arttıkça yaşanan sorunlar da artmaktadır.

Tarihsel değişim ve gelişim sürecinde kadın kendisine atfedilen statüleri belirleyici etkenlerle ele alındığında, yaşadığı toplumsal değerlerden soyutlanamaz. Kendini çevreleyen şartlar içinde kadın olmanın ona sunduğu şartların kendisince kabul gördüğü ve kadının bu duruma boyun eğdiği görülmektedir.

Cam Tavan Sendromuna neden olan unsurlar birbirine benzer nedenlerle üç grupta toplanmaktadır. Bunlar bireysel, örgütsel ve toplumsal nedenlerdir (Mızrahi ve Aracı, 2010; Özyer ve Azizoğlu, 2014). Başka bir çalışmada bu sınıflama, açık ve gizli ayrımcılık, kurumsal sınırlamalar, sosyalizasyon teorisi, erkek kültürünün egemenliği (Bridge, 2003) olarak sıralanmıştır. Kadınların iş

Eğitim Çalışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

yaşamında üst düzey pozisyonlara gelememe engelleri bir çalışmada üç başlık altında ele alınmıştır: 1- Erkek yöneticiler tarafından konulan engeller, 2- Kadın yöneticiler tarafından konulan engeller, 3- Kişinin kendi kendine koyduğu engeller (Gül ve Oktay, 2009). Sağlık çalışanlarıyla ilgili bir araştırmada bu engeller şu başlıklar altında ele alınmıştır: kişisel tercih algıları, kurumsal faktörler, örgüt kültürü ve politikaları, mesleki ayırım, Stereotip (kalıp yargılar) (Dağdeviren ve Aydemir, 2020). Başka bir çalışmada bu engeller: bireysel engeller, kadının evde yapması gereken sorumlulukları, iş yaşamına bağlı engeller, iş-aile çatışması, çoklu rol üstlenme, kadınların tercih ve algıları olarak sıralanmaktadır (Dreher, 2003).

Cam Tavan Sendromu ile ilgili literatür incelendiğinde, yapılan bazı çalışmalarda bu engellerin üç grupta toplandığı görülmektedir (Kılıç ve Çakıcı, 2016): 1. Biyolojik ve genetik faktörler, 2. Sosyo-psikolojik ve kişisel faktörler, 3. Kültürel faktörler.

Kadın çalışanların yönetim kademelerinde yükselmelerinde görünmeyen engeller farklı biçimlerde gruplandırılmaktadır. Her ne şekilde gruplandırılırsa da bu kariyer engellerinin, kadınlarda yetenek eksikliğinden değil, değişmeyen ön yargılar, rol çatışması, cinsiyet ayrımcılığı, rehber ve iletişim eksikliği, kişilik tipi, kendine güvenmeme ve çocuk bakımı sorumluluğu üstlenmeleri gibi nedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Aktaş, Algür, ve Cengiz, 2009; Bridge, 2003). Bu çalışmada cam tavan sendromu kavramına açıklık getirme konusundaki boyutlar bireysel, örgütsel ve toplumsal nedenler olarak ele alınmıştır.

Bireysel faktörler de kendi içinde çoklu rol üstlenme ile kadınların kişisel tercihi olarak iki başlık altında ele alınabilir. Örgütsel faktörler, örgüt kültürü, örgüt politikaları, mentor eksikliği, informal iletişim ağlarına katılamama olarak sıralanabilir. Toplumsal faktörlerden kaynaklı nedenler arasında mesleki ayırım ile cinsiyete bağlı kalıplaşmış önyargılardır ((Mizrahi ve Aracı, 2010).

Bireysel Nedenler

Bu nedenler kadının toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak evde yapması gereken işler ve sorumlulukları kapsamaktadır. Kadınların evde yapması gereken işleri bulunmaktadır. Çocuk bakımı, yemek yapma, bulaşık ve çamaşır yıkama gibi işlerden birinci derecede kadınlar sorumludurlar. Yani çalışan kadınlar iş hayatına ilave olarak yukarıda sayılan işleri de yapmak zorundadırlar. Bu durum kariyer ile çocuk arasında ikili bir hayat perspektifi olarak görülmekte ve kadınların ilerlemeleri arasında bir engel teşkil etmektedir (Erdirençelebi ve Karakuş, 2018; Liff ve Ward, 2001). Bir bakımı kadınlar çalışma hayatı dışında çoklu rolleri yerine getirmek zorundadırlar. Böyle bir durumda kadınların iş tatminlerinin düştüğü (Sarvan, Yapıcı, ve Anafarta, 2008), iş ve ev yaşamı arasında bir denge kurmak zorunda kalan kadınların evdeki rollerine öncelik vermesi iş hayatında adaletsiz bir durum yaratmaktadır (Yelkikalan, 2006).

Kadınların kişisel tercihlerine bakıldığında, kadınlar da erkekler gibi kendilerini gerçekleştirme ve yükselme ihtiyacı duyacakları ortadadır. Kadınların bazıları kariyer yönünde tercih yapması halinde aile hayatının zarar göreceğinden veya yükselmeyeceği endişesi yani özgüven eksikliğinden ötürü anlık işlere yönelmektedir (Türkkahraman ve Şahin, 2010). Kadınların aile içi sorumluluk,

fırsat eşitliğinin olmayışı, toplumsal önyargılar gibi kalıplaşmış nedenlerden dolayı maruz kaldıkları cam tavan engelini aşmalarının en önemli yolu, özgüvene sahip olmaları olarak gösterilmektedir (Utma, 2019).

Örgütsel Nedenler

Kadınların yönetim kademelerinde görev almamalarının önemli nedenleri arasında örgütsel faktörler gelmektedir. Örgütsel nedenler arasında örgüt kültürü, örgüt politikaları, mentor eksikliği, informal iletişim ağlarına katılmama gibi sebepler yer almaktadır.

Örgüt kültürü, “bir örgütün içindeki insanların davranışlarını yönlendiren normlar, davranışlar, değerler, inançlar ve alışkanlıklar sistemidir” (Dinçer, 1992: 271). Başka bir tanıma göre, örgüt üyelerinin düşünce ve davranışlarını biçimlendiren baskın değer ve inançlar olarak özetlenebilir. Örgüt kültürünün erkek egemen olduğu örgütlerde kadın çalışanların aleyhine bir durum söz konusu olmaktadır. Bu bakımdan iş yerlerinde kadınların da başarılı olacağına yönelik yaklaşımların esas alındığı yönetim yaklaşımlarına gereksinim duyulmaktadır (Soysal, 2010). Kadınların duygusal derinliğe sahip olmaları ve başkalarıyla empati kurmaları onların öğrenci ve velilerle daha kolay iletişim kurmalarına yardım etmektedir (Günsel, Köroğlu, ve Demirci, 2015).

Cam Tavan algısının hangi kurumlarda daha fazla olduğuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bu durum daha çok söz konusu kurumların örgüt yapısıyla ilişkilidir. Yapılan bir araştırmada Milli Eğitim Bakanlığı çalışanlarının, Sağlık Bakanlığı çalışanlarına göre daha fazla düzeyde Cam Tavan algısı yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Milli Eğitim Bakanlığının daha fazla eril kültür yapısına sahip olduğunu göstermektedir (Kılıç ve Çakıcı, 2016).

Türkiye’de üst yönetim kültürü daha çok erkekler tarafından oluşturulduğundan, yönetim işi daha çok erkeklerin yapacağı bir iş olarak görülmekte, zor bir çalışma alanı olarak gösterilen yöneticilik görevlerine erkeklerin getirilmesinin daha uygun olacağı düşünülmekte ve bu hiyerarşik düzeye çoğunlukla kadınların uygun olmadığı kabul edilmektedir (Erdirençelebi ve Karakuş, 2018). Bazen de üst düzey yöneticiler, kadın çalışanların biyolojik yetersizlikler, özgüven eksikliği, kadınların başarısız olacaklarına ilişkin inançlarından ötürü bu yönde politikalar oluşturdukları gözlenmektedir (Taşkın ve Çetin, 2012). Bir araştırmada, örgüt kültürü politikaları ve informal iletişim ağlarının kullanılması konusunda kadınların erkeklerden daha fazla cam tavan engelini yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Yılmaz, 2013).

Örgütlerin politikaları da kadınların yönetici olma veya yükselmeleri önünde engel teşkil edebilmektedir. Yönetici olma koşulları içinde cinsiyet ifadesinin bulunması yani yöneticinin erkek veya kadın kişilerden seçilmesi gibi ifadeler yönetici olma veya yükselme gibi durumlarda engelleyici bir faktör olarak görülebilmektedir. Yöneticinin kadın olması koşulunun olduğu bir kurumda böyle bir şartın olması erkekler tarafından hoş karşılanmayacağı gibi bu kadın yöneticinin yükselme şansı da zayıflamaktadır (Türkkahraman ve Şahin, 2010). Çalışma yaşamında kadınlar ile üst yönetim arasında görülmesi ve anlaşılması güç olan gayriresmi bir terfi sınırı mevcut olduğu dile getirilmektedir (İraz, 2009).

Eğitim Çalışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

Mentor bilgi ve tecrübelerin paylaşımı anlamına gelir. Bu bağlamda mentor bilgiyi ihtiyaç sahibi kişiye aktaran kişi olarak görülmektedir. Örgütlerde üst kadın yöneticilerin azlığı, astlarda görev alan kadın yöneticilere mentörlük yapmayı sınırlamakta ve kadınsı değerler ve yaklaşımlar göz ardı edilmektedir (Liff & Ward, 2001). Erkek yöneticilerin kadın işgörenlere mentörlük yapması ise şık karşılanmamakta ve bunun bir takım dedikodulara yol açacağı düşünülerek örgüte zarar vereceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Öztürk (2011) ve Doğan'ın (2014) araştırmalarında, kadınların mentör eksikliği yaşadıkları ve örnek alacak kadın yönetici sayısının az olduğu dile getirilmektedir.

Örgütlerde iletişim önemli bir süreçtir. Etkili kullanıldığında örgütün verimliliğine önemli katkı sağlamaktadır. Bilimoria ve Liang'a (2007) göre, erkekler kadınlarla iletişim kurarken onlara negatif bir sosyal imajla yaklaşmaktadırlar. Kadınların işyerlerinde iletişim ağına yeterince katılamaması erkeklerin daha geniş bir sosyal çevreye sahip olmalarına imkan sağlamaktadır. Bu durum kadınların yükselmeleri önünde önemli bir engel teşkil etmektedir (akt. Yılmaz, 2013). Bir araştırmada, kadınların üst düzey pozisyonlara yükselmelerinde adaletli bir sistemin olmaması, değerlendirmelerin objektif yapılmaması, üst yönetimin kadına karşı olumsuz bakış açısı ve kayırmacılık gibi engellerle karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır (Yılmaz, 2019). Yapılan bir araştırmada, kadın çalışanların Cam Tavan Sendromu algısının, onların iş tatminlerini ve örgütsel bağlılıklarını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Erdirençelibi ve Karakuş, 2018). Bu durum kadınların kariyerlerinde ilerlemelerini ve katma değer üretmelerini engellemektedir

Toplumsal Nedenler

Toplumsal kaynaklı nedenler arasında mesleki ayırım ile cinsiyete bağlı kalıplaşmış önyargılar yer almaktadır. Mesleki ayırım toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkilidir. Her toplumda kadın çalışanlara bakış açısı farklılık göstermektedir. Özellikle erkek egemenliğinin baskın olduğu kurumlarda, kadınların hem yönetim basamaklarında görev almasında ve hem de üst kademelere ilerlemesinde engellerle karşılaşmaları olasıdır. Böyle bir durum kadınların kariyer gelişimini olumsuz etkileyen bir durum olarak görülmektedir (Akın ve Demirel, 2003). Bir araştırmada, kadının hem aile içindeki rollerini yerine getirmeye çalışması hem de yöneticilik pozisyonunda yoğun çalışma temposuna ayak uydurması kadınların kariyer gelişiminde önemli bir engel teşkil etmektedir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007).

Toplumda, kadınların yöneticilik, liderlik ve girişimcilik gibi iddialı işlerde başarılı olamayacağına dair kalıplaşmış düşüncelerin hâkim olması da bu tür etkenler arasında sayılmaktadır (Breger, 1992). Toplumsal cinsiyete dayalı yargılar, kadın ve erkeklerin sosyal hayatın her kesiminde nasıl davranacaklarına ilişkin inançlardır. Kadının aile içerisinde ailenin koruyucu öznesi göreviyle bağdaştırılması, onun erkek tarafından nesneleştirilmesine, kontrol edilmesine ve istismar edilmesine yol açmaktadır (Bilgin, 2016). Böylece kadınların yöneticilik gibi görevler yerine ev işlerini aksatmayacak mesleklerde çalışmaları, kariyer yapma ve yükselme gibi çabalardan öte kendi geleneksel cinsiyet rollerine uygun

işlerde çalışmaları önerilmektedir. Kadınların toplum içinde karşılaştığı bu tür engeller, bazı kaynaklarda Stereotip engeller olarak nitelendirilmektedir (Kılıç ve Çakıcı, 2016). Bir araştırmada kadına ve erkeğe atfedilen cinsiyet rollerini kadının kolaylıkla aşamadığı ve kadını ikileme düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır (Şener, Karabay ve Tezergil (2018).

Cam Tavan Sendromunu kırmaya yönelik stratejiler geliştirilmesi önemli bir husustur. Bu konuda Knutson ve Schmidgall'ın (1999) önerileri şöyle sıralanmaktadır (Akt. Utma, 2019):

1. Hükümetler cinsiyet ayrımcılığına yönelik yasal düzenlemeler yapmalı
2. İşletmelerin, kurumların ve hükümetin işgören haklarını korumaya yönelik plan ve programlar hazırlaması
3. İşe giriş ve yükselmelerde kadınlara eşit fırsatlar sağlanması
4. Kadınların yeteneklerinin geliştirilmesi ve ilerlemesini sağlamak için kadın yatırımcılara erkeklerle eşit fırsatlar sağlanması.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, eğitim çalışanı kadınların okul yöneticisi olarak göreve getirilmeleri ve yükselmelerine yöneticilik süreçlerindeki Cam Tavan Sendromuna yönelik görüşlerini ortaya çıkarmaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli

Araştırma bir nitel çalışmadır. Nitel araştırmalar, olay, olgu, durum ve ilişkileri araştırmak amacıyla sözlü ve görsel olarak kapsamlı bir şekilde verilerin toplanması, analizi ve sunulması sürecini ifade eden araştırma yaklaşımları olarak tanımlanmaktadır (Gay, Mills ve Airasian, 2012). Bu çalışmada olgubilim (fenomenoloji) deseni benimsenmiştir. Olgubilim araştırmalarında verilerin analizi, yaşantıları ve bunların ifade ettiği anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla içerik analizi ile verilerin kavramsallaştırılması ve olguları tanımlayan temaları ortaya çıkarma çabası vardır. Bazen doğrudan alıntılarla betimlemeler yapılır. Temalar ortaya çıkan örüntüler çerçevesinde elde edilen bulgular ile açıklanarak yorumlanır (Şimşek ve Yıldırım, 2008).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim döneminde Sinop İli ve ilçelerindeki her kademede görev yapan kadın müdür ve müdür yardımcıları oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, anlaşılacak istenen olay ya da olgu hakkında en zengin bilginin elde edileceği düşünülen, araştırmanın amacına hizmet edecek bireylerin katılımcı olarak seçildiği örnekleme yöntemidir (Creswell, 2014). Bu amaçla devlet okullarında görevli müdür ve müdür yardımcılarında gönüllü olarak araştırmaya katılmak isteyen kişilerin seçilmesine özen gösterilmiştir.

Çalışma grubunda yer alan kadın yöneticilerin meslekteki kıdemlerine bakıldığında 3 kişinin 10 yıldan az, 5 kişinin 10-20 yıl ve 5 kişinin 20 yıldan fazla kıdeme sahip oldukları tespit edilmiştir. Branşlarına göre bakıldığında 7 kişinin

Eğitim Çalışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

(ilkokul) sınıf öğretmeni, 2 kişinin okul öncesi öğretmeni, 2 kişinin alan öğretmeni ve bir kişinin ise Genel İdari Hizmetler sınıfında şube müdürü olduğu görülmektedir. Yöneticilerin 3'ü il merkezi ve 10' u ilçelerde görev yapmaktadırlar.

Veri Toplama Aracı

Nitel araştırmalarında en çok kullanılan ve başlıca veri toplama araçlarından birisi görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Çalışmada verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilmiş yapı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları görüşülen kişiye kendini ifade etme imkânı sağlamaktadır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Görüşme formu hazırlanmadan önce konuyla ilgili yerli ve yabancı literatür taranmış, alandaki elde edilen bilgilere dayalı olarak beş soru oluşturulmuştur. Hazırlanan sorulara, alandan iki akademisyenin görüşü alınarak düzeltmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorular, örneklem dışında iki müdür ve iki müdür yardımcısına sorularak anlaşılabilirliği kontrol edilerek forma son şekli verilmiştir. Böylece soruların geçerlik ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 2011). Olgubilim birkaç kişinin bir kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlar. Bir fenomeni deneyimleyen katılımcıların 'neyi', 'nasıl' deneyimledikleri betimlenir (Fraenkel vd.,2012). Bu çalışmada kadın yöneticilerle görüşme yapılmıştır.

Veriler toplanırken araştırmacılar tarafından müdür ve müdür yardımcılarında randevu alınmış ve yarım saat bir süreyle görüşme yapılmıştır. Sorular cevaplanırken kişilere müdahale edilmemiş ve herkes içinden geldiği şekilde görüşlerini ifade etmişlerdir. Bunlar hızlı bir şekilde yazılı olarak not edilmiştir. Verilerin doğru ve eksiksiz olması için yazılı belge üzerinden görüşme süreci izlenmiş ve eksikliklerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya katılan kişilere şu sorular yöneltilmiştir: 1)Kadın yöneticilerin cam tavan sendromuna ilişkin görüşleri nelerdir? 2)Kadın yönetici olarak erkeklerden farklı olarak karşılaştığınız sorunlar nelerdir? 3)Yöneticilik görevlerine getirilmede üst yönetim cinsiyet ayrımcılığı yapıyor mu? 4)Kadın yönetici olarak görevinizi yaparken ne tür tutumlar ile karşılaşıyorsunuz? 5)Kadınların yönetim kademelerine getirilmesi ve yükselmelerinde üst yönetimin tutumlarına ilişkin görüşleriniz nelerdir?

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, nitel veri çözümleme tekniklerinden *içerik ve betimsel* analiz yöntemleri kullanılmıştır. Görüşme sonunda her bir görüşmeciye bir numara verilerek M1, M2, M3 gibi kodlamalar yapılmıştır. Bu kişilere ilişkin görüşme formları dikkatli bir şekilde taranarak birbirine benzer kelimeler belirlenerek kodlar oluşturulmuştur. Bu kodlardan bir takım temalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu temalarda görüşmecilere ilişkin kavramların frekansları çıkarılmış ve bu görüşmecilerin kimler olduğu tablolarda özetlenmiştir. Her tablo altında bu temaya ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Bulguların doğruluğunu güçlendirmek için bazı görüşmecilerden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Böylece elde edilen bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde araştırmaya katılan müdür ve müdür yardımcılarının görüşlerine ve bu görüşlerden oluşturulan tema ve alt temalara yer verilmiştir. Araştırma bulguları verilirken bu tema ve alt temalar dikkate alınmıştır.

1. Kadın yöneticilerin cam tavan sendromuna ilişkin görüşleri

Kadın yöneticilerin cam tavan sendromuna ilişkin görüşleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Cam Tavan sendromu hakkında görüşleriniz nelerdir?

Kavramlar	f	%	Kadın Yöneticiler
Erkek bilinçaltı	2	15	M3, M4
Kadınların maruz bırakıldığı durum	5	38	M1, M13, M6, M7, M11
Erkek egemen kültür	4	31	M5, M8, M10, M12
Öğretilmiş Çaresizlik	2	15	M2, M9

Tablo 1’de kadın yöneticiler cam tavan sendromuna ilişkin görüşlerini farklı kavramlarla açıklamaya çalışmışlardır. Çoğunluğu *kadınların maruz bırakıldığı durum*, *erkek egemen kültür*, *erkek bilinçaltı*, *öğrenilmiş çaresizlik* gibi kavramlarla açıklamaya çalışmışlardır. Bir bakıma yöneticiler cam tavan sendromunu, kadınların yöneticilik görevini de etkileyen olumsuz bir durum olarak görmüşlerdir. Bu çalışmalarda bulgular literatürdeki tanımla da uyuşmaktadır.

Başka bir anlatımla belirtmek gerekirse, bu sendromun önemli sebeplerinden birisinin erkek egemenliğine dayalı bir anlayıştan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. İki yönetici bu durumu biraz farklı cümlelerle dile getirmiş olsalar da aynı şeyleri söylemek istemiş oldukları bellidir. Bu görüşleri destekleyen bazı yönetici görüşleri aşağıya çıkarılmıştır.

“Toplumun birçok kademesinde yer alan bayan yöneticiler zaman zaman cam tavan sendromuna takılıp kalabiliyor buda onların kariyer basamaklarında ilerlemelerine engel olarak bezdirici bir tablo çiziliyor” (M1)

“Aile yaşamının zarar göreceği, iş yüklenmesi gibi kişisel ve erkek egemen iş dünyasınca liderlik özelliği bulunmayan, başarı olasılıkları düşük düşüncesiyle çalışan kadınların yükselmelerini önleyen etkenler” (M5)

“Her ne kadar psikolojide diğer bir adı “Öğrenilmiş Çaresizlik ” olsa da ben buna “öğrenilmiş Çaresizlik” demenin daha uygun olduğunu düşünüyorum” (M10)

Erkekler elektronik işlere kadınlardan daha yatkınlık olabiliyorlar. Bu yüzden müdür beyin sorun yaşamadığı elektronik işlerde ben sorun yaşayabiliyorum” (M13).

2. Kadın Yöneticilerin Yöneticilik Görevini Yaparken erkek idarecilerden farklı olarak karşılaştıkları sorunlar

Araştırmaya katılan kadın okul yöneticilerinin erkeklerden farklı olarak karşılaştıkları sorunlar Tablo 2’de özetlenmiştir.

Eğitim Çalışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

Tablo: 2 Kadın okul yöneticilerinin erkeklerden farklı olarak karşılaştıkları sorunlar

Kavramlar	f	%	Kadın Yöneticiler
Fikirlerimiz dikkate alınmıyor	3	23	M1,M4, M9
Mesai sonrası kahvehane ahbablığımız olmadığından pasif kalıyoruz	1	8	M2
Temsilde öncelik erkeklerde algısı var	2	15	M7, M10
Erkeklerle göre daha duygusal olduğumuz için personel ilişkilerinde kullanılıyoruz	3	23	M11, M12, M13
Güçsüz olarak algılanıyoruz	2	15	M6, M8
Veli gözümüzü korkutmaya kalkışıyor	2	15	M3, M5

Tablo 2’de kadın yöneticilerin erkeklerden farklı olarak karşılaştığı sorunlar arasında, *fikirlerinin dikkate alınmaması* ve *Erkeklerle göre daha duygusal olduğumuz için personel ilişkilerinde kullanılıyoruz* ifadeleri yer almaktadır. Bundan başka *temsilde öncelik erkeklerde algısının var olduğu, kadınların güçsüz algılandığı* ve *veliler gözümüzü korkutmaya çalışıyor* ifadeleri yer almaktadır.

Özetle kadın yöneticiler erkekler kadar dikkate alınmazken onların duygularından yararlanılmaya çalışılmakta ve insan ilişkileri konusunda kadın yöneticilerin duygularından istifade edilmektedir. Erkek egemenliğinin yanı sıra kadınların güçsüz olduğu vurgusu yapılmakta ve veliler erkeklerle göre daha çok kadın yöneticilere isteklerini kabul ettirme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Bu görüşlere ilişkin bazı katılımcıların görüşleri olduğu gibi aşağıya çıkarılmıştır.

“Toplantılar ya da temsil ettiğiniz yerlerde önceliğin sanki erkeklerde olması gerektiği gibi bir algı bulunmaktadır. Bir bakıma temsilde öncelik erkeklerin algısı oluşturulmaktadır. Yanlış olduğunu düşünüyorum (M7).

“Önümüze gizli bir engel çıkarılmaya çalışılması ve hak sadece erkeklerde gibi görülmesi, böyle olunca sanki biz kadınlar güçsüz olarak algılanıyoruz. Hâlbuki erkeklerin yaptığı işlerin çoğunu kadınlar da yapabilir (M6)

“Bazı durumlarda aldığımız kararların duygusal olduğu yönde eleştirilmemiz. Bu eleştirilere rağmen duygusal işler hep bize yaptırılmaya çalışılıyor. Genellikle personel işlerini bizler bakıyoruz.” (M11)

“Kadınların çoğu zaman fikirleri alınmıyor. Bizim söylediklerimiz değersizmiş gibi görülmektedir. Böyle olmasına rağmen biz kadın yöneticiler bu duruma pek aldırmış etmiyoruz (M12).

3. Yöneticilik görevlerine getirilmede üst yönetimin cinsiyet ayrımcılığı yapıp yapmadığı

Kadın yöneticilerin yöneticilik görevine getirilmelerinde üst yönetimin cinsiyet ayrımcılığı yapıp yapmadığına yönelik kadın yöneticilerin görüşleri aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3 Yöneticilik Görevine Getirilmelerinde Üst Yönetimin Cinsiyet Ayrımcılığı Yapıp Yapmadığı

Kavramlar	f	%	Kadın Yöneticiler
Eş, çocuk sorumluluğu nedeniyle işi aksatır görüşü var	3	23	M3, M8, M10
Kadınlar zayıf ve duygusal, daha hoş görülüyor olduklarından yönetimde etkili olamaz düşüncesi var	4	31	M5, M9, M11, M13
Kadın eli değsin, fazla yetkiye gerek yok anlayışı hâkim	2	15	M2, M12
Kadın yöneticinin etkililiği kabul görmüyor	1	8	M4
Görsellik gerektiren tören vs görevlerde kadınlar öne çıkarılırken, karar-kurul ve komisyonlarda erkek yöneticiler tercih ediliyor	2	15	M1, M6

Tablo 3'te kadın yöneticilerin okul yöneticiliği görevine getirilmeleri hususunda üst yöneticilerin cinsiyet ayrımcılığına yönelik görüşlerine bakıldığında, *kadınlar zayıf ve duygusal, daha hoş görülüyor olduklarından yönetimde etkili olamaz düşüncesi var* ve *eş, çocuk sorumluluğu nedeniyle işi aksatır görüşü var* ifadelerinin en çok dile getirildiği görülmektedir. Bundan başka kadın yöneticiler *kadın eli değsin, fazla yetkiye gerek yok anlayışı hâkim* ve *görsellik gerektiren tören vs görevlerde kadınlar öne çıkarılırken, karar-kurul ve komisyonlarda erkek yöneticiler tercih ediliyor* ifadelerini belirtmişlerdir. Bir kadın yönetici *ise kadın yöneticinin etkililiği kabul görmüyor* görüşünü belirtmiştir. Kadın yöneticilerin hemen tamamının konuya ilişkin olumsuz bir tutum içinde oldukları görülmektedir.

Yani kadınların duygusal ve hoşgörülü özelliklerin yararlanılmaktayken bir anne olduğu dile getirilerek kadınların görevini aksatacağı endişesi dile getirilmektedir. Kadınların bazı konularda başarılı olduğu kabul edilerek bazı işlere kadınların el atması gerekli görülmekte ancak bu tür işler daha çok görsellik gerektiren işler olup önemli konularda kadın yöneticiler karar sürecine katılmamaktadırlar. Yani Türkiye'de kadın yöneticilerin etkililiği pek kabul görmediği anlaşılmaktadır. Bazı kadın yöneticilerin bazılarının görüşleri hiç değiştirilmeden aşağıya çıkarılmıştır.

“Kadının sosyal sorumlulukları doğum, çocuk, ev, eş gibi nedenlerle sekteye uğrayacağı düşünüldüğü için kadının ön plana çıkmasına müsaade edilmemektedir. Bu da kadınlarda motivasyon düşüklüğü duygusal ve içsel çatışmalar, huzursuzluk gibi sendromlar ortaya çıkarabilir. Erkek baskısı, kadının toplumdaki rolü, erkek egemenliği, kadının annelik duyguları, evdeki sorumlulukları ve iş hayatındaki baskı ile birleşirse kadın yöneticilik mesleğinden uzaklaşabilir” (M3)

Eğitim Çalışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

“Önümüze gizli bir engel çıkarılmaya çalışılması ve hak sadece erkeklerde gibi görülmesi, belki bunun altında kadınların zayıf ve duygusal, daha hoş görülüyor olduklarından yönetimde etkili olamaz düşüncesi vardır (M9)

“Çoğunlukla kadın denilince hemen onun anne olduğu akla getiriliyor. Kadınların ayrıca eşlerinin sorumluluğunu da yükleneyeceği kabul görüyor. Böyle olunca kadınların çalıştıkları kurumda işlerini aksatacağı görüşü ön plana çıkmaktadır. Ashında kadınların bütün bu sayılanların hepsinin üstesinden gelebileceği çoğunlukla kabul görmüyor”(M8)

“Erkekler kadınlara fazla yetki tanınmasından yana değiller. Kadın eli değsin, fazla yetkiye gerek yok anlayışı hâkim. Kadınların yönetimde etkili olamayacağı düşüncenin hâkim olduğunu da düşünüyorum” (M 12).

4. Kadın yönetici olarak görevlerini yaparken ne tür tutumlar ile karşılaştıkları

Kadın yöneticilerin görevlerini yaparken ne tür tutumlarla karşılaştıklarına ilişkin yönetici görüşleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4 Kadın yönetici olarak görevlerini yaparken ne tür tutumlar ile karşılaştıkları

Kavramlar	f	%	Kadın Yöneticiler
Bilgiye değil cinsiyete bakılıyor, güven duyulmuyor	2	15	M6, M9
Müdür Bey ve Kız Müdür ifadeleri kullanılıyor	2	15	M3, M5
Ciddiye alınmıyor	4	31	M1, M2, M7, M10
Görmezden gelinerek erkek muhatap aranıyor	1	8	M13
İnanç ekseninde düşünüp kadını yönetici kabul etmiyor	1	8	M12
İlk cümleleri “Müdür Beyle görüşecektim” oluyor	3	23	M4, M8, M11

Tablo 4’te kadın yöneticilerin görüşlerine bakıldığında, *ciddiye alınmıyor* ve *ilk cümleleri “Müdür Beyle görüşecektim” oluyor* ifadelerinin en çok tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Sırasıyla, *bilgiye değil cinsiyete bakılıyor, güven duyulmuyor, müdür bey ve kız müdür ifadeleri kullanılıyor* ifadelerini *inanç ekseninde düşünüp kadını yönetici kabul etmiyor* ve *görmezden gelinerek erkek muhatap aranıyor* ifadeleri izlemektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, kadın yöneticiler pek dikkate alınmamakta ve okula gelen kişiler daha çok bir erkek yönetici ile karşılaşmayı ummaktadırlar. Kadın yöneticilere müdür bey veya kız müdür gibi ifadelerin kullanılması, cinsiyet ayrımcılığı yapıldığını doğrularken,

kadın yöneticiliğın Türkiye’de pek kabul görmediğı anlaşılmaktadır. Kadın yöneticilerin bazılarının görüşleri hiç değiştirilmeden aşığıya çıkarılmıştır.

“Üst düzey yöneticiliklere baktığımız zaman kadın sayısının oranının çok çok düşük olduğunu görebiliriz. Yani üst yöneticiler bilgiye değil daha çok cinsiyete bakıyorlar. Kadın yöneticilere güven duyulmuyor (M6).

“Okula dışarıdan herhangi bir kişi geldiğinde ilk söyledikleri “Müdür bey ile görüşmek istiyorum.” cümlesi oluyor. Siz her ne kadar yardımcı olabileceğinizi söyleseniz de müdür beyi görmeden gitmek istemiyorlar. Kafalarında müdürlerin yalnız erkek olabileceğı, sorunları sadece onların çözebileceğı inancını taşıyorlar” (M8)

“Görmezden gelme, çok fazla yetki ve sorumluluk vermeme, aldığı kararları sorgulama” Sen kadınsın” tutum ve davranışını hissettirme, üst kademe ve terfilerde engel olma, sosyal ortamlarda yalnız kalma gibi nedenlerle karşılaşabilir” (M13)

5. Kadınların yönetim kademelerine getirilmesi ve yükselmelerinde üst yönetimin tutumları

Kadınların yönetim kademelerine getirilmesi ve yükselmelerinde üst yönetimin tutumlarına ilişkin görüşleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Kadınların yönetim kademelerine getirilmesi ve yükselmelerinde üst yönetimin tutumları

Kavramlar	f	%	Kadın Yöneticiler
Erkekler arasında ahbap çavuş ilişkisi var	2	15	M2, M3
Olumlu yönde etkisi vardır	1	8	M5
Mülakat yöntemi kadın yönetici seçimini olumsuz etkiliyor	4	31	M6, M7, M11, M12
Pozitif ayrımcılık adı altında kadın yöneticiler pasifleştiriyorlar	3	23	M8, M10, M13
Erkek egemen yönetim, “okulu temiz tut her işe karışma anlayışı”	3	23	M1, M4, M9

Tablo 5’te kadın yöneticilerin görüşlerine bakıldığında, kadınların yöneticilik görevine getirilmesi ve yükselmelerine ilişkin olumsuz tutumların başında, *mülakatın kadın yönetici seçimini olumsuz etkilediğı* belirtilmektedir. Bundan başka *pozitif ayrımcılık adı altında kadın yöneticiler pasifleştiriyorlar* ve *erkek egemen yönetim ve okulu temiz tut, her işe karışma anlayışı var* olduğu belirtilmektedir. İki kadın yönetici *erkekler arasında ahbap çavuş ilişkisi var* olduğundan bahsederken bir yönetici ise diğer yöneticilerin aksine *olumlu etkisi olduğunu* belirtmiştir. Kadın yöneticiler çoğunlukla mülakatlarda erkeklerin tercih

Eğitim alışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

edildiğini, kadın yöneticilerin pasif konuma getirilmeye çalışıldığını, kadın yöneticilerin her işe karışmamaları gerektiğini ve erkekler arasında kadınlara göre daha sıkı ilişkiler olduğunu belirtmişlerdir. Bir kadın yönetici ise üst yönetimin, kadınları bu tür görevlere getirilmeleri ve yükselmelerinde olumlu bir etkisinin olduğundan bahsetmiştir.

Bu görüşleri destekleyen bazı kadın yöneticilerin görüşleri aşağıya çıkarılmıştır.

“Bence olumludur Kadınlar titizdir, dikkatlidir detaya ağırlık verir. Bir çok olay ve duruma karşı titiz ve özenle yaklaşır, hırslıdır, duyguludur, neşelidir, ortamlarda halden anlayan ve empati kurabilendir” (M5)

“Yazılı sınavla atama yapıldığı takdirde kadınlar ve erkeklerin eşit şartlarda yarıştıklarını düşünüyorum. Ancak ülkemizde eğitim örgütünün yapısını yavaş yavaş sözlü mülakat sınavları şekillendirmektedir. Yazlı sınavlar kaldırılmakta, bunun yerine mülakat sınavları gelmektedir. Bu durumda insanların kanaatine bıraktığınızda yönetim kademelerine yükselmede erkeklerin daha şanslı olacaklarına inanıyorum” (M6).

“Evde ocukların bakımı, eğitimi, terbiyesi genelde anneye, yani biz kadınlara bırakılırken okulda ise erkekler “bu işi biz daha iyi yaparız” diye yöneticilik kadrolarının büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir” (M10).

“Kadını eğiten toplumu eğitir, erkeği eğiten bireyi eğitir” M. Kemal ATATÜRK. Kadın ve erkek toplumunda, iş yaşamında, özel yaşamda birbirlerini bütünleyen iki unsurdur. Olumsuz yanları yoktur. Ancak ülkemizde Erkek egemen yönetim ve okulu temiz tut her işe karışma anlayışı var M12)

TARTIşMA

Bu çalışmada eğitim çalışanı kadınların, yönetici olmalarının önündeki Cam Tavan Sendromuna yönelik görüşleri incelenmiştir. Kadın okul yöneticilerinin görüşlerine göre beş tema oluşturulmuştur. İki temel engel olduğu belirlenmiştir. Bunlardan ilki kadın yöneticilerin cam tavan sendromuna yönelik görüşleridir. Kadın yöneticilerin erkeklerden farklı olarak karşılaştığı sorunları ikinci temayı oluşturmaktadır. Yöneticilik görevine getirilmede üst yönetimin cinsiyet ayrımcılığı yapması, kadın yöneticilerin görevlerini sürdürürken karşılaştıkları tutumlar ile kadınların yükselmesinde üst yönetimin tutumları diğer temaları oluşturmaktadır.

Kadın yöneticilerin cam tavan sendromuna yönelik görüşleri değerlendirildiğinde, bu sendromu *kadınların maruz kaldığı bir durum, erkek egemen kültür, erkek bilinçaltı, öğrenilmiş çaresizlik* gibi kelimelerle anlatmaya çalışmışlardır. Bir bakıma Türkiye’de kadınların Cam Tavan engeliyle karşılaştıklarını, bunun erkek egemen bir kültürün ürünü olduğunu ve erkeklerin bilinçaltında var olan bir duygu olduğunu ve bilinmesine rağmen müdahale edilemeyen çaresiz bir durum olarak değerlendirmektedirler. Literatürde benzer çalışmalara rastlanmaktadır. Hoşgör, Hoşgör ve Memiş, (2016) cam tavan sendromunu kadınlara özgü kariyer engelleri olarak tanımlamaktadırlar. Powell ve Butterfield, (1994) bu sendromu liyakat ve başarıya bakılmaksızın ilerleme önünde

engeller olarak tanımlamaktadırlar. Aytaç, (1997) cam tavan engelini, rekabet üstünlüğü yaratabilecek çeşitli niteliklere sahip kişilerin üst düzey yönetim kademelerinden görev alamama olarak tanımlamaktadır.

Kadın yöneticilerin erkeklerden farklı olarak karşılaştığı sorunlara yönelik görüşlerine bakıldığında, kadın yöneticiler *fikirlerinin dikkate alınmadığını, daha duygusal oldukları için personel ilişkilerinde kullanıldıklarını, temsilde önceliğin erkeklerde olduğunu, kadınların güçsüz olarak algılandığını ve velilerin kadın yöneticilerin gözünü korkutmaya çalıştığı* ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Kadın yöneticilerin fikirlerine başvurulmaması onların karar sürecine katılmadıklarını göstermektedir. Ancak kadınların duygusal yönlerinden yararlanılmaya çalışıldığı ve insan ilişkileri gibi nezaket gerektiren konularda kadın yöneticilerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Burada birbirine zıt iki durum ortaya çıkmaktadır. Erkekler kadın yöneticilerin insan ilişkileri konusunda daha nezaketli olduklarını kabul etmekle birlikte kadınlar güçsüz olarak algılanmaktadırlar. Örgüt yönetiminde fiziksel güçten çok örgütsel güçlülüğün önemi göz ardı edilmektedir. Erkek yöneticiler, insanların yoğun olarak katıldığı tören, kutlama vb gibi okulun temsil edildiği durumlarda daha çok kendileri ön plana çıkmaktadırlar. Türkiye’de, erkek egemen bir toplum görünümüyle ilgili bir bulgu ise velilerin kadın yöneticileri ciddiye almaması ve ısrarla erkek yöneticiyle görüşmeyi istemeleridir. Böyle bir davranış, Türkiye’de bazı işlerin erkek yöneticilerle daha kolay halledeceğine ilişkin bir inancın yansıması olarak görülebilir. Literatürde benzer bulgulara rastlanmaktadır. Günsel, Köroğlu, ve Demirci, (2015), kadınların duygusal derinliğe sahip olduğu için öğrenci ve velilerle daha kolay iletişim kurabildiklerini belirtmektedir. Kılıç ve Çakıcı’nın, (2016) çalışmalarında, MEB’in daha fazla eril kültür yapısına sahip olduğu, yani erkek egemen bir kültür yapısına sahip olduğu dile getirilmektedir. Taşkın ve Çetin, (2012) araştırmalarında, üst yöneticilerin, kadınların başarısız olmalarına ilişkin bir inanca sahip olduklarını ileri sürmektedirler, Akın ve Demirel, (2003) erkek egemenliğinin baskın olduğu toplumlarda kadınların yönetici olmalarında sorunlarla karşılaşacağı belirtilmektedir.

Yöneticilik görevine getirilmeye üst yönetimce cinsiyet ayrımcılığı yapıldığına ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde, *kadınlar zayıf ve duygusal olduğu, eş ve çocuk sorumluluğu nedeniyle işi aksatır, fazla yetkiye gerek yok anlayışı, karar-kurul ve komisyonlarda erkek yöneticilerin tercih edildiği* görüşleri öne çıkmaktadır. Erkek yöneticilere göre, kadınlar zayıf ve duygusal bir kişilik yapısına sahip olduklarından yönetimde etkili olmayacağı düşüncesi hâkimdir. Bir bakıma kadınların her söyleneni yapacağı bazen mevzuatın dışına bile çıkabilecekleri zannedilmektedir. Kadınların eş ve çocukların sorumluluğunu taşımasından ötürü işlerini aksatacağı kaygısı bulunmaktadır. Kadınlara fazla yetki verilmesi yerine onların bir işe ellerinin değmesi yeterli sayılmaktadır. Yani işin yetkisinin erkeklerde, sorumluluğun kadınlarda olması gibi bir durumdan bahsedilmektedir. Bu görüşü destekleyen bir önemli görüş, kadınların görsellik gerektiren işlerde kullanılması ancak komisyonlarda görüşlerinin alınmasına gerek duyulmaması halidir. Literatüre bakıldığında benzer bulgulara rastlanmaktadır.

Eğitim alışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

Mizrahi ve Aracı (2010) araştırmalarında, mesleki ayırım ve cinsiyete dayalı önyargıların cam tavan engeli oluşturduğunu doğrulamaktadırlar. Farklı araştırmalarda, çalışan kadınların, kariyer ile ocuk arasında bir tercih yapmak zorunda kaldıkları ve bu durumun kadınların ilerlemesinde bir engel oluşturduğu dile getirilmektedir (Liff ve Ward, 2001; Erdirençelebi ve Karakuş, 2018). Kadınların oklu rolleri oynarken bu tür engellerle karşılaşmaları bulgularıyla ilgili çalışmalarda dile getirilmektedir (Sarvan, Yapıcı, ve Anafarta, 2008; Yelkikalan, 2006). Ayrıca kurumlarda üst yöneticilerin, kadın çalışanların başarısız olacaklarına ilişkin inanç taşıdığı ve buna benzer politikalar olduğu çalışmalarda yer almaktadır (Taşkın ve etin, 2012).

Kadın yöneticilerin görevlerini yaparken ne tür durumlar ile karşılaştıklarına ilişkin görüşlerine bakıldığında, *ciddiye alınmadıkları*, okula gelen kişilerin ilk cümlelerinin *müdür Beyle görüşecektim* cümlesi olduğu, *bilgiye değil cinsiyete bakıldığı*, *güven duyulmadığı*, kendilerine *müdür bey* ve *kız müdür ifadelerinin kullanıldığı* dile getirilmektedir. Kadın yöneticilerin başkaları tarafından ciddiye alınmaması ve okula gelen birisinin görüşmek için erkek bir yönetici araması, Türkiye’de yöneticilik işinin daha çok erkek işi olarak görüldüğünün bir kanıtıdır. Bunun temelinde erkek egemenliğinin yattığı söylenebilir. Kadın yöneticilerin bilgisinden çok onların cinsiyetine bakılması ve kendilerine güven duyulmaması da yine toplumsal bir durum olarak görüldüğu gibi örgüt kültürü ile de ilişkilidir. Böyle bir durumun kurum içinde olması örgütsel faktörlere işaret etmektedir. Kadın yöneticilere kız müdür veya onların kim olduğuna bakmadan müdür bey gibi ifadelerin kullanılması, kişilerin karşılarında daha çok bir erkek müdür görme isteğiyle ilişkidir. İlgili literatürde bu görüşleri destekleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Bir araştırmada, örgüt kültürü, politikaları ve informal iletişim ağlarını kullanılması konusunda kadınların erkeklerden daha fazla cam tavan engelini yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Yılmaz, 2013). Toplumda, kadına ve erkeğe atfedilen cinsiyet rollerini kadının kolaylıkla aşamadığı ve kadını ikileme düşürdüğu belirtilmektedir (şener, Karabay ve Tezergil (2018). Kadının ailenin koruyucu öznesi olarak görülmeye, onun erkek tarafından nesneleştirilmesine, kontrol edilmesine yol açmaktadır (Bilgin, 2016). Kadınların lider olamayacağına ilişkin inanç ve cinsiyet rolü sosyalleşmeleri ve erkeksi özelliklere sahip olmadıkları algısının Cam Tavam engeli oluşturduğu bulguları da çalışmanın bulgularıyla tutarlık göstermektedir.

Kadınların yönetim kademelerine getirilmesi ve yükselmelerinde üst yönetimin tutumlarına ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde, kadın yöneticiler bu tür görevlere gelmede *mülakatın kadın yönetici seçimini olumsuz etkilediğini*, *pozitif ayrımcılık adı altında kadın yöneticilerin pasifleştirildiğini* ve *erkek egemen yönetim anlayışının hâkim olduğunu*, kadın yöneticilere karşı *okulu temiz tut her işe karışma anlayışının sürdürüldüğünü* dile getirmişlerdir. Bazı kadın yöneticiler erkekler arasında *ahbap avuş ilişkisi olduğunu* belirtmişlerdir. Bir yönetici ise olumlu *bir tutum* olduğundan bahsetmiştir. Kadın yöneticilerin iş başına getirilmelerinde mülakatın olumsuz bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Knutson ve Schmidgall’ın (1999) alışmasında, işe giriş ve yükselmelerde kadınlara eşit

fırsatların sağlanması dile getirilmektedir. Toplumda, kadınların yöneticilik gibi işlerde başarılı olamayacağına dair kalıplaşmış düşüncelerin hâkim olması bu tür etkenler arasında sayılmaktadır (Breger, 1992). Bir araştırmada, kadınların üst düzey pozisyonlara yükselmelerinde adaletli bir sistemin olmaması, değerlendirmelerin objektif yapılmaması, üst yönetimin kadına karşı olumsuz bakış açısı ve kayırmacılık kadınlar için cam tavan engeli oluşturmaktadır (Yılmaz, 2019). Öztürk (2011) ve Doğan'ın (2014) araştırmalarında, kadınların mentör eksikliği yaşadıkları ve örnek alacak kadın yönetici sayısının az olduğu dile getirilmektedir. Örgütlerde üst kadın yöneticilerin azlığı mentörlük yapmayı sınırlamakta ve kadınsı değerler ve yaklaşımlar göz ardı edilmektedir (Liff ve Ward, 2001).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya katılanların görüşlerine göre, bireysel, örgütsel ve toplumsal bir takım nedenler kadınların işgücüne ve özellikle yönetim kademelerine gelmelerine önemli bir engel olmaya devam etmektedir. Kadın yöneticilerin görüşlerine dayalı olarak bir takım sonuçlara ulaşmak mümkündür. Kadın yöneticiler cam tavan sendromunu kadınların maruz kaldığı, erkek egemen kültürün olduğu toplumlarda bilinçaltına yerleşmiş bir takım duygulardan kaynaklanan öğrenilmiş bir çaresizlik durumu olarak tanımlamaktadırlar.

Kadın yöneticiler, erkeklerden farklı olarak firiklerinin alınmaması, kadınların güçsüz algılanması velilerin daha çok erkek muhatap araması gibi bir takım sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu olumsuz tutumlara karşın okul idaresi kadınların duygusal yönünden faydalanmaktadırlar.

Yöneticilik görevlerini getirilme ve yükselmelerde üst yönetimin tutumları olumsuz olup, kadınlar zayıf ve duygusal olarak görülmekte, ev ve çocukların sorumluluğu taşıdıkları için işlerini aksatacağı korkusu hâkimdir. Bu bakımdan onlara fazla yetki verilmemesi ve karar sürecine katılmaları yararlı görülmektedir.

Kadın yöneticilerin görevlerini yaparken erkeklerden farklı olarak bazı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bunlardan bazıları, ciddiye alınmama, bilgilerine güvenilmemesidir. Okula gelenler daha çok bir erkek yönetici ile karşılaşmak istemekte ve kendilerini pek muhatap olarak görmemektedirler.

Kadınların yönetim kademelerine gelmesi ve yükselmelerinde üst yönetimin olumsuz bir tutum içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna mülakatın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Okulda pozitif ayrımcılık yapılmakta ve kadın yöneticiler pasif konuma getirilmektedir. Kısaca erkek yönetim anlayışı hâkimdir.

Bu sonuçlara dayalı olarak yönetici seçimlerinin objektif ölçütlere dayalı olarak yapılması, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesi için kurumlarda eğitim verilmesi, kadın yönetici sayısının artırılması için kurumlarda düzenlemeler yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

AKIN, A. ve Demirel, S. (2003). Toplumsal cinsiyet kavramı ve sağlığa etkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi, Tıp Fakültesi Dergisi*, 25, 83-88.

Eğitim alışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

- AKTAŞ, A., Algür, S., Cengiz, F. (2009). *Turizm sektöründeki kadın yöneticilerin cam tavan sendromu açısından değerlendirilmesi: Antalya'da bulunan konaklama işletmelerinde yapılan bir araştırma*. 17.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (270-276). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
- ANFARA, V. A., Jr., & Mertz, N. T. (2006). Introduction. In V. A. Anfara, Jr. & N. T. Mertz (Eds.), *Theoretical frameworks in qualitative research* (pp.13-32). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications
- ARIKAN, S. (1997). *Kadın yöneticilerin liderlik davranışları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- AYTAÇ, S. (1997).*alışma yaşamında kariyer yönetimi planlaması geliştirilmesi sorunları*, (1.Baskı) İstanbul : Epsilon Yayıncılık.
- AYTAÇ, S. (2001). Çift kariyerli eşler ve çalışma yaşamındaki yeri, Ezgi Kitabevi Yayınları: Bursa.
- BİLGİN, R. (2016). Geleneksel ve modern toplumda kadın bedeni ve cinselliği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 219-243,
- BREGER M. J. (1992) The department of labor's glass ceiling initiative: a new approach to an old problem. *Labor Law Journal* 43 (7), 421.
- BRIDGE, B. (2003). *Eğitim yönetiminde kadınlar*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ő., Kılıç akmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ő., Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- CRESWELL, J. W. (2014). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (3. Baskı). Pearson Prentice Hall.
- DİNÇER, ö. (1992). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- DOĞAN, İ. (2014). *Kadın alışanlarda cam tavan sendromuna ilişkin bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DREHER F., G. (200). Breaking the glass ceiling: The effects of sex ratios and work-life programs on female leadership at the top. *Human Relations*, 56(5): 541-562.
- DURMUŞ, A., E. (2001), Kadın ve erkek yöneticilerin liderlik davranışları arasındaki farklılıklar: Türkiye'de seçilmiş bir grup yönetici üzerine bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Antalya
- ERDİRENÇELEBİ, M, ve Karakuş, G. (2018). Kadın alışanların cam tavan sendromu algılarının iş tatminleri ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10 (3), 95-119, DOI: 10.20491/isarder.2018.465.
- FRAENKEL, J. R., Wallen , N. E., Hyun , H. E. (2012). How to design and evaluate research in education McGraw Hill : New York.

- GAY, L. R., Mills, G. E., and Airasian, P. W. (2012). *Educational research: competencies for analysis and applications*. Pearson Education, Inc.
- GÜNSEL, A., Köroğlu, S. ve Demirci, L. (2015). Çalışma hayatında kadınların karşılaştıkları sorunlar ve cam tavan algıları: kadın öğretmenler üzerinde bir araştırma. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 74-113.
- HOŞGÖR, H., Hoşgör, D. ve Memiş, K. (2016). Sosyo-demografik özellikler ile cam tavan sendromu arasındaki ilişki ve farklılıkların incelenmesi: Sağlık çalışanları örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 345-362.
- İRAZ, R. (2009). Çalışma yaşamında kadın ve erkek yöneticilerin cam tavan sendromuna ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- LİFF, S. and Ward, K., (2001). Distorted views through the glass ceiling: the construction of women's understandings of promotion and senior management positions, *Gender, Work and Organization*, 8 (1), 19-36.
- LOCKWOOD, N. (2004). The glass ceiling: domestic and international perspectives. *Human Resources Magazine*, 49(6), 1-11.
- MORRISON, A. M., White, R.P. and Velsor, E.V. (1987). *Breaking the glass ceiling: can women reach the top of America's largest corporations?* MA: Addison-Wesley.
- ÖZTÜRK, A. (2011). *Kadın öğretim elemanlarının cam tavan sendromu üzerine bir araştırma: Ankara Üniversitesi örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- POWELL, G. N. ve Butterfield, D. A. (1994). Investigating the glass ceiling phenomenon: an empirical study of actual promotions to top management, *Academy of Management Journal*, 37(1), 68-86.
- SARVAN, F., Yapıcı, N., Anafarta, N. (2008). Konaklama işletmelerinde kadın yöneticilerin cam tavan algısı: Antalya ilinde bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(15), 111-137.
- SOYSAL, A. (2010). Türkiye'de kadın girişimciler: engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65(1), 84-114.
- ŞİMŞEK H. ve Yıldırım A. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- TAŞKIN, E., Çetin, A. (2012). Kadın yöneticilerin cam tavan algısının cam tavan aşma stratejilerine etkisi: Bursa örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 19-34.
- TÜRKKAHRAMAN, M., Şahin, K. (2010). Kadın ve kariyer. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 75-88.
- UTMA, S . (2019). Kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı ve cam tavan sendromu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 11 (1), 44-58.
- YELKIRAN, N. (2006). Başarılı girişimcilikte cinsiyetin rolü: kadın ve girişimciler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), 45-54.

Eğitim alışanı Kadınların Yönetici Olmalarının Önündeki Cam Tavan...

YILDIRIM , A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, Ankara: Seçkin

YILMAZ, T. (2013). *Kadın ve erkek eğitim yöneticilerinin cam tavan sendromuna ilişkin algıları İstanbul ili örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

KARAYAKA (TOKAT/ERBAA) AĞZINDAN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

CONTRIBUTIONS TO THE DICTIONARY FROM KARAYAKA (TOKAT/ERBAA)

ВЗНОСЫ В СЛОВАРЬ ИЗ КАРЯКИ (ТОКАТ/ЕРБАА)

Şerife ÖZER*
Betül GÖRMÜŞ**

ÖZ

Atasözleri ve deyimler, dil müessesenin en etkileyici ürünleri ve dilin pratik işlevinin çarpıcı bir göstergesidir. Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türkçe, Anadolu'nun her şehrinde olduğu gibi Tokat'ta da zengin bir metafor oluşturmuştur. Ancak genç kuşağın bu söz varlığından uzaklaştığı, bu sözlerin çoğunlukla yaşı büyük olan insanlar tarafından kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın amacı atasözleri ve deyimleri tanımlamak değil; Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabasında kullanılan ama Ömer Asım Aksoy'un gözetimi altında çıkarılan "Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde", Nurettin Albayrak tarafından son dönemlerde yayımlanan "Türkiye Türkçesinde Atasözleri", Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Dünyasının Ortak Atasözleri" adlı eserlerinde yer almayan ve bilgisayar taramalarında da karşımıza çıkmayan atasözleri ve deyimleri belirleyip kayıt altına alarak kültür mirasımıza katkı sağlamaktır. Bu amaçla; mülakat, sınıflandırma, derleme, tarama ve sondajlama usulleri kullanılarak yapılan çalışmada tespit edilen atasözü ve deyimler alfabetik sırayla, anlamları açıklanarak, deyimlerin kullanıldığı durumlara örnek cümleler verilerek sıralanmıştır. Tokat ağzı ile söylenişi de çeviri yazı işaretleri kullanılarak gösterilmiştir. Yay araç içinde ise standart Türkçeleri ile kullanımı verilmiştir. Kuman Türkleri tarafından iskâna açılan, topraklarında Danişmend-name adında bir destanın yazıldığı, köklü bir tarihe sahip olan Tokat'ta; mülakat, sınıflandırma, derleme, tarama ve sondajlama usulü kullanılarak yapılan bu bilimsel çalışmanın Türk halk kültürü alanında ve Türk dili üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Derleme, Deyim, Karayaka, Tokat, Türkçe.

*ORCID: [0000-0002-1167-9317](https://orcid.org/0000-0002-1167-9317), Dr. Öğr. Üyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, serifeozer@karatekin.edu.tr

**ORCID: [0000-0003-3992-6233](https://orcid.org/0000-0003-3992-6233), Türkçe Öğretmeni; MEB, ANKARA, betulgormustr@gmail.com

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

ABSTRACT

Proverbs and idioms are the most impressive products of the language and a striking indicator of the practical function of language. Turkish, one of the oldest languages in the world, has created a rich metaphor in Tokat as in every city of Anatolia. However, it has been observed that the younger generation has moved away from this vocabulary, and these words are mostly used by older people. The aim of this study is not to identify proverbs and idioms but to contribute to our cultural heritage by determining and recording the proverbs and idioms that are used in the town of Karakaya in Erbaa ,TOKAT but not included in the "Dictionary of Proverbs and Idioms in Regional Dialects", which was published under the supervision of Ömer Asım Aksoy,in "Turkish Proverbs", which has recently published by Nurettin Albayrak, in "Common Proverbs of Turkish World" by Özkul Çobanoğlu and not even found in computer scans. For this purpose; in the study by using interview, classification, compilation,scanning and sounding methods ,determined proverbs and idioms are listed in alphabetical order, by explaining their meanings and by giving example sentences for the situations in which the idioms are used. Their pronunciation with Tokat dialect is also shown using transliteration signs. Their usage in standard Turkish is given in paranthesis. In Tokat, which was settled by the Cuman Turks and has a deep-rooted history, where an epic called Danishmend-name was written; It is thought that this scientific study, made by using the method of interview, classification, compilation, scanning and sounding, will be useful for researchers who will study in the field of Turkish folk culture and Turkish language.

Keywords: Proverb, Idiom, Compilation, Karayaka, Tokat, Turkish.

АННОТАЦИЯ

Пословицы и идиомы — самые впечатляющие продукты языкового истецблишмента и яркий показатель практической функции языка. Турецкий — один из древнейших языков в мире, создана богатая метафора в Токате, как и в каждом городе Анатолии. Однако было замечено, что молодое поколение отошло от этого словаря, и эти слова в основном используются людьми старшего возраста.

Целью этого исследования является определение пословиц и идиом: в «Словаре пословиц и идиом на региональных диалектах», использованном в городе Караяка района Эрбаа в Токате, но опубликованном под руководством Омер Асым Аксой, «Притчи на турецком языке», опубликованные недавно Нуреттином Албайраком, «Общие притчи народа Турецкий мир» Озкула Чобаноглу. Чтобы внести свой вклад в наше культурное наследие, выявляя и записывая пословицы и идиомы, которые не включены в его произведения и не отображаются при сканировании компьютеров.

В завешение: пословицы и идиомы, определенные в исследовании с использованием методов интервью, классификации, компиляции, сканирования и озвучивания, перечислены в алфавитном порядке с объяснением их значений и с приведением примеров предложений для ситуаций, в которых используются идиомы. Произношение с хлопком также показано с помощью знаков транслитерации. Его использование в стандартном турецком языке указано в скобках.

В Токате, который был заселен турками-половцами и имеет глубокую историю, был написан эпос под названием Danishmend-name (Данишменд-нейм). Считается, что это научное исследование, которое проводится с использованием методов интервью, классификации, компиляции, сканирования и зондирования, будет полезно для исследователей, которые будут изучать турецкую народную культуру и турецкий язык.

Ключевые слова: пословица, компиляция, идиома, караяка, токат, турецкий.

1. GİRİŞ

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli atlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş bir müessesedir. Dil içtimaî bir müessesedir. Bir cemiyeti ayakta tutan, bir cemiyetin varlığını sağlayan, devam ettiren, bir cemiyette sarsılmaz bir birlik yaratan müessese olarak dilin oynadığı rol çok büyüktür.” (Ergin, 2008:3) Bu müessesenin en etkileyici ürünleri ve dilin pratik işlevinin çarpıcı bir göstergesi ise atasözleri ve deyimlerdir.

Şinâsî, “*Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*” aslı eserindeki tanımında atasözlerinin halkın bilge sözleri olduğunu ve içinden çıktığı halkın düşünce tarzını yansıttığını belirtir: “*Durûb-ı emsâl ki hikmetü’l-avâmdır. Lisânından sâdır olduğu milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder.*” (Şinâsî, H. 1302: 7) Türkçede atasözleri ve deyimler üzerine önemli çalışmalar yapmış olan Aksoy (1988: 13) ise şu açıklamalarda bulunmuştur: “Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Toplumbilim, ruhbilim, eğitim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor...gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından pek önemli dil yapılarıdır. (...) Bizdeki eskiden sav, mesel, tabir diye anılmış olan ve eski, yeni konuşma dillerinde, manzum, mensur yazılar arasında kullanılmış ve kullanılmakta bulunan atasözleriyle deyimler, birçok kimselerce derlenmiş ve kitap olarak yayımlanmış ise de ne gibi özellikleri bulunan söze atasözü, ne gibi özellikleri bulunan söze deyim denilmek gerektiği ciddi olarak incelenmemiştir.” Bu çalışmanın amacı; atasözü ve deymi tanımlamak değil Tokat’ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabasında kullanılan ama Türk Dil Kurumunun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde ve Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde yer almayanları belirlemek, bu yolla kültür mirasımıza katkı sağlamaktır. Türk dünyasında karşılaştırmalı Atasözleri çalışması yapan ünlü Halkbilimci Ö. Çobanoğlu ise atasözünü “Türk Kültür tarihindeki görünüşleriyle, atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyeti tartışmasız kabul gören özlü sözler” olarak nitelendirmektedir. (Çobanoğlu, 2004: 15)

Türklük bilimi araştırmacıları, yıllardır ağız ve Türk halk kültürü ile ilgili çalışmaların bir an önce yapılması gerektiğini, aksi hâlde geç kalınacağını haykırmaktadırlar (Demir, 2005: 13). İl dışına çok fazla göç vermekte olan Tokat’ta da bu tür çalışmaların bir an önce yapılması gerekliliği görülmüştür. Çünkü göç, dili de fazlasıyla etkilemekte ve dil varlığında yerel kelimelerin kullanımdan düşmesine ve bir sonraki nesilde ise hemen hemen yok olmasına sebep olmaktadır. Bu durum atasözleri için de geçerlidir. Göçle giden nesil bölgenin atasözleri ve deyimlerinden uzaklaşmaktadır. Aynı zamanda genç kuşak belki teknolojinin

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

olumsuz etkileri sebebiyle büyüklerin kullandığı atasözleri ve deyimlere pek hakim değildir. Bu durum kültürel mirasımızı olumsuz yönde etkileyecektir.

Tokat ili, Türkiye'nin önemli bir yerinde ve pek çok işlek yol üzerinde bulunmasından dolayı renkli bir tarihe sahiptir. Tokat'a 10 km uzaklıkta bulunan ve bugün Gümenek harabeleri olarak bilinen bölgenin eski ismi Komana/Kumana'dır. Tokat'tan daha önce yerleşim merkezi olan bu şehir, büyük bir ihtimalle Kuman Türkleri tarafından iskâna açılmıştır. Önemli bir Türk devleti olan Dânişmendlilerin başkenti, Tokat'ın bir ilçesi olan Niksar'dır. (...) Bu şehirde bir destan yazılmış ve günümüze ulaşmıştır. Dânişmend-name adlı bu destan Tokat'ın Türkler tarafından âdeta adım adım iskân edilmesini anlatmaktadır. Dolayısıyla pek çok yerin yaklaşık yedi yüzyıl önceki tasvirlerini bile günümüze ulaştırmıştır (Demir, 2005: 33).

Selçuklu döneminde eyalet merkezi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde valide sultanlara has bir voyvodalık, 1864 yılından sonra Sivas Vilayetine bağlı bir kaza, 1878'den sonra mutasarrıflık, 1920'de müstakil sancak haline getirilen Tokat, 1923 yılında Erbaa, Niksar, Reşadiye ve Zile ilçeleri bağlanarak il haline getirilmiştir (Özer, 2016: 7). Böylesi bir tarihe sahip olan şehirde Türk dilinin de oldukça renkli ve zengin bir varlığı mevcuttur.

Türk halk kültürü alanında ve Türk dili üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için bu çalışmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Derleme çalışmaları uzun bir süreci kapsamaktadır, olay ve durumlara göre zamanla oluşmaktadır. Deyimler ve atasözlerinin kullanıldıkları duruma tanık olmak, anlamlarına tam olarak hakim olup açıklamaları doğru bir şekilde yapmak için çalışma alanı Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabası ile sınırlandırılmıştır. Betül Görmüş'ün memleketi olması sebebiyle Karayaka kasabası araştırma alanı olarak seçilmiş ve dil malzemeleri kendisi tarafından derlenmiştir. Çalışmada bilimsel yöntem olarak; mülakat, sınıflandırma, derleme, tarama ve sondajlama¹ usulü kullanılmıştır. Derlenen bu atasözleri ve deyimler; alfabetik sırayla, anlamları açıklanarak, deyimlerin kullanıldığı durumlara örnek cümleler verilerek aydınlatıcı bir çalışma oluşturulmuştur. “Atasözleri” ve “Deyimler” başlıkları altında tespit edilen söz varlığı sıralanmıştır. Öncelikle yöre ağzına göre söylenişi yazılmış, yay araç içinde ise standart Türkçesine uygun yazılışı verilmiştir. Konuşma ağzını yansıtmak için çeviri yazı işaretlerinden yararlanılmıştır. Türkçede argo olarak vasıflandırılan kelimeleri yazmaktan imtina etmeyi düşünsek de Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde, Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde bu kelimeler açıkça yazıldığı için o kelimelerin yazılmasında mahzur görülmemiştir.

Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde derlenen atasözleri ve deyimlerde ortaklık görülmüştür. Bu sebeple her söz için kaynak kişinin bilgileri ayrıca

---

¹ Belli nitelikte hedef görüşmeci kitlesi olan ve bu kitleden herhangi biriyle yapılabilen genel planlı görüşme biçimi.

verilmemiştir. Bu kişilerin bilgilerine toplu olarak “Kaynakça” bölümünden sonra yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Söz varlığımızı kayıt altına alıp kültür mirasımıza sahip çıkmak ve bilimin hizmetine sunmak amacıyla yapılan bu çalışmada Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabasından derlenen 22 atasözü, 53 deyim tespit edilmiştir. Bu atasözü ve deyimlerin yapılan tarama çalışmaları sonucunda; Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde, Türk Dil Kurumunun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde ve birçok kişinin katkısı, Ömer Asım Aksoy'un da gözetimi altında çıkarılan Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde ve Nurettin Albayrak tarafından son dönemlerde yayımlanan geniş kapsamlı “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” ve Özkul Çobanoğlu'nun “Türk Dünyasının Ortak Atasözleri” adlı eserlerinde “birebir aynısı” yer almadığı belirlenmiş, bilgisayar taramalarında da bu sözlere rastlanmamıştır.

4. KARAYAKA KASABASINDAN DERLENEN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

4. 1. Atasözleri

Karayaka'da yapılan derleme çalışması sonucunda 22 tane atasözü tespit edilmiştir. Bunlar:

Abrur kirazsuz, mayıs oraqsuz çıkmaz (Abrul² kirazsız mayıs oraksız çıkmaz): Nisan ayında kiraz olur, mayıs ayında ekinler olur. Her işin olacağı, gerçekleşeceği bir vakit vardır.

Aşamınan erken yat, zabañınan erken kalk; gendü işiñe gendüñ bak (Akşamleyin erken yat, sabahleyin erken kalk; kendi işine kendin bak): Vaktinde yatıp kalk ve işlerini kendin hallet.

Ataşa yoñgaynan gedilmez (Ateşe yongayla³ gidilmez): “Ateşe körükle gitme.” ile aynı manaya gelir. Kavgayı arttıracak hareketlerden kaçınmak gerekir.

Bi odun danuşu, iki odun aluşu (Bir odun alışır, iki odun danışır): Ateş yakmak için birden fazla odun gerekir.

Boğaz deyin Marsovan'a eşek sürülmez (Boğaz diye Marsovan'a⁴ eşek sürülmez) : Yemek yemek için olmayacak işler peşinde koşup çok uzaklara gitmemek, açgözlülük yapmamak gerekir.

Börē kenardan ye, yufğayı ortadan ye (Böreği kenardan ye, yufkayı ortadan ye): El açması böreğin kenarı ktır olur, daha lezzetli olur. Yufkadan yapılan böreğin ise kenarı çok kurur, daha çok ortasını yemek tercih edilir.

Delünüñ götünde gavağ bitmez (Delinin götünde kavak bitmez) : Uçarı insanların işe yarar bir çalışma ortaya koydukları görülmemiştir.

Doñuzu dabak dutmaz (Domuzu tabak⁵ tutmaz): Kötü insanların başına kolay kolay bir iş gelmez, hemen ölmez veya hasta olmazlar.

² Nisan ayı.

³ Yontulmuş küçük odun parçaları, talaş.

⁴ Uzak bir şehir anlamında kullanılmıştır.

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

Döşek biti soğmasın da yorgan biti soğsun (Döşek biti sokmasın da yorgan biti soksun): Yorgandaki bit temizlenmezse yorganı atar kurtulursun ama döşekteki bittin kurtulamazsan onu kolayca atamazsın, daha sıkıntılı bir durum oluşturur. Karı-koca arasındaki problemler de böyledir, onların arasındaki sorunlar halledilemezse büyük sorun teşkil eder ancak aile dışındaki kişilerle yaşanan sıkıntılar daha önemsizdir.

Dünya soñdan gelü (Dünya sondan gelir): İnsanın gençliğindekilere değil ömrünün sonuna geldiği ve yaşlandığı zamanki yaşadıklarına bakmak gerekir. Sonuç daha önemlidir.

Gelin alusañ Ayşe, dükkân alusañ köşe, odun alusañ meşe (Gelin alırsan Ayşe, dükkân alırsan köşe, odun alırsan meşe): Adı Ayşe olan kızlar daha hamarat olmuş, bu sebeple gelin alırsan adı Ayşe olsun. Köşe başındaki dükkânlar daha işlek olur ve daha çok kazanç getirir, bu sebeple dükkân alacaksın köşe başından olsun. Meşe ağacının da odunu çok iyidir, odun için tercihin meşeden yana olsun.

Gelin ğapının kelüdü. O yanna da dalla, bu yanna da dalla (Gelin kapının keliğidir⁶. O yana da dalla⁷, bu yana da dalla): Gelinler sonradan aileye katıldıkları için kayınvalidenin yanında sözlerinin pek hükmü yoktur. Geline de pek kıymet verilmez, oradan oraya atılan değersiz bir terlik gibidir.

Gocarıyı ambara soğmuşlar, gene kişnemiş (Kocakarıyı ambara sokmuşlar yine kişnemiş): Yaşlı kadınlar, özellikle de kaynanalar çok konuşur ve her işe karışmaya çalışırlar. Ne yapılırsa yapılsın bu huya sahip kişiler engellenemezler.

Gönülsüz götten abdal olan doğar (Gönülsüz götten aptal oğlan doğar): İstenmeyerek yapılan işlerin sonucunda olumsuzluklar ortaya çıkar.

Hasuduñ armudu göñnümez (Hasudun⁸ armudu göynümez⁹): Kötülere bir şey olmaz, işleri hep yolunda gider.

İte boğ yeme demişler, bunnunu ğıvırmış (İte bok yeme demişler, burnunu kıvırmış): Kötü işler yapmayı alışkanlık haline getirenler ne yapılırsa yapılırsın alıkonulamaz.

Kötünüñ köyüne işe (Kötünün köyüne işe): Kötü insanlara asla yaklaşma.

Köyü dilen, evi dolan. (Köyü dilen, evini dolan): İnsanın kendi evinde yemek olmadıktan sonra herkes ona yardım etse bile karnı doymaz.

Paçañı kes, paçacıya minnet etme (Paçanı kes, paçacıya minnet etme): İşlerini kendin yap ki başkalarına gönül borcun kalmasın.

Sılayı ğaradan dolaşma (Sılayı karadan dolaşma): Bir işi yapmanın kolay yolu varken zorunu seçme.

---

⁵ Deri, post vb.nin kullanılabilir duruma getirilmesi.

⁶ Terlik.

⁷ Fırlatmak, atmak.

⁸ Kıskanç, kötü niyetli.

⁹ Yanmak, çok olgunlaşarak çürümek (meyve).

Söğüt kókünü suya vermez (Söğüt kökünü suya vermez): Birbirine tutkun insanlar veya akrabalar her zaman birbirlerine sahip çıkarlar, birbirlerini kollarlar.

Unuñ yõhsa çörek yap, yağñ yõhsa börek yap (Unun yoksa çörek yap, yağın yoksa börek yap): Tasarrufu bilmeyen insanı eleştirmek amacıyla kullanılır. “Elimizdekileri dikkatli harcamalıyız.” öğüdü verir.

4. 2. Deyimler

Deyimlerin en önemli bölümü; kavramları, değişmece (mecaz) yoluyla, anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümcelerdir (Aksoy, 1988: 498). Deyimler kelimelerin gerçek anlamlarından uzaklaşarak mecaz anlam kazanmış, en az iki kelimededen oluşan kalıplaşmış söz öbekleridir ve anlatımı güçlendirmek için kullanılır. Mecaz anlam ise bir kelimenin gerçek anlamını kaybederek yeni anlam kazanmasıdır. Mecaz, kalıplaşmış söz öbeği değil, bir kelimenin gerçek anlamını kaybederek yeni anlam kazanmasıdır, deyimler ise söz öbeğidir. Karayaka'da hâlen canlı olan ve derleme sözlüklerde bulunmayan deyimlerden aşağıdakiler tespit edilmiştir ve örnek cümleleri de yöre ağzına uygun olarak verilmiştir.

Abdeslü şeytan gibi otumak (Abdestli şeytan gibi oturmak): Suç işlemiş biri gibi sessizce oturmak.

Örnek cümle: “Nõldu sesiñ soluğñ çıkmıyo, abdeslü şeytan gibi oturuyoñ?”

Altından bi sele cücük çıkar (Altından bir sele¹⁰ cücük¹¹ çıkar): Kişinin sürekli olarak çeşitli hileler, kurnazlıklar yaptığını bildirir.

Örnek cümle: “O ne hindü (hindir) o... Ğaldusañ altından bi sele cücük çıkar onuñ.”

Arasdak geleñüsü gibi gezmek (Arastak¹² gelenüsü¹³ gibi gezmek): Gizli gizli dolaşmak.

Örnek cümle: “Ne arasdak geleñüsü gibi dolanıp duruyoñ oralarda?”

At goşdu, palañ düşdü (At koştı, palan¹⁴ düştü): Ağzı kavgasının başlaması.

Örnek cümle: “Ğoñşu o meseleyi açncı at goşdu, palañ düşdü. Bunnar birbirine girdi.”

Ayãñ altına sabun ğoymak (Ayağının altına sabun koymak) Birinin iyiliğini istememek.

Örnek cümle: “Herkesiñ ayãñıñ altına sabun ğoymaya çalışıyo, yanında heç kimse ğalmadı.”

Bãlu eşşá bulamamak (Bağlı eşeği bulamamak): Açıkça ortada olsa bile getirilmesi istenilen hiçbir şeyi bulup getiremez.

¹⁰ Yayvan sepet.

¹¹ Cıvcıv.

¹² Tavan.

¹³ Sıçangillerden, fareden iri kemirgen.

¹⁴ Yumuşak eyer.

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

Örnek cümle: “İki saatdü seni bekliyok, bālu eşşā bulamıyoñ.”

Cücüğü güzün sayaruğ (Cücüğü güzün sayarız): Kibirli biri iş yapar, övünür, sonunu getiremezse bu ifade kullanılır.

Örnek cümle: “Gonuş sen gonuş. Ne yapdüñü görürük iş bitinci, cücüğü güzün sayaruğ.”

Çul altından depen usul ısıtma (Çul altından tepen usul ısıtma): Kurnaz insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Onuñ ne işler çevürdüne akıl sır ermez. Çul altından depen usul ısıtmağu o.”

Dilkiniñ bakır sıçması (Tilkinin bakır sıçması): Havanın çok soğuk olması.

Örnek cümle: “Havada öyle bi ayaz var kı sakın dışarı çıkmañ, dilki bakır sıçıyo!”

Doğuz köyü bi eşşā bindümek (Dokuz köyü bir eşeğe bindirmek): Birçok işi bir arada yapmaya çalışmak.

Örnek cümle: “Doğuz köyü bi eşşā bindürec ñe şu işiñ birini bāri bütüreydiñ.”

Ekleşdüğün ğargıya boğ yedüme (Ekleştigin¹⁵ kargaya bok yedirme): Birinin yanında sürekli bulunarak o kişiye ısrarlarıyla rahatsızlık veren kişiler için kullanılır.

El kile, sen de bile mi gidiyoñ (El kile, sen de bile mi gidiyorsun): Başkalarını taklit eden kişiler için kullanılır.

Eli yüzü gotur bağlamak (Eli yüzü gotur¹⁶ bağlamak): Çok kirlenmiş insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Su yüzü górdü yok, eli yüzü gotur bağlamış.”

Erinciñe eşşā dayı demek (Erincine¹⁷ eşeğe dayı demek): Bir işi yapmaya üşenen, tembel kişi bu işi yapmamak için her yola başvurur.

Örnek cümle: “Az yeriñden ğalk da şu işi bütü artu, hadi erinciñe eşşā dayı deme!”

Eski poğluğa saban ğoşmak (Eski pokluğa¹⁸ saban koşmak): Üstünden zaman geçmiş meseleleri tekrar gündeme getirip huzursuzluk çıkarmak.

Örnek cümle: “Hasımıñda olsa adam eyce yaşlanmış artu az sus, eski poğluğa saban ğoşub durma! ”

Eve bi sirkeli baş getüdüñ, her işi bozduñ (Eve bir sirkeli baş getirdin, her işi bozdun): Eskiden evlenenler genellikle anne ve babasıyla birlikte oturmaya devam ederdi. Bu aileye sonradan katılan gelin de onlara ayak uyduramadığında, alışılmış düzeni bozduğunda bu deyim kullanılırmış. Aşağılama ifadesi olarak da “sirkeli baş (saçı bitli)” denilmiş.

Ġanatlu ğarınca bi gelmek (Kanath karınca gibi gelmek): Yolda hızlı gitmek.

¹⁵ Sürekli yanında bulunmak

¹⁶ Uyuz

¹⁷ Üşendiği için.

¹⁸ Gübrelik.

Örnek cümle: “Ġanatlu ġarincā _bi geliyo gene bizimki!”

Ġaynar dolma yutmuş gibi ġonuşmak (Kaynar dolma yutmuş gibi konuşmak): Hızlı hızlı konuşmak.

Örnek cümle: “Ne dedünü heç annamıyom, ġaynar dolma yutmuş gibi ġonuşma da az usul anlat.”

Ġazuġ damarlu olmak (Kazık damarlı olmak): Çok inatçı olmak.

Örnek cümle: “Ne ġazuġ damarlusuñ, heç kimse saña laf anlatamadı!”

Götünden ġodā ēsük olmamak (Götünden kodaġı¹⁹ eksik olmamak): Bir kişinin yanında sürekli birilerinin olması durumunda veya hep aynı kişiyile gezmesi üzerine söylenir.

Örnek cümle: “Bi kere de tek başına gelse şaşarım, götünden ġodā ēsük olmuyo maşallah!”

Hasan büke yol büke elbet düşeñ bizim büke (Hasan büke yol büke elbet düşersin bizim büke²⁰): Nereye gidersen git, ne yaparsan yap, mutlaka bir gün senin de bize işin düşecektir.

İki óküze bi saman verememek (İki óküze bir saman verememek): Çok kolay bir işi bile yapamamak.

Örnek cümle: “İki óküze bi saman veremediñ, bunu da mı beceremediñ? ”

İlk ġarı bakır ġapmış, ordan oruya dallarsıñ; ikinci ġarı cam tabāmış, hemen ġırılurumuş (İlk karı bakır kapmış, oradan oraya dallarsın; ikinci karı cam tabakmış, hemen kırılırmış): Erkeġin evlendiġi ilk kadın her türlü fedakarlıġı yapan dirayetli biridir, kolay incinmez. Ancak ikinci kadın onun gibi deġildir; yorulmaya gelmez, nazlıdır, narindir.

İnadında eşşāñ dönmesi (İnadında eşeġin dönmesi): Aşırı inatçı olmak.

Örnek cümle: “İmġānı yoġ ġabul etdüremedim, inadında eşşek dönüyo bu adamıñ.”

İşçiler a _ a oldu, paşalar zāar (İşçiler aġa oldu, paşalar zaġar²¹): Eskiden yüksek mertebelerde olan insanların kıdemlerini kaybedip yerine daha düşük nitelikli kişilerin geldiġini anlatan bir sözdür.

İti ġudurmaġ (İti kudurmak): “Senin için yapacaġım hiçbir şey yok. Sen benim hiç umumda deġilsin.” mesajını vermek için kullanılır.

Örnek cümle: “İtim ġudurduydu da seniñ işiñe gedecēm .”

İt ite buyurmuş, it ġuyrünü ġıvırmış (İt ite buyurmuş, it kuyruġunu kıvırmış): Bir işi yapmak istemeyen kişi bahaneler uydurarak o işi başkasının üstlenmesini ister. Diġeri de bu işi yapmak istemeyince bu söz kullanılır.

İt girse ġuyrū dışarda ġalu (İt girse kuyruġu dışarıda kalır): Çok daġınık ortamlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Şu odañı topla artu! İt girse ġuyrū dışarda ġalıyo.”

İtler susuzluġdan ġocamış (İtler susuzluktan kocamış): Çok susayıp da fazla miktarda ve gürültülü bir şekilde su içen kişiyeye yönelik söylenir.

¹⁹ Eşeġin yavrusu.

²⁰ Akarsu kıyılarındaki verimli tarla.

²¹ Bir cins çoban köpeġi.

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

İt yalasa doyuyo (İt yalasa doyuyor): Yüzü çok kirli insanlar, özellikle çocuklar için kullanılır.

Örnek cümle: “Şu çocūñ elini yüzünü yu, it yalasa doyuyo.”

Kelîni sürümek (Keliğini²² sürümek) : Yavaş hareket eden umursuz insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Kelîni sürüyüp durma, otobüs geçecek!”

Kelīm siz de mi ğm si (Keliğim sizde mi kalmış): Bir yere az gidince onlara sitem etmek için söylenir.

Kel ğaynanalık yapmak (Kel kaynanalık yapmak): Her işe karışan, müdahale etmeye çalışan yetişkinler için kullanılır.

Örnek cümle: “Benim işime ğarışıp durma, kel ğaynana!”

Kel kepçe olmağ (Kel kepçe olmak): Genellikle her şeye karışan çocuklar için kullanılır.

Örnek cümle: “Kel kepçe, otu otuduñ yerde!”

Kimsiye keşik vermemek (Kimseye keşik²³ vermemek): Sürekli kendini öne çıkaran, her işe atılan insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Kimsiye keşik verdū yoğ ku biz de süreydük şo arabayı!”

Küp babā gibi otumak (Küp baba gibi oturmak): Çok yavaş hareket eden umursuz kişiler için kullanılır.

Örnek cümle: “Birez acele et, küp babā gibi otuma da şo işi bitüreğ.”

Küpçülük yapmağ (Küpçülük yapmak): Düzenbaz, kurnaz insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Küpçülūñ âlâsını yapar o, karda yürür de izini göstermez.”

Madası çekmemek (Madası çekmemek): Camı istememek.

Örnek cümle: “Siz yemēñizi yeñ, benim beğ madam çekmiyo.”

Natırası kótülük gótümek (Natırası²⁴ kótülük gótürmek): Bazı insanlar yapılan iyiliğın kıymetini bilmez, hep kótülüğe alışkın oldukları için onlara karşı kótülük yapılmasında sakınca yoktur çünkü o dilden anlarlar.

Örnek cümle: “Natırası kótülük gótüren adam bunnar, boşuna eyi olacām deyin uğraşma.”

Ördek gótü yutmağ (Ördek gótü yutmak): Çok ve gereksiz konuşmak.

Örnek cümle: “Ördek gótü mü yuttuñ? Bi sus da ğafa dinliyeğ artu!”

Paşıya kelle yetüşdümeğ (Paşaya kelle yetiştirmek): Çok aceleci olmak.

Örnek cümle: “Hayurdu, ne ğoşduruyoñ, paşıya kelle mi yetüşdürecēñ?”

Saca çıkmañ şorda dursuñ; otu, otuduğun yerde (Saca çıkman şurada dursun; otur, oturduğun yerde):

Bu sözü söyleyenler bazen sözün kaynağı olan şu anlatıyı da aktarırlar: Būday unu hicaza gedecēmiş. Arpa ununa, ben gelenāder idāre et, demiş. O da: “Saca da çıkıyım mı? demiş. Būday unu: Sacaca çıkmañ şorda dursuñ, otu otuduğun yerde!” demiş. (Buğday unu hicaza gidecekmiş. Arpa ununa, ben gelene kadar

²² Terliğini.

²³ Sıra.

²⁴ Karakteri.

idare et, demiş. O da:“Saca²⁵ da çıkayım mı?” demiş. Buğday unu: “Saca çıkman şurada dursun, otur oturduğun yerde!” demiş.)

Buğday unu; tatlı, börek, çörek yapımında kullanıldığı için eskiden pek kıymetliymiş. Arpa unu ise sadece basit ve yemesi zor bir ekmek yapımında kullanılmış. Karayaka'da bu söz; pek mahareti olmayan ama kendini yükseklerde görüp önemli işleri yapmaya çalışan kişilere haddini bildirmek için söylenir.

Salın beyim, salın. Devran seniñse memleket bizim (Salın beyim, salın. Devran seninse memleket bizim): Kendini yükseklerde gören varlıklı kişilere; bu durumunun kalıcı olmadığını, orada yaşayan insanların hep var olacağını bildirmek için kullanılır.

Saña gele, baña gele (Sana gele, bana gele): Olumsuz yaşantılar sonucunda; “Benim yaşadığım olay er geç senin de başına gelecektir.” anlamında kullanılır.

Sen uyanana_a der iki eşşá olan birini satdı, yedi (Sen uyanana kadar iki eşeği olan birini sattı, yedi): Çok geç kalkan insanlar için kullanılır. Sabah erken uyanan kişi birçok işi halledip yoluna koyar.

Sorudaniñ altına sacıyá asmaq (Sorudanın altına sacayağı²⁶ asmak): İş olan birine tekrar iş buyurmak.

Örnek cümle: Rahmetli Fahriye Hanım eme de sorudaniñ altına sacıyá asmadan durmazdı.

Şahın şebbelē gibi olmak (Şahin şebeği²⁷ gibi olmak): İşlerini hızlı bir şekilde yapmak.

Örnek cümle: Geliyo gene şahın şebbelē!

Şepildeyib durmaq (Şepildeyip durmak): Yerinde duramayıp sakarlık etmek, becerisizlik yapmak.

Örnek cümle: Şepildeyib durma, ortalı ğaruşduma!

Şindi olağ geçiniñ ardından devül geçi olañ ardından gediyo (Şimdi oğlak keçinin ardından değil, keçi oğlağın ardından gidiyor): Günümüzde ebeveynlerin değil, çocuklarının söyledikleri, istedikleri oluyor.

Tosbāyı çula çekmişler, tıyrınmış, yere enmiş (Tosbağayı çula çekmişler; tıyrınmış²⁸, yere inmiş): İyiliğın kıymetini bilmeyenler, nankörlük edenler için kullanılır.

Uyku ğaçıncı tavanda mığ saymaq (Uyku kaçınca tavanda mıh saymak): Uykusu gelmeyen kişilerin koyun sayması gibi bu deyim de uyumaya çalışan kişinin yaptığı işi açıklar. Eski ahşap evlerin tavanında çok sayıda çivi vardır, uykusu kaçan kişi bunları sayarak uyumaya çalışır.

Yel elē gibi olmak (Yel eleği gibi olmak): Aceleci, telaşlı olmak.

Örnek cümle: “Yel elē herkesden evel halılarımı yumuş.”

Yer yılanı_bi olmak (Yer yılanı gibi olmak): Kötü huylu, çevresine zarar verici insanlar için kullanılır.

²⁵ Üzerinde ekmek pişirilen metal levha.

²⁶ Ateş içinde, ocakta, üzerine kap konan üç ayaklı demir eşya.

²⁷ Çirkin ve arsız (kimse).

²⁸ Sürtünerek aşağı doğru hareket etmek

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

Örnek cümle: “Yine biz evde yokken yer yılanı yapacağımı yapmış, bahçedeki bütün sebzeleri toplamış!”

5. DERLENEN ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Atasözleri Üzerine Tespitler

Atasözleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar²⁹, atasözlerini sınıflandırırken “kullanıldığı bölgeler, konular, kullanıldığı yer ve zaman, temalar, içerdiği değerler, duygular, kurallar vb.” gibi birçok alt başlık oluşturmuşlardır. Bu tasniflendirmelere de göz gezdirildiğinde Karayaka'dan derlenen atasözlerinde; “açgözlü olmamalı, kıskanç olmamalı, inatçılık etmemeli, erken kalkmalı, çok çalışmalı, yardımsever olmalı, kibirli ve kendini beğenmiş olmamalı, işlerini düzgün yapmalı, vefalı olmalı, gevezelik etmemeli, temizliğine dikkat etmeli, kötü niyetli olmamalı, aceleci olmamalı, sakarlık yapmamalı, kurnaz ve düzenbaz olmamalı, tasarruflu olmalı, tedbirli olmalı, kendi işini kendi görmeli, hiç kimseye minnet etmemeli, uçarı olmamalı, başkalarını taklit etmemeli, haddini bilmeli ve kötü işlerden uzak durmalı” gibi telkinlerin verildiği görülmektedir.

“Dere ağzına ev yapma, sel alır; kırkıktan sonra karı alma, el alır” ve “Gelin alırsan Ayşe, dükkân alırsan köşe, odun alırsan meşe” gibi atasözlerinin yaşanmışlıklardan kaynaklı tecrübeleri aktardığı söylenebilir. “Gelin” kavramına da sık rastlanmakta ve “Gelin kapının keliğidir. O yana da dalla, bu yana da dalla”, “Kocakarıyı ambara sokmuşlar yine kişnemiş” sözleriyle gelin-kaynana çatışmalarından hareketle atasözlerinden gündelik yaşama dair çıkarımlarda bulunabiliriz. “Gelin / Kadın” bütünlüğünde ilgili sözler değerlendirildiğinde ise yöre insanının kadına karşı bakış açısına dair olumlu çıkarımlarda bulunmak güçtür.

“Domuzu tabak tutmaz.”, “Hasudun armudu göynümez.” örneklerinde ise bir yandan kötü insanlara bir şey olmayacağı vurgusu yapılırken “Kötünün köyüne işe.”, “Dünya sondan gelir.” örnekleriyle kötü insanlardan uzak durulması ve tedbirli olunması nasihat edilmiştir.

“Karayaka koyunu” adında bir koyun cinsine de sahip olan, verimli topraklar üzerindeki bu yörede insanlar çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Derlenmiş olan söz varlığının içinde “at, civciv, domuz, eşek, karınca, köpek, öküz, ördek, şahin, sirke(bit yavrusu), tilki, tosbağa, yılan ” gibi hayvan isimlerine ve “arpa, buğday, bük, ekin, kavak, kiraz, orak, söğüt, un” gibi tarımla ilgili kavramlara rastlanması halkın yaşam izlerinin atasözlerine yansıdığını göstermektedir.

5. 2. Deyimler Üzerine Tespitler

Deyimleri atasözlerinden ayıran birçok öge vardır. Bunlardan en dikkat çekicisi şekil özellikleridir. Atasözlerini cümle kalıpları halinde görülürken deyimler genellikle sözcük grupları olarak anlatılmak istenen durumu yansıtır ve

²⁹ Aydın Oy, H. Fethi Gözler, Ömer Asım Aksoy, Pertev Naili Boratav, Şükrü Elçin, Türker Acaroğlu, Vedat Kurukafa, Ülkü Çelik Şavk vd.

cümlenin gidişatına uygun şekilde çekimlenen fiillerle tamamlanabilir. Ancak “Tosbağayı çula çekmişler; tıyrınmış, yere inmiş.”, “Hasan büke yol büke, elbet düşersin bizim büke.” ve “Keliğim siz de mi kalmış?” gibi örneklerde görüyoruz ki bazı deyimler cümle halinde de olabilir. Atasözlerine olduğu gibi deyimlere de çok yönlü bakmak gerekir.

Derlenen deyimlerde dikkat çeken diğer bir özellik ise “Abdestli şeytan gibi oturmak”, Küp baba gibi oturmak”, “Yel eleği gibi olmak” deyimlerindeki gibi sözcük gruplarıyla oluşturulanlarda çoğunlukla “gibi” benzetme edatının kullanılmasıdır. Yine benzetme ilgisıyla kurulan deyimlerde “it, şahin, yılan” gibi hayvan isimlerine rastlanmış; mecazlı anlatımlarda ise “eşek, öküz, oğlak, keçi, tosağa, ördek” gibi adların kullanıldığı görülmüştür.

“Saca çıkman şurada dursun; otur, oturduğun yerde!” deyiminde olduğu gibi kaynağı küçük bir hikâyeye dayanan deyimler de vardır.

6. SONUÇ

Dünyanın en eski ve en köklü dillerinden biri olan Türkçenin söz varlığı ve metafor gücü, bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Bilinen tarihine bakıldığında ise Tokat, söz varlığı ve metafor oluşturma sürecinde zengin bir kaynağa sahiptir. Birçok devletin, kültür ve medeniyetin izlerini taşıyan Tokat, küçük bir kasabasında bile Türk dilinin zenginliklerine dair nice dil malzemesi barındırmaktadır. Bu dil malzemeleri içerisinde kuşkusuz en önemli kültür aynaları ise atasözü ve deyimlerdir. Tokat’ın sözlü kültür haritasına katkı sağlamak ve çalışmamızı daha somut bir mecrada ilerletmek amacıyla sadece atasözleri ve deyimler üzerine yoğunlaşmış ve 22 atasözü, 53 deyim kayıt altına alınmıştır. Bu malzemelerin yapılan tarama çalışmaları sonucunda Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde, Nurettin Albayrak tarafından son dönemlerde yayımlanan geniş kapsamlı “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” ve Özkul Çobanoğlu’nun “Türk Dünyasının Ortak Atasözleri” adlı eserlerinde yer almadıkları görülmüştür. Kayıt altına alınan bu söz varlığı malzemesi derleme çalışmaları ile ilgili araştırma yapacaklar için örnek bir ön çalışma niteliğindedir.

Metinde Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

- : Normalden uzun ünlü
- ~ : Geniz ünlüsü
- ˘ : Yarı ince yarı kalın ünlü
- ◌ : Ulama işareti
- ◌ : İkiz ünlü işareti
- ā : Normalden uzun a sesi
- á : Yarı kalın, düz, geniş (a~e arası) ünlü
- ē : Normalden uzun e sesi
- ī : Normalden uzun ı sesi
- ō : Normalden uzun o sesi
- ó : Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o~ö arası) ünlü

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

- ō : Normalden uzun ö sesi
ū : Normalden uzun ü sesi
ğ : Tonlu, orta damak g ünsüzü
h : Nefesli h ünsüzü
h̄ : Tonsuz, orta damak, sızmalı h ünsüzü
k̄ : Tonsuz, orta damak, patlamalı k ünsüzü
k̇ : Orta damak k ünsüzü
ñ : Damaklı geniz ünsüzü

KAYNAKÇA

AKSOY, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALBAYRAK, Nurettin (2009): “*Türkiye Türkçesinde Atasözleri*”, Kapı Yayınları 184, İstanbul.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I, II (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2004): *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 301.

DEMİR, N. (2005). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*. Tokat: Niksar Belediyesi.

ERGİN, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayın.

ÖZER, İ. (2016). *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923- 1950)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

ŞİNÂSÎ, İ.(1302 (1848): “*Durûb-ı Emsâl-i ‘Osmaniye.*” İstanbul, Matbaa-i Ebû Ez-ziyâ.

Türkçe Sözlük (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karayaka Kasabası'ndan Çalışmaya Dahil Olan Kaynak Kişiler

ERDEM, Latife. Okuryazar değil, 88 yaş.

ERDEM, Mustafa. İlkokul, 95 yaş.

USLU, Fadime. Lise mezunu, 55 yaş.

USLU, Halit. Ortaokul mezunu, 55 yaş.

USLU, Salice. İlkokul mezunu, 77 yaş.

TECİMER, Mustafa. İlkokul, 93 yaş.

KIZILORDU'DAN AZERBAIJAN LEJYONU'NA FATALİBEYLİ DÜDENGSKİ VE ALMANYA'DAKİ BASIN FAALİYETLERİ*

FROM KIZILORDU TO AZERBAIJAN LEGION FATALİBEYLİ DÜDENGİNSKİ AND PRESS ACTIVITIES IN GERMANY

ОТ КРАСНОЙ АРМИИ ДО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛЕГИОНА ФАТАЛИБЕЙЛИ ДУДЕНГИНСКИЙ И ЕГО ПРЕСС-ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ГЕРМАНИИ

Erhan YOSKA*
Aydın MAĞARA**

ÖZ

Bu makalede Azerbaycan Türklerinden Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski'nin Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonlarına uzanan askeri hayatı ile Almanya'daki basın faaliyetleri üzerinde durulmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği askeri olarak Almanlara karşı savaşırken esir düşen Düdenginski, Alman esir kamplarında lejyonlara dönüşen Azerbaycan askerlerinin komutasına görevlendirilerek Ruslara karşı başarılar elde etmiştir. Bu başarıların devamında Fatalibeyli, başta Azerbaycan Lejyonu olmak üzere, Türk Lejyonlarının siyasi, askeri, ekonomik, sosyo-kültürel haklarını iyileştirebilmek ve Sovyetler Birliği'nin takip ettiği Bolşevik politikaları kamuoyu ile paylaşabilmek adına Almanya'da basın faaliyetlerine başlamıştır. Bu bağlamda, savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği dönemde Düdenginski, muhaceretteki Türk dünyası aydınları ve Naziler tarafından desteklenerek Azerbaycan gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Azerbaycan Gazetesi'nde Almanya'nın savaştaki başarılarını göstererek lejyonların moralini yükselten ve Azerbaycan'daki durum hakkında bilgi veren haber ve yazılar kaleme almıştır. II. Dünya savaşının sonrasında ise Amerikan Komitesi tarafından finanse edilen Azerbaycan" dergisi Düdenginski editörlüğünde yayın hayatına başlamıştır. Antibolşevik bir anlayışla yayınlanan dergi, 1953 yılının sonuna kadar Almanya'da basılmaya devam etmiştir. Fatalibeyli'nin Almanya'daki basın faaliyetlerinin sonuncusunu Azatlık Radyosu ya da Özgürlük Radyosu'ndaki editörlük

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA danışmanlığında Aydın Mağara'nın yazmış olduğu "Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski'nin Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*ORCID: [0000-0001-8199-282X](https://orcid.org/0000-0001-8199-282X), Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eyoska@erciyes.edu.tr

**ORCID: [0000-0002-1014-7458](https://orcid.org/0000-0002-1014-7458) Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, magaraaygin@gmail.com

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

ve yazı işleri müdürlüğü teşkil etmektedir. Tarama modeli kullanılan çalışmamızda, Azerbaycan ve Türkiye'deki kaynaklardan yararlanılmak suretiyle Düdenginski'nin hayatı anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Düdenginski, Azerbaycan Lejyonu, Azerbaycan Gazete ve Dergisi, Azatlık Radyosu

ABSTRACT

In this article, the military life of Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski, one of the Azerbaijani Turks, from the Red Army to the Azerbaijan Legions and his press activities in Germany are analyzed. Düdenginski, who was captured while fighting against the Germans as a Soviet soldier in World War II, was assigned to the command of Azerbaijani soldiers who turned into legions in German prison camps and achieved success against the Russians. Following these successes, Fatalibeyli started press activities in Germany in order to improve the political, military, economic, socio-cultural rights of the Turkish Legions, especially the Azerbaijan Legion, and to share the Bolshevik policies followed by the Soviet Union with the public. In this context, while the war was ravaging with all its violence, Düdenginski started to publish the Azerbaijan newspaper, supported by the intellectuals of the emigrated Turkic world and the Nazis. He wrote news and articles in the Azerbaijan Newspaper, showing the successes of Germany in the war, raising the morale of the legions and giving information about the situation in Azerbaijan. After the Second World War, the "Azerbaijan" magazine, financed by the American Committee, started its publication life under the editorship of Düdenginski. The magazine, which was published with an antibolshevik approach, continued to be published in Germany until the end of 1953. The last of Fatalibeyli's press activities in Germany is the editorship and editorial directorate of Azatlık Radio or Freedom Radio. The study, using the scanning model, aims at explaining the life of Düdenginski by analyzing sources in Azerbaijan and Turkey.

Keywords: Düdenginski, Azerbaijan Legion, Azerbaijan Newspaper and Magazine, Azatlık Radio

АННОТАЦИЯ

В этой статье анализируется военное прошлое азербайджанца Абдурахмана Фаталибейли Дуденгинско, его жизнь от Красной Армии до азербайджанских легионов и его пресс-деятельность в Германии. Дуденгинский, попавший в плен как советский военный во Второй мировой войне, был назначен командиром азербайджанских солдат. В немецких лагерях эти отряды для военнопленных со временем превратились в легионы и добились успеха во время военных действий.

После этих успехов Фаталибейли начал деятельность по направлению прессы в Германии, чтобы улучшить политические, военные, экономические и социально-культурные права Турецких легионов, особенно Азербайджанского легиона и поделиться с общественностью большевистской политикой, проводимой Советским Союзом. В этом контексте, когда война была разрушительной со всей ее жестокостью, Дуденгинский начал издавать азербайджанскую газету при поддержке интеллигенции эмигрировавшего тюркского мира и нацистов. Он писал новости и статьи для азербайджанской газеты, показывая успехи Германии в войне, поднимая боевой дух легионов и давая информацию о ситуации в Азербайджане. После Второй мировой войны журнал «Азербайджан», финансируемый Американским комитетом, начал свою издательскую жизнь под редакцией Дюденгинского. Журнал, который издавался с антибольшевистским подходом, продолжал издаваться в Германии до конца 1953 года. Последней деятельностью Фаталибейли в области прессы в Германии является

редакция и редакционное управление радио „Азатлык“ (Радио Свободы). В исследовании расстлкивается жизнь Дюденгинского на основе анализа источников. **Ключевые слова:** Дуденгинский, Азербайджанский легион, Азербайджанская газета и журнал, Радио Азатлык

1. GİRİŞ

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Bolşevikler Çarlık Rusya'sının topraklarına egemen olunca, yeni bir siyasi düzenin tesisini amaçlayan büyük bir toplumsal dönüşüm başlatmışlardır. Çarlık rejiminden sosyalist yönetime geçişle sonuçlanan ihtilali, dünya tarihinin akışında çok önemli bir dönemeç olarak adlandırmak mümkündür. Ekim Devrimi de denilen bu ihtilal sadece Rusların değil, Rusya içinde yaşayan tüm halkların kaderini değiştiren bir olay olmuştur. Bolşevik işgali sonrası Sovyet yönetimi, özellikle hâkim olduğu Türk dünyasında Türk-İslam şuurunu ortadan kaldırmaya, bir Sovyet kültürü oluşturmaya yönelik politikalar üretmeye başlamıştır. Bu manada Türk dünyasında Sovyetleştirme politikalarından en fazla etkilenen bölgelerin başında da Azerbaycan gelmektedir. Bolşevik yönetiminin Sovyetleştirme politikaları neticesinde Azerbaycan aydınları ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Azerbaycan aydınları, ülkelerinin istiklallerini yeniden kazanabilmesi ve Sovyetler Birliği'nin Bolşevik politikalarını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla mücadelelerini göç ettikleri coğrafyalarda sürdürmüşlerdir. Bu amaç doğrultusunda Azerbaycan aydınlarının faaliyetlerini yürüttükleri merkezlerden birisi de Almanya olmuştur.

Sovyetleştirmenin Türk halkları üzerinde şiddetli bir şekilde tatbik edildiği günlerde, II. Dünya savaşı ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği askeri olarak Almanlara karşı savaşmak zorunda kalan Azerbaycan Türkleri, Nazi Askerleri tarafından esir alınmışlardır. Alman esir kamplarında lejyonerlerine dönüşen Türk askerleri, Azerbaycan dışında faaliyetlerini sürdürenlerin son halkasını oluşturmuştur. Bu bağlamda Almanya'daki Azerbaycan aydınlarından bir tanesi de Rusya'nın, başta Azerbaycan olmak üzere, Türk dünyası üzerindeki Sovyetleştirme siyasetine karşı mücadele eden ve mücadelesini yılmadan sürdüren Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski'dir. Bu makalede Fatalibeyli'nin Doğu Cephesinde Almanlara karşı mağlup olmasıyla esir alınan başta, Azerbaycanlılar olmak üzere, Türk lejyonlar arasındaki milli ve kültürel değerleri canlı tutmak ve Sovyet yönetimine karşı ideolojik fikirleri kamuoyuyla paylaşmak amacıyla Almanya'da gerçekleştirdiği basın faaliyetleri dönemin kaynaklarından yararlanmak incelenmeye çalışılacaktır.

1. Esaret Öncesi Fatalibeyli'nin Hayatı

Abdurrahman Ali oğlu Fatalibeyli Düdenginski 12 Haziran 1908 tarihinde Nahçıvan'ın Şerur İlçesi'nin Düdenge köyünde dünyaya gelmiştir (Yakublu, 2009: 9; Andican, 2003: 514). Subay bir babanın oğlu olarak askerliğe meyleden Fatalibeyli; Sovyet Rusya'sında Tiflis Askerî Piyade Mektebi'nde ve Moskova Askerî Akademisi'nde eğitim alarak Binbaşı rütbesine ulaşmıştır. Baltık Denizi'nde

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

söz sahibi olmak isteyen Sovyetler Birliği ile Bolşevik ilerlemesine engel olmak isteyen Finlandiya arasında yaşanan Kış Savaşı'ndaki başarılarından dolayı Düdengski, "Kızıl Yıldız" askerî nişanına layık görülerek müteakiben Azerbaycan askerî biriminin başına geçirilmiştir (Əliyev, 1992: 32). Kış Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği dönemde, 1 Eylül 1939 tarihinde Alman Silahlı Kuvvetleri(Wehrmacht)'nin Polonya topraklarına saldırmasına garantör ülke olarak karşılık veren İngiltere ve Fransa hükümetlerinin 3 Eylül tarihinde Almanya hükümetine savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır (Sariahmetoğlu, 2016: 107). Sonrasında Almanya'daki Führer hükümeti, Barbarossa Harekâtı ile Leningrad yönünden kuzeye doğru bir saldırı yaparak, Sovyetlerin merkezi Moskova şehrine hâkim olmak ve ekonomik strateji açısından mühim olan Ukrayna gerisindeki petrol yataklarının ele geçirmek amacıyla Sovyetler birliği ile yapmış olduğu anlaşmalardan çekilerek topraklarına saldırmıştır (Armaoğlu, 1999: 189). Azerbaycan topraklarının, özellikle Bakü şehrinin yer altı kaynakları bakımından zenginliği, stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı bölgenin Führer hükümetinin Barbarossa Harekâtı'nda özel bir yeri bulunmakta idi. Almanya'nın bu planına karşı Sovyetler Birliği "*Her şey cephe için, her şey zafer için!*" sloganı ile savaş açmıştır. Azerbaycan halkı da bu savaşta bir kısmı gönüllü olarak, bir kısmı da gerçekleştirilen sert müdahalelerle "Halk Ordusu" gruplarına ve "Savaşçı Taburlara" iştirak etmiştir (İsmailov: 2000: 23). II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Azerbaycan'da genel seferberlik kararının ilanı ile 18-47 yaşları arasındaki eli silah tutan erkekler askere alınmıştır. Genel olarak 1941- 1945 yıllarında Azerbaycan'dan 700.000 bin kişi ortak düşman Almanya'ya karşı savaşa katılmıştır (Kafarov, 1999: 107). Mihver Devletleri, Barbarossa planını gerçekleştirmek için 5 milyona yakın bir askeri güç ile Sovyet topraklarında geniş bir cephe açmıştır. Müttefik devletlerden Sovyetler Birliği'nin, Mihver Devletlerden Almanya ile savaştığı cephelerden bir tanesi de Letonya Cephesi olmuştur (Armaoğlu, 1997: 176). Letonya cephesinde Alman birlikleri karşısında, Rus kuvvetleri büyük bir yenilgi yaşayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Əliyev, 1992: 32). Bu çekilme sırasında çok sayıda Rus askeri Alman birlikleri tarafından esir alınmıştır. Sayıları milyonlara ulaşan bu esirlerin önemli bir bölümü, ciddi bir silah talimine tabi tutulmadan cepheye sürülmüş olup, Kafkasya ve Türkistanlı yani Rus asıllı olmayan milletlere mensup oldukları görülmüştür. Resmi olmayan rakamlara göre 5,7 milyondan fazla Sovyet askeri Almanların eline esir düşmüştür. Esir askerlerden birisi de savaş esnasında Riga'daki sivillerin tahliyesine öncülük eden Fatalibeyli Düdengski olmuştur (Yakublu, 2009: 11; Andican, 2003: 515).

Almanya-Sovyetler Birliği savaşının ilk yıllarından itibaren hem savaş esirlerinden hem de sivillerden olmak üzere gönüllü askeri gruplar oluşturulmaya başlanmıştır. Savaşın ilk aylarında bu gönüllüler çoğunlukla iletişim ve mayın temizleme bölümünde görevlendirilmişlerdir (Bağırav, 1999: 23). İlk dönemde Alman ordusu kendi bünyesindeki gönüllülere Xivi yani Nilvswilli-gönüllüler (yardım etmeye istekli olanlar) diye savaşın sonuna kadar bu şekilde hitap ettiler. 1942 yılının sonuna doğru, Doğu cephesindeki Alman birlikleri içinde bu tür Xivi önemli ölçüde görevler almış ve hakları arttıkça lejyonerler olarak görülmeye

başlanmışlardır. Lejyonerlerle ilgili olarak, Azerbaycan Türkleri liderlerinden beklediği desteği göremeyen Almanlar, istikametlerini Nuri Killigil, Hüsnü Erkilet başta olmak üzere Türkiye’de Turan birliğini düşüncesine sahip aydınlara çevirmişlerdir. Almanlar savaş esirlerinden faydalanmak için Türkler tarafından oluşturulacak gönüllü askeri birlikleri kabul etmiş ve 1942 yılında alınan bu karar askeri emir ile duyurulmuştur. Azerbaycan Türkleri oluşturulan milli birliklerle Sovyet hükümetine karşı Alman ordularının yanında savaşmışlardır (Devlet, 1991, 823).

2. DÜDENGİNSKİ’NİN ALMANYA’DAKİ ASKERİ FAALİYETLERİ

Orta ve güney cephelerdeki Alman silahlı birlikleri tarafından esir alınan ya da kendi istekleri ile teslim olan Sovyet askerleri için ilk olarak Ukrayna topraklarında savaş esiri kampları kurulmuştur. Türk nesline mensup esir askerlerin, bir devlet politikası olarak hızlı bir şekilde cepheye gönderilip gönderilmediği net olarak bilinmese de nüfusları ile orantılandığında, Türk asıllı askerlerin Rus askerlerinden en az beş kat daha fazla cepheye sevk edildiği görülmektedir (Çelik, 2015: 124). Hem savaş bilgisi hem de savaş silahından yoksun olarak Kızıl Ordu’yu korumak için cepheye gönderilen milyonlarca Türk asıllı askerinden birçoğu kısa bir zaman sonra Alman ordusuna esir düşmüşlerdir (Əliyev, 1992: 132). Esirler Ukrayna toprakları üzerinden Polonya topraklarına, oradan da Almanya’ya giden yük trenlerine bindirilerek kamplara nakledilmişlerdir. Almanlara esir düşen Kızıl ordu askerlerinin büyük bir çoğunluğu açlık, soğuk, salgın hastalık ve Nazi subaylarının keyfi davranışlarından dolayı ölmeye başlaması ve Türk kökenli savaş esirlerinin sayısının gittikçe artması üzerine, Nazi yönetimi bu esirlerden daha etkin bir şekilde yararlanma yolunu aramaya başlamışlardır. Esir edilen Rus askerlerine fazla güvenilmediğinden, gayr-i Rus olanların Sovyetler Birliği’ne karşı nasıl kullanılacağı üzerinde düşünölmeye başlanmıştıır (Yılmazata ve Güven, 2018: 311). Netice itibariyle Almanlara esir düşen Kızıl ordu mensuplarından Rus olmayanları Sovyetlere karşı kullanmayı uygulamaya koymuşlardır. Bu düşünce doğrultusunda Nazi yönetimi Türkiye’deki Alman Büyökelçisi Franz Von Papen aracılığıyla Türkiye’deki Nuri Killigil, Zeki Veli Togan, Cafer Ahmet Kırimer, Hüsnü Erkilet gibi Türkçü liderler ile fikir alışverişine başlamışlardır. Söz konusu görüşmelerin neticesinde Nazi Partisi ileri gelenlerinden Alfred Rosenberg ile Nuri Killigil Paşa’nın tekliflerinin neticesinde Almanya’ya esir düşen Kızıl Ordu askerlerinin Türklerden ve Kafkasyalılardan gönüllü birliklerin kurulmasına karar verilmiştir. Bu düşünce ile gayr-i Ruslardan oluşan Türkistan, İdil-Ural ve Kafkas Lejyonları 1942 yılının ilk aylarında kurulmuştur. Birkaç ay sonra Almanya’daki muhacerat liderlerinin katkılarıyla Berlin’de kurulmuş olan Azerbaycan Milli Birlik Komitesi’nin destekleri ile Kafkas lejyonunun içindeki Türklerden oluşan Azerbaycan Lejyonu kurulmuş ve lejyonun askeri sorumlusu olarak Abdurrahman Fatalibeyli Dödenginski görevlendirilmiştir. Nazi yönetimi Azerbaycan kökenli savaş esirleriyle ilgilenmesi, esirlerin listelerini tutması amacıyla da Mehmet Emin Resulzade’yi Azerbaycan lejyonunun başkanlığına getirmiştir (Əliyev, 1992: 32).

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

Almanlar Königsberg'deki Tilsit kampından Azeri Türkleri seçmek suretiyle Şilezya'daki kampa götürmüşler ve burada ilk eğitimlerini aldıktan sonra, Bavyera'daki Bergmann bir başka ifadeyle Dağcı taburuna gönderilmişlerdir (Sariahmetoğlu, 2016: 111). Yeşil yaka rengine sahip olan Azerbaycan lejyonu Savaşın ilk aylarında Almanlara esir düşen ve gönüllü olarak Alman ordusunun yanında Bolşevik rejimine karşı mücadeleye etmişlerdir. Üniformalarında Azerbaycan bayrağı ve ay yıldızda bulunan Lejyonerler, “Aslan”, “Yiğit”, “Dönmez” “Bergman”, “Cevadhan”, gibi isimler almak suretiyle, Ruslara karşı başarılı operasyonlar düzenlemişlerdir. Binbaşı Düdenginski 804, 805, 806 ve 807 numaralı Azerbaycan taburlarının başında Nazilerle beraber Kafkas ve Stalingrad cephelerinde Kızıl Ordu birliklerine karşı savaşmış, cephelerde gösterdiği kahramanlıklardan ötürü “Bozkurt” nişanı ile mükâfatlandırılmıştır. Bu başarılar Almanlar ve Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkileri daha da geliştirmiştir (Yakublu, 2009: 9).

Rus Asıllı olmayan Lejyonerlerin bütün katkılarına rağmen Alman orduları 1945 yılı başlarında gerek Batı'da Amerikan ve Britanyalı orduları karşısında, gerekse Doğu'da Kızıl Ordu karşısında gerilmeye başlamışlardır. Nisan Ayı sonlarında Nazi yönetimi son bulmuş, ardından Almanya Sovyetlere karşı 9 Mayıs 1945'te mağlubiyeti kabul etmek zorunda kalmıştır (Hoffman, 1990: 382). II. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan tabloyu Müttefik devletler şekillendirmelerine rağmen, lejyonerlerin geleceğinin ne olacağı konusunda kesin bir karar alınamamıştır. Lejyonerler nasıl bir sonuç ortaya çıkarsa çıksın, Sovyet ordusuna itaat etmek istememişlerdir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği çeşitli yollar ile Lejyonerler arasında görüş birliğinin oluşmasını engellemişlerdir. Bolşevik hükümeti bütün rütbesiz askerleri affedeceğini belirtmesine rağmen lejyonerler Sovyetler Birliği'nin bu teklifine inanmamıştır. Çünkü Sovyet propagandasına inanıp gönüllü teslim olan lejyonlar ölümle cezalandırılmışlardır. 12 Mayıs 1945'te Vlasov Ordusu'nda görev yapan bir grup Kızıl Ordu askeri, Rusya'nın Leningrad'a bağlı Schlüsselburg şehri yakınlarındaki kamptan kaçmaya çalışan onlarca subayın bulunduğu bir grup lejyoneri kurşunlayarak cezalandırmışlardır (Hoffman, 1990: 383). Böyle bir sonuç karşısında Azerbaycanlı lejyonerlerden bazıları fırsat bulup Amerika ve Güney Amerika'ya, bazıları Arjantin, Fransa, İsviçre ve Çin'e gitmek zorunda kalmıştır. Bolşevik lider Stalin'in savaş devam ederken 16 Ağustos 1941 tarihli ve 270 sayılı emrine göre; Mihver Devletler tarafından esir alındıktan sonra Lejyoner taburları içinde Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan eski askerlerinin öldürülmesini emretmiştir. Savaşın sonucunda müttefik devletler tarafından teslim edilen askerlerin çoğu öldürülmüştür. Çok az bir kısmı ise 25 yıllık iş için Sibiryaya ve Rusya sınırları içindeki İn Vorkuta, İntaya, Asbest, Norilsk, Tayşet, Kemerovo'daki esir kamplarında çalışmaya gönderilmiştir (Hoffman, 1990: 384).

Öte yandan lejyonerlerin geleceği hususunda Rus, Gürcü, Ermeni, Tatar örgütü ve Azerbaycan göçmen örgütleri faaliyetlerine devam etmişlerdir. Azerbaycan adına 1941 yılından itibaren Berlin'de faaliyet gösteren Azerbaycan Milli komitesi olmuştur. Azerbaycan Milli Komitesi; Nazi Almanyası'nın Azerbaycan'ı bağımsız olarak tanımasını sağlamak, Nazi Silahlı kuvvetlerinin

Kafkasya'nın tamamını ilhak etmesini engellemek ve Lejyonerlerin sorunlarına çözüm bulmak amacıyla kurulmuştur. Azerbaycan Milli Komitesi'nin başkanlığını ise Fatalibeyli Düdenginski yapmıştır (Ertürk, 2005: 143). Savaşın sona ermesi ile Azerbaycan lejyonerlerinin Sovyetler Birliği'ne teslim olmak istemeyen askerler, uluslararası düzeyde yardım arayışında bulunmuşlardır. Binbaşı Abdurrahman Bey de dâhil olmak üzere, Azerbaycan lejyonerlerinden bazıları, Kuzey İtalya'da İngilizlerin kontrolü altında her an Sovyet birliklerine teslim edilmek amacıyla tutulmuşlardır. Fatalibeyli ailesi büyük mücadelelerden sonra esaretten kurtulmayı başararak, İtalya'da bir yıl, Mısır'da iki yıl kadar kaldıktan sonra Batı Almanya'ya gitmişlerdir. Bir ara Türkiye'ye de gelip birkaç ay kaldıktan sonra tekrar Münih'e gitmişler ve hayatlarını Almanya'da devam ettirmişlerdir (Yakublu, 2009: 165).

3. DÜDENGİNSKİ'NİN ALMANYA'DAKİ BASIN FAALİYETLERİ

Fatalibeyli Düdenginski Almanya'daki basın faaliyetlerini II. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında sürdürmüştür. Azerbaycan Lejyonlarını komuta ettiği dönemde başladığı basın hayatı KGB tarafından Münih'teki dairesinde şehit edilene kadar devam etmiştir. Fatalibeyli, Almanya'daki Türk lejyonlarının sorunlarının çözümünün, Azerbaycan'ın istiklalini yeniden kazanabilmesinin ve Sovyetler Birliği'nin Bolşevik politikalarını dünya kamuoyuna duyurmanın yolunun basından geçtiği bildiği için mücadelesini askeri ve siyasi alandan basın ve yayın alanına taşımıştır.

3.1. Azerbaycan Gazetesi

Savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği dönemde gerek Türk dünyası aydınları gerekse Naziler tarafından desteklenerek faaliyetlerini yürüten Azerbaycan Milli Birlik Komitesi, Azerbaycan Lejyonu askerleri için kamuoyu oluşturmak maksadıyla Azerbaycan Türkçesi ve Almanca olarak haftalık Azerbaycan gazetesini yayınlamaya başlamıştır (Arabacı, 2012: 849; Beyramov, 2007: 309). Azerbaycan Gazetesi'nin yayınlanma amacı, Nazi Almanya'sının saflarında çarpışan Azerbaycan Lejyon askerlerine haftalık haberleri, kendi dillerinde ulaştırmaktır (Yılmazata ve Güven, 2018: 311). Genel olarak bakıldığında gazetenin yayın politikası üç ana unsur etrafında toplanmaktadır. Birinci unsur doğrudan Almancadan Azerbaycan Türkçesine çevrilen, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın cephelerdeki duruma dair raporları ve resmî açıklamalarıdır. Bunun yanında yine Almancadan çevrilen bazıları özetlenmiş Adolf Hitler'in demeçleri ve Mihver Devletlerinin genel politik çizgisini yansıtan haber ve mesajlardır. İkinci unsur lejyonerlere yönelik Almanya'nın savaştaki başarılarını gösteren ve Müttefik devletlerin başarısızlık ve ahlaki yönden zayıflıklarını anlatan, lejyonların moralini yükselten haberlerdir. Üçüncü unsur, doğrudan Azerbaycan lejyonerleri ve Azerbaycan milli hareketine yönelik yapılan haber ve yazılardır. Yani Azerbaycan Gazetesi'nin esas amacı Azerbaycan milli istiklale ulaşıncaya kadar mücadele etmek ve Ruslar tarafından ezilen Azerbaycan Türklerinde milli bilinç uyandırmak olmuştur (Arabacı, 2012: 851; Yılmazata ve Güven, 2018: 310). Bu çerçevede lejyon

Kızıldordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

içindeki kültürel faaliyetler, lejyonerlerin kahramanlık ve vatan üzerine kaleme aldıkları Şiir ve görüşleri, cephedeki faaliyetleri ve tarihine ilişkin yazılar yer almaktadır. Gazete ‘‘Azerbaycan’’ başlığı ve ‘‘Azerbaycan Lejyonunun Haftalık Qasetası’’ alt baŐlığıyla yayınlanmış ve askerlere ücretsiz olarak dağıtılmıştır (Yılmazata ve Güven, 2018: 310). Bu durum Alman askeri makamlarının, askerlere yönelik bir gazetenin propaganda değerini kavradıklarını ve aynı zamanda lejyonerlerin belirli bir eğitim seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. Unutulmamalıdır ki, Azerbaycan yirmi yıldan fazla Sovyet rejimi altında bulunmaktaydı ve komünist ideoloji ile yetişen genç askerlere bu gazete vasıtasıyla milliyetçilik ruhu kazandırılmaya çalışılmıştır. Genel olarak gazete hem milli hem dini duyguları kabartan hem de T rk l k ile Türk – İslam kimliğine vurgu yapan bir yayıncılık anlayışı sahiptir (Yılmazata ve Güven, 2018: 312). Aynı zamanda Almanya ve Nasyonel-Sosyalist ideolojinin, düŐmana karşı üstünlüğü vurgulanmaktadır. Bu çerçevede karşıt ideolojinin temsilcisi olarak sunulan İngiltere ve bolşevizmin, Yahudiliğin bir maŐası olduğu tezi işlenmektedir. Bunun yanında lejyonerlerin moralini yüksek tutmak amacıyla cepheleden gelen genel haberler her daim başarı olarak sunulmuştur. Türkiye ve Türk dış politikasına dair haberler dikkatle izlenmektedir (Yılmazata ve Güven, 2018: 324). Nihayet Azerbaycan Gazetesi'nde içeride ve dışarıda tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve onların fikirleri, kurulması planlanan Milli Azerbaycan için birer rol model olduğu d Őncesine yer verilmiştir.

Azerbaycan Gazetesi'nde Azerbaycan Milli Komitesi'nin başkanı Fatalibeyli Düdengski'nin d Őuncelerine de yer verilmiştir. Stalin devri zulm n  ve Azerbaycan yöneticilerinin Sovyet uydusu olduğunu vurgulayan Fathalibeyli, aynı zamanda Türkistan ve Kırım'daki diğer unsurların da baskıya maruz kaldığını belirtmektedir (Yılmazata ve Güven, 2018: 315). Binbaşı Fatalibeyli, Kafkas ve Türkistan halklarının Almanya'nın doğal müttefiki olduklarını, Azerbaycan lejyonunun Almanya'nın saflarında Sovyetlere karşı önemli askeri baŐarılarda bulunduğunu vurgulamaktadır. Kafkas halklarının bolŐevizme karşı siyasi ittifakına vurgu yapan Fethalibeyli, Ermenistan-Azerbaycan husumetinin nedeninin Bolşevik politikasında yattığının altını çizmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Türk-Turan ilkesinden ve Azerbaycan milli bağımsızlığından ödün vermemekle beraber, reelpolitik nedenleriyle Almanya ve komşu milletler ile ittifak gereksinimine dikkat çekmektedir. Fatalibeyli, Azeriler ile Ermenilerin arasını Rusların bozduğunu belirtmekte ve Sovyetlerin ‘‘b l ve yönet’’ politikası nedeniyle, 20. yüzyıla kadar aralarında hiçbir husumet olmayan Ermeni ve Azeri ilişkilerinin 1905-1906 yıllarında gerilmeye baŐladđını söylemektedir (Yılmazata ve Güven, 2018: 323). Ancak son zamanlarda ortak düşman olan BolŐevizme karşı Azeri ve Ermenilerin dostça münasebetler kurduğunu da sözlerine eklemektedir. Bu noktada Kafkas Birliği'ne vurgu yapmaktadır. Fatalibeyli'ye göre Ermenilerin de içinde sayıldığı Kafkas halkları, ‘‘en yüksek ahlaklı, namuslu, kahraman ve intizamlı’’ olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber ‘‘Kafkas'ın oğulları’’ olarak tanımlanan tüm Kafkas halkları, ‘‘büyük bir hararetle ve nezaketle kendi öz vatanlarını, öz halklarını

ve öz ailelerini seven” milletler şeklinde adlandırılmaktaydılar (Yılmazata ve Güven, 2018: 315). Ancak Rus emperyalistler, “dağların kanununa tabi olan bu halkları, Marksist terbiye ile bozmuşlar ve ananelerini ayaklar altına alarak kardeşi kardeşe düşürmüşlerdir”. diye düşüncelerini ifade etmiştir. Binbaşı Fatalibeyli, gazetede yayınlanan nutkunda Panislamizm’i Katolik birliği ile aynı kefeye koyarak miadı dolmuş bir ideoloji ve ölmeye mahkûm bir fikir olarak tanımlamıştır. Bununla beraber Panturanizmi ulvi bir ülkü olarak tanımlamış ancak bir Kafkas halkı olan Azerilerin, Panturancılara sadece “yollarında muvaffakiyetler dilediklerini” ve bu fikriyatı şimdilik bir ütopya olarak gördüklerini belirtmiştir. Türkçülüğü ve Kafkas Birliği’ni ise ilk başta gerçekçi bir bakış açısıyla Türkizm adı altında mümkün görmüştür. Fatalibeyli kendilerine uzak görülen bir ideoloji olan Panturanizm yerine kültürel ve siyasi olarak Türkizmin kabul edilmesi gerektiğini ve bu akımın Bolşevizmin en önemli düşmanı olduğunu belirtmektedir. Fethalibeyli’ye göre aynı zamanda Atatürk Türkiye’si ve milli İran’la birleşme durumu da gerçekdışıdır. Fatalibeyli’nin bu devletlerden beklentisi gerçekçi bir şekilde Azerbaycan’ın müstakil olmasını desteklemeleridir. Binbaşı Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski’yle ilgili bir parantez açmamız gerekirse, kendisinin Kızıl Ordu’da Binbaşı rütbesiyle görev yaparken Almanlara esir düştüğünü ve daha sonra Alman tarafına geçerek, bizzat Hitler’e Azerbaycanlı Türklere bir birlik kurma fikrini sunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Aynı gazetede yine Azeri Türkçesine önemli vurgular yapılmıştır. Azerbaycan’ın dilinin “Azerbaycanca” olmadığını “umumi Türkçe’nin Azerbaycan’da işletilen bir şekli” olduğunun altı önemle çizilmiştir. Fatalibeyli Azerbaycan Türkçesiyle umumi Türkçe arasında da küçük farklar olduğunu “Tek bir ananın döşünden süt emen kardaşlar” benzetmesiyle dile getirmiştir (Yılmazata ve Güven, 2018: 318)

3.2. Azerbaycan Dergisi

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden itibaren, göçmen örgütleri Sovyet karşıtı olarak bir araya gelmiştir. Sovyetlere karşı birlik olmanın önemini savaş yıllarında anlayan başta Azerbaycan olmak üzere Rus, Gürcü, Ermeni, Tatarları temsil eden muhacir teşkilatları bazı problemleri çözmelerine rağmen, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatta daha fazla söz sahibi olmak ve antibolşevik bir cephe oluşturmak amacıyla uluslararası kamuoyunda destek aramaya başlamışlardır (Yakublu, 2009: 19). Aradıkları bu desteğe Amerikan Çalışma Komitesi olumlu cevap vermiştir. Amerikan Komitesi: “Uluslar ve halklar Sovyet Hükümeti altında kaldıkça, insanların özgürlük ve hürriyet içinde yaşaması mümkün olmayacaktır.” şeklinde bir bildiri yayınlayarak destek olmuştur (Paşayeva, 2019: 51). Özellikle basın alanında Amerikan komitesi politikalarına uygun olarak, 1950’li yıllardan itibaren göçmenler ve lejyonerler örgütleri tarafından ayrı ayrı programlar oluşturulmuştur. Bu çerçevede doğrultusunda Amerikan Komitesi tarafından finanse edilen Azerbaycan” dergisi 1951 yılında Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski editörlüğünde yayın hayatına başlamıştır (Atabek, 1952: 61). Antibolşevik bir anlayışla yayınlanan derginin ilk sayısı, göçmenleri ve lejyonerleri memnun etmiştir. Ancak bir müddet sonra Azerbaycan lejyonerleri arasında görüş ayrılığının ve

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

yaklaşımların varlığı, Amerikan Çalışma Komitesi'nden mali fonlarda bir düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Abdurrahman Fatalibeyli muhacerattaki Azerbaycan liderlerinden Ceyhun Bey ve Hacıbeyli'ye yazdığı mektuplarda bu sorunu dile getirmiştir (Yakublu, 2009: 20). Ortaya çıkan Maddi yetersizliklerden dolayı derginin Fransızca basılması gündeme gelmiş, ancak bu fikirden Amerikan Çalışma Komitesi'nden gelen yardımın tamamen kesileceği düşüncesi ile vazgeçilmiştir (Atabek, 1952: 62). Berlin'de ücretsiz olarak basılan Azerbaycan Dergisi'nin üçte biri Azerbaycan Türkçesi üçte ikisi ise Rusça ile yayımlanmıştır. Dergi 1953 yılının sonuna kadar hayatına devam etmiş, dergi baskı ve dağıtımının yetersiz olduğu, okuma yazma oranlarının düşük olmasından dolayı sonrasında yerini yine Amerika tarafından finanse edilen Özgürlük Radyosu'na bırakmıştır (Paşayeva, 2019: 51).

3.3. Azatlık Radyosu (Özgürlük Radyosu)

1949 yılının sonunda Newyork'ta yapılan gizli toplantı yapılmış ve sosyalist olmayan ülkelere karşı yapılması muhtemel ideolojik saldırıların önüne geçilmesi maksadı ile dev bir yayın organının oluşturulması kabul edilmiştir (Əliyev, 1988: 71). General John Francis Kelly tarafından tanımlanan programda; "Komünist rejimin yıkılması maksadıyla psikolojik savaş yürütmek amacıyla iki radyo istasyonunun kurulması ABD Senatosu tarafından kabul edilmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda İstasyonları Almanya Federatif Cumhuriyeti'nde 4 Temmuz 1950'de Özgür Avrupa Radyosu ardından 1 Mart 1953'te ise Özgürlük Radyo İstasyonu faaliyete geçmiştir (Yakublu, 2009: 21). Çalışanlarının çoğu eski Sovyet vatandaşları, eski lejyonerler ve diğer göçmenlerden oluşan Azatlık Radyo ya da Özgürlük Radyo Münih'te yayın hayatına başlamıştır. Azatlık Radyo'sunun editörlüğünü ve yazı işleri müdürlüğünü 1953-1954 yılları arasında Abdurrahman Fatalibeyli yürütmüştür. Düdenginski, Azatlık Radyo'sunda ilk gününden itibaren Sovyetler Birliği hükümeti karşıtı yayınlar hazırlamış, Kremlin'in politikaları sert bir şekilde eleştirmiştir (Yakublu, 2009: 22). Azatlık Radyosu'nun yayın hayatına başladığı günlerde, 1924 yılından itibaren diktatörlük rejimi ile Sovyetler Birliği'ni yöneten Komünist Partisi Genel Sekreteri Josef Stalin'in ölüm haberinin duyulması üzerine, ağırlıklı olarak Bolşevik yönetimi ile ilgili haberler yapmaya başlamıştır. Bu durum Azatlık Radyosu'nun tanınırlığını artırmıştır, bununla beraber Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye lehinde programlar yapmıştır. Azatlık Radyo'sunun Avrupa'daki antibolşevik yayın hayatı Sovyetler Birliği'nin dikkatini çekmiş ve komünist ideolojiye karşı çıkanları yok etmek için hazırlıklar yapmaya başlamıştır (Yakublu, 2009: 24). Sovyetler Birliği'nin İstihbarat ve Gizli Servisi yani Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (KGB) tarafından yetiştirilen Mikayil İsmayılov 20 Kasım 1954 'te Azerbaycan Radyosunun genel yayın yönetmeni Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski, Münih'teki dairesinde öldürmüştür. Düdenginski'nin cenazesi 5 Aralık 1954 tarihinde New Ulm mezarlığında kardeşi Seyfullah Fatalibeyli'nin yanına defnedilmiştir (Yakublu, 2009: 24; Alpaut, 1961: 44).

SONUÇ

Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Azerbaycan Türklüğünün geleceği yolunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayanlardan birisi de Azerbaycan lejyonu komutanı, Azerbaycan Gazete ve Dergisi'nin Editörü ve Azatlık (Özgürlük) Radyosu Müdürlüğü yapan tanınmış Binbaşı Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski olmuştur. II. Dünya Savaşı başlarında Sovyet Ordusunda görev alırken Sovyet Ordularının Doğu Cephesinde Almanlara karşı mağlup olmasıyla esir alınan başta Azerbaycanlılar olmak üzere Türk lejyonlar arasındaki milli ve kültürel değerleri canlı tutmak, cephelerden haberdar olmak için kendi dillerinde haftalık olarak "Azerbaycan Gazetesi" yayımlanmıştır. Bunun yanında Fatalibeyli, Azerbaycan'ın kurtuluşuna dair siyasi fikirleri ve eylemlerini, Sovyet yönetimine karşı ideolojik fikirlerini, Azerbaycan Dergisi'nde Rusça ve Azerbaycan dillerinde yazmış olduğu makaleler ile kaleme almıştır. Düdenginski, Amerika tarafından maddi olarak desteklenen Azatlık Radyosu'nun yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. Azerbaycan bağımsızlığı, Türkiye ve Türk dünyası hakkındaki görüşleri ile Antibolşevik düşüncelerinin bir sonucu olarak KGB tarafından yetiştirilen bir ajan tarafından Münih'teki dairesinde şehit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKİFOĞLU, V. (2017). Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 57/2, 776-795.
- ALPAUT Ə. (1961). Əbdürrəhman Fətəlibəyli, Mücahid Jurnalı, №.43-44, 6-7
- ARABACI, C. (2012). Nazi Almanya'sında Yayınlanan Bir Türkçe Gazete: Azerbaycan, II. Uluslararası İletişim Sempozyumu, Bişkek, 848-856.
- ARMAOĞLU, F. (1999). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım, İstanbul.
- ATABEK, Ş. (1952). 2. Dünya Savaşı Sırasında Fatalibeyli, Azerbajjan Magazine, No.2, s.61-62
- BAGIROV, T. (1999). Azerbaycan Tarihi, Mütercim, Bakı.
- BEYRAMOV, C. (2007). Azerbaycan SSR Mühərribə Eden Dövlətlərin Planlarında, Azerbaycan Milli Ensiklopediyası, Elmi Mərkəzi, Bakı, 308-329.
- ÇELİK, L. (2015). II. Dünya Savaşı'nda Almanya Saflarında Savaşan Türkistan Lejyon Ordusu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Konya.
- DEVLET, N. (1991). Rus ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü, X. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 811-830.
- ƏLİYEV, Ə. (2004). Əlincə Yaddaşı. Elm və Həyat, Bakı.
- ERTÜRK, C. (2005). Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün İkinci Dünya Harbi Hatıraları, Turan Kültür Vakfı, İstanbul.
- HOFFMAN, J. (1990). Vlasov Ordusu'nun Tarihi, İmka, Paris.
- İSMAILOV, İ. (2000). Azerbeycanlıların 2.Dünya Mühərribəsində İştirakı, Vətən Bakü.
- KAFAROV, T. (1999). Azerbaycan Tarihi (1920-1991). Mütercim, Bakü.

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

PAŞAYEVA, A. (2019). Az rbaycan Jurnalında Publisistika M s l ləri (1953-2010), Elm ve Tahsil, Bakı.

SARIAHMETOĞLU, N. (2016). İkinci Dünya Savaşında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.

YAQUBLU, N. (2009).  bd rr hman Fot lib yli-D d nginski, Abşeron, Bakü.

YEL, S. (2016). II. Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da Alman Lejyon Alayının Teşkili Türkiye ve Nahçıvanlı Abdurrahman Fatalibeyli. Nahçıvan, Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 103-140.

YILMAZATA, M. ve Erdem G., II. Dünya Savaşında Bir Jejyoner Yayını: "Azerbajcan Gazetesi", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, S. 2018/47, 309-328.

BİLGİ TOPLUMU, E-YÖNETİŞİM VE POLİTİKA SÜRECİ

INFORMATION SOCIETY, E-GOVERNANCE AND POLICY PROCESS

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО, ЭЛЕКТРОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Elif MALTAŞ*
Sibel ORHAN**
Muhammet GÜMÜŞ***
Emine KIZILKAYA****

ÖZ

Günümüzde, bilgi teknolojisinin (BT) hızlı gelişimi ekonomik, sosyal ve politik yaşamın birçok alanını etkilemektedir. Sosyal politika sektöründe, etkiler hali hazırda dikkate değerdir. Mevcut haliyle bilgi teknolojisi (BT) uygulamaları dikkat çekmekte ve daha fazla ilerleme kaydedilmektedir. Devletlere döndüğünde, bilgi çağı etkileri genellikle BT'nin birçok farklı uygulamasını kapsayan bir şemsiye terim olan e-devlet kavramında ele alınmaktadır. En gelişmiş e-devletlerde, politika ve politika süreci etkileri hâli hazırda kayıt altına alınmaktadır. Başka yerlerde, bilgi çağı dinamikleri politik sistemlerde kendi yolunda ilerlerken, zaman ilerledikçe durum daha farklı hissedilecektir. Bilgi devriminin ön saflarında yer alan toplumlarda bile politika ağlarının yaygınlığı, istikrarın ya da en azından tahmin edilebilir değişimin norm olduğunu ortaya çıkaracaktır. Tüm toplumlarda, politika ağları elbette teknokrasiye meydan okuma, mesleklerin gerilemesi ve yurttaş aktivizminin ortaya çıkışı gibi uzun vadeli trend değişikliklerden etkilenmektedir. Vatandaşların politikaya gerçek bir girdi oluşturduğu ve uygulamada gerçek bir ortaklık rolü oynadığı kesindir. Etkileşimli sosyal politika oluşturma biçimleri oluşturma ve sosyal politikada e-yönetişime geçmek için, şu anda ortaya çıkan bilgi toplumlarına hâkim olan yapısal

* ORCID: [0000-0002-7895-3181](https://orcid.org/0000-0002-7895-3181), Yüksek Lisans Öğrencisi Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, elifmaltas@gmail.com

** ORCID: [0000-0002-2892-3865](https://orcid.org/0000-0002-2892-3865), Yüksek Lisans Öğrencisi Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, Tekirdağ, sibelorhan09@gmail.com

*** ORCID: [0000-0003-1278-6234](https://orcid.org/0000-0003-1278-6234), Yüksek Lisans Öğrencisi Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, Sivas, muhammetgumus5208@gmail.com

**** ORCID: [0000-0002-3678-0905](https://orcid.org/0000-0002-3678-0905), Yüksek Lisans Öğrencisi Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, Karaman, emine.kizil_37@hotmail.com

eşitsizliklerle mücadele etmek gerekmektedir. Bu araştırma, bilgi toplumunun mevcut sonuçlarını analiz etmektedir. Genel olarak politika süreci için, e-yönetişim ve sosyal politika konularını ilerleyen teknolojiyle birlikte ele almaktadır. Çalışmada, önemli politika sorunlarına geçmeden önce bilgi toplumunun ve e-yönetişimin doğası incelenmektedir. Bu bağlamda, literatürde önemli bir boşluğu doldurması amaçlanmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Bilgi Toplumu, E-Yönetişim, Sosyal Politika Sorunları, Sosyal Politika Süreci, Politika

ABSTRACT

Today, the rapid development of information technology (IT) affects many areas of economic, social and political life. In the social policy sector, the effects are already considerable. In its current form, information technology (IT) applications are attracting attention and further progress is being made. Turning to governments, information age impacts are often addressed in the concept of e-government, an umbrella term that encompasses many different applications of IT. In the most advanced e-governments, policy and policy process effects are already documented. Elsewhere, the situation will feel different as time progresses, as information age dynamics work their way through political systems. The prevalence of policy networks, even in societies at the forefront of the information revolution, will reveal that stability, or at least predictable change, is the norm. In all societies, policy networks are of course affected by long-term trend changes such as the challenge to technocracy, the decline of occupations, and the emergence of civic activism. It is certain that citizens make a real input into policy and play a real partnership role in practice. In order to create interactive forms of social policymaking and move to e-governance in social policy, it is necessary to tackle the structural inequalities that currently dominate the emerging information societies. This research analyses the current results of the information society. For the policy process in general, it deals with e-governance and social policy issues with advancing technology. The study examines the nature of the information society and e-governance before moving on to important policy issues. In this context, it is aimed to fill an important gap in the literature.

Keywords: Information Society, E-Governance, Social Policy Issues, Social Policy Process, Policy

АННОТАЦИЯ

Сегодня быстрое развитие информационных технологий (ИТ) затрагивает многие области экономической, социальной и политической жизни. В сфере социальной политики эффекты уже значительны. В своем нынешнем виде приложения информационных технологий (ИТ) привлекают внимание, и наблюдается дальнейший прогресс. Что касается правительств, то влияние информационной эпохи часто рассматривается в концепции электронного правительства, обобщающем термине, охватывающем множество различных приложений ИТ. В самых передовых электронных правительствах эффекты политики и политических процессов уже задокументированы. В других местах ситуация будет казаться иной с течением времени, поскольку динамика информационного века прокладывает себе путь через политические системы. Преобладание политических сетей даже в обществах, находящихся на переднем крае информационной революции, покажет, что стабильность или, по крайней мере, предсказуемые изменения являются нормой. Во всех обществах на политические сети, конечно, влияют долгосрочные изменения тенденций, такие как вызов технократии, упадок профессий и появление гражданской активности. Несомненно, что граждане вносят реальный вклад в

politika ve na praktike igraut realnuju partnerstvuju rolju. Cto by sozdatj interaktivnye formy razrabotki socialnoj politiki i perejti k elektronnoju upravleniju v socialnoj politike, neobxodimo borotjsja so strukturnym neravenstvom, kotorye v nastojace vrema dominiruet v formirujuščixja informacionnyx obščestvax. Eto issledovanie analiziruet tekuščie rezuljaty informacionnoju obščestva. Cto kasaetsja političeskogo procesu v celom, on kasaetsja elektronnoju upravlenija i voprosov socialnoj politiki, svjazannyx s pereдовыми tehnologiyami. V issledovanii issleduetjsja priroda informacionnoju obščestva i elektronnoju upravlenija, prejde čem perejti k važnym voprosam politiki. V ežtom kontekste on prizvan zapolnitj važnyj probel v literature.

Ключевые слова: informacionnoju obščestvo, elektronnoju upravlenie, voprosy socialnoj politiki, процесс socialnoj politiki, politika.

Giriş

Bilgi teknolojisinin (BT) hızlı gelişimi şu anda ekonomik, sosyal ve politik yaşamın birçok alanını etkilemektedir. Sosyal politika sektöründe, ortaya çıkan etkiler hali hazırda dikkat çekmektedir. Bu bağlamda mevcut BT uygulamaları, süreklilik gösterdikçe ve daha fazla ilerleme kaydedildikçe sektörel yoğunlaşma muhtemel görünmektedir. Bu bölüm, genel olarak politika süreci ve özel olarak sosyal politika için bilgi toplumu ve e-yönetişimin mevcut ve muhtemel etkilerini analiz etmektedir. Temel politika sorunlarına dönmeden önce, bilgi toplumunun ve e-yönetişimin doğası incelenecektir.

1. Bilgi Toplumu

Bazı analistler için, son yarım yüzyıldaki BT ilerlemeleri kişisel bilgisayar ve internet, insan hayatının her yönünü değiştirecek bir devrimden başka bir şey olarak gözükmemektedir. Önde gelen enformasyon uzmanı Castells, BT devriminin "en az on sekizinci yüzyıl sanayi devrimi kadar önemli bir tarihsel olay" olduğunu savunmaktadır (Castells,2000a:29). BT uygulamalarının tam hızı ve erişimi, etkilerinin yaklaşık 1750'den beri dünyayı kasıp kavuran sanayileşme değişikliklerinden daha büyük olabileceği anlamına gelmektedir. Castells'in belirttiği gibi, dünyadaki baskın işlevler, sosyal gruplar ve bölgeler, yirmi birinci yüzyılın şafağında, bu haliyle ancak; 1970'lerde şekillenmeye başlayan yeni bir teknolojik sistemde birbirine bağlı olarak kalacaktır (Castells,2000a:33). Bilgi çağı etkileri henüz evrensel olmasa da, BT ilerlemesinin ön saflarında yer alan toplumlar ve çok az gelişmiş olanlar da neredeyse hiç hissedilmese de, değişim beklentileri kayda değerdir. Castells'e göre, BT devriminin ürünü, sanayi toplumunun imalat endüstrisinin hâkimiyetinde olduğu gibi, bilgiye dayalı enformasyonun nüfuz ettiği ve yapılandırdığı "enformasyon toplumu" dur. Yeni toplumun "enformasyonel, küresel ve ağa bağlı" olduğunu ileri sürmektedir: Bilginin yaygın rolü nedeniyle bilgi amaçlı, temel faaliyetlerin uluslararası ölçekte düzenlenmesinden dolayı küresel ve temel etkileşimler artık küresel kapsam ve erişime sahip ağlarda gerçekleştiği için ağa bağlıdır. (Castells,2000a:77). Gerçekte, "kapsamlı sonuç", "tarihsel bir eğilim olarak, bilgi çağındaki baskın işlevler ve süreçler, ağlar etrafında giderek daha fazla organize edilmektedir"

(Castells,2000a:500). Bugün Castells'in tanımına göre, "Birim, çeşitli konular ve organizasyonlardan oluşan, destekleyici ortamlara ve pazar yapılarına uyum sağladıkça durmaksızın değiştirilen bir ağıdır" (Castells,2000a:214). Kısacası; bilgi toplumu, ağ toplumdur.

Castells, bir ağı "birbirine bağlı düğümler kümesi" ve bir düğümde de "bir eğrinin kendisiyle kesiştiği nokta" olarak tanımlamaktadır (Castells,2000a:501). Bir ağın, açık yapıları mevcuttur ve sınırsız genişleyebilmektedir. Bir ağ, iki temel niteliğe sahiptir. Bunlar; bağlantılılık ve tutarlılıktır. Bağlantılılık, "bir ağın bileşenleri arasında gürültüsüz iletişimi kolaylaştırmak için yapısal yeteneğini" tanımlamaktadır. Tutarlılık, "ağın hedefleri ile bileşenlerinin hedefleri arasındaki çıkarların ne ölçüde paylaşıldığını" belirtmektedir (Castells,2000a:187). Bilgi toplumunda, bir ağdaki varlık veya yokluk kritiktir ve dışlama güçsüzlüğü oluşturmaktadır. Dahası, bir ağ içindeki güç kesinlikle eşitsiz olabilir. Ancak; asla tek bir yerde tamamen yoğunlaşamaz. İstisnasız, tüm düğümler birbirine bağlıdır. Anahtarları birbirine bağlayan ağlar arasında ayrıcalıklı güç araçlarıdır (Castells,2000a:500-501,2000b:363).

BT devriminin, başlıca organizasyonel ve politika süreci etkileri bulunmaktadır. Castells'e göre, bilgi toplumundaki en önemli organizasyon biçimi "ağ girişimidir" (Castells,2000a:3). Örgütsel dönüşümün her döneminin, tipik bir ifadesi mevcuttur. İnternet tabanlı ekonominin iş modeli, Cisco Systems tarafından özetlenebilir (Castells,2000a:180). Cisco Systems'ı özel yapan şey, ilişkilerin anahtar olmasını, bilginin paylaşılmasını ve "ağa bağlı" bir yapının yaratılmasını sağlamak için internet ve ilgili yeniliklerin kullanıldığı "küresel ağ bağlantılı iş modeli"dir. 1990'larda Silikon Vadisi'nde öncülük eden kurumsal gelişmelerden esinlenen pek çok firma, artık BT devriminin temel unsurlarını, yeniden yapılandırmaktadır. Castells'in iddiasına göre, "Cisco Systems operasyonunun özü, web sitesidir" (Castells,2000a:181). Castells'in yazdıklarının hepsi kabul edilmemelidir. Çünkü; yıllardır aşına olunulan örgütsel kategorilerin (sınıf, devlet, ulus) yerini, tamamen ağlara bıraktığı fikri zor kabul görmektedir. Gerçekte, ampirik araştırma, ortaya çıkan bilgi çağı ağlarının önceden var olan sosyal yapılara gömülü olduğu tahminlerini ortaya koymaktadır (Van Dijk,1999;Halavais,2000;Slack ve Williams, 2000; Rantanen,2001). Benzer şekilde, tüm dünyanın entegre ve karşılıklı bağımlı hale geldiği iddiası bulunmaktadır. Ancak; birçok alanda, ABD'ye açık kalan tek taraflı seçenekler ve çok sayıda toplumun küresel diyalog veya endişeden sürekli olarak dışlanması bağlamında, BT çağına gebe kalındığı kolayca görülmektedir (Brooks ve Wohlforth,2002). Bununla birlikte, Castells, her şeyin artık ağ olduğunu tartışarak işleri çok ileri götürse de, enformasyon toplumunda ağa bağlı organizasyon biçimlerinin artan önemine odaklanmakta açıkça haklı gözükmektedir. Bu durum, BT devriminin politika süreci ve sosyal politika sektörleri üzerindeki etkisinin herhangi bir keşfi için kilit bir bağlamdır.

2. E-Yönetişim

Devletlere dönüldüğünde, bilgi çağı etkileri genellikle BT'nin birçok farklı uygulamasını kapsayan bir şemsiye terim olan e-devlet kavramında ele alınmaktadır. Büyük bir ampirik araştırmada, BM ve Amerikan Kamu Yönetimi Derneği (ASPAs), e-devleti “vatandaşlara devlet bilgileri ve hizmetleri sunmak için internet ve dünya çapında ağı kullanmak” olarak tanımlamaktadır. Amerikan Kamu Yönetimi Derneği (ASPAs)'nin, artık e-devlet ile sınırlı kalmaması gerektiği, e-yönetişimi kucaklamasının zorunlu olduğu da savunulması gereken farklı bir yönüdür (UN/ASPAs,2002:1). Yönetişim, fiziksel bir varlık olarak hükümetin olmasını gerektirmediği gibi, bireyler aracılığıyla yönetme eylemi de değildir. Daha gerçekçi bir süreç olarak anlaşılmaktadır: Kurumların, organizasyonların ve vatandaşların kendilerine “rehberlik ettiği” bir süreç olarak düşünülebilir. Buna göre, yönetişimi internet dahil, BT'nin kamu sektörü kullanımı olarak tanımlamak, “yönetim sürecinde erişimi kolaylaştırmak ve derin vatandaş katılımını teşvik etmek için tüm vatandaşlara iyileştirilmiş hizmetler, güvenilir ve daha fazla bilgi sağlamaktadır” (UN/ASPAs, 2002:53–4).

2001'de e-devlet ilerlemesini araştıran BM ve ASPAs, 190 BM üye devleti hükümetinin dışında, 169'un (yüzde 89) interneti bir dereceye kadar kullandığını tespit etmiştir. Bundan, belki de en önemli sonuçları çıkartmışlardır. "Kişisel bilgisayar gibi" olduğu vurgulanmış, “internetin, hükümetin günlük yönetiminde ya da ülkelerin büyük çoğunluğunda vazgeçilmez bir araç haline geldiği” belirtilmiş, ayrıca “ulusal e-hükümet programının gelişiminin, hızlı ve dinamik bir şekilde gerçekleştiği” saptanmıştır (UN/ASPAs,2002:1-4). Bu yayınlar içinde, 169 üye devleti dört geniş kategoriye ayırarak ilerleme dereceleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Ölçeğin alt ucunda, 32 (yüzde 17) e-devlet ortaya çıkmıştır, yani bu durum, resmi bir çevrimiçi varlık oluşturdukları anlamına gelmektedir. Ölçeğin bir sonraki adımında, 65'in (yüzde 34) e-devleti geliştirdiği ve bir dizi devlet sitesinin daha dinamik bilgi sağladığı görülmüştür. Daha da ilerledikçe, 55'in (yüzde 30) etkileşimli e-devlete sahip olduğu ve kullanıcıların formlarının, e-posta yetkililerini indirdikleri ve web üzerinden hükümetle etkileşime geçtikleri görülmüştür. Son olarak, 17'sinin (yüzde 9) işlemsel e-devlete sahip olduğu ve kullanıcıların hizmetler için ödeme yapmalarına ve diğer işlemleri çevrimiçi olarak yürütmelerine olanak tanıdığı bulunmuştur. Hiçbir BM üye devleti, e-hizmetlerin idari sınırlar arasında tam entegrasyonu ile sorunsuz bir e-devlete sahip değildir.

2001'de açık bir şekilde e-devlet lideri, Amerika Birleşik Devletleri idi ve onu biraz uzaktan Avustralya, Yeni Zelanda, Singapur, Norveç, Kanada, Birleşik Krallık, Hollanda, Danimarka ve Almanya izlemekteydi (UN/ASPAs, 2002: 2–3,12). Ankete göre, 2001 yılında World Wide Web'de 50.000 resmi hükümet sitesi olduğu düşünülmekteydi. Ayrıca, 22.000'in ABD federal hükümet sitesi olduğu ve bunun da 10.000'e yakınının ABD eyalet ve yerel hükümete ait olduğu tahmin ediliyordu (UN/ASPAs,2002:5-16). 2001'de yayınlanan ayrı bir ABD analizi, “Bugün, her eyalet ve büyük şehir çevrimiçi” olarak belirtilmiştir (Barrett ve Greene,2001:15). Al Gore'un, BT'nin uygulanması yoluyla hükümetin yeniden icat edilmesine ilişkin çığır açan 1993 Ulusal Performans İncelemesi analizinden on yıl

sonra, ABD liderliği bu alanda da diğerlerinde olduğu kadar kendini ön plana çıkarmayı başarmıştır (Gore,1993).

BM / ASPA raporunun genel havası iyimser olsa da, birçok eleştiri de mevcuttur. Yaratıcı girişimlere rağmen, ulusal e-devlet ilerlemesi “ezici bir şekilde bilgi sağlama aşamasındaydı”. Yönetim ve politika sınırları arasında “zorlayıcı bir koordinasyon eksikliği” ile kalkınma genellikle senkronize edilmemişti. Ulusal kamu idareleri içinde “önemli bir dijital uçurum” bulunmaktaydı. Pek çok eyalette, vatandaşları çevrimiçi hizmet sunumu hakkında bilgilendirmek için “halkı bilinçlendirme kampanyaları” eksikliği bulunmaktaydı (UN / ASPA,2002:2–4). 2002'de yayınlanan ABD belediye hükümeti ile ilgili 2000 tarihli bir çalışma da uyarı niteliğindedir, e-devlet birçok belediye hükümeti tarafından benimsenmiştir. Ancak, hala gelişim aşamasındadır ve beklenen sonuçların çoğunu elde edememiştir (Moon,2002:424). Doğu ve Güneydoğu Asya'da, e-devletin 2002 analizi değişken ilerlemeyi bildirmiştir (Holliday,2002). Bununla birlikte, BM/ASPA raporunda tanımlanan 17 e-devlet lideri, en azından e-devletin geçici olanaklarını göstermektedir. İşlemsel mevcudiyetler, düzenli olarak güncellenen şekilde pasaport alma, elektrik faturalarını ödeme ve vergilerin ödenmesi gibi hizmetlerin çevrimiçi olarak yürütülmesine izin veren vatandaş merkezli sitelere bağlanan tek bir giriş portalına sahiptir (UN/ASPA,2002:19–20). Ayrıca, internetin bilgi ve işlem kapasitesiyle siyasete ve politikaya katılımın arttırıldığı, e-yönetişimin gelecekteki olasılıklarına da işaret etmişlerdir. E-devlet, çevrimiçi tartışma grupları aracılığıyla yeni işlemler ekleyerek, menfaat gruplarının hızlı gelişimini ve etkinliğini artırırken, diğer yandan erişim ve etkiyi genişleterek, her düzeyde yönetim sürecine giren vatandaş katılımını potansiyel oranda tutmuştur (BM/ASPA,2002:9).

En gelişmiş e-devletlerde, politika ve politika süreci etkileri hâli hazırda kayıt altına alınmaktadır. Başka yerlerde, bilgi çağı dinamikleri politik sistemlerde kendi yolunda ilerlerken, zaman ilerledikçe durum daha farklı hissedilecektir. Ayrıca, BM/ASPA anketinin işaret ettiği e-yönetişim, e-vatandaşlığın (Hill ve Hughes, 1998), e-yasama organlarının (Coleman vd.,1999) ve e-demokrasinin (Coleman,1999; Hagueand Loader,1999; Dahlberg, 2001)büyümesiyle ortaya çıkmaktadır. Sivil ağ oluşturma ve yurttaşların güçlendirilmesi, ortaya çıkan bilgi çağı analizlerinin açık temalarıdır (Tambini,1999; Bucy ve Gregson,2001).

3. Bilgi Çağında Politika Süreci

Bilgi çağının başlangıcından önce, politika sürecinin doğasını yakalamak oldukça zor olmuştur. Buna karşın, politika çalışmaları literatüründeki baskın bir unsurun, Castells'in enformasyon toplumunda kritik olduğunu iddia ettiği bağlantı türlerini tam olarak vurgulamasına yardımcı olmaktadır. Uzun yıllardır, politika ağı ve politika topluluğu kavramları, politika çalışmalarının merkezinde yer almaktadır (Dowding,1995). Politika sürecinin kapalı ve elitist doğasını vurgulayan analizlerde, açıklık ve çoğulculuk öncülüne göre farklılık daha büyük görünmektedir. Yine de geçirgen ve değişken politika dünyalarında bile, karşılaşılabilecek değişik türde yollar bulunmaktadır. Burada ilgili soru, BT

ilerlemelerinin politika ağlarını nasıl yenileyeceğidir. Bu soru, en iyi üç farklı açıdan ele alınmaktadır. Birincisi, ‘‘Politika ağlarına ve daha genel olarak politika sürecine girdiler ne ölçüde etki etmektedir?’’. Bu esasen, bir gündem belirleme analizidir. İkinci olarak, ‘‘Politika ağlarındaki kilit kısımlar arasındaki bağlantılar, hangi şekillerde değişmektedir?’’. Bu gerçekten bir politika oluşturma analizidir. Üçüncüsü, ‘‘Politika ağları sorumluluklarını teslimat meselelerini kapsayacak şekilde genişletmekte midir?’’. Bu esas olarak, bir uygulama analizidir.

Görüldüğü gibi, gündem belirleme konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Diyelim ki; Sabatier ve Jenkins-Smith, savunuculuk koalisyonlarının hâkim olduğu oldukça kapalı bir politika dünyası Kingdon için çok daha açık ve akışkan bir tepkiyle karakterize olmaktadır. Bununla birlikte, her iki yaklaşım da bağlantılı politika topluluğu veya ağ kavramlarına dayanmaktadır. Sabatier ve Jenkins-Smith (1993) için, politika alanı büyük ölçüde politika toplulukları tarafından kontrol edilmektedir. Kingdon'a (1995) göre, politika topluluklarından bireyler, politika grubuna fikir katan ve eğer şanslılarsa, başarılı politika girişimcileri olmak için ortaya çıkan önemli gruplar içerisinde yer almaktadır. İnternetin gündem belirleme üzerindeki etkisi, açıkça olanakları genişletmektir (Tambini,1999: Bucy ve Gregson,2001). Bu, böyle bir genişlemenin gerçekleşeceği anlamına gelmez. Çünkü; politika alanının mevcut sahipleri, kendileri dışarıdaki güçleri dışlamak için önemli teşviklere sahiptirler. Yine de bu önemli güçler, bilgi çağında bunu yapmakta zorlanacaklardır. Şu anda, web'de mevcut olan bilgi zenginliği ve hem politika materyallerine hem de sağladığı politika aktörlerine doğrudan erişim, özel stratejilerin yönetilmesinin muhtemelen daha zor olacağı anlamına gelmektedir. Gündem belirleme, bilgi toplumunda daha açık hale gelmektedir. Son yıllarda, bunun hem dramatik hem de büyük ölçüde gizli örneklerine tanık olunmuştur. En dramatik olanlar arasında, DTÖ' nün Kasım-Aralık 1999'da Seattle zirvelerindeki şiddetli küreselleşme karşıtı protestolar, Nisan 2000'de Washington DC'de Dünya Bankası ve IMF, Eylül 2000'de Prag'da IMF ve Haziran 2001'de Göteborg'daki AB protestoları ve Temmuz 2001'de Cenova'da G8 vardı. Her durumda, sanal bağlantıların seferberliği kolaylaştırdığı söylenmiştir. G8 liderleri, Temmuz 2000'de Okinawa'da bir araya geldiklerinde, zirve web sitesine gönderilen e-postaların büyük çoğunluğu Jubilee 2000 tarafından ‘‘borcu düşürmek’’ için koordine edilen kampanyanın bir parçasını oluşturmuştur. Bu çok görünür sanal ve neredeyse ilham verici protesto biçimlerinin yanı sıra, politika sürecinde çok daha gizli girdi biçimleridir. Pew tarafından Ocak 2002'de yapılan bir ABD araştırması, 42 milyon Amerikalının kamu politikası konularını araştırmak için hükümetin web sitelerini kullandığını, 23 milyonunun interneti kamu görevlilerine politika seçimleri hakkında yorum göndermek için kullandığını, 14 milyon kişinin oy kullanma ile ilgili bilgi toplamak için kullandığını, 13 milyon kişinin çevrimiçi lobi kampanyaları için kullandığını tahmin etmektedir (Pew Internet & American Life Project, 2002:1). Bu yeni vatandaş aktivizm biçimlerinin politika etkisini ölçmek, son derece zordur. Dahası, mevcut iktidar seçkinleri kendilerini sanal olarak organize edilmiş protestoların en yıkıcı biçimlerinden izole

etmek için adımlar atmışlardır. Örneğin; G8'in Haziran 2002 zirvesini Kanada Rockies'deki Kananaskis'te düzenlenmesi gibi.

Bununla birlikte, sıradan insanların en azından politika yapıcılara endişelerini sanal, şiddet içermeyen kanallar aracılığıyla anlatmaya çalışma potansiyeli oldukça önemlidir. Dahası, hükümetlere ve uluslararası kuruluşlara e-posta göndermenin kolaylığı, gündem belirlemeye yönelik popüler girdilerin önemli ölçüde artacağı anlamına gelmektedir.

Politika oluşturmayı gündem belirlemeden ayırt etmek zordur, bu nedenle "buluşsal aşamalar" günümüzde nadiren kullanılmaktadır (John,1998:22–37). Bununla birlikte, politika oluşturmayı bir politika ağı içindeki makul şekilde yerleşik aktörleri "dışarıdakiler" yerine "içerdekileri" dahil etmek için ele alırsak, o zaman bir dereceye kadar analitik ayırım yapılabilir. Burada bağlantı olanakları, sanal bağlantıların geliştirilmesiyle açıkça ortaya çıkmaktadır ve ağlar genişleyebilmektedir. Bununla birlikte, bu alanda internet etkileri oldukça sınırlı kalabilir. Bir yandan, telgrafın, telefonun, fotokopi makinesinin, faks makinesinin ve videokaset kaydedicinin icadı gibi ilk gelişmeler, internetin ortaya çıkmasından önce bile politik ağları içindeki bağlantıyı makul ölçüde pürüzsüz hale getirmeye mecbur bırakmıştır. Öte yandan, şu anda web'de bulunan bilgi zenginliği, içeridekilerin yararına ve dışarıdakilerin dezavantajına olabilmektedir. İçeriden kişiler genellikle araçlar tarafından sağlanan bilgilere güvenirken, artık materyalleri doğrudan ve saf biçimde toplayabilmektedirler. Dahası, politika oluşturmanın önemli bir unsuru olan danışma, bilgi çağında çok daha kolaydır ve içeriden öğrenen aktörlerin dışarıdan gelenlerle kendi şartlarına göre iletişim kurmasını sağlamaktadır. O halde, bazı yönlerden, internetin gelişmesiyle çekirdek ağ aktörlerinin politika kavrayışının artması veya en azından azalmaması mümkündür. Politika oluşturmanın giderek daha fazla kanıta dayalı olduğu bir zamanda, teknolojik gelişmeler, çekirdek ağ aktörlerinin kapasitelerini ve politikayı yönlendirme becerilerini genişletebilecekleri önemli bir araçtır.

Bilgi devriminin ön saflarında yer alan toplumlarda bile politika ağlarının yaygınlığı, istikrarın ya da en azından tahmin edilebilir değişimin norm olduğunu ortaya çıkaracaktır. Tüm toplumlarda, politika ağları elbette teknokrasiye meydan okuma, mesleklerin gerilemesi ve yurttaş aktivizminin ortaya çıkışı gibi uzun vadeli trend değişikliklerden etkilenmektedir. Demokratik toplumlarda, yeni bir partinin hükümete seçilmesi gibi siyasi değişiklikler de, politika ağlarını etkileyebilir. Buna ABD'de Reagan etkisi, İngiltere'deki Thatcher etkisi ve Fransa'daki Mitterrand etkisi örnek gösterilebilir. Bu tür yeniden şekillendirme değişikliklerini bir kenara bırakırsak, bilgi çağının yerleşik polis ağları üzerindeki etkisi şimdiye kadar sınırlı görünmektedir. ABD'deki politika ağları bugün, beş ya da on yıl öncekinden niteliksel olarak farklı değildir. İnternet kullanımının sürekli olarak dünyanın en yüksekleri arasında yer aldığı Doğu Asya'nın kablolu toplumlarında (Nielsen/Net Ratings,2002), bilgi çağının gelişinin çekirdek güç sahipleri ve politika yapıcılar üzerinde çok az etkisi olmuştur ya da hiç etkisi olmamıştır. Japonya'da, Liberal Demokrat Parti ağları her zamanki kadar yaygındır ve kısmen bilgi çağı temalarında başlatılan Koizumi etkisi, yokluğuyla dikkat

çekicidir. Güney Kore ve Tayvan'da, politika ağlarındaki değişiklik, teknolojiden az, siyasetten çok, özellikle de 1980'lerin sonunda demokrasiye geçişler ve 1997 (Güney Kore'de Kim Dae-jung'un seçilmesiyle) ve 2000'de (Tayvan'da Chen Shui-bian'ın Tayvan'da seçilmesi) barışçıl güç kaymaları tarafından yönlendirilmiştir. Singapur'da Halkın Hareket Partisi'nin kontrol gücü, bilgi çağından önce olduğu kadar şimdi de güvencedir. Son olarak, Çin'de, BT ilerlemesinin ön saflarında değildir. Ancak, önemli bir vaka olarak, internet ticari alanlarda başarılı bir şekilde sömürülürken, sosyal ve politik alanlarda dikkatle denetlenmektedir (Dai,2002; Zhang,2002). O halde, politika ağları içinde, bilgi çağı değişikliği potansiyeli oldukça sınırlı görünmektedir.

Gündem belirleme ve politika oluşturmada olduğu gibi, uygulama tamamen güvenli bir kategori değildir ve net sınırları bulunmamaktadır (Hill ve Hupe,2002). Sokak düzeyindeki bürokratlar da, gündemleri şekillendirebilmekte ve politika oluşturabilmektedir. Bununla birlikte, analitik amaçlar için yeniden bir ayırım yapılabilir. Burada, hükümetin merkezi düzeylerindeki politika yapıcılar yerel hizmet dağıtım ağlarının bir parçası olma becerisi kazandıkça ve bireysel hizmet kullanıcıları yetkililerle doğrudan bir şekilde etkileşime girebildikçe, internet etkileri önemli bir hale gelebilmektedir. Dahası, bu alanda çevrimiçi olarak mevcut bilgi kaynakları yerleşik aktörlerin ve vatandaşların lehine işlemeye başlamaktadır. Hizmet sunumunun pek çok alanında, kullanıcılar artık ulaşılamayan veya biriktirilmesi zor olan bilgilerle kendilerini kolaylıkla donatabilmektedirler. Ayrıca, bazı işlemleri tamamen çevrimiçi olarak gerçekleştirebilirler. Bireylerin günlük yaşamlarıyla doğrudan ilgili politika meseleleriyle uğraşan bir aktivist, bilgi toplumunda güçlü bir olasılıktır.

Kanıtlardan bugüne kadar, aşağıdan yukarıya olan değişiklikler, yukarıdan aşağıya olan değişikliklerden daha önemli görünmektedir. Merkezi aktörler yerel uygulama sorunlarına dahil olmaktadır. Birleşik Krallık'tan bir örnek, hükümetin tüm kademelerinden ve kar amacı gütmeyen sektörden bir aktör ağını bir araya getiren 'Yaşlı İnsanlar için Daha İyi Hükümet''adlı 1998 girişimiydi (Holliday, 2001 323). Bununla birlikte, zaman ve diğer kaynak kısıtlamaları, bu tür ağlardaki merkezi katılımın gerçek kapsamının her zaman kısıtlanacağı anlamına gelmektedir. Muhtemelen daha önemli olan, kamu sektörüyle vatandaşın katılımıdır. Pew, Eylül 2001'de Amerikalı İnternet kullanıcılarına bu tür bir faaliyet hakkında sorular sorduğunda, işlemleri tamamlamak yerine, çevrimiçi bilgi arama konusunun güçlü bir tercih olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla, kullanıcıların yüzde 77'si turizm ve rekreasyon bilgileri almış, yüzde 70'i iş ya da okul için araştırma yapmış, yüzde 62'si bir kamu polisi ya da ilgilendiği bir konu hakkında bilgi istemiş, yüzde 49'u bir sağlık ya da güvenlik meselesi hakkında tavsiye almıştır. Yalnızca yüzde 16'sı vergi beyan etmiş, yalnızca yüzde 12'si ehliyet veya otomobil ruhsatını yenilemiş ve yalnızca yüzde 7'si profesyonel bir ehliyeti yenilemiştir (Pew Internet & American Life Project,2002:7). Ho, 2000 yazında, ABD şehirlerinde benzer hükümet-vatandaş etkileşimleri bulmuştur (Ho, 2002). Bu yurttaş aktivizmi profilinin, şu anda ortaya çıkan diğer bilgi toplumlarında

tekrarlanması muhtemeldir. Bununla birlikte, işlemsel angajmanlarda bir büyüme olasıdır.

Tüm bunları bir araya getirerek, bilgi çağı etkilerinin politika süreci üzerindeki modelinin değişken olduğu, yeni ağların ve bağlantıların gündem belirleme ve uygulamada inşa edilmesiyle yerleşik politika oluşturmanın birlikte değişken olduğu görülmektedir. Böyle bir değerlendirme, bilgi çağı analistleri arasında, BT'nin politika sürecinin tüm unsurlarını hızla parçalara ayırarak ilerlediğine dair ısrarcı inançla çelişmektedir. 1990'ların başında Taylor ve Williams, 1980'lerde tanık olunan İngiliz siyasetinin “merkeziyetçi kaymasının” bilgi politikasının ortaya çıkışıyla tersine çevrilebileceğini düşünüyorlardı (Taylor ve Williams,1991:188). 1990'ların sonunda Frissen, tüm komuta ve kontrol biçimlerinin artık etkili bir şekilde gereksiz olduğunu savunmaktaydı.”Tekno kültürün özellikleri post moderndir. Parçalanmış, çeşitli, merkezden uzaktır ve hiyerarşik değildir” kararı, “hükümetlerin yapabileceği tek şeyin koşullu yönetim” olduğunu göstermiştir. İnternette gezinmek, ciddi politika programları ve belgeleri hazırlamaktan daha uygun görünmektedir (Frissen,1998:41-46). Bu post-modernist psikopatlığın çok azı, gelişmekte olan bilgi toplumları tarafından doğrulanmıştır. Daha ziyade, şahit olunan şey kuşkusuz vatandaşların katılımının artmasıdır. Ancak, yerleşik aktörler tarafından birçok politika alanının kontrolünün sürdürülmesi öngörülebilir gelecekte bu değişimin şansını zayıf göstermektedir.

4. **Bilgi Çağında Sosyal Politika**

Sektörlere daha derinlemesine bakıldığında, değişimin kanıtı karışıktır. Örneğin; ABD, Birleşik Krallık ve Ekvador'daki BT liderliğindeki sağlık reformları, hem iyi hem de kötü sonuçlar doğurmuştur (Iglehart,2000; Ballantine ve Cunningham,1999; Salazar, 1999).Bakış açıları, hizmet sunumuna odaklanma ve politika sürecinin ön ucunda vatandaş katılımı hakkında çok az şey söyleme eğilimindedir. Bununla birlikte, bu kısıtlamalar içinde bile reformlar açıkça gerçekleşmektedir. Bunların arasında öne çıkan, idari sınırlarını hizmet kullanıcıları ve devlet tarafından sorunsuz hale getirmeyi amaçlayan “tek noktadan” hizmet merkezlerinin ortaya çıkmasıdır. Tek servis dağıtım platformları, önde gelen e-devletlerde ve gelişmiş dünyadaki belediyelerde giderek artan bir norm haline gelmektedir (UN/ASPA,2002; Ho,2002; Vardon,2002; Dionysius,2002). Satın alma, dış kaynak kullanımı, eğitimi vb. etkileyen BT gelişmeleriyle birlikte, pek çok “arka ofis” değişikliği de yerini almaktadır.

Bilgi çağının etkilerine dair daha net bir fikir edinmek için, bu bölümün geri kalanı büyük bir reform potansiyeline sahip görünen bir sosyal politika sektörüne odaklanmakta ve şimdiden önemli bir değişim yaşanmaktadır. Yaşanan bu değişim; sağlık hizmetlerindedir. Bir sağlık veya güvenlik sorunu hakkında tavsiye almak, Eylül 2001'deki Pew ABD anketinde fiilen tespit edilen tek sosyal politika meselesidir. Ayrıca, vatandaşların çevrimiçi etkinliklerine yakından bakarken Pew, listesinin başına “sağlık bilgileri için yeni bir aciliyet” yerleştirmiştir. Bu durumun, hükümetin sağlık sorunlarına olan güvenini yansıttığını iddia etmiştir. Ancak, “hükümete güvenenlerin en az güvenenler kadar

sağlık bilgilerini aradıklarını” da kaydetmiştir (Pew Internet & American Life Project,2002:11). Bu bulguların, 11 Eylül 2001'den hemen sonra ABD'yi saran şarbon uyarılarından ve kış akıntısı başlangıcından önce kaydedilmiş olduğu da bilinmektedir.

Bilgi çağını içeren sağlık hizmetleri politikası değişikliği ile ilgili mevcut literatürün çoğu, hem bilgi çağındaki ABD liderliğini hem de ABD sağlık sorunlarına çözüm arayışlarını yansıtan ABD bağlamında geliştirilmiş olsa da, analizin bu tek vakayla sınırlandırılmasına gerek yoktur. Bununla birlikte, bölgeyi diğerlerinden daha iyi tanımladıkları için ABD literatüründe, öne çıkan temalardan yararlanmak mantıklıdır. Bu temalardan dördü, politika oluşturma, düzenleme, tedarik ve finansman üzerindeki internet etkilerini inceleyerek sağlık hizmetleri için geniş politika ve yönetim çerçevesinin farklı boyutlarını ele almaktadır. Beşinci tema, sağlık sektörünün ve cerrahinin içine, internetin hekim-hasta ilişkileri üzerindeki etkilerine bakmaktadır. Bu durumun politika açısından önemi büyük olabilir. Fakat, konuyu ayrı ayrı ele almak şarttır.

ABD'de, sağlık hizmeti politikası oluşturma konusundaki ana argüman, hükümetin BT devriminin ürettiği sayısız konuyla ilgilenmekte yavaş davrandığını ve hem kongre hem de yürütme kolundaki çoğu politika aktörünün ön bilgi çağına odaklanmaya devam ettiğini öne sürmektedir. (Iglehart,2000). Çıkarılacak sonuç ise, internet ile ilgili politika faaliyetlerinin eksikliği ve internetin ABD sağlık sistemini dönüştürme potansiyeline ilişkin bakış açılarının olmamasıdır. Hem hükümetin hem de sağlık sektörünün parçalanması da dahil olmak üzere, ABD sisteminin yapısal özellikleri burada kilit rol oynamaktadır. Başka yerlerde, internet potansiyeline daha fazla dikkat edilmektedir. Örneğin, Ulusal Sağlık Hizmetinin (NHS) bir milyon çalışanı olduğu ve çok daha birleşik bir sağlık hizmeti sistemine başkanlık ettiği Birleşik Krallık'da, kamu sektörü kurumları tarafından çevrimiçi olarak sunulan bilgi zenginliği çok büyük bir seviyeye yakındır. Sağlık Bakanlığı, NHS'nin kendisi, devredilen sağlık otoriteleri ve dağıtım ajansları için, vatandaşlara ve hastalara rutin bilgileri iletmek üzere web sitelerini kullanarak iletişimi hızlandırmıştır. Bu durum, inkâr edilemez derecede faydalıdır. Ancak, çığır açacak bir öneme de sahip değildir. Çünkü, bazı bilgiler önemli ölçüde daha ileri düzeydedir.

NHS Bilgi Otoritesi sitesi, Ulusal Sağlık Elektronik Kütüphanesi ile bağlantılıdır. NHS Modernizasyon Ajansı sitesi, klinik yönetim hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir. Sağlığı Geliştirme Komisyonu, NHS genelinde gerçekleştirilen klinik yönetim incelemeleri hakkında rapor vermektedir. Ulusal Klinik Mükemmeliyet Enstitüsü sitesi, yalnızca Birleşik Krallıkta değil, başka yerlerde de sağlık kurumları ve aktörler tarafından izlenen son teknoloji ürünü klinik kılavuzları içermektedir. Özel sektörün hâkim olduğu sağlık sistemlerinde bile, kamu sektörü web tabanlı girişimler artık görülmektedir. Özel sektör hizmetinin yoğun olduğu Tayvan'da, 2002 yılında Sağlık Bakanlığı, 2006 yılına kadar uzanan bir zaman çizelgesine sahip iddialı bir e-sağlık projesi başlatmıştır. Bu girişimin merkezinde yer alan Sağlık Bilgi Ağı, merkezi hükümet tarafından finanse edilen bir omurgaya sahiptir ve hem kamu hem de özel sektördeki yerel

kullanıcıların kendi kendine ödeme esasına göre katılmalarına izin vermektedir. ABD deneyiminden yararlanarak, bilgilerin sağlık sektörünün tüm bölümlerine aktarılabilmesi için, bir akıllı kart sistemine dayalı olarak elektronik tıbbi kayıtları teşvik etmeyi amaçlamaktadır. 2002 yılında oluşturulan Sağlık Hizmetleri Sertifikasyon Kurumu, girişimi denetlemektedir. Daha dar düzenleme alanında, ABD literatüründe düzenleyici kurumların internet ile ilgili gelişmelere ayak uyduramamasına ilişkin endişeler ifade edilmektedir. Goldsmith (2000), internetin, e-sağlık uygulayıcılarının lisanslanmasından sınırların olmadığı sanal bir dünyada bilgi kalitesinin izlenmesine kadar değişen çok sayıda potansiyel düzenleme problemleri ürettiğine dikkat çekmektedir. Fried ve ark. (2000), bireylerin ve kuruluşların, yeni fikir ve yaklaşımları uygulamak istiyorlarsa, eski ve yeni bir kurallar ve kodlar labirentinde gezinmeleri gerektiğini varsayarak, mevcut düzenlemeler tarafından e-sağlığın önüne getirilen bazı engelleri detaylandırmaktadır. Kassirer'in (2000) öngörüsü, web siteler veya e-posta yoluyla sağlanan standardın altında tıbbi tavsiyeler kötü tıbbi sonuçlar verdiğinde mahkemelerin ön safhada olacağı yönündedir. Doğrudan bir hasta görüşmesi olmadan profesyonel tavsiye verildiğinde veya eyalet sınırları aşıldığında, mahkemelerin özellikle önemli olacağına inanmaktadır. Bu sorunlardan bazıları, ABD'ye özgüdür. Ancak, çoğunun çok daha geniş bir ilgisi bulunmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde, e-konsültasyonlara sınırlamalar getirilmiştir ve herhangi bir özel sağlık hizmeti bilgisi veya tavsiyesi verilmeden önce yüz yüze hekim-hasta teması gereklidir. Örneğin; Japonya'da, doktorların sağlık veya hastalıkla ilgili soruları e-posta veya telefonla yanıtlamaları yasaktır. Buna karşılık, Tayvan'da Sağlık Bakanlığı, hastalara ücretsiz çevrimiçi tıbbi tavsiye sağlamak için, bir Tayvan e-Hastane sitesi işletmektedir. Şu anda, 31 devlet hastanesinden 237 tıp doktoru ve 11 beslenme uzmanı, 29 uzmanlık alanıyla ilgili soruları yanıtlamak için bir danışmanlık ekibi oluşturmaktadır. Genel tıbbi tavsiye almak isteyen hastalar, belirli bir pratisyen hekime soru gönderebilir ve çevrimiçi veya e-posta yoluyla geri bildirim alabilir. Bununla birlikte, birçok yargı alanında öngörülebilir bir gelecek için, çevrimiçi danışma, teknik olarak mümkün olsa da muhtemelen profesyonel kaygılar tarafından kısıtlanacaktır. Ayrıca, bilgi paylaşımına ve değişimine de sık sık sınırlamalar getirilmektedir ve gizlilik hususları giderek artmaktadır. Singapur'da, tekrar reçeteye ihtiyaç duyan hastalar internetten sipariş verebilmekte ve ilaçları evlerine teslim ettirebilmektedirler. Ancak altı ay sonra, bir doktora danışmak için sağlık sistemine tekrar başvurmaları gerekmektedir. Diğer birçok ülkede, bu uygulama yasadışıdır.

Düzenleyici temaya bağlı olarak, analistler, internet aracılığıyla sağlık hizmeti sunumuna hâli hazırda getirilen sınırlamaları da tartışmaktadırlar. Kleinke (2000), internetin ABD sağlık sistemini uzun zamandır geciktiren idari yetersizliklere, ekonomik verimsizliklere ve kalite sorunlarına bir çözüm getiremeyeceğini savunmaktadır. Bunun yerine, hastaların daha fazla talep ettiği, hekimlerin yasal ve ekonomik arz için motive olduğu, kamu ve özel alıcıların faturaları ödemesinin beklendiği bir sistem, maliyet ve kullanım sorunlarını daha da kötüleştirecektir. Goldsmith (2000), klinik bilgi için kodlama ve formatları

standartlaştırma ve hasta mahremiyetini korumanın zorluklarının, sağlık hizmetlerinde ağ hesaplama potansiyellerinin gerçekleştirilmesini engelleyeceğini savunmaktadır. Bunların ve diğer yazarların işaret ettiği sorunlar yapısaldir. ABD sağlık sisteminden kaynaklanan ekonomik, örgütsel, yasal, düzenleyici ve kültürel çatışmaların tümü, e-sağlık hizmeti sunumunun önündeki engellerdir. Bununla birlikte, çevrimiçi olarak artan miktarda sağlık hizmeti bilgisi vardır ve tedarik, en büyük ilerlemenin alanlarından biri olarak sayılmaktadır. Birleşik Krallık'ın devlet hâkimiyetindeki sağlık sistemi tarafından çevrimiçi olarak yerleştirilen materyal miktarı zaten belirtilmiştir. Aynı şekilde, Tayvan'da özel hastanelerin hastalar için çevrimiçi soru-cevap hizmetleri bulunmaktadır. Buna ek olarak, King Net Second Opinion Web Hospital ve Taiwan Physicians Net, hastalara ücretsiz çevrimiçi tıbbi tavsiye sağlamaktadır. 1998'de kurulan Web Hospital'da, halkın sorularını yanıtlayan yaklaşık 200 gönüllü hekim bulunmaktadır. Taiwan Physicians Net, bilgileri ve tavsiyeleri internette yayınlanan yaklaşık 1500 hekimi bir araya getirmektedir. Shortliffe (2000), sağlık hizmetleri finansmanı alanında Kongre'yi kısa vadeli faydalara odaklanmakla eleştirmekte ve e-sağlık için araştırma yatırımının temel ve uygulamalı analizler arasında dengelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Robinson (2000), farklı sermaye biçimlerinin sağlık hizmeti internetinin gelişimi üzerindeki etkisini incelemektedir. 1990'ların sonlarında, risk sermayesi e-sağlık sektörüne akmıştır ve 1998'in başlarında 3 milyon dolardan, 2000'in sonlarında dramatik bir şekilde 335 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde, 26 e-sağlık şirketi halka açılmış ve ilk halka arzlarında 1,35 milyar dolar toplamıştır. Bununla birlikte, 2000 yılının sonlarında yaşanan teknoloji sektörü çöküşü, e-sağlık sektörünü özellikle sert bir şekilde vurmuştur ve e-sağlık ile daha geleneksel firmalar arasında uzun bir konsolidasyon sürecine yol açmıştır. Dolayısıyla ABD finansman sorunları, hem kamu hem de özel sektör kaynakları ile ilgilidir. Diğer toplumlarda, finansman dinamikleri çok farklıdır. Birleşik Krallık, devlet tarafından finanse edilen sağlık sistemi ile son yıllarda önemli ölçüde büyüyen kamu kaynaklarına bakmak zorundadır. Gelişmiş Doğu Asya toplumları, yüksek teknoloji projelerinde özel sektör katılımına rehberlik etmede anahtar rol oynayan gelişimsel durumlarla karakterize olma eğilimindedir (Mathews ve Co, 2000).

Son olarak, analistler, doktor-hasta ilişkilerinde cerrahinin içine bakmışlardır. Kassirer (2000), internetin bu ilişkiyi tahmin edilemez şekillerde değiştireceğini, elektronik iletişimin bazı yönlerinin bağı güçlendireceğini ve diğerlerinin onu tehdit edeceğini savunmaktadır. Goldsmith (2000), hastaların ve doktorların sahip olduğu dik asimetric tıbbi bilgileri yeniden dengeleyeceğini savunarak, hastaların internetin ortaya çıkışından en çok kazanan tarafta olduklarına inanmaktadır. İnternet aramaları yoluyla elde edilen bilgileri kullanarak hastalar, hekimlerle diyalogunu eskisine göre çok daha yüksek bir düzeyde tutabilecek ve böylece, bakım sürecinde avantaj elde edebilecektir. Ball ve Lillis (2001), internetin hekimlere sunduğu potansiyel zorlukları da tartışmaktadır. İnternet aramaları çoğu zaman yanıt kadar çok soru ürettiğinden, doktorlar kendilerini artan iş yükü baskısı altında bulacaklardır. Mevcut anket verileri,

çevrimiçi arama yapan hastalar arasında, kronik hastalığı olanların yüzde 54'ünün doktorlarına web'de okudukları belirli tedavileri sorduğunu göstermektedir. Daha fazla hasta çevrimiçi hale geldikçe, internet destekli soru ve endişelerin olduğu ameliyatlarda sayı artacaktır. Bu bireylerin artan beklentilerini karşılamak, hekimler için önemli bir zorluk olacaktır. Benzer şekilde, Zupko ve Toth (2000), doktorların iyi bilgilendirilmiş hastalarla karşılaştıklarında bazen bir tür kültürel şoka uğradıklarını savunmaktadır. Bu nedenle, Nisan 2002'de yapılan bir ABD araştırmasının, doktorların interneti sağlık hizmeti etkileşimleri için kullanmada hastalara göre çok daha isteksiz olduğunu bulması belki de şaşırtıcı gelmemektedir. Hastaların yüzde 90'ı doktorlarıyla e-posta gönderimi gerçekleştirmek isterken, aslında doktorların sadece yüzde 15'i bunu istemektedir. Hekim-hasta mahremiyeti, zaman kaygıları ve yanlış uygulama sorumluluğuna maruz kalma riskinin artması, doktorların ihtiyatlılığının başlıca nedenleri olarak gösterilmiştir (Hafner,2002). Bu artan spekülasyon ve kanıtlar karşısında Lumpkin (2000) iyimserdir. Ancak, sağlık hizmetlerinde yaygın internet kullanımına rağmen, hekim-hasta karşılaşmasının çok az değiştiğini iddia etmektedir.

5. Bilgi Toplumunda Sosyal Politika

Castells, enformasyon devriminin yol açtığı devlet krizinin ve ağa bağlı örgütlenme biçimlerine geçişin yanı sıra, bir demokrasi krizi de olduğunu savunmaktadır. Ona göre, demokrasi her zaman egemen bir yapıya dayandırılmıştır. Egemenlik devletlerden ağlara akarken, demokrasi “boş bir kabuk” haline gelmiştir (Castells,1997:349).Yine de, standart liberal demokrasinin sağladığı siyasi katılımın meydan okumaya başlamasıyla aynı zamanda internetin bilgi kapasitesi tarafından yeni olanaklar üretilmektedir (Tambini,1999; Bucy ve Gregson,2001). Bu olasılıkların şu anda kullanılma derecesi elbette abartılmamalıdır. Çağdaş toplumların, hem içinde hem de arasında dijital bölünmeler bulunmaktadır. BT güdümlü hükümetin yeniden keşfi, birçok engelle karşı karşıya kalmaktadır (Heeks ve Davies, 1999). Bununla birlikte, BT güdümlü hükümetin potansiyeli oldukça büyüktür. En önemli sosyal politika etkileri, bu potansiyel gerçekleştirildiğinde tescil edilecektir.

Vatandaşların politikaya gerçek bir girdi oluşturduğu ve uygulamada gerçek bir ortaklık rolü oynadığı kesindir. Etkileşimli sosyal politika oluşturma biçimleri oluşturma ve sosyal politikada e-yönetişime geçmek için, şu anda ortaya çıkan bilgi toplumlarına hâkim olan yapısal eşitsizliklerle mücadele etmek gerekmektedir. Birleşik Krallık hükümeti, sosyal dışlanmanın üstesinden gelmek için en gelişmiş programlardan birine sahip olsa da, yine de önemli bir dijital bölünmeye başkanlık etmektedir. Gerçekten de Selwyn, tüm programa, hiçbir zaman tam anlamıyla kapsayıcı bir toplum oluşturmayacağı anlamına gelen, temel bir ekonomik gerekçenin verildiğini ileri sürmektedir (Selwyn,2002). Buna karşı, İngiltere'de olumlu gelişmeler de bulunmaktadır. Hükümetin Temmuz 2002 e-demokrasi danışma belgesi Inthe Service of Democracy, beş ana ilkeye dayalı e-oylama ve katılımın genişletilmesi için öneriler sunmuştur. Bunlar; dahil etme, açıklık, güvenlik ve gizlilik, yanıt verebilirlik ve müzakeredir. Birleşik Krallık

vatandaşlarını, daha geniş siyasi katılım biçimlerini ve politika sürecine daha iyi erişim yöntemlerini şekillendirmek için hükümete katılmaya davet etmiştir. Politika sürecine doğrudan vatandaş katılımını arttıran ve 2001 yılında ukonline.gov.uk adresinde oluşturulan Yurttaş Alanı girişimini geliştirme sözü vermiştir (HM Hükümeti/UKonline,2002). Daha geniş anlamda, bilgi çağının son noktasındaki deneyimler, gelişmiş toplumlarda dijital bölünmelerin esasen geçici fenomenler olabileceğini göstermektedir. 2002'nin başında, bir ABD araştırması, “tüm demografik gruplar ve coğrafi bölgelerde yeni bilgi teknolojilerinin hızla artan kullanımını” rapor etmiştir (US Department of Commerce,2002:1).

Bu koşullarda, dikkatler şu anda var olan çok derin uluslararası dijital bölünmelere ve küresel ölçekte sosyal içermeyi teşvik etme stratejilerine yönelmektedir. Burada, yoksulluğun enformasyon toplumundan dışlanmanın başlıca belirleyicisi olduğu gerçeğinden kaçış yoktur. Ancak, hükümetlerin güvenlik duvarı ve filtreleme teknolojilerini tüm ulusların internet erişimini kısıtlamak veya kanalize etmek için kullanması, siyaset de önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, küresel gelir ve servet eşitsizlikleriyle mücadeleye yönelik uyumlu uluslararası eylemin yokluğunda bile, dezavantajlı veya uzak toplulukları çevrimiçi duruma getirmek ve sürdürülebilir insani gelişmeyi teşvik etmek için adımlar atılmalıdır (Harris ve diğerleri,2001). Castells, uluslararası ağların içinde veya yokluğunda, bilgi çağında iktidarın kullanılmasının çok önemli olduğunu iddia etmekte haklıysa, küresel dijital bölünmeleri azaltmaya yönelik girişimler zorunlu hale gelir.

Gerçekten küresel ağların ortaya çıkışı, sosyal politika analizinin tam olarak karşılaştırmalı çalışmaları geliştirmek için yeni trendler inşa etmesi gerektiğini göstermektedir. Bu, World WideWeb'de net ulusal sınırlar olduğunu (Halavais,2000) ya da kendine özgü ulusal özellikler verildiğini (Sy,2001; Dai,2002) reddetmek anlamına gelmez. Basitçe bu durum bir kamusal alan olarak internetin, yalnızca toplumlar içinde değil, aynı zamanda toplumlar arasında da kapsamlı sosyal politika olanaklarına sahip olduğunu iddia etmektedir (Papacharissi,2002). Karşılaştırmalı araştırmanın zorluğu ve fırsatı, sosyal politika ağlarının ve süreçlerinin hem ulusal hem de uluslararası olarak yeniden şekillenme yollarını yakalamaktadır.

Geleneksel siyasi katılım; eski yöntemlerin yerini aldıkça, yeni formlar da ister istemez gündeme gelmektedir. Bu durumu, hem hükümetler hem de yurttaşlar toplum içinde gerçekleştirmeye çalışabilir. Ancak, bilgi çağının tam potansiyeli bir kez kullanılmaya başlandığında, yeni politika oluşturma ve sosyal politika biçimleri kavramsal olarak yeni çizelgede yerini alır. Yerleşik politika ortamları içinde, yurttaşların katılımı için en büyük fırsatların gündem belirleme ve politika uygulama ağlarında yattığı görülmektedir. Aksine, fiili politika yapımını denetleme eğiliminde olan çekirdek politika aktörleri karşılaştıkları durumdan daha az etkilenebilir. Yine de, gündem belirlemenin politika sürecinin kritik bir parçası olduğu bilinmekte, hizmet içi ve hizmet sunumunda söz sahibi olmanın önemi pek çok bireyin aradığı türden bir sosyal politika rolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerleşik politika ortamlarının dışında, uluslararası sosyal politika aktörleri ağlarında daha da büyük değişiklikler gösterebilmektedir.

Yirmi birinci yüzyılın enformasyonel toplumlarında ve ulus ötesi sanal ağlarda, politika süreçleri muhtemelen yirminci yüzyılda tanıdıklarımızdan çok daha farklı olacaktır. Sosyal politika üzerindeki etkiler de, kapsamlı bir şekilde ortaya konulabilecektir. Hem hükümetler hem de aktif vatandaşlar için temel zorluk; BT devriminin potansiyellerinin, şu anda BT ilerlemesiyle yaratılan "bilgisel, küresel ve ağ bağlantılı" dünyadaki tüm üyelerin yararını kapsayan bir ortam oluşturmaya çalışmasıdır.

Etik Kurul Onayı: Çalışma, derleme türünde yazıldığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması: Bu çalışmada yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansal Destek: Bu çalışmaya herhangi bir sponsor destek vermemiştir.

KAYNAKÇA

- BALL, M.J. and J. Lillis (2001), 'E-health: transforming the physician/patient relationship', *International Journal of Medical Informatics*, vol. 61, 1–10.
- BALLANTINE, Joan A. and Nigel Cunningham (1999), 'Strategic information systems planning: applying private sector frameworks in UK public healthcare', in Richard Heeks (ed.), *Reinventing Government in the Information Age: International Practice in IT-enabled Public Sector Reform*, London: Routledge, pp. 293–311.
- BARRETT, Katherine and Richard Greene (2001), *Powering Up: How Public Managers Can Take Control of Information Technology*, Washington, DC: CQ Press.
- BROOKS, S.G. and W.C. Wohlforth (2002), 'American primacy in perspective', *Foreign Affairs*, **81**(4), 20–33.
- BUCY, E.P. and K.S. Gregson (2001), 'Media participation: a legitimizing mechanism of mass democracy', *New Media and Society*, vol. 3, 357–80.
- CASTELLS, Manuel (1997), *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume II, *The Power of Identity*, Oxford: Blackwell.
- CASTELLS, Manuel (2000a), *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume I, *The Rise of the Network Society*, 2nd edn, Oxford: Blackwell.
- CASTELLS, Manuel (2000b), *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume III, *End of Millennium*, 2nd edn, Oxford: Blackwell.
- COLEMAN, S. (1999), 'The new media and democratic politics', *New Media and Society*, vol.1,67–74.
- COLEMAN, Stephen, John Taylor and Wim Van de Donk (1999), *Parliament in the Age of the Internet*, Oxford: Oxford University Press.
- DAHLBERG, L. (2001), 'Democracy via cyberspace: mapping the rhetorics and practices of three prominent camps', *New Media and Society*, vol. 3, 157–77.

- DAI, X. (2002), 'Towards a digital economy with Chinese characteristics?', *New Media and Society*, vol. 4, 141–62.
- DIONYSIUS, Judith (2002), 'Brisbane: a reflection on a journey', in Eileen M. Milner (ed.), *Delivering the Vision: Public Services for the Information Society and the Knowledge Economy*, London: Routledge, pp. 63–85.
- DOWDING, K. (1995), 'Model or metaphor? A critical review of the policy network approach', *Political Studies*, vol. 45, 136–58.
- FRIED, B.M., G. Weinreich, G.M. Cavalier and K.J. Lester (2000), 'E-health: technologic revolution meets regulatory constraint', *Health Affairs*, vol. 19, 124–31.
- FRISSEN, Paul H.A. (1998), 'Public administration in cyberspace', in I.T.M. Snellen and W.B.H.J. Van de Donk (eds), *Public Administration in an Information Age: A Handbook*, Amsterdam: IOS Press, pp. 33–46.
- GOLDSMITH, J. (2000), 'How will the internet change our health system?', *Health Affairs*, vol.19, 148–56.
- GORE, Al (1993), *Creating a Government that Works Better and Costs Less: Reengineering Through Information Technology*, Report of the National Performance Review, Washington, DC: Government Printing Office.
- HAFNER, K. (2002), 'Doctor–patient e-mail slow to develop', *International Herald Tribune*, 7 June, p.16.
- HAGUE, Barry N. and Brian D. Loader (eds) (1999), *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*, London: Routledge.
- HALAVAIS, A. (2000), 'National borders on the World Wide Web', *New Media and Society*, vol. 2, 7–28.
- HARRIS, R., P. Bala, P. Songan, E.G.L. Khoo and T. Trang (2001), 'Challenges and opportunities in introducing information and communication technologies to the Kelabit community of North Central Borneo', *New Media and Society*, vol. 3, 270–95.
- HEEKS, Richard and Anne Davies (1999), 'Different approaches to information age reform', in Richard Heeks (ed.), *Reinventing Government in the Information Age: International Practice in IT-enabled Public Sector Reform*, London: Routledge, pp. 22–48.
- HILL, Kevin A. and John E. Hughes (1998), *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- HILL, Michael and Peter L. Hupe (2002), *Implementing Public Policy: Governance in Theory and in Practice*, London: Sage.
- HM Government/UKonline (2002), *In the Service of Democracy: A Consultation Paper on a Policy for Electronic Democracy*, 02/8085, London: HM Government.
- HO, A.T-K. (2002), 'Reinventing local governments and the e-government initiative', *Public Administration Review*, vol. 62, 434–44.
- HOLLIDAY, I. (2001), 'Steering the British state in the information age', *Government and Opposition*, vol. 36, 314–29.

- HOLLIDAY, I. (2002), 'Building e-government in East and Southeast Asia: regional rhetoric and nation (in)action', *Public Administration and Development*, vol. 22.
- IGLEHART, J.K. (2000), 'The internet promise, the policy reality', *Health Affairs*, 19(6), 6–7.
- JOHN, Peter (1998), *Analysing Public Policy*, London: Pinter.
- KASSIRER, J.P. (2000), 'Patients, physicians, and the internet', *Health Affairs*, vol. 19, 115–23.
- KINGDON, John W. (1995), *Agendas, Alternatives, and Public Policies*, 2nd edn, New York: HarperCollins.
- KLEINKE, J.D. (2000), 'Vaporware.com: the failed promise of the healthcare internet', *Health Affairs*, vol. 19, 57–71.
- LUMPKIN, J.R. (2000), 'E-health, HIPAA, and beyond', *Health Affairs*, vol. 19, 149–51.
- MATHEWS, John A. and Dong-Sung Cho (2000), *Tiger Technology: The Creation of a Semiconductor Industry in East Asia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MOON, M.J. (2002), 'The evolution of e-government among municipalities: rhetoric or reality?', *Public Administration Review*, vol. 62, 424–33.
- NIELSEN/Net Ratings (2002), Nielsen/Net Ratings Global Internet Index, accessed at nielsenratings.com, 20 July 2002.
- PAPACHARISSI, Z. (2002), 'The virtual sphere: the Internet as a public sphere', *New Media and Society*, vol. 4, 9–27.
- PEW Internet & American Life Project (2002), *The Rise of the E-citizen: How People Use Government Agencies' Web Sites*, Washington, DC: Pew Internet & American Life Project.
- RANTANEN, T. (2001), 'The old and the new: communications technology and globalization in Russia', *New Media and Society*, vol. 3, 85–105.
- ROBINSON, J.C. (2000), 'Financing the healthcare Internet', *Health Affairs*, vol. 19, 72–88.
- SABATIER, Paul A. and Hank C. Jenkins-Smith (eds) (1993), *Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach*, Boulder, CO: Westview Press.
- SALAZAR, Angel (1999), 'Evaluating information systems for decentralisation: health management reform in Ecuador', in Richard Heeks (ed.), *Reinventing Government in the Information Age: International Practice in IT-enabled Public Sector Reform*, London: Routledge, pp. 156–74.
- SELWYN, N. (2002), "'E-establishing" an inclusive society? Technology, social exclusion and UK government policy making', *Journal of Social Policy*, vol. 31, 1–20.
- SHORTLIFFE, E. (2000), 'Networking health: learning from others, taking the lead', *Health Affairs*, vol. 19, 9–22.

- SLACK, R.S. and R.A. Williams (2000), 'The dialectics of place and space: on community in the "information age"', *New Media and Society*, vol. 2, 313–34.
- SY, P. (2001), 'Barangays of IT: Filipinizing mediated communication and digital power', *New Media and Society*, vol. 3, 296–312.
- TAMBINI, D. (1999), 'New media and democracy', *New Media and Society*, vol. 1, 305–29.
- TAYLOR, J.A. and H. Williams (1991), 'Public administration and the information polity', *Public Administration*, vol. 69, 171–90.
- United Nations/American Society for Public Administration (UN/ASPAA) (2002), *Benchmarking E-government: A Global Perspective*, New York: UN/ASPAA.
- US Department of Commerce (2002), *A Nation Online: How Americans are Expanding Their Use of the Internet*, Washington, DC: US Department of Commerce.
- VAN Dijk, J.A.G.M. (1999), 'The one-dimensional network society of Manuel Castells', *New Media and Society*, vol. 1, 127–38.
- VARDON, Sue (2002), 'Centrelink, changing culture and expectations', in Eileen M. Milner (ed.), *Delivering the Vision: Public Services for the Information Society and the Knowledge Economy*, London: Routledge, pp. 39–62.
- ZHANG, J. (2002), 'Will the government "serve the people"? The development of Chinese e-government', *New Media and Society*, vol 4, 163–84.
- ZUPKO, Karen A. and Cheryl L. Toth (2000), 'Physicians get on line', in Douglas E. Goldstein (ed.), *E-Healthcare: Harness the Power of Internet E-Commerce and E-Care*, Gaithersburg, MD: Aspen, pp. 296–322.

KIRSAL KESİMDE DİNDARLIK VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI (GİRESUN İLİ FINDIKLI KÖYÜ ÖRNEĞİ)

RELIGIOSITY AND SOCIAL MEDIA USE IN RURAL AREAS (A CASE STUDY IN GİRESUN PROVINCE / FINDIKLI VILLAGE)

РЕЛИГИОЗНОСТЬ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЯХ (НА ПРИМЕРЕ ДЕРЕВНИ ФЫНДЫКЛЫ В ПРОВИНЦИИ ГИРЕСУН)

Lokman CERRAH*

ÖZ

Dinin, insan hayatına yansımaları olarak değerlendirilen dindarlık kavram ve olgusu her zaman için değişiklik göstermektedir. Her toplumsal grubun eğitim ve ekonomik durumları ile yaşam alanlarına göre farklılaşan dindarlık tipleri bulunmaktadır. Bu çalışmada kırsalda yaşayan insanların normatif ve popüler dindarlık tercihleri çeşitli değişkenler üzerinden ele alınıp değerlendirilmektedir. Bir saha çalışmasına dayanan araştırmamız ayrıca söz konusu dindarlık tercihlerini sosyal medya kullanım tercihleri açısından da değerlendirmektedir. Çünkü sosyal medya kullanımı, günümüz insanı açısından nerdeyse bir gereklilik haline almış durumdadır. Çalışmamızda nicel yöntem kullanılmış bu bağlamda daha önce geliştirilmiş ve bazı akademik çalışmalarda değerlendirilmiş olan Normatif dindarlık ölçeği, Popüler dindarlık ölçeği ve Sosyal medya kullanım ölçeği kullanılmıştır. Her üç ölçek için güvenilirlik testi yapılmış ve yine her üç ölçekte bu testlerden yüksek C.Alpha katsayıları almışlardır. Çalışma için hazırlanan anket formu yüz yüze olarak katılımcılara uygulanmıştır. Kırsal da dindarlık tercihlerini ve sosyal medya kullanımını değerlendirdiğimiz bu çalışma sonuçlarına göre, kırsalda normatif dindarlık düzeyi bütün değişkenler açısından popüler dindarlık düzeyine göre daha yüksektir. Kadınlar, yaşça büyük olanlar, ayrılmış/eşi vefat etmiş kişiler, okuma yazma bilmeyenler, orta sınıf ekonomik duruma sahip olanlar, dini bilgilerinin kaynağı olarak bölgede tanınan din büyüklerini gösterenler ve sosyal medya gruplarını takip edenlerin dindarlık ölçek puanları diğerlerine göre yüksektir. Erkekler, yaşça daha küçük olanlar, bekarlar, lise mezunları, ekonomik olarak alt sınıflar ve sosyal medya gruplarına katılım gösterenlerin sosyal medya kullanım ölçek puanları diğerlerine göre daha yüksektir. Ayrıca veriler dindarlık ölçekleri ile sosyal medya kullanımı arasında negatif bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Popüler Dindarlık, Normatif Dindarlık, Sosyal Medya, Kırsal

* ORCID: [0000-0002-7330-4422](https://orcid.org/0000-0002-7330-4422), Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, lokmancerrah@atauni.edu.tr

ABSTRACT

The concept and phenomenon of religiosity, which is considered as the reflection of religion on human life, always varies. Each social group has different types of religiosity according to their educational and economic status and living areas. In this study, normative and popular religiosity preferences of people living in rural areas are discussed and evaluated through various variables. Our research, which is based on a field study, also evaluates these religiosity preferences in terms of social media usage preferences. Because the use of social media has become almost a necessity for today's people. In our study, the quantitative method was used, and in this context, Normative religiosity scale, Popular religiosity scale and Social media usage scale, which were previously developed and evaluated in some academic studies, were used. Reliability tests were conducted for all three scales and they had higher C.Alpha coefficients from these tests in all three scales. The questionnaire form prepared for the study was applied to the participants face to face. According to the results of this study, in which we evaluated religiosity preferences and social media use in rural areas, normative religiosity level in rural areas is higher than popular religiosity in terms of all variables. The religiosity scale scores of women, older people, divorced/deceased people, illiterate people, those with middle class economic status, those who show the religious elders known in the region as the source of their religious knowledge, and those who follow social media groups are higher than the others. Men, younger people, singles, high school graduates, economically lower classes and those who participate in social media groups have higher social media usage scale scores than others. In addition, the data reveal a negative relationship between religiosity scales and social media use.

Key Words: Religiosity, Popular Religiosity, Normative Religiosity, Social Media, Rural

АННОТАЦИЯ

Определение и явление религиозности, которая рассматривается как отражение религии в жизни человека, всегда изменчиво. Каждая социальная группа содержит в себе разные типы религиозности, в зависимости от их образовательного и экономического статуса, а также их места проживания. В этом исследовании, с помощью различных переменных, рассматриваются и оцениваются нормативные и популярные религиозные предпочтения людей, живущих в сельских местностях. Наше изучение, основанное на полевом исследовании, также рассматривает эти религиозные предпочтения с точки зрения предпочтений в использовании социальных сетей. Причиной тому является факт, что использование социальных сетей стало почти необходимостью для современного общества. В нашем исследовании был применен количественный метод, и в этом контексте в исследовании были использованы шкала нормативной религиозности, шкала популярной религиозности и шкала использования социальных сетей, которые были ранее оценены в некоторых академических исследованиях. Тесты на надежность проводились для всех трех шкал и все три имели высокие коэффициенты C.Alpha по этим тестам. Анкета, подготовленная для исследования, применялась к участникам лично. Согласно результатам данного исследования, в котором мы оценивали религиозные предпочтения и использование социальных сетей в сельской местности, нормативный уровень религиозности в сельской местности выше, чем популярная религиозность с точки зрения всех параметров. Оценка по шкале религиозности у женщин, пожилых женщин, разведенных/овдовевших, без навыков чтения и писания, с экономическим статусом среднего класса, лиц, признающих религиозных старейшин, известных в регионе как источник их религиозных знаний, и тех, кто подписан на группы в

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

социальных сетях числится выше, нежели чем у остальных людей. Баллы по шкале у мужчин, мужчин более молодого возраста, одиночек, выпускников средних школ, экономически низших классов и тех, кто участвует в группах в социальных сетях, выше, чем у остальных. Кроме того, результативные данные показывают отрицательную взаимосвязь между шкалами религиозности и использованием социальных сетей.

Ключевые слова: религиозность, популярная религия, нормативная религиозность, социальные сети, сельская местность.

1. GİRİŞ

Din, insanlık tarihi boyunca hep var olmuş bir olgu ve sosyal bir kurumdur. Birey ve toplum ile ilgili içerisinde pek çok emir, yasak, değerlendirme ve düzenlemeler içeren din kurumu takipçilerinden bu hususlarda azami dikkat ve itaat talep eder. Bu dikkat ve itaat hususunda olumlu davranış sergileyenleri gerek bu dünyada gerekse –ahiret inancı var ise- öteki dünyada ödüllendirme yoluna giderken olumsuz tutum ve davranış sergileyenleri ise benzer şekilde cezalandırma yoluna gider. Dolayısıyla bireyler, inandıkları dinin hayatlarına yansımaları üzerinden değerlendirilirler.

Dinin, insan yaşantısı üzerinden gözlemlenebilir olması hali dindarlık olarak değerlendirilir. Dindarlık kısaca dini yaşantı anlamına gelse de aslında çok boyutlu bir kavram olarak ele alınır ve incelenir. Dolayısıyla bu çok boyutlu kavram için birbirinden farklılık gösteren çok sayıda tanım yapılmaktadır.

Dindarlığı tanımlama amacıyla yapılan çalışmalar beraberinde dindarlığın farklı türlerinin ortaya konmasına ve dolayısıyla kavramın daha farklı bir şekilde ele alınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda mekâna (köy-kent), yaşantıda dini etki unsurlarının kaynağına (Normatif-popüler), zamana (geleneksel-modern) ve günün şartlarına (sanal) göre değişen dindarlık tipleri ortaya konmuştur. Gerek dünyada gerekse ülkemizde her çeşit dindarlık için çok sayıda araştırmalar yapılmıştır. Ülkemizde yapılan bu araştırmaların Bilgin (Bilgin, 2014), Okumuş (Okumuş, 2006), Akgül (Akgül, 2004) ve Mehmedoğlu (Mehmedoğlu, 2013) gibi bazıları doğrudan kavramsal olarak dindarlığı ele alırken; Şahin (Şahin, 2005), Çubukoğlu (Çubukoğlu, 2012), Karşlı (Karşlı, 2012) ve Kartopu (Kartopu, 2013) gibi bazıları da farklı kavram ve olgular ile ilişkileri bağlamında dindarlığı ele almışlardır. Dindarlık üzerine yapılan Onay (Onay, 2001), Akça ve Yıldız (Akça-Yıldız, 2020), Karaşahin (Karaşahin, 2008) gibi bazı çalışmalar ise özellikle dindarlığın ölçülmesi meselesine odaklanmışlardır.

İnternetin keşfi ile birlikte iletişim alanında önemli ve büyük değişimler yaşanmıştır. Mekân ve zaman sınırlamalarını ortadan kaldıran bu keşif ile özellikle bilgiye erişim açısından büyük kolaylıklar elde edilmiştir. Kent ve kırsal ayrımında önemli bir değerlendirme maddesi olan bilgiye erişim ve farklılıklara şahit olmak internet ile birlikte ayırt edici olma vasfını zayıflatmıştır. Küreselleşmenin de itici bir gücü olarak iletişim teknolojilerinde ki gelişmeler her yeri herkese açık hale getirmiş, dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan herhangi bir fikir, durum, yaşam tarzı, inanç, kavram veya teknolojik gelişmenin yine dünyanın en ücra köşelerinde dahi bilinir ve takip edilir olmasının yolunu açmıştır.

İnternetin keşfini takip eden süreçte sosyal medya kavramının insan hayatına girdiği görülmektedir. Özellikle geleneksel kitle iletişim araçlarının kurallarını baştan aşağı değiştiren bu yeni araç(lar) sıradan insanı içerik üretici hale getirmiştir. Dolayısıyla eğitim, ekonomik ve diğer özellikleri ne olursa olsun her birey kendi inandığı ve yaşadığı hayatı ve doğal olarak dini hayatını topluma sunma fırsatını elde etmiştir. Tabi ki böylesi bir durum dini yaşantı noktasında çok farklı örneklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu şekilde çok farklı dini yaşantılara şahit olan insanların dine ve dindarlığa ait düşünce ve değerlendirmeleri de değişime uğramak durumunda kalmıştır. Bu şahitlik durumuna dini bilgiye kolayca ulaşma imkânı da eklenince farklılaşmak ya da başka bir bakış açısıyla benzeşmek daha çok imkân dâhilinde olmuştur.

Bu çalışmada farklı dindarlık tiplerinden normatif ve popüler dindarlık tipleri araştırma kapsamında incelenmektedir. Özellikle kırsal bölgede dindarlık olgusu ele alınmakta ve çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmektedir. Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, ekonomik durum, çocuk sahibi olmak/çocuk sayısı gibi değişkenler açısından popüler ve normatif dindarlık durumları puan ortalamaları dikkate alınarak araştırılmıştır. Ayrıca sosyal medya kullanımı da ayrı bir başlık olarak değişken niteliğinde değerlendirilmiş ve dindarlık ile olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Din

Dindarlık kavramını anlayabilmek için öncelikle din kavramına bakmak gerekmektedir. Çünkü dindarlık, dinden bağımsız bir kavram ve olgu değil aksine din ve inanca sıkı sıkıya bağlı ona göre şekillenen bir kavram ve olgudur. Dinin nasıl tanımlandığı ve nasıl algılandığı bu noktada belirleyici bir rol oynamaktadır. Çünkü din, toplum içerisinde çeşitli semboller, değerler, imgeler vasıtasıyla görünür hale gelirken bireyin dini kültür ile olan etkileşimi de onun dini tutum ve davranışlarını oluşturmaktadır (Coştu, 2009: 125).

Din, bütün bilim alanları ve doğal olarak sosyal bilim alanı için de tanımı noktasında ihtilafa düşülen bir olgu ve kavramdır. Çünkü kavram, kapsama alanı, özü ve insanlar nezdinde ki yeri itibarıyla karmaşık bir kavramdır. Bu yüzden bu kavram ile ilgili olarak pek çok yaklaşım veya kişi tarafından yapılmış çok sayıda tanımla karşılaşmak mümkündür. Bu tanımların her biri din kavramını farklı boyutlarıyla ele almakta ve ele alınan bu boyut doğrultusunda da değerlendirmektedirler. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır dini, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle iyilik sevk eden ilahi düzen olarak tanımlarken (Yazır, 1992: 98), Ahmet Hamdi Akseki, Allah'ın belirlemiş olduğu, insanlar için mutlu olma yollarını ve O'na nasıl ibadet edileceğini gösteren kanun (Akseki, 1970: 7) olarak tanımlamaktadır. Jung, insanüstü/ilahi bir güce içtenlikle bağlanma, kutsal olanı içte yaşama odaklı (Yavuz, 1987, s.32) bir tanım yaparken benzer bir tanımda da din, insanüstü olarak kabul edilen varlık ya da varlıklarla girilen tecrübe olarak ele alınmaktadır (Spinks, 2008: 311).

Din, sosyolojik olarak değerlendirildiğinde ise tanımlar Özsel din tanımları ve İşlevsel din tanımları (Kurt, 2008: 74) şeklinde iki başlık altında toplanmaktadır. Dinin aşkın ve kutsal olma yönlerine vurgu yapan Özsel din tanımları dini daha çok birey tecrübesi olarak ele almaktadır (Freyer, 19643: 2). Berger tarafından yapılan "Din Kozmosun kendisiyle tesis edildiği beşerî bir girişimdir" tanımı bu tür tanımlara örnektir (Berger, 1999: 256). Özsel din tanımlarının en bilineni ise Rudolf Otto'ya ait olup "Din kutsalın tecrübesidir" şekline oldukça kısa bir tanımdır (Wach, 1995: 37). İşlevsel Din tanımları ise dini toplumsal bir olgu olarak değerlendirip, birey ve toplum hayatında yerine getirdiği işlevler üzerinden onu değerlendirmektedir (Çekin, 2013: .3). İlk işlevsel din tanımı sahibi olarak değerlendirilen E. Durkheim'e göre din, kutsallarla ilgili inanç ve uygulamalar bütünü olup inananların kilise adı verilen manevi bir topluluk olarak bir araya getirir (Kurt, 2008: 79).

2.2. Dindarlık

Dindarlık yukarıda ele alınan din tanımları ve bu tanımlar doğrultusunda insan zihninde oluşan ve yaşama aktarılan bir durum olup kısaca dindar olma, dini yaşama hali olarak tanımlanabilir. Fakat din kavramı ile ilgili nasıl çok sayıda ve farklılıkta tanımlar mevcutsa dindarlık kavramı için de benzer şekilde çok sayıda ve farklılıkta tanımlar mevcuttur. Bu tanımların her birisi dinin ve dindarlığın farklı boyutları dikkate alınarak yapılmıştır.

Kısaca dindar olmak veya dini yaşama olarak tanımlanabilen dindarlık hem bireysel hayatta hem de toplumsal alanda dinin kural ve ritüellerinin somut, gözlemlenebilir bir şekilde uygulanması ile ortaya çıkar (Bilgin, 2003: 195). Bu süreç, dindarlığın bireysel olduğu kadar toplumsal bir olgu olduğunu da ortaya koyar. Bu aynı zamanda onun hem öznel hem de nesnel ve gözlemlenebilir olmasının yolunu açmaktadır (Onay, 2004: 197). Gözlemlenebilir olması ise bireyin dindarlığının dışardan değerlendirilebilir olmasına ve o kişinin dini yönelimi ile ilgili bir fikrin yürütülmesine imkân sağlamaktadır (Coştu, 2009: 125). Akgül (Akgül, 2004: 23) dindarlığı "Hayattan zevk alma ve mutluluk ile içi içe gerçekleşen inanç, duygu, algı ya da tutum ve davranışların bütünlüğü" şeklinde tanımlarken bazı tanımlarda da bireyin mensup olduğu dinin inanç, ibadet ve sembollerini kabul etme, onları yorumlama (Kurt, 2009:2), inanç veya din mensubunun dini yaşantısı (Uysal, 2006: 74) ve din ile meşgul olma düzeyi olarak değerlendirilmektedir (Yıldız, 2006). Okumuş ise dindarlığı çok boyutlu bir olgu olarak ele almakta ve bireyin iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimi olarak tanımlamaktadır (Okumuş, 2002: 195). Yine başka bir tanımda dindarlık dinin insan hayatına etki derecesi olarak ifade edilirken (Tekin, 2006: 53) Bilgin'de benzer şekilde dindarlığın kişinin özel hayatında veya kamusal hayatta dini kural ve ritüellerin uygulanması ile kendini gösterdiğini söylemektedir (Bilgin, 2003: 195). Dinin insan hayatına etkisi bağlamında diğer bir tanım ise Ünver Günay'a aittir. Günay dindarlığı "kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibarıyla belli bir dinin muayyen bir zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanmasıdır" şeklinde tanımlamaktadır (Günay, 2006: 22).

Bütün bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere dindarlık, din-inanan ilişkisini ortaya koyan bir kavram olmakla beraber aynı zamanda göreceli de bir kavramdır (Günay, 2006: 9). Bu öznelik aynı zamanda hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda bir görecelik içerir. Dolayısıyla dini değerler toplumlar arasında ve toplumun farklı kesimleri arasında değişiklik gösterebilir. Bu sebepten dolayı da her sosyal tabakanın kendine has dindarlık tercihleriyle ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Demir, 2016: 120).

İnsanların dini anlama, algılama ve hayatlarına nüfuz dereceleri dikkate alınarak dindarlık açısından çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan bir tanesi Coştu'ya aittir. Coştu dindarlığı analitik bir yaklaşımla, kaynağı itibariyle kitabi bilgiye dayalı dini yönelim ve halk arasında yaygın, itibar gören ve alışlagelmiş ritüellere bağlı dini yönelim olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutmuştur (Coştu, 2009: 125).

Normatif Dindarlık: Coştu tarafından dini yaşayış biçimlerini belirleyen unsurlardaki temel etkenin kişinin inandığı dinin temel itikadi, ameli ve ahlaki öğretilerinden oluşması olarak tarif edilmektedir (Coştu, 2009: 125). Bu tanımdan yola çıkılarak Normatif dindarlığın dinin emir ve yasaklarının gündelik hayatta ve pratikte uygulanmasını önemseyen ve buna ağırlık veren dindarlık olduğu söylenebilir (Kırış, 2018: 2457). Diğer bir tanımda ise kaynağı açısından kitabi bilgiye dayalı yönelim olarak ifade edilmektedir (Topuz, 2012: 15). Dolayısıyla bu tür dindarlığa niteliğini veren şey, sistemleşmiş teolojik doktrinler, dini kurumlar veya kilise organizasyonları ile derin bilgili din adamları sınıfıdır (Arslan, 2003: 100). Waardenburg, Normatif dindarlığı İslam'ın orijinal formu olarak değerlendirirken Gellner'de bu tür dindarlığın, İslam'ın mutlak tek tanrıcı ve dinsel hukuka dayalı doğasına vurgu yapar (Arslan, 2002: 167).

Popüler Dindarlık: Sosyal bilimler alanında, popüler din/dindarlık kavramı, popülerleşerek kitleleşen halk inanışlarının evrensel dinlere ait inanışlarla farklı şekillerde kaynaşıp yeni bir forma bürünmesi anlamında kullanılmaktadır (Demir, 2016: 120). Bu değerlendirmeden hareketle popüler dindarlığın iki boyutundan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi kitabi, evrensel dinlere ait inanışlar ve ikincisi de geçmişten gelen halk inanışlarıdır. Nitekim bu ikili yapıyı birçok popüler dindarlık tanımında görmekteyiz.

Dini hayatın temel yönlendiricisinin genellikle toplumun geçmişten getirdiği dini, mistik tarzı ritüellerinden oluşması olarak tanımlanır (Coştu, 2009: 126). Özellikle evrensel nitelikli yüksek dinlerin yayılma süreçlerinde inananları artmış fakat bu yeni inananlar bazı eski inançlarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Bu sürecin bir sonucu olarak bazı eski inançlar bu yeni kabul edilen din içerisinde örtülü olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Tanyol, 1960: 2077). Aynı zamanda popüler dindarlık, halkın toplumda var olan yüksek tipli dinleri kendi seviyelerine göre anlayıp yorumlamalarının bir sonucu olarak ta ortaya çıkabilir (Arslan, 2003: 100). Dolayısıyla popüler dindarlık, sadece bir halk dindarlığı olarak, normatif dindarıktan farklılaşan ve geçmişteki halk inançlarının, eski dinlerin bir kalıntısı olarak değerlendirilmemelidir (Kalafat, 1999: 15).

Günay, İslam toplumlarında ki popüler dindarlık biçimlerinin, kökleşmiş ve kalıplaşmış hususları, şekilcilik, geleneksellik, ritüalizm ve derin teolojik konulardan uzak olmak gibi nitelikleri barındırdığını ileri sürer (Günay, 1999: 263). Başka bir değerlendirmede de popüler dindarlık, günümüz Türkiye’inde normatif din yorumuna nispetle sistemsiz ve belirli bir mantık örgüsü olmadan farklı özellikteki inanışların, geniş kitlelere ait örf ve adetlerin birlikte bulunduğu bir dindarlık tarzı olarak ele alınmaktadır (Demir, 2016: 120). Çoğunlukla kötülük probleminden etkilenen popüler dindarlık, bu dünyada fayda bulmayı vadeden şifa bulma ve kaza-beladan kurtulma gibi tutum ve davranışları içerir (Örnek, 1996: 17-24).

2.3. Dindarlığın Ölçülmesi

Dindarlık göreceli bir kavram olması dolayısıyla bireyin dindarlık durumunun bilimsel olarak değerlendirilebilmesi sürecinde o kişinin tutum ve davranışları dikkate alınmaktadır. Bu noktadan hareketler dindarlık tutumlarının ölçülmesi gündeme gelmektedir (Coştu, 2009: 122). Dindarlığı ölçme, özel yöntem ve teknikler aracılığı ile ve hedefe uygun ölçekler kullanarak bir kişinin dindarlık düzeyini belirlemek, elde edilen sonucu rakamsal değerlerle ortaya koymaktır (Çekin, 2014: 525). Kullanılan bu ölçeklerin her biri özel alt ve üst puan sınırlarına sahiptir (Ölçekler için bkz Sönmez, 2016). Her ölçek için bu puan skalasında alınan yüksek puanlar yüksek dindarlık düzeyine düşük puanlar ise düşük dindarlık düzeyine işaret etmektedir (Onay, 2001: 440).

Dindarlık ölçümü için sosyal bilimler alanında tek boyutlu, iki kutuplu ve çok boyutlu olmak üzere üç farklı yaklaşımın kullanıldığı görülmektedir (Yıldız, 2001: 24). Bu tespitten yola çıkılarak dindarlık tanımında olduğu gibi standartlaştırılmış, herkesin kabul edebileceği bir dindarlık ölçeğinin de mevcut olmadığı söylenebilir (Yapıcı, 2006: 68).

2.4. Sosyal Medya

Basit bir anlatımla Sosyal medya interneti üzerinden kişiler arası konuşma ve iletişime imkân veren bir ortam olarak ifade edilebilir (Öztürk-Talas, 2015: 109). Sosyal medya gerek birey ve gerekse toplum hayatı açısından giderek önemli hale gelmiş, bireyin her ne kadar sanal olsa da sosyalleşmesini sağlamış ve küresel dünyada olup biten her şeyden haberdar olmasını sağlamıştır (Oyman, 2016: 126).

Çağımızın en önemli buluşlarından birisi olan sosyal medya, “Web” tabanlı platformlar, uygulamalar ve teknolojilerin çeşitlerini tanımlamak için kullanılan bir terim olup insanların birbirleriyle çevrimiçi sosyal etkileşimlerini uygun kılmaktadır. Literatür incelendiğinde sosyal medya kavramı için birçok tanımla karşılaşılmasına rağmen mutabakat sağlanmış ortak bir tanım bulunmamaktadır. Boyd ve Ellison tarafından konu ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan birinde sosyal paylaşım siteleri, kullanıcıların; bir profil oluşturmalarına, diğer kullanıcıların profillerini listelemelerine, oluşturulan bağlantı listelerine bakmalarına ve onları takip etmelerine imkân sağlayan “Web” tabanlı servisler olarak tanımlanmışlardır (Cerrah, 2016: 1395). Kaplan ise sosyal medyayı, internet tabanlı uygulamalar

bütünü olarak tanımlarken onun web tabanlı ve içerik geliştirmeye izin veren bir yapıda olduğuna vurgu yapmaktadır (Kaplan-Haenlein, 2010: 53). Sosyal medyanın ortaya çıktığı andan itibaren hem birey hem de toplumların algılarını, düşüncelerini ve hayatlarını önemli ölçüde değiştirdiği söylenebilir (Thurau vd., 2010: 13).

Sosyal medya, internet teknolojisini temel almakta, bireyselliği ön plana çıkarmakta, etkileşimde sınırları ortadan kaldırırken gerek medya sahiplerinin gerekse kamunun sansürlerini en aza çekmekte (Kırık, 2012:95), iki yönlü etkileşim ve online iletişim için uygun bir ortam sunmakta ayrıca iletişim için mekân ve zaman sınırlılıklarını minimuma indirmektedir (Akçay, 2011: 157).

Din, diğer çok sayıda ki sosyal kurumlar gibi sosyal medya içerisinde oldukça yoğun bir şekilde yer almaktadır. Sosyal medyanın yapısı gereği bilgiye kolay ulaşım imkânı sunması ve farklı inanç ve yaşam tarzlarını göz önüne sermesi sonucu bireyler hem daha çok ve farklılıkta dini bilgi sahibi olmakta ve hem de farklı din ve inanışlar hakkında fikir edinebilmektedirler. Dolayısıyla bu durum onların geleneksel din algılarında, bilgilerinde ve yaşayışlarında değişimi kaçınılmaz hale getirmektedir. Dolayısıyla sosyal medya dindarlığı, sanal dini cemaatler, sanal dindarlık ve dijital dindarlık gibi yeni kavramlar hem bilim alanında hem de gündelik alanda karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya sebebiyle dini konulara ilgili bireyler, bu alanlarda çeşitli paylaşımlarda bulunabilirken, kurumsal dini yapılar da görünürlük kazanabilmektedir. Yine Sosyal medya aracılığı ile dini gün ve geceler kutlanabilmekte, dini literatür dijital ortama aktarılmakta dolayısıyla sosyal medya ile sadece din algısı değil aynı zamanda ibadet pratikleri değişim dönüşüme uğramaktadır (Menekşe, 2015: 152).

2.5. Dindarlık ve Sosyal Medya

Sosyal medyanın ortaya çıkması, gelişmesi, her yerden ve herkes tarafından ulaşılabilir bir hale gelmesi, özellikle tutum, davranış ve bilginin yaygınlaşması ve paylaşılması açısından dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda inançlar, dini bilgiler, dini tutumlar ve dini davranışlar da sosyal medya üzerinden paylaşılmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak her türlü dini bilgiye rahatlıkla ulaşan ve yine dini farklılıkları gören insanların kendi inanç ve uygulamalarını sorgulamaları daha kolaylaşmıştır. Bu ise belli bölgelerde daha önce tek tip olarak karşımıza çıkan dindarlığında farklılaşmasına yol açmıştır. Özellikle kırsalda birebir görmeye ve sınırlı bir bilgi edinmeye bağlı dindarlık tercihleri, genel olarak internet ama daha özel olarak sosyal medya etkisiyle değişime uğramıştır. Çünkü hem farklı inanç biçimleri hem farklı dini bilgiler ve hem de farklı dindarlıklara zaman ve mekân sınırı olmadan ulaşabilme imkânı ortaya çıkmış böylece kırsalın dezavantaj olarak değerlendirilebilecek özellikleri etkisizleşmiştir.

İnternet ve sosyal medya dindarlık açısından farklılaşmaya sebep olmasının yanında ayrıca dindarlık için sanal bir boyutta yaratmıştır (Haberli, 2013: 32). Bu bağlamda Sanal din, sanal dindarlık, dijital din, dijital dindarlık ve sanal dini grup/cemaat kavramları artık gündelik hayatta sık sık kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Araştırmamızda dindarlık tercihleri ile sosyal medya kullanımı ilişkisi, kullanılan ölçekler üzerinden korelasyon analizi ile tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. METODOLOJİK BOYUT

Bu çalışma kırsalda yaşayanların tercih ettikleri dindarlık biçimlerini, sosyal medya kullanım durumlarını ve sosyal medya kullanımı ile dindarlık biçimleri arasında ki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın diğer amaçları ise dindarlık biçimleri, sosyal medya kullanım tercihleri ile çeşitli değişkenler arasında ki ilişkiyi sorgulamaktır.

Araştırmanın evrenini Giresun ili Güce İlçesi Fındıklı köyünde yaşayanlar oluşturmaktadır. Araştırmada zaman ve ekonomik sınırlılıklar dolayısıyla Giresun ili kırsalının tamamı veya bölgedeki birkaç köy yerine, taşıdığı özellikler açısından Giresun kırsalını yansıtan Fındıklı köyü tercih edilmiştir. İki Nisan- yedi nisan tarihleri arasında gerçekleştirilen veri toplama sürecinde köyde evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmış, bu sebeple köyde oturan, on sekiz yaş ve üzeri her bireye anket formu dağıtılmış, doldurmayı kabul edenlerden toplam 150 tanesi alınmıştır. Fakat eksik ve yetersiz işaretlenen formlar çıkarıldıktan sonra 125 adet form kalmıştır. Bu sayı %95 güven düzeyi ve %5 hata payı için yeterlidir.

Literatürün taranması ile elde edilen veriler kullanılarak oluşturulan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tanımlayıcı bilgileri içeren kişisel bilgi formu, ikinci bölümü Normatif Dindarlık Ölçeği (NoDÖ), üçüncü bölümü Popüler Dindarlık Ölçeği (PoDÖ) ve dördüncü bölümü ise Sosyal Medya Kullanımı Ölçeğinden oluşmaktadır (Detaylı bilgi için; Albayrak ve Kurt, 2019)

Araştırma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 31.03.2021 tarih ve 88656144-050.01.04-E.2100094938 sayılı etik kurul raporu alınmıştır.

Verilerin değerlendirilmesinde, IBM SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. Kırsalda yaşayan katılımcıların dindarlık tercihleri, sosyal medya kullanım tercihleri, sosyal medya kullanımı ile dindarlık tercihleri arasında ki ilişki için tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve ki-kare testi ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Kırsalda yaşayan katılımcıların kişisel form verileri sayı ve yüzdelik olarak ifade verilmiştir. Ölçeklere ait puanlar ise ortalama ve standart sapma olarak ifade edilmiştir. Kolmogorov Smirnov testi ile ölçeklerin toplam puanlarının normal dağılıma uygun olmadığı tespit edilmiştir. Ölçeklerin puan ortalamalarının değişkenlere göre karşılaştırılmasında ikili gruplar için Mann-Whitney U testi, üçlü ve daha çok gruplar için Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Bu hesaplamalarda istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak değerlendirilmiştir.

1. Kişisel bilgi formu: Literatür taramasıyla oluşturulmuş olup araştırmanın bağımsız değişkenlerini de içermektedir. Toplam yirmi sorudan oluşmaktadır.

2. Normatif Dindarlık Ölçeği (NoDÖ): Arslan (Arslan, 2018:650) tarafından geliştirilen toplam altı maddeden oluşan ölçek, geliştirme sürecinde güvenilirlik katsayısı ,738 olarak tespit edilmiştir. Beşli likert olarak hazırlanan ölçekten alınabilecek maksimum puan 30, minimum puan 6'dır.

3. Popüler Dindarlık Ölçeği (PoDÖ): Bu ölçekte Arslan tarafından geliştirilmiş olup altı maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı ,631

olarak belirlenmiştir. Bu ölçekten alınabilecek maksimum ve minimum puanlar sırasıyla 30 ve 6'dır.

Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği (SMKÖ): Deniz ve Ünal tarafından geliştirilen ölçek sekiz madde ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. İlk dört maddesi "Süreklilik" ve ikinci dört maddesi de "Yetkinlik" alt ölçekleri olarak belirlenmiştir. Süreklilik alt ölçeği bireyin sosyal medyada sürekli ve yoğun bir etkinlik içerisinde bulunmasını içerirken Yetkinlik alt ölçeği de bireyin sosyal medyada çeşitli gündelik yaşam etkinliklerini yapabilmek noktasında yeterli olma durumunu değerlendirmektedir. Güvenirlik katsayıları ise "Güvenirlik" alt ölçeği için ,721 "Yetkinlik" alt ölçeği için de ,734 olarak bulunmuştur. Ölçeğin bütün olarak tespit edilen güvenilirlik katsayısı ise ,824'tür (Deniz-Tutgun, 2019:1040).

Ölçek	Madde	Ortalama	S.	C.	C. Alpha*
Normatif	6	4,387	2,758	,704	,738
Popüler	6	3,367	3,355	,671	,631
Sosyal Medya	8	1,838	6,614	,911	,824
Süreklilik Alt	4	1,955	3,707	,836	,721
Yetkinlik Alt	4	1727	3,370	,877	,734

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Ölçekler Ve Ortalama, Standart Sapma Ve Güvenirlik Katsayıları

Tablo 1'den de görülebileceği gibi bu çalışmada üç ölçek için de yeterli güvenilirlik düzeyi yakalanmıştır. Normatif Dindarlık ölçeği hariç diğer iki ölçekte orijinal ölçek güvenilirlik katsayılarından daha yüksek sayılar elde edilmiştir.

Araştırmanın temel soruları "Kırsalda yaşayanların tercih ettikleri dindarlık tipi hangisidir?", "Kırsalda yaşayanların sosyal medya kullanımları nasıldır? Ve "Kırsalda yaşayanların sosyal medya kullanımları ile dindarlık tercihleri arasında bir ilişki var mıdır? Bu temel soruların yanı sıra ayrıca "Cinsiyet değişkeni, Kırsalda yaşayanların sosyal medya kullanımları ile dindarlık algılarında bir farklılığa yol açmakta mıdır?", "Yaş değişkeni, Kırsalda yaşayanların sosyal medya kullanımları ile dindarlık algılarında bir farklılığa yol açmakta mıdır?", "Eğitim durumu değişkeni, Kırsalda yaşayanların sosyal medya kullanımları ile dindarlık algılarında bir farklılığa yol açmakta mıdır?", "Medeni durum değişkeni, Kırsalda yaşayanların sosyal medya kullanımları ile dindarlık algılarında bir farklılığa yol açmakta mıdır?", ve "Ekonomik durum değişkeni, Kırsalda yaşayanların sosyal medya kullanımları ile dindarlık algılarında bir farklılığa yol açmakta mıdır? gibi sorulara da cevap aranmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bulgular

Fındıklı Köyü'nde ikamet edenlerden araştırmaya katılanların %62,3'ü kadın %37,7'si ise erkektir. Katılımcıların yaş gruplarına bakıldığında ise en yüksek katılım oranının %29,3 ile 45-65 yaş grubuna ait olduğu en az katılımın ise %13,8 ile 66 ve üstü gruba ait olduğu görülebilir.

Katılımcıların Kişisel Bilgileri	Sayı	%
Cinsiyet		

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

Kadın	76	62,3
Erkek	46	37,7
Toplam	122	100,0
Yas		
18-22	27	22
23-29	18	14,6
30-45	26	21,1
46-65	36	29,3
66 ve üstü	16	13,0
Toplam	123	100,0
Medeni Durum		
Evli	62	49,6
Bekâr	49	39,2
Ayrılmış/Eşi vefat etmiş	14	11,2
Toplam	125	100,0
Ekonomik durum		
Alt	25	20
Orta	100	80
Toplam	125	100,0
Eğitim Durumu		
Okuma-yazma yok	20	16,0
İlkokul	34	27,2
Ortaokul	4	3,2
Lise	17	13,6
Ön lisans	5	4,0
Lisans	45	36,0
Toplam	125	100,0

Tablo 2: Katılımcıları Demografik Bilgileri

Evli olanların oranı 49,6 bekâr olanların oranı ise 39,2'dir. Katılımcıların %80' i kendilerini ekonomik olarak orta sınıfta kabul ederken kendisini ekonomik açıdan üst sınıf kabul eden hiç kimse yoktur. Eğitim açısından ise katılımcıların %16'sı okuma yazma bilmeyenler ve %36'sı da lisans mezunlarından oluşmaktadır. Lisans mezunu oranı kırsal kesim için oldukça yüksek bir orandır. Daha detaylı olarak bu veri incelendiğinde eğitim durumu lisans olanların %59,5'inin kadın, %33,3'ünün evli oldukları görülmektedir.

4.2. Teknoloji ve Sosyal Medya Kullanım Tercihlerine Dair Bulgular

Katılımcıların %75,2'sinin akıllı telefon sahibi olduğu ancak %68,5'inin ev internetlerinin olmadığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların günlük olarak internet kullanma süreleri açısından en çok kullanım süresi (%34,7) iki saat olduğu dikkat çekmektedir. Polat (Polat, 2019:108) tarafından sosyal medya- din ilişkisine yönelik hazırlanan tez çalışmasında internette en az 3 saat zaman geçirenlerin oranı %38 ve 4 saatten fazla zaman geçirenlerin oranı da %36,5'tir. Oyman'ın çalışmasında ise 4 saatten fazla internet kullananların oranı %16'dır (Oyman, 2016:156). Takip edilen geleneksel medya aracı olarak %96,6 ile televizyonun tercih

edildiği görülmektedir. Bu oranlar özellikle kırsalda televizyonun hala ne kadar önemli bir kitle iletişim aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Teknoloji ve Sosyal Medya Kullanım	Sayı	%
Akıllı telefon var mı?		
Var	91	75.2
Yok	30	24.8
Toplam	121	100.0
Ev İnterneti		
Var	39	31.5
Yok	85	68.5
Toplam	124	100.0
İnternet kullanım süresi		
Yarım saat	20	21.1
Bir saat	20	21.1
İki saat	33	34.7
Dört saat veya daha fazla	22	23.2
Toplam	95	100.0
Medya takin		
Televizyon	117	96.6
Gazete	2	1.7
Radyo	2	1.7
Toplam	121	100.0
Sosyal medya takin		
Facebook	22	23.2
Twitter	13	13.7
İnstagram	38	40.0
Whatsapp	20	21.1
Bip	2	2.2
Toplam	120	100
Sosyal medya kullanım amacı		
Eğlence için	35	37.6
Güncel bilgi aramak için	21	22.6
Dini bilgi için	9	9.7
Haberleşmek için	28	30.1
Toplam	93	100.0
Sosyal medya gruplarına katılım		
Evet	73	59.3
Hayır	50	40.7
Toplam	123	100
Tercih edilen Gruplar		
Akraba grupları	17	22.4
Arkadaş grupları	36	47.4
Dini bilgi paylaşılan gruplar	2	2.6
Haber grupları	2	2.6
Eğitim amaçlı gruplar	15	19.7
Diğer	4	5.3
Toplam	76	100.0

Tablo 3: Katılımcıların Teknoloji, Sosyal Medya ve İnternet Kullanım Tercihleri

Sosyal medya araçlarının takip edilme durumuna bakıldığında soruyu cevaplayanlar arasında en çok takip edilen sosyal medya aracının %40 ile Instagram olduğu görülmektedir. En az takip edilen ise Bip sosyal mesajlaşma aracıdır. Oyman (Oyman, 2016:154) tarafından yapılan araştırmada ise en çok kullanılan sosyal medya aracının Facebook olduğu tespit edilmiştir. Soruya cevap verenler açısından en yoğun (%37,6) sosyal medyayı kullanma amacı eğlence iken en az

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

(%9,7) kullanım amacı ise dini bilgi edinme amacıdır. Benzer bir sonuç Oyman'ın çalışmasında da elde edilmiştir. Söz konusu çalışmada dini paylaşımlar amacıyla sosyal medya kullanım oranı %18 bulunmuştur (Oyman, 2016:156). Herhangi bir sosyal medya grubuna katılım sağladığını ifade edenlerin oranı %59,3 ve tercih ettikleri gruplar arasında ki en çok tercih edileni (%47,4) de arkadaş gruplarıdır. En az tercih edilen (%2,6) sosyal medya grupları ise haber grupları ve dini gruplardır.

4.3. Dini Bilgiye Ulaşım Bulguları

Katılımcıların %47,2'si dini bilgilerini cami imamlarından edindiğini belirtirken kaynak olarak aile büyüklerini gösterenlerin oranı %16,3'dür. Bu sonuçlarda dikkat çeken husus hem geleneksel hem de sosyal medyanın dini bilgiler için bir referans kaynağı olarak kullanılmamasıdır. Oyman'ın çalışmasında da dini bilgiye ulaşma amacıyla sosyal medya kullanım oranı çok düşük bir şekilde %4 olarak çıkmıştır (Oyman, 2016, s.161). Bu oranlar kırsalda din görevlilerinin dini bilgi kaynağı olarak hala önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal medyadan edinilen dini bilgilere tam güvenme oranı %4,2'lerde kalırken çoğunluk bu bilgiyi diğer kaynaklardan test etmek istemektedirler. Sosyal medya üzerinden vaaz, dini sohbet vb. şeyleri takip etme oranı %33,3 olarak görülmektedir. Bu oran da aslında sosyal medyanın kırsalda dahi önemli bir kitle iletişim aracı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Dini Bilgiye Ulaşım	Sayı	%
Dini bilgilerinizi nerden edindiniz?		
Cami imamı	58	47,2
Aile büyükleri	20	16,3
Bölgede tanınan din âlimleri	45	36,6
Geleneksel Medya	0	0,0
Sosyal Medya	0	0,0
Toplam		
Sosyal medyada edindiğiniz dini bilgiler için;	123	100,0
Doğruluğuna güvenirim	4	4,2
Doğruluğuna asla güvenmem.	12	12,5
Doğruluğunu test etmek isterim	80	83,3
Toplam	96	100,0
Sosyal medya araçlarından (Facebook, instagram, whatsapp,) vaaz, dini sohbet vb. şeyleri takip eder		
Evet	41	33,3
Hayır	82	66,7
Toplam	123	100,0

Tablo 4: Dini Bilgiye Ulaşma Araçları

4.4. Dindarlık Tercihlerine Dair Bulgular

Dindarlık düzeyini ölçmek maksadıyla geliştirilen her bir ölçek, kendi alt ve üst puan sınırları dikkate alındığında elde edilen puanların derecesi aynı zamanda dindarlık düzeyinin yüksekliğini, ya da düşüklüğünü göstermektedir (Onay, 2004: 45). Normatif dindarlık ve popüler dindarlık tercihlerini karşılaştırdığımızda katılımcıların normatif dindarlık oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Normatif dindarlık ölçeği için veriler değerlendirildiğinde ölçek ortalama puanının “Tamamen Katılıyorum” seçeneğine denk geldiğini görebiliriz. Bu da kırsalda ikamet edenlerin normatif dindarlık açısından oldukça yüksek düzeyde olduklarını göstermektedir. Maddeler açısından bakıldığında ise en yüksek katılım, ahirete ve Kur’an-ı Kerim’in temel kaynak olduğuna inanmaya dairdir. En düşük oran ise nafile ibadet ibadetlere katılım konusundadır. Yine oruç ibadetine dair hassasiyetin namaz ibadetine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Popüler dindarlık ölçeği için veriler değerlendirildiğinde ise ölçek ortalama puanının “Katılıyorum” seçeneğine denk geldiği görülebilir. Bu da kırsalda ikamet edenlerin popüler dindarlık açısından yüksek düzeyde olduklarını göstermektedir. Maddeler açısından bakıldığında ise en yüksek katılımın, Mevlit okutma tutumuna yönelik olduğu görülmektedir. En düşük katılım oranı ise nazarın kurşun dökülerek ortadan kaldırılabilirliğine ve türbede edilecek duaların, dileklerin kabulünü sağlayacağına yönelik tutumlar açısından gerçekleşmektedir.

Normatif dindarlık	Ortalama	Std.
1- ölümden sonra ahiret hayatına (cennet ve cehennem)	4,88	,327
2- Farz namazlarını aksatmadan kılmaya çalışırım.	4,06	1,057
3- Müslüman için dini bilginin temel kaynağı Kur’an-ı	4,82	,4,9
4- Kandil gecelerini ibadet ederek, Kur’an dinleyerek	4,34	,708
5- Sık sık nafile ibadet ederim.	3,56	,940
6- Farz oruçlarını aksatmadan tutmaya çalışırım.	4,69	,601
NoDÖ	4,391	,460
Popüler dindarlık	Ortalama	Std.
1- Olunun ruhunun huzurlu olması için bazı günlerde (vedisi kırkı ve elli ikisi gibi) Mevlit okutmak gerekir	4,06	,927
2- İnsanların başı derde girdiğinde ‘Hızır’ veya başka manevi varlıkların yardımcı olacağına inanırım	3,78	,964
3- Kur’an okunmuş suyun şifa olacağına inanıyorum.	3,98	,823
4- Türbede dua eder ve dilekte bulunursan dileklerin	2,81	1,037
5- Nazar değen kişiye kurşun dökülerek nazarı yok	2,14	,820
6- Cevşen/ muska taşıyarak kaza ve belalardan	3,42	,864
PoDÖ	3,367	3,559

Tablo 5: Normatif Ve Popüler Dindarlık Ölçekleri Ortalama Ve Standart Sapmaları

4.5. Sosyal Medya Kullanım tercihlerine Dair Bulgular

Süreklilik ve Yetkinlik alt ölçeklerinden oluşan Sosyal Medya Kullanım Ölçeği ters dönmüş madde içermemektedir. Ölçekten alınacak puan, kişinin sosyal medya ile meşguliyet derecesini ve sosyal medyayı kullanım açısından yetkinlik derecesini ortaya koymaktadır. Bu noktadan verilere bakıldığında Fındıklı köyünde yaşayanların SMKÖ ortalama puanlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların sosyal medya ile düşük düzeyde meşgul oldukları ve yetkinlik açısından da zayıf oldukları söylenebilir.

SMKÖ	Ortalama	Std.
1.Akıllı telefonumdan uzak kaldığımda kendimi eksik, huzursuz	2,03	1,275
2.Uyumadan önce ve uyandıktan he-men sonra mutlaka sosyal medya hesaplarımı kontrol ederim.	1,97	1,157
3.Mobil cihazlarımla (tablet, telefon vs.) devamlı çevrimiçi/aktif	1,91	,976

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

4. Bir şey okuyup çalışırken sosyal medya bağlantımı da kesmem.	1,86	1,092
Süreklilik Ortalama	1,94	,926
5. Sosyal medya ve internet kullanarak her işimi yapabiliyorum.	1,76	1,056
6. Günlük tüm etkinliklerimi (konuşma, oyun, banka alışveriş vb.) sosyal medya üzerinden yönetebilirim.	1,85	1,115
7. Yaşamımın her alanında sosyal medyayı aktif kullanırım.	1,73	,884
8. Aynı anda hem tablet, akıllı telefon vb. kullanıp hem de diğer	1,59	,908
Yetkinlik Ortalama	1,736	,860
Sosyal Medya Kullanım Ölçeği	1,838	,837

Tablo 7: SMKÖ Ortalama Ve Standart Sapmaları

4.6. Değişkenler Açısından Bulgular

Çalışmada kullanılan üç ölçeğin de toplam puanları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir[†]. Çalışmamızda elde edilen bu verilerin aksine Arslan tarafından yapılan çalışmada NoDÖ ‘nün hiçbir maddesi için cinsiyet açısından bir farklılaşma tespit edilemediği ifade edilmektedir (Arslan, 2018: 654). Ancak aynı çalışma da PoDÖ için sadece bir maddede kadınlar lehine bir farklılaşmanın tespit edildiği görülmektedir (Arslan, 2018: 655).

Boyutlar	U	Kadın				Erkek			
		Sig.	Ortalama	Ortan	Mi	Ma	Ortalama	Ortan	Mi
Normatif	1239	4,489±0,	4,66	3,1	5,0	4,26±,4	4,41	2,8	5,0
	,007	421		7		81		3	0
Popüler	1326	3,486±0,	3,50	2,5	4,3	3,21±0,	3,33	1,5	4,5
	,025	460		0	3	65		0	0
Sosyal medya Kullanım Ölçeği	1358	1,72±,80	1,50	1	4,6	2,01±,8	1,87	1,0	4,8
	,037	5			3	80			8

Tablo 8: Cinsiyet ve NoDÖ, PoDÖ ve SMKÖ Ortalama Ve Standart Sapmaları

Tablo 8 incelendiğinde kadınların normatif ve popüler dindarlık ölçekleri puan ortalamalarının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadınlar, normatif dindarlık ölçeği için “tamamen katılıyorum” düşüncesine sahip iken popüler dindarlık ölçeği için “katılıyorum” düşüncesine sahip görünüyorlar. Çekin’in kadın öğrencilerle yürüttüğü benzer bir çalışmada da katılımcıların dindarlık özelliklerinin normatif dindarlık lehine yüksek olduğu tespit edilmiştir (Çekin, 2014: 528). Erkekler ise normatif dindarlık ölçeği için “tamamen katılıyorum” düşüncesine sahip iken popüler dindarlık ölçeği için “kararsızım” düşüncesine sahip görünüyorlar. Yapılan diğer çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmekle beraber farklı sonuçlarda dikkat çekmektedir. Kınter’in hazırladığı tezde kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında inanç boyutunda kız

[†] NoDÖ için U:1239,5-p:;007; PoDÖ için U:1326,5-p:;025 ve SMKÖ için U:1358,0- p:;037

öğrenciler, ibadet ve etki boyutlarında ise erkeklerin daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir (Kımtır, 2008: 191). Mehmedoğlu'nun çalışmasında (Mehmedoğlu, 2004: 672) ise erkeklerin dindarlık düzeyleri kadınlardan daha yüksek çıkmıştır. Benzer sonuçlara Kuşat (Kuşat, 2006: 146), Karaca (Karaca, 2014: 230) ve Koç (Koç, 2008: 126) tarafından yapılan çalışmalarda da görülebilmektedir. Bu sonuçların aksine kadınların dindarlık oranlarının erkekler göre daha yüksek olduğunu bulan araştırmalar olarak ta Uysal (uysal, 2015: 35), Güven (Güven, 2019: 1170, Karşlı (Karşlı, 2020: 65) ve Aksan ve Sönmez (Sönmez, 2019: 306)'in çalışmaları gösterilebilir. Kızılgeçit 'in (Kızılgeçit, 2015: 170) ve Çapar'ın (Çapar, 2008: 17) yaptıkları araştırmalarda ise dindarlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Topuz tarafından yapılan araştırmada ise normatif dindarlık için cinsiyet açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiş fakat aynı katılımcıların popüler dindarlık düzeyleri açısından kız öğrencilerin dindarlık düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur (Topuz, 2012: 17). Sosyal medya kullanım ölçeğinde ise erkekler daha yüksek ortalamaya sahipler. Sosyal medya kullanım ölçeği açısından ise erkekler “katılmıyorum” düşüncesinde iken kadınlar “hiç katılmıyorum” düşüncesindedir.

Çalışmada kullanılan üç ölçeğin de toplam puanları yaş değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir[‡]. Benzer şekilde Arslan tarafından gerçekleştirilen araştırmada yaş değişkeninin anlamlı bir farklılaşmaya yol açtığı tespit edilmiştir. Bu farklılaşma özellikle yaş artışına paralel olarak dindarlığın da arttığı yönündedir (Arslan, 2018:655). Ancak aynı çalışmada PoDÖ açısından yaş değişkeninin anlamlı bir farklılığa yol açmadığı görülmektedir (Arslan, 2018:656).

Yaş	Değerler	Normatif Dindarlık	Popüler, Dindarlık Ölçeği	Sosyal medya Kullanım Ölçeği		
				SMKÖ	Süreklilik Alt	Yetkinlik Alt
18-	Ortalama	4,20±,47	3,27±,506	2,54±,821	2,67±,992	2,41±,91
23-	Ortalama	4,29±,55	3,20±,595	2,13±,673	2,23±,921	2,02±,56
30-	Ortalama	4,40±,42	3,096±,58	1,92±,811	2,00±,782	1,84±,91
46-	Ortalama	4,54±,39	3,55±,509	1,39±,520	1,50±,631	1,27±,46
66	Ortalama	4,56±,29	3,77±,284	1,078±,17	1,12±,273	1,03±,08
Ki-kare		11,411	22,94	61,244	49,244	57,740
p		,022	,000	,000	,000	,000

Tablo 9: Yaş ve NoDÖ, PoDÖ ve SMKÖ Ortalama Ve Standart Sapmaları

Tablo 9 incelendiğinde, Her yaş grubu için normatif dindarlık puanları popüler dindarlık puanlarına göre yüksektir. Ayrıca yaşın yükselmesine paralel olarak normatif dindarlık ortalama puanları da yükselmektedir. Ancak popüler dindarlık için yaş artışı her kademedede dindarlık açısından yükselişe sebep olmamaktadır. Türkiye’de yaş-din ilişkisini araştıran empirik düzeyde ilk araştırma Taplamacıoğlu’na aittir. Bu çalışmada amil (dini bütün) olarak nitelenen insanların oranının yaşa bağlı olarak -16-30 yaş grubu için: %31,8 ve 50 yaş üstü için %69,5-yükseldiği görülmektedir (Taplamacıoğlu,1962: 145-146). Taplamacıoğlu 50 yaş

‡ NoDÖ için $\chi^2=11,411-p:,022$; PoDÖ için $\chi^2=22,94-p:,000$ ve SMKÖ için $\chi^2=61,244-p:,000$

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

üzeri kitledeki yüksek dindarlık oranını toplumdan dışlanmalarına, zorunlu olarak dindarlığa yöneldiklerine ve ölümün yaklaştığı inancıyla Azrail'in kendisini göstermesine yormaktadır (Taplamacıoğlu, 1962: 150). Çekin'in yaptığı çalışmada da normatif dindarlık puanlarının yaşın artmasına paralel olarak arttığı ancak popüler dindarlık açısından ise herhangi bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir (Çekin, 2014: 529). 20-41+ yaş grupları arasındaki katılımcılarla yaptığı araştırmada Uysal, yaşın yükselmesine paralel olarak insanların dine karşı tutum ve davranışlarının da olumlu yönde yükseldiğini tespit etmiştir (Uysal, 1995: 269). Aynı şekilde Karaca'nın çalışmasında da yaş ile dindarlık arasında pozitif bir korelasyonun varlığı dile getirilmektedir (Karaca, 2014: 230).

Fakat Sosyal medya kullanımı için yaşın yükselmesinin aksine ölçekten elde edilen puanının düştüğü görülmektedir.

Çalışmada kullanılan üç ölçeğin de toplam puanları medeni durum değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir[§]. Benzer şekilde Arslan tarafından yapılan çalışmada da Normatif dindarlık açısından medeni durumun anlamlı bir fark oluşturduğu tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda çıkan sonuçlara paralel olarak en yüksek puanların eşi vefat etmiş olanlarda ve en düşük puanların da bekâr olanlarda çıktığı görülmektedir. Ancak aynı çalışmada medeni durumun PoDÖ açısından ise herhangi bir anlamlı farka yol açmadığı tespit edilmiştir (Arslan, 2018:).

Medeni Durum	Değerler	Normatif Dindarlık	Popüler Dindarlık			
				SMKÖ	Sürekli Alt Ölçek	Yetkinlik Alt
Be	Ortalama	4,15±,5	3,24±,5	2,35±,7	2,48±,93	2,22±,87
Evl	Ortalama	4,50±,3	3,37±,5	1,58±,7	1,66±,74	1,48±,72
Ayrılmış/ Eşi vefat	Ortalama	4,71±,1 89	3,76±,3 85	1,17±,5 01	1,23±,61 6	1,12±,47 01
Ki-kare		20,52	9,689	45,666	39,759	39,863
p		,000	,007	,000	,000	,000

Tablo 10: Medeni Durum ve NoDÖ, PoDÖ ve SMKÖ Ortalama Ve Standart Sapmaları

Tablo 10 incelendiğinde her üç medeni durum için de normatif dindarlık puanlarının popüler dindarlık puanlarına göre yüksek olduğu görülmektedir. Dindarlık ile ilgili ölçekler için en düşük puanlar bekâr bireylere ait iken en yüksek puanlar eşinden ayrılmış/eşinden boşanmış bireyler aittir. Bu durum sorumluluklar arttıkça ve insanların bu sorunlar karşısında çaresizlik hissettirmeleri ile dine yönelimlerinin artması ile açıklanabilir. Eşinden ayrılmış veya boşanmış olanlar için yaşanan problemler, sahip olunan sorumluluklar ve bu sorunlar karşısında çaresiz olma durumları daha çok görülebilir. Dolayısıyla her iki dindarlık için de en yüksek puanlar bu gruba aittir. Uysal'da, yaptığı araştırma verilerinden yola çıkarak evlilerin bekârlara göre daha dindar oldukları sonucuna ulaşmaktadır (Uysal, 1995: 271). Benzer sonuç Karaca tarafından yapılan çalışmada da ortaya çıkmaktadır. Karaca bu

§ NoDÖ için $\chi^2=20,52-p=,000$; PoDÖ için $\chi^2=9,689-p=,007$ ve SMKÖ için $\chi^2=45,66-p=,000$

durumun sebeplerinden biri olarak bekarların aynı amanda yaş aralığının 16-39 arasında olmasını göstermektedir (karaca, 2014: 230). Benzer bir sonuç Günay tarafından yapılan çalışmada da görülmektedir (Günay, 1999: 104).

		Normati	Popüler	SMKÖ	Süreklili	Yetkinlik
Okuma-	Ortalama	4,65±,29	3,80±,35	1,031±,10	1,06±,19	0
İlkokul	Ortalama	4,46±,35	3,56±,35	1,359±,44	1,47±,55	1,23±,389
Ortaok	Ortalama	4,00±,68	2,95±,43	1,968±,67	2,25±,73	1,68±,718
Lise	Ortalama	4,12±,62	3,31±,59	2,79±1,14	2,77±1,1	2,39±1,37
Ön	Ortalama	4,56±,36	3,26±,30	2,45±,950	2,75±1,4	2,15±,454
Lisans	Ortalama	4,33±,44	3,08±,60	2,19±,604	2,24±,71	2,515±,65
Ki-kare		14,298	31,401	71,489	62,593	66,621
p		,014	,000	,000	,000	,000

Tablo 11: Eğitim Durumu ve NoDÖ, PoDÖ ve SMKÖ Ortalama Ve Standart Sapmaları

Çalışmada kullanılan üç ölçeğin de toplam puanları eğitim durumu değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir*. Arslan tarafından yapılan çalışmada da eğitim durumunun her iki dindarlık ölçeği açısından anlamlı bir farklılaşmaya yol açtığı tespit edilmiştir (Arslan, 2018: 657) Aynı çalışmada normatif dindarlık puanları en yüksek çıkanlar ilkokul mezunları olurken bizim çalışmamızda okuma yazma bilmeyenlerin dindarlık puanları daha yüksek çıkmıştır. Popüler dindarlık açısından da eğitim düzeyi yüksek olanların eğitim düzeyi düşük olanlara göre daha düşük puanlara sahip oldukları tespit edildiği görülmektedir (Arslan, 2018: 658). Gerek normatif dindarlık gerekse popüler dindarlık açısından benzer bir durumun bizim yaptığımız bu çalışmada da ortaya çıktığı söylenebilir. Yine Çekin tarafından yapılan çalışmada eğitim durumu-popüler dindarlık arasından eğitim durumunun yüksekliği ile dindarlık puanlarını arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Normatif dindarlık açısından ise eğitim durumu için anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir (Çekin, 2014: 530). Uysal'ın yaptığı çalışmada da ilkokul mezunlarının özellikle dini ibadetlere katılma ve ibadetlerin fert ve toplum üzerinde ki etkisini kabullenme açısından dine karşı daha olumlu tutumlara sahip oldukları tespit edilmiştir (Uysal, 1995: 269). Taplamacıoğlu'nun çalışmasında da okuryazar olmayanların dindarlık oranları diğer eğitim düzeylerine göre yüksek çıkmıştır (Taplamacıoğlu, 1962: 145-151).

Çalışmada kullanılan ölçeklerden NoDÖ ve PoDÖ' nün toplam puanları ekonomik durum değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir††. Ancak SMKÖ için ekonomik durum değişkeni açısından anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır††. Aynı dindarlık ölçeklerini kullanıldığı Arslan tarafından yapılan araştırmada ekonomik durum için NoDÖ açısından anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Ancak aynı çalışmada PoDÖ açısından bir farklılaşma gözlemlendiği belirtilmektedir (Arslan, 2018: 660).

** NoDÖ için $\chi^2=14,298-p:014$; PoDÖ için $\chi^2=31,401-p=,000$ ve SMKÖ için $\chi^2=62,593-p:,000$

†† NoDÖ için $\chi^2=9,885-p:,002$; PoDÖ için $\chi^2=8,67-p=,003$

†† SMKÖ için $\chi^2=1,952-p:,162$

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

Ekonomik Durum	Değerler	Normatif Dindarlık	Popüler Dindarlık Ölçeği	Sosyal medya Kullanım Ölçeği		
				SMKÖ	Süreklilik Alt	Yetkinlik Alt
Alt Sınıf	Ortalama	4,09±,57	3,07±,60	1,91±,64	2,08±,879	1,74±,65
Orta	Ortalama	4,46±,39	3,44±,52	1,82±,88	1,90±,957	1,73±,90
Ki-Kare		9,885	8,670	1,952	2,051	,491
p		,002	,003	,162	,152	,484

Tablo 13: Ekonomik Durum ve NoDÖ, PoDÖ ve SMKÖ Ortalama Ve Standart Sapmaları

Tablo 13 incelendiğinde kendisini ekonomik durum açısından orta sınıf olarak tanımlayanların PoDÖ ve NoDÖ için daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir. Her iki ekonomik sınıf için de NoDÖ puanları PoDÖ puanlarına göre daha yüksektir. Bu sonuçtan farklı olarak Topuz tarafından gençler ile ilgili yapılan çalışmada gelir düzeyi ile popüler ve normatif inanç düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir (Topuz, 2012: 29). Yapıcı'nın çalışmasında ise orta seviye ekonomik durumu olanlar dinin etkisini en fazla hissedenler olarak bulunmuştur (Yapıcı, 2006: 87). Günay'ın yaptığı çalışmada da gelir düzeyinin yükselmesi ile dini yaşayış şiddetinde azalma meydana gelmektedir (Günay, 1999:269). Farklı bir sonuç olarak Kimter (Kimter, 2008: 195) ailelerin gelir düzeylerinin artmasına paralel olarak inanç ve ibadet boyutlarında dinselliğin de arttığını ortaya koymuştur.

Çalışmada kullanılan ölçeklerden NoDÖ ve PoDÖ' nün toplam puanları dini bilginin kaynağı değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları NoDÖ ve PoDÖ için herhangi bir anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir^{§§}. Tablo 13 verileri değerlendirildiğinde her iki ölçek için de en yüksek puanın, dini bilgi için bölgede tanınan din büyüklerini kaynak olarak gösterenlere ait olduğu görülebilir.

Dini bilginin kaynağı	Değerler	Normatif Dindarlık	Popüler Dindarlık Ölçeği
Cami İmamı	Ortalama	4,27±,497	3,30±,601
Aile Büyükleri	Ortalama	4,31±,544	3,33±,521
Bölgede Tanınan din	Ortalama	4,58±,292	3,44±,528
Ki-kare		40,541	25,783
p		,034	,843

Tablo 14: Dini Bilginin Kaynağı ve Dindarlık Ölçekleri Ortalama Ve Standart Sapmaları

Çalışmada kullanılan ölçeklerden NoDÖ ve PoDÖ' nün toplam puanları sosyal medya gruplarına katılım değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları PoDÖ için anlamlı düzeyde farklılık gösterirken NoDÖ için herhangi bir anlamlı farklılık göstermemektedir^{***}. Tablo 15 verileri incelendiğinde sosyal medya gruplarına katılım sağladığını söyleyenlerin normatif dindarlık

§§ NoDÖ için $\chi^2=10,71$ -p:,005; PoDÖ için $\chi^2=1,301$ -p:,522

*** NoDÖ için $\chi^2=1805,5$ -p:, 919; PoDÖ için $\chi^2=1189,0$ -p=,000, SMKÖ için $\chi^2=961,5$ -p=,000

puanının katılmayanlara göre çok azda olsa yüksek çıktığı görülürken popüler dindarlık puanı hayır cevabını verenlere göre daha düşük çıkmaktadır. Bu veri bize sosyal medya gruplarında bilgi paylaşımının popüler dindarlık tutumları açısından negatif etki ettiğini göstermektedir.

Sosyal Medya Grupları	Değerler	Normatif Dindarlık	Popüler Dindarlık Ölçeği	Sosyal medya Kullanım Ölçeği		
				SMKÖ	Sürekli Alt	Yetkinlik Alt Ölçek
Evet	Ortala	4,40±,44	3,21±,57	2,03±,71	2,14±,82	1,932±,79
Hayır	Ortala	4,37±,48	3,55±,43	158±,93	1,68±1,0	1,48±,890
U		1805,5	1189,0	961,5	1089,0	998,5
p		,919	,001	,000	,000	,000

Tablo 15: Sosyal Medya Gruplarına Katılım Ve NoDÖ, PoDÖ ve SMKÖ Ortalama Ve Standart Sapmaları

Çalışmada kullanılan ölçeklerden NoDÖ ve PoDÖ'nün toplam puanları katılım sağlanan sosyal medya grupları değişkenine göre incelendiğinde, katılımcıların ortalama puanları PoDÖ için anlamlı düzeyde farklılık gösterirken NoDÖ için herhangi bir anlamlı farklılık göstermemektedir^{†††}. Tablo 16'dan da görülebileceği gibi sosyal medya grupları arasında dini grupları tercih edenler normatif dindarlık açısından en yüksek puana sahip iken haber gruplarına katılanlar popüler dindarlık açısından en yüksek puana sahipler.

Katılım Sağlanan Sosyal Medya Grupları	Değerler	Normatif Dindarlık	Popüler Dindarlık
Akraba grupları	Ortalama	4.57±.243	3.43±.404
Arkadaş grupları	Ortalama	4.35±.416	3.15±.625
Dini bilgi navlasan	Ortalama	4.83±.235	3.25±.117
Haber grupları	Ortalama	4.58±.353	3.91±.589
Eğitim amaçlı gruplar	Ortalama	4.26±.604	2.93±.499
Diğer	Ortalama	4.33±.527	3.75±.215
Ki-Kare		6.309	14.235
P		.277	.014

Tablo 16: Sosyal Medya Çeşidi ve Dindarlık Ölçekleri Ortalama Ve Standart Sapmaları

5. DİNDARLIK TERCİHLERİ VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

Dindarlık tercihleri için kullandığımız ölçekler ile Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği, Spearman'ın Sıralama Korelasyonu Katsayısı analizine tâbi tutulduğunda NoDÖ'nün PoDÖ ve Sosyal medya kullanım ölçeği ile^{†††}, PoDÖ'nün NoDÖ ve Sosyal medya kullanım ölçeği ile^{§§§} ve Sosyal medya kullanma ölçeğinin PoDÖ ve NoDÖ ile^{****} anlamlı düzeyde negatif bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 15'ten görüleceği üzere üç ölçek için de diğerleriyle aralarında anlamlı korelasyon vardır. Sosyal medya kullanımı ile dindarlık tercihleri arasında

††† NoDÖ için $\chi^2=6,309-p:;277$; PoDÖ için $\chi^2=14,235-p:;014$

††† Sırasıyla ($r=-,242$ $p:;006$) ve ($r=-,195$; $p:;029$)

§§§ Sırasıyla ($r=-,242$; $p:;006$) ve ($r=-,232$; $p:;009$)

**** Sırasıyla ($r=-,195$; $p:;029$) ve ($r=-,232$; $p:;009$)

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

ki korelasyonda dikkat çeken husus ise her iki ölçekle negatif yönde bir ilişkiye sahip olduğudur.

		NoDÖ Puanı	PoDÖ Puanı	Medya Kullanım Ölçeği	
Spearman's rho	Toplam NoDÖ Puanı	Correlation Coefficient	1,000	,242**	-,195*
		Sig. (2-tailed)	.	,006	,029
		N	125	125	125
	Toplam PoDÖ Puanı	Correlation Coefficient	,242**	1,000	-,232**
		Sig. (2-tailed)	,006	.	,009
		N	125	125	125
	Toplam SMKÖ	Correlation Coefficient	-,195*	-,232**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,029	,009	.
		N	125	125	125

Tablo 17: Ölçekler arası korelasyon

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Dolayısıyla sosyal medya kullanımı arttıkça her iki dindarlıkta düşmekte ya da başka bir ifadeyle her iki dindarlık arttıkça sosyal medya kullanımı düşmektedir. Sosyal medya kullanımının çoğunluk itibariyle teknolojik aletler özellikle de mobil cihazlar üzerinden yapılıyor olması insanları daha çok meşgul etmekte, sosyal medya ile başka konular üzerinde yoğunlaşmakta ve sonuç itibariyle dini ve dindarlığa gerçek hayatta ayrılan zaman dilimi azalmaktadır. Diğer bir bakış açısıyla sosyal medya üzerinden farklı dini bilgi, inanç ve yaşantılarla karşılaşıldıkça alışlagelmiş dindarlık tercihleri ve değerlendirmeleri bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Hatta bu durumda sorgulamalar ile birlikte olumsuz bir bakışın ortaya çıkması da daha muhtemel hale gelebilir. Nitekim bir yüksek lisans çalışmasında da dindarlık ile sanal bağımlılık arasında dindarlığın artması ile sanal bağımlılığın azaldığı şeklinde bir tespit bulunmaktadır (Çoban, 2013: 135)

SONUÇ

Değişkenler ve ölçek puanları ilişkisine dair veriler aşağıdaki şekilde özetlenebilir; Dindarlık ölçeklerinden alınan puan ortalamaları karşılaştırıldığında, Normatif dindarlık (NoDÖ) puanlarının popüler dindarlık (PoDÖ) puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ortalamalar açısından değerlendirildiğinde ise normatif dindarlık “tamamen katılıyorum” aralığında iken popüler dindarlık “Kararsızım” aralığında görülmektedir^{†††}. Bu veriler uyarınca Fındıklı köyünde ikamet edenlerin Normatif dindarlık düzeylerinin popüler dindarlık düzeylerinden yüksek olduğu söylenebilir.

††† Beşli Likert tipi ölçek maddeleri aritmetik ortalama aralıkları: Tamamen katılıyorum: 4,20-5,00, Katılıyorum: 3,40-4,19; Ne katılıyorum ne katılmıyorum: 2,60-3,39; Katılmıyorum: 1,80-2,59; Hiç katılmıyorum: 1,00-1,79;

Cinsiyet değişkeni analizler ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. Kadınların hem normatif hem de popüler dindarlık ortalamaları erkeklere göre yüksek çıkmaktadır. Sosyal medya kullanım ölçeği açısından ise erkeklerin ortalama puanları kadınlara göre daha yüksektir.

Yaş değişkeni analiz sonuçlarına göre ise; Normatif dindarlık düzeyi popüler dindarlık düzeyine göre daha yüksektir. Ayrıca normatif dindarlık seviyesi yaşın yükselmesine paralel olarak yükselirken popüler dindarlık seviyesi değişkenlik göstermektedir. Popüler dindarlık seviyesi en düşük yaş gurubu 30-45 yaş grubu iken en yüksek puana sahip yaş gurubu 66 ve üzeri yaş grubudur. Sosyal medya kullanma ortalama puanı yaşın yükselmesine ters orantılı olarak düşmektedir. Mesela sosyal medya kullanım ölçeği puan ortalaması 18-22 yaş grubunda $2,54 \pm 0,506$ iken 66 ve üzeri yaş grubunda $1,078 \pm 0,170$ 'e kadar düşmektedir. Bu durum yaşın yükselmesine bağlı olarak fiziksel ve zihinsel zayıflama ve problemlerin yaşanma durumları göz önüne alındığında normal kabul edilebilir.

Medeni durum değişkeni analiz sonuçlarına göre ise; her üç grup için de normatif dindarlık ortalama puanları, popüler dindarlık ortalama puanlarına göre daha yüksektir. Detaylı olarak bakıldığında ise normatif ve popüler dindarlık ortalama puanları en düşük grup bekar olan gruptur. Bu ortalamaların en yüksek çıktığı grup ise ayrılmış/eşi vefat etmiş kişilerin oluşturduğu gruptur. Sosyal medya kullanım durumu ise tam tersi olarak çıkmakta ve ortalama puanları en yüksek çıkanlar bekarlar olurken en düşük çıkanlar da ayrılmış/eşi vefat etmiş olanlardır.

Eğitim durumu değişkeni analiz sonuçlarına göre ise; bütün eğitim durumları açısından normatif dindarlık düzeyleri, popüler dindarlık düzeylerine göre daha yüksektir. Eğitim seviyesi arttıkça normatif ve popüler dindarlık düzeylerinin düştüğü görülmektedir. Her iki dindarlık için de en yüksek düzeyler okuma yazma bilmeyenlere ait iken en düşük düzeyler istisna olarak ortaokul mezunlarına ait çıkmaktadır. Fakat bu eğitim seviyesi dışında en düşük düzeyler lisans mezunlarına aittir. Sosyal medya kullanma ortalama puanları ise dindarlık durumlarının aksine en düşük grup okuma yazma bilmeyenlerdir. Sosyal medya kullanımında en yüksek ortalama ise lise mezunlarında görülmektedir.

Ekonomik durum değişkeni analiz sonuçlarına göre ise; bütün ekonomik durumlar açısından normatif dindarlık düzeyleri, popüler dindarlık düzeylerine göre daha yüksektir. Normatif ve popüler dindarlık seviyeleri en yüksek grup kendilerini ekonomik açıdan orta düzeyde görenlerdir. Ekonomik durum yükselirken ölçek için de puan ortalamalar yükselmektedir. Ancak sosyal medya kullanımı için ekonomik durum açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Dini bilgilerin kaynağı durum değişkeni analiz sonuçlarına göre ise; normatif dindarlık puan ortalamaları en yüksek grubun dini bilgilerini bölgede tanınan din büyüklerinden alanların oluşturduğu grup olduğu görülmektedir. En düşük puan ortalaması ise dini bilgilerinin kaynağı olarak camii imamını gösterenler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu değişken için her iki dindarlık açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Sosyal medya gruplarına katılım durumu değişkeni analiz sonuçlarına göre ise; bütün gruplar açısından normatif dindarlık düzeyleri, popüler dindarlık

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

düzeylerine göre daha yüksektir. Herhangi bir sosyal medya grubuna katılım sağladığını söyleyenlerin normatif dindarlık düzeyleri katılmayanlara göre daha yüksek olsa da bu dindarlık için anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir. Sosyal medya kullanımı açısından da sosyal medya gruplarına katıldıklarını söyleyenlerin ortalama puanları daha yüksektir. Popüler dindarlık için ise sosyal medya gruplarına katılım sağlamadığını söyleyenlerin düzeyleri daha yüksektir. Hangi sosyal medya gruplarına katılım sağlandığı değişkeni açısından ise hiçbir ölçek için anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Ölçekler arası korelasyon testi için Spearman'ın Sıralama Korelasyonu Katsayısı analizi kullanılmış ve dindarlık ölçekleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiş, ancak dindarlık ölçekleri ile sosyal medya kullanım ölçeği arasında ise anlamlı fakat negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kırsal da dindarlık tercihlerini araştırdığımız bu çalışma sonuçlarına göre, kırsalda normatif dindarlık düzeyi bütün değişkenler açısından popüler dindarlık düzeyine göre daha yüksektir. Kadınlar, yaşça büyük olanlar, ayrılmış/eşi vefat etmiş kişiler, okuma yazma bilmeyenler, orta sınıf ekonomik duruma sahip olanlar, dini bilgilerinin kaynağı olarak bölgede tanınan din büyüklerini gösterenler ve sosyal medya gruplarını takip edenlerin dindarlık ölçek puanları diğerlerine göre yüksektir. Erkekler, yaşça daha küçük olanlar, bekarlar, lise mezunları, ekonomik olarak alt sınıflar ve sosyal medya gruplarına katılım gösterenlerin ölçek puanları diğerlerine göre daha yüksektir. Ayrıca veriler dindarlık ölçekleri ile sosyal medya kullanımı arasında negatif bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, H. (2011), "Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 33, 137-161
- AKGÜL, M. (2004), "Yaşlılık Ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma Ve Mutluluk İlişkisi: Konya Huzurevi Örneği." *Dini Araştırmalar*, 7 /19, 19-56
- AKSAN, G.- SÖNMEZ, A. Ö. (2019), "Üniversite Gençliğinin Değerlerinin Farklılaşan Yönleri: Değerler ve Dindarlık İlişkisi Bugün Bizlere Ne Anlatıyor?", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*
- AKSEKİ, A. H. (1970), *İslam Dini*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- ALBAYRAK, A.- KURT, E. (2019), "Türkiye'de Din Psikolojisi Tezlerinde Dindarlık Ölçekleri: Bibliyografik Bir Araştırma (1997-2019)" *Bilimname*, 40, 137-172.
- ARSLAN, H. (2018), "Normatif Ve Popüler Dindarlığın Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Çankırı Örneği." *Journal of Islamic Research*, 29 /3, 642-66.
- ARSLAN, M. (2003), "Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlilik Çalışması." *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/4, 97-116
- BERGER, P. L. (1999), *Dini Kurumlar*, çev.: Adil Çiftçi, İzmir, Anadolu Yayınları

- BİLGİN, V. "Popüler Kültür Ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2003)
- CERRAH, L. (2016), "Sosyal Medya ve Bazı Kurumsal Etkileşimler ve Sosyal Medyaya Eleştirel Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/4, 1393-1414
- ÇAPAR, B. (2008), *Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi
- ÇOBAN, R. (2013), *Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Sanal Bağımlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- COŞTU, Y. (2009), "Normatif ve Popüler Yaklaşım: "Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15, 119-139.
- ÇUBUKOĞLU, M. E.-Haşiloğlu, S. B. (2012), "Dindarlık Olgusunun Satın alma Davranışı Faktörleri Üzerinde Etkisi". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 1-18.
- ÇEKİN, A. (2014), "Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif Ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma." *EKEV Akademi Dergisi* 18/58, 523-536.
- ÇEKİN, A. (2013), "Din ve Eğitiminin Toplumsal Yönü Üzerine Değerlendirmeler." *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2, 36-48.
- DEMİR, T. (2016), "Postmodern Perspektiften Popüler Kültür ve Dindarlığın Yeni Formları." *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15, 117-133.
- DENİZ, L.- Tutgun-Ünal, A. (2019), "Sosyal Medya Çağında Kuşakların Sosyal Medya Kullanımı Ve Değerlerine Yönelik Bir Dizi Ölçek Geliştirme Çalışması". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11/18, 1025-1057.
- FREYER, H. (1964), *Din Sosyolojisi*. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları
- GÜNAY, Ü. (2006), "Dindarlığın Sosyolojisi", *Dindarlığın Sosyo Psikolojisi*, edit.: Ü. Günay, Ünver- C. Çelik, Celalettin. Adana, Karahan Kitabevi
- GÜNAY, Ü. (1999), *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, (Yayımlanmış doçentlik tezi), Erzurum, Erzurum Kitaplığı Yy
- GÜVEN, İ. F. (2019), "Makyavelizm ve Dindarlık: Demografik Değişkenler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Bilimname*
- HABERLİ, M. (2013), "Dini tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 57, 17-38
- KALAFAT, Y. (1999), "Türkiye'de Halk İnançları ve Alevilik" *Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, Bahar 99/9
- KAPLAN, M. A.- HAENLEİN, M. (2010), "Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media", *Business Horizons*, 53 https://www.academia.edu/1274371/Users_of_the_world_unite_The_challenges_and_opportunities_of_social_media (Erişim: 24.04.2021)
- KARACA, F. (2014), *Yabancılaşma ve Din*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2. Baskı

Kırsal Kesimde Dindarlık Ve Sosyal Medya Kullanımı (Giresun İli Fındıklı Köyü...

- KARSLI, N. (2020), "Üniversite Öğrencilerinde Sabır ve Dindarlık İlişkisi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c: 17, 52-72
- KARSLI, N. (2012), "Dindarlık Ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübî Bir Araştırma". *EKEV Akademi Dergisi*, 16
- KIRIK, A.M. (2012), "Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1/3, 87-98
- KIZILGEÇİT, M. (2015), *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık Üzerine Psiko Sosyal Bir Çalışma*. Ankara, Gece Kitaplığı,
- KİMTER, N. (2008), *Benlik Saygısı Ve Dindarlık İlişkisi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- KOÇ, M. (2008), *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
- KURT, A. (2008), "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (UÜİFD)*, 17/ 2
- KURT, A. (2009), "Dindarlığı Etkileyen Faktörler." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2, 1-26
- KUŞAT, A. (2006), "Ergenlerde Allah Tasavvuru", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Adana, Karahan Kitabevi
- MEHMEDOĞLU, A. U. (2004), *Kişilik ve Din*. İstanbul, Dem Yayınları
- MENEKŞE, Ö. (2015), "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", *Dijitalleşen Din*, ed. Mahmut Çamdereli vd. İstanbul, Köprü Yayınları, 175-222
- ONAY, A. (2001). "Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım Ve Ölçmenin Esasları." *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14/3-4, 439-449
- ONAY, A. (2004), *Dindarlık, Etkileşim Ve Değişim*. İstanbul, DEM Yayınları
- OKUMUŞ, E. *Gösterişçi Dindarlık*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- ÖRNEK, S. V. (1996), *Sivas ve Çevresinde Hayatın Kesin Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Bütünsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara, A.Ü. Basımevi
- SPINKS, G. S. (2008), "Psikoloji ve Din", çev. Bozkurt Koç- Zeynep Özcan, *F. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (FÜİFD)*, 13/1
- THURAU, T. H. vd. (2010), "The İmpact Of New Media On Customer Relationships", *Journal of Service Research*, 13/3, 311-30.
- TANYOL, C. (1960), "Din ve Adetler", *Türk Folklor Araştırmaları*, c:6, No: 127
- TAPLAMACIOĞLU, M. (1962) "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/49512/18127.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (8 Nisan 2021, 14:00)
- TEKİN, M. (2006), "Dindarlık Bağlamında Amel-i Sâlih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Dindarlık Olgusu* (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri) İstanbul: KURAV Yayınları, 49-63
- TOPUZ, İ. (2012), "Gençlerde Normatif, Popüler Ve Paranormal İnançlar Üzerine Bir Araştırma: SDÜ Örneği" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/29

- UYSAL, V. (1995), “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, *İslami Araştırmalar*, VIII/ 3-4, 263-271.
- UYSAL, V. (2006), *Türkiye’de Dindarlık Ve Kadın*. İstanbul, Dem Yayınları
- UYSAL, V. (2015), “Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48
- WACH, J. (1995), *Din Sosyolojisi*, Çev. Günay, Ünver. İstanbul, MÜİF Yayınları
- YAPICI, A. (2006), "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği Ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi." Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/1, 65-115
- YAVUZ, K. (1987), *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi
- YAZIR, E.M. H. (1992), *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, Azim Dağıtım
- YILDIZ, M. (2001), “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, *Tabula-Rasa*,1/1, 19-42
- YILDIZ, M. (2006), *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları

ERMENİ-KIPÇAK KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ VE BUNUNLA BİRLİKTE OLUŞAN ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ

ARMENIAN-KIPCHAK CULTURAL INTERACTION AND THE CONSEQUENTIAL KIPCHAK TURKISH WITH ARMENIAN LETTERS

АРМЯНО-КИПЧАКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ПОСЛЕДУЮЩЕЕ КИПЧАКСКОЕ ТУРЕЦКОЕ С АРМЯНСКИМИ БУКВАМИ

İsmail Emre ÖZKAN*

ÖZ

Tarihte Türkler ve Ermeniler birçok defa birlikte yaşamışlardır, bazen dostça bazen de hasım olarak aynı coğrafyalar da bulunmuşlardır. Bunun bir örneğini de Deşt-i Kıpçak bölgesine yerleşen Kıpçakların Ermeniler ile ticari – kültürel ilişkilerinden sonra sonucunda Gregoryen mezhebini kabul etmişler ve bunun sonucunda Ermeni Harfleriyle Kıpçak Türkçesi metinlerin ortaya çıkmıştır ve Ermeni Harfli Kıpçakça metinlerin ortaya çıkma sebepleri, bu konu hakkında doğru ve yanlış bilinenleri ortaya çıkarmak, Kıpçakları Ermeni alfabesi kullanmaya yönlendiren sebepleri, aralarındaki kültürel bağ ve alışverişi ortaya koymak, bildiğimiz üzere tarihte birçok dil ve sosyo-kültürel konularda etkileşim görülmüştür, Ancak makalemde değinmem gerektiğini düşündüğüm en önemli konulardan biri de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerin yanlış adlandırılması örneğin; Ermeni Kıpçakçası veya Kıpçak Ermenicesi gibi sebebi bilinmese de isteyerek veya istemeyerek ülkemizde de yapılan bazı araştırmalarda da yanlış terimler ve adlandırılmalar kullanılmaktadır, yanlış anlamlar içeren adlandırmaları açıklığa kavuşturmak akademik olarak oldukça önemlidir. İleride bu çalışmaları yapacak araştırmacılara bu terim ve yanlış anlamlandırma tehlikesinden arındırmak ve yeni yapılacak çalışmalarda yanlış terimler ve adlandırmalardan kaçınmak hem araştırmacılar hem de Türk dili ve kültürü için önem arz etmektedir. Türk dünyasının önemli ve değerli farklı edebi eserlerinden olan bu yazmaların incelenmesi gerektiğine hem fikir olduğumuz değerli hocalarımızın makaleleri ve yayımlarından yararlanarak çalışmamın farklı görüşler ve bakış açılarıyla zenginleştirileceğim.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak, Ermeni, Deşt-i Kıpçak, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi, Gregoryen Kıpçaklar,

ABSTRACT

---

* ORCID: [0000-0003-0200-5705](https://orcid.org/0000-0003-0200-5705), Y. Lis. Öğr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Kültürel Çalışmalar Bölümü, bloodystrong@gmail.com

Turks and Armenians have lived together for a long period of history in the same geographies, sometimes as friends and sometimes as enemies. The commercial and cultural relations of the Kipchaks, who settled in the Desht-i Kipchak region, with the Armenians is an example of this. Kipchaks accepted the Gregorian sect and this caused the appearance of the Kipchak Turkish texts with Armenian letters. As we know, there are numerous scientific researches to reveal true and false facts about this subject, as well as the causes prompting the Kipchaks to use the Armenian alphabet. In some scientific work have willingly or unwillingly been used Armenian Kipchaks or Kipchak Armenians terms, and the main topic of my article is define the correct term of this word citing archive materials. It will be helpful for researchers to refrain from the incorrect use of this term in their studies. I will enrich my work by using the manuscripts, which are valuable part of the literature of the Turkish speaking nations, different articles and publications, as we as articles written by my respected lecturers.

Key Words: Kipchak, Armenian, Dasht-i Kipchak, Kipchak Turkish with Armenian Letters, Gregorian Kipchaks

АННОТАЦИЯ

Турки и армяне долгое время жили вместе в одних и тех же регионах, иногда как друзья, а иногда как враги. Примером тому - торговые и культурные отношения кипчаков, поселившихся в районе Дешти Кипчак, с армянами. Кипчаки приняли григорианскую секту, что привело к появлению кипчакских тюркских текстов с армянскими буквами. Как известно, существуют многочисленные научные исследования, чтобы выявить истинные и ложные факты по этому поводу, а также причины, побуждающие кипчаков использовать армянский алфавит. В некоторых научных работах вольно или невольно использовались термины армянские кипчаки или кипчакские армяне, и основная тема моей статьи - определение правильного термина этого слова со ссылкой на архивные материалы. Исследователям будет полезно воздержаться от неправильного использования этого термина в своих исследованиях. Я обогащу свою работу, используя рукописи, которые являются ценной частью литературы тюркоязычных народов, различные статьи и публикации, а также статьи, написанные моими уважаемыми преподавателями.

Ключевые Слова: Кипчак, Армянский, Дашт-и Кипчак, Кипчакский турецкий с армянскими буквами, Григорианские кипчаки

1. Giriş

Makalemizin ana konusunu olan “Ermeni Kıpçakları” veya “Ermeni-Kıpçak” isimlendirme ve terim hataları Ermeni-Kıpçak kolonisi ve onların bıraktıkları Ermeni alfabesi ile yazılmış olan onlarca dil yadigârları hakkında; Ermeni alfabesiyle kaleme alınmış Kıpçak Türkçesi metinler, başlıca Ermeni-Kıpçak Kanunlar Mecmuası (Töre Bitiği) ve Mahkeme Usulü Kanunu’nun tutanakları oluşturmaktadır. Fakat bununla beraber meclisteki evrakları, mali senetler, sözlükler, edebî eserler, vakayinameler (kronikler), dinî, edebî eserler ve memorandumlar olmak üzere değişik türlerde eserlere rastlanmaktadır. 16-17.asırlarda önce Lvov, Kamenets-Podolsk, Lutsk olmakla beraber Romanya, Moldavya, Ukrayna, Lehistan, Kırım’daki vs. “Ermeni” diye isimlendirilen halk tarafından hazırlanmış bu zengin yazılı yadigârlar 1521-1669 yılları arasında Ermeni harfleri ile yazılmış ama Kıpçak dilinde düzenlenmiş. Günümüze ulaşabilmiş 112 yazılmış yapıt hemen hemen 25-30 bin sayfa kadar olmaktadır. Bu “Ermeni”

Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

kolonilerinin halkı / göçmenlerce farklı dillerde yazılmış (Lehçe, Ukraynaca, Ermenice, Latince, vs.) yazılı yapıtlar 1519'dan 1786'ya kadarki bir tarihsel devri içermektedir. Bahsi geçen yapıtlar Lehistan-Varşova Arşivi vs. gibi Avusturya, Hollanda, İtalya, Romanya, Rusya, Ukrayna, Ermenistan, Viyana Milli Kütüphanesi, Matenadaran Eski Elyazmalar Enstitüsü, vs. dâhil dünyanın pek çok ülke ve kütüphanelerinde bulunmakta ve korunmaktadır. Bu durumda akla gelen sorulardan biri niçin Kıpçak Türklerine “Ermeni Kıpçakları” dendiğidir.

Rusya ve Ukrayna'daki araştırmacılar ve beraberinde Ermeni araştırmacıları, diğer Avrupalı bilim insanları çalışmalarında “Ermeni Kıpçakları”, “Kıpçak dilli Ermeniler”, “Türk dilli Ermeniler” veya sadece “Ermeniler” terimini kullanarak zamanında Gregoryen Kıpçaklar ile beraber Doğu Avrupa'ya gelmiş ve Doğu Avrupa'da Gregoryen Kıpçaklarla beraber Lvov, Kamenets-Podolsk gibi kolonileri meydana getirmiş olan Ermeni kökenli Gregoryen ahalisinin bahsi geçen bölgeler ve şehirlerdeki kültürel baskınlığını, Ermeni etnik unsurunu öne çıkararak Ermenilerin kültürlerini ve ehemmiyetini büyütme çabaları fark edilmektedir.

Ermeni halkının burada medenî faktör rolünü oynadıklarını göstermektedir. Ancak yukarıda bahsi geçen Gregoryen Kıpçakların ortaya koydukları zengin edebiyat Ermenilerden yalnızca Ermeni alfabesini korumuş, dil olarak da Eski Kıpçakça'yı kullanmıştır. Bu mevzu üstünde çalışan bilhassa Ermeni kökenli araştırmacı ve bilim insanlarının eserlerinde, mevzubahis “Ermeniler”in kültüründeki Türk etnik faktörünü tamamen hiçe sayarak hadiseye subjektif yaklaştıkları ve tek taraflı değerlendirmeler yaptıkları bilinmektedir. Bahsedilen çalışmalarda, 16.-17. asırda anılan toplum tarafınca ortaya konulan kültürel değerler, Ermeni alfabesiyle fakat Türkçe yazılan eserler olmasına karşın tamamı ile Ermenilere ait bir tarihsel hadise gibi yansıtılarak, Ermeni tarihi ve kültürünün bir uzantısı, Ermeni kültürü ve literatürünün ürünü olarak anlatılmaktadır.

Söz konusu iki etnik kimliğin birlikteliğinden çıkan kültür alışverişinde Kıpçak diğer adıyla Kuman'ların varlığının ve etkisinin hiçe sayılması ve asimile olduklarının iddia edilmesi buna dair Türkiye'de gerekli ve yeterli düzeyde olmadığını kültürlerini ve dillerini yaşattıklarını ve Gregoryen mezhebinde dâhil olmalarına rağmen İncillere, Kanunlara direk etkide bulunmuş ve kültürleri yanı sıra zanaatlarını da Ermenilerle paylaşmıştır bunun akademik düzeyde araştırılıp paylaşılmasının Türk dünyası için önemli olduğunu Nursultan Nazarbayev'in Ermenistan Matenadaran ziyaretinde yaptığı yatırım ve araştırma anlaşmaları ile iki etnik kökenin dil konusunda çok büyük bir etkileşimde olduğunun kanıtı niteliğindedir, ülkemizde de yabancı araştırmacıların yaptığı bilinçli propagandaların dilimize yanlış terimler geçirmesini önlemeyi ve doğrusunu akademik alanda yaygın hale getirmek için bu çalışmayı yapmaya karar verdim. Bu iki etnik ırkın birlikte yaşayıp, birlikte bir kültür oluştururken birbirlerinden etkilenecek kazandırdıkları gayet zengin edebi eserler dünyanın çeşitli yerlerinde mevcut ve yurt dışında üzerinde araştırmalar yapılmaktadır.

2. Kıpçaklar Hakkında

Öncelikle Kıpçak boyu hakkında bilgi vermek gerekirse, Kıpçaklar, tarihte Kuman-Kıpçak ortak adı ile anılan toplum, Batılı kaynaklarda genellikle Cuman, Rusya'daki kaynaklardaysa Polovets etnonimiyle isimlendirilmiştir, iki önemli Türk Boyu olan Kumanlar ve Kıpçakların bir araya gelerek güç birliği yapmasıyla ortaya çıkmış, 1000 yıllık bir tarih süreci içerisinde Ötüken'den Avrupa'ya göç ederek Kültürleri ve Medeniyeti ile Türk Tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Kıpçak ismi, başta 1077 senesinde yazılan Divân u Lugâti't-Türk'te bulunur. Mahmud Kaşgari'nin, Divan'da Kıpçak ismini Oğuzlarla beraber çokça geçirmesi, Kıpçak topluluğunun, XI. asır Türk dünya için mühim bir etno-linguistik birlik olduğuna dikkat çekmektedir.(Kurat, 1992, s.69-75.). Kıpçaklar tarihte 3 kola ayrılmıştır, makalemin konusu olan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerin ortaya çıktığı Deşt-i Kıpçak “Karadeniz’in kuzeyinden İrtiş Nehri yöresinden Doğu Avrupa'ya göç eden Kıpçaklar, bugünkü Rusya ve Ukrayna'nın bütün güneyini ele geçirdiler ve bu topraklarda göçebe bir devlet kurdular. Kıpçakların bölgede kurduğu bu devletin egemen olduğu topraklar Deşt-i Kıpçak olarak adlandırıldı ve 18.yüzyıla kadar kullanıldı.” Bu bölgede Ermenilerle gelişen Ticaret ve sosyo-kültürel ilişkiler ile birlikte Gregoryen mezhebine geçmişlerdir. Kıpçak Bozkırı (Deşt-i Kıpçak) bölgesinde yayılan ve yaklaşık 5 asır yaşayan Kıpçaklar ve Gregoryenler Ermeni alfabesi ile yazıya geçirilen Kıpçak Türkçesiyle, 16 ve 17 asır aralığında Kamenets, Kiev, Suçov, Şeret, Lutsk, Lviv, Vladimir bölgesinde günümüzde arkalarında 112 eser bırakmışlardır.

Kuman-Kıpçak boyu olarak adlandırdığımız bu Türk Boy birliği, Araplar tarafından Kumanlar, diğer Türk boyları tarafından "Kıpçaklar", Avrupa ve diğer dünya milletleri tarafından “Kunlar” olarak bilinmektedir. Farklı unvanlara sahip olmasının sebebi bellidir. Kökeni Hun olan ve Hun hâkimiyeti zamanlarında ortaya çıkan bu boylar kendilerini Hun olarak adlandırmaktaydı. Batıya doğru göç eden tüm Türk boylarının yaşadığı gibi Batı göç edip İç Asya'dan göçen boyların unvanlarında telaffuz değişiklikleri meydana gelir. Örneğin; İç Asya'da Oğuz adı verilen boyların batıya gidenleri Ogurlar olarak tanımlanmakta, bu yüzden aynı kökenden olup, ayrılmış boylar aynı unvanı telaffuz farklılıklarıyla kullanmayı sürdürmektedirler. Kökeni Hun olan bu boylarda batıya göç hareketine katılıp İç Asya'dan gidince kendilerine Kunlar demeye başlamışlardır. Arap milletleri ise bu boy birliğinin bir kısmı olan Kuman boyu ile sıkı ilişkiler sürdürdüğü için Kumanlar olarak bilmiştir. Diğer Türk boyları tarafından Kıpçaklar olarak adlandırılmasının nedeni ise kültürel yapıları yüzünden Kıpçak kültürünün yaşatıldığı bir topluluk haline bürünmesi nedeniyle. Bundan dolayı Kıpçaklar, kültürleri, folklorları ve kendilerine özgü yaşantıları ile zengin bir bağımsız kültür anlayışına hâkimlerdi. Kıpçakların bu zengin kültürel yapısı zaman içerisinde Kumanları da etkilemiş, Kumanlar Kıpçak kültürünü sahiplenmesi ile Kıpçaklaşmaya başlamışlardır. (04.07.2013, <https://www.turktarihim.com/Kıpçaklar.html>). Fakat Kuman-Kıpçaklar bu derece geniş coğrafyaya yayılmalarına rağmen sağlam bir siyasal birlik kuramamış ve bu nedenle standart ve sürdürülebilir bir yazı dili geleneği oluşturamamışlardır.(Grønbech, 1942;Drimba, 2000.).

Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

Türk Tarihi içerisindeki yerine dikkat edecek olursak, onlar için Kunlar dememiz çok doğru olmayacaktır. Çünkü Hun menşeli ve batıya göç eden birçok topluluk bulunmaktadır. Kıpçaklar, Ogurlar (Bulgarlar) Peçenekler, Uzlar, tamamıyla Hun menşelidir. Kun ünvanı bu toplulukların hepsi için genel bir unvan sayılmaktadır. Bu nedenle bizler tarihte Kuman-Kıpçak birliğini oluşturup Doğu Avrupa ve Kuzey Karadeniz’de hâkimiyet kuran bu topluluğa hâkim kültürlerinden ötürü Kıpçaklar diyeceğiz.

3. Ermenice Ve Ermeni Alfabetesi

Alfabeleri olmamasından ötürü kendi dillerinde kaleme alınmış İncil ve dini ritüellerden yoksunlardı. Alfabe hazırlanmadan evvel Ermeniler Sasanî ve Yunan alfabelerini kullanmışlardır. Kilisenin bağımsızlığını ve mevcudiyeti adına engel teşkil eden alfabeden ve edebiyattan yoksunlukları kendilerine ait bir alfabe oluşturma zorunluluğu doğurmuştu. 392-405 seneleri içerisinde Danyel alfabetini düzenleyerek gerek dini gerek etnik açıdan Ermenilere uygun hale getiren Mesrop Maştoz vurgu ve işaretlemeleri Yunancadan devşirip sağdan sola yazılan ilk başta 36 harf içerirken daha sonra iki harf dâhil edilip günümüzdeki halini almıştır. Mesrop Maştoz aynı zamanda Gürcü alfabetini oluşturmuştur fakat alfabeler birbirine benzememektedir.(Faulmann, 2001, s.93.).

Bir düşünceye göre, Sasanîlerin egemenliğini bitiren son Arşaklı Kralı Artaşes devrinde (422-428) oluşturulan Aşuşa Ermeni alfabeti 11 harfini ve kelimeyi ayırmak için kullanılan bu noktalamayı (:), 217 yılında Türkistan’dan gelip Muş – Ahlat – Taron bölgesinde yaşayan Mamık ve Konak kardeşler isimli urugdan almıştır.(Kırzioğlu, 1992, s.117-118,136.).

Doğu ve Batı Ermenice şeklinde iki ayrı kola ayrılan dilin alfabeleri aynı olmasına karşın morfolojik ve ses açısından farklılıklar mevcuttur. Batı Ermenicesi dünyanın her yerinde kullanılırken sadece İran, Ermenistan ve Rusya’da Doğu Ermenicesi hem yazı hem de konuşmada kullanılır. Hint-Avrupa ailesinin İran koluna mensup edilmiş ve üç ayrı devir geçirmiştir bunlar; Eski (500-600), Orta (1200,1700), Yeni 1800 – günümüze kadardır. (Karaca, 2001, s3-12.). İcadını yaptıkları Ermeni harflerinden sonra Yunancadan(Grekçeden) ve Süryaniceden vazgeçerek dini eserleri Ermeniceye tercüme edip oluşturdukları kalıcı takvim sayesinde dini olaylarda tamamen kendi kültürleri içerisinde kutlamışlardır.(Kılıç, 2010, s.253-260.).

Tarihsel süreç içerisinde alfabe değişmeyen sayılı milletlerden olan Ermeniler öyle ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde bile diğer halklar Kiril alfabetini kullanırken kendi alfabelerini kullanmışlardır. (Özkan, 2007, s.407.).

4. Ermeni - Kıpçak Kolonisi ve Kıpçakların Gregoryenliği Benimsemesi

Sandığımızın aksine Türk-Ermeni ilişkileri çok daha eski zamanlara dayanmakta M.S. 3.yüzyılın sonunda Ermeniler İran’a başkaldırdı ve Kıpçaklardan yardım istedi ve Kıpçaklarla birlikte I.Hozroy’un önderliğinde bağımsızlıklarını kazandı. Bu savaşın sonucunda Kıpçaklar da Derbent’i ve Hazar Denizi’nin batı kıyılarını hâkimiyetleri altına almışlardır. Göçebe yaşam tarzı benimseyen Kıpçaklar

böylelikle Ermenilerle ilk etkileşimi kurmuş ve küçük gruplar halinde Ermenilerle yaşamaya başlamışlardır. Ancak 297 yılında Roma İmparatoru Diocletianus, ilk olarak İran'ı sonra Ermenistan'ı yıkmıştır. Bu felaketlerin ardından Ermeniler, inançlarının kurucusu olan Aziz Grigoriy'in kehanetiyle bir mucize olması beklentisindeydiler ancak beklenen bu kehanetin gerçekleşmemesi üzerine Aziz Grigoriy'in torunu Grigoris'i Kıpçak hükümdarının yanına yollamıştır. Kıpçak hükümdarı ve Grigoris'in görüşmesinin sonucunda Kıpçaklar ve Ermeniler arasında bir inanç beraberliği kurulmuştur. Yine Kıpçakların yardımıyla Grigoris, 301 yılında Derbent'te ilk Hristiyan kilisesini inşa etmiştir. Böylece Ermeni-Kıpçak ittifakıyla Kafkasya'da kökleşen Hristiyanlık, Konstantin döneminde Roma'da yayılmaya başlayan Hristiyanlığı da büyük ölçüde etkilemiştir. (Adji, 2002, s.157-210.).

Kıpçaklar, Kafkasya'da Gregoryen Ermeni kimliğinin ortaya çıkmasında önemli paya sahip olduğu görülüyor ve belli zaman aralıklarıyla defalarca bu bölgeye gelerek derin izler bırakmışlardır.

Bu yakın ilişkiler neticesinde Ermenice MS IV. Asırdan itibaren Türkçe'den kelimeler almış. Aynı zamanda Ermenice'den Türkçe'ye kelimeler geçmiştir. (Karaağaç, 2001, s.967.).

11. yüzyıla gelindiğinde Kıpçaklar bir kez daha Kafkasya'ya yayılmışlar ve özellikle Peçenek ve Uzlardan boşalan Kuban, Don ve Özü nehirleri istikametine yerleşmişlerdir.(Kurat, 1992, s.72.).

Yine 11. yüzyılda Gürcüler ve Ermenilerle yakın ilişkiler kuran Kıpçaklar, bölgedeki siyasî ve sosyal dengeler üzerinde oldukça etkili olduğu görülmüştür. Hristiyanlığı kabul eden Kıpçakların bir bölümü Gürcü Ortodoks Kilisesi'ne bir bölümü de Ermeni Gregoryen Kilisesi'ne bağlanarak ayrı iki mezhebe bürünmüşlerdir.

Gregoryenliğin benimsenmesi sonrası birlikte yaşayan Ermenilerle Kıpçaklar dil ve kültür üzerinde birbirlerini etkilemişlerdir. Şöyle ki; Kıpçakların zamanla Hristiyanlaştıkları hatta Gregoryen mezhebini kabul ettikleri, yaptıkları evliliklerle de Ermenilere iyice karıştıkları görülmektedir. (Kutalmış, 2004, s.37-38.).

Fakat makalemın başında belirttiğim gibi büyük sorunlardan birisi de Kıpçak varlığının veya kültürünün hiçe sayılması veya yabana atılması sorunuydu. Yapılan araştırmalar doğrultusunda görüyoruz ki birçok farklı milletten Türkologlar (Rus, Ukraynalı, Ermeni) çalışmalarında “Ermeni Kıpçakları”, “Kıpçak dilli Ermeniler”, “Türk dilli Ermeniler” veya yalnızca “Ermeniler” diyerek Ermeni varlığını, kültür üstünlüğünü abartmaya çalıştığını görmekteyiz. Hâlbuki Gregoryen Kıpçakların sadece Ermeni harflerini muhafaza ederek Eski Kıpçakçayı yaşatarak ve ortaya çıkardıkları eserlerden günümüze ulaşan 112 yazılı eser 1519'dan 1786'ya kadarki bir tarihsel devri içine almaktadır.

Bu yazılı eserlerde Ermeni-Kıpçak Kanunlar Mecmuası (Töre Bitiği) ve Mahkeme Usulü Kanunu 'nun tutanakları yanı sıra belediye meclis evrakları, mali senetler, vakayinameler (kronikler), sözlükler, dinî, edebî yapıtlar ve muhtıralar olmak üzere farklı türlere de rastlanmaktadır. Bahsi geçen yazılı miraslar Lehistan-

Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

Varşova Arşivi vs. gibi Avusturya, Hollanda, İtalya, Romanya, Rusya, Ukrayna, Ermenistan, Viyana Milli Kütüphanesi, Matenadaran Eski Elyazmaları Enstitüsü, vs. olmak üzere dünyanın pek çok ülke ve kütüphanelerinde korunmaktadır. Böyle zengin bir mirasın üzerine çalışmalarda bulunan bilhassa Ermeni kökenli araştırmacıları ve bilim insanlarının çalışmalarında objektiflikten uzaklaştığı görülmektedir, bahsi geçen “Ermeniler”in kökenindeki Türk etnik faktörünü tamamiyle hiçe sayarak olaya tek taraflı bakış açısından yaklaştıkları ve tek taraflı değerlendirme yaptıklarını gözlemlemek mümkün.

Bu kıymetli mirasın büyük bölümü üstten anladığımız üzere yalnızca Ermeniler’in sahiplendiği şöyle ki ön yargılı şekilde incelenip yorum yapılmış. Türk topluluklarının soyu ve diliyle müşterek tarihlerine ek, önemli derecede birlikte yaşanmış süreçten dolayı ilham alan mühim bir kültür oluşmuştur.

Avrasya göçmen devletlerin önemli bir kısmı Türk toplumlardır, devletlerin gelişimiyle birlikte Türklerin siyasal durumlarına etkisi adına mühim bir unsur olmuştur. Bundan dolayı Avrasya bölgesinin çoğu yerinde tüm Türkleri birbirleriyle bağlamakta olan kültür ve siyasal bağlar vardır. Bahsi geçen Gregoryen Kıpçak Türkleri ise bu önemli bağ unsuru dildir. Hristiyan Kıpçak Türkleri memleketlerinden, soydaşlarından ne kadar uzak olsalar da dillerini korumuşlardır. Avrupa’nın merkezinde ana dilleriyle kıymetli edebi yapıtlar oluşturmuşlardır.

Moldavya, Lviv ve daha birçok alanda bulunmuş Gregoryen Kıpçak Türklerinin alfabe olarak Ermeniceyi seçmesinin önce dini sonra iktisadi, siyasal ve kültürel sebepleri mühim rol oynamıştır. Bu nedenle bizce Kıpçaklar ile Ermenilerin birçok ilişkisi dâhilinde hâkim kültür etkisinin Kıpçak Türklerinde olduğu net bir şekilde ortadadır. Gregoryen Kıpçak Türklerinin dil unsuru dâhil topluluk içinde en az dil gibi ehemmiyeti olan manevi ve maddi kültür oluşumunda Gregoryenlik mezhebi de önemli rol oynamaktadır.

Ulusunu oluşturan faktörler içinde dinin önemi de oldukça büyüktür. İnanç topluluklarda beraberliğin sağlanması bakımından müşterek dil ve kültür ile beraber en önce gelen faktörlerden birisidir.

Zor tarihi şartlar içinde Doğu Avrupa’nın farklı alanlarında kendileri için yeni bir yurt edinmiş olan bu Gregoryen Kıpçaklar vakitle Hristiyan dininin mezheplerinden biri olan Gregoryenlik ve beraberliğinden hareketle oluşturdukları kolonilerde ortak yaşadıkları diğer Ermeni kökenli Gregoryen topluluklarıyla kaynaşarak. “Ermeni olarak algılanmışlardır” diyoruz zira Gregoryenlik mezhebi vaktiyle Ermeniliğin milli mezhebine çevrildiği için mevzu bahis mezhebi kabul etmiş herkes bununla beraber Ermeni olarak kabul edilmiştir. Zira günümüzde Gregoryen Ermeni Kilisesi milli bir kilisedir.

11. asırda Ermeniler Anadolu’da ilk Oğuzlarla temasta bulunmuş, Selçuklu devrinde bu temaslar daha da artmıştır. İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından dünyadaki farklı bölgelerden Ermeniler İstanbul’a gelmiş ve Fatih tarafından Ermeni halka pek çok ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıca İstanbul Ermeni Patrikliği yine bu devirde açılmıştır. Ayrıcalık tanınan Ermeni halkı buldukları kent ve kasabalarda müşterek dil Türkçe dışında Kürtçe, Farsça ve Arapça gibi çeşitli dilleri öğrenmiştir. Kentlerde ve kasabalarda aktif olan Ermeniler toplum içinde

kendilerini kabul ettirmişlerdir. (Kutalmış, 2003, s.47-50.). Hatta Müslüman Türklerin çoğunluğu oluşturduğu İstanbul ve Batı Anadolu'daki büyük kasaba ve şehirlerde yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu ana dilini bırakıp Türkçe konuşmaya başlamışlardır. Ermeniceyi sadece dini törenlerde kullanmışlardır.

Kafkasya'da ve Anadolu'nun bir bölümünde yaşayan Ermenilerin bir kısmının ana dili Türkçe olmasına karşın Ermeni harfleriyle yazmışlar. Alfabelerini muhafaza etmişlerdir. Bilhassa Kamenets – Podolsk civarı Ermeni alfabesiyle Türkçe yazılmış metinlerin Gregoryen Kıpçaklarına ait olduğu düşünülmektedir. Zira “Töre Bitigi, Algış Bitigi” ve benzeri eserler net bir şekilde Kıpçak adetlerini ve kültürel birikimini göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Ermeni toplumu Avrupa tarafından gelen misyonerlerin yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri sonucunda Katolikleşerek kendi bağlarını Gregoryenlerden koparmak adına Ermeniceyi bilerek bırakmışlardır. Fakat Anadolu'nun şarkında ve Kafkaslarda birinci dil olarak hala Ermeniceyi kullanan Gregoryen Ermeniler ile Katolik Ermeniler arasında ayrışma siyasi, kültürel alanda mühim durumlara sebebiyet vermiş, Ermeniler vaktiyle Doğu ve Batı adında iki farklı gruba ayrılmışlardır. (Mignon, 2002, s.538-540.).

1064 senesinde Ani şehrini hâkimiyetine alan Selçuklulardan sonra Ermeniler Karadeniz'in şimalinde bulunan Kırım'a göçmüş, Kıpçaklarla ticaret yapmışlardır. Kalan Ermeniler ise ticaret ustası ve sanatkâr olarak mühim işler üstlenmişlerdir. Bizans devrinde dağınık bir görüntü çizen Ermeniler Selçuklu devrinde belli yerleşim yerlerinde topluluk oluşturmaya başladılar.

Kırım ve Basarabya'da yaşayan Kıpçak kökenli Ermeniler ilk olarak 400 hane ile Lehistan'ın garp kısmına göçtüler. Sonraki dönemde Kefe'nin 15. asırda Osmanlı'nın hâkimiyeti altına girince Kefe kentini kitleler halinde göçen Ermeniler Podolya ve Galiçya taraflarında dindaşlarına katılmak için göçmüştür. Ve konuştukları Türk dilini terk ederek yerel toplumların kullandığı Ukrainece, Rus dili ve Leh dilini kullanımına yönelmişlerdir. (Aynakulova, 2007, s.21-28.).

11.yüzyılda (1064) Ermeni Bagratlı Beyliği'nin son bulmasından sonra Ermeni halkı 1239 senesinde Moğolların Ani'yi işgaliyle tekrar sarsılmış, önce Karadeniz'in şimaline sonra garba doğru uzanan bir göç yolculuğu yapmışlardır. 1242 senesinde kurulan Altın Orda devletinin yönetimi altında bulunan bölgelere kitleler halinde göç eden Ermeniler zamanla çok büyük bir Ermeni kolonisi haline gelmiştir. 13.asırda devrin ünlü yazarları tarafınca “Ermeni Adası” olarak adlandırılması tesadüf değildir, zamanla göç eden ve yerleşen Ermeni halkı yoğunluğunun ispatı niteliğindedir. 13 ve 14 asırda Kıpçak – Ermeni halkının birbirleri ile olan etkileşimleri hasebiyle ortak dil ve din oluşturarak bir bağ oluşturmuştur. Ermeni toplumunun göç serüveni 14.asır sonlarında Timur İmparatorluğu tarafından yapılan saldırılar ile devam etmiş ve kitleler halinde “Gözleve, Akmescit, İnkerman, Solhat, Karasubazar, Kefe, Sudak,” öncelikli olarak yerleşmişler ve Kıpçaklarla olan temaslarına devam etmişlerdir.

Ermeni-Kıpçakların menşeiyle alakalı iki farklı düşünce vardır.

Bir fikre göre; Ermenistan'da yaşadıkları zamanda Kıpçaklarla sağlam bir ilişki içerisinde bulunan Ermeniler, bilhassa 13.-14. asırlarda büyük bir topluluğa

Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

dönüşükleri Kırım, Solhat ve Sudak'ta Kıpçaklarla ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Bu kentler, bilhassa Sudak; Rusya, Bizans ve Memluk ülkelerinin mühim bir ticari merkezi olmuştur. Ermeni halkı, bu alanlarda etkili bir nüfusu bulunan Kıpçaklardan Kıpçak(Kuman) lisanını öğrenmişlerdir. Dillerini Lehçe ve Ukraincadan ayırmak için Tatarça ve "Bizim Til" olarak adlandırmışlar ve kullanmışlardır.

Ukraynalı Tarihçi Daskeviç yaptığı araştırmalardan Altın Orda devleti öncesinde Kırımda 4 gruptan oluşan bir halk olduğu belirtilmiştir ve bu halkları şöyle tanımlamıştır. Gregoryen Kıpçaklar, Musevi Karaylar, Ortodoks Urumlar ve Müslüman Kıpçaklar. Pek çok din adamı ve tarihçinin verdiği bilgiye göre bu kişiler İtalyan din adamı Antonia Gratsini (1537-1611), Polonyalı tarihçi Martin Kromer (1512-1589), Fransız Misyoneri Gallifotskiy, Alman tarihçi Johannes Alnpeh'dir. Alnpeh'in gözlemlerine göre Karadeniz'in kuzey bölgesine yerleşen Hristiyan dini toplulukların içinde bilhassa Yunanlılar, Avarlar, Ruslar, Çerkezler, Kumuklar, Katolikler ve Ermeni halkların Kıpçakça dilini günlük konuşma dilinde kullandıklarını; Ermenilerin Ukraine/Lehçe dilini de öğrendiklerini ibadetlerini Kıpçak dili ile yaptıklarını; Kamenets-Podolsk ve Lviv'de bulunan yazılı belgelerde Kıpçakça olduğunu söyler.

Türkiye'de Ermeni alfabesi ile Türkçenin Ermeniceyi az veya hiç bilmediğinden Hristiyan olan Ermeni toplumunun kendi kültürünü ve kökenini muhafaza etme, diğer Ermenilerle yazıyla temasa geçme nedeniyle oluştuğunu öne süren Koptaş, Ermeni alfabesiyle Kıpçak Türkçesi'nin de bu şekilde geliştiğini öne sürer.

Ermenistan bölgesinde aşlamış Kıpçak- Ermeni teması, Ermenilerin Kırım, Don, Basarabya tarafına göçtüğünde de sürdürüldüğünü, Kıpçaklarla komşuluğun yanı sıra ticaret ile Kıpçak lisanını öğrenmekte olduklarını, sonrasında kilisede dâhil Kıpçakça kullanıldığını, Kıpçakların Gregoryenliğe intisabına dair dokümanlar olduğunu ifade eden Garkavets. Açaryan, Alişan, Hurşudyan tarafınca yapılan araştırmalarda, Şirak tarafında Artık'ın Ariç kasabasında eskiden Kıpçak ismiyle bilinmesi, 12. asırda bu alanda Kıpçak-a-vank yani Kıpçak manastırı ismini taşıyan günümüze dek ulaşmış manastır bu düşünceyi güçlendirmektedir.

Kıpçakların geçmiş zamanlarda benimsediği Gregoryen Ermeni dinini kabul ettiklerini ve dinlerinin gereği olarak da dini bilgileri, belgeleri Ermeni harfleri ile kayıt ettiklerini belirten ünlü Türkolog Sir Gerard Clauson; bu kullandıkları dilin incelendiğinde temelde söz varlığı ve biçim bilgisinin Kıpçakça olduğu Lehçe ve Ukraine kelimelerin daha nadir rastlandığını ifade etmiştir ve sonuçta Kıpçakça konuşanlar Ermeni olsa idi temel söz varlığı Kıpçakça yerine Ermenice olurdu kanaatinde bulunmuştur.

Bu fikirleri değerlendirdiğimizde şu sonuçlar çıkartılabilir: En geç 13. asırda başladığı tahmin edilen Kıpçak-Ermeni ilişkileri 14. asırda Kırım bölgesinde sıklıkla yapılan ticaretler ve komşu olmaları sayesinde olumlu yönde seyretmiştir. Ermenilerin genelinin konuşma dili olarak benimsediği Kıpçak dili, 14.asrın son dönemlerinde bu bölgede; Osmanlılar ve Osmanlılar'ın hüküm sürdüğü ülkeler ile ticaretin çoğunluğunu Türkçe konuşuru olmasını sağlamanın yanı sıra bir kısım Kıpçak konuşuru da Gregoryen mezhebine bağlanmıştır. Böylelikle kompleks bir

etnik-dinsel topluluk oluşmuştur. 13. asırdan 15. asrın son zamanlarında konuşma ve kilise dili olarak kullanılan Ermeni harfli Kıpçakça, 16. ve 17. asırlar içerisinde Ukrayna'nın garp tarafında (Kamenets-Podolsk ve Lviv) değerli yazılı eserleri oluşturacak duruma gelmişlerdir. 17. asrın ortasından itibaren geçerliliğini kaybeden bu dil, Mısır ve Suriye Kıpçakçası gibi değerini kaybetmiş; konuşurları da Slav milletleriyle (Leh ve Ukrain) asimile olarak tarih olmuşlardır. Diller ve dinlerin birbirleri ile ilişkilerine verilebilecek en ilginç örneklerden biri; Ermeni-Kıpçaklar ve kullandıkları Ermeni-Kıpçak dilini örnek gösterebiliriz.

Dilin yok olmasındaki sebeplerden sayılan olaylardan birisi de Ermeni-Kıpçak kolonisinin; koloni içi evlilik şartı koymasına rağmen çevre halklarla yapılan evlilikler, zamanla dilin yok olmasına sebep olmuştur. Lehleşme ve Latinleşme süreci yıllarca devam etmiş; 18.yüzyılın ortaları ve 19.yüzyılın başlarında bazı koloniler, tamamen asimile olmuştur. İç ve dış politik olaylarla artan göç dalgaları ve asimilasyonla, dil yok olmaya yüz tutmuş; yerini Slav dillerine (Ukraince, Rusça ve Lehçe) bırakmıştır. (Daskeviç, 1983, s.103-104.).

İşin bir diğer yüzünde ise göç ettikten sonra Ermenilerin sonraki yazılı eserlerinde karşımıza çıkan Sosyo-linguistik açıdan ilginç bir örnek olmuştur, ana dilleri olan Ermeniceyi bilmeyip veya dini, ticari ve farklı yerlerde Kıpçakçayı konuşan kimselerdir. İlk başta bu dil yapıtlarını yazıya döken kişiler gerçekten Gregoryen Kıpçaklar mı veya Kıpçak dilli, dini lisanı ve yazı lisanı için kullanan Ermeniler mi sorusu ortaya çıkmaktadır. Bizce Gregoryenlik milli bir din özelliği taşıması Türk toplumunun Ermeni gibi algılanması söz konusudur. (Kasapoğlu Çengel, 2007, s.77-78.).

Ermeni Bagratlı Beyliği çökmüş Ermeni topluluklar garba bilhassa Kırım tarafına göçmüş, Kefe kentinde artan Ermeni nüfusu Osmanlı tarafından ele geçirilene dek bu alanda yaşamlarını sürdürmüş. Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle beraber Ermeni toplumu Avrupa'nın şarkına Leh bölgesine Leos tarafından davet edilmesiyle göçmüşlerdir.

11. asırdan beri Kıpçak Ovasında beraber yaşayan Ermeniler ile Kıpçaklar 13. asırda samimiyeti hat safhaya çıkarmış, zanaat, ticaret gibi işlerde beraber bulunmuşlardır. (Kutalmış, 2004, s.38.).

Kırım Bölgesi'nde yaşayan Ermeniler, 15. asrın sonlarına doğru 35-40 bine varan bir nüfusa erişmişlerdir. Kıpçak dili, 14 ve 15. asırlarda olumlu yönde ilerleyen ticari ilişkiler ışığında ve komşu olmaları neticesinde, Ermeni halkınca sözlü dil ve inanç dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ermeni-Kıpçak kolonisi, bu asrın başlarında; Kiev, Lutsk, Vladimir ve Romanya'nın Suceava kentine de yayılmışlardır. Bu koloninin Batı Ukrayna'da (Polonya) ilk varlığı ise, yaklaşık olarak 14. asrın son dönemlerinde Kamenets-Podolsk'taki Aziz Nigola Ermeni Gregoryen kilisesinin varlığı Ermeni-Kıpçak topluluğunun büyüklüğünü göstermektedir. 1938'de İstanbul Ermenilerinden Xutlubey oğlu Sinan tarafından maddi olarak desteklediği, kilisenin tabelasında belirtilmiştir. 15. asrın son dönemlerinde (1475) bu topluluğun günümüzdeki Ukrayna'nın Kamenets-Podolsk ve Lviv taraflarına göçmüş ve bu bölgede büyük bir koloni oluşturmalarının sebebi ise Kefe'nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından hâkimiyeti altına girmesidir.

Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

Lviv'deki koloninin ilk varlığının, kent ilk yıllarıyla paralellik gösterdiği belirtilmektedir. Ermeni-Kıpçaklar; zanaatta çok gelişmişlerdir, Kamenets ve Lviv kentlerinde zanaat ve eğitim kurumları inşa etmişlerdir. Çoğunlukla kuyumculuk ve kasaplıkla beraber; kumaş, keçe ve deri işleme ustalığı yapmışlardır. 1407 yılının vergi kayıtları incelendiğinde; Lviv Ermeni-Kıpçaklarının %80'inin zanaatkârlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra önemli olan bir diğer konu da bahsi geçen bu topluluğun ticarete de bulunmasıdır; İstanbul, Edirne, Kefe, Akkerman, Lviv, Krakov, Yaroslav, Lutsk, Smolensk (Rusya), Ermeni-Kıpçakların ticari ilişkileri olan mühim ticaret merkezleri olmuşlardır. Diplomatik hizmetlerde de bulunmuşlardır. Bunun başlıca sebepleri; Kıpçakçaya yakın Kırım Tatarcası ve Türk dilini de bilmeleridir. Ukrayna'daki Ermeni-Kıpçakların araştırılması gerekli olan diğer konular ise; muhbirlik yapmaları, askeri operasyonlara katılmaları, kısacası bölgenin sosyo-kültürel hayattaki rolleridir.(Altınkaynak, 2006. s.12.)

Bunun yanı sıra makalemde önemi olan bir konu da bu koloni ticaretle de uğraşmış; İstanbul, Edirne, Kefe, Akkerman, Lviv, Krakov, Yaroslav, Lutsk, Smolensk (Rusya), Ermeni-Kıpçakların ticaret yaptığı önemli merkezler haline gelmiştir. Kıpçakçaya yakın Kırım Tatarcası ve Türk dilini de bildikleri için diplomatik hizmetlerde de bulunmuşlardır. Ukrayna'da ki Ermeni-Kıpçakların muhbirlik yapmaları, askeri operasyonlara katılmaları, kısacası bölgenin sosyal ve kültürel hayatındaki rolleri, araştırılması gereken konulardır.

1518-1519 yıllarında önce Latinceye, daha sonra Lehçeye ve 1523'te Kıpçakçaya Polonya Kralı tarafından gelen bir istek üzerine tercüme edilen "Armyanskiy Sudebnik" isimli kitabın Kıpçakça sürümü (Töre Bitigi) dikkate alınmıştır. Ukrayna'daki bu eser Ermeni mahkemesinde Mhitar Goş tarafından Ermenice olarak kaleme alınmıştır. Lviv'deki bu mahkeme dışında 1444-1734 seneleri içerisinde dini işlere, evlenme ve miras gibi konulara bakan piskoposun başkanlık yaptığı, dini bir mahkeme de etkinlik göstermiştir.

1280 senesinden sonra Batı Ukrayna'da bulunan Kıpçak Türkçesini kullanan Ermenilerin bir bölümü Kamenets ve Podolsk kentlerine göçmüşler ve bu sebeple sonradan Polonya Ermenileri olarak adlandırılmışlardır. Kamenets-Podolsk veya Polonya Ermeni toplumu, 14. asırdan 19. asra dek Türkçe kullanmış ve yazılı eserlerini Ermeni alfabesi ile Türkçe olarak kaleme almışlardır. (Özkan, 2007, s.405.).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, dilin yazı evveli devri, yazı dilinin oluşması ve dilin yok olması şeklinde tarihsel oluşumunu üç kısımda gerçekleştirmiştir. Kamenets-Podolsk ve Lviv'de yazılan Ermenice eserler sayesinde, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi'nin 16. ve 17. asırlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dilin yazıdan önceki devri 13. asrın sonunu ve 15. asrı içermektedir. Bu zamanda Kıpçaklar, Ermenilerle ilişkilerini olumlu yönde ilerletmesinin neticesi olarak dinî etkileşimi de tamamlayarak, Gregoryenliğe intisap etmişlerdi. Dinî metinleri okuyamamaları ve anlayamamaları sebebi ile yazı diline gereklilik hissedilmeye başlamıştır. 16. ve 17. asrın ilk yarısına geldiğimizde ise yazı dili ortaya çıkmıştır. 1520-1530 yılları arasında Lviv, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi yazı dilinin merkezi

olmuştur. 1521 senesinde Gregoryen Kıpçaklar, cemaatin kançılırya¹ işlerini Ermenilerden devralmışlardır. Lviv Ermeni kanunlar mecmuası 1519'da kral I. Sigismund tarafınca kabulü ardından 1528'de Ermeni alfabesiyle Kıpçakçaya çevrilmiştir. Ardından Viyana Vakayinamesi ve Polonya Vakayinamesi Ermeni alfabesiyle Kıpçakça kaleme alınmıştır.

16. asrın başlarında Kırım'daki Gregoryen Kıpçaklar ve bu bölgeden ayrılan ve kendine yapısal yakınlığı bulunan Kırım Tatarcasından ayrılan göçmenlerin yazısı olmayan ağzı, bağımsız yazı dili yerine Ermeni alfabesiyle Kıpçak Türkçesini kullanmıştır. (Daskeviç, 1983, s.99.).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dil özellikleri açısından Tatar diyalektlerinden olan Karaimce, Urum ve Kırım Tatarcasıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle, fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiş ve günümüze kadar ulaşmış olan 112 yazılı eser yaklaşık 25-30 bin sayfaya ulaşmaktadır.(Aynakulova, 2007, s.22) Bu eserler, tarih, edebiyat, din, felsefe, doğa bilimleri ve ziraatçılık alanlarında önemli bir mirastır. (Chirli, 2005.).

Dünya'da birçok farklı ülkede ve kütüphanesinde korunmakta olan bahsi geçen yapıtlar ve yerleri şöyle; 28 tane mahkeme defteri, Kiev'de, 26 farklı doküman ve 1 tane sözlük, Lviv'de 1 Zebur, 1 sözlük ve veliler yaşamı hakkında kitap, St.-Petersburg'da, 3 tane sözlük ve 13 el yazması Viyana'da, 10 el yazması Venedik'te, toplamda 11 el yazması Krakov, Varostlav ve Varşova'da, lisan ve kiliseye dair 9 el yazması Erivan'da, 4 el yazması Paris'te, 1 Zebur Gerl'de ve 1 dua kitabıysa Leiden'de incelenmesi gereken Kıpçak Türkçesi yapıtlardır. (Aynakulova, 2007, s.22.). Leiden'de 1618' de basılan dua kitabı muhtemelen Türkçe basılmış ilk kitap.

Ermeni alfabesiyle Kıpçakça kaleme alınmış basım ve el yazmaları, dil ve koloni dağıldığı vakit itibariyle kaybolmuştur. Yok olan yapıtların bugüne dek gelen yapıtlardan daha çok olduğu düşünülmektedir. Sanat yaşamı süresince Ermeni alfabesiyle Kıpçakçayı inatla muhafaza etmeye uğraşan yazar Vartabet Anton olmuş. 1600-1662 senelerinde Anton üç cilt olan vaaz kitabını Yazlovts ve Seret'te kaleme aldığı bilinmektedir. (Daskeviç, 1983, s.100.).

Kıpçakların nüfusunun düşmesiyle Ermeni alfabesiyle Kıpçakça yazı dili sürekliliği Ukrayna'da zor bir hale düşmüştür. Ermeni alfabesiyle Kıpçakça kaydedilen dokümanların Polonya lisanına çevrilmesi Ermeni alfabesiyle Kıpçakçanın sonunu getirmiştir.

Öncelikle Ukrayna daha sonra Moldovya, Polonya, Romanya ile Rusya'nın güney taraflarında Ermeni alfabesiyle Kıpçakçadan 16.-17. asırlar içerisinde yararlanılmıştır.

Ermeni alfabesiyle Kıpçakça oluşumu, gelişimi ve yok olmasının farklı bir ehemmiyeti vardır. Filolojik açıdan aynı şekilde bu dile benzer bir dil yoktur. Bu sebeple yalnızca Türkologlar değil büyük çapta filologların dikkatini üzerine toplamıştır. (Chirli, 2005, s.11.).

---

¹ Kançılırya; elçilik ve konsolosluklarda yönetimle ilgili görevlilerin bütünü, bu görevlilerin çalıştığı yer. Bkz. (TDK Sözlük)

Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

Aynı zamanda Ermeni alfabesini başka Türk boyları da kullanmıştır. Kıpçak ovasında yaşamış Gregoryen Kıpçaklardan hariç, Osmanlı devri ve günümüz Türkiye'sinde Ermeni kökenli halkta kullanmıştır.

Osmanlı'daki Ermeni tebaası ile Gregoryen Kıpçak topluluğunun kullanmış olduğu Ermeni harfli yazı dili, imla ve yazı şekli açısından farklı olmuştur. Söz varlığında da Gregoryen Kıpçakçasında Slav kökenli alıntı sözcükler çoktur. Farsça ile Arapça kimi yapıtlarda nadiren rastlanmaktadır. Fakat Osmanlı Ermeni tebaası yapıtlarında, yapıtın çıktığı akana ve niteliğine göre değişen bir lisan vardır. Çoğu yapıtta gerek Anadolu ağzı gerekse Arapça, Farsça alıntı kelimeler yer almıştır. (Özkan, 2007, s.407-408.).

Ermeni alfabesiyle Kıpçakça söz varlığı incelendiğinde Slav kaynaklı sözcüklerin çok fazla olduğu görülür. Baskın bir lisanın konuşmacıları etkisiyle diğer konuşma dillerinin etkin lisanından etkilenmesi halinde karma lisanslar doğabilmektedir. Bu durum neticesinde Ermeni alfabesiyle kaleme alınan Kıpçak dilinde ikincil sözcükler Slav menşeli, ana sözcükler ve şive Kıpçakçadır. (Arıkan, 2006.).

Yüzyıllarca süren Ermenice-Türkçe temasları, genellikle Anadolu ve Kafkasya taraflarında süregelmiştir. Bu temaslar neticesinde günümüzde Türk diline 200 ila 680 sözcük geçmişken Ermeni diline 4262 Türkçe sözcük geçtiğinden bahsedilmektedir. (Özkan, 2007, s407.).

Ermeni Harfli Kıpçakçanın tarihi gelişimi, üç aşamada gelişmiştir: (Daskeviç, 1983, s.92-101.).

- 1.Sözlü dil dönemi (13. Yüzyılın sonu 15.yüzyıl).
- 2.Yazı dili dönemi (16.yüzyıl – 17.yüzyılın ilk yarısı 1524-1699)
- 3.Dilin kaybolduğu dönem (18.yüzyılın ikinci yarısı).

Ermeni Harfli Kıpçakça Batı Ukrayna'da en parlak dönemini yazı dili olarak kullanılırken yaşadı. Sovyet ve Batılı Türkologların araştırmalarında farklı isimlerde geçer; (Armeno-Coman, Armenisch-Kiptschakisch, Armeno-Qipchaq, Armenian Qipchaq, Armyano-kıpçakskiy yazık, Armyano-Polovetskiy yazık).

Türkiye Türkoloji'sinde Ermeni Kıpçakçası olarak benimsenmiştir; Ancak Anadolu sahasında yazılan Ermeni Harfli Türkçe eserler, Ermeni Harfli Türkçe olarak ifade edilmiştir. (Pamukciyan, 2002.).

Ermeni Harfli Kıpçakça, metinlerde Xıpçax tili, bizim til ve Tatarça² olarak adlandırılmıştır. Dillerini Lehçe ve Ukraincadan ayırmak için böyle bir tercih yapmışlar; Tatar terimini ise, muhtemelen Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleşip bu Kıpçak Türk diyalektine yaklaştıklarında ödünç almışlardır.(Deny, 1957, s.9.). Armyanskiy sudebnik (Ermeni Kanun Kodu) adlı eserin Kıpçakça sürümü olan Töre Bitigi (Kanun Kodu) adlı eserin ilk bölümlerinde bizim til ile kastedilen açık ve net olarak Kıpçak dilidir. Töre Bitigi kitabında (s.75) Ermeni tili ve Ermeniça (s.166-197) terimlerini gördüğümüzde bizim til'in Ermeniceden farklı olduğunu açık bir şekilde anlıyoruz. Kitabın bir bölümünde geçen yazı şu şekilde; “Tilindän ermeninin

² Codex Cumanicus'un dili de eserde Tatarça ve Tatar til olarak geçer. Bkz. K. Grønbech 1936, Der Türkische Sprachbau. 1.Kopenhagen: Levin & Munksgaard.

latingä çïxargandır, latindän polskiygä, a polskiydän bizim tilgä... Ne türlü ki bu bitiktä yazılıptır eki türlü til bilä – nemiçcä da tatarcä” “Kitap Ermeni dilinden Latinceye çevrilmiştir. Latineden Lehçeye ve Lehçeden bizim dile.” (s.74). Töre Bitigi’nde Tatarça kavramı ise iki yerde geçer: Bu kitapta ne yazılmışsa iki dil ile yazılmıştır: Lehçe ve Tatarça (s.166.). “Ve ondan sonra hangi milletler sebep oldu, böylece Kralın buyruğuyla töreleri Ermeniceden Tatarcaya çevrildi ve ondan sonra Latinceye.” (s.197).

Yazılanları okuduğumuzda gayet açık olan ve net bir bilgi ile karşımıza Gregoryen Kıpçakların “Tatarça” veya “Bizim Til” diye adlandırdıkları dilin Kıpçakça olduğunu şüphesiz ki görebiliyoruz.

5. Ermeni Alfabetiyle Gregoryen Kıpçak Atasözleri

Prof.Dr. Erdoğan Altınkaynak Gregoryen Kıpçaklara ve dillerine dair yaptığı çalışmalarla hem bu konuya hem de Türkoloji’ye büyük katkılar vermiştir. Ermeni alfabesi ile yazılı Gregoryen Kıpçak atasözleri kitabı, aslında Anadolu’da da kullanılmakta olan atasözlerini içermektedir. Bu atasözlerinin bazıları ufak değişikliklerde içermektedir. Bu değişiklikler yaşadıkları coğrafya ve bölgesel ağız özelliklerinden kaynaklı ufak değişikliklerdir.

Gregoryen Kıpçak atasözleri ve deyimleri A.Merx tarafından 1877 senesinde Ermeni Alfabeti Türkçe, Latin alfabeti Almanca tercümesiyle beraber yayınlanmıştır. (Merx, 1877.) Merx bu çalışmasında vecizeleri atasözleri ve deyimlerin tamamını atasözü olarak adlandırılmıştır. 355 tane atasözü, vecize, deyim ihtiva eden kitapta Merx bazı kısımları tamamen tercüme edemese de başarılı bir tercüme yapmıştır. Merx bu kitaba “Türkçe Atasözleri” ismini vermiştir, her ne kadar Ermeni alfabesiyle yazılmış olsa da Türkçe olduğu bariz olan içerik bize her Ermeni alfabesi kullananın Ermeni olmadığını kanıtı niteliğindedir. (Altınkaynak, 2011. s.150.)

Kitapta Türkiye Türkçesinde bulunan 76 adet atasözü vecize ve deyimden çok bilinen birkaçını örnek olarak yazacağım. Türkiye Türkçesi ile Gregoryen Kıpçakçası arasına taksim(/) koyarak göstereceğim, sonuna ise kitaptaki sıra numarasını belirteceğim.

Ermeni alfabesinde “ş” ve “ç” harfleri olmadığı için yerlerine farklı harfler kullanılmıştır. “ş” yerine “s” kullanılırken “ç” yerine bazen “s” bazen de “z” harfi kullanılmıştır. (Altınkaynak, 2011. s.154.)

1. Damlaya damlaya göl olur. / Damla damla göl olur. (353)
2. Kusursuz dost arayan dostsuz kalır. / Kusursuz dost arayan dostsuz kalır.(237)
3. Allah bir kapıyı kaparsa diğerini açar. / Allah bir kapuyu kaparsa birini açar (206)
4. Su testisi su yolunda kırılır. / Su bardağı su yolunda kırılır. (177)
5. Haydan gelen huya gider. / Haydan gelen huya gider. (176)
6. Ak akçe kara gün içindir. / Ak akce kara gin isindir. (9)
7. Kendi düşen ağlamaz. / Kendinden disen ağlamaz. (17)
8. Akıl yaşta değil baştadır. / Akıl yasta değil bastadır. (33)

Ermeni-Kıpçak Kültür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

9. Üzüm üzümüne baka baka kararır. / Üzüm üzümüne bakarak kararır. (43)

10. Her kuşun eti yenmez. / Her kusun eti yenmes. (21)

11. Vakitsiz öten horozun boynunu keserler. / Vakitsiz öten horozun boynunu keserler. (48)

12. Balık baştan kokar. / Balık basdan kokar. (100)

13. Leyleğin ömrü laklak ile geçer. / Legleğin ömrü laklak ile geçer. (87)

14. Tok açın halinden anlamaz. / Tok açın halinden ne agnar. (123)

15. Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz. / Aza kanagat et ki sokı bulasın. (188)

Buna benzer deyimler, vecizeler ve atasözleri bulunmaktadır. Yukarıda da fark edeceğimiz gibi birçoğu hala günümüzde kullanılmaktadır. Buda bize Gregoryen Kıpçakların Türkçe konuştuğunu ve Türklükleri hakkında kanıt sağlamaktadır.

Konuyu kısaca özetleyecek olursak; Kıpçaklar Ermenilerle birlikte yaşamışlar ve etkileşimde olmuşlardır. Ermeni kimliğinin oluşmasında Kıpçakların payı büyüktür. Aynı zamanda Kıpçaklar ve Ermeniler ticari ilişkiler de yaşamışlardır. Ancak yanlış bilinen durumlar vardır, Kıpçak Tarihi'ne gereken önem verilmemiş, kültürü hiçe sayılmıştır. Çoğu araştırmalarda bazı bilim insanları çalışmalarında “Ermeni Kıpçakları”, “Kıpçak dilli Ermeniler”, “Türk dilli Ermeniler” veya yalnızca “Ermeniler” diyerek Ermeni varlığını ve onların kültür üstünlüğünü öne çıkarmışlardır. Oysaki küçümsenmemesi gereken günümüze dek ulaşan 112 yapıt mevcuttur. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin oluşması, gelişmesi ve kaybolması ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca Ermeni harflerini kullanan tek Türk boyu Kıpçaklar değildir. Kıpçak Ovasında (Deşt-i Kıpçak) yaşayan Gregoryen Kıpçakların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermeni asıllı halkta kullanmıştır. Dilin kaybolmasının yanı sıra Ermenistan'ın bu konu hakkında araştırmalara başlaması ve Ermeni, Avrupalı araştırmacıların bu Ermeni harfli Kıpçakça eserlerde Kıpçakların etkisinin hatta öneminin hiçe sayılmasını araştırmalarında görmek mümkün bundan dolayı bu yazılı mirasın ülkemizde araştırılması ve objektif bir şekilde incelenmesi bizim için oldukça önemlidir. Ermeni-Kıpçak kolonisinin bu dil mirası ve sosyolojik biçimi daha fazla araştırılmalı ve gerekli önem gösterilmelidir unutulmamalı ki Ermeni harfleri kullanılsa da Kıpçak dili kullanılmış ve o dönemde Ermenice bilmeyen Ermenilerin bile olduğu bilinmektedir.

KAYNAKÇA

ADJİ, M. (2002). *Kıpçaklar(Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi)*. Ankara:

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

ALTINKAYNAK, Erdoğan. (2011). Ermeni Alfabeti ile Yazılı Gregoryen

Atasözleri Kitabı, Dergi Karadeniz, Sayı:10, 149-156.

ALTINKAYNAK, Erdoğan. (2006). Gregoryen Dil Yadigarları, İstanbul: IQ Yayınları

ARIKAN, İ. (2006). *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur Metin-Dizin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- AYNAKULOVA, G. (2007). Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine. *Millî Folklor S.74*, 21-28.
- CHİRLİ, N. (2005). *Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı Algış Bitigi*. Haarlem: Sota Yay.
- ÇENGEL, H. K. (2007). “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine”, *Gazi Türkiyat Mecmuası*, Güz 2007/1, Ankara 17-81.
- DASKEVİÇ, Y. (1983). *Armyano-Kıpçakskiy yazık: Etapıistorii*”, VoprosıYazıkoznaniya, S.1.
- DENY, J. (1957). *L'armeno-Coman Et Les "Ephemerides" De Kamieniec (1604-1613)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- DRİMBA, V. (2000). *Codex Cumanicus. Édition Diplomatique Avec Fac-Smilés*. Bucarest: Editura Enciclopedica.
- EKİNCİ, S. (2013, Temmuz 4). www.turktarih.com. <https://www.turktarih.com/K%C4%B1p%C3%A7aklar.html> adresinden alındı
- FAULMANN, C. (2001). *Yazı Kitabı Tüm Yerkürenin Tüm Zamanların Yazı Göstergeleri ve Alfabeleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını.
- GRÖNBECH, K. (1936). *Der türkische Sprachbau*. Kopenhagen: Levin & Munksgaard.
- GRÖNBECH, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch: Türkischer Wortinex zu Codex Cumanicus. Mpnimenta Linguarum Asiae Maioris, Subsidia 1*. Kopenhagen: Munksgaard.
- KARAAĞAÇ, G. (2001). Türk Ermeni Dil İlişkileri. *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayı*, s.967.
- KARACA, B. (2001). *Doğu Ermenice - Türkçe Sözlük*. Ankara.
- KILIÇ, D. (2010). *Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KIRZIOĞLU, M. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: TTK Yayını.
- KURAT, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi.
- KUTALMIŞ, M. (2003). On The Turkish in Armenian Script. *Journal Of Economic and Social Research*, 47-50.
- KUTALMIŞ, M. (2004). On the Armeno Kipchak. *Karadeniz Araştırmaları*, 2.
- Merx, A. (1877). *Türkische Sprichwörter Ins Deutsche Übersetzt Von, Venedik*.
- MİGNON, L. (2002, S.65-66-67 Mayıs-Haziran-Temmuz). Tanzimat Dönemi Romanına Bir Önsöz. *Hece*, 538-540.
- ÖZKAN, N. (2007). “Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler Üzerine”, *Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği*, 20-22 Nisan 2006, Kayseri. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, C.III, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.

Ermeni-Kıpçak Kùltür Etkileşimi ve Bununla Birlikte Oluşan Ermeni Harfli Kıpçak...

PAMUKCİYAN, K. (2002). *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*. İstanbul: Aras
Yayıncılık.

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞBİRLİKLİ ÖĞRENME
UYGULAMALARI SÜRECİNDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR
(İZMİR/BORNOVA ÖRNEĞİ)**

**PROBLEMS ENCOUNTERED BY SECONDARY EDUCATION
TEACHERS IN THE PROCESS OF COOPERATIVE LEARNING
(IZMIR/BORNOVA EXAMPLE)**

**ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГОВ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ В ПРОЦЕССЕ
СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ
(НА ПРИМЕРЕ ИЗМИР/БОРНОВА)**

Mehmet TEYFUR*
Emine TEYFUR**

ÖZ

İşbirlikli öğrenme yönteminin, olumlu yönlerini vurgulayan birçok araştırma yapılmıştır. İşbirlikli öğrenme ortamının başarısı iyi organize edilmiş öğrenme ortamına bağlıdır. Bu öğrenme ortamının en önemli ögesi ise öğretmenlerdir. Öğretmenlerin işbirlikli öğretim uygulamalarında başarılı olmaları aldıkları eğitim, okul ortamı, yöneticinin geleceği algılama biçimi ve öğrenci velilerinin olumlu katkılarına bağlıdır. Öğretmenlerin işbirlikli öğrenme sürecini yürütürken ne tür

sorunlar yaşadıklarının tespit edilmesi çok önemlidir. Lise öğretmenlerinin işbirlikli öğrenme sürecinde karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, İzmir ili Bornova ilçesinde görev yapan 32 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yönteminden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Verilerin toplanması amacıyla literatürde yer alan ilgili çalışmaların incelenmesi sonucunda araştırmacı tarafından açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu uygulanmıştır. Katılımcıların %53'ü (20) kadın, %47'si (18) erkektir.

Araştırma sonucunda katılımcılar işbirlikli öğrenmeyi derslerinde uygularken çeşitli sorunlar yaşadıklarını, okul müdürlerinin işbirlikli öğrenme konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını, yöneticilerin işbirlikli iklimin oluşmasına ilişkin isteksiz davrandıklarını ifade

* ORCID: [0000-0001-7573-0241](https://orcid.org/0000-0001-7573-0241), Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mtteyfur@agri.edu.tr

** ORCID: [0000-0001-7869-0513](https://orcid.org/0000-0001-7869-0513), Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, emine.teyfur.deu@gmail.com

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

etmişlerdir. Bununla beraber, öğretmenlerin işbirlikli öğrenme ortamlarını oluşturmada güçlükler yaşadıklarını, velilerin işbirlikli öğrenme etkinlikleri konusunda kendilerini eleştirdiklerini, öğrencilerin işbirlikli öğrenme etkinliklerini oyun olarak algıladıklarını, öğrencilerin sınıfta yapılan etkinlikler ile merkezi sınavlar arasında bağ kuramadıklarını ve velilerden kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İşbirlikli öğrenme, Eğitim, Öğretmen, Yönetici, Öz Değerlendirme, Öğrenme Ortamı

ABSTRACT

Many studies have been conducted that emphasize the positive aspects of the cooperative learning method. The success of the cooperative learning environment depends on a well-organized learning environment. The most important element of this learning environment is teachers. The success of teachers in cooperative learning practices depends on the education they receive, the school environment, the way the administrator perceives the future, and the positive contributions of the students' parents. It is very important to determine what kind of problems teachers experience while carrying out the collaborative learning process. The qualitative research method was used to determine the problems faced by high school teachers in the cooperative learning process. Phenomenology design, one of the qualitative research designs, was used in the research. The study group of the research consisted of 32 teachers working in the Bornova district of İzmir province. The maximum variation sampling method, one of the purposive sampling methods, was used to determine the study group. As a result of examining the related studies in the literature for data collection, the researcher applied a semi-structured interview form consisting of open-ended questions. 53% (20) of the teachers participating in the study were female and 47% (18) were male. The rate of postgraduate education in teachers is gradually increasing.

As a result of the research, the participants mostly stated that they experienced various problems while applying cooperative learning in their lessons. The teachers, whose opinions we consulted, stated that school principals do not have enough knowledge about cooperative learning, that administrators are reluctant to create a cooperative climate, that teachers have difficulties in creating cooperative learning environments, that parents criticize themselves about cooperative learning activities, that students perceive cooperative learning activities as games, that students perceive activities in the classroom. They stated that they could not establish a connection between the central exams and the central exams and that they had various problems arising from the parents.

Keywords: Cooperative Learning, Education, Teacher, Manager, Self-Assessment, Learning Environment

АННОТАЦИЯ

Во многих исследованиях указывается на положительные аспекты метода смешанного обучения. Успех смешанного обучения зависит от хорошо организованной учебной среды. Самыми важными элементами данной среды являются преподаватели. Успех учителей, в соответствии с принципом обучения, зависит от получаемого образования, школьной среды, восприятия руководителем будущего и положительного вклада родителей. Очень важно определить, с какими проблемами сталкиваются учителя в процессе смешанного обучения. С целью выявления проблемы, с которыми сталкиваются учителя старших классов в процессе смешанного обучения, был использован метод качественного исследования. В состав целевой группы вошли 32 учителя, работающие в Борновском районе Измирской провинции. Для сбора данных, на основе соответствующей литературы, была применена полуструктурированная

форма интервью, состоящая из открытых вопросов. Группу учителей, участвовавших в исследовании, 53% (20) составляли женщины, 47% (18) - мужчины. В результате исследования участники заявили, что у них были различные проблемы при применении кооперативного обучения на своих уроках, что директора школ не обладали достаточными знаниями о смешанном обучении и что администрация не хотела создавать атмосферу сотрудничества. Было установлено, что учителя испытывают трудности в создании смешанной учебной среды, родители критикуют педагогов за смешанный способ обучения, учащиеся воспринимают смешанный учебный процесс как игру, учащиеся не могут определиться между изученным материалом и экзаменами, они сталкиваются с различными проблемами исходящих от родителей.

Ключевые слова: смешанное обучение, образование, учитель, менеджер, самооценка, среда обучения.

1.GİRİŞ

İnsanoğlu karmaşık güdülere sahip bir varlıktır. Yapılan bilimsel çalışmalara baktığımızda insanların bu karmaşıklığını anlamaya dönük çabaların yoğunluğu görülmektedir. Aslında doğada herşey birbirini tamamlayacak ilişki bütünlüğüne sahiptir. İşbirliği insanın doğasında vardır. Dünyada bu güne kadar çeşitli eğitim modellerini uygulandığı görülmektedir. Bu modellerin ortak özelliğinin öğrenci başarı odaklı olmasıdır. Ulutan'a (2018) göre, günümüzde hızla gelişen ve değişen çağa ayak uydurulabilen bireylerin yetiştirilmesi ülkelerin önceliği haline gelmiştir. Değişen dünya da ihtiyaç duyulan birey özellikleri de gün geçtikçe farklılaşmaktadır. Bireylerin akademik yeterliklerinin yanı sıra bazı özelliklerinin de olması gerektiği ön görülmektedir

Günümüzde ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre gelecekleri için eğitime yatırım yapmaktadırlar. Her ülkenin kendine özgü bir eğitim sistemi var. Bu sistemde uygulanan modelden çocukları çağın gereklerine göre yetişmesini sağlamasıdır. Son zamanlarda eğitimde işbirlikli öğrenmeye ve işbirlikli yaşama yoğun bir yönelimin olduğu görülmektedir.

İşbirlikli öğrenme, bilişsel ve duyuşsal öğrenme ürünleri üzerinde olumlu etkileri kanıtlanmış işbirliği becerilerinin ön plana çıktığı sosyal etkileşim olarak tanımlanmaktadır (Cartwright 1993, . Davidson, 1990, Slavin 1983, Yıldız, 1998). Bununla beraber, işbirlikli öğrenme terimi, takım üyelerinin bireysel olarak projenin tamamlanması için sorumlu tutulmasını da kapsayan, belirgin kriterlerin uygulandığı koşullar altında bir projede takım halinde çalışma olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım öğrencilerin düşünce becerilerini etkilemekte, çalışmalarına daha fazla zaman ayırıp sınıfta daha az istenmeyen davranışlar sergilemelerini, daha az öfkeli ve stresli olmalarını, öğrenme ve başarmaya daha fazla motive olmalarını, karşılaştıkları durumları başkalarının perspektifinden de yorumlama yeteneğini kazanmalarını ve kendilerine daha fazla güvenmelerini sağlamaktadır.

İşbirlikli öğrenme modeline göre grup üyeleri grubun bir bütün olduğunu, grubun başarısından ya da başarısızlığından her üyenin sorumlu olduğunu bilmesi gerekir (Demirel, 2006). İşbirlikli öğrenme ortamında, öğrencilerin öğrenme amaçları ortak olup, grup üyelerinden birinin amaçlarını gerçekleştirmesi, gruptaki diğer bireylerin de amaçlarını gerçekleştirmesine bağlıdır (Yılmaz, 2001; Şimşek,

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

Doymuş ve Bayrakçeken, 2004). Bu yaklaşım öğrencilerin sosyal becerilerin ve duyuşsal özelliklerin gelişmesine yardımcı olduğu kadar aynı zamanda grup üyelerine bilişsel, duyuşsal ve psikomotor davranış türlerinde birçok fayda sağlamaktadır (Demirel, 2007; Kincal, Ergül ve Timur, 2007; Şimşek, Doymuş ve Şimşek, 2008).

İşbirlikli öğrenme, istenmeyen durumların ortaya çıkma olasılığını minimize eden bir grup çalışmasıdır. Bu yaklaşım yüksek performanslı bir takımla çalışmanın sonucunda ortaya çıkan öğrenme ve doymu en üst seviyeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Bilgin ve Geban'a (2004) göre, bu öğrenme yönteminin en önemli özelliği öğrencilerin birlikte çalışarak, tartışarak ve birbirlerine yardım ederek bireysel olarak kendilerinin ve arkadaşlarının öğrenmelerini en üst düzeye çıkarmalarıdır

İşbirlikli öğrenme uygulamalarında dikkat edilmesi gereken önemli bir durum grup üyelerinin yüz yüze etkileşim içerisinde bulunmalarıdır. Yüz yüze etkileşim; grup üyelerinin birbirinin çabasını özendirme ve kolaylaştırmasıdır. Öğrenciler bunu yardım etme, dönüt verme, güvenme, yapılanları tartışma vb. davranışlarla gerçekleştirirler. Öğrencilerin ortak işin bir kısmını üstlenip onu birbirlerinden bağımsız çalışarak bitirmeleri yeterli değildir (Açıkgöz, 2003). Öğrencilerin yaptıkları çalışmalar birbirini tamamlarsa işbirlikli öğrenme olur. Öğrenciler sadece izleyerek ve dinleyerek öğrenmekten ziyade aktif olarak bir şey yaptıklarında daha fazla şey öğrendiklerini bilinmektedirler. İşbirlikli öğrenme doğası gereği aktif bir yaklaşımdır. Bunun ötesinde, işbirliği öğrenmeyi birkaç şekilde artırır. Bireysel olarak çalışan zayıf öğrencilerin takıldıkları yerlerde pes etme ihtimalleri yüksektir; birlikte çalışırlarsa, pes etseler bile devam etmeye güdülenirler.

İşbirliğine dayalı öğrenme yöntemi öğretim kademelerin tamamında kullanılabilir niteliğe sahip ender yöntemlerden biridir. Bu yöntemin eğitimin üç temel alanı olan bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarda yer alan davranışların (amaçların, hedeflerin, kazanımların) kazanılmasında etkili olduğu bilimsel araştırma sonuçlarıyla tespit edilmiştir (Arısoy & Tarım, 2013). İşbirlikli öğrenmenin faydaları konusunda kanıtlanmış bilimsel çalışmalar olduğu halde, bu yaklaşımı sınıflarda uygulamanın her zaman çok kolay olmadığı düşünülmektedir. Bu yaklaşımın sınıflarda uygulama sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşılabilir. Bu sorunların şu şekilde olacağı düşünülmektedir. Zeki öğrenciler daha yavaş öğrenme becerisine sahip olan takım arkadaşlarından dolayı motivasyonlarını kaybedebilirler. Kendine güveni olmayan öğrenciler ise grup çalışmalarında dikkate alınmadıklarından ve önemsenmediklerinden yakınabilirler. İşbirlikli öğrenme becerilerine sahip öğretmenlerin, bu problemlerle nasıl baş edeceklerini bildikleri düşünülmektedir. Fakat bu süreci iyi idare edemeyen öğretmenlerin geleneksel, öğretmen merkezli paradigmaya geri dönmeleri hem kendileri hem de öğrencileri için kayıp anlamına gelebilir. Bununla beraber işbirlikli öğretim uygulamaları sürecinde öğrencilerden kaynaklanan bu tür durumların bilinmesinin öğretmenlerin sorun çözme becerilerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

2. İŞBİRLİKLİ ÖĞRENMENİN DOĞASI

İşbirlikli öğrenme oldukça yeni bir kavram olarak eğitim-öğretim ortamlarında yerini almıştır. Öğrenmede işbirliği yeni olmamakla beraber, bir düşünce ve tasarım olarak “İşbirlikçi Öğrenme” öğrenmenin özel ve ayrıntılı bir sistemidir (Atıcı ve Gürol, 2000). İş birliğine dayalı öğrenme, basitçe; öğrencilerin küçük gruplar hâlinde çalışarak ve birbirinin öğrenmesine yardım ederek öğrenmeyi gerçekleştirme süreci olarak tanımlanabilir (Açıkgöz, 2009). Johnson ve Johnson (1989)’a göre, işbirliğine dayalı çabaların niteliğinin yüksek olması için öğrencilere küçük grup becerileri ve kişiler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği öğretilmelidir. Johnson & Johnson (1989) modeline göre, işbirlikçi öğrenme sürecinde öğrencilerin belirli bir amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki ilkelere uymaları gerekir.

1. Olumlu Bağlımlılık: İşbirliğine dayalı öğrenmenin özünü oluşturan bu ilk ögesi, grup üyelerinin her birinin, gruptaki diğerlerinin de öğrenmesinden sorumlu oldukları bilincine sahip oluşunu ifade eder. Öğrenciler belirgin bir amacı yerine getirmek için birbirlerine güvenirlir. Eğer takım üyelerinden herhangi biri kendi payına düşeni yapmazsa, sonuçlarına herkes katlanır.

2. Bireysel Sorumluluk: Bir gruptaki bütün öğrenciler çalışmalarında kendi paylarına düşeni gerçekleştirme konusunda ve öğrenilecek her şeyin öğrenilmesi hakkında sorumluluk alırlar.

3. Yüz yüze Destekleyici Etkileşim: Grup çalışmasının bir kısmı eşit bölümlere ayrılmış ve bireysel olarak yapılabilir de, bir kısmının da grup üyelerinin birbirlerine geri bildirim vererek, düşünmeye zorlayarak ve sonuca ulaşmalarını sağlayarak ve belki de en önemlisi birbirlerine öğretmek ve birbirlerini destekleyerek etkileşim halinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

4. İşbirlikçi Becerilerin Uygun Kullanımı: Öğrenciler güven oluşturma, liderlik, karar verme, iletişim ve çatışma yönetim becerilerini ilerletmeleri ve geliştirmeleri konusunda teşvik edilirler.

5. Grup Olarak Çalışma: Takım üyeleri grup hedeflerini belirlerler, bir takım olarak neyi iyi yaptıklarını periyodik olarak değerlendirirler ve gelecekte daha etkili bir şekilde çalışmalarını için yapacakları değişiklikleri belirlerler.

3. İŞBİRLİKÇİ ÖĞRENMEYİ UYGULAMA

İşbirlikli öğrenme kuramını kullanmanın yararları çeşitli araştırmalarla desteklenmektedir. Fakat bu durum yöntemin bütünüyle sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu yöntemin okullarda uygulanmasında karşılaşılan temel sorunlardan birinin ülkemizde okul bina yapısının işbirlikçi öğrenme yaklaşımına uygun olmamasıdır. Mevcut okul binalarıyla işbirlikçi etkinlikler yapılabilir. Fakat bu bina yapılarında etkinlik uygulamalarında hem okul yönetimlerinin hem de öğretmenlerin çeşitli sorunlar yaşadıkları düşünülmektedir.

İşbirlikli öğrenme yöntemini uygularken bazı basamakları göz önünde tutarak hazırlık yapılmalıdır. Sönmez (1994)’e göre işbirlikçi öğrenme altı basamaktan oluşmaktadır. Bu basamaklar hedefleri saptama, kaynaklarla öğrenciye bilgi sunma, bir konuda çalışacak öğrencilerden küçük grup oluşturma, gruba belirlenen konu üzerinde çalışması için belli bir zaman verme ve onların takım halinde çalışmalarına

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

yardım etme, sonuçları değerlendirme ve hem bireyin, hem de grubun erişisini kavramadır.

İşbirlikli öğrenme gruplarının başarısı için öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Öğretmenler öğrencilerden oluşan grupların takım politikalarına rehberlik etmelidirler. Yapılacak işlerin bir listesinin olup olmadığını gözden geçirmelidirler. Takım çalışmalarının başarısı için uygun zaman verilmelidir. Takımların öz değerlendirmelerini yapmaları sağlanmalıdır.

Tablo 1. Geleneksel Sınıflarla İşbirlikçi Öğrenme Sınıflarının Karşılaştırılması

İşbirlikli Öğrenme Grupları	Geleneksel Öğrenme Grupları
Olumlu bağımlılık	Bağımlılık yok
Bireysel sorumluluk	Bireysel sorumluluk yok
Benzeşik olmama (Ayrışıklık)	Benzeşiklik
Paylaşılan liderlik	Görevlendirilmiş tek lider
Paylaşılan sorumluluk	Sadece kendisinden sorumlu olma
Görev ve birliktelik önemli	Yalnızca görev önemli
Sosyal beceriler doğrudan öğretilir	Sosyal beceriler var sayılır ve göz ardı edilir
Öğretmen izler ve müdahale eder	Öğretmen grup işlevini göz ardı eder
Gruplar etkili şekilde işler	Grup süreci yoktur

Kaynak: (Johnson, Johnson ve Holubec, 1994, Akt. Baş,2012)

4. İŞBİRLİKLI ÖĞRENME GRUPLARINI OLUŞTURMA

İşbirlikli öğretim yönteminin doğasında etkileşimli grupların oluşturulması bulunmaktadır. Öğretmenler öğrencilerin kendi takım arkadaşlarını seçmelerine izin vermektense öğrencilerle beraber takımları oluşturmalarıdır. Öğrencilerin kendi takımlarını oluşturmaları istenirse, başarılı öğrenciler başarılı olan arkadaşlarını, yakın arkadaşlar kendilerine yakın olan arkadaşlarını seçeceklerdir. Yıldız'a (1998) göre, işbirlikçi gruplar üç şekilde oluşturulur 1. Formal işbirlikli öğrenme grupları: Bu tür gruplar bir ders saati veya birkaç hafta süreli olarak oluşturulabilir. Öğrenciler bizzat katılarak materyali organize eder, açıklar, özetler ve mevcut kavramlar ile birleştirir. 2. İnfomal işbirlikli öğrenme grupları: Birkaç dakika ile bir ders arasında değişen süreler için oluşturulur. Bu sistem konuşma, gösteri, film ve video gibi doğrudan öğretimde kullanılır. Öğrencilerin dikkatlerinin öğretilmek istenen materyale çekilmesi amaçlanır. 3. İşbirliği esaslı gruplar: Bunlar uzun sürelidir (En az bir yıl). Heterojen gruplardır. Üyelik kalıcıdır. Yardımlaşma, teşvik, akademik gelişmeye yardım vardır. Uzun dönemli sorumluluk yükleyen ilişkiler oluşturulur.

Takım oluşturmada aşağıdaki kriterler dikkate alınmalıdır:

1. Projeler için dört-beş kişilik öğrenci grupları oluşturmalı
2. Takımlara seçilen öğrencilerin heterojen olmasına dikkat edilmeli
3. Eğer çalışmalar sınıf dışında yapılması gerekiyorsa, hafta ortasında benzer buluşma koşullarına sahip bireyleri aynı grupta toplamaya çalışılmalı
4. İşbirlikli çalışmalarda çabuk pes edebilecek öğrencilere dikkat edilmeli.

Takım çalışmalarında takım üyelerine farklı rollerin verilmesi ve bu rolleri yerine getirme sürecinin üyeler arasında olumlu bağlılığı artıracığı düşünülmektedir.

Olumlu bağlılığı artırmak için koordinatörün takım üyelerine ne zaman ve nerede buluşması gerektiğini hatırlatması gerekir. Toplantılarda herkesin görevine yoğunlaşması, yazıcının teslim edilecek materyali hazırlaması; kontrolörün teslim edilmeden önce çalışmanın son halini kontrol etmesi gerekmektedir. Ayrıca çalışmanın zamanında teslim edilip edilmediğinin kontrol etmesi gerekir. Kısaca, doğru uygulandığında işbirlikli öğrenmenin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. İşbirliğine dayalı öğrenme gruplarını oluştururken çeşitli öğrenme düzeylerine sahip öğrencilerin aynı grupta bir arada çalıştırılmasına ve takım başarısının gruptaki her bireyin başarısına bağlı olarak belirlenmesine özen gösterilmelidir

İşbirlikli öğrenmede bireysel sorumluluğu sağlamanın önemli olduğu düşünülmektedir. Öğretmenlerin proje çalışmalarında öğrencilere materyalleri nasıl sağlayacakları konusunda rehberlik yapmaları gerekir. Takım üyelerinin kendi aralarında işbirliğini geliştirmeleri için öğrencilerin sorumluluk almaları sağlamalıdır. Öğrencilerin aileleri ile sorunların çıkmaması için öğretmenlerin öğrencilerden araç-gereç isterken dikkatli olmaları gerekir. Zira öğretmenlerin öğrencilerden talepleri her zaman öğrenci aileleri tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Bu taleplerin zaman zaman aile bireyleri arasında çatışmalara neden olduğu düşünülmektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu alanla ilgili literatürde birçok çalışmaya yer verilmektedir. Bu çalışmalarda, işbirlikli öğrenme yöntem ve teknikleri üzerine yapılan çalışmalar; işbirlikli öğrenme yöntemi ile akademik başarı arasındaki ilişkinin incelenmesi, branşların uygulanmasına yönelik çalışmalar, bilginin kavramsallaştırılmasına ilişkin tutumlar, eleştirisel düşünme, yaratıcı düşünme, yansıtıcı düşünme, güdülenme, sosyal beceriyi geliştirme, vb. değişkenler üzerine odaklandığı görülmektedir. Fakat bu çalışmalar içinde öğretmenlerin yöntemin uygulanmasına ilişkin görüşlerini irdeleyen çalışmaların çok az olduğu görülmektedir.

İşbirlikli öğrenme yöntemi ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda hep olumlu yönlerine vurgu yapılmaktadır. Bu çalışmada bu yöntemin uygulanma sürecinde karşılaşılan sorunlar öğretmenlerin görüşlerine göre analiz edilmiştir. Kuşkusuz mükemmel bir yöntem yoktur. Mükemmel diyebileceğimiz ortamlar vardır. İşbirlikçi öğrenme yaklaşımının uygulanması iyi organize edilmiş öğrenme ortamlarına bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın değişkenleri olan okul müdürleri, öğretmenler, öğrenciler ve öğrenci velileri bu ortamın önemli dinamikleridir. Dolayısıyla bu değişkenlerden kaynaklanan sorunların belirlenmesinin bu yöntemin başarısı için önemli olduğu düşünülmektedir.

İzmir Bornova'da orta öğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin işbirlikli öğrenme sürecinde karşılaştıkları farklı problemleri belirlemek ve öğretmen görüşleri doğrultusunda bu problemlere yönelik çözümler oluşturmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ülkemizde 2004 yılından beri öğretmenlerin derslerinde aktif öğrenme yöntemlerini uygulamaları konusunda gerekli çalışmalar yapılmaktadır. Öğretmenler işbirlikli öğrenme tekniklerini uygularken okul yönetiminden, velilerden, öğrencilerden ve çevresel faktörlerden destek beklemektedirler. Bu çalışma öğretmenlerin işbirlikli öğrenme yöntemi ile ilgili

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

karşılaştıkları sorunları belirlemeyi amaçlanmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki problemlere yanıt aranmıştır.

İşbirlikli öğrenme yönteminin uygulanmasında;

1. Okul yönetiminden kaynaklanan güçlükler nelerdir?
2. Öğretmenlerden kaynaklanan güçlükler nelerdir?
3. Öğrencilerden kaynaklanan güçlükler nelerdir?
4. Velilerden kaynaklanan güçlükler nelerdir?

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Deseni

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim çalışmalarında veri kaynağı olarak seçilen katılımcılar, çalışmada odaklanılan olguyu deneyimlemiş, bu olguyu dışarıya yansıtabilecek bireylerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırma deseninde amaç olgular hakkında detaylı bilgi elde etmek ve kişisel deneyimlerin kaynağına ulaşmaktır (Aydın Günbatır, 2019). Bu nedenle araştırmada belirlenen olguyu daha iyi yansıtabilecek olan öğretmenlerin işbirlikçi öğrenme ile ilgili yaşadıkları sorunlara yönelik görüşleri alınmış, alınan görüşlerin yorumları yapılmıştır.

5.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2019/2020 eğitim-öğretim yılında İzmir ili Bornova ilçesi ortaöğretim kurumlarında görev yapan 32 öğretmen oluşturmaktadır. Özellikle İzmir'in seçilmesinin nedeni ise İzmir'in yapılandırmacı yaklaşımın uygulama sürecinde pilot il olmasıdır. Çalışma grubunun belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yönteminden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada maksimum çeşitliliği sağlamak için bazı değişkenlerden yararlanılmıştır. Örneklemin doğasına uygun olarak öğretmenlerin hizmet süreleri, öğretmenlerin öğrenim düzeyleri, okul türü ve mezun olduğu fakülte ölçüt olarak alınmıştır.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Demografik özellikler		n	%
Cinsiyet	Kadın	20	% 53
	Erkek	18	% 47
	Toplam	38	% 100
Meslekteki Kıdem	1-5 yıl	3	% 9
	6-10 yıl	7	% 18
	11-15 yıl	6	% 16
	16-20 yıl	9	% 24
	21-25 yıl	11	% 28
	26 yıl ve üzeri	2	% 5
	Toplam	38	% 100
Öğrenim Durumu	Lisans	24	% 63
	Yüksek Lisans	8	% 21

	Doktora	6	% 16
	Toplam	38	100
Okul Türü	Fen Lisesi	12	% 32
	Anadolu Lisesi	16	% 42
	Meslek Lisesi	10	% 26
	Toplam	38	% 100
Mezun olduğu Fakülte	Eğitim Fakültesi	21	%55
	Fen-Edebiyat Fakültesi	17	%45
	Toplam	38	% 100

Katılımcıların %53'ü (20) kadın, %47'(18) erkektir. Öğretmenlerinin meslekteki kıdemlerine baktığımızda; % 9'u (3) 1-5 yıl, % 18'i (7) 6-10 yıl, % 16'sı (6) 11-15 yıl, % 24'ü (9) 16-20 yıl, % 28'i (11) 21-25 yıl, %5'i (2) 26 ve üzeri yıl kıdeme sahiptir. Öğretmenlerin öğrenim durumları; % 63'ü (24) lisans; %21'i (8) yüksek lisans ve % 16'sinin (6) doktora derecesine sahip olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin % 32'si (12) Fen Lisesinde, % 42'si (16) Anadolu Lisesinde ve % 26'sı (10) ise meslek lisesinde görev yapmaktadır. Öğretmenlerin % 55 (21) eğitim fakültesi, %45'i ise fen-edebiyat fakültesinden mezun olmuşlar.

5.3. Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanması amacıyla literatürde yer alan ilgili çalışmaların incelenmesi sonucunda araştırmacı tarafından açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formu iç geçerliliğini sağlamak için üniversitede alanında uzman olan üç öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan alınan geri bildirimler ile yarı yapılandırılmış görüşme formuna son şekli verilmiştir. Hizmet süresi 1-5 ile 20 ve ötesi olan iki öğretmen ile pilot görüşme yapılmış görüşme sorularının istenen geçerlik düzeyine sahip olduğu anlaşıldıktan sonra veri toplama sürecine geçilmiştir. Alınan ses kayıtları ve görüşme notları araştırmacı tarafından Excel tablosuna aktarılmıştır. Betimsel analiz için, her bir araştırma sorusuna yanıt olabilecek veriler belirli temalar altında gruplandırılıp tanımlanmıştır.

5.4. Verilerin Analizi

Bu araştırma, izlediği süreç ve konusu bakımından nitel araştırma yaklaşımları içerisinde yer alan betimsel analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2011) Bu araştırmada verilerden temalar çıkarılarak frekansları belirlenip ilişkili oldukları temalar tablolar yardımıyla sunulmuştur. Tablolar anket sorularına uygun olarak belirlenen başlıklar altında verilmiş ve katılımcıların cevaplarından alınan doğrudan alıntılar yardımıyla desteklenmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Okul Yönetiminden Kaynaklanan Güçlüklere İlişkin Tanımlamaları

Temalar	f	katılımcılar
Yöneticilerin işbirlikli öğrenme konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları	24	K2, K3, K5, K6 K7, K8, K9, K11, K12 K13, K15, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K24, K26, K27, K28, K29, K30, K32
Yöneticilerin sıklıkla okulun yeterli olanaklara sahip olmadığını belirtmeleri	17	K1, K5, K6, K7, K8, K9, K11, K16, K17, K19, K20, K21, K24, K25, K26, K28, K29
Yöneticilerin işbirlikli öğrenme ortamlarını oluşturmada isteksiz davranmaları	15	K2, K6, K8, K11, K15, K18, K20, K21, K23, K25, K26, K28, K29, K30, K32
Okul yöneticilerinin sınıfların yapısını etkinliklere göre yapılandırmamaları	13	K1, K6, K9, K10, K12, K15, K18, K19, K21, K23, K 25, K29, K31.
Okul yöneticilerinin istekleri konusunda kendilerini engellemeleri	13	K2, K4, K5, K8, K11, K 14, K18, K20, K23, K26, K28, K29, K31
Yöneticilerin işbirlikli iklimin oluşturulmasında isteksiz davranması	11	K3, K5, K6, K8, K14, K18, K25, K26, K29, K30, K31.
Yöneticilerin işbirlikli örgüt kültürü geliştirmenin otoritelerini sarsacağını düşünmeleri	10	K2, K7, K10, K15, K18, K23, K24, K27, K29, K32.
Yöneticilerin işbirlikli kültürünün oluşması için çevre ile iletişim kurulmasında isteksiz davranmaları	8	K1, K9, K15, K16, K22, K27, K29, K 31.

Öğretmenler okul müdürlerinin işbirlikli öğrenme konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını (24), yöneticilerin sıklıkla okulun yeterli olanaklara sahip olmadığını belirttikleri (17), işbirlikli öğrenme ortamlarını oluşturmada isteksiz davrandıklarını (15), sınıfların yapısını etkinliklere göre yapılandırmadıkları (13), okul yöneticilerinin istekleri konusunda kendilerini engellediklerini (13), işbirlikli iklimin oluşmasına karşılık isteksiz davrandıklarını (11), işbirlikli örgüt kültürü geliştirmenin otoritelerini sarsacağını düşündüklerini (10), işbirlikli kültürün oluşması için çevre ile iletişim kurmalarına karşı isteksiz davrandıklarını (8) belirtmişlerdir. Katılımcılardan üç kişinin bu konuda görüşleri şu şekildedir.

İyi bir üniversiteden mezun oldum. Sınıfta işbirlikli etkinlikler yapmak istedim. Sınıfların yapısı uygun olmadığı için okul müdüründen sınıfın yapısından birkaç

değişiklik yapmasını istediğimde okul müdürü düzenlerinin güzel olduğunu söyleyerek değişiklik yapmaya yanaşmadı (K6)

Etkinlik yapmak için çevre ile diyalog kurmak istediğimde okul müdürü her seferinde mevzuatı önüme çıkardır. Çevre ile etkileşimde hep haberinin olmasını istiyor. Bu durum benim hevesimi kırdı. Şu an kısa sürede tükendim. Müdürle başım belaya girmesin diye istedikleri gibi davranıyorum. (K23)

Ben Anadolu'nun çeşitli yerleşim birimlerinde görev yaptım. Branşında tecrübelerimi daha aktif yöntemler kullanarak öğrenciler ile paylaşmak istediğimde her seferinde okul müdürünün engeliyle karşılaştım. Bu konuyu okul müdürü ile değişik zamanlarda paylaştığımda müdürümüzün bu konularda bilgi sahibi olmadığını fark ettim. Temel algım şu okul müdürlerinin çoğu bu konuda yeterli bilgiye sahip değiller(K30).

Tablo 4:Katılımcıların Öğretmenden Kaynaklanan Güçlüklere İlişkin Tanımlamaları

Temalar	f	katılımcılar
İşbirlikli öğrenme ortamlarını oluşturmada güçlük yaşadıkları	22	K2, K4, K5, K6, K8, K10, K11, K13, K14, K15, K17, K18, K20, K23, K24, K25, K26, K28, K30, K31
Lisans eğitimleri sürecinde işbirlikli öğrenme etkinlikleri konusunda yeterli eğitime almadıkları	18	K1, K2, K4, K6, K7, K9, K11, K12, K14, K15, K17, K19, K23, K24, K28, K30, K31
Velilerin işbirlikli öğrenme etkinlikleri konusunda kendilerini eleştirdikleri	16	K3, K5, K6, K8, K10, K11, K13, K14, K17, K18, K20, K22, K25, K27, K28, K32
İşbirlikçi öğrenme etkinliklerini yürütecekleri ortam bulamadıkları	14	K1, K4, K5, K6, K8, K10, K13, K14, K17, K18, K21, K24, K27, K28
Etkinlik sürecinde yan sınıfların rahatsız olmaları	12	K1, K4, K9, K10, K14, K17, K19, K21, K24, K26, K27, K30
İşbirlikçi öğrenme etkinliklerinden sonra sınıf kontrolünü sağlamada güçlükler yaşanmaları	10	K3, K6, K8, K13, K17, K20, K23, K25, K27, K30
Geleneksel sınıf düzenine alışık olan meslektaşları tarafından eleştirildikleri	8	K1, K4, K7, K10, K13, K16, K22, K25
Öğretmenlerin etkinliklere ilişkin materyal bulmada güçlük yaşamaları	8	K3, K7, K10, K14, K16, K22, K23, K27

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

Teknolojik araçları kullanmaya ilişkin kendilerini yetersiz hissetmeleri	7	K1, K3, K8, K11, K17, K22, K25
--	---	--------------------------------

Katılımcılar öğretmenlerden kaynaklanan güçlükleri, işbirlikli öğrenme ortamlarını oluşturmada güçlükler yaşadıklarını (22), lisans eğitimleri sürecinde işbirlikli öğrenme etkinlikleri konusunda yeterli eğitim alamadıklarını (18), velilerin işbirlikçi öğrenme etkinlikleri konusunda kendilerini eleştirdiklerini, (16) işbirlikli öğrenme etkinliklerini yürütecekleri ortamlar bulamadıklarını (14), etkinlik sürecinde yan sınıfların rahatsız olduklarını (12), işbirlikli öğrenme etkinliklerinden sonra sınıf kontrolünü sağlamada güçlükler yaşadıklarını, (10) geleneksel sınıf düzenine alışık olan meslektaşları tarafından eleştirildiklerini (8), etkinliklere ilişkin materyal bulmada güçlük yaşadıklarını (8), teknolojik araçları kullanmaya ilişkin kendilerini yetersiz bulduklarını (7) belirtmişlerdir. Katılımcılardan üç kişinin bu konuda görüşleri şu şekildedir.

Bu okula atandığımda çok şey yapabileceğime inanıyordum. Fakat farklı olarak yapmak istediğim şeyler ile ilgili hep engellendiğimi düşündüm. Zaman zaman kendi lisans eğitimimi sorguladım ve bazı şeylerin eksik kaldığını fark ettim. (K14)

Aslında lisans eğitimim sürecinde bu tür yöntemlerin uygulamasına dönük çok güzel eğitim aldım. Burada bu yöntemleri uygularken sınıfı yeniden toplamakta zorluk yaşıyorum (K32)

Bu okuldan sıkıldım. Beraber yaşamayı bilmiyorlar. Ne yapsak soruna dönüşüyor. Gürültü yapıyorum diye öğretmenler odasında imalı imalı sözlere maruz kalıyorum (K18)

Tablo 5: Katılımcıların Öğrencilerden Kaynaklanan Güçlüklerle İlişkin Tanımlamaları

Temalar	f	katılımcılar
İşbirlikli öğrenme etkinliklerini oyun olarak algılamaları	25	K1, K3, K4, K5, K7, K8, K10, K11, K13, K14, K15, K17, K18, K20, K21, K22, K23, K24, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32
İşbirlikli öğrenme etkinlikleri ile merkezi sınav soruları arasında bağ kuramamaları	21	K2, K4, K5, K6, K7, K9, K10, K12, K13, K14, K16, K17, K19, K21, K22, K24, K25, K27, K28, K30, K32
Akranları ile beraber iş yapma güçlüğü yaşamaları	18	K3, K5, K6, K9, K10, K12, K14, K15, K17, K19, K20, K22, K23, K25, K26, K29, K31, K32

Etkinlikler için gerekli ön hazırlığa dikkat etmemeleri	14	K1, K4, K6, K7, K9, K12, K15, K16, K18, K21, K24, K27, K30, K31
Etkinlikler konusunda ailelerini yeterince bilgilendirmemeleri	12	K2, K5, K8, K13, K16, K18, K21, K22, K25, K26, K28, K29
İşbirlikçi öğrenme kurallarına uymada isteksiz davranmaları	9	K5, K8, K9, K12, K16, K19, K20, K29, K32
İşbirlikli öğrenme etkinliklerinin gerçek yaşama benzerlik göstermemesi	7	K7, K9, K14, K17, K20, K21, K26

Öğretmenler öğrencilerden kaynaklanan güçlükleri, işbirlikçi öğrenme etkinliklerini oyun olarak algılamalarını (25), işbirlikli öğrenme etkinlikleri ile merkezi sınav soruları arasında bağ kuramadıklarını (21), akranları ile beraber iş yapma gücünü yaşamalarını (18), etkinlikler için gerekli ön hazırlığa dikkat etmemelerini (14), etkinlikler konusunda ailelerini yeterince bilgilendirmediklerini (12), işbirlikli öğrenme kurallarına uymada isteksiz davranmalarını (9) ve işbirlikçi öğrenme etkinliklerinin gerçek yaşama benzerlik göstermediğini (7) belirtmektedirler.

Etkinlik bittikten sonra derse dönmek istediğimde hemen başaramıyorum. Öğrenciler bu durumu bir kazanım olarak düşünmüyorlar. Çok eğlendiklerini ve devam etmemi istiyorlar(K27)

İşbirliğine dayalı etkinlik uygulamalarına çok önem veriyordum. Öğrencilerden aldığım dönütlerde onlara hak verdim. Maalesef yaptığımız iş sınavlarda fazla işe yaramıyor.(K11)

Günümüzde çocuk sayısı çok hızlı bir şekilde azalıyor. Bulduğum bölgede boşanma oranları hızla artmaktadır. Çocuklar aile içinde yaşadıkları sorunları okula getirmektedirler. Aslında sosyal medyanın etkisi de var. Kimse ile paylaşımına girmek istemiyorlar. Çocuklar başkaları ile paylaşımından mutlu olmuyorlar(K22)

Tablo 6: Katılımcıların Velilerden Kaynaklanan Güçlüklerle İlişkin Tanımlamaları

Temalar	f	katılımcılar
Etkinliklere destek olma konusunda çocukları tarafından baskılandıklarını	21	K2, K3, K5, K7, K8, K10, K11, K13, K15, K16, K19, K20, K22, K23, K24, K25, K27, K28, K29, K31, K32
Etkinlik performanslarının sınav notlarına yeterince yansımadığını	18	K1, K3, K5, K6, K8, K9, K11, K13, K15, K16, K19, K22, K24, K25, K27, K29, K31, K32
Çocuklarının eve çok yorgun döndüklerini	14	K3, K5, K6, K8, K11, K15, K18, K20, K22, K23, K24, K27, K28, K30
Derste etkinliklere ayrılan zamanı anlamlı bulmadıklarını	12	K1, K5, K9, K14, K16, K20, K22, K26, K27, K29, K30, K32

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

Etkinlikler için bütçelerinden para ayırmak zorunda kaldıklarını	11	K2, K6, K9, K10, K14, K17, K20, K21, K25, K28, K31
Okul yönetiminin sorunları görmemezlikten geldiğini	8	K5, K6, K8, K12, K17, K20, K23, K26

Araştırmaya katılanlar velilerden kaynaklanan sorunların, etkinliklere destek olma konusunda çocukları tarafından baskılandıklarını (21), etkinlik performanslarının sınav notlarına yeterince yansımadığını (18), çocuklarının eve çok yorgun geldiklerini (14), derste etkinliklere ayrılan zamanı anlamlı bulmadıklarını (12), etkinlikler için bütçelerinden para ayırmak zorunda kaldıklarını (11), okul yönetiminin sorunları görmemezlikten geldiğini (8) belirtmektedirler.

Her etkinlik uygulamasından sonra mutlaka birkaç veliden olumsuz dönütler alıyorum. Çocukları çok yorduğumu ve yorgunluktan ders yapamadıklarını söylüyorlar(K3)

Etkinlikler konusunda okulda yeterli olanağımız olsa bazı sorunları yaşamayacağız. Velilerden ne zaman bir şeyler istesem pişman oluyorum. Öğrenci notlarını verdiğimde çocuklarını çok yormama rağmen notlarına yansımadığını eleştirmişler (K1)

Derslerde yaptığım etkinlikler için öğrenci velilerinden yardım istediğimde veliler bu durumdan çok yakınıyorlar. Çocukların onlar üzerinde baskı yaptıklarını her şeyin en iyisini istediklerini belirtmişler. Bende yoruldum bu eleştirilerden(K27)

Tartışma Ve Öneriler.

Chrislip ve Larson (1994), işbirliğini, ortak çıkarlar doğrultusunda birlikte çalışma biçimi tasarlayan, birlikte ve birbirinden öğrenen, sonuca ulaşmak için yetki ve sorumlulukları paylaşan birden fazla kişi, grup veya işletme arasındaki karşılıklı fayda ilişkisi şeklinde açıklamışlardır. Literatürdeki farklı tanımların ortak yönüne bakıldığında, işbirliğinden söz edebilmek için; paylaşılan bir hedef, bu hedefe yönelik gönüllü, sürekli ve uyumlu şekilde hareket eden birden fazla kişi, grup, örgüt ve bunlar arasında iletişimin var olması öne çıkmaktadır (Zümrüt, 2020). Çağdaş eğitimde öğretmenlerin yeni yöntemler kullanması çocuğun yaşama hazırlanması için önemlidir. Okuldaki eğitimin paydaşlarının işbirlikçi yaşama uygun davranabilmesi için o kültürden gelmesi gerekir. İşbirlikçi iklimin oluşması için çocuğun eğitiminin paydaşları olan insanların iletişimleri önemlidir.

Araştırma kapsamında incelenen öğretmenlerin işbirlikçi öğrenme yöntemi ile ilgili görüşlerinin değerlendirildiği çalışmalarının sayısının çok az olması literatüre özgün bir katkı sunmak açısından önemlidir. İşbirlikçi öğrenme uygulamalarını yaşam biçimi haline getirmek için konuya hakim olmak gerekir. Araştırmanın öneli sonuçlarından biri öğretmenlerin okul müdürlerinin işbirlikçi öğrenme konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarına ilişkin görüşleridir. Burada önemli olarak ifade edilen otuz iki katılımcıdan yirmi dördü bu görüşü ifade etmiştir. Macit ve Aslaner 2019 yılında yaptıkları çalışmada öğretmenlerin bir kısmının işbirlikli öğrenme hakkında bir ders ya da seminer almasına rağmen yeterince bilgiye sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Geriye kalanların öğretmenler ise iyi organize edilmiş

bir işbirlikli sınıfta bile sorunların oluşacağına inandıklarını belirterek araştırmanın bulgularını destekler nitelikte sonuçlar ortaya koydukları görülmektedir.

İşbirlikçi öğrenmenin doğasında uygun öğrenme ortamlarının oluşturulması gerekir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenler işbirlikçi öğrenme ortamlarını oluşturmanın zor olduğunu belirtmişler. İşbirlikçi öğrenme sürecinde uygun sınıf ortamının oluşturulması çok önemlidir. Doymuş-Koç (2012) tarafından yapılan çalışmada işbirlikli öğrenmede öğrencilerin ders sürecine daha aktif bir şekilde katılmalarını sağlamak için uygun bir sınıf ortamının sağlanması gerektiği tespit edilmiştir. Bu bulgular araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Öğretmenlerin lisans eğitim sürecindeki kazanımları onların mesleki başarılarına kaynaklık yapmaktadır. Bu çalışmada öğretmenler lisans eğitimleri sürecinde işbirlikçi öğrenme etkinlikleri konusunda yeterli eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Burada temel sorun üniversite eğitiminin mesleki formasyon kazanmada birkaç adım önde olması gerekir. Yani öğretmenlerin atandıkları okullarda uygulanan programlardan daha geniş bir dağarcığa sahip olmaları beklenir. Fakat araştırma sonuçlarına göre öğretmenler bu durumun böyle olmadığını belirtmişlerdir. Halbuki öğretmen adayları formal eğitim süreçlerinde uygulama okullarına giderek nelerle karşılaşabileceklerini de öğrenmektedir. Buna rağmen öğretmenlerin işbirlikçi öğretim yöntemi gibi çağdaş yöntemleri kavramadan mezun oldukları düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre öğrenciler işbirlikçi öğrenme etkinliklerini oyun olarak algılamaktadırlar. Etkinlik sürecinde gürültünün oluştuğunu ve diğer sınıfların bu durumdan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. İşbirlikçi öğrenme etkinliklerinin başarısı bir çok faktöre bağlıdır bu faktörlerin başında öğretmenin konuya hakimiyeti ve okulun atmosferinin bu duruma uygunluğudur. Eğitim yönetimi sistemimizde geleneksel okul ve sınıf yönetimi ile çağdaş okul ve sınıf yönetimi çatışma halindedir. Bu çatışma durumunun bu tür sonuçlar oluşturduğu düşünülmektedir. Gelici ve Bilgin 2011 yılında yaptıkları çalışmada birçok öğrencinin grup arkadaşları ile anlaşamadığını, grup arkadaşlarının yeterli çaba göstermediğini belirtmiştir. Öğretmenler, sınıfta oluşan gürültüden ve sınıfın kirlenmesinden rahatsız olduğunu söyleyen öğrencilerin de bulunduğunu ifade ederek araştırma sonuçlarını destekleyen sonuçlar elde etmişler. Avşar ve Alkış'n (2007) yılındaki çalışmaları araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Araştırmanın önemli sonuçlarından biri de öğrencilerin işbirlikçi öğrenme etkinlikleri ile merkezi sınav soruları arasında bağ kuramadıklarına ilişkin görüşleridir. İşbirlikçi öğrenme yönteminin geleneksel yöntemlere göre daha iyi olduğunu gösteren çalışmalar vardır. Burada temel sorun öğrencileri bu yöntemin uygulanmasını olumlu bulurken eğitim sistemimizin önemli çıkmazlardan birine dikkat çekmektedirler. Sınıfların içinde ya da sınıfların dışında elde edilen kazanımlar merkezi sınav sonuçlarına yansımadığı sürece öğrencilerin bu tür çelişkilerin yaşayacakları düşünülmektedir. Şengören, 2006 ve Tanel, 2006 yılında yaptıkları araştırma sonucunda öğrencilerin işbirlikli öğrenme konusunda olumlu düşüncelerinin olumsuz düşüncelerine oranla çok daha fazla olduğu görülmüştür. Alan yazında var olan araştırmalar bu sonucu destekler niteliktedir

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

Veliler işbirlikçi öğrenme ortamlarının önemli paydaşlarından biridirler. Araştırma sonuçlarına baktığımızda velilerin hem okul yönetimi ile hem de çocukları ile çatışma yaşadıkları görülmektedir. Veliler etkinliklere hazırlık konusunda çocukları tarafından eleştirildiğini ve velilerin bu durumu şikayet konusu yaptığı görülmektedir. Eski, Özben ve Günbayı'nın (2019) veliler tarafından yapılan şikayetlerin okul yönetimi ve okulda çalışan personelleri olumsuz yönde etkilediği ve bunun neticesinde motivasyon düşüklüğüne yol açtığına dair bulgular da araştırma sonuçlarımızı desteklemektedir.

Öneriler

- 1.Yönetici ve öğretmenlere etkili hizmet içi eğitim etkinlikleri düzenlenmelidir.
- 2.Öğrenci velileri okul yöneticileri ve öğretmenlerin yaşam alanlarına girmeyecek şekilde yönetime katılmalıdır
- 3.Yapılacak okul binaları işbirlikli öğrenme etkinliklerine göre yapılmalıdır
- 4.Okulların materyal üretmeleri teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, K. (2003). *Etkili Öğrenme ve Öğretme*. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları
- AÇIKGÖZ, Ü. K. (2009). *Aktif Öğrenme*, İzmir: Biliş Yayınları.
- ARISOY, B. & TARIM, K. (2013). İşbirlikli öğrenme yönteminin öğrencilerin akademik başarı, kalıcılık ve sosyal beceri düzeylerine etkisi. H.Ü. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 1-14
- ATICI, B. ve Gürol, M. (2000). *Bilgisayar Destekli İşbirlikli Öğrenme*. IX. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi. Atatürk Üniversitesi 27-30 Eylül 2000, Erzurum
- AVŞAR, Z. ve Alkış, S. (2007). İşbirlikli öğrenme yöntemi "birleştirme ı" tekniğinin sosyal bilgiler derslerinde öğrenci başarısına etkisi. *İlköğretim Online*, 6 (2), 197-203
- AYDIN Günbatır, S. (2019). Fenomenolojik araştırma (olgu bilim) yöntemi. H. Özmen & O. Karamustafaoğlu (Ed.). *Eğitimde araştırma yöntemleri* (s. 293-316). Ankara: Pegem.
- BAŞ, K. (2012) *Sosyal Bilgiler dersinde işbirlikçi öğrenme yönteminin yedinci sınıf öğrenci başarısına olan etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- BİLGİN, İ. ve Geban, Ö. (2004). İşbirlikli öğrenme yöntemi ve cinsiyetin sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının fen bilgisi dersine karşı tutumlarına, fen bilgisi öğretimi ı dersindeki başarılarına etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 26, s 9-18. Ankara
- CARTWRIGHT, S. (1993) Cooperative learning can occur in any kind of program" *Young Children*, January, 2- 14
- CHRİSLİP, D.D. ve Larson, C.E. (1994). *Collaborative leadership: How citizens and civic leaders can make a difference*. San Francisco: Jossey-Bass.
- DAVIDSON, N. (1990). *Introduction From Cooperative Learning in Mathematics*, New York: Addison- Wesley,
- DEMİREL, Ö. (2006). *Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- DEMİREL, Ö. (2007). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara, Pegem A Yayıncılık
- DOYMUŞ, k. ve Koç, Y. (2012). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin işbirlikli öğrenme modelini sınıftaki uygulaması, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 174-183.
- ESKİ, N. Özben, D. I. ve Günbayı, İ. (2019). Bimer Ve Cimer 'e gelen şikayetler ile ilgili maarif müfettişlerinin, ilçe milli eğitim müdürlerinin ve şube müdürlerinin görüşleri: bir durum çalışması. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 163-182.
- GELİCİ, Ö ve Bilgin, i. (2011) İşbirlikli öğrenme tekniklerinin tanıtımı ve öğrenci görüşlerinin incelenmesi, *Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1 (1) 40-70
- JOHNSON, D. W. ve Johnson, R. T. (1989). *An Overview Of Cooperative Learning*.(The Effective Teacher). Singapore: McGraw-Hill Book Company.
- KINCAL, R. Y., Ergül, R. ve Timur, S. (2007). Fen bilgisi öğretiminde işbirlikli öğrenme yönteminin öğrenci başarısına etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 156-163
- MACİT, E ve Aslaner, R(2019) Ortaokul matematik derslerinde işbirlikçi öğrenmenin kullanılmasına ilişkin öğretmen görüşleri, *Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2
- SÖNMEZ, V. (1994). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Ankara: Pagem Yayıncılık.
- SLAVİN, E. R. (1983). When does cooperative learning increase student achievement? *Psychological Bulletin*, 94: 3,429-445.
- ŞENGÖREN, S. (2006). *Optik dersi ışıkta girişim kırınım konularının etkinlik temelli öğretimi: işbirlikli öğrenme yönteminin etkilerinin araştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir
- ŞİMŞEK, Ü., Doymuş, K. ve Bayrakçeken, S. (2004). *Lise Düzeyinde Öğrenim Gören Öğrencilere Grupla Öğrenme Metodunun Kazandırdığı Bilgi ve Beceriler*, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Malatya, 6-9 Temmuz, İÜ. Eğitim Fakültesi
- ŞİMŞEK, Ü. Doymuş, K. ve Şimşek, U. (2008). "İşbirlikli öğrenme yöntemi üzerine derleme çalışması: II. işbirlikli öğrenme yönteminin sınıf ortamında uygulanması, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 123-142
- TANEL, R. (2006). *Termodinamiğin ikinci yasası ve entropi konularının öğrenimine işbirlikli öğrenme yönteminin etkilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ULUTAN, E(2018) Dünyada eğitim trendleri ve ülkemizde stem öğrenme etkinlikleri: meb k12 okulları örneği, Eğitim Teknolojileri Geliştirme ve Projeler Daire Başkanlığı-Öğretmen, Ankara
- YILMAZ, A. (2001). İşbirliğine dayalı öğrenme: etkili ancak ihmal edilen ya da yanlış kullanılan bir metod, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 150, s 46-50. Ankara

Ortaöğretim Öğretmenlerinin İşbirlikli Öğrenme Uygulamaları Sürecinde...

- YILDIRIM, A.& Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 8. Baskı, Ankara: Seçkin.
- YILDIZ, V. (1998) *İşbirlikli öğrenme ve geleneksel öğretimin okulöncesi çocuklarının temel matematik başarıları üzerindeki etkileri ve mevcut uygulamalarla ilgili öğretmen görüşleri"* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- ZÜMRÜT, N (2020) *Öğrenme çevikliği ile performans arasındaki ilişkiye işbirlikçi ortamın etkisi*, İstanbul Aydın Üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul

GÜLNAR (MERSİN) GEZENDE KANYONU'NUN TURİZM POTANSİYELİ

TOURISM POTENTIAL OF GÜLNAR GEZENDE (MERSİN) CANYON

ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КАНЫОНА ГЮЛНАР (МЕРСИН) ГЕЗЕНДЕ

Ahmet ATASOY*
Cevat ERCİK**

ÖZ

Gezende Kanyonu, Mersin'in Gülnar İlçesi'nde yer almaktadır. Karst topografyasının genişlediği coğrafyada birbirinden ilginç yeryüzü şekilleri meydana gelmiştir. Kalker formasyonlarının önemli bir derinliğe ulaştığı Gülnar'da yer altı ve yer üstü karstı oldukça çeşitlidir. Doğal turizme konu olan objeler arasında mağara, kanyon vadi, polye, kör vadi gibi şekiller gelmektedir. Bu çalışmada Gezende kanyonu ile yatak çukurları (pothole) turizm açısından incelenmiştir.

Jeomorfolojik olarak Gezende Kanyonu, Ermenek Çayı'nın yarı graben sahasında yer almaktadır. Grabenin oluşmasında tektonizma etkili olurken, vadinin derine doğru aşındırmasında ise karstik süreçler etkili olmuştur. Fay hattına yerleşen Ermenek Çayı derine doğru yatağını aşındırırken dipteki Jura dönemine ait mermer ve kalkerlere saptanmıştır. Sel rejimli Ermenek Çayı sürüklediği kaya blokları ile çakıl taşları vasıtasıyla Gezende Kanyonu'nda girdap hareketine yol açmıştır. Milyonlarca yıldan beri devam eden bu girdap hareketiyle Gezende kanyonunda yatak çukurları meydana gelmiştir. Bu çukurlar 1 m çapın ve 2-3 metre derinlikte olup, vadinin 4 km'lik bölümünde birlerce örnekten oluşmaktadır. Tek ve birleşik örnekleri olan bu yatak çukurları asılı bir şekilde veya vadinin tabanına dağılmış bir şekilde bulunmaktadır. İlginç özellikleri nedeniyle merak konusu bu şekiller macera ve doğa turizmi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Gezende kanyonu alternatif turizm türleri açısından irdelenmiştir.

Bu amaçlarla Gezende kanyonu ile çevresinde yoğun arazi çalışmaları yapılmış ve görüşmeler tamamlanmıştır. Konunun somutlaştırılması için alana ait veriler toplanarak her biri turizm açısından açıklanmıştır. Saha ile ilgili fiziki haritalar, sıcaklık, yağış, litolojik ve jeoloji haritası çizilerek konu açıklanmıştır.

* ORCID: [0000-0002-5076-408X](https://orcid.org/0000-0002-5076-408X), Prof. Dr. Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, ahmetatasoy@mersin.edu.tr

** ORCID: [0000-0002-9768-0027](https://orcid.org/0000-0002-9768-0027), Öğretim Göv. Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, cevatercik@mersin.edu.tr

Gülнар (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

Çalışmanın sonuç kısmında kanyon ve yatak çukurları ile ilgili bir takım sorunlar tespit edilmiştir. Bu sorunlara yönelik bir takım öneriler sunulmuştur. Bütün bu çalışmalardan sonra kanyon ve yatak çukurlarının turizme kazandırılması sonucuna varılmıştır. Kanyonda sürdürülebilir bir turizm faaliyetinin olabilmesi için yatak çukurları ile birlikte Gezende Kanyonunun tabiat parkı olarak ilan edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gülнар, Kanyon, Yatak Çukurları, Turizm, Jeomorforturizm.

ABSTRACT

Gezende Canyon is located in Gulnar District of Mersin. In the geography where the karst topography has expended, landforms that are interesting than each other have emerged. In Gulnar, where limestone formations reach a significant depth, underground and aboveground karst is quite diverse. Among the objects, subject to natural tourism, there are shapes such as cave, canyon valley, blind valley. In this study, Gezende Canyon and bed pits (potholes) were examined in terms of tourism.

Geomorphologically, Gezende Canyon is located in the half-graben area of Ermenek Stream. As tectonism was effective in the formation of the graben, karstic processes were effective in the deep eroding of the valley. As Ermenek Stream, which is settled on the fault line, eroding its bed towards the deep, marble and limestones which belong to The Jura Period were detected at the bottom. Ermenek Stream, which has flood regime has caused a vortex motion in Gezende Canyon by the means of the rock blocks and pebble stones it has dragged. With this vortex motion that has been going on for millions of years, bed pits have formed in Gezende Canyon. These pits are 1m. in diameters and 2-3 meters depth and consist of thousands examples in 4 km. section of the valley. These bed pits, which are single or compound examples are either suspended or scattered at the bottom of the valley. Due to their interesting features, these shapes are of great importance in terms of Adventure and Nature Tourism. Therefore, Gezende Canyon has been examined in terms of Alternative Tourism types.

To this end, intensive field studies were carried out and negotiations were completed around Gezende Canyon. In order to embody the subject, the necessary data related to the field was provided and each one was explained in terms of tourism. The subject is explained by drawing physical maps, temperature, precipitation, lithological and geological maps related to the field.

In the conclusion of the study, a number of issues related to the canyon and bed pits have been identified. A number of recommendations have been submitted for these issues. After all these studies, it was concluded that the canyon and bed pits should be brought to tourism. In order to have a sustainable tourism activity in the canyon, Gezende Canyon along with its bed pits should be declared as a natural park.

Key words: Gülнар, Canyon, Bed Pits, Tourism, Jeomorfortourism.

АННОТАЦИЯ

Каньон Гезенде расположен в районе Гюльнар города Мерсин. В географии, где расширился карстовый рельеф, появились интересные формы рельефа. В Гюльнаре, где известняковые образования достигают значительной глубины, подземный и надземный карст весьма разнообразен. Среди объектов природного туризма есть такие формы, как пещеры, долины каньонов и слепые долины. В этом исследовании каньон Гезенде и его котлованы (ямы) были изучены с точки зрения туризма.

Каньон Гезендэ геоморфологически расположен в полуграбеновом районе ручья Эрменек. В то время как тектонизм был эффективен при формировании грабена, карстовые образования также были эффективны при эрозии глубокой долины. Во

время размыва ручья Эрменек, расположенного на линии разлома, глубоко под ним были обнаружены мрамор и известняки юрского периода. Ручей Эрменек, имеющий режим паводков, вызвал образование вихря в каньоне Гесенд из-за утащенных им каменных блоков и гальки. Благодаря этому вихревому движению, которое длилось миллионы лет, в каньоне Гесенд образовались ямы. Эти ямы 1м. Он состоит из тысяч образцов диаметром, 2-3 метра в глубину и 4 км. область долины. Эти одиночные или сложные ямы либо подвешены, либо разбросаны по дну долины. Эти формы имеют большое значение с точки зрения приключенческого и природного туризма из-за их интересных особенностей. По этой причине каньон Гезенде был исследован с точки зрения альтернативного туризма.

С этой целью были проведены интенсивные полевые исследования и завершены переговоры вокруг каньона Гезенде. Для реализации предмета были предоставлены необходимые данные, относящиеся к этой сфере, и каждая из них была объяснена с точки зрения туризма. Тема объясняется составлением физических карт, карт температуры, осадков, литологических и геологических карт, связанных с месторождением.

В заключение исследования был выявлен ряд проблем, связанных с каньоном и котлованами. По этим вопросам был представлен ряд рекомендаций. После всех этих исследований был сделан вывод о том, что каньон и котлованы следует довести до туризма. Для того, чтобы в каньоне была продолжительная туристическая деятельность, каньон Гезенде вместе с его руслами должен быть объявлен природным парком.

Ключевые слова: Гюльнар, каньон, котлованы, туризм, джоморфотуризм.

1. GİRİŞ

Boğaz veya kanyon şeklindeki vadiler derine doğru aşındırmayla ortaya çıkan vadi tipleridir. Vadilerin ilk kuruluş evrelerinde ortaya çıkan bu tip vadiler genellikle yarı kurak iklim bölgelerinde meydana gelmektedir. Herhangi bir akarsu vadisinde yamaçların işlenmesi, yağışların yetersizliği, zeminin geçirimli kayalardan meydana gelmesi gibi nedenlere bağlı olarak akarsuyun yatağı derinleşir ve sonuçta kanyon şeklinde dar ve derin vadi şekilleri meydana gelmektedir (Hoşgören, 2013). Genel özellikleriyle kanyonlar bu kaidelere bağlı olarak meydana gelmektedir. Ancak istisnai oluşum özelliğine sahip kanyon şeklindeki vadiler de vardır. Bu istisnalardan biri de Gezende Kanyonu'dur. Gezende kanyonu dar ve derin bir vadi sistemi olmakla birlikte diğer vadi sistemlerine benzemektedir. Ancak kanyonun fay hattını takip etmesi, sert dirsekler şeklinde kıvrılması Gezende kanyonunu farklılaştığı özelliklerden biridir. Ermenek Çayı havzası 1000 mm'den daha fazla yağış almaktadır. Yağış sularının büyük bir kısmı karstik ve fay kaynakları şeklinde akarsuyu beslemektedir.

Ülkemizde turizm faaliyetleri, zamanla birlikte değişen sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak, gelişen ekonomi ve turistlerin istekleri doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Kıyılarına bağlı turizm faaliyetleri değişen şartlara bağlı olarak dağlara, kırsal kesimlere, termal alanlara ve kültürel miras bölgelerine kaymaya başlamıştır (Aydınözü, İbret ve İmat, 2012). Bu kapsamda Türkiye'de pek çok kanyon turizme açılmıştır. Turizme açılan bu kanyonlar arasında Valla Kanyonu, Köprülü Kanyonu, Çoruh Vadisi, İhlara Vadisi, Güver Kanyonu, Lamas Kanyonu ve Göksu Kanyonu

Gülner (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

başta gelmektedir. Kanyonlarda doğa yürüyüşleri, yaban hayatı izleme, manzara seyretme, fotoğraf çekme, rafting, kanyoning gibi pek çok aktiviteler yapılmaktadır (İbret, 2006, Özdemir ve Şenkul, 2008, Tanrısever, C., İbret, B. ve Diğ. 2016). Turizme kazandırılması gereken kanyonlardan biri de Gezende Kanyonu'dur. Kanyon doğa yürüyüşleri, yaban hayatını izleme, manzara seyretme, fotoğraf çekme, rafting, kanyoning gibi pek çok aktiviteye uygun bir özellik taşımaktadır. Gezende kanyonun turizme açılmasını gerektiren özelliklerinin başında, diğer kanyonlarda pek rastlanılmayan yatak çukurlarına sahip olmasından ileri gelmektedir. Her biri farklı özellik gösteren bu yatak çukurları adeta insanın hayallerine göre anlam kazanan sıra dışı şekillere sahip olmasından ileri gelmektedir.

Gezende kanyonu Gülner'in kuzeyin olup, düzgün ulaşım yollarına sahiptir. Hemen yanı başında bulunan Gezende Mahallesi her açıdan gelişmiş bir alt yapıya sahiptir. Bu alt yapı imkanları turizmin taleplerini karşılayacak durumdadır.

2. METOT VE YÖNTEM

Mersin ilinin doğal ve kültürel özelliklerini araştırmak amacıyla tarafımızdan geniş kapsamlı çalışmalar sonuçlandırıldı. Gülner İlçesi destinasyonu turizminin araştırmak amacıyla Gülner Gezende Kanyon'un farklı özellikleri keşfedildi. Türkiye'de sadece birkaç yerde olduğu bilinen yatak çukurlarının (pothole) Gezende Kanyonu'nun yaklaşık 4 km'lik bölümünde olduğu fark edilmesi üzerine burada detaylı çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine yılın farklı dönemlerinde kanyonda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Öncelikle kanyonun oluşum ve gelişimi araştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. MTA'nın 1/250.000 ölçekli paftaları ölçekli haritaları sayılaştırılarak kayaçların cinsi ve yaşı saptanmıştır. Yatak çukurlarının oluşum sistematığının ortaya konulabilmesi için konu ile ilgili yapılan çalışmalar gözden geçirilmiştir. Gezende kanyonu ile Türkiye'nin diğer yörelerindeki yatak çukurluklarının benzer ve farklı özellikleri araştırılmıştır. Konunun bilimsel dayanağını oluşturmak amacıyla yörenin fiziki haritası, ortalama sıcaklık haritası, yağış haritası, litoloji haritası, jeoloji haritası çizilmiştir. Bu çizimlere bağlı kalınarak konu tüm detayları ile açıklamaya çalışılmıştır. Kanyon ve yatak çukurları araştırılması tamamlandıktan sonra yörenin turizme açılması için gerekli araştırmalar yapılmıştır. Gezende Mahallesi'nin görüşme tekniği uygulanarak halkın turizme hazır olup olmadığı öğrenilmiştir. Halkın verdiği destek üzerine çalışmaların devamı sağlanmıştır. Bunun üzerine yörenin ulaşılabilirliği başta olmak üzere çevrenin flora ve faunası üzerine yapılan çalışmalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma ilgili bilimsel metin yazılarak çalışma tamamlanmıştır.

3. YÖRENİN DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

Gezende Kanyonu, Göksu Nehri havzasının yukarı mecrasında yer almaktadır. Havzanın bu kesimi Taşeli Platosu'nun kuzeyine karşılık gelmektedir. Sivridağ ile Ardas dağlarını derince yaran Ermenek Çayı akışını sürdürerek Göksu Nehri'ne karışmaktadır. Tektono-karstik bir depresyona karşılık gelen Ermenek çayı vadisi jeomorfolojik anlamda büyük çeşitliliği bünyesinde barındırmaktadır. Yarı

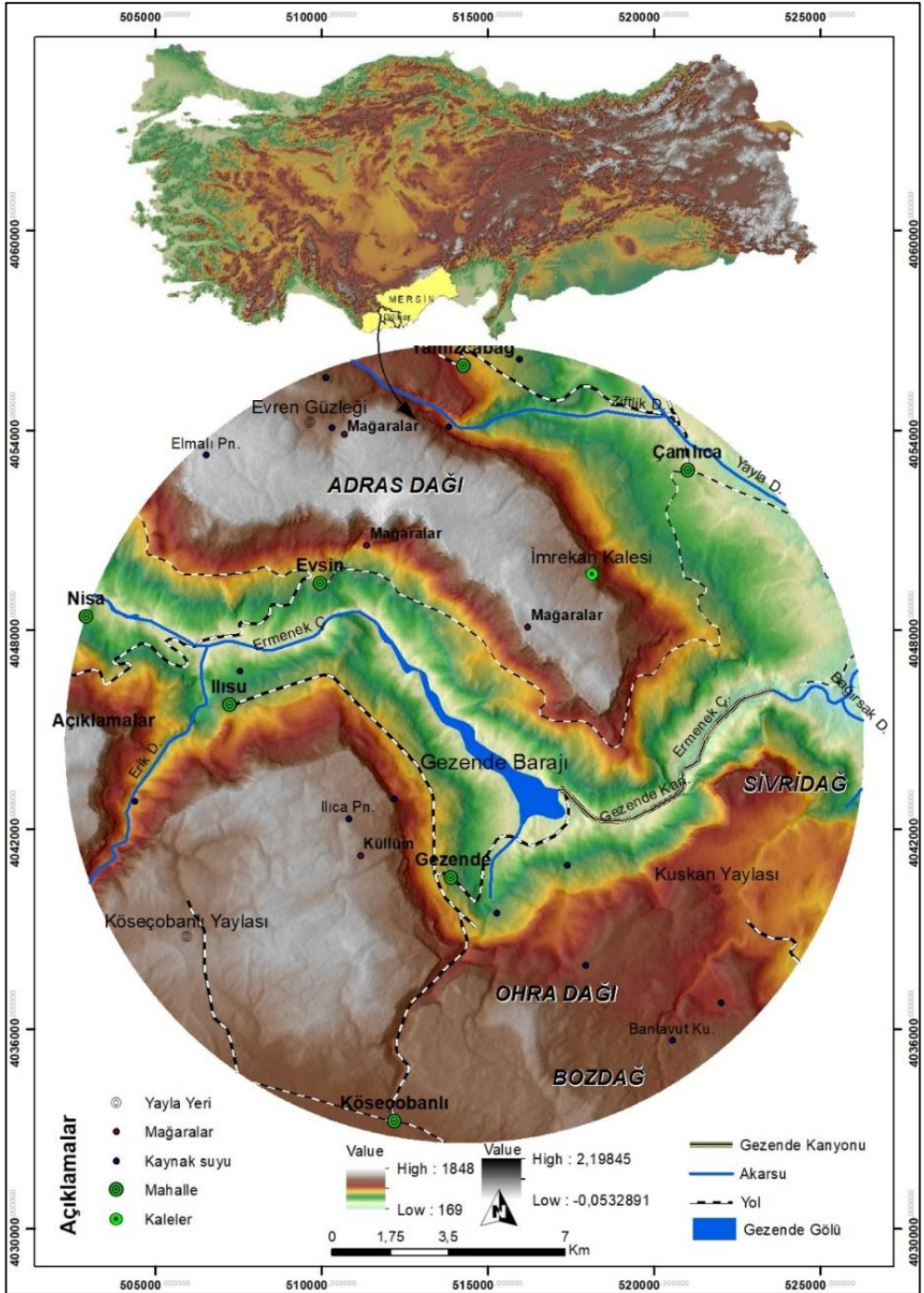
graben sistemiyle ortaya çıkan vadinin muhtelif kesimlerinde fay kaynakları, karstik kaynaklar, tabaka kaynakları gibi kaynak çeşitliliği vardır. Tektonik deformasyonlarla ortaya çıkan vadinin jeomorfolojik yapısı karstik süreçlerle yoğun bir şekilde işlenmiştir. Bu nedenle Ermenek Çayı'nın akış doğrultusunda sık aralıklarla tekrarlanan eğim diklikleri mevcuttur. Bu önemli dikliklerin biride de Gezende Kanyonu'nu ortaya çıkmiştir.

Foto 1. Gezende Barajı ve kanyonu Ermenek çayı havzasını oluşturan graben hattında yer almaktadır.

Kanyon şeklinin ortaya çıkmasında fay geometrisinin etkisi büyüktür. Yaklaşık olarak 1000 metreye (Foto 1; Şekil 1) yaklaşan derinliği ile Ermenek Çayı iç içe gelişen vadi sistemlerinden oluşmaktadır. Bu sistem, havzada fay kırılmasının defalarla tekrarlandığını göstermektedir. Bir taraftan Taşeli Platosu'nun yükselmesi diğer taraftan fay kırılığının tekrarlanması derin bir vadi sistemi ortaya çıkmıştır. Gezende çevresinde yapılan incelemelerde farklı doğrultuda gelişen çok sayıda fayın varlığı saptanmıştır. Fay kırılmaları sırasında ortaya çıkan ezikli zonlar (breşler) ile fay aynalarının varlığı konunun önemini ortaya koymaktadır.

Gülner (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

Şekil 1. Gülner Gezende Kanyonunun Lokasyon ve Fiziki Haritası

Ermenek Çayı havzasına ait veriler olmadığı için fikir vermesi açısından Mut istasyonun iklim verileri kullanılmıştır. Yöre Akdeniz iklim bölgesine

girmektedir. Yörenin topografik şekilleri nedeniyle yöreye özgü mikro klima sahası oluşmuştur (Şekil 1). Yüksek dağlarla çevrili olan yöre Akdeniz üzerinden gelebilecek hava kütlelerine açıktır. Havzanın kıvrılarak yükselen koşulları nedeniyle sahanın yeterince yağış almamasına yol açmaktadır. Paravana gibi yüksek dağlar tarafından kuşatılan yöre, Taşeli Platosu'nun diğer kesimlerine nazaran daha sıcak koşulların oluşmasına ortam hazırlamıştır.

Yörenin hava sıcaklığı 6.7-30,0 °C arasında olmakla birlikte ortalama hava sıcaklığı 18.2 °C derecedir. Mayıs-Eylül ayları arasında geçen altı aylık dönemde ortalama hava sıcaklığı 20 °C'nin üzerinde olan Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında normal yaz günleri yaşanmaktadır. Hava sıcaklığının 25 °C derecenin üzerinde çıktığı Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları ise tropikal yaz günleri yaşanmaktadır. Ortalama sıcaklık değerleri yüksek olan yörede yaz süresi uzundur. Kasım ve Aralık ayları sonbahar koşullarını yaşarken, Ocak ve Şubat aylarında ise serin kış koşulları yaşanmaktadır. Kış koşullarında sıcaklık ortalamaları 5 °C'nin altına düşmediği için gerçek kış koşulları yaşanmamaktadır. Mart ve Nisan aylarında hemen sonra yaz yeniden başlamaktadır (Tablo 1; Şekil 2-3).

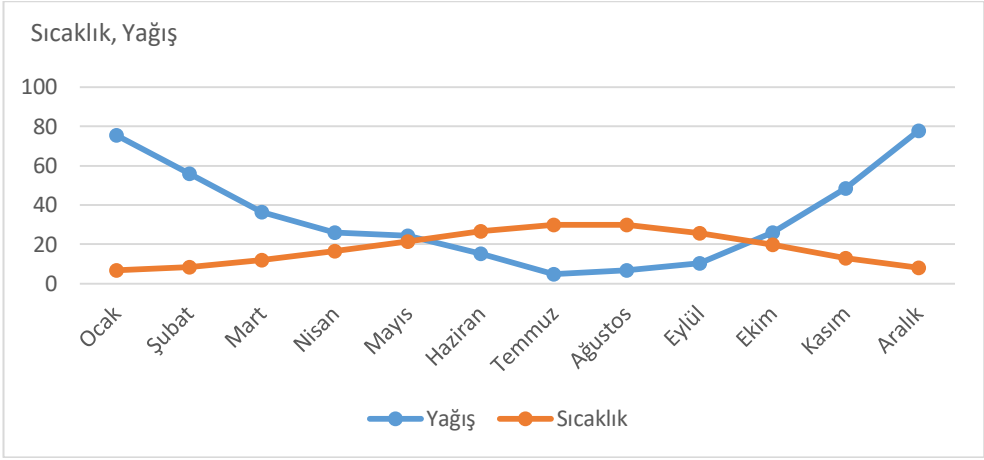
Yörede aylık nispi nem değerleri 39.4-64.9 arasında birlikte yıllık ortalama nispi nem değerleri ise 51.9 olarak ölçülmüştür (Tablo 1). Bununla birlikte bulutlu gün sayısı da düşük olup aylık ortalama 2,2 olarak ölçülmüştür. Yöre yağış değerleri Akdeniz bölgesinin altında kaydedilen değerlere sahiptir (Tablo 1). Uzun yıllar ölçülen ortalama değerlere göre sahanın toplam yağış miktarı 408.2 mm olarak kaydedilmiştir. Yağışın %65'i kış aylarında diğeri ise bahar aylarında gerçekleşmektedir. Yazın düşen yağış miktarı ise çok düşüktür. Bu nedenle yaz ayları genellikle kurak olarak geçmektedir. Buna rağmen yöre su kaynakları açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Plato yüzeyine düşen yağış sularının önemli bir kısmı kaynaklar şeklinde Ermenek Çayı'na boşalmaktadır.

Tablo 1. Mut istasyonunun uzun yıllar iklim parametreleri (1974-2020)

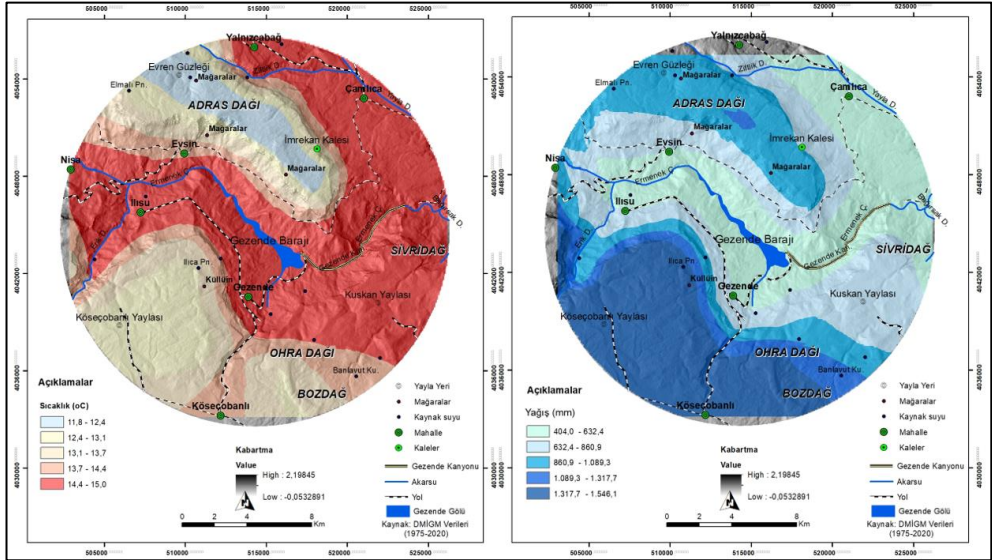
Parametre	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Top/Ort.
Sıcaklık	6.7	8.3	12.1	16.4	21.5	26.7	30.0	29.8	25.7	19.9	12.9	8.1	18.2
Nispi Nem	64.6	59.8	54.7	52.8	50.3	42.8	39.4	39.8	44.4	50.6	58.8	64.9	51.9
Bulutluluk	3.8	3.3	3.0	2.9	2.1	1.1	0.5	0.6	0.8	1.9	2.7	3.4	2.2
Yağış	75.7	56.1	36.5	26.1	24.5	15.1	4.9	6.7	10.3	25.9	48.6	77.8	408.2

Kaynak: DMİGM, Ankara.

Gülnar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

Şekil 2. Mut istasyonunun sıcaklık ve yağış grafiği (1975-2020)

Şekil 3. Gezen Kanyonu ve Çevresinin Sıcaklık ve Yağış Haritası (1975-2020)

İran-Turan ve Akdeniz flora bölgelerinin geçiş sahasında yer alan Ermenek Çayı bitki çeşitliliği açısından oldukça çeşitlidir. Ermenek çayı havzası kızılçam (*Pinus brutia*) orman sahasını oluşturmaktadır. Kızılçamlar doğal olmayıp antropojen orman özelliğine sahiptir. Havzanın yükselti 500 metrenin altında kaldığı için bu kesim kızılçam iklimi sahasına girmektedir. Orman Müdürlüğü tarafında yapılan başarılı çalışmalar sonucunda vadinin önemli bir kısmı orman vasfına girmiştir. Vadiyi çevreleyen dağların yüksek kesimlerinde sedir (*Cedrus libani*), boylu ardıç (*Juniperus excelsa*), kermes meşesi (*Quercus coccifera*) gibi türler de görülmektedir. Ermenek Çayı, Göksu boğazı üzerinden Akdeniz'den gelen nemli

hava kütlelerini karşılayan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle bu özel iklim alanı maki türleri açısından da önemli türlere sahiptir. Bu türlerin başında arasında *Alkanna saxicola* (Havacivaotu), *Alkanna dumanii* (Paşa Havacivaotu), *Campanula pubicalyx* (Çan çiçeği), *Campanula leucosiphon* (İn Çançiçeği), *Isatis ermenekensis* (Çivit otu), *Consolida lineolata* (Tel Mahmuz), *Cousinia davisiana* (Mahmuz otu), *Delphinium kitianum* (Çekik Heraren), *Sedum cilicicum* (Damkoruğu), *Euphorbia isaurica* (Sütleğen), *Silene ermenekensis* (Nakıl), *Cephalaria ekimiana* (Pelemir), *Verbascum leuconeurum* (Sığırkuyruğu) gelmektedir (www.dogadernegi.org/ermenek-vadisi).

Yörenin iklim sahası, flora çeşitliliği, elverişli doğal ortam özellikleri açısından oldukça çeşitli faunaya sahiptir. Faunanın başlıca kuş türleri arasında kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*), puhu (*Bubo bubo*), yılan kartalı (*Circaetus gallicus*), zeytin mukallidi (*Hippolais olivetorum*), gökdoğan (*Falco peregrinus*), gökkuzgun (*Coracias garrulus*), orman toygarı (*Lullula arborea*) gelmektedir. Yine sahanın önemli memeli türleri arasında ise kaya uyurunun (*Dryomys laniger*), Anadolu gelengisi (*Spermophilus xanthaphyrnus*) sivriburunlu bataklıkfaresi (*Neomys anomalus*) ve susamuru (*Lutra lutra*) gelmektedir. Sertavul çokgözlüsü (*Polyommatus sertavulensis*) kelebek türü de yörede yoğun olarak görülmektedir (www.dogadernegi.org/ermenek-vadisi).

Yörenin yayılış gösteren önemli toprak türünü kahverengi orman toprakları oluşturmaktadır. VII. sınıf arazilerin yaygın olduğu bu yöre toprakları çok şiddetli olan erozyon nedeniyle taşınmaktadır. Bu nedenle toprak A ve C katmanlarından oluşmaktadır. Yağış duldasında kaldığı yöre yeterince yağış alamamaktadır. Bu nedenle bazların önemli bir kısmı toprak yüzeyinde bulunmaktadır. Buna bağlı olarak toprak çoğunlukla koyu renkli alkali bir karakter göstermektedir. Toprak bazı kesimlerinde ise yoğun bir şekilde kireç birikimine rastlanmaktadır.

Gezende Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES) Mersin'in Mut ilçesinde Ermenek Çayı üzerindedir. Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) tarafından işletilen santral 159,38 MWe kurulu gücü Mersin'in ise en büyük enerji santralidir. Gezende Barajı ve HES ortalama 360.058.908 kilovatsaat elektrik üretimi gerçekleştirmektedir (www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/gezende-barajı.html).

Ermenek Çayı üzerinde kurulan Gezende Barajı ve Hidroelektrik Santrali baraj gölünün kıyısında yer alan Gezende mahallesi, bağlı bulunduğu Gülnar'a 45 km, Mersin Şehir Merkezine ise 195 km uzaklıkta yer almaktadır. Nüfusu yaklaşık olarak 350 civarında bulunan mahallenin asıl geçim kaynağı sebze ve meyve tarımına dayanmaktadır. Mahallede her yıl Gezende Eriği festivali yapılmaktadır. Eski bir yerleşim yeri olan mahallede Roma dönemine ait hamam kalıntıları, Osmanlı Dönemine ait köy odaları, Cumhuriyet tarihine ait su değirmeni bulunmaktadır.

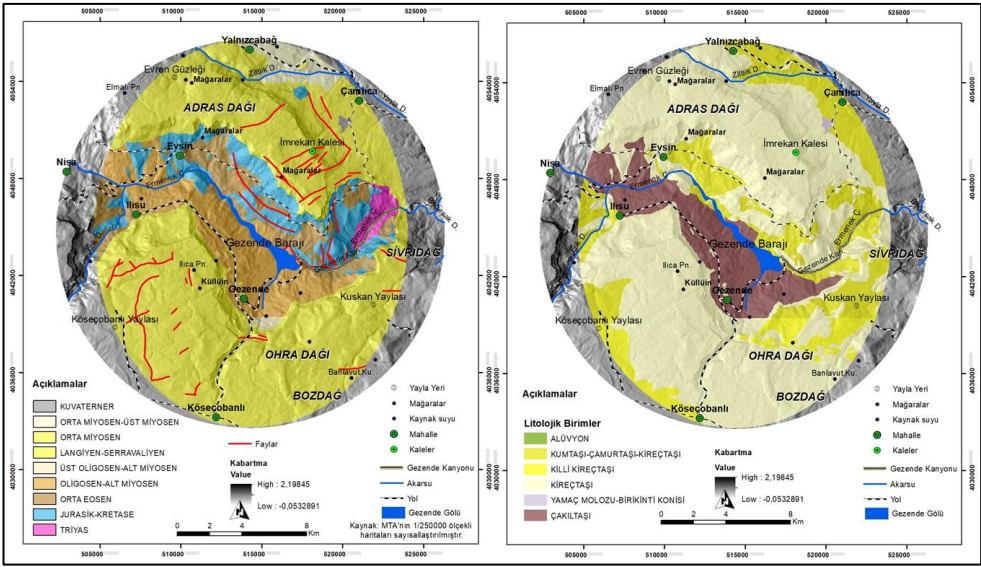
4. BULGULAR

4.1. Yörenin Yapısal Özellikleri

Gezende Kanyon yatağı derin bir şekilde yarıldığı için Jura-Miyosen zaman aralığında gelişen birimlerin tamamı yüzeylenmiş durumdadır. Ermenek Çayı'nın

Gülnar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

kanyonun içine derince gömülmesiyle çok belirgin yapısal kesit ortaya çıkmıştır. Vadini taban kesiminde Orta Eosen dönemde oluşan kumtaşı, çamurtaşı ve kireçtaşı yüzeylenmiştir. Vadi fayla ortaya çıktığı için yamaçları arasında litolojik farklılıklar söz konusudur. Bu nedenle vadinin doğu yamacı şelf sahasında oluşan Jura dönemi kalkerleri kanyonun duvarını oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 250 metreden başlayan Jura kalkerleri 370 m metre yüksekliğe kadar görülmektedir. Kanyon sahasının önemli bir kısmını oluşturan Jura kalkerleri geçirdiği değişimin etkisiyle yer yer mermer, yer yer metakalker özelliğini göstermektedir. Vadinin yukarı kesiminde ise karasal ortamda oluşan Oligosen-Alt Miyosen dönemde ait çakıl taşı yayılmaktadır. Çakıltaşı formasyonunun derince yarıldığı yerlerde ise daha önceki zamana ait serpantinler yüzeylenmektedir. Vadinin doğu tarafında ise Triyas yaşlı kumtaşı, çamurtaşı ve kalker formasyonları genişlemektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Gezende Kanyonu ve Yakın çevresinin jeoloji ve litoloji haritası

4.2. Yörenin Jeomorfolojik Özellikleri

Ermenek Çayı, Göksu Nehri havzasında yer almaktadır. Ermenek Çayı, yolculuğu sırasında Erik Deresiyle birleşir. Fay sistemine bağlı olarak sık sık akış doğrultusu değiştirmektedir. İhsu Mahallesi'nden itibaren kuzeydoğu doğrultusunda akışını sürdürürken, bir süre sonra ani bir dirsekle akış doğrultusu birden güneydoğuya doğru yönelmektedir. Kanyona girdikten sonra çayın doğrultusu tekrar kuzeydoğuya yönelmektedir. Göksu Nehri'ne kadar olan yolculuğu sık sık yön değiştirir. Akarsu dağlık bir sahada olmasına rağmen fay tektonizmasından dolayı menderes resmine sahiptir. Ermenek Çayı havzası yarı graben sahasında oluşmuştur. Bu nedenle tektonik hatlar çok keskin izleri oluşturmaktadır. Tektonizmanın ortaya çıkardığı bu hatlar karstik süreçler tarafından derince işlenmiştir. Kanyon, grabenin en derin yerine gömülmüş durumdadır. Göreceli olarak grabenden horst

durumundaki Taşeli Platosu'na doğru gidildikçe alçak kesimlerdeki breşler gevşek dolgu alanlarını oluşturmaktadır. Bu alanlar kızılçam ağaçlarıyla kaplı olmasına rağmen yüzeysel sürülmeye ortaya çıkan bendlans topografyası genişlemektedir. Bu topoğrafyasının önemli kesimlerinde ise tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. Fay diklerine doğru yaklaştıkça karstlaşmaya bağlı olarak yüz metreyi aşan kalker kuleleri, doğal köprüler bariz şekilleri oluşturmaktadır. Doğuya doğru gidildikçe Taşeli Platosuna kazınan ve askıda kalmış vadi sistemleri ortaya çıkmaktadır (Şekil 1).

Derinliği 100 metreyi aşan bu vadi sisteminde de breş gibi tektonik izler yaygın olarak görülmektedir. Askıdaki vadinin en belirgin özelliği üst üst gelişen mağara ve galeri sistemlerine sahip oluşudur. Farklı yüksekte kademelerinde bulunan bu mağara ve galeri sistemleri geriye doğru bir hayli devam etmektedir. Antik dönemin yaşam izlerine de rastlanılan mağara ve galeri sistemlerinin her biri yaban hayatına da ev sahipliği yapmaktadır. Grabeni çevreleyen Taşeli Platosunda ise karstik şekillerin şölenti kesintisiz bir şekilde devam etmektedir.

Ermenek Çayı, tektonik kırılmaya bağlı olarak şekillenmiş durumdadır (Foto 2). Grabenin doğusunda görülen 3 basamaklı yapı akarsular Ermenek Çayı tarafından işlenmiştir. Tarımsal faaliyetlerin de yapıldığı bu sekilerde akarsu sedimentlerine de rastlanmaktadır. Tektono-karstik süreçlerin etkisiyle akarsu yatağı batıdan doğuya doğru sürüklenmiştir. Homoklinal olarak adlandırılan bu olaya bağlı olarak akarsuyun yamaçları arasında disimetrik bir vadi sistemi ortaya çıkmıştır.

Foto 2. Normal hatlarına yerleşen Gezende Kanyonunun duvarlarında fay aynası görülmektedir.

4.2.1. Gezende Kanyonunun Oluşumu

Gülnar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

Gezende Kanyonu'nun içinde yer aldığı Orta Toroslar dağlık kuşağı Kretase-Eosen zaman aralığında oluşmuş ve bu zaman aralığından hemen sonra akarsu, rüzgar gibi dış kuvvetler tarafından aşındırılarak deniz seviyesine kadar alçaltılmıştır. Peneplen halini alan bu sahayı bugünkü Taşeli Platosunun yapısını oluşturan Miyosen deniz tabakaları tarafından örtülmüştür. Taşeli platosunu oluşturan Miyosen göl tabakaları önemli irtifalara ulaşmış olmalarına rağmen kuvvetle kıvrılmış değildir. Bunlar daha ziyade büyük bir kubbe teşkil edecek yükselmiş kuzeye ve güneye doğru meyillenmişlerdir. Petrol aramaları sırasında yapılan sondajlardan anlaşıldığı üzere Taşeli Platosunun güney eteklerinde Miyosen yaşlı arazilerin temeli deniz seviyesinden 3000 metre aşağıdadır. Toroslar üzerinde ise bu temel 2300 m metreye kadar yükselmiştir, Taşeli Platosunda ise sahasında ise tekrar 1100 metreye kadar alçalmıştır. Bu durumun temel sebebi kıta oluşumu (epirojenik hareketler) ile ilgilidir. Sahadaki yapısal depolar ve bunların arz ettiği meyillenmiş taraça şekilleri epirojenik şekillerin muhtelif fasıllarla Miyosenden beri devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre Toroslar bugünkü haline nispeten yakın bir geçmişte meydana epirojenik (kıta oluşumu) hareketlerin eseridir. Esasen Toros dağları orojenik hareketlerle oluşarak önemli irtifalara ulaştıktan sonra dış kuvvetler tarafından aşındırılmışlar ancak daha sonra epirojenik karakterdeki toptan yükselmelerle bugünkü yükseltilerine erişmişlerdir (Erinç, 1996). Bu yükselimler sırasında Taşeli Platosunun muhtelif kesimlerinde kırılmalar meydana gelmiştir. Kırılmaların en fazla olduğu yerlerden biri de Göksu Havzası'dır. Havzanın kuzeyinde yer alan Ermenek Çayı havzası içinde normal fay sistemleriyle en çok şekillenene alanlardan birini oluşturmaktadır. Miyosen'de oluşan bu yarı graben olan vadi tabanına fay ve karstik kaynaklarında yayılmasıyla Ermenek Çayı drenajı oluşmuştur. Kırılma olayı sahada tekrarlanan bir döngü ile gerçekleşmiştir. Muhtemelen Pliyo-Kuvaterner döneminde meydana gelen son kırılma ile kanyon çizgiselliği belirmiştir. Kırılmaya bağlı olarak oluşan zayıf çizgi Ermenek Çayı'na akış doğrultusunu oluşturmuştur. Böylece sel rejimli Ermenek suyu ezikli bir yapı gösteren kalker formasyonlarının içine iyice gömüştür (Foto 2-3). Kanyon duvarlarının üst kesimlerinde görülen cıllanmış fay aynası bu duruma açıklık getirmektedir. Kanyon çevreleyen duvarlar arasında önemli yükselti farkı bulunmasına rağmen en üst kesimlerde Oligosen-Miyosen dönelerine ait birimler yer almaktadır. Kanyonun aynı seviyelerini oluşturan litolojinin farklılığı da kanyonun tektono-karstik kökenli bir oluşum mekanizmasıyla meydana geldiğini göstermektedir.

Kanyonun başlangıç yeri Gezende Barajının aks yerinden itibaren ortaya çıkarak, Mut İlçesi'nde yer alan Yerköprü Şelalesi'ne kadar devam etmektedir. Başlangıç yerinde 5-10 m genişlik ve 75-100 m ile ortaya çıkan kanyon 350 m sonra birden genişlemektedir. Buradaki genişlik serpantin üzerindeki bloğun kütle hareketleriyle hızlı tahrip olmasından ileri gelmektedir. Yaklaşık 400 m. kadar devam eden geniş vadi sistemi yenilen daralan kanyon sistemine girmektedir. Buradan itibaren 4,5 km kadar devam eden Gezende Kanyonu fay kırıklarını takip etmektedir. Burada kanyon dik duvarlardan oluşmaktadır. 10-15 m. kadar genişliği olan kanyon 100 m. kadar derinliğe sahiptir.

Derine doğru aşındırma faaliyetlerine bağlı olarak vadinin alçak taban kısmına yakın bir yerde yerli kaya taraçaları yer almaktadır. Bu nedenle Gezende kanyonu iç içe gelişmiş bir vadi sistemine dahildir. Ermenek Çayı, Gezende Barajında biriktiği için derine doğru doğru aşındırma zayıflamış durumdadır.

Foto 3. Gezende kanyonu derin bir kanyon olup, dik duvarlardan oluşmaktadır (by Nadir Köksoy).

4.2.2. Kanyonun İçi Mikrotopografik şekiller

Gezende Kanyonu mikrotopografik şekiller açısından büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Bunlar arasında kanyon taraçası, oluklu ve delikli labyalar, yatak çukurları (pothole) gelmektedir. Yerli kaya taraçaları yeni vadi tabanına göre 10-15 m. yüksekte bulunmaktadır. Bazen vadinin tek tarafında bazen de çift tarafında gözlenen taraçalar yürümeye elverişli kaldırımlar şeklinde uzanmaktadır. Hızlı aşınmayla bazı taraçaların alt kısmı boşalmış vaziyette bulunmaktadır.

Kanyonunda gözlenen diğer önemli şekil ise oluklu labya örnekleridir. Bunlar çoğunlukla kalkar formasyonlarında gelişen şekillerdir. Birbirine paralel şeritler şeklinde uzanan labyalar 30-40 cm genişlikte 7-8 m uzunlukta olmaktadır. Taraçaların bir kısmı oluklu labyalar tarafından aşındığı için taraçalar arası yürüme zorluğu ortaya çıkarmıştır. Labya oluklarındaki keskin dişler kanyonda yürümeyi iyice zorlu hale getirmektedir.

Kanyonun sıra dışı yapan en önemli mikrotopografik şekil ise yatak çukurları (pothole)'dir. Yatak çukurları (pothole), akarsu yatağında boyutları birkaç metreye kadar varabilen silindirik delikler ve çukurlar olarak bilinmektedir. Bu şekiller genellikle yatak yükü fazla olan sel rejimli akarsu yatağının eğim kazandığı yerlerde oluşmaktadır. Bunların gelişmesinde ve büyümesinde anakayanın sert oluşu ve çakıl taşlarının korrozyon hareketiyle doğrudan ilgilidir. Dar bir vadiye yığılan çakıllardan müteşekkil sedimentlerin sert kayalar üzerinde burgaç hareketiyle münferit veya birleşik yatak çukurları oluşmaktadır (Uzun, 2015 (Bahadır, Uzun, Zeybek, Hatipoğlu ve Dinçer, 2016)'göre: Polat ve Deniz, 2017). Gezende Kanyonu yatak çukurları, Jura dönemi mermerleri ve kalkerleri içinde gelişmiştir. Çok geniş bir

Gülnar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

drenaj havzasına sahip olan Ermenek ayı Gezende'de fayla ortaya çıkan bir kanyona girmektedir. Sel rejimli Ermenek ayı dağlık ve engebeli havzasında sürüklediği çakıl yüklü sedimentlerini kanyona srklemelemektedir. Burada sert yapılı mermer ve kalkerler sıkışarak sürüklenen sedimentler burgaç hareketine maruz kalmaktadır. Bunların milyonlarca seneden beri devam eden burgaç hareketi yatak çukurlarının oluşmasını sağlamıştır. Ermenek ayı, Gezende Kanyonu'na girdiği kesimde derine ve yana işlediği korozyonel bir faaliyetle binlerce yatak çukuru meydana gelmiştir. Kanyonun tabanına ve duvarlarına adeta görsel bir şölen sunan yatak çukurları Gezende Kanyonunun 4 km. bölümünde görülmektedir. Kanyonda yatak çukurları bazen tek bazen de birleşik şekilde gelişmiştir. Yana yana gelişen yatak çukurları başlangıçta silindir bir biçimde gelişirken, yana aşındırmayla birleşik yatak çukurlarına dönüşmektedir. Genel olarak münferit yatak çukurları 1 m'ye varan ap, 2-3 metreye varan derinlikte olurken, birleşik yatak çukurları silindir şeklinin bozulmasıyla farklı şekillerde olabilmektedir.

Yatak çukurlarının kanyon içi ağız yükselteleri deniz seviyesine göre 320 metre ile 340 metre arasında değişmektedir. Oluşum zelliklerine göre yatak çukurları değişkenlik göstermektedir. Taraçaların yükselen bölümlerinde yer alan yatak çukurları çoğunlukla pasif bir vaziyettedir. Alçak taraçalar üzerinde yer alanlarda ise oluşum halen devam etmektedir. Pasif yatak çukurların bir kısmı yandan veya dipten aşındıkları için delikli yatak çukurları veya kavisli yatak çukurları şeklinde görülmektedir. Aktif olan yatak çukurları ağzına kadar su ile dolu olabilmektedir. Yapılan ölçümlere göre aktif olan yatak çukurlarının maksimum çapları 3 metre, derinlikleri ise 6 metre olarak tespit edilmiştir. Pasif yatak çukurları değişik şekillerde aşındıkları için çok değişik figürler oluşturmuştur. Aktif olarak devam eden birleşik yatak çukurlarında ise kalp ve papatya desenleri ortaya ıkmiş durumdadır. Bu nedenle bunlar yoğun ilgi konusu olmaktadır.

Dikey olarak yatak çukurları üst kısımdan başlayarak dibe doğru silindirik olarak devam etmektedir. Aşınan yatak çukurları kanyon duvarlarında ilginç şekiller oluştururken, özelliğini muhafaza eden yatak çukurlarının önemli bir kısmı kaba bloklu taşlar veya çakıl ve kumlu dolu olabilmektedir. Aktif birleşik yatak çukurları yatak tabanına doğru aşındıkları için yatak içinde doğal köprü oluşturmuş olanları da vardır. Yoğunluğu çok fazla olan bu şekiller fotojenik bir görüntü oluşturmaktadır (Foto 4).

Gezende Kanyonu, litolojisi karmaşık olan bir sahada yer almaktadır. Kış döneminde kanyon duvarlarında sular szlmektedir. Szlen suyun mineral özelliğine bağlı olarak kanyonun duvarlarında farklı izler oluşturmuştur. Böylece kanyon duvarları birbirinden farklı renk kuşaklarıyla süslü görsel meydana gelmiştir.

Foto 4. Gezende Kanyonunun tabanında oluşan yatak çukurları (by Doç. Dr. Uysal Yenipınar). Birleşik yatak çukuru korrazyon aşındığı için duvarlara işlenmiş oluklar gibi durmaktadır.

4.3. Turizm potansiyeli

Turizmin sadece deniz-kum-güneş üçlüsünden ibaret olmadığı (Anonim, 2007) savunan bilim çevreleri alternatif turizmin çeşitlerine dikkat çekmektedir. Özellikle doğal özelliğini koruyan kırsal kesimleri alternatif turizme yeni alanlar oluşturmaktadır. Giderek artan trende gözlenen alternatif turizm potansiyelinin sürdürülebilirliği için planlanama hamlelerinin doğru yapılması gerekmektedir (Oruç, 2004). Alternatif turizmi oluşturan turizm türleri arasında macera turizmi, dağ turizmi, eko turizmi, yayla turizmi, kültür turizmi, inanç turizmi, kayak turizmi, sağlık turizmi, kongre turizmi gelmektedir. Doğa turizmin temel esası doğanın kurallarına göre hareket etmek doğa turizminin en başta gelen kuralı olarak düşünülmelidir. Çünkü milyonlarca yıllardan meydana gelen doğal ortamda bilinçsiz bir şekilde yapılacak olan hatalı uygulamalarla geri dönüşümü olmayan sonuçlar oluşturabilir. Bu nedenle doğanın dokusuna uygun bir şekilde hareket etmek en akılcı hareket tarzı olmalıdır.

Gezende Kanyonu birçok alternatif turizmi açısından son derece elverişli bir ortam sunmaktadır. Bunlar aşağıda şu sıralanmıştır:

4.3.1. Macera Turizmi

geleneksel açık hava rekreasyonlarının gelişmiş şekli olarak tarif edilmektedir (Ewert, 1994). Bunu diğerlerden ayıran en önemli özellik katılımcısına daha riskli bir deneyim yaşatması olarak dile getiriliyor (Buckley, 2007; Page vd.,

Gülnar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

2005; Sung vd., 1996). Bu açıdan değerlendirildiğinde Gezende Kanyonu kırsal kesim olup, riskli bir deneyim sunmaktadır. Zorlu yürüyüş ve tırmanma gibi birçok zorluğa sahiptir. Kanyon bireysel olarak hareket etmek kabiliyetine elverişli değildir. Sağlıklı bir yürüyüş ve tırmanma için mutlaka bir ekiple hareket etmeyi gerekmektedir. Kanyonun kararlı bir şekilde yaklaşık olarak 5 km uzunluğunda devam etmesi kanyonu heyecanlı hale getirmektedir. Dik duvarlı kanyon ip ile kaya inişine (*abseiling*) elverişli olduğu gibi ip üstünde (*slacklining*) yürümeye de heyecanlı bir ortam sunmaktadır (Foto 5). Kanyonun yakın çevresinde yükselen katlı mağara katmanlarına iple inme gibi potansiyeller de heyecanın bir diğer boyun oluşturmaktadır.

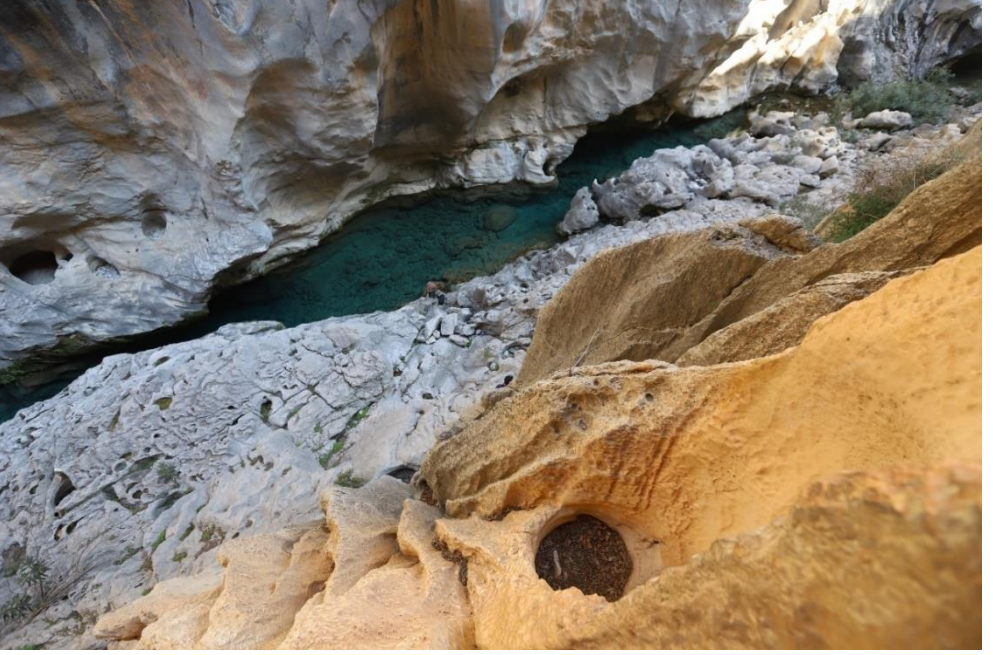
Foto 5. Dik duvarlardan oluşan Gezende Kanyonu iple inmeye elverişli bir özelliğe de sahiptir.

4.3.2. Foto safari Turizmi

Turistler gezerken gördükleri manzaraları fotoğraflama isteklerini karşılayabilecekleri turizm şekli olarak tarif edilebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Ermenek ayı Graben havzası, Gezende Barajı ve Gezende Kanyonunun her biri karesi yoğun fotoğraflama potansiyeline sahiptir. Sivridağ panoramik bir görüntüsünde Ermenek ayı graben alanının tamamı görülebilmektedir. Faylı kırıklar, kanyon görüntüsü, Gezende Köyü, Gezende Barajı, faylar boyunca ortaya çıkan mağara katları, Taşeli Platosunun yamaçlarını takip eden kalker stnları, dilek kayası olarak bilinen karstik köprüler aynı fotoğraf karesine girebilmektedir. Yine yamaçları takiben yükselen bitki katları genel fotoğraflama için eşsiz özellikler oluşturmaktadır. Kanyon içi mikrotopografik şekiller açısından

da zengin bir potansiyele sahiptir. Kanyon taraçaları, oluklu labyalarla birlikte yatak çukurları da zengin bir fotoğraflama seçeneği oluşturmaktadır. Yatak çukurlarının duvarlara işlenmiş görüntüsü, suyun yeşil ve turkuaz renkleri fotoğraflama olayını çok keyifli bir hale getirmektedir. Tahribe uğramış yatak çukurları değişik şekiller oluşturduğu için insanın hayal dünyasını yansıtan şekillere dönüşmektedir. Bu açıdan Gezende Kanyonu, insanın duygularında gezinen hayallerin dışa yansımaları gibi sıra dışı deneyimler vermektedir (Foto 6, 7, 8, 9, 10, 11).

Foto 6. Gezende kanyonu karmaşık bir litolojik yapıda yer aldığı için kayalardan süzülen minareli sular kayaların farklı renklere boyanmasını da sağlamıştır.

Gülnar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

Foto 7. Gezende kanyonu için fotoğraflama için çok ilginç şekillere sahiptir. Doğanın kalbi gibi duran şekiller oldukça ilgi çekmektedir.

Foto 8. Taraalar üzerinde gelişen yatak çukurları oldukça güzel görüntü sunmaktadır. Suyun killi minareli yapısı suya zümrüt yeŐili bir renk katmaktadır.

Foto 9. Yatak çukurlarının tahrip olmasıyla doğal köprüler oluşmuştur. Burası fotoğraflama açısından oldukça güzel görseller vermektedir.

Foto 10. Kanyon duvarlarının litolojisi farklı olduğu için bir tarafında karstik şekiller bir tarafta da yatak çukurları oluşmuştur.

Gülнар (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

Foto 11. Birleşik yatak çukurlarında oluşum halen devam etmektedir. Köprü ve tünel gibi şekillerde görsel bir şölen sunmaktadır.

4.3.3. Kamp Turizmi

Dünyada doğaya dayalı turizm faaliyetleri her geçen gün artış göstermektedir. Özellikle kamp turizmi en çok tercih edilen açık hava aktivitesi olarak değerlendirilmektedir (O'Neil vd. 2010). Glamping; “glamorous” (gösterişli) ve “camping” (kamp yapma) terimlerinin birleşmesinden oluşmuştur (Vres ve Vres 2015; Pereira 2013). Glamping turizmi, konfor unsurlarından taviz vermeden doğal ortamda vakit geçirme olayıdır (Urdal ve Uğurlu 2016). Bu açıdan değerlendirildiğinde Gezende Kanyonu elverişli bir potansiyele sahiptir (Foto 12, 13). Gezende Barajına hakim bir konumda bulunan atıl durumdaki lojmanlar bir takım düzenlemelerle dağ oteline dönüştürülebilecek durumdadır. Burası Gezende Mahallesi'ne alt yapı imkânlarından faydalanabilecek konumdadır. Yine bu lojmanın ön tarafında halihazırda geniş bir alan bulunmaktadır. Burada da bir takım düzenlemelerin yapılmasıyla kanyon çevresi çadırli kamp için de elverişli potansiyeller oluşturmaktadır.

Foto 12. Kanyonun hemen yanı başında yer alan Gezende barajının kıyısında kamp yapmaya elverişli ortamlar vardır (by Nadir Köksoy).

Foto 13. Gezende baraj gölünde göl balıkçılığı yapılmaktadır (by Nadir Köksoy).

4.3.4. Ekoturizm ve Yaban Hayatı

Eko turizmin çeşitlenmesiyle turistlerin yaban hayatı ve hayvanlarına karşı ilgisi artmaktadır. Ermenek Çayı havzası bitki çeşitliliği açısından oldukça çeşitlidir. Ermenek çayı havzası kızılçam (*Pinus brutia*) orman sahasını oluşturmaktadır. Vadiyi çevreleyen dağların yüksek kesimlerinde sedir (*Cedrus libani*), boylu ardıç (*Juniperus excelsa*), kermes meşesi (*Quercus coccifera*) gibi türler de görülmektedir. Başta Gezende olmak üzere havzada çok meyve alanları yer almaktadır. Gezende mikroklima alanına bağlı olarak yörede kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*), puhu (*Bubo*

Gülzar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

bubo), yılan kartalı (*Circaetus gallicus*), zeytin mukallidi (*Hippolais olivetorum*), gökdoğan (*Falco peregrinus*), gökkuzgun (*Coracias garrulus*), orman toygarı (*Lullula arborea*) gibi birçok kuş türü yaşamaktadır. Bununla birlikte sahada kaya uyurunun (*Dryomys laniger*), Anadolu gelengisi (*Spermophilus xanthaphyrmnus*) sivriburunlu bataklıkfaresi (*Neomys anomalus*) ve susamuru (*Lutra lutra*) Sertavul çokgözlüsü (*Polyommatus sertavulensis*) gibi türlerde yaşamaktadır (www.dogadernegi.org/ermenek-vadisi). Yörenin zengin flora ve fauna özellikleri ekoturizm ve yaban hayatı gözlemciliğine elverişli potansiyel oluşturmaktadır.

Foto 14. Gezende kanyonunun yakın çevresinde kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*) ve Foto 15 Sertavul çok gözlüsü (*Polyommatus sertavulensis*) yaşamaktadır. Buradaki türler yaban hayatını gözlemeye elverişli seçenekler sunmaktadır (<https://www.farukyalcinzoo.com>: 16.06.2021).

4.3.5. Agro-Turizm

Agro-turizm çiftçilerin turistlere sunduğu çeşitli rekreasyonel, eğitim ve boş zaman faaliyetleri ve hizmetleri olarak tanımlanmaktadır (Civelek, M, Dalgın T., Çeken H. 2015). Gezende eriği, kuş (kişniş) üzümü, lek lek fasulyesi gibi yöresel ürünleriyle çok zengin bir kültüre sahiptir. Bu açıdan Gezende Kanyonu turizmi rotası agro-turizm açısından da alternatif potansiyellere çeşitlilik arz etmektedir.

Foto16. Gezende Mahallesinde çok lezzetli erikler (by Mustafa Gümüş) yetişmektedir. Gezende baraj gölünde yetiştirilen somun balıkları burada köz ateşinde ızgara yapılmaktadır.

4.3.6. Doğa (Trekking) yürüyüşü

Doğaseverlerin, doğal ortamda bulunmak amacıyla gerçekleştirdikleri kişisel veya arkadaş çevresinden oluşan bir etkinlik iken, zamanla alternatif turizm çeşidi olarak önem kazanmıştır. Trekking olarak ta bilinen doğa yürüyüşü, genelde şehrin stresinden uzaklaşmak isteyenlerin, hafta sonu günübürlük, şehre yakın rotalarda ya da yabancı ülkelerde 2-3 haftalık turlar şeklinde, profesyonel bir rehber eşliğinde gerçekleştirdikleri bir spor dalı olmaya başlamıştır (Uluslan, 2009). Gezende Kanyonu çevresi dağ yürüyüşleri açısından da elverişli potansiyele sahiptir. Kanyonu Ardos Dağı, Sivri dağ ve Ohra Dağı çevrelemektedir. Bu dağlar ile kanyon arasındaki yükselti farkı 700-800 m civarındadır. Bu durum zorlu bir dağ yürüyüşüne ortam hazırlamıştır. Yürüyüşler sırasında yoğun bir şekilde görülen karstik şekiller ve antik izler rotalar yürüyüşleri zevkli hale getiren başlıca unsurlardır. Kanyon ile

Gülnar (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

İlgili haberlerin duyulması üzerine kanyon ve çevresinde doğa yürüyüşleri başlamış durumdadır. Dağ yürüyüşlerine halkın çeşitli ortamlarda yeme-içme hizmeti sunması buradaki doğa yürüyüşlerinin devam edeceğini göstermektedir.

Foto 17. Gezende kanyonu ile çevresindeki dağlık kuşaklar dağ yürüyüşlerinin de önemli bir rotası olmaya başlamıştır (by Mustafa Gümüş).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Jeomorfoturizm açısından Taşeli Platosu oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Potansiyelin başlıca türleri arasında yer altı ve yer üstü karstik Şekiller gelmektedir. Taşeli Platosundan doğan akarsuların hepsinde irili ufaklı Őelale, kanyon vadiler peş peşe görülmektedir. Tektonik deformasyon veya akarsularla yarılan kesimlerde ise karstik mağara katları ortaya çıkmış durumdadır. Buna ilaveten akarsu vadilerine göre çok yüksekte bulunan mesa ve bt gibi Şekiller karstın çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sistemin bir parçası da Göksu havzasının yukarı mecrasında yer alan Ermenek ayı havzasıdır. Gezende Kanyonu tektonik kırık üzerinde Ermenek ayının oluşturduğu karstlaşma ile ortaya çıkmıştır. Kanyon tektono-karstik kökenli olduğu için dar ve derin bir vadi sisteminden oluşmaktadır. Türkiye'nin en büyük karstik platosunu oluşturan Taşeli Platosu üzerinde kanyon vadiler sık aralıklarla görülmektedir. Bu nedenle platonun kanyonlardan oluşan sık dokusu gayet olağan bir dağılış oluşturmaktadır. Gezende Kanyonunun diğerlerinde farklı kılan en önemli zellik Türkiye'de sadece birkaç yerde görülebilen yatak çukurları (pothole)'nin oluşudur. İstanbul ve Uşak'taki yatak çukurları çok dar (300-500 m) bir mesafede görülürken, Gezende Kanyonu yatak çukurlarının görüldüğü alan 4 km. uzunluktadır. Uzun mesafeli olarak görülmelerinin yanında kanyonun içinde oluşmuş olması da Gezende kanyonu yatak

çukurlarını diğerlerinde farklı kılmaktadır. Kanyon taraçaları ve kanyon tabanında görülebilen binlerce yatak çukuru her biri kendi içinde ayrı bir sistemi oluşturmaktadır. Kanyonun litolojik farklılığı yatak çukurlarına da yansımıştır. Beyaz, gri, sarı ve koyu renklerde yatak çukurları görülebilmektedir. Tek ve birleşik şekillerde görülebilen yatak çukurları taraça eğimine bağlı olarak teraslı bir görüntü sunmaktadır.

Gezende Kanyonu'nun çevresini kuşatan arazi de turizm çekiciliklerle doludur. Bunlar Gezende Barajı, Iısu Şelalesi, kalker sütunları, mağaralar, kalker köprüleri, karstik kaynaklar, fay diklikleri gibi unsurlardır. Gezende Baraj gölü ve çevresinden oluşan mikro klima alanında birçok kuş türü yaşamaktadır. Burası bitki çeşitliliği açısından da elverişli özelliklere sahiptir. Gezende Kanyonu çevresi ile büyük bir turizm çeşitliliğine sahiptir. Bu açıdan Kanyon ile çevresinin milli park veya tabiat parkı olarak koruma altına alınması gerekmektedir. Koruma tedbirleri arasında en önemli sorun yatak çukurlarını oluşturan Ermenek Çayı'nın baraj sebebiyle akmasıdır. Bu nedenle yatak çukurlarında oluşum zayıfladığı gibi mevcut yatak çukurlarının dış kuvvetlerden etkilenecek bozulma süresinin hızlanmasıdır. Bu nedenle yatak çukurlarının sürdürülebilir turizme dönüşebilmesi için öncelikle barajdan buraya bir miktar suyun akıtılması gerekmektedir.

Jeolojik miras kapsamında Gezende Kanyonu'nun tabiat parkı kapsamında koruma altına alınması gerekmektedir. Bu faaliyet kapsamında kanyon çevresinde yapılaşmaya gidilmemesi gerekmektedir. Kamp için Gezende Barajı'nın kıyısında atıl durumda bulunan iki yapının restore edilerek turizme kazandırılması gerekmektedir. Kanyona girişi ve çıkışı sağlayan merdivenli basamaklarının dışında herhangi bir yapılaşmanın olmaması gerekmektedir. Çünkü bu gibi olumsuzluklar kanyonun doğal ekosistemine geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açacaktır. Bununla birlikte kanyonun doğasına uygun tabelalar üzerine yön ve uyarıcı levhalarının konulması gerekmektedir. Bu düzenlemelerin ardından Gezende Kanyonu'nun turizme açılmasıyla Gülnar'ın ekonomik olarak büyümesi sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- ANONİM. 2007. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007–2013). *D.P.T. Yayınları*, Yayın No: 2727. Ankara.
- AYDINÖZÜ, D., İbret ,B. Ü. & İmat, F. (2012). Jeolojik miras açısından değerlendirilmesi gereken bir yöremiz: Boyabat Sultansuyu Bazalt Sütunları. I. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde* (s. 137-146). Erzurum.
- BAHADIR, M., Uzun, A., Zeybek, H.İ., Hatipoğlu, İ.K. & Dinçer, H. (2016). Karacaören Şelalesi, UJES 2015, IV. *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu* (s. 640-650). Samsun. Salıpazarı (Samsun).
- BUCKLEY, R. (2007). Adventure Tourism Products: Price, Duration, Size, Skill, Remoteness. *Tourism Management*. Vol. 28, 1428-1433.
- CİVELEK, M, Dalgın T., Çeken H., (2015). Tarım Turizmi Uygulamaları ve Pazarlama Modelleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi, *Uluslararası Sosyal*

Gülner (Mersin) Gezende Kanyonu'nun Turizm Potansiyeli

ve *Ekonomik Bilimler Dergisi*, ISSN: 1307-1149, E-ISSN: 2146-0086, www.nobel.gen.tr

- EWERT, Alan W. (1994). Playing the Edge: Motivation and Risk Taking in a High-Altitude Wilderness Like Environment. *Environment and Behavior*, Vol. 26, No. 1, 3-24. *GYMOTHY*, Szilvia ve Mykletun,
- HOŞGÖREN, Y. (2013). Jeomorfoloji'nin Ana Çizgileri I. *Çantay Kitapevi*. İstanbul.
- İBRET, B. Ü. (2006). Ilgaz Dağlarında kış turizmi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 44, 61-78.
- LASCURAİN, C. H. (1996). Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The State of Nature-Based Tourism Around the World and Guidelines for its Development. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.
- NEPAL, S. K. (1997). Sustainable Tourism, Protected Areas and Livelihood Needs of Local Communities in Developing Countries. *International Journal For Sustainable Development And World Ecology*, Vol. 4, Issue: 2, 123.
- O'NEİLL, M., Riscinto Kozub, K. ve Hyfte, M. (2010), Defining Visitor Satisfaction In The Context Of Camping Oriented Nature Based Tourism – The Driving Force Of Quality. *Journal Of Vacation Marketing*, 16(2), 141–156
- ORUÇ, O. (2004). *Bir Alternatif Turizm Türü olan Doğa-Atlı Spor Turizminin Kastamonu Örneği Üzerinde İrdelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZDEMİR, M. A., Şenkul, Ç. (2008). *İscehisar-Afyon çevresinde jeomorfolojik anıt şekillerin turizm potansiyeli*. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, (Prof. Dr. Mehmet Ardos anısına), (s. 154-166). Çanakkale.
- PAGE, Stephen J., Bentley, Tim A. and Walker, Linda. (2005). Scoping the nature and extent of adventure tourism operations in Scotland: How safe are they? *Tourism Management*, Vol. 26, 381-397.
- PEREIRA, C. M. M. (2013), Gamplinxp: Glamping Experience, ISCTE Business School Instituto Universitario de Lisboa Phd Thesis.
- POLAT, S. Deniz M. (2017). Taşyaran (İmren) Vadisinde Yatak Çukurları Ve Turizm Potansiyeli (Uşak), *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 35 ss: 204-217, ISSN: 1303-2429, İstanbul.
- SUNG, Heidi H., Morrison, Alastair M. ve O'Leary, Joseph T.(Ocak 1996). Definition of Adventure Travel: Conceptual Framework for Empirical Application from the Providers' Perspective. *Annual Society of Travel and Tourism Educators Conference in O*
- TAN, B. (1999). *Türk Turizminin Yapısal Analizi* ve 21. Yüzyıl Başlarında Beklenen Gelişmeler. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir
- TANRISEVER, C., İbret, B., Aydınöz, D. & Cansız, E. (2016). Geomorphologic features and tourism potential of the Valla Canyon Kastamonu/Turkey. *Karadeniz Araştırmaları*, 50, 191-202.

- ULUSAN, Y. (2009). *Alternatif Turizm Çeşitlerinin Turizm Potansiyeline Etkisi: Konya Örneği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya.
- URDAL, M. ve Uğurlu, K. (2016), Kamp Turizminde Glamping İşletmeciliği: Kırklareli İli İçin Bir Model Önerisi, 17. Ulusal Turizm Kongresi, S.1213-1224, *Detay Yayıncılık*, Muğla
- VRES, G. ve Vres, T. D. (2015), Garden Village Bled Glamping Kot Inovativna Revitalizacija Degradirane Krajine/Garden Village Bled Glamping As An Innovative Revitalization Of Degraded Landscape. *Arhitektura*, Raziskave, 2015(2), 40.
- Mut Meteorolojik verileri, 1975-2020
- Mersin 1/250.000 ölçekli Jeolojik paftası
- Mersin 1/250.000 ölçekli Topografik paftası
- Mersin 1/100.000 ölçekli Toprak-Su Toprak ve Arazi kullanımı paftası
- <https://www.farukyalcinzoo.com>:16.06.2021
- www.dogadernegi.org/ermenek-vadisi Erişim Tarihi: 25.06.2021.
- www.enerjiatlasi.com/hidroelektrik/gezende-baraji.html, Erişim Tarihi 25.06.2021

Teşekkür

Arazi çalışmaları sırasında bizlere eşlik ederek arazi çalışmalarını kolaylaştıran Gülnar İlçe Kaymakamı Yunus Emre Bayraklı Bey ile Gülnar Belediyesi Çalışmanı Mustafa Gümüş Bey'e teşekkür ederiz.

**THE ROOT CAUSES OF ECONOMIC INEQUALITY OF
SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION AND THE REDUCTION WAYS**

**ПРИЧИНЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО НЕРАВЕНСТВА
НАСЕЛЕНИЯ САМЦХЕ-ДЖАВАХЕТСКОГО РЕГИОНА И ПУТИ ЕГО
СНИЖЕНИЯ**

**SAMTSHE-CAVAKHETİ BÖLGESİNDE EKONOMİK EŞİTSİZLİĞİN
NEDENLERİ VE ÖNLEME YOLLARI**

Giorgi JVARIDZE*

ABSTRACT

The introduction discusses the importance of the study problem, study subject and object, the goal and objectives, the described research methodology and findings of the research. The innovations of the research are highlights. The research was conducted in Samtskhe-Javakheti region.

At the beginning, the reasons of unequal distribution of income from the perspective of different scientists, the coefficients of the equal and unequal distributions are reported.

For presenting global economic inequity we referred the study of Monetary Fund, according to it the global inequity index is 0.55-0.70. In 2018 Gini coefficient in Georgia reached to 0,37, while it is close to the critical range (0,41-0,46).

Gini Coefficient are as follows according to the municipalities of Samtskhe-Javakheti - Akhaltsikhe - 0,41, Adigeni - 0,52, Aspindza - 0,52, Borjomi - 0,47, Akhalkalaki - 0,50, Ninotsminda - 0,56. According to the findings an average inequality index of the region is 0,49, or 0,09 higher than it is estimated by the Geostat for the region (0,40).

We conducted a public attitude survey on starting up business and immigration. 60-80% of surveyed reported that they have no business as they cannot start it. 90-100% plans to immigrate.

In order to develop an inclusive business, it is necessary to support skilled young people from the vulnerable families, include them in the business study and organizing business incubators.

The study reports an explain establishment costs per one business incubator which should be covered by the local budget.

---

* ORCID: [0000-0002-4552-8445](https://orcid.org/0000-0002-4552-8445), Jvaridze, G., Phd Student of Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia, gia.giorgi.1962@gmail.com

Another problem referred is substitution of a proportional tax by introduction of progressive tax. All the promoted countries in the world apply the progressive tax system, what means that tax payer with higher income pays more compared to those who have less income. There is untaxed income as well. We developed the scale for progressive tax for Georgia and Samtskhe-Javakheti region in particular and defined the size for the non-taxable income as well (500GEL).

Key Words: An economic inequality, Gini Coefficient, an inclusive business-incubator, proportional tax, progressive tax.

АННОТАЦИЯ

В предисловии обоснована актуальность изучаемой темы, предмет и объект изучения, цель и задачи, указаны методы используемые в поиске и результаты проведённого поиска. Чётко показаны новшества исследования. Исследования проведены в Самцхе-Джавахетском регионе. В начале обсудили причины неравномерного распределения доходов с точки зрения разных учёных. обсудили концепции равномерного и неравномерного распределения доходов.

Для представления экономического неравенства в мире использовали исследование валютной биржей, в соответствии которого глобальное мировое неравенство составляет от 0.55 до 0.70. Коэффициент Джини в Грузии по 2018 году составляла - 0.37 и этот показатель близок к критическому рубежу (0.41-0.46). Коэффициент Джини в Самцхе-Джавахетском регионе по муниципалитетам составляет: Ахалцихский – 0.41, Адигенский – 0.52, Аспиндзский – 0.52, Боржомский – 0.47, Ахалкалакский -0.52, Ниноцминдский -0.56. Средний коэффициент неравенства по региону, основываясь на результаты исследований, составил -0.49, т.е на 0.09 пункта больше, чем предполагает «Сакстат» (Национальная Служба Грузинской Статистики) по данному региону (0.40). Исследовали настроение населения региона для начала открытия бизнеса и для поездки за рубеж. 60-80% опрошенных ответили, что не имеют своего бизнеса и не могут начать его, 90-100% думают об эмиграции. Для развития инклюзивного бизнеса, посчитали нужным привлечь способную молодёжь из бедного населения в бизнес-обучение и организовать бизнес-инкубаторы.

В данном труде для примера сделаны расчёты на затраты по организации одного бизнес-инкубатора, которые будут покрыты местными муниципальными властями. Следующий вопрос касается замены пропорциональных налогов на прогрессивные налоги. Во всех цивилизованных странах мира введены прогрессивные налоги, т.е. люди с большим доходом платят больше чем люди с малым доходом. Там установлен и безналоговый доход. Разработали шкалу прогрессивного подоходного налога для Грузии и Самцхе-Джавахетского региона, а также определили величину безналогового дохода (500 лари).

Ключевые слова: Экономическое неравенство, коэффициент Джини, инклюзивный бизнес-инкубатор, пропорциональный налог, прогрессивный налог.

ÖZ

Makalenin giriş kısmında incelenen meselenin asıl konusu, nesnesi, amacı ile hedefleri idrak edilmiş ve kullanılan yöntemler ve arama sonuçları ile araştırmanın yenilikleri belirtilmiştir. Araştırmalar Samtskhe-Cavakheti bölgesinde gerçekleştirilmiştir.

The Root Causes Of Economic Inequality Of Samtskhe-Javakheti Region And The...

Öncelikle gelir dağılımındaki adaletsizliğin nedenleri farklı bilim adamlarının bakış açılarına dayanarak ve eşit ve adaletsiz olan gelir dağılımı kavramlarından hareketle tartışılmıştır. Dünyadaki ekonomik dengesizliği göstermek için, küresel dünya eşitsizliğinin 0,55 ile 0,70 arasında değişmesi üzerine yapılan döviz borsasının bir çalışması kullanılmıştır. 2018 yılında Gürcistan'da GINI katsayısı -0,37 idi. Günümüzde ise bu veri kritik seviyeye (0,41-0,46) yaklaşmıştır. Samtskhe-Cavakheti Mıntıkası ilçelerine göre GINI katsayısı şu şekilde sıralanmıştır: Akhaltsikhe ilçesi - 0,41, Adigeni ilçesi - 0,52, Aspindza ilçesi 0,52, Borcomi ilçesi - 0,47, Akhalkalaki ilçesi - 0,52, Ninotsminda ilçesi - 0,56. Araştırma sonuçlarına göre bölge için ortalama eşitsizlik katsayısı -0,49 olup, bu bölge için "Sakstat'ın" (Gürcistan Ulusal İstatistik Servisi) önerdiğinden (0,40) 0,09 puan daha fazladır.

Bölge halkının bir iş kurma ve yurtdışında çalışma konusundaki fikirleri başvurulduğunda, ankete katılanların %60-80 oranı kendi iş yerinin olmadığını ve kuramayacaklarını söyledi. Diğer kısmının %90-100'ü ise yurt dışına gitmeyi düşünüyor.

Kapsayıcı iş dünyasının gelişimi için yoksul ailelerden yetenekli gençlerin iş eğitimine dâhil edilmesi ile iş kuluçka merkezleri kurulmasının gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada, yerel belediyeler tarafından karşılanacak iş kuluçka merkezlerinin organize edilmesi için maliyet hesaplanması yapılmıştır.

Bir sonraki konu orantılı vergilerin artan oranlı vergilerle kıyaslanmasıyla ilgilidir.

Bölgede dünyanın tüm medeni ülkelerinde artan oranlı vergiler sistemi uygulanmaktadır. Buna göre yüksek gelirli insanlar düşük gelirli insanlardan daha fazla vergi ödüyor. Ayrıca vergiden muaf bir gelir sistemi de uygulanmaktadır. Tarafımızdan Gürcistan ve Samtshe-Cavakheti bölgesi için artan oranlı gelir vergisi ölçeği de geliştirildi. Ayrıca vergiden muaf gelir miktarı (GEL 500) belirlendi.

Anahtar kelimeler: Ekonomik eşitsizlik, GINI katsayısı, kapsayıcı iş geliştirme merkezi, orantılı vergi, artan oranlı vergi.

Introduction

Inequal distribution of the income among the population is the problem of not only Georgia, but it is a global one.

Global Monetary Fund reports that Global inequality achieves about 0.55-0.70 in series of countries (Era Dabla Norris, Kalpana Kochhar, 2015:137). Though Georgia does not achieve such a high level, but it is close to the critical range and it achieves 0.41-0.46.

In order to improve the situation, the country should think on an inclusive economic growth, which will include all social strata, including poors, migrants, people with disabilities, etc.

Introduction of such measures are required for mitigation of an inequality in entire country and Samtskhe-Javakheti region, in particular.

The goal of the study was to explore unequal distribution of income of the Samtskhe-Javakheti region population and elaboration mitigation measures.

The subject of a study is an economic inequality of the population, the object was to study the unequal distribution of the income of country, as well as Samtskhe-Javakheti region population.

Many scientists work on inequality problem in Georgia and abroad (Rootman, Stiglits, Era Dabla Norris, Korak, Abesadze, Kakhniashvili, Makalattia, Molashkhia, Papava, Asatiani and others), though none of them referred

particularly to Samtskhe-Javakheti region and an economic inequality of the region.

The findings of the study conducted in Samtskhe-Javakheti region and its municipalities are as follows:

- An economic inequality index of the population is estimated and evaluated;
- The necessity of establishment of business incubators, business re-training of the capable poor population and increase of their income through this way are grounded;
- The necessity to move from the proportional tax system to progressive for the proposed region (entire country as well) is well-grounded and the recommended scale for income tax rates are given;
- It is recommended to divide population into 10 statuses (like lonely person, married couple, etc.) in Samtskhe-Javakheti, where the economic inequality is very high (0.49) and to define income tax rate for them.

Methodology

The study applies the methods of observation, comparison, economic analysis and questioning.

An observation method mainly is applied when the the concepts of different scientist about the inequality problem are referred, we observed their opinion and made our comments.

The methods of comparison and economic analysis are applied when we compared the economic inequality indexes of Samtskhe-Javakheti to entire country and other countries and assessed them.

The questioning method was applied when we conducted face-to-face questioning of the target group on the study problem.

Findings

Practicle purpose of the study is that the recommendations given will be useful for the authority of Samtskhe-Javakheti region for mitigation of existing inequality within the population. Accordingly, we developed several recommendations, such as

1. It is necessary to develop an inclusive business in the region. The administration of Samtskhe-Javakheti region municipalities should support implementation of the initiative methodologically and financially.

For this purpose, we developed the pattern and presented it on the model of 10 students from the poor families who will be served by a business incubator (calculating costs and income).

2. The study grounds the concept of introducing progressive taxation system instead of proportional one applied by the country, which will cover Samtskhe-Javakheti region as well.

The Root Causes Of Economic Inequality Of Samtskhe-Javakheti Region And The...

3. In addition, 10 statuses and 10 taxation rates were developed for income tax-payers (like lonely people, couples) specially for Samtskhe-Javakheti and other depressed regions.

4. Propose introduction of minimum salary rate for entire Georgia, including Samtskhe-Javakheti region and untaxable minimum of income, with recommended amount of 500 GEL.

Discussion

According to the UN survey income inequality index or Gini index is higher in Georgia rather than in neighboring countries. Satisfaction rate of Georgia's population with the healthcare service is 50%, compared to Turkey's population (82%), Azerbaijan (68%) and Iran (83%) (Доклад о развитии человека, 2014: 141-147; 176-179). Based on analysis of the theoretical materials we found that the scientists have not one opinion about income and living standard, inequal distribution of income, establishment of a minimal salary rate, etc.

There is no comprehensive legal basis in Georgia. It is clear, that there is no defined minimum salary amount, though the Internatinoal Labor Organization adopted the Convention 131 concerning Minimum Wage Fixing, with Special Reference to Developing Countries (Entry into force: 29 Apr 1972) (Tsartsidze, 2012: 273).

There is no common approach in terms of inequal distribution of income neither within scientific nor in governmental communities. The authorities mainly are set up by the wealthy people, they wil never support to introducing wealthiness income and substitution of proportional taxation system with progressive one.

Inequality problem of wealthiness is studied by the international financial organizations. The survey of the Monetary Fund reports about negative impace of the inequal distribution of the income on the growth of the country economy, causing crisis, conflicts, global disbalance and others.

It reads that inequality in developed and developing countries (ENDC) and showed that global inequality varies 0.55-0,70. (Era-Dabla-Norris, Kalpana Kachhar, Nujn Suphaphiphat, Frantisek Evridiki Tsaunta, 2015:225).

According to the study almost half of the global wealth is owned by only 1% of the world population. The wealth equals to 110 trillion dollars, what is 65 times higher than total property of another half of the population, the poor global population (Era-Dabla-Norris, Kalpana Kachhar, Nujn Suphaphiphat, Frantisek Evridiki Tsaunta, 2015:248).

In developing countries, the reason for the growth is considered polarization of the wealthiness in urban and rural regions (China) and classes and castes (India) (Zhang, Vakulabharanam, 2010:124).

An economic inequality is expressed in access to healthcare and high-quality education.

It is reflected on the estimated life-span. It is noticeable especially in the USA, where the income defines the life length more now than one generation before (Murray, Lopez, Alvarado, 2013:118).

It refers to the education because high-quality education is not accessible for the population with low income (Castello-Climent, Domenech, 2014:86).

The State Department of Statistics of Georgia does not disaggregate data according to the population strata, like wealthy, average level and poor. The data are published only per capita, which are average indicator and it is impossible to find the share of wealthy, poor or medium strata.

Based on gross domestic product, Georgia is much behind its neighboring countries. It is 10,788 USD in Turkey, 8748 USD in Russia and 4958 USD in Iran.

Referring the income data of the region population we have calculated Gini index of 2018 based on gross income comprising 0.40, it means that it is much higher than in Georgia and actually it is on the critical range.

To check the situation in all six municipalities of Samtskhe-Javakheti we set up target groups and conducted survey. The respondents involved in the study were people of different nationalities, age and profession.

We have conducted two tests: 1. Unemployment, poverty and economic inequality test and 2. Public attitude test on migration.

It was found that only 26% of the questioned population in Akhaltsikhe municipality, 1% from Aspindza, 24% from Borjomi, 12% from Ninotsminda, etc. Income is not sufficient for the acquiring essentials for 67% of Akhaltsikhe population, while 45% of Akhalkalaki, 80% of Aspindza population, etc. 75% of surveyed in Ninotsminda considers themselves as poor, while 55% thinks similarly in Akhaltsikhe, 45% in Borjomi, etc. 300 GEL comprises an average monthly income of 57% of Akhaltsikhe residents, 80% of Adigeni, 92% of Aspindza, 18% of Borjomi, 20% of Akhalkalaki and 78% of Ninotsminda residents.

The information about income of the respondents enabled us to calculate income inequality or Gini index according to the municipalities of Samtskhe-Javakheti region. According applied Gini index formula ($K = \sum P_i + q_{i+1} - \sum P_{i+1}q$), it was found that Gini index of Akhaltsikhe population is 0.41, Adigeni population is 0,52, Aspindza population is 0,52, Borjomi population is 0,47, Akhalkalaki population is 0,50 and Ninotsminda one is 0,56, to calculate an average for the region it is 0.49. It means that it is much higher than Gini index for Georgia. Considering the situation, the government is obliged to think about improvement of the condition immediately.

The willingness of the region population to immigrate is very high, as 77% of Akhaltsikhe respondents, 90-100% of Adigeni and Aspindza, 32% of Borjomi respondents, 10-12% of Akhalkalaki and Ninotsminda ones are ready to leave country immediately.

The answer on the question what size of salary should be that they can stay in Georgia and not to leave 90% of the interviewed was two-three thousand GEL. Such salaries are paid only in the public sector (of high-rank officials). Probably such salaries will not be available for a long time, accordingly, Akhaltsikhe and entire region will be left by the population till that time.

The Root Causes Of Economic Inequality Of Samtskhe-Javakheti Region And The...

In the research part of the paper, we found that there is very high level of readiness of Samtskhe-Javakheti region for immigrating. They are not able to start business as they lack entrepreneurial knowledge and can not afford cost of study.

In order to improve situation, we propose to the Samtskhe-Javakheti regional government to share experience of the Eastern European countries, such as Czech, Hungary and Poland. We give reason the benefit of two actions 1. Develop inclusive business with support of business incubators and 2. Transfer from the proportional taxation system to the progressive one.

It is aknowledge in the world that overcoming of poverty and reduction of dramatic inequality in income distribution should take place through full employment of the population. The sector of economics which is able to provide large-scale employment to the populationis small business. In Samtskhe-Javakheti only 10.3% of a work-capable population are engaged in small business. The key reason for that is poverty and limited access to the financial resources and probably the most crucial one is low entrepreneurial education (so called business-education).

An inclusive business considers engagement of poors and other “marginal groups”, like migrants, people with disabilities, etc. in doing business. This is how an inclusive growth is reached in the country. Therefore, as poor and the poorest population of Samtskhe-Javakheti region do not have relevant business knowledge, they are not able to start business independently. It is recommended to open the business incubators for them by the regional government and organize free trainings for them for 6 months (or for a year) and provide them with support in setting up small enterprises.

After completion of study, they have possibility to establish the enterprise of any profile in the incubator by means of the skills and knowledge acquired.

For this purpose, the management of the incubator provides them with

- The space for enterprise and office;
- Practicle support in business planning and investment proposal writing and reasoning;
- Staff development (capacity building, as well as seeking and provision with professionals);
- Support in organizing conferences, seminars, exhibitions and business meetings;
- Support to newly established companies in organizing working space, supplying with natural air, water and power;
- Support in getting credit (act as a warrant).

It is quite a big, labor-consuming and responsible work. The **main** difficulty is in establishment of task force in all six municipalities of the region to make the census of poor households in all the villages of the municipalities and select young people willing to study in the business incubator out of the families. **Another** challenge is that the cost of establishment and launching of the business incubator should be covered by the municipality budget, therefore it should be estimated in advance. The third

challenge is that not all the municipalities may have qualified academic personnel (professors and trainers) on place in Samtskhe-Javakheti and they have to contract external staff, for instance, the staff of Samtskhe-Javakheti State University. It will increase the cost of course. Though there is certain type of readiness to provide facilities (classrooms, laboratories, etc.) and support of academic personnel from the side of university administration at an accessible price. Though estimation does not consider the mentioned support.

Though the proposal can be relevant not only for Samtskhe-Javakheti region, but for other regions of Georgia. The action should be taken because Samtskhe-Javakheti because high rate of immigration and people who leave the country are the poor population.

As development of inclusive business incubators is rather new for Georgia, we tried to develop the pattern, which can be applied by the Samtskhe-Javakheti region municipalities, as well as other regions of Georgia. The pattern gives the estimate for study cost of a student for 6 months and launching of an enterprise with support of business incubator (we called them a client enterprises). Both expenses are funded from the budget of a respective municipality. The first phase will be funded for six months and another phase for a year. After it the start-upers will leave the incubators and operate independently. They are substituted by the new students.

Estimation is made for 10 students. It includes two phases, the first one is study and another one is launching of enterprises established by them. We calculated the cost of organizing business incubators, it will require to rent relevant space, staffing, purchase of furniture and equipment, etc. the cost of organizing business incubator includes 1. Cost of renting space for organizing business incubator, 2. Cost of salaries of the business incubator's staff; 3. Cost of the required equipment and office furniture for business incubator; 4. Other costs (utilities and contingencies).

According to our calculations establishment of one inclusive business incubator and its maintenance for one year will cost 100, 230 USD in Samtskhe-Javakheti region, Next stage we estimated the cost of study for 10 selected young persons or potential students from the poor families of the region for 6 months. It included the space rent and study equipment, inventory and book stock costs, the cost of professors and total cost achieved 11,420 USD.

10 young graduates establish the companies within the incubator space with financial and technical support of an incubator. It means that they organize pilot enterprise. The enterprises will work for a year here and all the costs will be covered by the local budget for this period.

The profiles of the enterprises will not be limited. It can be selected by the incubator management or a founder itself, who will be the mentioned young people. 5 out of 10 established companies will be service providers, while another 5 will be producers. Both require space, facilities, office equipment and staff.

A client enterprise required 900 square meters for operation, 600 square meters are need for producer companies, 300 square meters are required for service providers. Estimate annual rent cost will be 10,800 USD, cost of equipment and furniture will be 40, 000 USD, while gross annual salary of client enterprise staff will

The Root Causes Of Economic Inequality Of Samtskhe-Javakheti Region And The...

be 117,120 USD (service provider enterprises will have 15 staff members, while producer companies will have 25 people).

Annual operational costs of business incubators will be 167, 920 USD.

One business incubator will be organized in one of the municipalities of Samtskhe-Javakheti region, where 10 selected young people from poor families will study during 6 months, while they will establish and operate a small-scaled enterprise for a year with financial support of a business incubator. It will cost to a business incubator $100230 + 11420 + 167920 = 279570$ USD. The cost of one enterprise is $279, 570:10 = 27,957$ USD. Operational cost of one small enterprise is not very high. By means of allocation funds from the municipal budget 10 small-scaled enterprise will start operation at the end of the first year, another 10 will start operating at the end of another year, etc.

Returned funds in the form of income tax gradually paid by such incubators is an added value to those social benefits brought by the business incubator to Samtskhe-Javakheti region, opening of one at least one business incubators in each municipality of Samtskhe-Javakheti region is recommended.

For reduction of economic inequality of Samtskhe-Javakheti region substitution of a **proportional taxation system by a progressive taxation system**, what means that wealthy and rich people will be pay higher tax, than those with lower income. Foreign countries apply mentioned taxation system, while in Georgia tax rate is the same for everybody (income tax rate is 20%, profit tax is 15%).

As income and profit taxes are national ones and not the local taxes, Samtskhe-Javakhet regional government has no authority to change them by their initiative, though it has the right to propose the issue to the government of Georgia. We have developed a differentiated scale pattern of income tax in order to propose it the region administration as a recommendation. (see, Table 1).

Table 1: Recommended Scale of Progressive Income Tax

Monthly income, GEL	Income tax rate (%)	Payable amount, GEL
500 GEL	Untaxed income	-
500-1000 GEL	10%	50
1001-1500 GEL	Up to 1000- 10%, above 1000 -12%	160
1501-2000 GEL	1500 GEL 12%, above 1500- 14%	250
2001-3000 GEL	2000 GEL 14%, above 2000- 16%	440
3001-5000 GEL	3000 GEL 16%, above 3000- 18%	840
5001-7000 GEL	5000 GEL 18%, above 5000- 20%	1300
7001-10 000 GEL	7000 GEL 20%, above 75000- 25%	2150
10 0001-15 000 GEL	10 000 GEL 25%, above 10 000-30%	4000
15 000 GEL and higher	15 000 GEL 30%, above 15 000-40%	4500 and higher

In addition, as inequality of the population is dramatically high (0.49) in the municipalities of Samtskhe-Javakheti region, we considered to divide the region population according to 10 statuses and each status assign the relevant tax rate, which will be calculated based on income size per person (household).

According to our point of view, the status and the tax rate shall be the following for the residents of the region (Table 2).

Table 2: Recommended Statuses of Tax-payers and Tax Rates for Samtskhe-Javakheti Population

Status #	A Status Title	Tax rate
1	A single person with no dependent	1,0
2	A single person with one dependent child	1,5
3	Married couple with no dependent	2,0
4	Married couple with one dependent	2,5
5	A single person with three dependents	3,0
6	Married person with three dependents	3,5
7	A single person with four dependents	4,0
8	Married couple with four dependents	4,5
9	A single person with five dependents	5,0
10	Married couple with five dependents	5,5

The conducted surveys had the following findings:

The scientists have different opinion regarding unequal distribution of the income of the population, they list different reasons like different skills and opportunities, ownership, professional taste, different education, etc.

1. Inequal distribution of income causes poverty of the population, there is a linkage. The poverty is the reason for unequal access to education and healthcare services. Poor population has no access to high quality education and health care services.

2. Inequality is a global problem. According to the survey of the Monetary Fund inequality varies from 0.55-0.70 in the world.

3. Georgia is a poor country. According to 2018 data 20.5% of the population has below 60% an average consumption 60(270.3GEL) (it means 764 500 people), while 7.6% is below 40% (i.e.) 283440). They spend 162,2 GEL (i.e. 5,4 GEL per day) in the first semester, while during the second one they spend 108,1 GEL (i.e. 3.6 GEL per day).Both groups are below poverty leve l(2 USD per day).

4. Inequality in income of the population (Gini index) was 0.39 in 2018, which is very close to the critical range (0,41-0,46).

5. Out of entire population of the region (155,6 thousand) only 14, 006 e.i. 9% is engaged in entrepreneurship for 2019 (in Georgia it is on average 19%). The reason is less developed business in the region.

The Root Causes Of Economic Inequality Of Samtskhe-Javakheti Region And The...

6. Based on the findings of the study, economic inequality in income is deeper in the municipalities, for instance, Gini coefficient in Akhaltsikhe municipality is 0.41, in Adigeni it is 0.52, in Ninotsminda it achieved 0.52, etc.

7. We explored readiness of Samtskhe-Javakheti population is very high for immigration. On average 80% of questioned reports that due to unemployment and poverty, they say that they are ready to go for a work abroad.

References

- TSARTSIDAZE M. (2012), Key direction of labor remuneration in Georgia, An Academy of the Economic Sciences, Works, 10 “News, Tbilisi
Annual Statistical Report of Georgia, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, Tbilisi
Доклад о развитии человека, 2009. Москва.
- Costello_Climent A. and Donenech R, (2014), “Capital and Income Inequality
Some Facts Some“, Madrid.
- Epa Dabla-Norris, Kalpana Kochhar, Nuji Suphap-hiphot, Frantisek Ricka,
Euridik; Tsounta, Causes and Consequences of Income Inequality: A
Global Penpective, (2015) New-York.
- MURRAY C., Lopez A., and Alvarado M., (2013), “The State of US Heanlth,
1990-2000: Burden of Diseases, Injuries, and Risk Factors”. The journal of
the American Medical Association 310(6), New-York.
- ZHANG W., Vakulabharanam V., (2010), Wealth Inequalite, China and Indian”.
Working Paper, The New School, New-York.

**SEVERAL ASPECTS OF THE PROBLEMS OF CIVIL INTERGRATION
ACCORDING TO THE GEORGIAN-ARMENIAN LINGUISTIC
CONTACTS, ON THE EXAMPLE OF JAVAKHETI**

**CAVAKHETİ BÖLGESİ ÖRNEĞİNDE GÜRCÜ VE ERMENİ DİL
İLİŞKİLERİNE GÖRE SİVİL ENTEGRASYON SORUNLARININ
ÇEŞİTLİ YÖNLERİ ÜZERİNE**

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ГРАЖДАНСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ПО
ПОВОДУ ГРУЗИНО-АРМЯНСКИХ ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ НА
ПРИМЕРЕ ДЖАВАХЕТИ**

Janna KHACHATURIAN*

ABSTRACT

There are people of other ethnic origins besides Georgians among the citizens of Georgian state, whose way of life, daily needs and cultural aspirations are formed and developed in this country. However, in many cases, due to confessional, ethnocultural and linguistic differences, signs of certain types of marginalization may appear. Thus, in order to ensure the unity of the population, it is necessary to overcome all the obstacles that hinder the rapprochement of citizens. One of the most important barriers on this path is the issue of language competence. Universal knowledge of the state language is an indispensable condition for success.

As it is known, the sovereignty of a country depends on the strength of the state language, care for the language, its protection and popularization is a prerequisite for the strength of the state. Therefore, the language problem in the country clearly indicates a lack of civic integration. The only guarantee of civic unity is language, at least people should understand each other, to put it simply, they should speak on "one language". Today, the main priority of the state is to integrate the population of the country into a single social space, and this path goes through the possession of the state language.

Armenia is one of the bordering countries of Georgia, therefore it is natural that Armenians have historically moved easily between Georgia and Armenia, and in many cases they have settled and settle for work. The migration of Armenians in the past often had the character of evacuation from military or ecological disasters, trade and other economic interests, etc.

Under the Soviet Russification policy and the regime of restricting the independence of the republics, the non-Georgian-speaking population included people, who were legally citizens

---

* ORCID: [0000-0003-2898-5721](https://orcid.org/0000-0003-2898-5721), Khachaturiani, J, Phd Student of Samtshke-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia, jkhachaturiani@gmail.com

Several Aspects Of The Problems Of Civil Intergration According To The Georgian...

of Georgia, but mentally they turned out to be an unclear civic identity Even after the collapse of the Soviet Union, the process of civic integration became more complicated. There are several reasons for this:

- Low motivation of non-Georgian speaking population to study Georgian language;
- Lack of state will;
- The state qualifies Georgian as a "second language" for non-Georgian-speaking Georgian citizens, thus reducing the motivation of this population;
- Low qualification of Georgian language teaching guides and teachers;
- Imperfection of Georgian language teaching methods.

Keywords: Javakheti Armenian, family language, state language, civil integration, Georgian-Armenian linguistic contacts, linguistically isolated centers.

ÖZ

Gürcistan'da Gürcülerin yanı sıra bu ülkede ihtiyaçları ve kültürel özelemleri ile bir yaşam biçimi oluşturan diğer milletlerde de yaşamaktadır. Ancak çoğu durumda, mezhepsel, etnokültürel ve dilsel farklılıklar nedeniyle belirli marjinalleşme belirtileri de gözlemlenmiştir. Bu nedenle, nüfusun birliğini sağlamak için devletin vatandaşlarının yakınlaşmasını engelleyen tüm faktörlerin üstesinden gelmesi gerekmektedir. Bunlardan en önemli sayılan biri de dil yeterliliği sorunudur. Devlet diline hâkim olmak ise başarı için vazgeçilmez bir koşul olarak kabul edilmiştir. Bildiğiniz gibi bir ülkenin egemenliği büyük ölçüde devletin diline bağlıdır; devlet dilinin korunması ve yaygınlaştırılması devletin istikrarının garantisidir. Ülkedeki dil sorunu ise sivil entegrasyon eksikliğini açıkça göstermektedir. Dil, sivil birliğinin garantisidir; en azından insanlar birbirini anlamalı, başka bir deyişle "Aynı dili" konuşmaları gerekir. Günümüzde devletin temel önceliği, ülke nüfusunu tek bir sosyal alanda buluşturmaktır. Bu yol ise devletin resmi diline sahip olmaktan geçer.

Ermenistan, Gürcistan'a komşu olan ülkelerden biridir. Bu nedenle, Ermenilerin tarihsel olarak Gürcistan ve Ermenistan arasında kolayca hareket etmeleri de doğaldır. Ermeniler birçok durumda Gürcistan'a yerleştiler ve iş sahibi de oldular. Geçmişte Ermenilerin göçü genellikle askeri veya afet nedeniyle, bazen ticari ve diğer ekonomik çıkarlardan ve bunun gibi nedenlerden dolayı olmuştur.

Sovyetler Birliği dönemi Ruslaştırma politikası ve Sovyet Cumhuriyetlerin bağımsızlığı üzerindeki kısıtlama koşullarında Gürcüce konuşmayan nüfus yasal olarak sadece Gürcü vatandaşlığına sahipti, ama zihinsel olarak nüfusun tanımsız bir sivil kimliği vardı. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra sivil entegrasyon süreci daha karmaşık hale geldi. Oluşan durumun birkaç sebebi vardı:

- Gürcüce konuşmayan nüfusun Gürcü dilini öğrenmek için düşük motivasyonu ve devlet iradesinin zayıflığı;
- Gürcistan'ın Gürcüce konuşmayan nüfus için Gürcü dilinin "ikinci dil" olarak vasf edilmesi ve böylece anılan nüfusun motivasyonunu düşürmesi;
- Gürcüce konuşmayan nüfus için Gürcü dili ders kitaplarının ve öğretmenlerin düşük nitelikleri;
- Gürcüce konuşmayan nüfus için Gürcü dilini öğretme metodolojisinin kusurlu oluşu.

Anahtar kelimeler: Cavakheti Bölgesi Ermeni nüfusu, aile dili, devlet dili, sivil entegrasyon, Gürcü-Ermeni dil ilişkileri, izole dil merkezleri.

АННОТАЦИЯ

В грузинском государстве, помимо грузин, проживают люди других национальностей, образ жизни, потребности и культурные устремления которых формируются и развиваются именно в этой стране, но во многих случаях из-за конфессиональных, этнокультурных и языковых различий могут иметь место определенные признаки маргинализации. Таким образом, для обеспечения единства населения необходимо преодолеть все препятствия, мешающие сближению граждан государства. Одним из важнейших препятствий на этом пути является проблема языковой компетенции. А всеобщее знание государственного языка - непереносимое условие успеха. Как известно, суверенитет страны во многом зависит от государственного языка; забота, защита и популяризация государственного языка - залог стабильности государства. Таким образом, языковая проблема в стране однозначно указывает на дефицит гражданской интеграции (Качкачишвили, 2016: 4-5). Язык - единственный гарант гражданского единства; по крайней мере, люди должны понимать друг друга, проще говоря, они должны говорить «на одном языке». На сегодняшний день главный приоритет государства - интеграция населения страны в единое социальное пространство, и этот путь проходит через владение государственным языком.

Армения - одна из стран, граничащих с Грузией, поэтому естественно, что армяне исторически легко перемещались между Грузией и Арменией, и во многих случаях они поселялись в этой стране и устраивались на работу. В прошлом миграция армян часто носила характер эвакуации из-за военных или экологических катастроф, иногда исходя из торговых и других экономических интересов и т. д.

В условиях советской политики русификации и режима ограничений независимости республик, негрузиноязычное население юридически имело гражданство Грузии, но ментально у населения оказалась неопределенная гражданская идентичность. Даже после распада Советского Союза процесс гражданской интеграции усложнился.

Существует несколько причин:

- Низкая мотивация негрузиноязычного населения к изучению грузинского языка;
- Слабость государственной воли;
- Квалификация государством грузинского языка как «второго языка» для негрузиноязычного населения Грузии, тем самым понижая мотивацию этого населения;
- Низкая квалификация учебников и учителей грузинского языка;
- Несовершенство методики преподавания грузинского языка.

Ключевые слова: армянское население Джавахети, язык семьи, государственный язык, гражданская интеграция, грузино-армянские языковые контакты, изолированные языковые очаги.

Introduction

Modern practice is saturated with special scientific literature (linguistic, psychological, psycholinguistic, methodological, etc.), which studies the difficulties of teaching a foreign language; The popularity of the issue is determined by the intensively changing demographic, economic and socio-political trends of the modern world.

Several Aspects Of The Problems Of Civil Intergration According To The Georgian...

Georgian language is the state language of Georgia, its level and quality of knowledge significantly determines the domestic success of Georgian citizens or long-term migrants, social integration, civil peace.

Among the citizens of the Georgian state, apart from the autochthonous population - Georgians - there are obviously people of other ethnic origins, whose way of life, daily needs and cultural aspirations are formed and developed in this country, however, in many cases, due to confessional, ethnocultural and linguistic differences, certain types of signs of marginalization may appear (Tabidze, 2008: 294-304). Thus, in order to ensure the unity of the entire population of Georgia, it is necessary to overcome all the obstacles that hinder the rapprochement of citizens. One of the most important barriers on this path is the issue of language competence. Universal knowledge of the state language is an indispensable condition for success.

Armenia is one of the bordering countries of Georgia, therefore it is natural that Armenians have historically moved easily between Georgia and Armenia, and in many cases they have settled and settle for work. The migration of Armenians in the past often had the character of evacuation from military or ecological disasters, trade and other economic interests, etc. Obviously, the Armenians who settled in Georgia studied Georgian language and used it normally, as Georgia was a monolingual state until the nineteenth century, especially since Georgian language itself served as an international language for the population of both slopes of the Caucasus (Tabidze, 2014: 333-348).

Methods

The research is based on the principles of the historical-comparative method. Descriptive method is used; Empirical material is extracted from school practice.

Conclusions

The Armenian-speaking population of Samtskhe-Javakheti speaks a dialect that is completely different from the Armenian literary language, and at school (obviously, at Armenian school) they study the program provided in the Armenian literary language, which does not match their family language, and requires extraordinary labor from students; The local way of life of Armenians living in Samtskhe and Javakheti is different. Javakheti Armenians have much less contact with the Georgian population than in Samtskhe; Thus, it is more difficult for Javakheti Armenians to assimilate Georgian language than for Samtskhe residents. However, it should be noted that the Georgian language of Satskhe-Javakheti is also dialectal and thus it is not easy for an Armenian child to learn literary Georgian, even in the case of mastering the Georgian dialect due to household contacts;

Learning a language at our school is difficult because teaching system requires a lot of time and effort due to its special complexity, and the final result of this long way - communication is delayed and difficult to achieve. We support the view that communication should be a separate subject (alongside the traditional Georgian language and literature course), and in practice should be accessible through the integration of the student (s) into the language environment.

Discussion

As we have already mentioned, Georgian-Armenian language contacts have a long history. During this time, obviously, a lot of material has been accumulated in the form of lexical borrowings, anthroponymic and toponymic typological similarities, linguocultural influences or convergences. Studies in this area, despite the great scientific tradition, still have great prospects, because under the influence of internal or external factors there are many controversial or unexplored issues that objective linguistics is still waiting for. The goal of our research is the field of Georgian-Armenian linguistic contacts, which is related to the sociolinguistic issues of civil integration and aims to overcome the difficulties of teaching Georgian language to the Armenian-speaking population in Georgia.

As much as our own professional activities and life experiences take place in the practical environment of these linguistic contacts, we aim to consistently follow the nature of mistakes of Armenian-speaking young person caused by the foundation of his mother language while teaching Georgian and establish ways to simplify and optimize learning process.

In modern scientific research, the study of Caucasian languages has revealed another (many times in recent history) trend: Traditional views on the kinship of the languages of the indigenous peoples living on both ridges of the Caucasus and the genetic differences between the rest of the Indo-European languages; that best describes (and expresses) the term "Iberian-Caucasian languages" has been replaced by "a new line of explanation with some typological similarity of the languages (any of them) in the Caucasus." This time explaining this very extensive and complex issue is not our goal; The main thing for us now is that Armenian and Georgian were typologically similar languages in both versions and despite their long historical neighborhood, their similarity is really based not on kinship but on neighborhood proximity, which is no less important than kinship; And as the similarities are typological, therefore the difficulties of teaching must be overcome through typological grammar, taking into account the Georgian-Armenian language meetings, practical manifestations of similarities and differences (Tabidze, 2009: 160-169).

We will clarify that it is accepted to define "type" as a set of traits that form a solid core of interrelationships, and in this species itself becomes a specific "unit" of typological knowledge. Here it is difficult to define the type specificity in relation to "species" (logical connection of the genetic combination of knowledge) and "genus" (classification unit).

Surprisingly, no such grammar has been written up to date, and Georgian-Armenian linguistic (and not only linguistic) contacts have less sought out grammatical, lexical-phraseological, and stylistic explanations of similar and different equivalents. And as far as in this case we would have the opportunity to group the similarities arising on the one hand by chance and on the other hand due to reasons, and thus teach, for example, the Georgian language to Armenian-speaking children.

Several Aspects Of The Problems Of Civil Intergration According To The Georgian...

Our reality is specific in terms of teaching Georgian language to non-Georgian speakers (though not the only modern post-Soviet space); After the collapse of the Soviet Union, Georgia, like other Soviet republics, faced a dilemma – some of its citizens, under Soviet Russification policy and the regime restricting the independence of the republics, didn't speak Georgian, despite the main requirement set by Article 8 of the Constitution of Georgia (that the state language of Georgia is Georgian) , because schools in ethnic gathering places operated in either Russian or the language of their ethnic group; Thus, it formed the basis on this population, which, in case of demanding independence by the main ethnic group of the republic, should hinder with the demand to stay in Russia (Nachkebia, 2006: 112-115). Consequently, the non-Georgian-speaking population was legally a citizen of Georgia, but mentally it turned out to be a vague civic identity: with language competence and education, these people were prepared for the interests of another republic.

Georgia, strained by the painful processes of gaining independence, has faced the need to evacuate the non-Georgian-speaking population from isolation and to Georgia as soon as possible. Make them into a full-fledged residents with the rest of the population with a common language, knowledge and civic consciousness. (Kharshiladze, 2010: 58-70)

Unfortunately, the process has been delayed for several reasons:

- Low motivation of non-Georgian speaking population to study Georgian language;
- Lack of state will;
- The state qualifies Georgian as a "second language" for non-Georgian-speaking Georgian citizens, thus reducing the motivation of this population;
- Low qualification of Georgian language teaching guides and teachers;
- Imperfection of Georgian language teaching methods.

While studying the language (in our case, when learning Georgian by Armenians), a separate assessment is made in writing and speaking to determine the quality of knowledge; When evaluating oral expressive speech, the following is important:

1. The number of phrases;
2. Phonetics
3. Vocabulary
4. Grammar correctness.

However, the practice of teaching proves that the number of mistakes made is considered to be the main indicator of foreign language proficiency. Consequently, the degree of understanding during a communication act can be overshadowed by the abundance of errors made.

When we talk about "teaching a foreign language", obviously, we do not forget that Georgian as the state language of Georgia can not be considered as a "foreign language" for a citizen of Georgia. But this is an official terminological

aspect, and in real life, Georgian language is still completely foreign language to the majority of the Armenian population in the Akhalkalaki region. Therefore, teaching Georgian is methodologically very similar to teaching a normal "foreign language". We think it is justified for students (in this case, the age of the student does not matter) to observe the language acquisition in several areas:

- Monologue oral narration
- Dialogue; Communication
- Written work (Essey)
- Written work (Text)

As it is known, the language in which a person begins to speak becomes the first means of knowing the world and the first mold of the verbal realization of what is being said. Therefore, consciously or subconsciously, the speaker agrees with the knowledge of all other languages with the initial patterns of his speech, and, in fact, all possible errors are due to the difference between these patterns.

Georgian fiction has a lot of material on the most typical mistakes of Armenians while speaking Georgian; Interestingly, these observations are almost entirely consistent with the typical errors noted in the educational and scientific space today.

And since we often take the linguistic errors, as linguistic material, that appear on the basis of the differences in the grammatic case systems of the Georgian-Armenian languages and are confirmed in the educational space, therefore, we have to look for the causes of mistakes in order to develop the right strategy to eliminate them. (Чойбонова, 2004:48-50)

For better clarity, it is necessary to evaluate the mistakes made by the students in contrast to the linguistic systems, for example, where each mistake is made due to the influence of the mother language. Thus, we consider errors in the use of narrative and nominative cases in the Georgian text, difficulties in perceiving the "nar /tan" plural, confusion of dative and possessive cases, also possessive and active cases in the sentence, such as:

1. *I am glad to meet such teacher .*
2. *I read this information in internet .*
3. *Little child stood on the chair .*
4. *My friend started a new job .*
5. *Today lecturer sets new tests .*
6. *A new law has been introduced in the Constitution.*
7. *George will take the third place .*
8. *People have health problems.*
9. *The doctor examined the patient's lungs.*
10. *An ambulance was called for my father.*
11. *A black cat will cross the road.*
12. *By which leg we should leave the house .*
13. *I want to speak about strange tradition.*
14. *I agree to Armine's idea .*
15. *I am afraid of dark places .*

Several Aspects Of The Problems Of Civil Intergration According To The Georgian...

In this regard, research can be conducted in two directions:

- A) Determine the cause of typical linguistic errors;
- B) Determine the ways to avoid them based on the expected mistakes.

Two tasks face us at school on an equal footing: complete oral communication and fluent writing; We must also keep in mind that oral communication is a first-rate task, because without it we can not go through the writing stage. The work at school is complicated by the mass of students because it is difficult to identify and manage the individual problems of the student in the lesson regulations. The method of influencing individual mistakes while working in a group is still not developed. As the specialists believe that the subject teacher alone can not do anything here, it is necessary to consult psychologists as well; As the speech problem is so often associated with the complexes of the individual, he or she prefers not to speak aloud in any foreign language fearing not to make mistakes and being ashamed in front of the public.

Although the whole world is working on perfecting the methodology of foreign language acquisition, it is still considered that ideal results have not been achieved yet. A special problem is that when working with a group at school, the individual problems of the student cannot be taken into account, and language is a highly subjective and individual phenomenon. The teacher finds it difficult (or does not manage at all) to establish the so-called feedback with the student that would make it easier to take into account the student's private characteristics. The following has happened in Georgia in the recent past: On the first stage of the domination of the Russian Empire (Tsarism), when Russian language was a distant, non-existent foreign language for the population, the process of linguistic assimilation or adaptation concerned only the aristocracy-intelligentsia. However, Georgian language distorted by their Russification had a negative effect on the Georgian speech of the "simple nation"; As in pre-Russian history, aristocracy and the church were the conditions in the Georgian peasantry., that kept the soul of an educated Georgian (Gabunia, 2014: 45-69). Consequently, without the practical Russian-speaking atmosphere, the linguistic Russification didn't touch the nineteenth-century Georgia; In the twentieth century, Russia changed its policy. According to USSR model, with the name of the so-called universal secondary education, targeted population migration and the dismantling of historical national borders, Russia has increased the motivation for the need to learn Russian throughout the Soviet territory. Using the achievements of the repressive machine and equipment (education system, career conditions, publishing houses, television, radio ...) it introduced Russian into every family ... Although it failed to fully Russify the population, it created the so-called linguistically isolated hotspots for national republics, that isolation (and secession from the locals) was facilitated by the universal privilege of Russian (Tabidze, 2005: 256-278). And yet it must be said that despite at least two centuries of experimentation, the Russian language has failed to overwhelm the population.

As the specialists point out, it is possible to speak this or that language only when, the system of this language is mastered. And as far as the system is concerned with the study of linguistics, it is the acquisition of linguistic data that is necessary

for the study of language. But as practice shows, the mastery of speech is more important than the study of the language system, as the speech is the most important during communication. Learning a language at our school is difficult because teaching system requires a lot of time and effort due to its special complexity, and the final result of this long way - communication is difficult to achieve and is delayed (Tabatadze, ... 2008:80-85). We support the view that communication should be a separate subject (alongside the traditional course of Georgian language and literature), and in practice, it should also be accessible through the integration of the student (students) into the linguistic environment. What should the so-called communication lessons be like:

1. Compulsory word dictionaries must be developed at each level of education. For example, Georgian-Armenian dictionary of vocabulary-phraseology used in all educational disciplines (textbooks) at the first level of primary education; And the aim of the school year should be to have a thorough knowledge of this vocabulary by the student;

2. Dictionary-based adapted texts should be developed using only lexical words and phrases;

3. For oral communication. In each new text the previous material must be repeated and only a few new words added to it;

4. Communication should be the only form to be used on the lesson: narration, dialogue, asking questions, answering questions;

5. Errors should be pointed out practically, without theoretical reasoning (theory should be discussed on language and literature lessons);

6. Fixing typical mistakes in practical lessons will help the teacher to build the subject course pragmatically.

We think there is no doubt that work in this direction should be continued.

Bibliography

Gabunia, K., Ezugbaia, L., Qiria, Ch., (2010) enobrivi situacia tanamedrove saqartveloshi qartveluri enebi, Tbilisi.

Gabunia, K., e nobrivi situacia Tanamedrove saqartveloshi 1. Qartveluri enebi, E ISSN 1512- 3146 (online), ISSN 1987 – 9601 (print), saertashoriso jurnali, multilingviluri ganatlebisatIvi

Kachkachishvili, M., (2016) bilingvizmis sakitkhi saqartveloshi javakhetis mgalitze, gamomcemloba „Akhaltsikhis Universiteti”, Akhaltsikhe.

Nachkebia, M., (2006) qartvelta etnolingvisturi terminebi, Tilisi. Qutateladze, Q., (2006) Javakheti zogiert somkhur wyaroshi da mati shedarebiti analizi. „ena da kultura” Tbilisi.

Tabatadze, Sh., Gabunia, K., Odzeli, M., (2008) rekomendaciebi enobriv umciresobata dacvis mimartulebit, Tbilisi.

Tabidze, M., (2005) enobrivi situacia saqartveloshi da qartuli enis funqcionirebis sakitxebi, gamomc. Qartuli ena, Tbilisi.

Several Aspects Of The Problems Of Civil Intergration According To The Georgian...

- Tabidze, M.,** (2008) orenovani da mravalenovani ganatlebis problematikasaqartvelos enobrivi situaciis fonze, qartveluri memkvidreoba XII, Akakaki Tseretlis saxelmwifo universiteti. Qutaisi.
- Tabidze, M.,** (2009) enata “ierarqia” da enebis swavlebis sakitxebi saqartveloshi, sokhumis sakh. Universiteti, qartuli enisa da kulturis institute, afkhazuri enisa da kulturis institute, pirveli erovnuli samecniero krebuli, tomi I, “lingvisturi qartvelologiisa da afkhazologiis problemebi” midzghvnili akad. Q. Lomtadizis khsovnisadmi, Tbilisi.
- Tabidze, M.,** (2014) enobrivi politikis teoria da praqtika, saqartvelos sapatriarqoswminda Andria Pirvelwodebulis sakhelobis qartuli universiteti, humanitarul mecnierebata fakultetis shromebi, gamomcemloba „qartuli universiteti”, Tbilisi.
- Kharshiladze, M.,** (2010) Kerdziaia T., „sakhelmwifo ena, meore ena da motivacia”, jurnali bilingvuri ganatleba, #3, Tbilisi, gamomc. Samoqalaqo integraciisa da erovnebatshorisi urtiertobebis centri.
- Чойбонова, Б.,** (2004) _ Языковые ошибки в речи обучающихся на начальном этапе интенсивного обучения английскому языку: Метод активизации личности и коллектива, Москва
- http://www.dzeglebi.ge/statiebi/sxva/enebis_genealogia.html

**TEXTOLOGICAL-CODICOLOGICAL ANALYSIS OF BESARION
ORBELISHVILI „GRDEMLI“**

**ТЕКТОЛОГО-КОДИКОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ПОЛЕМИЧЕСКОГО ХАПАКТЕРА БЕСАРИОНА ОРБЕЛИШВИЛИ
„ГРДЕМЛИ“**

**BESARION ORBELISHVILI POLEMİK TARZI ESERİ OLAN
„GRDEMLİ“NİN METİN TANIMLAMASI**

Nino MEGENEISHVILI*

ABSTRACT

Polemic direction is one of the oldest and the most important branches of Georgian literature. As Christianity (other confessions as well) was fought by the opponents and to neutralize them was the aim of polemic literature. The Georgian polemic literature should theoretically overcome the offensives of foreign confessions and different branches of Christianity, specifically of Catholicism, as the number of Catholic missionaries to Georgia grows in the 17th-18th century. Their diplomatic approach, which carried secret and hid propaganda of Catholicism, became dangerous for Orthodox Christianity.

The purpose of polemical writing is to explain the essence of the problem on the basis of solid argumentation and to prove the presented position. The argument had to be convincing and accountable, so in such writings the phrases were measured according to strict academic quality and were based on a rich intellectual resource. Opponents of polemical writings were perceived to be not only the literary-polemicist, theologian or clergyman, but the entire state institution.

At David Gareji literary center the idea of creation of specific polemic work – resisting Catholicism was developed; well-known writer Besarion Orbelishvili was charged with an important mission – to create such work. He succeeded in this and compiled the extensive work „Grdemli“. In this work he examined important disputable issues connected with the East-West Churches. Each debatable question is abolished with the citations from Holy Scripture and the writings of Church Fathers. „Grdemli“ has

---

* ORCID: [0000-0001-5985-9117](https://orcid.org/0000-0001-5985-9117), Megeneishvili, N., Phd student, Samskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; Workplace - Korneli Kekelidze georgian national centre of manuscripts, Department of Handicrafts Protection, Registration and Exposure, Scientist employ, Storage guard, ninomegeneishvili@gmail.com

Textological-codicological analysis of besarion orbelishvili „grdemli“

received wide popularity in Old Georgia. There are 12 manuscripts of “Grdemli” stored at The National Center of Manuscripts and Kutaisi and Gori at the Ethnographic museums.

Keywords: Manuscript, David Gareji, Polemic direction, Literary school, „Grdemli“.

ÖZ

Gürcü Edebiyatında polemik muhtevası geçmişten günümüze kadar işlenen önemli ve çokça rastlanan bir alandır. Hıristiyanlığın yanısıra diğer dinlere de karşı çıkanları etkisiz kılmak polemik literatürünün asıl amaçlarında biri olmuştur. Gürcülerde kalem kavgasına ait eserler, yalnız Hıristiyan olan çeşitli dini akımlara ve mezheplere karşı değil, aynı zamanda XVII-XVIII. yüzyıllardan itibaren, Gürcistan'da Katolik misyonerlerin sayısı artıkça, Katoliklerin dini saldırılarına karşı da gerekli cevap vermek zorunda kalmıştır. Dini (Katoliklik) propagandası da dahil olmak üzere Batı ideolojisinin arkasında gizlenen diplomatik eylemler de Ortodoksluğu tehdit etmekteydi. Katoliklik hareketine etraflıca karşı çıkacak ve halka, Gürcülere Katoliklik ile Ortodoksluk arasındaki ideolojik farklılığın açıklanması için gereken özel eserler yaratma fikri David Gareci Manastırı'nda faaliyet gösteren edebiyat ekolü tarafından ortaya konuldu. O zamanlar tanınmış bir dini yazar olan Besarion Orbelishvili bunu yazmakla görevlendirildi. Kendisi Gürcü dilinde en eksiksiz Katolik karşıtı eser olan „Grdemli“ adlı büyük bir eser tamamladı ve başarılı bir şekilde ortaya koydu. Kitapta Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki sorunlar tartışılmıştır. Tartışmalı her hüküm, Kutsal Yazılardan alıntılar ile önde gelen dini adamların düşüncelerinden alıntılarla desteklenmiştir.

Eski Gürcistan'da „Grdemli“ çok popülerdi. Ulusal El Yazmaları Merkezi'nde, Kutaisi ve Gori Etnografya Müzeleri'nde 12 "adet „Grdemli“ nüshası muhafaza edilmektedir. Bütün kalem kavgası eserlerin amacı ortaya konulan sorunların dini argümanlar temelinde açıklamak ve ileri sürülen tutumları haklı göstermektir. Argümanlar inandırıcı ve açıklayıcı olmalıdır, bu nedenle bu tür eserler üstün bir akademik kalite ile, yazılarla ölçülür ve zengin entelektüel kaynaklara dayanır. Kalem kavgası ürünlerin karşıtlarını edebi polemikçiler, ilahiyatçılar ve din adamlarıyla birlikte devlet adamlarından oluşuyordu.

Anahtar Kelimeler: El yazma, David Gareci, Edebiyat Ekolü, Grdemli, Polemik.

АННОТАЦИЯ

Полемическое направление – одно из старейших и важнейших направления грузинской литературы. Поскольку с христианством (в том числе и с другими конфессиями) боролись противники, нейтрализовать их стало целью полемиической литературы. Грузинская полемиическая литература теоретически должна была преодолеть наступление иностранных конфессий и различных ветвей христианства, особенно католицизма, поскольку число католических миссионеров в Грузии росла в 17-18 веках. Их дипломатический подход, заключающийся в тайной и скрытой пропаганде католицизма, стал опасным для православия.

Цель полемиического письма – объяснить суть проблемы на основе веской аргументации и обосновать изложенную позицию. Аргумент должен был быть убедительным и подотчётным, поэтому в таких произведениях фразы измерялись в соответствии со строгим академическим качеством и основывались на богатых интеллектуальных ресурсах. Противниками полемиических произведений воспринимались не только литературные полемисты, богословы или священнослужители, но и государственные учреждения.

В литературном центре Давида Гареджи была разработана идея создания специфического полемиического произведения – противостоящего католицизму.

Известному писателю Бесариону Орбелишвили была поставлена важная миссия – создать такое произведение. Это ему удалось и он составил обширное произведение под именем „Грдемли“ (наковальня). В этой работе он рассмотрел важные спорные вопросы, связанные с церквями востока и запада. Каждый спорный вопрос подтверждается цитатами из Священного Писания и сочинений церковных служителей. „Грдемли“ получил широкую популярность в древней Грузии. 12 рукописей „Грдемли“ хранятся в Национальном центре рукописей, а так же в этнографических музеях Кутаиси и Гори.

Ключевые слова: рукопись, давид Гареджи, полемическое направление, литературная школа, „Грдемли“.

Research methods

In the given article we have used following methods: comparative, philological-historical and method of critical analysis. Comparative method implies to reveal basic text on the basis of the comparison of different text. We plan also to compare these text from linguistic and contextual points of view; In philological-historical method we mean to write research on the basis of critically established texts and to pay attention on the philological and historical aspects of the texts (when it was written, where, why, describing historical environments etc); We will use the method of critical analysis during the assessment of the conclusion of the text; why are these text important and do they have importance today, enrich or not these texts our knowledge.

Discussion

The Middle Ages are a time of political turmoil and drama in the history of Georgia. The small country divided into kingdoms was looking for a strategic partner everywhere - in the West, in the East, in the North. Every political direction had some kind of positive and negative, risky moments as well. The East was an old, experienced rival. Russia, with its familiar political tastes, ideology, strategy and military capabilities had become one of the favorite states in terms of religious unity. Europe was a unity of people with a culture quite unknown to Georgians, completely different traditions and religious consciousness. Although, despite of this, with the strengthening of European liberalism and the purposeful missionary movement, the religious suspicions between Orthodoxy and Catholicism gradually began among Georgians, especially in the southern regions of Georgia, the so-called Muslim Georgia and Eastern Georgia, and later the Catholic parish multiplied in the large and strategic industrial centers of Georgia in Gori, Kutaisi, etc. This process became irreversible, even more in the 17th century, which was not denied by the followers of Western ideology. M. Tamarashvili noted: „In our opinion, this century (meaning the 17th century) should be considered one of the best times for Catholicism, because, as we have seen, the Pope's attention and missionary work have not been fruitless“ (Tamarashvili, 1902:297). The cultural-educational center, the largest academic corporation, Gareji Literary School, had a special role in the formation of public opinion during such a political disorder. It worked in three directions: 1. Cultural-educational activities (creation-reproduction

Textological-codicological analysis of besarion orbelishvili „grdelmi“

of manuscripts, establishment of libraries, upbringing of the young generation). 2. Development of hagiographic and hymnographic-liturgical collections; 3. Creation of dogmatic-polemical literature.

The basis of the state is the ideology of the country. Ideology is created by culture, education, science, so if the representatives of the Georgian political or intellectual elite could not unite the state and stabilize it politically, they tried their best to develop scientific and educational centers. This is proved by the opening of a printing house in Tbilisi in 1709, the existence of the David-Gareji Literary School. At the time, it was a major scientific hub, with its own infrastructure and figures: calligraphers, translators, artists, and researchers. The existence of such a scientific structure was a luxury for a weakened country. Creating a manuscript required a great deal of financial and intellectual resources. A special role in this great case was played by Besarion Orbelishvili-Baratashvili, who worked in Gareji, which is confirmed by the inscription A-624 manuscript and by Mikh. Khelashvili's article published in the newspaper „Iveria“ (# 208:3) in 1886.

The emergence of the Gareji monastery complex is connected with one of the thirteen Assyrian fathers - David Garejeli. Accordingly, from the VI century a new cultural space appears in the Georgian cultural field, the Davit-Gareji monastery complex, the existence of which began with a single chapel and then became a monastic complex and a literary school. Georgian historical processes were reflected on Gareji's life, it acquired a special function in the XVIII century and became a cultural-ideological center. That is why the patronage of the state was visible. Besarion Orbelishvili and his entourage, the nuns of Gareji, had a special role in this case.

B. Orbelishvili's „Grdelmi“ is an extensive anti-Catholic polemical work, a treatise. It is a literary-theological product of the political and social content of the XVIII century. Creative processes depend on epoch-making events, so literary genres were created at different times and in different circumstances, this became the basis for creation of polemical writing. Polemical writing is connected with the origins of Christianity as a religion and the beginning of religious writing. It had to answer heretics and heretic directions, as well as to representatives of other religions and denominations, for violating the rulings of the seven ecclesiastical councils. The proliferation of anti-Catholic writings in Georgian literature of the XVIII century also had its ideological and political basis.

The oldest survived anti-Catholic work is Eustatius Nikieli's „A Short Story of the Romans and Their Church Separating from the Eastern Church“ (Rapava, 2014:99). Maia Rapava published the text and added comments and research to this work. The work is part of a „dogmaticon“ dating back to the XII century. It should be a polemical part written in response to the „Great Schism“.

In XV century, in 1453-year, Byzantine Empire had come to an end, thus ending its cultural and ideological influence on the rest of the Orthodox world. As it is known, this council was held in stages - in 1438-1445. As many researchers - E. Mamistvalishvili, (Mamistvalashvili, 2016:251), A. Pogodin (Pogodini, 2016:20) and others note - the sources about the Council of Florence written in

Latin and Greek, are missing. Missing or unseen (hidden) sources give rise to various arguments and assumptions. The fact is that main topic of discussion at the ecclesiastical council - theological-dogmatic issues - was the context of the existing political situation.

Manuscripts, reflecting and describing Council of Florence-Ferrara, are preserved at Georgian Center of Manuscripts. Basically, these manuscripts have anti-Catholic polemical content and all of them date back to the XVIII century, before that there are no signs of translated works of anti-pope content in Georgian literature except the work of Eustatius Nikieli "A Short Story of the Romans and Their Church Separating from the Eastern Church". The work is preserved only in „Dogmaticon“ by Arsen son of Vache, dated by XII-XIII centuries. Arsen son of Vache, the same Arsen Ikaltoeli, understood the multifaceted content of dogmatic-theological difference between the two churches, basis and perspective threat for the Christian world, including Georgia, so he included works of Eustatius Nikieli in his collection.

The interest of the Western Catholic world in Georgia and the Transcaucasia begins much earlier, in the XIII century, comes to life and expands in the following centuries. The current political crisis provided a fertile ground for its progress, in addition to the influx of European capital to strengthen its missionary work. Catholic literature in the form of manuscripts and printed books started to appear. Georgian manuscript funds preserve liturgical, bibliological, theological and other literature. The work of the missionaries did not influence Georgian literature, except for Sulkhan-Saba's „Paradise Gate“. One detail is worth mentioning – the manuscript was one of the means of communication with the public in the period when there were no media outlets. The addressee of the writer's speech was not only his literary opponent, but also the society, so the author took into account the different tastes and claims of the society, tried to make every word, phrase, opinion, argument in the work refined, correct, academic.

The war situation is characterized by one difficulty: the population must be accurately explained the cause, purpose and historical significance of the imminent death of the victim; It is more difficult to explain to the society the danger and its expected result, which enters the Georgian political and public space with full humanity, liberal ideology, without any violence. This became the reason for the proliferation of anti-Catholic polemical writings in Georgian literature.

The work „Council of Florence“ should be mentioned first. This work is not polemical, it is a detailed description of the congregation and depicts the period of the Ottoman Sultan Murad, the Byzantine Emperor John Paleologos and Pope Eugene IV. The decision does not say anything about the decision, only mentions the mood of the Byzantine delegation and emphasizes that the Greeks returned to Constantinople disappointed with the result of the meeting. Despite of the content of the manuscript, it is essentially, thematically and ideologically close to the literature of anti-Catholic sentiment. Two lists of the manuscript are preserved: 1. A-1443 and 2. Q-1391. Both manuscripts date back to the 18th century. Both manuscripts consist of only above-mentioned works and are performed in

Textological-codicological analysis of besarion orbelishvili „grdelmi“

Mkhedruli script. The author or recorder of the work may be someone called Eugenius. It's unknown whether Eugenius attended the council or not and on the basis of which sources he wrote the manuscript. It seems the text was lately translated from Greek, as Constantinople is mentioned as Istanbul, that was impossible until 1453 year. The city wasn't renamed immediately after its fall. So the story was translated later.

Manuscript A-1443 is perfect. According to postscript the manuscript was written by Ieronim Aleksiev. There is a postscript on the cover of the manuscript that says that the manuscript was owned by the grandfather of Archimandrite Taras. Taras was from a famous family of writers, including Aleksii Meskhishvili and the rector of the Telavi Academy, David.

The manuscript also has an inscription of prophetic content. The text contains a reminder of the consequences or a kind of warning that would follow the expected expansion of the Turks. There is the schedule of 7 ecumenical councils on 1 r of the manuscript-when and where the council was held, who was the king, pope, patriarchs, why and against whom was the council invited, how many priests attended it and how many laws were adopted. There are some mistakes in the schedule connected to the dates of world ecumenical councils.

The beginning and the last chapter are missing in the manuscript Q-1391. The part of manuscript, that tells about beginning and finishing of the council, is lost. In the same context, we can consider Ioane Batonishvili's „Kalmasoba“, where the second book talks about the seven ecclesiastical congregations and describes the Council of Florence. The author chooses a question-and-answer form to emphasize the attitude, which is typical for the works as a whole.

The Council of Florence is described in the historical work translated by the order of King Archil „History from the beginning of the world to King Constantine Paleologos“, The translation from the Greek language was started by Bagrat Solaghshvili, continued by King Archil, as it is written in the will of the works, „Chronograph“ was translated by the king from the Russian version of the same work. Georgian manuscripts hold several of its lists, including the oldest in the collection of the St. Petersburg Institute of Oriental Studies M-22.

Besarion Orbelishvili also wrote „Grdelmi“ in response to the decisions made at the Council of Florence the theological-dogmatic issues discussed there. As we have mentioned, only a small part of the acts of the Council of Florence has survived, but nothing has been found in the Georgian language yet. Although despite the political subtext, the theological content was debated at the Council of Florence and there are less inaccuracies in the theological-dogmatic issues discussed by Bessarion, but there is one controversial historical fact that four churches have resisted the political union, including Russia. The controversy underscores the „principle“ position of „Great Russia“ at the meeting, but we must not forget that the work was written in the XVIII century, when Georgia, which was under Muslim siege, remained the hope of „Great Russia“. Perhaps the author used „Great Russia“ not to emphasize the imperial character, but it may have been the name of Russia as a kingdom.

The essential continuation of Grdemli is „Mzametkveleba“ by Catholicos Anthon. Catholicos Anthon begins and ends the anti-Catholic controversy of „Mzametkveleba“ with a review of the significance of Council of Florence. Here in Chapter 3 separately, in Section 17, is the answer to the Latins. Basically, it concerns the sacrament of Holy Communion. Anthon uses the same chapters from the scriptures that Besarion Orbelishvili relied on for argument. Only editorial difference is observed.

Another work of anti-Catholic content „For the Apostasy of Rome from Orthodoxy“ belongs to the same period. The essay consists of three chapters: 1. For the apostasy of Rome, why they stepped aside from the Orthodox faith and the Holy Church; 2. The reign of Constantine and his mother Irine; 3. Also, for the torment of Latins. There are four lists of manuscripts in the manuscript fund: Q-52, S-1596, A-1132, H-1000. None of the manuscripts indicate the author of the works, nor is he known, whether original or translated, it is believed that it should have been translated from Russian.

Timote Gabashvili's „Martsukhi“ is worth mentioning. The work does not mention the Council of Florence, it describes the seven ecclesiastical councils, but given that the dogmas, laws, and liturgical content of the Eastern Church were based on decisions made by the seven ecclesiastical councils, the work may be discussed in the context of anti-Catholic content. It is noteworthy that Timothy was one of the scribes of the „Grdemli“, perhaps he reminded the population of these ecclesiastical congregations and explained their importance, because the polemics used the rulings of the ecclesiastical congregations to emphasize objectivity and truth.

Western political values may have been controversial or acceptable in the Middle Ages and beyond, but what threatened Georgian cultural values and the nation's identity could not be ignored by Georgian figures. K. Kekelidze noted, that B. Orbelishvili wrote „Grdemli“ with the help of Francisco Bolognese Capuchin, a Latin teacher in Tbilisi at the time (Kekelidze, 1960:350). P. Karbelashvili had the same opinion [Karbelashvili, 1900: 131-140], that confirms the healthy controversy of opponents of different views and respect for each other's cultural values. M. Kavtaria notes: "It (meaning the anti-Catholic work" Grdemli "and the literature created in Gareji) is also a work of great practical importance, which played a prominent role in shaping Georgian public opinion." (Kavtaria, 1965:111).

„Grdemli“ is the first original anti-pope polemical work recorded in Georgian literature up to now. It is not only an anti-Catholic treatise, but also a rhetoric of the ongoing controversy and decision made at the Council of Florence. The essay is structurally quite thoughtful, reasonably arranged, covering thirteen issues, which are divided into thirty-eight chapters.

The first chapter gives a general overview of the named problem and deals with the heresies and heretics that have arisen since the establishment of Christianity as a religious direction. The rise of heresies and the spread of new dogmatic norms by them led to the convening of seven ecclesiastic councils. Besarion Orbelishvili considers the Council of Florence to be the eighth

Textological-codicological analysis of besarion orbelishvili „grdelmi“

ecclesiastical council, and because of the theological issues and scale discussed at the congregation, the eighth congregation equals seven ecclesiastical congregations, so for him the Western church is one of the heretics because of its religious-dogmatic values.

Besarion Orbelishvili begins the narration of the main part of the works by discussing the issue of the descent of the Holy Spirit, the same filioque. The Eastern Church recognizes the descent of the Holy Spirit from the Father, while the Western adds - and from the Son as well. This issue became the cause of one of the most heated controversies at the Council of Florence. The Church of Rome managed to convince the vast majority of the congregation of the truth with a reminder of the coming tragedy or with theological evidence, but there was one disobedient, Mark of Ephesus (Pogodin, 1916:24-25) and the exiled Iberian representatives of the church who neither shared nor confirmed the revelation of „and the Son“ (Mamistvalishvili, 2016:253), Besarion Orbelishvili does not use historical facts when discussing this issue, he uses biblical books when discussing. It begins with a reminder of Creed: *„I believe in one God, the Father almighty, maker of heaven and earth and of all things visible and invisible. And in one Lord Jesus Christ, the only-begotten Son of God, begotten of the Father before all ages, God of God, Light of Light, very God of very God, begotten not made, being of one substance with the Father, through Whom all things were made“* (A-119, 15r) Any change in Creed is strictly forbidden by the decision of the ecclesiastical congregations. That is why the neglect of the main dogmatic norm is equal to the heretical attitudes for Besarion Orbelishvili, which were cut off from the church by the decision of the church congregations. The main argument on which the Western Church relies is the Gospel of John 15.26 *„When the Advocate comes, whom I will send to you from the Father—the Spirit of truth who goes out from the Father—he will testify about me“* (A-119, 20r). The author accuses Western theologians of misunderstanding and biased interpretation of the Bible, adding that the Western Church is more blasphemous „the Holy Spirit is loved by love“ and believes that but love is one of the seven virtues. It is not a „corpse“, a passion, the Holy Spirit isn't the passion.

The Council of Florence failed to agree on the legal status of the Pope. Vatican had a claim and demand to the whole of Christian world to recognize the Vatican's own righteousness, the primacy of the pope, the recognition of the pope's innocence in the earthly world, and the vicegerent of Christ. This „wish“ was expressed in the letters sent to the royal court of Georgia and the nobles, this request was also made at Ferrara-Florence Council. Added to this requirement was the exalted position of the apostle Peter among the twelve apostles, which is why Besarion speaks in great detail and explains the hierarchical relationship of the apostles. During the discussion he mentions the scriptures as a proof, the ecclesiastical congregations, the prayers, the biographies and teachings of the Holy Fathers, the hagiographic and hymnographic works - the life of Maximus the Confessor, the life of Gregory of Acracant, the life of Gregory the Theologian. Mentioning the discussion between Giorgi Mtatsmindeli and the Patriarch of

Antioch, Besarion tries to emphasize the steadfast character of the Georgians in any ordeal. Besarion Orbelishvili's rhetoric feels irritated when he talks about the superiority of the Apostle Peter. The pope's argument from the Gospel (Matthew 12:15) „*You are a rock and I will build this church on the rock*“ is misunderstood by the author and the distinction of one apostle is an insult to religious aesthetics, values and the other apostles in general, so Besarion Peter's hesitant character. Besarion therefore gives abundant examples from the Gospels where the hesitant character of the Apostle Peter is felt.

The work speaks of a purifier and an „Eternal Hell“, which is acknowledged by the Pope's followers who believed that „*unbaptized and unbelieving, as well as unbelieving Christians and unbelievers will go to hell*“ (A-119, 74r). However, in their opinion, there is a place in eternal hell where the confessors, but not the repentant ones, will enter and „*will enter for a while and will be completely cleansed*“.

According to the author, such an opinion is a continuation of Origenism and it arose after the „Great Schism“. The papists do not acknowledge either Christ's going to hell and the release of sinful souls. There was a heated debate on this issue at the Florence meeting, Besarion Orbelishvili devotes several chapters to this issue. The main arguments are taken from the „Dialoghon“ by the theologian Grigol and from the „From the Scripture of the Dead“ by John of Damascus. These were dogmatic issues on which the West demanded categorical consent from Constantinople and its proponents. Political union needed a „consensus“ on these issues.

Representatives of the Church of the West and the East also discussed the liturgical difference between the two churches - the Epiphany, the sacrament, fasting, prayer, and sacrifice at the Council of Florence. The difference between the two churches is expressed in the baptism of infants and mothers, in fasting, in the liturgy, in the communion of the unleavened and the leaven, and in the communion of infants, in the layout of the altar. These were the issues on which the Church of Rome thought it would compromise if the uniqueness of the preceding issues consisted. Accordingly, Besarion Orbelishvili discusses the dogmatic-liturgical differences between the two churches in detail, but to a lesser extent than on the above-mentioned issues.

„Grdemli“ speaks of the food culture of the followers of the Western Church – „*who eat not holy and prohibited food*“ (A-119, 173v) and „*bringing the cattle in the churches*“ (A-119, 183r).

At the very beginning of the Council of Florence, when the geographical location shifted from Ferrara to Florence, the expected result was revealed, so the Eastern Church changed its purpose, not to win an eight-year controversy, but to replicate the truth.

„Grdemli“ is preserved in twelve manuscript books in the funds that have reached us. Extensive and short editions are distinguished. There are ten lists of extensive editions and one of short editions. Six of the eleven lists - A-119, 156, 298, S-1596, 3269, K-#130 (N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum) -

Textological-codicological analysis of besarion orbelishvili „grdelmi“

consist of 38 chapters, three - A-1395, 1791, Q-92, Giesm -#114 (S. Makalatia Gori Historical-Ethnographic Museum) - from 37 chapters, The named manuscripts lack the last chapter – „The author of this book answers the people of Pope“. One - A-1591 consists of 26 chapters. The named list is not a short edition. His copyist Kristesia Samadashvili decided to include in her writings all the issues that were hotly debated at the Council of Florence and no agreement could be reached between the representatives of the Western and Eastern Churches. Despite the abbreviated version, this list is not a short edition, as the existing text invariably follows the autograph list of the extended edition.

„Grdelmi“, as the author mentions in the introduction, is an extensive anti-papal polemical work, however, the textual analysis of the works showed that Besarion Orbelishvili's argument is mainly based on biblical books, the views of the Holy Fathers and the acts of the ecclesiastical assemblies. Besarion tries to explain each difference in his narration, which is why we believe that fiction belongs to the exegetical genre as well.

Besarion Orbelishvili was one of the prominent figures of the XVIII century, who contributed to the revival and renovation of the Gareji school. He restored the destroyed book fund of the monastery, was a scribe himself, with his participation the „Prolog-Svinaksar“ was created. He himself was the author of original hagiographic, hymnographic, liturgical works, including „Torture of Queen Ketevan“, the life and work of Bakhrioni's heroes, King Luarsab and other Georgian figures (Qavtaria, 1959:87). It is unknown at this time was he translator or not.

In addition to his literary and creative work, Besarion Orbelishvili was the Catholicos of the Georgian Church, actively fighting against the purchase of captives before the pastoral care and after the coronation. It is true that he was not considered among Vakhtang VI' s accomplices, but he correctly assessed the role and importance of the king and tried to bring back Vakhtang VI, who had left Georgia.

When writing „Grdelmi“ Besarion Orbelishvili did not want to neglect or diminish Western culture, his goal was to mark the ideological, theological difference, which also took autonomous, ethnocultural form. „Grdelmi“ was written to protect and emphasize the theological, everyday, cultural values that have become a tradition.

Conclusion

The historical events of the 14th century, the Council of Florence and the fall of Constantinople completely changed the world political order. The epoch also brought with it the need to properly assess both the violent opponent and the ideological opponent. This last mission was the function of the polemical literary direction. The polemical direction is one of the oldest and most important fields of writing, as Christianity (as well as other denominations) had opponents from the very beginning, whose neutralization became the task of polemical writing. Polemical writings should answer to not only non-Christian religious

denominations, but also to various Christian directions, including attacks of Catholics. The idea of creating a special work was developed at the David Gareji Literary School, which, through fundamental analysis, explained to the public the difference between ideological and traditional norms, namely, it was the definition of the difference between the Catholic and Orthodox religions. Famous ecclesiastical writer of that time, Besarion Orbelishvili was asked to write it. He completed the task successfully - he wrote a large volume of work, the treatise "Grdemli", which is the most complete anti-Catholic essay in Georgian. The book discusses the dogmatic-theological issues between the East-West churches.

Bibliography:

Karbelashvili, P., (1900), ierarqia saqartvelos eklesiisa, katalikosni da mghvdelmtavarni, Tfilisi.

Kekelidze, K., (1960), kartuli literaturis istoria, t. I., Tbilisi.

Tamarashvili, M., (1902), istoria katolikobisa kartvelta shoris Tbilisi.

Mamistvalashvili, E., (2016), kartvelebi ferara-florenciis krebaze, kadmosi, 8, Tbilisi.

Papashvili, M., (1992), sakartvelos sagareo politikuri urtiertobani, Tbilisi.

Pogodin, A.,(protopresviteri) (2016), tsminda Markoz Epeseli da plolenciis unia, Tbilisi.

Jurnali „iveria“, 1886, 1208.

Rapava, M., (2014), Arsen ikaltoeliseuli targmani evstrati nikielis antikatolikuri nashromisa „mosahsenebeli shemoklebuli, tu odes hromni da eklesia mati da raisatvis saghrmtota aghmosavalisa eklesiatagan ganiwrnes“, saghvtismetyvelo-samecniero shromebi, V, Tbilisi.

Qavtaria, M., (1959), Besarion Orbelishvilis tskhovreba da moghvatseoba, khelnatserta institutis moambe, I, p. 73-113, Tbilisi.

Qavtaria, M., (1965), Davitgarejis literaturuli skola, Tbilisi.

Korneli Kekelidzis sakhelobis sakartvelos khelnatserta erovnuli tsentri, A-119.

Korneli Kekelidzis sakhelobis sakartvelos khelnatserta erovnuli tsentri, S-286.

Korneli Kekelidzis sakhelobis sakartvelos khelnatserta erovnuli tsentri, S-3269.

THE ROLE OF DISCUSSION IN ACTIVE TEACHING AND DIALOGUE CULTURE BUILDING

AKTİF ÖĞRETİMDE VE DİYALOG KÜLTÜRÜ BECERİSİNİN OLUŞUMUNDA TARTIŞMANIN ROLÜ

РОЛЬ ДИСКУССИИ В АКТИВНОМ ПРЕПОДАВАНИИ И СОЗДАНИИ КУЛЬТУРЫ ДИАЛОГА

Nodar MIRAZANASHVILI*
Manana MICHITASHVILI**

ABSTRACT

The objective of the paper is an active application of the discussion method in the process of teaching the social sciences, with the focus on the subject of history that develops creative thinking, the intellectual and analytical capacity of students. The paper brings in focus the importance of using class discussion in active teaching since this method activates and maximally engages students in learning process. In the process of discussion, students develop their logical, critical and creative thinking, cognition as well as personal responsibility. The discussion stimulates an ability to substantiate the position or idea through healthy argument and judgment. It also supports the formation of democratic values among the students. It also encourages tolerance and understanding of opposite ideas. The discussion increases self-esteem and allows self-assertion. Application of discussion improves the ability of the students to conduct dialogue, express their ideas freely, provide argumentation in support of their position, cooperate, communicate, regulate conflict situations in interaction with peers and achieve consensus without confrontation.

Alongside the range of discussion forms, the objectives of the discussion method are also considered in the paper. The paper describes a comprehensive process of selection of the discussion topics, the question types used during the discussion as well as the procedures of leading the discussion. The role of a teacher to create a trustful, respectful, and healthy environment for the class discussion is well explained. In addition, the active and thematic planning of the discussion method in teaching different topics of History is comprehensively covered in the paper.

---

* ORCID: [0000-0003-0123-2762](https://orcid.org/0000-0003-0123-2762), Associate Professor of Gori State Teaching University, 53 Iliia Chavchavadze Street, Email: nmirazanashvili@gmail.com

** ORCID: [0000-0003-3718-9073](https://orcid.org/0000-0003-3718-9073), Associate Professor of Gori State Teaching University, 53 Iliia Chavchavadze Street, Email: mananamichitashvili@gmail.com

Keywords: effective method of discussion, building dialogue of culture, teaching history via discussion method, open and closed questions in discussion, skills obtained by learners through discussion

ÖZ

Makalede, tarih konularına odaklandıklarında öğrencilerin: yaratıcı düşünme, düşünsel ve analitik yeteneklerini geliştiren sosyal bilimler öğretiminde kullanılan tartışma yöntemleri tetkik edilmiştir. Kullanılan yöntemlerin öğrenim sürecinde öğrenci katılımını etkilediğinden ve kalitesini artırdığından dolayı, aktif öğretimde konu üzerine sınıftaki tartışmaların önemine dikkat çekilmiştir.

Tartışma sırasında öğrencilerin mantıksal, eleştirisel, yaratıcı düşünme, bilgi ve kişisel sorumluluk yetenekleri gelişmektedir. Tartışma metodu mantıklı argümanlar ile yaklaşımlara dayalı olan bir tutumun öğrencilerde savunma yeteneklerini uyandırır. Tartışma aynı zamanda saygı ve karşıt fikirleri hoşgörü ile kabul etme davranışlarını da teşvik eder. Tartışma öğrencilerde özgüveni artırır, kendilerini ispatlamaya yol açar ve bununla birlikte öğrencilerde demokratik değerlere karşı saygı göstermeleri bilinci oluşturur. Tartışma metodu öğrencilerin diyaloga girme becerilerini geliştirir, fikirlerini özgürce ifade edebilme duygusunu geliştirir, kendi tutumlarını savunmakta, arkadaşlarıyla iş birliği yapmakta, iletişim kurmakta, gergin durumları düzenlemekte ve fikir birliğine varmakta yardımcı olur.

Makalede, tartışma biçimlerinin çeşitliliği yanı sıra tartışma yöntemlerini de ele alınmıştır. Burada tartışma konularının seçim süreci, tartışma sırasında kullanılan soru türleri ve tartışmayı yürütme yöntemleri, sınıftaki tartışma süresinde güvenilir, karşılıklı saygı ve sağlıklı bir ortam yaratmada öğretmenin rolü irdelenmiştir. Ayrıca makalede tarihin çeşitli konularını açıklarken tartışma yönteminin aktif ve tematik planlaması üzerine kapsamlı bir şekilde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: etkili tartışma yöntemi, kültür diyalogu oluşturma, tartışma yöntemiyle tarih öğretimi, tartışmada açık ve kapalı sorular, öğrencilerin tartışma yoluyla edindiği beceriler.

АННОТАЦИЯ

Целью статьи является активное применение дискуссионного метода в процессе преподавания общественных наук с акцентом на предмет истории, который развивает творческое мышление, интеллектуальные и аналитические способности студентов. В статье подчеркивается важность использования обсуждения в классе при активном обучении, поскольку этот метод активизирует и максимально вовлекает учащихся в учебный процесс. В процессе обсуждения студенты развивают логическое, критическое и творческое мышление, познание, а также личную ответственность. Обсуждение стимулирует способность обосновать позицию или идею с помощью здоровых аргументов и суждений. Обсуждение также способствует терпимости и пониманию противоположных идей. Обсуждение повышает самооценку и позволяет самоутверждению. Оно также поддерживает формирование у студентов демократических ценностей. Применение обсуждения улучшает способность студентов вести диалог, свободно выражать свои идеи, аргументировать свою позицию, сотрудничать, общаться, регулировать конфликтные ситуации во взаимодействии со сверстниками и достигать консенсуса без конфронтации. Наряду с разнообразием форм обсуждения в статье рассматриваются также задачи метода обсуждения. В статье описывается комплексный процесс выбора темы для обсуждения, типы вопросов, используемые во время обсуждения, а также процедуры

The Role Of Discussion In Active Teaching And Dialogue Culture Building

ведения обсуждения. Хорошо объяснена роль учителя в создании доверительной, уважительной и здоровой атмосферы для обсуждения в классе. Кроме того, в статье всесторонне освещаются активное и тематическое планирование дискуссионного метода при преподавании различных тем истории. Ключевые слова: эффективный метод обсуждения, построение культуры диалога.

Ключевые слова: эффективный метод обсуждения, построение культуры диалога, преподавание истории через метод обсуждения, открытые и закрытые вопросы в обсуждении, навыки, полученные студентами в ходе обсуждения

1. Introduction

The 21 century puts teachers to face new challenges. A desire to improve the quality of education becomes more vivid. The priorities of active teaching at the classes have been identified that include discussion (Lat. „discussio“ - examination, discussion, judgment). Discussion means disputation of different positions and ideas verbally or through the presentation, it can be rarely expressed in written form. It is one of the most effective methods of interactive teaching. The aim of this method is to discuss a certain opinion, idea, or problem in a group and freely exchange points of view. This method activates and maximally engages students. The discussion stimulates an ability of substantiation of the position or idea through healthy argument and judgment. It also encourages tolerance and understanding of opposite ideas. The discussion increases self-esteem and allows self-assertion. It improves the ability of students to cooperate, communicate, regulate conflict situations, interact with peers and achieve consensus.

In the process of discussion, students develop their logical, critical and creative thinking, cognition as well as personal responsibility. They also learn how to protect their position through argumentation and learn to respect the opposite ideas. The discussion gives optimal possibility to the learners to comprehend their spiritual world since a teacher creates respective atmosphere through pedagogic work where a student is represented with his/her true spiritual beliefs.

2. Methods

Using discussion as a teaching method enables us to see alternative ways of solving a problem. There are diverse options in positioning and argumentation that might lead to different conclusions and evaluations. The method of discussion allows an exchange of ideas, views, and assertions for the identification of truth (Postman, 2007: 67).

The discussion is based on dialogue. Dialogue is an effective way of managing conflict situations while opposing different ideas. Achieving a consensus is possible only through dialogue that excludes confrontation. Culture of dialogue helps students to improve cooperation, communication and to easily overcome a fear of public criticism or defeat. It also supports the formation of democratic values among the students.

Socrates, an ancient Greek philosopher, is the founder of dialogue. The method of Socrates considers the inclusion of problematic questions rather than informative ones in the dialogue. He requests judgment from the learners to be able

to solve the problem independently. Socrates outlines two steps of gaining knowledge: inductive reasoning and discovery of general definition for pursuing “idea of unattainable knowledge”. Socrates' dialogue does not aim to identify the winner in the dispute. It is a quest for the truth. Professor D. R. Swanson offers an interesting opinion on how to prepare for Socrates' dialogue which allows expressing individual interpretation and personal positions throughout the dynamics of learning processes (Swanson, 2009: 49-50).

3. Discussion

The discussion is especially productive when it is related to the topic already studied or the material that is not yet fully covered but the students already have enough information after teacher's informative presentation to solve the discussion issue. While selecting the topic of discussion for the class a teacher should identify the issue that will foster the development of the different opinions. This will enable students to present their opinions providing the arguments that serve as evidence and teach them to tolerantly listen and understand the various ideas on the topic (Institute of Civil Development 2012: 88).

It is essential that students have certain information about the discussion issue in order to be able to present their ideas, position, and arguments as well as to protected alternative ideas, objectively assess others' thoughts. Otherwise, the discussion will lose its importance and students- their motivation.

For effective discussion, the teacher should consider the following factors: preparation of the students, rules and procedures, management of discussion, and expected results. The enabling environment should be created during the class discussion for the students to freely exchange opinions; express the new ideas; listen and comprehend others' ideas; analyze the issue deeply and in detail, and improve communication and self-expression skills. Thus, the teacher should select the respective form of teaching that will create the proper environment and simplify the communication.

The important preparatory activities should be preceded prior to starting the discussion. If the different discussion methods are applied the proper instruction should be given to students about the discussion rules. It should be made impermissible to disregard the different ideas or disrespect a person presenting them. The focus should be brought to discussing different positions and not the authors of these positions. The time limit of each presenter should be jointly defined actively engaging all participants. Having the discussion completed, the results should be summarized and assessed. In regards to assessment criteria, it should be prepared in advance jointly by the teacher and students. The specific objectives and areas should be focused on to make the discussion effective (National Assessment and Examination Center, 2010:66).

As mentioned, prior to starting the discussion, the format should be defined: what are the opening questions; what the main issue of discussion is; what can be arguments or counter-arguments of the parties; what the sequence of the discussion is. The most important is to rightly define the objective that the

The Role Of Discussion In Active Teaching And Dialogue Culture Building

discussion will achieve. The discussion starts with the main question that determines discussion flow, sets optimal conditions, and creates a learning environment. The teacher remains a neutral party not expressing personal sympathy or antipathy. Through verbal encouragement to express the opposite ideas, a teacher creates a trustful and respectful atmosphere in the class. An approach of a teacher towards students usually determines students' relations with their teacher. A teacher should preserve herself/himself from differentiating groups as well as the ideas expressed by the involved parties. If a teacher's position on the given topic is different from those expressed by the discussion participants, the position should be enriched with strong arguments to show that this position has a right to exist. Deviation from the discussion topic or disputing the secondary issues that are not principle for the topic should be avoided. It should be mentioned that there can be groups that do not have any positions. In such a case, the group selects the position during the discussion and tries to provide argumentation for their choice.

“The group of experts” composed by the students is also involved in the working process. The group actively participates in the analysis and assessment of the final results. In the end, the leader of the discussion generates and makes conclusions. If a special interest is observed in the discussion, further research on the topic can be offered like the preparation of a thesis or a project.

Thus, the following objectives of the discussion are important:

- To engage the students in the class processes and enable them to express their ideas freely;
- To clarify to the students that there is no wrong or correct ideas but there are the ideas supported by evidence;
- To analyze all positions;
- To increase self-esteem and self-affirmation among the students;
- To develop communication skills of the students;
- To present the alternative ways of solving the discussion issue;
- To enable students to consider the others' ideas and develop in them consensus achieving skills;
- To capacitate students to have argumentation for their positions as well as to draw conclusions;
- To clarify that the participants can change their position in the process of discussion;
- To clarify the understanding of discussion topic by the students;
- To objectively summarize and assess the discussion results.

The role of a teacher in the process of discussion is essential; some key points are enlisted below:

- The teacher explains the purpose of the lesson;
- The teacher facilitates the discussion and is not involved in the content of discussion;
- The teacher supports students to be actively engaged in the discussion;
- The teacher enables students to freely express their opinions;

- The teacher controls the situation and ensures that the students follow the set rules, listen to each other and neither divert from the discussion topic nor incline towards personal offense;
- The teacher encourages to objectively assess the arguments and validity of the position;
- The teacher ensures that the students come to the solution of the discussion issue independently based on the voiced arguments and evidence.

The method of discussion, like other methods, has its strength and weaknesses. The strength of this method is as enlisted below:

- The issues analyzed during the discussion deeply stay in the memory;
- The discussion in the best method for development of critical and creative thinking in the students;
- The discussion method enables students to work independently to search for the trustful evidence for proving their position;
- The discussion increases students' engagement and teaches how to create a personal position on the topic; how to present or protect the position;
- The discussion method enhances theoretical knowledge;
- The discussion improves the communication and collaboration skills of the students;

As a weakness of the discussion can be considered the points that follow:

- The discussion might be followed by a conflict, expression of strong emotions however, it can be used to improve learning or research skills;
- Sometimes a student has to disagree with the ideas expressed publicly, which is difficult for some. While conducting disputes, students cannot often sufficiently assess the opposite idea;
- There is certain fear among the participants that others might not like his/her idea and might be publicly criticized for expressing the opposite idea or decision;
- In a limited time, it is not often possible to discuss all the aspects of the discussion topic;
- There are quantitative limitations;
- If discussion is not sufficiently planned it might take long and fail to achieve desired results.

The students' motivation, as well as the discussion results, are mostly determined by the discussion questions. The slogan of the discussion – the one, giving the questions, rules - support this assumption. While planning discussion a combination of open and closed questions should be used. The paraphrases or additional specific questions can be applied to make the statement clearer. The closed questions can be used for the engagement of the learners with special needs. In addition, silent or shy students can be engaged in the discussion through these types of questions, plus giving additional specific tasks. The students who do not allow others to express their ideas need special attention too. In individual situations sometimes, a student possesses information but is not able to make an effective decision where the closed questions help. This type of question is also

The Role Of Discussion In Active Teaching And Dialogue Culture Building

useful when the discussion is ending but the conclusions have not been yet made.

The open questions are different from the closed questions. These are questions that cannot be answered with just 'yes' or 'no'. The open questions can be divided into several groups that are as follow: hypothetic, cognitive, encouraging, stimulating, investigative, summarizing. These are the questions of the utmost importance for leading the discussion that belongs to a high level of cognition. Answering open questions requires certain knowledge, judgment, intelligence, and cognitive skills from students. Thus, it means that a student has the knowledge, is capable to comprehend the question, establish links and answer it using his/her knowledge about the issue and providing suppositions, evidence, and conclusions.

4. Results

Although the discussion, as a method of teaching, is widely used in classes of social sciences, the most productive is to apply this method in teaching of History. Any topic, though being controversial enough, can be used the discussion. The topic should provoke controversy to debate and discuss the opposing opinions. It should allow diverse ways of comprehension and argumentation also considering the availability of the respective evidence. In addition, it should allow constructing and proving hypothesis that reflects a respective motivation while considering the historic facts. The topic of discussion should also allow interpretation and alternative ways of solving a problem; the latter can be achieved through logical conclusions. The topic can be a historic fact or persons, the historic sources or documents allowing interpretation.

The discussion can be organized in different forms. As widely known, the pedagogical practice recognizes the following forms of class discussion: round table, panel discussion, forum, symposium, debates, and trial. All the forms of the discussion are the best means of gaining knowledge; performing an in-depth analysis of historical material, and promoting free judgment and argumentation.

It is recommended to use an effective method for the group work called "choose a position" prior to conducting the discussion with learners of the elementary and basic steps. During this activity, the learners are grouped according to the express positions. It is good to use "Agree", "Disagree", and "Not sure" posters on the walls of the class. As the learners have the final position (they have a right to stay in their initial position) towards the issue, they work for the additional arguments to protect their position in the process of discussion. This activity is useful to incite different positions as well as to teach time management. This is especially effective if it follows a teacher's presentation on the same lesson. The teacher can give a student a preceding task in line with the students' position. This task might include finding information from different types of sources; application of education resources that will easily show those students who changed the position about the issue.

It has proved to be the most fruitful to apply the discussion method with the 12th-grade students while covering the topic of "The Berlin Wall and its

parallels in Georgia” under the lesson” The divided Europe”. The teacher shows the presentation and tells the students about the Berlin Wall history, the role of Hans-Dietrich Genscher in the reunification of Germany. The students listen to the public address of Genscher to the people of Germany, they watch the reunification ceremony and learn about the approaches of world leaders towards this fact. Thus, the students listen and watch the video material depicting the politically important events and in parallel receive additional information. The presentation finishes with the issues related to the annexation of Georgian territories. The issues like the fall of Berlin Wall, unification of Germany, John Kennedy’s remarks in Berlin, and the cite from there “an offense not only against history but an offense against humanity” are distributed within the groups (Kennedy, 1963). The students clarify whether this quotation from Kennedy’s remark is relevant to Georgian reality, the latter having the occupied territories. The discussion is the best way to draw the parallels between the historic events, find the respective information in the primary sources, provide trustful answers to the questions and make conclusions.

David Perkins’s assumption that understanding does not follow knowledge but it precedes knowledge- needs to be taken into consideration (Perkins 2007:222-223). The obtained functional, transfer knowledge enables a student to apply it adroitly in the Georgian context via knowledge transfer that is based on casual connections. The students probe deep into objective reality, they study the hardship of the Georgian population living near the borderline since the Russian-Georgian war in August 2008; recurrent cases of human rights violation; creeping annexation of Georgian territories; the role of the international organizations and world community to end human rights violations in borderline regions of Georgia. In addition, the groups of students explore exhibited material depicting the construction of the Berlin Wall-like in front of the Stalin Monument located in the center of the town of Gori (Georgia). Furthermore, the students study video, audio, and photo material of media reporters illustrating creeping annexation. They listen to records of people who experienced the August 2008 war and descriptions of the lost territories and the hardships of people living at the borderline as well as vandalism of cultural heritages. At the end of the discussion, they dispute about the ways of solving this situation peacefully. The discussion finishes by presenting an electronic album that will be sent to the international organizations operating in Georgia in order to remind about the ongoing creeping annexation of Georgia by Russia.

Furthermore, the problem raised by each group can be divided into separate parts - so-called problem components- to enable the groups to present their position in an original and more comprehensive way based on the argumentation. During the preparatory period, students are guided to find the needed historical information and effective presentation material including respective education resources (maps, primary and secondary sources, genealogical tables, battle schemes, video-audio material) to prove the selected position. Alternatively, the students can create the resources/ products themselves that will provide them the basic information to

The Role Of Discussion In Active Teaching And Dialogue Culture Building

construct their position and its argumentation. The students get more motivated and active if topics are related to identification of guiltiness or merits of the historical figures; establishing connections between historic facts and events. Moreover, the students should be given the freedom to seek alternative ways and make their own authentic discoveries to protect their position. They should be encouraged to present how their position might change historical processes and how the country could benefit from their disputed position.

As also stipulated in the National Curriculum of Georgia, the discussion can be planned thematically: a) Discussions to assess whether the correct decisions were made and whether the alternative ways existed. The decision-making process will help students to investigate the hypothetic situations, describe the taken decision as well as alternative variations of this decision with supportive arguments and evidence. Under this thematic area, the students could work to identify, correctness of the decision of the King court, the long, obstinate, unpromising battles with world conqueror Timur the Lame or the alternative way of reconciliation; a decision of the King Gubaz of the Egrisi Kingdom to oppose Byzantines via Persians, etc (National Center for Teachers' Professional Development, 2009:140); b) Discussions that focus to assess the kings, military leaders and public figures; c) Discussions that focus to explain the causal connections of political processes and search for the right decisions. As an example for this thematic area could serve work on the results of the battles of Napoleon Bonaparte, the results of Russia ruling in Georgia, the national movement for independence, etc; d) Discussions that focus on identification of the ways to overcome the domestic challenges and external political conflicts. For example, the following open questions can be used 'How it was possible to determine in advance expected results or find the alternative ways of the battles at Maranda, Garnisi, and Krtsanisi?'

While covering the lessons "Georgia and Caucasus under the interest of world politics" with the 12th-grade students, it will be effective to use the discussion method to dispute the following issues: 'What was the interest of the European countries towards the Caucasus after the First World War?'; 'What was the interest of the USA towards Georgia?'; 'Why Georgia could not become a member of the League of Nations?'

Thus, the class discussions help to increase the multiple abilities of the students to understand and analyze, to express their individuality and personal positions and initiatives in the dynamics of learning processes, to make free interpretations, and enjoy a trustful environment created in the class. The discussion method increases students' engagement while working on the historical sources. The different historical sources prove the same fact; however, those might fulfill the gaps that hinder a comprehensive understanding of the event. From this perspective, it is interesting to apply this method while teaching lives of the kings, historical persons, chroniclers, bibliography of well-known persons or travelers, historical papers, important government documents, etc. that give trustworthy information to strengthen a different position and constructively lead a dialogue.

To conclude, critical and creative thinking, which is the key objective of education, is essential in active teaching to shape a personality, hence, the class discussion plays a crucial role in this.

REFERENCES

- Postman, N., (2007). "Ganatlebis mizani", Tbilisi
- Swanson, D.R., (2009). "Stsavlebis metodologiis sakhelmdzgvanelo", Tbilisi Institute of Civil Development, (2012). "Critikuli da shemokmedebiti azrovneba, tsarmosakhviti ganaTleba", Tbilisi
- National Assessment and Examination Center, (2010). "Efektiani tsavleba, teoria da praqtika", Tbilisi
- Kennedy, J. F., (1963). <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/berlin-w-germany-rudolph-wilde-platz-19630626>
- Perkins, D., (2007). "Smart Schools Better Thinking and Learning for Every Child National Center for Teachers' Professional Development, (2009). "Efeqturi swavleba skolaSi", Tbilisi

EY, DÜNYE EY ROMANINDA KAZAKLARDAKİ LAKAP TAKMA, İSİM VERME ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN INVESTIGATION ON NAMING AND NICKNAMING OF KAZAKH IN THE NOVEL “EY, DUNYA EY”

ИССЛЕДОВАНИЕ НАЗВАНИЯ КАЗАХСКОГО ИМЕНОВАНИЯ И ПРОЗВИЩ В РОМАНЕ «ЕЙ, ДУНИЕ ЕЙ»

Hikmet KORAŞ*
Gulshat SHAIKENOVA**

ÖZ

İsim verme ve lakap takma bütün toplumlar ve kültürlerde insanın yaratılışı ile ortaya çıkmıştır. İsimler, toplumdan toplama değişmekle birlikte genellikle kişilerin birinci derecede yakınları tarafından verilirken lakaplar kişilere arkadaşları veya çevresi tarafından verilir. Bu sonradan isimlendirme, bir taraftan kişinin karakterini, toplumdaki konumunu, yaptığı işi, çevresiyle ilişkisini, etnik kökenini yansıtırken diğer taraftan lakabı verenlerin de kişiye bakışını, ona verdiği değeri, toplum içindeki gördüğü konumu veya görmek istediği konumu ile bu çevrenin sosyal ve kültürel durumu gibi özellikleri de yansıtır. Bazı isimler ve lakaplar insanları ve toplumu yönlendirmek amacıyla konmuştur, bazıları ise yaptığı kötü bir iş ve yanlıştan dolayı yergi amacı taşır. Bazıları tarihi özellikler taşır ve hem kişiye hem çevresine unutulmaması gereken tarihe veya tarihi şahsiyetlere vurgu yapar, bazıları sadece geleneğin gereği konmuştur ama altından bir milletin miti çıkar. Bu isim ve lakapların özgün şeklinde bulunan veya sadece kullanımda eklenen ekler de dil incelemesinde önemlidir. Koyan kişinin isim koyduğu ve lakap taktığı kişiye olan yakınlığı, bakışı, verdiği değer sezilir. Bazılarında toplumun başka toplumlarla ilişkisi, ilişkinin yönü ve derecesi görülür. Toplumların aynası olan edebi eserde ise durum aynı olmakla birlikte biraz farklılık arz eder. Edebi eserlerdeki kişilerin lakapları, bir taraftan bahsettiğimiz özellikleri yansıtırken diğer taraftan yazarın dönem, kişiler, kişilerin edebi eserlerdeki diğer kişilerle ilişkisini hatta yazarın siyasi, sosyal ve edebi bakışını da yansıtır. Bu gerçekler dikkate alınarak Beksultan Nurjekeuli'nin “Ey, Dünya Ey!” romanında kullanılan lakaplar ve isimler ele alınmış, lakap

* ORCID: [0000-0001-7045-2510](https://orcid.org/0000-0001-7045-2510) Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü/Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Müdürü, hikmetkoras@gmail.com

** ORCID: [0000-0002-9663-1565](https://orcid.org/0000-0002-9663-1565) Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, gulshat84@mail.ru

Ey, Dünya Ey Romanında Kazaklardaki Lakap Takma, İsim Verme Üzerine...

ve isimler dışında bu konuyla ilişkili olarak kişilerin yakınlarının isimlerini kullanırken yaptıkları tasarruf ve değiştirmeler de incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Lakap takma, isimlendirme, isim koyma geleneği, 1916 Kazak Katliamı, göç.

ABSTRACT

Naming and nicknames emerged with the creation of man in all societies and cultures. Generally, names are given by the first degree relatives of the people and it's varying from society to the society. Nicknames are given to the people by their friends or their environment. This subsequent naming on the one hand, reflects the person's character, position in society, his job, his relationship with his environment, his ethnic origin, and on the other hand, it reflects features such as the viewpoint of those who give the nickname, the value he gives to him, the position he sees in society or the position he wants to see, and the social and cultural situation of this environment. Some names and nicknames are meant to guide people and society; moreover, some of them are satirical for a bad deed and wrongdoing. Some of them have historical features and emphasize both the person and his environment and on the history or historical figures that should not be forgotten. Some of them are just the necessity of the tradition, but the myth of a nation emerges from it. The appendices that are in the original form of these names and nicknames are also important in language analysis. The closeness, look and value of the person named and nicknamed by the person can be perceived. Besides these, the relationship of the society with other societies, the direction and degree of the relationship can be seen. In the literary work, which is considered the mirror of societies, the situation is the same, but it differs a little. The nicknames of literary works on the one hand, reflect the characteristics we have mentioned and on the other hand, they reflect the relationship of the author with the other people in the literary work, and even the political, social and literary perspective of the author. Considering these facts, Beksultan Nurjekeuli's "Ey, Dunya Ey" the nicknames and names used in the novel were discussed, and the savings and changes made by individuals using the names of their relatives in relation to this subject were also examined.

Keywords: Nicknaming, naming, naming tradition, 1916 Kazakh Massacre, immigration

АННОТАЦИЯ

Именованье и прозвища появились с сотворением человека во всех обществах и культурах. Как правило, имена даются родственниками людей первой степени родства, и это варьируется от общества к обществу. Прозвищу людям дают их друзья или их окружение. Такое именованье, с одной стороны, отражает характер человека, положение в обществе, работу, отношения с окружающей средой, этническое происхождение, а с другой стороны, оно отражает такие особенности, как точка зрения тех, кто дает прозвище, ценность, которую он придает ему, положение, которое он видит в обществе или положение, которое он хочет видеть, а также социальная и культурная ситуация в этой среде. Некоторые имена и прозвища предназначены для руководства людьми и обществом, более того, некоторые из них являются сатирическими над плохими поступками и проступками. Некоторые из них имеют исторические особенности и делают упор как на человека, так и на его окружение, а также на историю или исторические личности, о которых нельзя забывать. Приложения в оригинальной форме этих имен и псевдонимов также важны при анализе языка. Можно ощутить близость, внешний вид и ценность человека, которого назвал человек. Помимо этого, можно увидеть отношения общества с другими обществами, направление и степень взаимоотношений. В литературном творчестве,

которое считается зеркалом обществ, ситуация такая же, но немного отличается. Прозвища литературных произведений, с одной стороны, отражают характеристики, которые мы упомянули, а с другой стороны, они отражают отношения автора с другими людьми в литературном произведении и даже политическую, социальную и литературную перспективу автора. Принимая во внимание эти факты, были обсуждены прозвища и имена, использованные в романе Бексултана Нуржекеевича «Эй, Дуня Эй», а также были изучены сбережения и изменения, сделанные людьми, использующими имена своих родственников в отношении этой темы.

Ключевые слова: прозвище, именование, традиция именования, казахская резня 1916 года, иммиграция.

Giriş

Kazaklar, uzun yıllar Rus hâkimiyetinde yaşamış, 20. Yüzyılın başında kimliklerinin farkına varmış ve bu kimliği yaşatma mücadelesi vermeye başlamışlardır. Bu mücadele 1916 yılında Çarlık Rusya'sının fiili bir katliamına dönüşmüştür. Binlerce kişi bulunduğu yeri terk ederek doğu Türkistan'a doğru kaçar. Katliamdan kurtulanların çoğu bu göç sırasında ölür. Her ne kadar 1916 yılında gerçekleşen Bolşevik ihtilaliyle Kazaklar 1992 yılına kadar susmak zorunda kalsalar da bağımsızlıklarını kazandıktan sonra milli kimlik inşasında önemli bir eşik olan bu katliamı unutmamışlardır. Romanda yaşanan bu elim olayın yüzüncü yılına ithafen yazılmış ve devlet ödülü almıştır. Yazar bu romanla sadece tarihi bir olayı gündeme getirmek ve diri tutmak ötesinde tarihi günümüze çağırarak ve tarihle geleceği inşa etmek için bütün unsurları kullanmıştır. Cannerton, canlandırma ve anımsamayı geçmişi bu güne çağırmanın iki yolu olarak belirtir (Çakır 2018: 33). Bunun yanında isim vermede, kişinin şahsiyetinin aldığı isme göre şekilleneceği inancı da isim koymada etkilidir (Türktaş 2019: 35-36). Bu bağlamda romanın kurgusu canlandırma, romandaki diğer unsurlar, özellikle isimler, lakaplar ve bunların pratikte kullanılışı geçmişi çağırma, geleceği inşa etme gayretleridir.

Kazak Türkçesi dâhil olmak üzere Türkçenin çoğu lehçelerinde lakap sözcüğü hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır (Ercilasun vd. 1991: 534-35). Bu gün ayrı birer yazı diline sahip olsalar da ad koyma ve lakap takma geleneği bütün Türklerde ortak bir değerdir (Gülensoy 1994: 6). Lakapların ilk örnekleri de Türk destanlarında kimi zaman aşığılayıcı, kimi zaman özel bir ayrıcalık katıcı özellikleriyle görülür (Erol Çalışkan 2016: 105). Lakap, insanın vücut yapısına, dış görünüşüne, psikolojik özelliğine ya da uğraştığı işine göre verilir (Januzakov 1971: 77). Edebi bir eserde kullanılan lakaplar ise bir taraftan bu değerlerin yansımaları diğer taraftan da edebi eserin sahibinin eserindeki olaylara, kişilere, topluma bakışı ile aynı zamanda kendi sosyal, siyasi görüşlerini, yorumunu, bakışımı yansıtır.

İnsanların kendilerini ve diğerlerini adlandırma eğilimleri, günümüzde adbilim (onomastik) alanını, onun içinde kişi adları (antroponim), yer adları (toponimi) ve coğrafya adları (hidronimi) olarak üç gruba ayrılan bilim alanlarını ortaya çıkarmıştır (Aksan 2015: 100, Kayasandık 2019: 59). Dünya dillerinde ad verme geleneği, milletlerin inancı, kültürü ile sıkı bağlantılıdır. Onun dilbilimi açısından incelenmesi dilin ve kültürün önemli unsurlarını ortaya çıkarır. Toplum dilbilimi açısından bakıldığında da lakap takma, toplum içindeki ilişkileri izah

Ey, Dünya Ey Romanında Kazaklardaki Lakap Takma, İsim Verme Üzerine...

etmemize yardımcı olur. Bir kişinin doğuştan sahiplendiği ismine belli bir yaştan sonra ek olarak başka bir ismin verilmesi, o şahsın mizacını ve toplumdaki yerini göstermektedir (Türktaş, 2019: 36). Bu isimlendirmeleri zaman ve mekân içerisinde analiz ettiğimizde, inceleme konusu olan toplumun yaşam düzenini, kalıp yargılarını, düşünce tarzını, insanlar arası ve toplumsal ilişkilerini anlamak daha kolay bir hale gelecektir.

Toplumun aynası olan edebi eserlerdeki lakap takma veya isimlendirme de aynı nitelikleri taşımakla birlikte, ilaveten yazarın şahsi görüşlerini de yansıtır. Edebi eserde kullanılan lakaplar, bir taraftan toplumsal değerleri ve yazarın topluma, olaylara, kişilere bakışını yansıtırken diğer taraftan yazarın okuyucuya vermek istediği mesajların da bir parçasını oluşturur. Bunlardan bazıları kişilerin inancı, uyuşu, toplumdaki yeri, yaşı, mesleği, çevresi, sahip olduğu diğer toplumsal değerlerdir (Aksan 2015: 95).

Lakap, bir kişinin veya ailenin taşıdığı addan ayrı olarak, kişi veya ailenin toplumdaki konumu, yaptığı iş, toplumsal ilişkisi veya karakteri ile ilgili olarak başkaları tarafından takılan sonraki isimdir (Oğuz vd. 2008: 1127). Bazı araştırmacılar lakapların anlam açısından toplum içerisinde iyi karşılandığı takdirde kişi adına dönüşme olasılığı yüksektir (Erol Çalışkan 2016: 105) dese de kişi veya ailelere sonradan takılan pek çok olumsuz ismin de kalıcı olduğu herkesin malumudur. Ancak kötü anlam taşıyan pek çok kelimenin iyi insanlara isim veya lakap olmasıyla anlamının değiştiği de hatırdan çıkarılmamalıdır.

Lakapların yapısı dikkate alındığında, bir kısmının bir kişinin adından bağımsız olarak başka bir isim verilmesi veya mevcut isme ek veya kelime ilavesi yapılarak kullanılması şeklinde iki kullanım görülmektedir. Kişinin ismine ek veya ikinci bir kelime ilave ederek lakap takma veya kullanım da iki farklı şekilde oluşmaktadır. Birincisi, kişinin özgün ismine can, bek gibi unvanlar ve varyantları ile sevgi, şefkat, acıma gibi duyguları ifade eden küçültme ekleri eklemek suretiyle oluşurken, ikincisinde özgün ismin ilk hecesi alınarak veya ismin son hecesi veya hecedeki bazı sesler atılarak kelime ilave edilmekte veya ek getirilmektedir. Elbette bu yapıların bir kısmı ismin özgün şeklini oluştururken bir kısmı sadece kullanımda ortaya çıkan şekillerdir. Mesela roman kahramanının adı Şeyi iken eşi ona Şayken veya Şaykentay diye hitap eder. Yine Şeyi, eşinin adı Tazabek iken ona isminin ilk hecesine ek ilavesiyle Tayken ve daha uzatarak Taykentay diye hitap eder.

Edebi eserlerde yazarın kahraman veya kahramanla ilişkili olan kadroya koyduğu isimler eserin konusu ve türü ile de ilgilidir. Tarihi bir romanda roman kahramanlarının daha çok tarihi olaylarda adı geçen kahramanlardan seçilmesi, kurgu romanlarda genellikle hiç duyulmamış zaman zaman yazarın kendisinin uydurduğu bilimsel gelişme ve hayal ürünü olan isimler olduğu görülür. Nurjekeuli, eserdeki birinci derecede kahramanlardan başlamak üzere bütün isimleri Kazak kimliğini oluşturmak temel fikrinden hareketle seçmiştir. Bunlardan bir kısmı tarihidir, bir kısmı Kazak sosyal hayatının ve geleneğin bir parçasıdır. Bolşevikler için kullandığı *balşebek* yakıştırması, normalde kelimenin telaffuzunun zorluğundan kaynaklanıyor gözükse de insanlara özgürlük vaat edip zulmeden bir rejim için ince bir yergi taşır. İsimlerin ve lakapların kullanılışı diyebileceğimiz özgün ismin

dışındaki şekiller de hem Kazak sosyal hayatının hem geleneğin günümüze çağrılması ve Kazak kimliği inşasında önemlidir.

Kazak sosyal hayatında kişilere verilen isimler dışında takılan lakapları takan kişi veya kişileri dikkate alarak da değerlendirmek mümkündür. Eşlerin birbirine, annenin çocuklarına, çocukların anne baba ve diğer büyüklerine, akrabaların birbirine hitabındaki isim değişiklikleri veya lakap takmalar da bu şekilde değerlendirilebilir.

1. Eserde Yazarın Yaptığı İsimlendirmeler

Elbette bir edebi eserdeki bütün isimler eserin yazarı tarafından verilmiştir. Ancak yazar bu isimlendirmeleri yaparken içinden çıktığı toplumun bütün değerlerini dikkate alarak yapar, kendisini gizlemeye çalışır. Bunlar lakap değil isimlendirmedir ancak yazarın okuyucuya vermek istediği mesajın da bir parçasıdır. Özellikle tarihi romanlarda isimlendirmeler bu açıdan öne çıkar ve önem kazanır. Tarihi roman olsa da bir diğer önemli husus romandaki olayın konu edildiği dönemdeki kişilerin sosyal statüleri ve toplumsal rollerinin olduğu gibi yansıtılmasıdır. Bu manada bayanların isimlerinde, inceliği, kibarlığı, zarafeti, değerliliği öne çıkaran kelimeler seçilir. Bu tercih toplumun kadına yüklediği sosyal statü, yüklemek istediği rol ve verdiği değeri de ifade eder. Yine erkeklerde yiğitlik, kahramanlık, beceriklilik, ailesi ve mensubu bulunduğu topluma faydalı olma sıfatları ile tarihi şahsiyetlerin isimleri dikkat çeker. Bu isimler de toplumun onlara yüklediği görev, verdiği sosyal statü ile sorumluluğu hatırlatır.

Romanın kadın kahramanı Şeyi, Kazak toplumunun o dönemlerdeki durumunu en iyi yansıtan şahsiyettir. Yazar, bunca olayları yaşayan Şeyi'nin kederini anlatırken bir yandan da tüm Kazak toplumunun kaderini, çektikleri sıkıntıları anlatır. Şeyi'nin anlamı ipeğimsi kumaş demektir (Jaňabekova vd. 2011: 308). Şeyi'ye yengesi Jüzik'in *Jibek* (Nurjekeuli 2016: 20) demesi ve Jibekjan diye hitap etmesi hem adının ipeğe benzeyen kumaş olmasından hem de ipek gibi yumuşak, değerli, aranan, kibar, nazik olduğu mesajını vermek içindir.

Kişi adları ile birlikte söylenen unvanlar ve unvanlarda geçen meslek adları da insan hakkında bilgiler verir. Yazar, romanın erkek kahramanına, Rusların 19. yüzyılda gerçekleştirdiği işgal hareketine Ulu Cüz'ün Alban koluna mensup Kazaklarının Aksakalı Tazabek'in ismini vermiştir (Bacaklı 2019: 254-274). Tarihi bir şahsiyetin roman kahramanlarından birisine ad olarak verilmesi, bu isim verilirken de o ismin kahraman ile bağlantısının kurulmasını, ad verme geleneğinin geçmişte geleceğe taşımak ve kültürel ideolojiyi yaşatmak (Çakır 2018: 32) şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Romanda Tazabek ile Şeyi arasında geçen konuşma sırasında Tazabek'in dedelerinden birçok isimden bahsedilmiştir: *Tazabek Pusırman balası, Şoqan töre-ğalım ata, Savrık batır, Şaltabay seri*, vb. (Nurjekeuli 2016: 18, 19). Bu isimlerle birlikte zikredilen *töre, ğalım, batır, seri* gibi eski Kazak toplumunda bir unvan olarak kalıplaşan kelimeler, bu şahsiyetlerin saygı gösterilen ve sevilen kişiler olduklarının göstergesidir. Fakat *bekler, batırlar ve biyelerin* neslinden gelen Tazabek'in bu dönemdeki hayatı, onun dedelerinkinden farklıdır. İkisinin

Ey, Dünya Ey Romanında Kazaklardaki Lakap Takma, İsim Verme Üzerine...

konuşması ile yazar, Kazakların mevcut durumunu eskiyle kıyaslayarak göstermeye çalışmıştır. *Alayda Tazabek atanız el qamın jep orısqa qarsı bolsa, siz qamıñızdı jep orısqa qızmet jasap jürsiz ğoy?* “Ama Tazabek atan halkı düşünüp Ruslarla mücadele etmiş, sen ise kendi rahatın için Ruslara hizmet ediyorsun!” (Nurjekeuli 2016: 19).

2. Eserde Halk Tarafından Takılan veya Öyle Gösterilen İsimlendirmeler

Lakaplar genelde halk tarafından verilir. Eğer takılmış lakap insanın tabiatını doğru yansıtırsa, değişmeden istikrarlı bir şekilde korunur (Januzak 2007: 79). Kişinin yaşadığı toplum içerisindeki insanların ona saygı gösterdiğini ona verilmiş lakaptan anlamak mümkündür. Mesela, eserde görülen Kanıkey adlı kadının lakabı olan Kökşegir buna iyi bir örnektir. Yazar bu adı, *Kökşegir albandardıñ koyğan atı* “Kökşegir, Albanların verdiği isim” (Nurjekeuli 2016: 110) diye nitelendirir. Kartal, Kazak toplumunda bayrağa sembol olacak kadar önemli bir yere ve kutsiyete sahiptir. Kökşegir, kartalın güçlü olan türlerinden biridir (Kaliyev 2014: 283). Böyle bir lakap, romandaki Kanıkey’in mizacını, bilgeliğini yansıtmaktadır. Kanıkey (Kökşegir), tarihte yaşamış bir şahıstır. Bu bilgiye M. Avezov’un “Qıylı Zaman” romanı ile ilgili yazılmış malumatlarda aynı boy içinde, aynı ad ve lakabı görebiliriz (Avezov 2016: 246).

Aqsaqal kelimesi Kazaklar arasında değişmeceli olarak bilge, görmüş geçirmiş, tecrübeli anlamlarına gelir ve saygıyla karşılanmaktadır. Halk arasında hürmet göstermeye değer ihtiyara aqsaqal diye hitap edilir: *Kojabek aqsaqal* (Nurjekeuli 2016: 91), *Aqsaqal “yaşı büyük kimse”* (Nurjekeuli 2016: 201).

Romanda belli bir insanın adı olmasa da dikkatleri çeken adlandırmalardan biri Aq patşa’dır. Aq patşa (Nurjekeuli 2016: 35) lakabı, Rus Çarına verilmiştir. Bununla birlikte, sosyalist yaklaşımı savunan Bolşevikler grubunun ismi de ilginç bir şekilde kullanılmıştır. Romanda karakterler bu adı Balşebek diye telaffuz etmektedir. Balşebek < Bolşevik “Bolşevik” (Nurjekeuli 2016: 165); *Amansınđar ma? Jalañaştağı qazaqtardı bälşebek degen birevler qırıp tastaptı degen ras pa? Sonı bilip kel dep, ülkender meni jumsap edi, jüregim davap qalağa kire almadım, dedi. Bälşebek degen eşkimdi körgem joq.* “Nasılsınız? Jalañaş’taki Kazaklara ‘Bolşevik’ diye birilerinin saldırdığı doğru mudur? Onu öğrenmem için büyükler beni göndermişti fakat şehre girmeye bir türlü cesaret edemedim” dedi. ‘Bolşevik’ adında kimseyi görmedim.” (Nurjekeuli 2016: 170) Örnekte görüldüğü gibi, Kazak toplumu için tanıdık olmayan bir isimdir, fakat bu ismin sirklerde gösteri yapan şebek adıyla özdeşleştirilmesi de toplumun Bolşeviklere bakışını kısmen yansıtır ve bu isimlendirmede ince bir mizah da vardır. Bu isimlendirmeyi sıradan bir telaffuz zorluğu ile izah etmek doğru değildir.

Lakap, insanın vücut yapısına, psikolojik özelliğine ya da uğraştığı işine göre de verilir (Januzakov 1971: 77). İncelediğimiz romanda rastlanan *anşi Soptıya* (şarkıcı Sofıya) (Nurjekeuli 2016: 18), *köpes Vasiliy* (tüccar Vasiliy) (Nurjekeuli 2016: 18), *Kırğız otaşı* (Kırız cerrah) (Nurjekeuli 2016: 66), *oris hatşı* (Rus hatip) (Nurjekeuli 2016: 97) *ataman Aleksandrov* ya da *oris ataman* (Elebaşı Aleksandrov

ya da Rus elebaşı) (Nurjekeuli 2016: 169), *jalpak bet Kalmak* (düz suratlı Kalmuk) (Nurjekeuli 2016: 107) ya da *dav Kalmak* (Dev Kalmuk) (Nurjekeuli 2016: 108) gibi adlandırmalar bahsi geçen kişilerin yaptığı iş veya kişisel özelliklerinden dolayı takılmış lakaplardır. *Kırgız otaşı* (Kırgız cerrah), *oris hatşı* (Rus hatip) örneklerinde kişilerin kendi adları ile ilgili hiç bilgi verilmemiş, fakat onların lakapları, şahısların etnik kökenlerinden hem uğraştığı işlerinden haber vermektedir. *Ataman Aleksandrov/oris ataman* “Elebaşı Aleksandrov/Rus Elebaşı” (Nurjekeuli 2016: 169), *jalpak bet kalmak* “Düz suratlı Kalmuk”/*dav kalmak* “Dev Kalmuk” (Nurjekeuli 2016: 107) örnekleri de buna benzer bir şekilde romanda karşımıza çıkmaktadır.

Bu örneklerdeki lakapların küçük harflerle yazılması, inceleme sırasında dikkatimizi çekmiştir. Belli bir isim ya da lakap, genel olarak büyük harflerle yazılırken, bu örnekler küçük harflerle yazılmıştır. Bu özelliğinden dolayı onları lakap olarak saymamak yanlışlık olacağı düşünülerek, konu içerisinde yer verilmiştir. Örneklerdeki adlandırmalar sadece belli bir grup tarafından, kişinin özelliklerine göre adlandırılmış olduğu için hem yazar tarafından kişinin kendi ismini bahsetmekten, daha çok kişisel karakterini esas alarak adlandırma dikkat çekici olacağı düşünülerek kullanılmış olduğu tahmin edilebilir.

3. Kazak Kültüründe geleneğe bağlı isimlendirmenin bir yönü gelinin yakınlarına taktığı lakaplar

Kazakların ve Kırgızların geleneklerinde gelin, eşinin kardeşlerine kendi adlarıyla hitap etmez (Januzakov 2007: 84). O yüzden gelinin kendisi onlara lakaplar takar ve bunlar çoğu zaman o şahsın kişisel özelliklerini yansıtır. Romanda buna örnek, Şeyi’ye yengesi Jüzik’in *Jibek* (Nurjekeuli 2016: 20) demesi, Şeyi’nin evlendikten sonra eşinin akrabası olan Kenjeğara’ya *Jaqsıbala* (Nurjekeuli 2016: 240) demesidir. Tazabek’in annesi Kalişa da eşinin abisi olan Adilbek’i *Biağa* (Nurjekeuli 2016: 87) diye adlandırır. Bunu, olay örgüleri ve karakterlerin konuşması sırasında fark etmek mümkündür: *Balam, qasıña Biağanıñ Kenjeğarasın qosıp alsañşı* “Oğlum, Beyabinin oğlu Kenjeğara’yı yanına alsaydın” (Nurjekeuli 2016: 87); Kalişa’nın Adilbek’ten Biağa diye bahsetmesi adlandırmadan ziyade adını kullanmadan akrabalık ismiyle hitap etmesidir.

Bu adlandırmalar Kazaklar arasında tabu olarak kabul edilmekte hala yaşatılmaktadır (Januzakov 1971: 221). Buna ek olarak, aile büyüklerinin, özellikle erkeklerin, gelinlere kendi adıyla hitap etmediklerini de romanda fark etmekteyiz: Kelin, sabır qıl! dedi Qojabek. “*Gelin, sabırlı ol! dedi Kojabek*” (Nurjekeuli 2016: 135), *Aa, quday, kelinimniñ qadamın quttı qıla gör!* “Allah’ım gelinimi hayırlı et!”.

İsimplendirmede Kullanılan Ekler ve Diğer Unsurlar

Bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi, Kazak Türkçesinde de kişi adlarına belli ekleri ekleyerek farklı anlamlar katmak mümkündür. B.Nurjekeuli’nın “Ey, Dünya Ey” romanında bunun örneklerini görebiliyoruz. Yazarın kahramanlarına isim vermesi, ya da kahramanların kendi aralarında birbirine isim verdirtmesi gibi olaylar, romanda yer alan toplumun yapısını, zaman içerisinde nasıl şekillendiğini

Ey, Dünya Ey Romanında Kazaklardaki Lakap Takma, İsim Verme Üzerine...

daha iyi anlamamıza yardım eder. Romanda anlatılan olayın Kazak tarihinde yaşanmış olması ve karakterlerin tarihî gerçekle olan uyumu, kişi adları incelemesinde önemli noktaları önümüze çıkarmaktadır.

Romanda kullanılan kişi adlarını yapı olarak kabaca basit, türemiş ve birleşik şeklinde değerlendirmek mümkündür. Yine yapı olarak türemiş ve birleşik durumdaki isimleri özgün yapısı böyle olanlar ve kullanım sırasında bu şekli alanlar şeklinde de ikiye ayırmak gerekir. Onlardan çoğu $+(e)ke$, $+KAn$, $+ş$, $+jan$, $+tay$, $+bek$, $+bay$ ek ve kelimelerinin eklenmesiyle yapılmıştır. Sayılı bir şekilde $+şAK$, $+keş$ eklerinin de kullanıldığını görebiliriz.

$+şAK$ eki ile yapılan tek bir hitabet şekli karşımıza çıkmaktadır. Tazabek, eşi Şeyi'yi şımartarak *kelinşegim* (Nurjekeuli 2016: 82) diye hitap ettiğiindeki *kelinşek* sözcüğü, *kelin* (gelin) ismine $+şek$ ($+CAk$) ekinin gelmesi sonucunda oluşmuştur. Kazak Türkçesinde $+şAK$ eki, eklendiği kelimeye küçültme, şımartma, sevgi, şefkat anlamlarını katar (Iskakov 160: 1991). Türkiye Türkçesinde $+Cak$: $+CA$ eşitlik, benzerlik, karşılaştırma eki ile $+ok$ pekiştirme eklerinin kaynaşmasından ortaya çıkan ek, eklendiği kelimeye küçültme, sevgi, tahsis anlamlarını kazandırır (Korkmaz 2019: 124). Korkmaz, eki bu şekilde açıklamıştır. Kazak Türkçesindeki $+şAK$ küçültme ekinin ise, çocuklar anlamını taşıyan, sadece *bala-şaga* sözcüğünde korunan *şaga* kelimesinden geldiği düşüncesi vardır (İbatov 1986: 87). Bu ekin Eski Türkçede $+çIK$, $+çUK$ şeklinde kullanılmış olduğu da belirtilmiştir. Rus âlimleri de ekin kökenini zaman anlamını veren *şak* (çağ) kelimesi ile ilişkilendirmiştir (İbatov 1986: 87).

$+keş$ eki, $+ke$ küçültme ekinin (Kononov 1969: 81-88) üstüne $+ç$ küçültme ekinin gelmesi ile oluşmuştur. Kononov her ne kadar *bikeş* kelimesini *bik+eş* şeklinde ayırmışsa (Kononov 1969: 81-88) da aslında kelimenin kullanımı dikkate alındığında *bi+keş* şeklinde ayrılması daha doğru olur. Ek, kelime sonundaki $+ç$ ünsüzünün/ekinin ş'ye dönüşmesi ile *keş* şeklini almıştır. Eklendiği kelimeye sevgi, şefkat ve sevimlilik ifadesi katar: *Tâykeş* (Nurjekeuli 2016: 243) "Tazabek" özel isimdir (Shaikenova 2020: 92).

Konuşmada sık rastlanan kullanımlardan biri, kişi ismine $+(e)ke$ ekinin eklenerek söylenmesidir. Ekin özelliği, sözcüğe direkt eklenmemesindedir. Sözcüğün son bir ya da birkaç hecesi düşürülerek eklenir (Iskakov 159: 1991). Kazak Ana dilinde saygı, şımartmak, sevgi veren ek getirilerek yeni anlamlı isimle hitap edilir. (Januzakov 1971: 113). *Ömirali* < *Ömeke* (Nurjekeuli 2016: 34), *Jomart* < *Jomeke* (Nurjekeuli 2016: 53), *Davletbay* < *Dävke* (Nurjekeuli 2016: 106), *Kojabek* < *Kojeke* (Nurjekeuli 2016: 141), *Tazabek* < *Täke* (Nurjekeuli 2016: 208). Örneklerden fark edildiği gibi, $+(e)ke$ eki, Kazak Türkçesinde olan ünlü uyumuna uymamaktadır. Bu, dilin gelişme süreciyle ilgili bir istisna olarak belirtilmiştir (Mırzabekov 1999: 123).

$+Kan$, $+An$ eki de kişi adlarına küçültme, sevgi, şımartma manalarını katar (Janpeyisov vd. 2002: 322). *Şeyi* < *Şayken* (Nurjekeuli 2016: 162), *Kavsar* < *Kavsən* (Nurjekeuli 2016: 262), *Tazabek* < *Tayken* (Nurjekeuli 2016: 96). Kazak dilbilimci Sarıbayev, $+KAn$ ekini $+han(hen)$, *hon* ekleriyle bağdaştırmıştır (2000: 538). Verdiği örneklere göre, Moğolcadaki ek yine küçültme anlamına gelmektedir.

Jubanov araştırmalarında, Kazakçada sınırlama, kısıtlama, küçültme anlamlarında kullanılan *ğana*, *qana* (Eski Türkçede *qına*, *qınya*) eklerinin kısalmış şekli +*KAN*'ın temelini oluşturmuş olduğunu varsaymıştır. *Bota-qan* (devenin yavrusu), *qoşa-qan* (kuzu), *buzav-qan* (buzağı) örneklerinin yanı sıra, *az-ğana* (azıcık), *kiş-kene* (küçücük) gibi örnekleri göstererek fikrini tutarlı bir hale getirmeye çalışmıştır (2010: 441).

Küçültme, şımartma işlevlerini gören +ş eki de genelde kişinin ismine eklenecek bu görevleri alır. Bu ek Eski Türkçeden beri var olan bir küçültme ekidir (Gabain 1988: 43, Kononov 1969: 81-88). Fakat romanda bu ek kişi adları ile kaynaşmış olup, *James* (Nurjekeuli, 2016: 100), *Kojaş* (Nurjekeuli 2016: 19) şekillerinde özel isimlerde karşımıza çıkmaktadır. Yani, bu şımartma biçimli isimlerin temelinde tam olarak hangi eklerin olduğu belirtilmeden kullanılmaktadır. Bunun dışında, Kitapbek adlı kahramanın *Kitaş* (Nurjekeuli 2016: 238) olarak zikredilmesi kuralla uyum sağlamaktadır.

Hem Kazak edebi dili hem konuşma dilinde geniş rağbet gören *jan*, *tay* gibi unsurlar, kişi adları ya da akrabalık adlarına eklendiğinde duygusal bir anlam katar (Iskakov 1991: 159). *Oraljan!*” *dep erkeletetin äje*, “*Şaykentay*” *dep sıylaytın ene*, “*Täykentay*” *dep mekirenetin ana endi birjola joq*. ““Oralcan!” diye torununu şımartan babaanne, şefkatle ‘Şaykentay!’ diye değer veren kaynana, sevgiyle ‘Taykentay!’ diyen anne artık yoktu” (Nurjekeuli 2016: 223). *Jan* ismi, Farsçadaki *cân* kelimesi gibi gözükmele birlikte Türkçe olma ihtimali de vardır. Özellikle Kıpçak ve Karluk sahası Türk lehçelerinde özel isimlere ve akrabalık isimlerine getirilerek sevgi, şefkat, yakınlık ifade etme işleviyle kullanımı yaygındır (Shaikenova 2020: 90). Örneğin, *Jibekjan* (Nurjekeuli 2016: 14), *Sopıyajan* (Nurjekeuli 2016: 52), *Kapezjan* (Nurjekeuli 2016: 250) gibi kullanımlarda *jan*'ın kullanımı tıpkı bir isimden isim yapma ekinin kullanımını çağrıştırmaktadır. Bu unsurun diğer Türk lehçelerindeki kullanımı dikkate alındığında bir isimden isim yapma eki olduğu veya kelime olduğu halde ek özelliği kazandığı görülmektedir.

Abentay (Nurjekeuli 2016: 172), *apketay* (Nurjekeuli 2016: 31), *ajetay* (Nurjekeuli 2016: 262), *ağatay* (Nurjekeuli 2016: 22), *apatay* (Nurjekeuli 2016: 298) isimlerindeki *-tay* ise bir isimden isim yapma ekidir. Ek bütün Türk lehçelerinde yaygın veya seyrek olarak küçültme eki işlevinde kullanılmaktadır (Iskakov 1991: 159-160). Ek özel isimlere gelerek sevgi, şefkat ve yakınlık ifade etmektedir.

Bazen aynı işlevdeki eklerin üst üste gelme durumları da olabilir (Iskakov 1991: 159). Romanda da aynı duruma rastlamak mümkündür: *Sameştay* (Nurjekeuli 2016: 87), *Şaykentay* (Nurjekeuli 2016: 156), *Kavsentay* (Nurjekeuli 2016: 262), *Taykentay* (Nurjekeuli 2016: 155).

Romanda *bek*, *bay* ile yapılmış isimler orada bulunan kişi adlarının büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. *Bek*, *bay* kavramları, Orhun abidelerinde zengin insan manasındadır. *Bek*, alt boyların başındaki insanlara verilen bir unvan olduğu ve onlar çok büyük miktarda mal sahipleri oldukları belirtilmiştir (Januzakov 1971: 53). Sözcüklerin yapısı konusunda, A.Bernştarm, B.Vladimirtsov gibi bilim adamları, *bay*<*bey*<*beg* şeklindeki gelişmeden bahsederek, sözcüklerin kökenlerinin aynı olma ihtimalini ortaya koymuşlardır (Januzakov 1971: 53). Buna benzer birçok

Ey, Dünya Ey Romanında Kazaklardaki Lakap Takma, İsim Verme Üzerine...

fikirler var ve onların hepsi varsayım olarak kalmıştır. Fakat Kazak isimlerine eklenen *bay* ve *bek* sözcükleri, insanların inanışlarına dayanarak yüksek bir mevkiye, unvana, varlık içinde yaşamaya ulaşma isteklerini göstermektedir. Böyle bir yapıya sahip olan isimler, romanda başkahramanlardan biri olan Tazabek'in adı başta olmak üzere, birçok buna benzer örnekler bulunmaktadır. Ancak, çoğu isimlerin kahramanları belli başlı bir karaktere sahip olmayıp, romanın bazı kısımlarında sadece isimleri geçmektedir: Tazabek (Nurjekeuli 2016: 18), Oralbek (Nurjekeuli 2016: 137), Tavirbek (Nurjekeuli 2016: 222), Kitapbek (Nurjekeuli 2016: 232), Adilbek (Nurjekeuli 2016: 234), Nüsipbek (Nurjekeuli 2016: 91), Äyimbek (Nurjekeuli 2016: 91), Kojabek (Nurjekeuli 2016: 99), Kabılbek (Nurjekeuli 2016: 167), Düysembek (Nurjekeuli 2016: 167), Nurbek (Nurjekeuli 2016: 297), İrayımbek (Nurjekeuli 2016: 116), Kemelbay (Nurjekeuli 2016: 22), İrakımbay (Nurjekeuli 2016: 35), Serikbay (Nurjekeuli 2016: 41), Kelgembay (Nurjekeuli 2016: 91), Turlıbay (Nurjekeuli 2016: 100), Amalbay (Nurjekeuli 2016: 119), Şaltabay (Nurjekeuli 2016: 151), Jılqıbay (Nurjekeuli 2016: 166), Ultanbay (246), Dambay (Nurjekeuli 2016: 19), vb.

Koylıbay, *Maldıbay*, *Jılkıbay* gibi Kazak adlarında bulunan *bay* unsurunu Jubanov, Kazakçanın söz dizimiyle (sıfat+isim şeklinde) açıklayıp *Koylıbay* (koyunlu zengin adam), *Maldıbay* (mallı zengin adam), *Jılkıbay* (yılıklı zengin adam) şeklinde izah etmiştir. Fakat, *İtbay*, *Böribay*, *Edilbay* gibi isimlerin anlamını bu çerçevede değerlendirmenin yanlış olacağını da vurgular (2010: 430). Aslında kelimenin ikinci kullanımı dikkate alındığında *bay* uzantılı isimlerdeki *bay* kelimesinin zengin anlamındaki *bay* değil kendisinden önceki kelimenin ünlülerinin kalın olmasından dolayı *bey* kelimesinin *bay* şeklini aldığı, *it*, *böri* ve *Edil* gibi kelimelerde de analogi yoluyla kalın ünlülü kullanıldığı muhtemeldir. Bu durumda *bay* kelimesi ile kurulan isimler birer unvan grubudur. *İtbay* (İt Bey), *Böribay* (Böri Bey), *Edilbay* ise (Edil Bey) şeklinde birer unvan grubudur. Diğer isimlerde de bu durum dikkate alınırsa isimler daha anlamlı hale gelecektir.

Genelde Kazaklar, *Edilbay* gibi bir adı İdil nehri kıyısında dünyaya gelen bir bebeğe vermiş olduğunu dile getirerek, ismin doğulan yere istinaden İdil'de doğan *bay* (zengin insan) anlamında yorumlamıştır. *İtbay*, *Böribay* adlarını ise Kazakların çok eskilere dayandığı totemist görüşlerine bağlayarak, köpekten, kurttan türeyen *bay* şeklinde açıklamıştır (Jubanov 2010: 430). Romanda bunu çağrıştıran kullanım ve isimler vardır. Karga Türklerde kutsal bir hayvandır. Karga ile ilgili kullanım roman kahramanı kaynanasının gelini Jüzik'e (Nurjekeuli 2016: 119), Tazabek'in annesinin Tazabek'e (Nurjekeuli 2016: 112; 116) Şeyi'nin annesinin (Nurjekeuli 2016: 40) ve kaynanasının Şeyi'ye (Nurjekeuli 2016: 107; 217) "Kargam" diye hitap etmesi, Karga kelimesini sevgi, şefkat, yakınlık ifade etmek için kullanımlarına örnektir. Bunlardan ikincisi bir isimdir. Bu ismin sahibi de karganın mitolojideki kurtarıcı rolünde olan bir kimsedir. Bu durum, Karga'nın Oyratlar'daki "Jangar'ı", "Mancur Kağan'ı", "Vusunların kralı Kunmo'yu" kurtarmasını çağrıştırır (Bogenbayev vd. 2014 : 74). Önce Kazakların çalınan hayvanlarını ardından kaçırılan üç kadını kurtaran Karga adında bir Kalmuktur (Nurjekeuli 2016: 112-113). Bu da eserdeki mitoloji ile örtüşen bir isimlendirmedir.

Akrabalık adları

Kişilerin gelenek, görenek ve sosyal hiyerarşi gereği gibi değişik sebeplerle bazı kişilerin isimlerini kullanamaması beraberinde onların isimlerinin yerine başka isimleri kullanmayı getirmiştir. Bunun başında ailenin yeni üyesi olan gelinlerin eşinin anne ve babasına veya büyüklerine karşı kullandığı kelimeler gelir. Bu durumun Nurjekeuli'nin eserine de yansımaları görürüz. Yani akrabalık isimleri de genel Türk kültüründe olduğu gibi Kazaklar arasında da sık sık isimlerin yerine kullanılır. Yazar, eserde genel olarak isim söylenemeyen durumlarda akrabalık adları kullanmıştır, bunlar; apa “anne” (Nurjekeuli 2016: 43), şeşe “anne” (Nurjekeuli 2016: 43), äke “baba” (Nurjekeuli 2016: 43), ağa “ağabey” (Nurjekeuli 2016: 30), ini “erkek kardeş” (Nurjekeuli 2016: 66), äpke “abla” (Nurjekeuli 2016: 78), siñli “kız kardeş” (Nurjekeuli 2016: 203), qarındas “kız kardeş” (Nurjekeuli 2016: 17), jiyen “yeğen” (Nurjekeuli 2016: 216), tate “hala/teyze” (Nurjekeuli 2016: 241), nağaş “anne tarafı akrabalar” (Nurjekeuli 2016: 250), vb.

Romanda kimi akrabalık adlar dikkat çekicidir. Kazakçada genel olarak kullanılan *ake* (baba) yerine *jakem* ifadesinin kullanıldığını görürüz: *Apa, Jäkem aman, dedi Ağıntay törge otırip jatıp* (Nurjekeuli 2016: 43) “Anne! Babam sağ salım! dedi yere otururken”. *Onı Jäkem aytsın, dedi Kökşegir Davletbayğa burılıp.* “Onu Davken anlatsın, dedi Kökşegir Davletbay’a dönüp.” (Nurjekeuli 2016: 111) Bu örnekte ise kayınbaba yerine *jakem* kelimesi kullanılmaktadır. Romanda kayınbaba sözcüğünün yerine gelen başka bir ifade bulunmaktadır. *Aqırın! Ätyim estydi ğoy.* “Yavaş! Babam duyacak!” (Nurjekeuli 2016: 75). *Ati* sözcüğü kayınbaba anlamında Kuzey ve Doğu Kazakistan’da kullanılan bir kelimedir (KTAS¹, 2005: 113).

Bunların dışında Kazakların akrabalık ve dünürlük ilişkilerinde kullanılan basit adlandırmalar da bulunmaktadır. *Kudaşa, kördin ğoy, sen üşin bulardan ne estimedim? Jigit tандағanda osı halimdi eskerersiñ.* “Eyvah, baldız! Görüyor musun kavga arasında kaldım, senin için bunlardan neler duymadım? Kendine koca seçerken bu halimi unutma!” (Nurjekeuli 2016: 18). Buna benzer *jeñge* “yenge” (Nurjekeuli 2016: 13), *qatın* “kadın” (Nurjekeuli 2016: 22), *baybişe* “çok eşli erkeğin ilk hanımı” (Nurjekeuli 2016: 161), *qaynağa* “kayın birader” (Nurjekeuli 2016: 54), *qaynata* “kaynata” (Nurjekeuli 2016: 54), *qaynı* “kayını” (Nurjekeuli 2016: 96), *jezde* “enişte” (Nurjekeuli 2016: 144) vb. gibi ifadelerin kişi isminin yerine kullanılması romanda sıkça görülmektedir. Bunlar bazen kişi adlarıyla birlikte gelerek, daha ayrıntılı bir anlatım tarzını oluşturur. *Tilevli qudam* “Tilevli dünürlüm” (Nurjekeuli 2016: 131), *Äjiken qudağyım* “Ajiken dünürlüm” (Nurjekeuli 2016: 131), *Jüzik jeñge* “Jüzük yenge” (Nurjekeuli 2016: 80), *Tabay jezdem* “Tabay eniştem” (Nurjekeuli 2016: 144) vb.

Kazakların ad verme geleneği hakkında

¹ Qazaq Tilinin Aymaqtıq Sözdigi

Ey, Dünya Ey Romanında Kazaklardaki Lakap Takma, İsim Verme Üzerine...

Telkoja Januzak, Kazakların sosyal ve siyasi hayatını ve değişiklikleri dikkate alarak Kazaklarda kullanılan adları dört dönemi esas alıp dört başlıkta incelemiştir (Januzakov 1971: 27). Bu başlıklardan birincisi; hayvan, doğa ve doğal olayların adlarının isim olarak verildiği Eski Türkler dönemidir (Januzakov 1971: 27). İkincisi Arapça, Farsça ve Moğolca isimlerin yaygınlaştığı X-XVII. Yüzyılları içine alan Orta çağ dönemidir (Januzakov 1971: 36). Üçüncüsü, Jungarlarla savaş ve Rusya'nın hâkimiyeti olan XVII-XIX. Yüzyılları kapsayan dönemdir (Januzakov 1971: 60). Dördüncüsü ise Ekim devrimi ve sonrasını içine alıp etkisi günümüze kadar devam eden dönemdir (Januzakov 1971: 68). Sovyet döneminde yapılmış olan ve Kazaklar arasında kullanılan isimlerin geleneğe nasıl dâhil olduğunun izah edildiği çalışma mevcut isimlerin de tasnifinde dikkate alınabilecek önemli tespitler içermektedir.

Romanda başkahraman Tazabek'in dedelerinden biri olan Alpar aynı zamanda Kazak tarihindeki Şaltabay adlı ozanın babasının da adıdır (Nurjekeuli 2016: 151). Januzak, bu şiirden yola çıkarak Alpar ismini Kül Tigin anıtında yer alan kahraman er anlamındaki Alp Er adı ile ilişkilendirmiştir (2007: 391). Alper Tunga destanında gördüğümüz ve Türkiye Türkçesinde de sıkça rastlanan bu isim Kazak Türkçesinde kullanılan eski isimlerden olup, günümüzde çok nadir kullanılmaktadır.

Eski Türk dönemine ait ya da ona özenle yapılan isimlendirmeler çok nadirdir. Ondan sonraki dönemde İslam dininin Türkler arasında yaygınlaşması, onun arkasından Moğolların Türklerle karışımı, yeni bir toplumu meydana getirmiştir. Böyle bir değişiklik insanların bilincini de değiştirmiştir, dolayısı ile yeni kurallara, yeni düşünce tarzına uygun isimler çoğalmıştır. Januzak, bu dönem için Otamiş, Kutluğ (1971: 38); Abu Bakr, Abulfath, İbrahim, Sabit (1971: 38); Şağatay, Batıy, Noyan, Tümenbay (1971: 46) gibi isimlerden örnekler göstermiştir. Romanda da ortaçağ döneminde oluşma ihtimali yüksek olan isimler aşağıda sıralanmıştır: Abdihaliq (Nurjekeuli 2016: 134) Sultanbek, Ävbäkir, Sadıqbek, Äbilğazi, Jaqıpbardı, Şoqpar (Nurjekeuli 2016: 19), Aldabergen (Nurjekeuli 2016: 116), Äz Jänibek (Nurjekeuli 2016: 161), Jaqıpbardı, Uzaq (Nurjekeuli 2016: 40).

Arapçadan Kazakçaya geçen çoğu kişi adları telaffuz edilmekte zorluklar getirdiği için, Kazaklar kendi diline uygun bir şekilde değişikliklere uğratmıştır, bunlar birbirinden farklı gibi görünse de bütün Türk dünyasında ortak mantıkla konulan isimlerdir. (Januzakov 1971: 38). Ävbäkir < Ebu Bekir, Äbilğazi < Ebü'l-Gâzî, Aldabergen < Allabergen, Jaqıpbardı < Yakub berdi (Gülensoy 1994: 5-7).

Üçüncü dönemde, XVII-XIX. yüzyıllar arasında Kazaklarla Cungarlar savaşı, Rus Çarlık Hükümetinin sömürgeleştirme siyasetine karşı çıkan ayaklanmalar neticesinde destanlara dönüşen ve Rusçadan geçmiş bazı kişi isimleri sıralanmıştır (Januzakov 1971: 61). Romandan Qangeldi (Nurjekeuli 2016: 116), Savrıq (Nurjekeuli 2016: 40), vb. örnek olarak verilebilir.

Sovyetler Birliğinin kuruluşu, Türkistan halkları için yeni bir devrin başlangıcıdır. Kazak isimlerinin tarihine göre dördüncü dönem olarak kabul edilen bu bölüm, romandaki kişi adlarına da tesir etmiştir. Romanın başkahramanları dünyaya gelen çocuğuna Kenesbek adını vermiştir: *Onıñ atın el-jurt Keñesbek dep qoydı*. “Onun ismini halk Kenesbek koydu.” (Nurjekeuli 2016: 254). Yazar, bu

sırada toplumundaki düşünce tarzının döneme göre nasıl değiştiğini bir isimlendirme aracılığıyla göstermiştir.

Romanda aktif halde kullanılmasına rağmen, kısaltılmış şekilde verilen isimlerin anlamı ve etimolojisi hakkında inceleme yapılamamıştır: Samen, Aben (Nurjekeuli 2016: 129); Pişan (Nurjekeuli 2016: 198), Jämeş, Qojaş, Äjiken, vb.

Sonuç

Edebi eser bir yanıyla toplumun aynası diğer yanıyla yazarın şuuraltı ve hayalleridir. “Ey, Dünya Ey” romanında bunu görülebilir.

Romanda yazarın seçtiği isimlerin çoğu Kazak tarihindeki belli bir görevi yerine getiren ve adı destanlaşan kişilerin isimleridir. Yazar bunları günümüzdeki okuyucu için idealleştirmektedir. Özellikle Kazaklar arasında kullanılmayan ama eserde var olan bazı tarihi isimlerle mitoloji ile izah edilebilen isimlendirmeler yazarın okuyucuya kökenini gösterme ve kimlik inşası için kullandığı unsurlardır.

Eserde dikkat çeken diğer husus verilen isim ve takılan lakaplarla, romanda bahsedilen sosyal hayat okuyucuya köklerini ve geçmişi göstermektedir. Çocukların anne babalarına ile kaynana kayın babalarına ve kendilerinden büyük birinci derece yakınlarına isim kullanmadan akrabalık isimleri ve kendi taktıkları lakaplarla hitap etmeleri, kökleri mitolojiye kadar giden ancak bugün saygı gereği deyip geçilen uygulamalardır.

Sıradan bir tarihi roman gibi gözükse de eser özellikle isimlendirme ve lakap takma konusu çerçevesinde değerlendirildiğinde Kazak milli kimliğini inşa etme gayretiyle kaleme alınmış, yeni nesillere atalarının yaşadığı katliamları ve sıkıntıları da hatırlatan geleceğin geçmişi kucaklamakla, kendi değerleri ile yaşamakla mümkün olduğunu gösteren önemli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*. Ankara: TDK.
- Avezov, Muhtar. (2016). *Qıyılı Zaman*. Almatı: An Arıs Baspası.
- Bacaklı, Yılmaz. (2019). “Beksultan Nurjekeuli’nin “Ey, Dünya Ey!” Adlı Romanında Kazak Kimliği ve Rus İmajı”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 42, 254-274.
- Bogenbayev, Nurbolat ve Calmirza, Aydın. (2014). “Eski Türk Dünya Görüşündeki ‘Kut’ Ve ‘Karga’ Kavramları”. *Milli Folklor*. Yıl 26, Sayı 103, 69-79.
- Çakır, Emine. (2018) “Toplumsal Bellekte Ad Verme Geleneği ve İdeoloji: Satuk Buğra Han”. *Milli Folklor*. Sayı 119, 31-47.
- Ercilasun, A. -Aliyev, A.K. -Şayhulov, A. -Kajıbek, E.Z. -Konkabayulı, K. -Yusuf, B. -Göklenov, C. -Mahpir, V.U. -Çeçenov, (1991). A. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü C. I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erol Çalışkan, Şerife Seher. (2016). “Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği: Bartın Örneği”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/3. 103-126.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. M Akalın). Ankara: TDK.
- Gülensoy, Tuncer. (1994). “Türklerde ‘Ad Verme Geleneği’ ve ‘Hektor’”. *Milli Folklor*. Sayı 22, 5-7.

Ey, Dünya Ey Romanında Kazaklardaki Lakap Takma, İsim Verme Üzerine...

- Isqaqov, Ahmedi. (1991). *Qazirgi Qazaq Tili*. Almatı: Ana Tili Baspası.
- İbatov, Ārsen. (1986). “*Kişi Attarının Kurulum Jüyesi*” Kazak Onomastikasının Maseleleri. Almatı: Ğılım Baspası.
- Janpeyisov, E. -Husayın, K. -Jünisbek, A. –Oralbayeva, N. İsayev, S. –Ayğabilulı, A. -Sırğaliyev, M. –Amir, R. Valiyev, N. (2002). *Kazak Grammatikası. Fonetika, Sözjasam, Morfologiya, Sintaksis*. Astana: A.Baytursınov atındağı Til Bilimi İnstitutı.
- Januzak, Telqoja. (2007). *Kazak Onomastikası Atavlar Sırı*. Almatı: Dayk-Press.
- Januzakov, Telqoja. (1971). *Kazak Esimderinin Tarihi*. Almatı: Ğılım Baspası.
- Jañabekova, A.-Januzaqov, T.-Ābilqasımov, B vd. (2011). *Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi*. C.15. Qazaq Ensiklopediyası. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Jubanov, Kudaybergen. (2010). *Kazak Tili Jönindegi Zertteuler*. Almatı: Atamura.
- Kaliyev, B.-Nakisbekov, O.-Sarıbayev, Ş. vd. (2005). *Kazak Tilinin Aymaqtıq Sözdigi*. Almatı: Arıs Baspası.
- Kayasandık, Ahmet. (2019). “Türkçe Kişi Adları Bibliyografyası Denemesi”. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 5(1), 57-90.
- Kaydarov, A.-Sızdıkova, R. vd. (1990). *Kudaybergen Jubanov jane Kazak Sovet Til Bilimi* Almatı: (Kazak SSR Ğılım Akademiyası) A.Baytursınov atındağı Til Bilimi İnstitutı.
- Kononov, Andrey. (1969). “İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten* 1968. 16, 81-88.
- Mırzabekov, Saparhan. (1999). *Kazak Tilinin Dıbis Jüyesi*. Almatı: Sözdik-Slovar.
- Nurjekeulı, Beksultan. (2016). *Ey, Dünya Ey*. Almatı: Jalın.
- Oğuz, Şükran ve Oğuz, İsmail. (2008). “Lakap Verme Geleneğinde Manisa İli Demirci İlçesi Örneği”. 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007. Ankara/Türkiye: Bildiriler: Din, I.Cilt*. Ankara: Atatürk Dil ve tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1127-1139.
- Qaliyev, Bayınqol. (2014). *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Memlekettik Tildi Damıtı Ortalığı.
- Sarıbayev, Şora. (2000). *Kazak Til Bilimi Maseleleri Voprosı Kazahskogo Yazıkoznaniya*. Almatı: Arıs Baspası.
- Shaikenova, Gulshat. (2020). *Beksultan Nurjekeulı'nın “Ey, Dünya ey!” Romanı Üzerine Dil ve Üslup Çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türktaş, Mevlüt Metin. (2019). “Türklerde Ad Verme ile İlgili Bazı Tespitler”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 7, Sayı 17, 34-44.

AZERBAIJAN ŞİİR DİLİNDE ZAMAN KONSEPTİNİN SANATSAL FELSEFİ VE BİLİMSEL TEORİK MESELELERİ*

ARTISTIC-PHILOSOPHICAL AND SCIENTIFIC-THEORETICAL ISSUES OF THE CONCEPT OF TIME IN THE AZERBAIJANI POETIC LANGUAGE

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФИЛОСОФИЯ И НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОНЦЕПЦИИ ВРЕМЕНИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭЗИИ

Farid İBRAHİMLİ**

ÖZ

Azerbaycan şiir dilinde zaman konseptinin stilistik özellikleri, sanatsal felsefi düşüncenin ifadesinde zamanın metin yapılarında ifade imkânları, sanatsal yaratıcılık sürecinde zamanın bilişsel kategori gibi kavranılması meseleleri incelenmiştir. Bedii düşünce tarihinin tüm aşamalarında – eski folklor örneklerinden çağdaş bedii örneklerle kadar bedii (sanatsal) fikrin estetik, emosyonel ekspresif, şiirsel dil katmanında zamanın stilistik semantik imkânlarına rastlayabiliriz. Somut sanatsal örnekler üzerinde zaman bedii konseptinin ifade araçlarının gözlemlenmesi, zamanın ifade araçlarının işlevsel stilistik imkânlarının incelenmesi zamanın bilişsel kategori olarak görünümünü belirlemekle yanı sıra Azerbaycan şiir dilinin gelişim eğilimlerini, etno-psikolojik faktörleri, duyguların ifadesinde bireyin bilişsel psikolojik doğrultularını araştırmaya olanak sağlıyor. Araştırma istikameti çok yönlü olduğu gibi elde olunan sonuçların uygulama doğrultuları da çeşitli oluyor ve bu yönler hayatın, doğanın, toplumun çizgisinden kenarda değil. Zaman, mekân və hareket gibi kategoriler (ulamlar) kavram ve düşünceye ait tüm bilgi yükünü semantik içeriğinde taşımaktadır. Algının bir kavrama dönüştürülmesi sürecinde, zamanın kavramsal olarak anlaşılması, bilimsel yaratıcılıkta ayrı bir yöndür. Bilimsel yaratıcılık sürecinde, zamanın dilsel içeriğinden ziyade zamanın felsefi içeriğinin anlaşılması öncü bir rol oynamaktadır. Aslında zamanın bilişsel bir kategori olarak algılanması, zamanın felsefi algısı ile başlar. Zamanın dil katmanındaki ifade araçları, dilbilimsel araştırması için koşullar yaratır. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz, bilişsel

* Bu çalışma, Gence Devlet Üniversitesi Azerbaycan Dili Bölümü'nde hazırlanan "1960'lı yılların Azerbaycan şiir dilinde "zaman" sanatsal konseptinin sunum araçları" başlıklı Dil Teorisi uzmanlığı üzerine doktora tezinden üretilmiştir.

** ORCID: [0000-0001-9208-3832](https://orcid.org/0000-0001-9208-3832), doktora öğrencisi, Azerbaycan, Gence Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Dili Fakültesi, Dil Teorisi Bölümü, feridibrahimoglu@gmail.com

Azərbaycan Şiir Dilində Zaman Konseptinin Sanatsal Felsefi Ve Bilimsel Teorik...

bir kategori olarak zamanın incelenmesinin, zamanın felsefi ve dilsel bir yönde incelenmesini içeren daha genel bir konu olduğu sonucuna varabiliriz.

Anahtar kelimeler: şiir dili, zaman kavramı, gramatik yapı, kognitif kategori, bedii konsept, leksik semantik sistem.

ABSTRACT

The stylistic features of the concept of time in the Azerbaijani poetic language, the expressions of the time in text constructions in the expression of artistic philosophical thought, the issues of understanding time as a cognitive category in the process of artistic creativity have been studied. At all stages of the history of artistic thought - from ancient folklore to modern art - we encounter the stylistic and semantic possibilities of time in the aesthetic, emotional-expressive, figurative language layer of artistic thought. Observation of the means of expression of the concept of time on specific artistic examples, the study of functional stylistic possibilities of the means of expression of time, along with identifying aspects of time as a cognitive category, creates trends in the development of Azerbaijani poetry, ethnopsychological factors, cognitive-psychological development. As the direction of research is multifaceted, the directions of application of the obtained results are different, and these directions are not outside of life, nature and society. Categories such as time, space and motion carry the information burden of all spheres of concept and thought in the semantic context. In the process of transforming perception into a concept, the conceptual understanding of time is a separate direction in scientific creativity. In the process of scientific creativity, the understanding of the philosophical content of time plays a leading role, rather than the linguistic content of time. In fact, the perception of time as a cognitive category begins with the philosophical perception of time. The means of expression in the language layer of the time create conditions for its linguistic research. From this we can conclude that the study of time as a cognitive category is a more general issue, which includes the study of time in a philosophical and linguistic direction.

Keywords: language of poetry, the concept of time, grammatical structure, cognitive category, figurative concept, lexical-semantic system.

АННОТАЦИЯ

В нижеследующей статье исследованы стилистические особенности концепции времени азербайджанской поэзии, выражения времени в текстовых структурах, художественно-философские мысли, осмысление времени, как познавательной категории в процессе художественного творчества. Стилистическо-семантические элементы встречаются в эстетическом, эмоциональном, выразительном, поэтическом языковом слое на всех этапах истории художественной мысли - от древних фольклорных примеров до современности. Наблюдение за средствами выражения понятия времени на конкретных художественных примерах, изучение функционально-стилистических возможностей средств выражения времени, определяет появление времени как познавательной категории, а также позволяет исследовать тенденции развития азербайджанского поэтического языка, этнопсихологические факторы, когнитивно-психологические аспекты личности в выражении эмоций. Поскольку наше исследование многогранно, разнообразны и направления применения полученных результатов и эти аспекты не находятся в стороне от жизни, природы и общества. Категории, такие как время, пространство и движение, несут в своем семантическом содержании всю информационную нагрузку концепта и мысли. Концептуальное понимание времени в процессе преобразования восприятия, это отдельный аспект научного творчества. В процессе научного

творчества ведущую роль играет понимание философского, а не лингвистического содержания времени. Фактически восприятие времени, как когнитивной категории, начинается с философского восприятия времени. Средства выражения в языковом слое времени создают условия для лингвистических исследований. Из этого можно сделать вывод, что изучение времени, как когнитивной категории, является более обобщённым предметом, включающим в себе философское и лингвистическое изучение времени.

Ключевые слова: поэтический язык, концепт времени, грамматическая структура, когнитивная категория, телесный концепт, лексико-семантическая система.

1. GİRİŞ

“Zaman nedir?” sorusunun cevabı uzun süre felsefi düşüncede aranmış (Coope 2005), (Davies 2004), (Sinclair 2017), sonralar zaman sorunu doğa bilimlerinde de araştırma konusu olarak (McGuire 1978), (Walsh 1967), (Einstein 1920), (Mlodinow vd. 2010) yer almıştır. Zaman dilcilikte, özellikle onun çağdaş araştırma alanlarından olan bilişsel dilcilikte, psiko-lingüistikte de araştırma konusu (Block vd. 2014), (Pesina vd. 2015), (Wittmann 2016) olmuştur.

Zamanın ifade araçları, onların dildeki konumu, kelime türetmede ve dilin söz varlığının zenginleşmesindeki rolü, gramer yapısı (Ahundov 2003), (Sadıgov 2004), (Tahirov 2007), yapısal anlamsal özellikleri (Caferov 1984), (Tahirov 2008) Azerbaycan dilciliğinde araştırmacılar tarafından yeteri kadar tetkik edilmiş, zaman kategorisinin gramer yapısı bilimsel çalışmaların değindiği meselelerden olmuştur.

Azerbaycan şiir dilinde zaman konseptinin stilistik özellikleri, sanatsal felsefi düşüncenin ifadesinde zamanın metin yapılarında ifade imkânları, sanatsal yaratıcılık sürecinde zamanın bilişsel kategori gibi kavranılması meseleleri ayrıca araştırma konusu olmamıştır. Fakat ayrı ayrı yazarların eserlerinin dili ve stilistik özellikleriyle ilgili araştırmalarda zaman konseptine kısmen değinilmiştir.

1.1. Sanatsal-dilbilimsel zaman konseptinin bilimsel teorik sorunları

İnsanlar eski çağlardan başlayan emek ilişkileri, çevreye ilişki, doğadaki olayları gözlemlemek, astronomik bilgiler neticesinde zamanın ölçülmesine ait teknolojiler oluşturabilmişler. Zaman probleminin çözülmesi doğrultusunda ilkin yaklaşımların temelinde eski insanların matematiksel (riyazi) bilgileri, özellikle sayı sistemleri hakkında elde ettikleri çağdaş bilimin embriyonik keşifleri sayılabilecek başarılar dayanmaktadır. Fakat zamanın derki bu süreçlerden daha önceye aittir. Vakit sorunuyla zamanın bilişsel organlar aracılığıyla derki meselesini belirli aşamalarda birbirinden ayırarak gözden geçirmeliyiz.

Ördem (2014: 125)’e göre, zamanın periyodik bölünmesi esas olarak *vakit* kelimesiyle kullanılır, yani *vakit* kelimesi, zamanın ölçü birimlerinin ortak adı haline gelir. Yaşam tarzına dahil olan davranış ve eylemlerin yaşam süreleri isimlerinde ifade edilmekte ve *vakit* kelimesi kullanılmaktadır. Örneğin: *ders vakti*, *oyun vakti*, *yemek vakti* vb. *Zaman* kelimesi, belirli bir süre içinde olan ancak bölünmemiş durumlarda daha sık kullanılır.

Azerbaycan Şiir Dilinde Zaman Konseptinin Sanatsal Felsefi Ve Bilimsel Teorik...

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de *zaman* ve *vakit* kelimelerinin kullanım noktaları aynı değildir. Bunlarla yanı sıra *zaman* kelimesi terim gibi de kullanılarak geniş anlamda stilistik anlamsal işlevsellik içeriyor. Tahirov (2008: 60)'a göre, “vakit” kelimesinin anlamı “zaman” kelimesinden daha dar bir alanı kapsar. “Zaman” kelimesi genellikle felsefi konularda ve soyut kavramlarda kullanılır. “Zaman” ve “vakit” kelimelerinin semantik konusu nutuk sürecinde çoğu zaman benzerlik oluştursa da, zaman anlayışına bilişsel kategori gibi yaklaştıkta, Tahirov'un da kaydettiği gibi (2008: 60), “zaman” kelimesinin kullanılması daha uygun seçenektir.

Zamanın bilişsel organlar aracılığıyla kavranılması konuşma faaliyetinin oluşması, gelişmesiyle bağlıdır ve zaman itibariyle benzerlik oluşturmaktadır. Sonralar ise insanlar dünyanın yaşı, şekli, büyüklüğü hakkında düşünmeye başlamış, güzelliğini seyrtemiş, kendini, çevreni algılamaya çalışmış, bilimin, felsefi fikrin rüşeymlerini yaratmışlar. Fakat insanlar bilimsel keşif için gerekli olan teknolojik araçlara, düşünce tarzına sahip olamadıklarından onların düşüncesi bilimsel felsefi yönde değil, sırf bedii felsefi doğrultuda daha çok gelişmiştir. Görüldüğü gibi insanların dünya, zaman hakkında ilkin fikirleri bilimsel varsayımlardan (hipotezlerden) daha çok sanatsal tahayyül yönünde olmuştur. Bilişsel bilimlerin teorik ve pratik temellerini yansıtan bilişsel psikoloji ve bilişsel dilbilim gibi bilişsel şiiresle de oluşmuştur (Gavins vd. 2003), (Tsur 2008), (Vandaele vd. 2009), (Stockwell 2019). Stockwell'e göre, bilişsel şiireselanın temelleri en açık biçimde bilişsel dilbilim ve bilişsel psikoloji ile yakından ilişkilidir ve birlikte bilişsel bilimlerin büyük bir bölümünü oluştururlar. Bu disiplinlerin ana araştırma yönü, ifade biçimlerinin ve bilinçli algının biyolojik koşullarımızla her zamankinden daha yakından ilişkili olduğunu anlamaktır (2019: 6).

Çağdaş dönemde varsayımlarla zengin olan bedii eserler ve filmler geniş yayılmıştır. Bu tür örneklerde ifade olunan bilimsel fikirler daha çok sanatsal konsepti oluşturarak hayat gerçeklerinin ifadesinde bedii tahayyülün ürününe dönüşüyor. Sanatsal felsefi düşüncenin temelinde mecazilik, şiiresellik ve sanatsallık dayanmıştır. Masalın, rivayetin evvelinde “*günlerin bir gününde*” ifadesine rastlıyoruz, “*nağıllarda zaman tez geçer*”, “*ay öter, yıl dolanar*”, “*nağıl dili yüyreğ olar*” söyleyerek bir olayın yorumundan başkasına geçiyoruz. “*Bu günün işini yarına koyma*”, “*Gecenin hayrından gündüzün şeri yahşidir*” gibi ata sözlerinde ve diğer folklor örneklerinde *zaman* konseptinin kullanımı şunu söylemeyi gerektirir ki, bedii düşünce tarihinin tüm aşamalarında – eski folklor örneklerinden çağdaş bedii örneklere kadar bedii (sanatsal) fikrin estetik, duygusal, etkileyici şiiresel dil katmanında zamanın stilistik semantik imkânlarına rastlıyoruz.

Eski sanatsal düşünce tarzını, inanç sistemini kendinde yansıtan Nevruz Bayramı ritüellerinde, mevsim ve merasim şarkılarında zamanın epizodik betimlemeleri geniş yer tutmaktadır. Halk hafızasının bu örneklerini gözden geçirtikte belli oluyor ki, halkın gelenekleriyle senkretik bağlılık oluşturan zaman konsepti mecazlar sisteminde kendine özgü şiiresel şekiller oluşturuyor.

“Üçü bize yağdı,
Üçü cennet bağdı,

Üçü yığıb getirdi,
Üçü vurub dağıttı” (Mehemmədhüseyn 2010: 70).

Emekçi insanın günlük takvimi gözlememesi, verimliliğe etkisini hissettirmesinden oluşan duygusal durumdan gelişmiş sanatsal estetik düşünce halk hafızasını yansıtıyor. Mevsimlerin özelliklerini şiirsel dille terennüm eden eski insan zamana yalnız takvim gibi yaklaşırsa da, yarattığı şiirsel dille psikolojik durumu çağdaş okura iletebilmiştir. İlk iki mısradan mecazi benzetme, son iki mısradan ise deyim aktarımı – metafor şeklinde ortaya çıkan bedii dil mevsim konseptinin esas unsurlarını ifade edebilmiştir. Zaman konseptinin bedii dilde ifadesini çözümlemek için bedii edebiyat ve hayat arasındaki analogik ilişkiyi ortaya çıkarmalıyız.

Eski uygarlıklardan, boy ve kabile birliklerinden (Yunanistan, Hindistan, Mısır, Sümer, Mezopotamya, Aztekler, Maya vb.) çağdaş kültürler kadar bedii düşünce tarihini gözden geçirirsek, bedii felsefi düşüncenin gelişim hiyerarşisinin bilimsel ve teknik ilerlemeyle paralel şekilde oluştuğunu görebiliriz. Derk edilen kavramlar, aynı zamanda dil aracına dönüşüyor. Eski insanlar vakit tayin eder, ilin, ayın, günün hisselerini adlandırarmışlar. Vakıt, süre sorununun çözülmesi için eski insanlar farklı araçlar: gök cisimlerinin gözlemine, ekincilik ve av mevsimini, harareti, dinî ayinleri kullanırmışlar. Sosyal hayatın taleplerinden ileri gelerek, vakit sorununun çözülmesinde elde ettikleri lengüistik sonuçlar anlamsal, morfolojik ve sözdizimsel birimlere dönüşerek vakiti, süreni ifade ediyor. İdrak faaliyetinde sistem yaratan dinî, felsefi, sanatsal düşünce dil araçlarını geliştirmiştir. Bedii felsefi düşüncede mevcut olan zaman konsepti öyle bir dil birimidir ki, vakit bildirmekle yanı sıra çevreye ilişkide, duygularda canlılık, görsellik oluşturuyor.

Zaman hayatımızla algılanır. Zamanın heyecanı bizi uzaya sürükler. Balıklar suda yaşarken biz de zamanda yaşıyoruz. Onun harika müziğiyle yaşıyoruz, dünyayı anlıyoruz, doğa bazen bizi endişelendiriyor ve heyecanlandırıyor (Rovelli 2018: 7). Biz geçmişimizi hatırlarken, geleceğimizi düşünürken sadece zamanı değil, şahidi olduğumuz olayların, veya dilediğimiz, hayalimizde canlandırdığımız olayların yarattığı psikolojik durumun etkisiyle duygularımız farklı hissî haller sergiliyor. Yalnızca bedii metinde ifade olunan zaman kavramı mecazi, duygusal konuşma birimine dönüşerek, tasvir ve terennüm ettiği hayat hakikatlerinin ifadesinde oluşan görsellik, canlılık, yarattığı psikolojik durum zamanın bilişsel kategorisi gibi çok taraflı derkine olanak sağlıyor.

Sanatsal yaratıcılıkta zamanın iki çeşit ifade aracıyla karşılaşılabılıriz. Zaman anlamı hakkında felsefi mühakimeler ve zamanın vakit, süre açıdan ifadesi bedii tefekkürde gerçeklikten uzak mecazilik bildirmekle soyut kavrama mekanizmaları oluşturuyor. Sanatsal örneklerde mecazilikten kenar gerçek zamanın ifadesine de rastlıyoruz. Fakat dil katmanında zamanın bu tür ifade şekli bedii felsefi düşüncenin felsefi, ontolojik, psikolojik, bedii lengüistik özellikleri hakkında kendinde geniş bilgiler taşımadığına göre sanatsal felsefi düşüncede zaman bedii konseptinin bu tür sunum şekli araştırma nesnesi olmuyor.

Sanatsal edebiyatta ifade olunan zaman çeşitli doğrultularda geliyor. Hadisenin söylendiği zaman, hadise ve öykülerin baş verdiği zaman bedii edebiyatta ayrıca yön oluşturmaktadır. Her iki yönde zamanın tasvirinde çok yönlülük daha da

gelişerek ifade olunan zaman mekân zamanına, hareket zamanına, bedii karakter zamanına, yazar zamanına dönüşüyor. Bedii düşüncede zamanın böyle çok kapsamlı tasviri mecazi, şiirsel konuşma tezahürüne dönüştükte daha zengin mecazlar sistemi oluşturur ki, yalnızca bu noktada *zaman* sanatsal konsept düzeyine yükseliyor.

1.2. Zamanın sözcüksel-anlamsal ve gramer yapısı

Kelimenin sözcüksel-anlamsal mazmunu onun sözcüksel anlamıdır ve aynı anlamın işlevselliğini yalnız bir durumda gösterdiği anlamıdır.

Bir kelimenin anlambilimini incelerken mantıksal koşullar ve sonuçlar dikkate alınır. Bilişsel yaklaşım, anlamın kavramsal yönünü, kelimelerin doğasını, kullanılma ve adlandırılma yollarını inceler (Veyselli 2010: 273). Bilişsel semantik mazmun bağlam içerisinde stilistik işlevsel sistemde kelimenin doğrudan sözcüksel anlamından ortaya çıkmış çok anlamlılığı, mecaz oluşturma imkânlarını, stilistik derivasyon (kelime türetme) potansiyeli konuşma süreci ile, aynı zamanda bilişsel organların faaliyeti ile gelişiyor, oluşuyor, aynı zamanda algılanıyor. Sözcüksel anlamsal yapı sözcüksel anlamsal sistem unvanıyla daha geniş anlamda kendi içerisinde alt ve üst yapı anlamını birleştiriyor. Bilişsel anlamın kendine özgü gelişme usulü olsa da, durumsal anlam değişkenliğini öğrense de, kelimenin sözcüksel anlamsal mazmununun alt yapısına bilişsel anlamsal mazmunu dahil etmeyimiz bir sözcüksel birimin anlam ve bilişsel durumlarını alakalı şekilde incelemeye yardımcı olacaktır.

Ahundov (2003: 204), dilbilgisel ve felsefi zaman arasındaki bağlantıyı dil ve düşüncenin bağlantısı olarak görüyordu. Zaman bilişsel kategorisinin tetkikinde zamanın bilinçte inikâsının çeşitli şekillerini bir bütün olarak dikkate alıp felsefi araştırma nesnesi saymıştır. Nesnel zaman doğada insan bilincinden kenarda fiziksel olarak mevcut olsa da, insanın bilişsel organları zamanı kavramakta çeşitlilik sergiliyor. Bu, doğada mevcut olan nesnel fiziksel zamanın tabiatında değişiklik oluşturmaya da, zamanın kalite ve nicelik ölçülerine öznel münasebet ifade ediyor.

Tahirov'un (2007: 24) nesnel – gerçek zaman adlandırdığı modelin sınırları fiziksel – nesnel zamana daha uygundur, çünkü fiziksel – nesnel zaman insan bilincine bağlı olmadan doğada mevcuttur. Tabiatıta mevcut olan zamanın kavranılmasını ise perseptüel zaman adlandırmak en doğru seçimdir. Perseptüel zaman kavrayışının fiziksel – nesnel zaman ilişkisinde gerçek zamanın – fiziksel-nesnel zamanın nicelik ve kalite göstergelerinin olduğu gibi derk edilmesi perseptüel zaman sınırlarına dahil olsa da, birçok durumlarda duygusal kavrayış zamanın derk edilmesinin kemiyet (nicelik) ve kalite (nitelik) ölçülerinde gerçeklikten farklı değişiklikler yapabilir ki, bu tür kavrama aşamasını psikolojik – öznel zamanın sınırlarına dahil edebiliriz.

Morfolojik yapıda zaman ifade eden sözcüksel anlamsal sistemin bölgesüne zaman zarflarını, zaman içerikli adları, sıfatları, deyimleri, sözcüksel anlamsal yapısı doğrudan zaman ifade etmeyen kelimeleri ait ediyoruz. Sözcüksel anlamsal sistemde zamanın fiziksel nesnel, öznel psikoloji nicelik ve kalite göstergelerini dikkate alarak zaman kavramının sözcüksel ifade araçlarına göre sınıflandırsak, zamanın hiyerarşik

sistemini gözlemlemiş oluruz. Zamanın anlamsal içeriği sanatsal dilin stilistik işlevsel sisteminde fiziksel nesnel ve psikolojik öznel zamanı ifade ediyor.

Bir ifadenin anlamı, onu destekleyen, şekillendiren ve uyarlayan geniş, çok yönlü kavramsal bir alt tabakadır. Bu alt tabakanın özellikleri arasında önceden anlaşılmiş veya yaratılmış kavramlar, muhatapların sosyal etkileşimin bir parçası olarak konuşma olayına katılımını kanıtlayabilen herhangi bir bilgi alanı vardır (Langacker 2008: 42). Demek ki, zaman ifade eden kelimelerin bilişsel anlamsal mazmununun şekillendirildiği sanatsal konsept çok yönlüdür. Aynı anlamsal birim farklı konularda farklı anlamsal kaliteye sahip oluyor. Anlamsal mazmun ise kendinde izlenim toplusu yoğunlaştırır. Bağlam dahilinde anlamsal değerin belirli izlenimi kendini gösteriyor. Şiirsel dilde bu tür izlenimin ifadesi kelimenin, ifadenin sanatsal konseptte dönüşmesi zamanı gerçekleşiyor. Sanatsal konseptte dönüşmek yalnız çok anlamlılık, mecaz unsurlarıyla değil, konseptin semantik mazmununun dahili yapısıyla oluşuyor. Aksan (2006: 56), özellikle etkili bir unsur olarak şiirde yaygın olarak kullanılan kelimelerin yarattığı izlenimi duygusal değer[†] olarak adlandırmaktadır.

Doğrudan zaman ifade eden tüm sunum araçları kendi anlamsal içeriklerinde duygu değerine sahiptirler. Bu onunla ilgilidir ki, hakkında konuşulan zaman kendi hayatımızın, ayrıca başkalarının hayatının, tamamen bizden kenarda olan tüm maddi ve manevi kalitelerin duygu değerini kendinde taşıyor ki, zaman ifade eden birimlerin duygu değerini – izlenim toplusunu zamanın bilişsel anlamsal hassası hesap edebiliriz. Geçmişimizin herhangi bir anını, gününü ve yılını hatırlarken aynı zamanda yaşadığımız duygu ve düşüncelerimizle, aynı anın izlenimiyle baş başa kalıyoruz. Her zaman duygu değeri en küçük ayrıntısıyla da olsa, bir-birinden ayrılıyor ve zamanın bilişsel algısı da buradan başlıyor. İşitme, görme, tatma, koklama, cildimizin dış refleks dokularla temasını hissetme ve tamamile duygu organlarımız sanki kendinde zamanı algılama merkezi oluşturuyor. Saydığımız duygulardan ne kadar mahrum kalsak, o kadar zaman kendi kalite ve nicelik ölçüsünü kaybeder. Zaman ifade eden birimlerin sırf bu tür bilişsel anlamsal özelliği ile zaman sanatsal düşüncede konseptte dönüşüyor.

Doğrudan zaman ifade etmeyen sözcüksel anlamsal birimlerse şiirsel dilde duygu değerinin işlevselliği ile zaman ifade ediyor. Bu tür birimlerin seçilmesi sanatsal amaca hizmet ediyor ve bilişsel anlamsal özelliğinde duygu değeri adlandırdığımız izlenimlerin nicelik ve kalite ölçüsü daha zengin oluyor.

2. YÖNTEM

Esasen 1960'lı yıllarda yazılmış şiir örnekleri seçme usulu ile sanatsal lengüistik açıdan öğrenilmiştir. Bedii lengüistik çözümleme zamanın bilişsel özelliklerinin, bedii dilde zaman koseptinin ifade araçlarının ortaya çıkarılmasına yardım edecek, zamanın sanatsal felsefi düşüncede yeri, mecazlar sisteminde rolü hakkında bilimsel teorik fikirlerin geliştirilmesine, zamanın fiziksel nesnel ve öznel

---

[†] Aksan'ın (2006) "duygu değeri" olarak adlandırdığı terim, çalışmanın diğer bölümlerinde "duygu değeri" ve ya "izlenimler toplusu" olarak kullanılmıştır.

psikolojik nitelik (kalite) ve nicelik (kemiyyet) göstergelerinin dilde ifade araçlarının sistemleştirilmesine olanak sağlayacaktır.

3. BULGULAR VE YORUM

Zamanın bilişsel anlamsal mazmunu yalnızca bağlam dahilinde gerçekleşebildiği için zaman ifade eden sözcüksel anlamsal birimlerin gramer özellikleri ve bağlamın diğer nesnelere ile gramer ilişkisi önemli bir konudur. Zaman bilişsel kategori gibi ilişkide olduğu mekân ve hareket bilişsel kategorileri ile gramer ve anlamsal ilişkisi sonucunda nesnel gerçekliğin düşünce sisteminin esas ifade aracına dönüşüyor. Bu o demek oluyor ki, tümce – fikir sistemini oluşturan hareket ve mekânı ifade eden birimler zaman izleniminin tüm bilişsel, anlamsal özelliklerinin algılanması için bütünleştirici nesnelere dir. Zaman ifade eden sözcüksel anlamsal birimlerin gramer bölgesüne fiilin üç zaman şekline (geçmiş, indiki ve gelecek) ait olan birimler, zarflar ve adlar, bazı stilistik ve kelime türetme durumlarında ise sıfatlar dahildir. Sanatsal zaman kavramının ana sunum araçları adlardır. Adlar, zamanın niteliksel ve niceliksel boyutlarını ayırt etmek için anlamsal özelliklerine göre gruplandırılmıştır.

3.1. Kısa süreli zaman aralıklarının ifadesi (an, lahza, kırpım vb.)

Kısa süreli zaman ifade eden kelimeler bedii dilin stilistik işlevsel sisteminde gerek zamanı ifade etmek açısından gerekse de bedii dilde mecazlar sisteminin birleşeni gibi çok yönlü karaktere sahiptir. Zaman ifade eden kelimeler bedii dilde fonetik, sözcüksel ve gramer düzeydeki mecaziliğin birleşenine dönüşüyor.

“...Oyandığım çağ,
Düşüğüm dayanacak,
Kalkduğım pilleler,
Gördüğüm yüzler,
Verdiğim selamlar,
Dediğim sözler,
ezber, ezber” (Gocayev 2004: 20).

Bu şiirde *çağ* kelimesinin genel anlamı *devir*, *zaman* sözleriyle eşleşse de, bu örnekte ifade ettiği süre kısa zaman aralığını yansıtır. Sözcüksel anlamı ele alırken, anlam türlerini de bir bütün olarak ele almalıyız.

Başlangıçta, bir anlamsal birim yalnızca bir kavram olarak adlandırılır, ancak çeşitli çevirilerle yeni anlamlar ortaya çıkar (Aksan 2006: 46). Demek ki tümce anlamı iç yapısındaki kelimelerin sözcüksel anlamsal anlamına müdahale edebilirse de, bilişsel anlamsal etki gösterebiliyor. Bu tür etkilere maruz kalan dil sıradan işaretler sistemi değil. Şiirde ise zamanın bilişsel anlamı sanatsal konseptin şekillenme imkânlarını genişletiyor. İfade araçlarıyla yanı sıra sunum yöntemlerinin zenginliği sanatsal dilin estetiğini ve şiirsel imkânlarını zenginleştirmekle şiirin bilişsel kalitesini, yani bilişsel organlara refleksif etki imkânlarını artırıyor.

“Fikre gark olduğum serhat boyunda,
serhatsiz göründü dünya gözüme.
Asır yarım geçti bu birce anda,

külek toz toprağı çırptı yüzüme” (Hasanzade 2010: 192).

Bu şiirde *an* kelimesi *asır yarım* kelimesiyle karşılaştırılarak zaman mübalağa esasında ifade edilmiştir. Bedii ifade aracı olan mübalağa sözdizimsel yapıda şekillenerek cümlenin anlamsal mazmununa bedii hakikatı sığdırabilmiştir. Abdullayev (2013)’e göre, bizi çevreleyen yalanların yanı sıra dil yalanlarına da tanık oluyoruz. Dilde var olan yalanlar, birçok anlam ve metaforun içerik unsurlarını oluşturur. Yazarın kaydettiğı yönleri doğrudan yalan değil, bedii yalan adlandırmak daha doğru olur. Konseptüel metafor teorisine göre (Lakoff vd. 2003), “Dil doğada metaforiktir” argümanı yalnızca bedii yalanı dikkata alıyor ki, tamamen günlük konuşmamız, söz varlığının zenginleşme yolu böyle gelişim aşaması geçmiştir. Söylenilen istenilen fikir kendi öznesine göre gerçektir ve dilin tüm ifade imkânları, mecazlar sistemi de dahil yalnız öznel hakikatı ifade ediyor.

3.2. Günün bölümlerinin ifadesi (sabah, öğlen, akşam, gece)

Günün bölümlerini ifade eden sözcüksel anlamsal zaman birimleri bedii dilin stilistik işlevsel sisteminde gerek mecazlar sisteminin unsuru gibi, gerekse de mecazlar sisteminden kenarda zamanı ifade eden birimler gibi kullanılır. Zaman ifade eden araçların şiirsel yapısı mecazlığın göstergesi gibi ortaya çıkıyor. Zamanın şiirsel yapısı nesnel fiziksel ve öznel psikoloji nicelik ve kalite göstergelerinin bedii dilin mecazi sisteminde meydana çıkması imkânlarının toplusudur.

“Gece yağış yağar –
gamla köklenen
Bir şair kalbini azizlemekçin.
Gece yağış yağar –
gündüz çirklenen
Günahkâr dünyayı temizlemekçin” (Rövşen 2006: 383).

Bu örnekte *gece*, *gündüz* gibi kelimeler zaman bildirmekle beraber *gece* kelimesi gam sembolüne dönüşerek, duyu değerinin aktivasyonu ile şiirin şiirsel tabiyatının merkezinde duruyor. Günün belirli kısmını ifade eden *gece* kelimesinin duyu değerinin – izlenimlerinin toplusunda sakinlik, sessizlik, dinlenme, düşünme vakti, uyku vakti gibi izlenimlerin, aynı zamanda karanlığı, zulmeti, gamı, üzüntünü ifade ediyor. Saydığımız izlenimler toplusunun hepsi mısralarda *gece* kelimesinin şiirsel tabiyatını belirliyor. *Gündüz* kelimesinin de duygusal değer etkinliği ile, yeni mazmunlu izlenim oluşturmuştur. İş saatleri, sanayi kurumları, fabrikaların esas üretim vakti, kültürel toplumsal etkinliklerin düzenlenme vakti, kısacası günün daha aktif kısmı gündüz vaktine tesadüf ettiğinden şairin günah olarak bildiğı hususlar da bu zamana denk geliyor ve insan faaliyetinin bir parçasıdır. Demek ki, *gündüz* kelimesinin şiirsel yapısında günah, günahla çirklenme izlenimi duyu değerine dönüşmüştür. *Gece* kelimesi *yağar* fiilinin zamanını bildirirse de, o da dikkatte bulunmalıdır ki, *gece*, *gündüz* sözcükleri karşıt anlamlılık oluşturarak, tümcede diğer karşıt anlamlı birimlerle (çirklenen, temizlemekçin) uyum sağlıyor. *Gece* kelimesinin *bir şair kalbini azizlemekçin*, *günahkâr dünyayı temizlemekçin* ifadeleriyle şiirsel sistem oluşturmasıyla metafor yaranmıştır.

“Gündüzler öz ömründen gecelere pay verir,

Seher çok geç açılır, akşamlar çok tez gelir,
yapraklar dökülende” (Azeroğlu 2004: 57).

Bu şiirde *gündüzler, geceler, seher, akşam* kelimeleriyle ifade olunan zaman konsepti insanın fiziksel biolojik durumunun coğrafi zamanda baş veren değişmelere münasebetinin, aynı zamanda “*Ömrün gecelere pay vermesi*” ifadesiyle gece uykusu zamanı insanın hareketsizliğinin mecazi dille ifadesidir, “*gecenin çok uzun olması*”, “*gündüzlerin kısa olması*” izlenimi ise insanın fiziksel psikolojik ve biyolojik göstergeleriyle coğrafi zamanın karmaşık ilişkisinin fiziksel psikolojik sonucunun sanatsal dille ifadesidir.

İstenilen konuşma olayını o zaman bedii dil hesab edebiliriz ki, bedii algılamayı gerçekleştirebilsin. Bedii algılama baş veren istenilen bağlam mecazi şiirsel konuşma sayılıyor. Geçmiş tecrübelerin, duyguların etno-psikolojik faktörlerin, eğitim ortamının, şahsın bireysel özelliklerinin en küçük detaylarının, psikolojik etkilerinin, ani duygularının, kısacası, tüm insan hayatının geçmişinin günümüze, geleceğe etkisiyle şekillendirdiği psikolojik hali – izlenimler toplusu dil olgularını mecazi konuşma unsurları gibi algılıyor. Sırf bu noktada zaman şiirsel dilin esas unsuruna – bedii konseptine dönüşüyor. Demek ki yazarın ifade ettiği zaman hem de okurun zamanıyla, onun yarattığı izlenimle aynılaşanda zaman bedii konseptine dönüşüyor.

Zamanı ifade etmenin dil araçları her zaman dilin sözlüğünde mevcuttur, ancak iletişim sürecindeki işlevselliği duruma bağlıdır (Tahirov 2007: 27). Bedii dilde yazar kelimelerin günlük konuşmamızdaki işlevselliğine çeşitli şiirsel imkânları eklemekle şiirsel kelime, birleşik söz ve tümce oluşuyor. Bu yöntemler o kadar zengindir ki, yaratıcılık süresinin her anında çeşitli kalite göstergeleriyle ortaya çıkıyor ve bu da kelime gurubunun, tümcenin bilişsel anlamının stilistik işlevselliğinin sürekli gelişmesine neden oluyor. Zamanın bilişsel anlamı ise kendi içerisinde dil sisteminin şiirsel fonunun istenilen birimini birleştirebiliyor. Böyle seçimler eden bilişsel yapılar bilişsel anlamsal izlenimi oluşturan hafızaya dayanıyor. Bilişsel anlamı şekillendiren bilişsel organların hafıza yapısının aktivite özelliklerinin etno-psikolojik, etno-kültürolojik, nörobiyolojik, nöropsikolojik çalışmaların nesnesi gibi araştırılması ayrıca bir konudur.

Şiirsel dilde mecaziliğin kalite göstergelerinden olan görsellik ne kadar başarılı olursa, bedii dilin bilişsel organlara reflektör etkisi de bir o kadar keskin olur. Zamanın bedii dilde ifadesinin, bedii algılamada görsellik imkanlarının esas göstergesi zamanın belirli kısımlarıyla bağlı olan hafızamız, hatırladıklarımızdır. Bedii dilde zamanın ifadesiyle yanı sıra, ona bağlı olan hafızanın mecazi dile dönüşmesi görsellik oluşturuyor. İnsan için baş veren herhangi bir olayın, olgunun, gelecek için düşündüklerinin zamanın belirli kısmında kendi yeri vardır.

Psikolojik zaman, duyu organlarının farklı zaman ölçeklerindeki ortak faaliyetine dayanır. Bunlar, en küçük zaman birimlerinden en büyüğüne kadar değişir. Psikolojik zaman birçok farklı faktörden etkilenir (Block vd. 2014: 132). Psikolojik zamanın kısalma ve uzama özelliğine çalışmanın belirli kısımlarında değinilmiştir. Psikolojik zaman fiziksel nesnel zamanın kısımları dahilinde

bağlamsal değişiklikler hesabına kendine yer tutuyor ve zamanın bilişsel anlamını şekillendiriyor.

3.3. Mevsimlerin ifadesi (bahar, yaz, son bahar, kış)

Mevsimleri adlandıran leksik birimler coğrafi zaman ifade eden adlardır ve mevsimler öyle bir zaman ölçüsüne sahiptir ki, kalite içeriği keskin doğa, iklim değişkenliği ölçülerine sahiptir. Bu değişiklikler süreci mevsim adlarının semantiğinin kalite içeriğini zenginleştiriyor.

Süreci anladığımızda, zamanı anlarız. Olaylar değiştikçe anlamamıza ve gözlemlememize neden olur (Ördem 2014: 125). Adeta üç aylık döneme ayrılan mevsimler dört mevsim adlarıyla (*bahar, yaz, son bahar, kış*) isimlendirilse de, evvel, orta, ahir (son) kelimeleriyle sözcüksel-anlamsal zenginlik kazanıyor. Bedii bağlam dahilinde ise dilin anlamsal zenginlik imkânlarıyla belirli ifade modelleri oluşuyor. İnsanların mevsimlere ilişkisi halk edebiyatına da yansımıştır, çünkü mevsimler doğa ve insan ilişkilerini daha aydın bir biçimde ortaya çıkarıyor.

Şarkının sözlerine eşlik eden müzik gibi bedii bağlamda betimlenen mevsim (Somervell 2019: 9) mazmun ve ideaya eşlik ediyor ve sanatsal dilin estetiği gibi taleplerini de yerine getiriyor. Fakat mevsim adlarının sanatsal dilde kullanılması yalnızca kompozisyon karakteri taşıyor, her şeyden önce zaman ifade ediyor, bilişsel anlamsal imkânlarıyla şiirsel dilin unsuruna dönüşüyor. Çok eski çağlardan zamanı ölçme teknolojilerini geliştirmeye çalışan insanların ilk teknolojisinin temelinde doğa dayanmış, doğanı gözlemlemekten oluşmuştur, kısacası, zamanın coğrafi yönleri ölçme teknolojisi haline gelmiştir. Hararet ve doğanın renginde değişiklik yılı, esasen dört mevsime ayrılmıştır, ancak burada insanların hayvancılık ve tarım tecrübeleri de mühim rol oynamıştır. Mevsim adları bilişsel anlamsal imkanlarıyla halk edebiyatı örnekleri de dahil olmakla şiirsel dilde duygu ve düşüncelerin, sosyal ilişkilerin ve arzuların ifadesine dönüşmüştür.

“Dört fesil yaşayır bir yılda toprak

Kış, kış kimi gelir, bahar bahartek.

Bir saat içinde bes neden ancak

Dört fesil yaşayır bazen bir yürek?” (Vahabzade 2004:

166).

Bu şiirde sanatsal fikir merkezinde zamana psikolojik ilişki duruyor. Şiirde psikolojik öznel zaman ifade eden kelimeler rahat bir şekilde şiirsel dilin diğer unsurlarıyla uyum sağlıyor. Mevsimlere olumlu ve olumsuz duyguların, işaretlerin, sembollerin yüklenmesi etno-psikolojik hafızaya, iklim koşullarına dayanıyor. Soğuk kış günlerinde insanın fiziksel aktivitesi azalıyor, doğanın “saldırı”larını defetmek için daha çok emek harcamalı oluyor, sonuçta kış mevsimi insanda olumsuz duyguların oluşmasına neden oluyor. Bahar mevsiminde ise fiziksel aktiflik çoğalıyor, doğa insana karşı daha kaygılı oluyor. Bazı günlük törenlerin sırf sıcak mevsimlerde düzenlenmesi de tesadüfi değildir ve insanda olumlu duygu ve düşünceler oluşturuyor, geleceğe inam hislerini artırıyor. Böylece, mevsimlere olan psikolojik öznel ilişki mevsim adlarının bilişsel anlamsal izlenim toplusunu oluşturuyor. Odparlık (2009: 371)’e göre, değişiklikler biyolojik olaylara

Azerbaycan Şiir Dilinde Zaman Konseptinin Sanatsal Felsefi Ve Bilimsel Teorik...

dayanmaktadır. Doğadaki tüm gelişmeler değişimle ilişkilidir. Bazı canlılarda değişim yavaş, bazılarında ise hızlıdır. Varoluşun gelişimi dönemlere ayrılır, bazen tamamen yavaşlar, bazen hızlanır. Bu süreç, tüm canlı organizmalarda biyolojik bir saatin varlığını kanıtlamaktadır.

Demek ki zaman ilişkisi fizyolojik kaliteye dönüşen biyolojik saati şekillendiriyor. Zamana münasebet ise dil araçlarında tezahür etmekle müşahede çevresine dahil oluyor. Sözcüksel anlamsal ve sözdizimsel yapıda zamanı ifade eden dil araçlarının gözlemi zamana ilişkiyi, aynı zamanda fiziksel nesnel zamanın nicelik ve kalite özelliklerini algılamayı sağlıyor.

“Gönlüm bahar isteyir...

Dokuz aylık hasreti kalbimden silebilsin.

Gönlüm bahar isteyir...

Bütün taravetiyle kalbime gelebilsin.

Gönlüm bahar isteyir...

Çayları, ırmakları şelaleye döndere,

Meclis kura, laleni piyaleye döndere...” (Azeroğlu 2004:

48).

Şiirde bahar kelimesinin yarattığı psikolojik durum şiirsel dille ifade edilmiştir. Bahar mevsiminde toprağın ve bitkilerin hoş etri şiirsel dilde bahar mevsimini terennüm etmek için kelimenin anlamına olumlu ruh hali yaratan bilişsel anlamsal izlenim değeri ekliyor.

İlkbaharda tüm canlılarda biyolojik değişimler gerçekleşir. Sıcak iklimlerde fiziksel aktivite artar ve bahar bir yenilenme dönemi olur (Göre 2007: 284). Mevsimlere olan çeşitli ilişkinin kaynağı farklıdır, lakin esasen iklim koşullarının insanların ve diğer canlıların fizyolojik biyolojik sistemine - hormonal, nöropsikolojik sistemine etkisi mevsimlere ilişkini geliştiriyor. Mevsimlere olan ilişki mevsim adlarını ifade eden zaman birimlerinin bilişsel anlamsal izlenim toplusunu zenginleştiriyor ve mevsim adlarını şiirsel dilin ifade aracına dönüştürüyor.

“Kentliler tahıl döyür, kentliler mahsul bölür,

Şehirlerden, kentlerden payızın etri gelir

yapraklar dökülende.

... Baharın taraveti payızda yaşa dolur,

O daha güzel olur, daha füsunkâr olur

yapraklar dökülende...” (Azeroğlu 2004: 57).

Bu örnekte *son bahar – payız* mevsiminin fiziksel özelliklerinin *bahar – yaz* mevsimine benzemesi şiirsel amaçla kullanılıyor ve sonuçta uygun dil modeli oluşturuluyor. “*Baharın taraveti payızda yaşa dolur*” cümlesinde *taravet* kelimesi zamanı ifade eden *bahar*, *payız* kelimelerinin bilişsel anlamsal izlenimini etkinleştirerek sırf bedii dilin yaratıcı unsuruna – dil aracına dönüşüyor. Farklı kültürlerde zamanın ölçü birimleri astronomik olaylara, gök cisimlerinin algoritmasına dayansa da, sırf insan-doğa ilişkilerine, aynı zamanda doğada mevcut olan tekrarlanmalara dayanıyor. Yılın dört mevsiminde kültürlerin, tarım işlerinin, tabiyata temasının bir yılın içerisinde tekrarlanması gözlemleniyor ve tekrarlanmalar

da mevsim adlarının bilişsel anlamsal izlenimini geliştiriyor, gerek duyulduğunda sanatsal dil unsuruna – dil aracına dönüşmekle zamanın sanatsal konseptini oluşturuyor. Payız mevsimi ekim ve biçim yapıldığı mevsimdir ve bu süreç dönemi hep tekrarlanıyor. Bu izlenimin şahidi ve katılımcısı olanlar tahılın ve toprağın kokusunu hafızalarında tutuyorlar. Demek ki payız kelimesinin bilişsel anlamsal izlenim toplusuna yeni duygu değeri dahil oluyor ve yukarıdaki örnekte yazar bu duygu değerini bedii dilin ifade aracına çeviriyor (*Kentliler tahl döyür, kentliler mahsul bölür, / Şehirlerden, kentlerden payızın etri gelir*). Doğada, insan hayatında en küçük fiziksel, kimyasal değişikliğin algoritması zamanın fiziksel varlığına dönüşüyor ve bilişsel organların bu değişiklikleri gözlemlemesi zamanın bilinçte kavramını oluşturuyor, dil aracıyla ifade ediyor.

Antik çağlardan beri mevsimler belirli inanç ve işaretlerin kaynağı olmuştur. İlkbahar gençliği, başlangıcı, yeniliği, sonbahar ise yaşamın son günlerini temsil eder. İlkbahar bir mutluluk, sonbahar ise bir üzüntü belirtisi haline geldi (Batislam 2003: 171). Fakat örneklerden de belli oluyor ki, şiiirde sabit şekilde dikkat çeken semboller, bilişsel anlamsal izlenim toplusu şiiirsel dilin imkanlarıyla geleneksel olmayan terennüm unsurlarına dönüşebilir, zaman ifade eden diğer dil birimleri gibi mevsim adı ifade eden *payız* kelimesi de her zaman olumsuz his ve duyguları değil, bazen yeni başlangıçları, yenilenmeyi, tazelenmeyi ifade ediyor. Bedii dilde mevcut olan bu kaliteler, zamana münasebetin çeşitli görünümleri sanatsal felsefi konsept oluşturuyor. Aynı zamanda bedii dilde konsept oluşturan mevsim adlarına münasebet bedii dilin tarihî gelişimi, halkların medeni teşekkülü, entegrasyonu uzun bir tarihî dönemde baş veren iklim değişiklikleriyle bağlıdır. Mevsimlere münasebet, zamanı ifade eden birimlerin bölünmesi tarihin en eski zamanlarına dayanıyor. Coğrafi astronomik sistemin fiziksel özellikleri değişmelere sahip olduğundan bu zaman birimleri daha mükemmel algılanmış ve zaman bedii konseptinin ilk unsurlarına – birimlerine dönüşmüştür.

3.4. Zamanın ölçü birimlerinin ifadesi (saat, ay, yıl, asır, yüzyıl, gün)

Doğal olaylardaki değişiklikler, zamanın hesaplanmasında önemli bir rol oynar. Bu noktalar soyut bir kavram olsa da, özellikle insan yapıları tarafından belirlenen zamanın kesin sınırını belirlemede rol oynar (Mohr Iwamoto 2009: 1020). Zamanın ölçü birimlerini ifade eden adlar diğer zaman birimleri ile karşılaştırıldığında daha net ölçme özelliğine sahiptir ve fiziksel nesnel zamanın nicelik göstergesi gibi özel netliği ile seçilmektedir. Fiziksel nesnel zamanın en küçük kemiyet ölçüsü saniyedir, fakat çağdaş dünyanın bilimsel keşifleri, teknolojik yenilikleri zamanı daha küçük nicelik göstergelerine kadar ölçebildi. Lakin bedii dilde zamanın en küçük kemiyet ölçüsü esasen saniyeden başlıyor. Zamanın ölçüsü tarihen hayatın her alanında mühim önem taşımıştır. Zamanın eski tarihe dayanan ölçme mekanizmalarının oluşması zamanı algılamaya, gözlemlemeye imkân sağlamıştır. Zamanın ölçü birimleri bedii dilde hem fiziksel nesnel zamanı hem de zamana münasebeti kendinde yansıtan psikolojik öznel zamanın geniş yaygınlaşmış, kendinde sanatsal dilin esas yapısal unsurlarını birleştiren ifade araçlarından biridir.

“Göl bin yıl yaşadı sessiz semirsiz

Ne bir bulak gördü ne de bir deniz.
Lillenib kaldıkça öz yatağında
İncitti kalbini, o toprağın da.
Ne sevinci oldu ne de kederi,
Böyle sakit öttü ömrün günleri.
Dağ seli birce gün haray kopardı,
Kayalar uçurttu, taşlar apardı.
Sonra da kavuştu akar bir çaya,
Aktı fırtınalı coşkun deryaya,
Ne ömre acıyıp ne bahta küstü,
Manalı bir ömre bir gün de besti...” (Azeroğlu 2004: 69).

Bu mısralar zamanın ölçü birimlerini ifade eden *yıl*, *gün* kelimelerinin şiirsel ahengine karışmıştır. Herhangi bir mekânın uzun süre var olmasını, hayvanların ve insanın uzun ömürlülüğünü ifade etmek, veya uzun ömür dilemek amacıyla *yl* kelimesini *yüz*, *bin* yuvarlak sayı sıfatlarıyla kullanmak geleneği canlı halk dilinin tarihî hafızasında günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. *Bin yıllarca öz ezemetini koruyan tarihî abideler, iki yüz yıl yaşayan ala karga, yüz yıl ömür süren insan* gibi ifadelerde gerçeklikle yanı sıra, ömrü, süreni saymak geleneğinden şiirsel modeller oluşuyor ki, bu da bedii yaratıcılıkta şiirsel stilistik mahiyet taşıyarak ideanın iletilmesini hızlandırıyor. Şair ilk mısradan son mısraya kadar bu tür şiirsel modelleri kullanarak *bin* ve *bir*, aynı zamanda *yıl* ve *gün* kelimelerinin anlamından durumsal karşıt anlamlılık oluşturmakla hem ideanı hem de sanatsal amacı kendinde birleştiren özel stilistik figür oluşturmuştur.

“Dedim: - Tarih oldu sen doğan yıllar,
Bin tufan içinden geçse de beşer
Seni unutmadı yine hiç zaman” (Azeroğlu 2004: 124).

Şiirin ikinci mısrasında şair *yıl* kelimesini tekrar etmeyerek *tufan* sözcüğünü kullanmıştır, vakit bildirmekle yanı sıra bu tür ad değişme ifadenin bilgilendirici işlevini geliştirmiştir. *Tufan* kelimesi *yıl* sözcüğünün yansıttığı zamanı ifade ediyor, fakat yalnızca zamanı değil, sıkıntılı, karışık bir dönemi, baş veren olayları da ifade ediyor. Demek ki zaman bedii konseptinin sözcüksel anlamsal sistemi yalnız doğrudan zaman ifade eden birimlerden ibaret değil, hem de zamanı ifade eden, konseptte dönüşmüş istenilen sözcüksel anlamsal birimlerden ibarettir. Bu yüzden de şiirsel dilde zamanın ifadesi, neredeyse onun sözdizimsel yapısının tüm unsurlarında kendini gösteriyor. Şiirsel dilde yalnızca zamanın bu tür stilistik anlamsal işlevsellik sergilemesinin esas nedeni zamanın bilişsel organlarla kavranılan karmaşık özelliklere sahip olmasıdır. Karmaşık özellikleri yansıtan zaman bilişsel kategorisi kalıplaşarak içerisinde birleştirdiği karmaşık özelliklerin - hareket ve mekân görünümünün anlamsal alamet ve kalitelerinin şiirsel dilin imkânları esasında etkinleştirilmesiyle stilistik anlamsal işlevsellik sergiliyor. Şiirdeki *tufan* kelimesinin zaman ifade etmesi anlamında mevcut olan hareket konseptinin bilişsel organlar aracılığıyla kavranılması mümkün oluyor. Felsefenin varlık kategorisine dahil olan zamanın fiziksel nesnel gerçekliği hareket ve mekan konseptlerinin bilişsel sınırları dahilinde algılanıyor. Bu da şiirsel dilde konseptte dönüşen zamanın

hareket ve mekan konseptleriyle birlikte bilişsel kategoriye dönüşmesidir. Burada da kullanılmış *bin* kelimesiyle oluşan çelişki sanatsal fikrin yansımaya hizmet etmiş, hem de zamanın ölçü biriminin kemiyetini ifade etmiştir.

“Anam öldü,
saçlarıma el çekmemiş,
gözlerime
kara geçen hayatının
günlerinden renk çekmemiş” (Azeroğlu 2004: 134).

B.Azeroğlu'nun “Marsel'in Kaderi” eserinde zaman konseptinin stilistik anlamsal imkânlarını gözlemek için konu ve idea ile tanışmak gerekiyor. Lirik şiirin her mısrası, dahilinde olan istenilen bilişsel kategorinin bağımsız konseptini şekillendiriyor, lakin hayatı betimleme ve tahkiye ile epik yansıtma yöntemi olan şiirde zaman konseptinin oluşması ve algılanması konu ve idea ile birliktelik oluşturuyor. Bu eserde Fransa'nın işgalinde olan Cezayir'in ve Afrika halklarının kaderinden bahsediliyor ve Cezayirli Marsel adlı kızın timsalinde yazar kendi rahatsızlığını ifade ediyor. Fransızca kökenli Marsel isminin Cezayirli kızda olması, şairin suçlamalarının başlangıcını ve milli kimliğin kaybedilmesinden rahatsızlığını ifade ediyor. Eserden seçilmiş mısralarda Marsel'in annesinin timsalinde Fransa'nın işgalinde olan Cezayirli'lerin azaplı hayatı canlandırılıyor ve öksüz kalan Marsel'in sonraki hayatı diğer Cezayirli çocukların sonraki kaderine benziyor. Tüm bu noktaları öğrendikte “*gözlerime kara geçen hayatının günlerinden renk çekmemiş*” ifadesinde zamanın ölçü birimi olan *gün* sözcüğünün yarattığı konseptin stilistik anlamsal özelliklerini gözlemek, algılamak mümkün oluyor.

3.5. Belirsiz zaman aralıklarının ifadesi (devir, eyyam, zamane, ebediyet vb.)

Şiirsel dilde belirsiz zaman aralıklarının anlamsal içeriğinde yer alan belirsizlik, soyutluk, bediilikle beraber felsefi konsept oluşturuyor. Belirsiz zamanı ifade eden kelimeler zaman bedii konseptinin en yaygın kullanılan ifade araçlarından biridir. İnsanın zamana ilişkisi, onu algılaması çok yönlüdür, şöyle ki zamana fiziksel, psikolojik, dinî, sosyal, siyasi, ekonomik bakış açısı vardır. Bedii dilde zamana ilk münasebet felsefi dinî yönde gerçekleşmiştir. İnsanlar zamanı algılamaya çalışmışlar, ancak zamana münasebet bilimsel değil, daha çok bedii karakter taşımıştır. İnsanlar zaman kavramının doğal gücü karşısında şaşakalıyor, onu doğanın ayrılmaz bir parçası görerek, ona tapınıyorlarmış ve böylece zaman bedii bağlam içerisinde konseptte dönüşüyordu.

Theogony'de Hesiod'un değindiği sorun, Yunan mitolojisinde zamanın sanatsal kavramının ana temasını yansıtır. Zamanın sonsuzluğunu fark eden antik Yunanlılar, din ve mitolojide sanatsal ve felsefi bir zaman kavramı oluşturabildiler (Rosen 2004: 155). Bedii bağlam ise dinî mitolojik dünya görüşünden ve bu dünya görüşüne ilişkiyi yansıtan felsefi dünya görüşünden ibaret idi. Belirsiz zaman ifade eden kelimeler ise anlamsal mazmun açısından belirsizlik, soyutluk ifade ettiği için zamanın doğüstü gücünü, zaman kavramıyla bağlı felsefi dinî dünya görüşünü ifade etmek potansiyeline sahiptir.

“Geçmişlerin birinde;
yaşayıb kent yerinde
iki dost, iki komşu:
Horozla Tovuzkuşu” (Hasanzade 2010: 797).

N.Hasanzade'nin Kalmuk halk masalı esasında yazdığı “Altın Telek Masalı” fabülünde (öykünce) belirsiz zamanın ifadesinde halk edebiyatından kaynaklanan, özellikle masal, destan, efsane ve rivayetlerin dilinde rastlanan “günlerin bir gününde”, “geçmiş günlerin birinde”, “kadim zamanlarda”, “Biri varmış, biri yokmuş” gibi ifadelerin şiir ahengine, tonlamasına biçimlenmiş şekli kullanılmıştır. Halk edebiyatından seçilmiş ifade yönteminin estetik imkânları yüksek oluyor. Güzel sanatları duyan, algılayan insan zamanın geçmiş çağlarından kalmış müze sergisine nasıl ilişki duyuyorsa, halk edebiyatında kalıplaşmış ifade tarzlarına da aynı ilişkiliyi göstermiş oluyor. Burada bilişsel anlamsal izlenim duygusunun aktivasyonu kavrayışın esasında dayanmakla şiirsel konuşmanın estetik taleplerini temin ediyor. Çevrede tüm gözlemlediklerimiz, kavradıklarımız soyut veya somut varlıklar, müze sergisi gibi diğer nesnelere algılanması, hem de zamanın kavranılması tefekkür ve nutkun birlikte faaliyeti sayesinde mümkün oluyor, gerekirse, yazılı ve sözlü dil aracına dönüşüyor. Zamanın ifadesinde halk edebiyatına mahsus dil araçlarına ait bilişsel anlamsal izlenim zamanın ifade aracının estetiğini temin ediyor.

“Geri dön, tarihi bir an varakla,
Gör onu hakikat aynasında sen.
...Tarih hökm eyledi, karankuş gibi
Bahara sesledik bu illeri biz.
...Tarih hakkımızı gaytardı geri,
Sorulan kanımız gayıtmaz artık” (Araz 2004: 38).

Şiirde *tarih* kelimesi geçmişe nezeren belirsiz zamanı ifade ediyor. Bu belirsizlik *devir*, *zaman*, *eyyam* kelimelerinin ifade ettiği bilişsel mazmunla eşleşse de, mısradaki *tarih* kelimesi işlevsel stilistik içerikte sanatsal amacın ifade edilmesinde kendine özgü bilgilendirici işlev taşımaktadır. *Tarih* kelimesinin yarattığı mecaziliğin kullanılma noktaları farklıdır. Tarihi bir an varakla ifadesi metonimi (düz değiştirmece), *tarih hökm eyledi*, *tarih hakkımızı gaytardı* geri ifadeleri ise metafor yaratmıştır. Belirsiz zaman ifade eden birimler şiirsel dil sisteminde bedii, bilişsel anlamsal izlenim toplusunun ifade ettiği anlamlara göre felsefi konsepttir.

Konseptin yapısı, kavramı oluşturan çeşitli bilişsel doğaların önemli bileşenlerini içerir. Konsept, bilişsel niteliklerden oluşur ve bu niteliklerin bir kombinasyonu olarak tanımlanır. Bir konseptin kavram haline gelmesi için bilişsel özelliklerinin yakın ve uzak çevreleri bilişsel organlarımızı etkilemelidir (Pesina vd. 2015: 588).

“Gençliğim atından ne zaman yenib,
Ele doluksundum uşak sayağı...
Sürüşe sürüşe dağlardan enib
Gelirdi ele bil kocalık çağım” (Araz 2004: 152).

Bu şiirde kullanılmış *gençlik*, *kocalık* kelimeleri belirsiz zamanı ifade ediyor. Bedii dilde zaman öyle bir konsepttir ki, sözcüksel anlamsal ve sözdizimsel yapıların zamanı ifade etmek imkânları stilistik işlevsellik sergiliyor. İlk mısradaki *gençlik* kelimesi metafor oluşturmakla yanı sıra teşhisle sanatsal karaktere dönüşmüştür. Hem de *kocalık* ve *gençlik* sözcükleri tezat oluşturarak bedii fikrin ifadesinde duygusallığı artırmıştır. *Kocalık* kelimesi ise sözdizimsel yapı dahilinde metafor oluşturarak zamanın ifadesinde (*sürüşe sürüşe dağlardan enib*) sürenin erken geçtiğini ifade ediyor.

Metaforik yapılar kaynak ve hedef çerçevelere bölünmüştür. Metaforun oluşması için kaynak çerçevenin hedefe doğru yönlendirilmesi önemlidir (Moore 2014: 33). Demek ki şiirin mısralarında *kocalık* kelimesinin ifade ettiği zaman onu hedef çerçeveye dönüştürmüş, böylece zamanın bedii konsepti – metafor yaratmıştır. İkinci mısradaki yansıtılan fikir *gençlik* kelimesinin bilişsel anlamsal mazmunundaki duygu değerini – izlenim kalitesini yükseltmiştir. Bu örnekte de zaman öznel nicelik ve kalite göstergesiyle ifade olunmuştur.

Gözden geçirilen bedii örneklerden belli oluyor ki, zamanın öznel nicelik ve kalite göstergesi çok taraflıdır. Wittman'ın kanaatine (2016: 80), öznel zamanın hızı geçmişte baş verenlerin hangi kapsamda hafızada kalmasıyla ilgilidir. Öğrenme aşamasında olan genç yaşlardaki insan yeni görünen her bir gözlemi, deneyimi daha hevesle hafızasında tutuyor. Fakat yaşlandıkça ise tekrar deneyimlerle, gözlemlerle karşılaştığından onları birbirinden ayıramıyor, hafızasında az tutuyor ve çabuk da unutuyor, bu yüzden de zamanın hızla geçtiğini zannediyor. Şiir örneğinde öznel zamanın kognitif psikolojik algılanmasının bu alameti bedii dille ifade olunmuş ve bedii konsept yaratmıştır.

Klasik edebiyatta en çok rastlanan eyyam, zamane, ebediyet gibi kelimeler zamanın ifadesinde daha çok teşhis ediliyor, lirik karaktere ve buradan da bedii felsefi konseptte dönüşüyor. Şiirsel dilde belirsiz zaman aralıklarının ifade araçları bedii felsefi konsept oluşturmakla bedii fikrin ifadesi zamanı yargılamaya, soyut mecazilik yaratmaya, sonuçta hayat gerçeğini ifade etmeye hizmet ediyor. Şiirsel dilde belirsiz zaman aralıklarını ifade eden kelimeler zamana fiziksel nesnel ve psikolojik öznel ilişkiyi yansıtmakla yanı sıra, bazen zaman kavramını adlandırarak zaman kelimesine dönüşmekle zaman çevresinde yapılan sanatsal felsefi yargıların ifade araçlarına dönüşüyor.

Sonuç

Zaman bedii konseptinin ifade araçları ne kadar dil olayı olsa da, sanatsal mazmunun, hayata uyum sağlamanın izlenimini her zaman aklımızda tutmalıyız. Tüm durumlarda konseptler mazmun ve ideaya hizmet ediyor. Bedii bağlam dahilinde, özellikle şiir üzerinde yapılan gözlemler ve sanatsal lengüistik incelemeler zaman bilişsel kategorisinin konuşma anında olan şekillenme, kavramsallaştırma, bilişsel organların faaliyet mekanizmaları hakkında söylenen fikirlerin bilimsel açıdan net olma imkânlarını yükseltiyor.

Bedii dilin yelpazesi toplumun, sosyal hayatın betimleme ve terennümüyle bitmiyor. Onun geniş ifade imkânları vardır. Sanatsal dil fiziksel, biyolojik, psikolojik nicelik ve kalite ölçülerini, coğrafi astronomik olayların sonuçlarını,

Azerbaycan Şiir Dilinde Zaman Konseptinin Sanatsal Felsefi Ve Bilimsel Teorik...

vücutumuzun hormon metabolizmasının davranışlarımıza etkisini, kısacası insan psikolojisinin tüm detaylarını, varlık ve maddenin tüm hassa ve değişikliklerini ifade etmek potansiyeline sahiptir.

Azerbaycan edebiyatında felsefi düşünce daha çok bedii sözle, şiirle, şiirsel dille birlikte gelişmiştir. Bedii edebiyatta zamanın vakit, süre bildirmesinin mecazlar sisteminde ifadesiyle yanı sıra zaman kavramı etrafındaki felsefi yargılamalar da bedii nutku zenginleştirmiştir. Sanatsal felsefi dünya görüşünde zamanın incelenmesinin bazı yönleri vardır. Zamanın bedii felsefi dünya görüşünde araştırılmasına dil bilimsel, psiko-lengüistik, kültürolojik, teolojik, felsefi yönler dahildir. Zaman konseptinin bedii felsefi görünümlerinin araştırılması neticesinde elde olunan sonuçlar zamanın fiziksel taraflarını inceleyen bilim alanlarının araştırma modeline yeni kalite ve içerik kazandırıyor.

Zaman konsepti hakkında bilimsel görüşler doğa bilimlerinde riyazi formüller, şemalar, rakamlarla ifade olunmazdan önce dil katmanında düşünce modelini şekillendirmiştir. Bu bakımdan zaman konseptinin bedii lengüistik açıdan araştırılması sonucunda elde olunan bulgular doğa bilimleri için temel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, S. (2013). *Gayri Selis Dilcilik Tecrübesi*. Bakü: Victory matbaası.
- AHUNDOV, A. (2003). *Dil ve Edebiyat*. C. 1. Bakü: Nurlan matbaası.
- AKSAN, D. (2006). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Basım 4. Ankara: Engin Yayın Evi.
- ARAZ, M. (2004). *Seçilmiş Eserleri*. C. 1. Bakü: Lider Neşriyatı.
- AZEROĞLU, B. (2004). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Önder Neşriyatı.
- BATİSLAM, D. (2003). *Divan Şiirinde Hazan*. Diriözler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı (ss. 155-174). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- BLOCK, R., & Gruber, R. (2014). *Time perception, attention, and memory: A selective review*. *Acta Psychologica* 149, 129-133.
- CAFEROV, G. (1984). *Azerbaycan Dilinin Leksik Semantik Sistemi*. Bakü: İlim.
- COOPE, U. (2005). *Time for Aristotle: Physics IV*. 10-14. Oxford: Oxford University Press.
- DAVİES, B. (2004). *Aquinas*. Londra: Bloomsbury Publishing.
- EİNSTEİN, A. (1920). *Relativity: The Special and General Theory*. New York: Henry Holt. Inc.
- GAVİNS, J., & Steen, G. (Eds.). (2003). *Cognitive poetics in practice*. Psychology Press.
- GOCAYEV, F. (2004). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Şerg-Gerb Neşriyatı.
- GÖRE, Z. (2007). *Divan Şiirinde "Cünûn Eyyâmî" Olarak Bahar*. *Türkoloji Araştırmaları*, volume 2/3, 282-295.
- HASANZADE, N. (2010). *Seçilmiş Eserleri*. C. 1. Bakü: Prometey Neşriyatı.
- HAZRİ, N. (2004). *Seçilmiş Eserleri*. C. 1. Bakü: Lider Neşriyatı.
- LAKOFF, G., & Johnsen, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University press.
- LANGACKER, R. (2008). *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- MCGUIRE, J. E. (1978). *Existence, actuality and necessity: Newton on space and time*. *Annals of Science*, 35(5), 463-508.
- MEHEMEDHÜSEYN, T. (2010). *Seçilmiş Eserleri*. C. 1. Bakü: Mütercim Neşriyatı.

- MLODİNOW, L., & Hawking, S. (2010). *A Briefer History of Time*. New York: Random House.
- MOHR Iwamoto, L. (2009). *Poetry*. H. James Birx, Encyclopedia of time: science, philosophy, theology, and culture (1020-1022). SAGE Publications.
- MOORE, K. E. (2014). *The Spatial Language of Time (Metaphor, metonymy, and frames of reference)*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins B. V.
- ODPARLİK, S. (2009). Ecology. H. James Birx, Encyclopedia of time: science, philosophy, theology, and culture (365-373). SAGE Publications.
- ÖRDEM, E. (2014). Türkiye Türkçesinde Zaman Metaforları: Bilişsel Dil Bilimsel Bir Yaklaşım. Dil Araştırmaları 14, 119-136.
- PESİNA, S., & Solonchak, T. (2015). Concept in Cognitive Linguistics and Biocognitive Science. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 192, 587-592.
- ROSEN, R. M. (Ed.). (2004). *Time and temporality in the ancient world* (Vol. 65). UPenn Museum of Archaeology.
- ROVELLİ, C. (2018). *The order of time*. New York: Riverhead books.
- RÖVŞEN, R. (2006). *Nefes*. Bakü: Kanun Neşriyatı.
- SADIGOV, R. (2004). *Muhtelif Sistemli Dillerde Nesnel ve Gramatik Zaman Alakalari*. Bakü: Nurlan Neşriyatı.
- SİNCLAİR, M. (2017). *The origin of time: Heidegger and Bergson*. British Journal for the History of Philosophy, 25:6, 1247-1249.
- SOMERVELL, T. (2019). *The Seasons*. A. Johns-Putra, *Climate and Literature*. Cambridge Critical Concepts (45-59). Cambridge: Cambridge University Press.
- STOCKWELL, P. (2019). *Cognitive poetics: An introduction*. Routledge.
- TAHİROV, İ. (2007). *Azərbaycan və İngiliz Dillərində Zaman Kategorisi*. Bakü: Nurlan Neşriyatı.
- TAHİROV, İ. (2008). *Temporel Leksika (Azərbaycan və İngiliz Dillərinin Materyalleri Üzrə)*. Bakü: Nurlan Neşriyatı.
- TSUR, R. (2008). *Toward a theory of cognitive poetics*. ISBS.
- VAHABZADE, B. (2004). Seçilmiş Eserleri. C. 1. Bakü: Önder Neşriyatı.
- VANDAELE, J., & Brône, G. (2009). Cognitive poetics. A critical introduction. *Cognitive poetics. Goals, gains and gaps*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1-29.
- VEYSELLİ, F. (2010). *Semiyotika*. Bakü: Mütercim Neşriyatı.
- WALSH, W. H. (1967). *Kant on the Perception of Time*. The Monist, 376-396.
- WITTMANN, M. (2016). *Felt time: The psychology of how we perceive time*. Cambridge: Mit Press.

**BABY BOOMERS, X, Y, Z KUŞAKLARININ SOSYAL MEDYA
KULLANIM DÜZEYLERİ VE TERCİHLERİ******

**SOCIAL MEDIA USAGE LEVELS AND PREFERENCES OF THE BABY
BOOMERS, GEN X, GEN Y, GEN Z**

**БАБЫ БООМЕРС, ПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫМИ СЕТЯМИ И
ПРЕДПОЧТЕНИЯ ПОКОЛЕНИЙ X, Y, Z**

Gökhan ALPTEKİN*
Deniz TÜRKMEN**
Halis Adnan ARSLANTAŞ***

ÖZ

Bu araştırma, Eskişehir İli Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinde ikamet eden ve farklı kuşakları temsil ettiği kabul edilen bireylerin sosyal medya kullanım düzeyleri ve tercihlerini “süreklilik” ve “yetkinlik” boyutu açısından ele alan bir araştırmadır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, çok sayıda elemanın oluşturduğu bir evrende, evren hakkında genel bir kanıya varmak amacıyla evrenin tamamı yahut ondan alınacak bir grup üzerinde yapılan tarama kodifikasyonudur (Karasar, 2012). Araştırmanın çalışma grubunu kent merkezinde yaşayan 877 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Deniz ve Tutgun-Ünal (2019) tarafından geliştirilen “Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği” kullanılarak çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular; (1) Kuşaklar sosyal medya ağlarına erişimde en çok akıllı telefon kullanmaktadır. (2) Baby Boomer ve X kuşağı en çok Facebook’u kullanmayı tercih ederken, Y ve Z kuşağı ise en çok Instagram’ı kullanmaktadır. (3) Baby Boomer, Y ve Z kuşakları sosyal medyada en fazla video ve müzik içeriklerini beğenirken, X kuşağı ise en fazla haber içeriklerini beğenmektedir. (4) Kuşaklar süreklilik ve yetkinlik boyutlarında sosyal medyayı orta düzeyde kullanmaktadır. (5) Y ve Z kuşağı,

**** Bu çalışma T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 07.05.2021 tarih ve E-64075176-050.01.01-180234 sayılı onayı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

* ORCID: [0000-0001-9374-5471](https://orcid.org/0000-0001-9374-5471), Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gkhn.alptekin@gmail.com

** ORCID: [0000-0002-1883-2003](https://orcid.org/0000-0002-1883-2003), Doktora Öğrencisi, Milli Eğitim Bakanlığı, denizalptekin@gmail.com

*** ORCID: [0000-0002-5289-9017](https://orcid.org/0000-0002-5289-9017), Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Başkanı, haarslantas@gmail.com

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

Baby Boomer ve X kuşağına göre sosyal medya kullanımında süreklilik sağlamak ve kendilerini bu konuda daha yetkin bulmaktadırlar. (6) Z kuşağı kadınları aynı kuşakta bulunan erkeklere göre sosyal medya kullanımında süreklilik sağlayan cinsiyeti temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Baby boomer, X kuşağı, Y kuşağı, Z kuşağı, Eskişehir

ABSTRACT

This research is one that addresses the social media usage levels and preferences of individuals, who reside in the Odunpazarı and Tepebaşı districts of Eskişehir Province which are considered to represent different generations, in terms of "continuity" and "competence" dimension. The research used a screening model. The screening model is a screening codification on the entire population or a group to be taken from it to come to a general conclusion about the population, in a population of many elements (Karasar, 2012). The study group comprises 877 people living in the city center. Data from the research was collected online using the "social media usage scale" developed by Deniz and Tutgun-Ünal (2019). The findings of the study are that (1) the generations use smartphones the most in accessing social media networks. (2) Generation X and Baby Boomer prefer to use Facebook the most, while generation Y and Z use Instagram the most. (3) The Baby Boomer, Y, and Z generations mostly like video and music content on social media, while Generation X mostly likes news content. (4) Generations use social media moderately in the dimensions of continuity and competence. (5) Generation Y and Z have continuity in social media usage and find themselves more competent in this regard compared to Baby Boomer, and Generation X. (6) Generation Z women represent gender that provides continuity in social media use compared to men who are in the same generation.

Keywords: Social media, Baby boomer, Generation X, Generation Y, Generation Z, Eskişehir

АННОТАЦИЯ

В нижеследующем исследовании изучается уровень использования социальных сетей и предпочтение жителей Одунпазары и Тепебаши Эскишехирского региона, представителей разных поколений с точки зрения "преемственности" и "компетентности". В исследовании использовалась модель сканирования. Сканирующая модель - это сканирующая кодификация, сделанная для популяции или целевой группы, с целью прийти к общему мнению по поводу популяции, состоящей из многих элементов (Karasar, 2012). Целевая группа состоит из 877 человек, проживающих в центре города. Данные исследования были собраны в Интернете с использованием "Шкалы использования социальных сетей", разработанной Дениз и Тутгун-Юналом (2019). Выводы, полученные в ходе исследования; (1) Поколения в основном используют смартфоны для доступа к социальным сетям. (2) В то время как поколение бэби-бумеров и X предпочитает больше всего использовать Facebook, поколения Y и Z больше всего используют Instagram. (3) В то время как поколения бэби-бумеров, поколения Y и Z любят больше всего видео и музыкального контента в социальных сетях, поколение X больше всего любит новостной контент. (4) Поколения умеренно используют социальные сети с точки зрения преемственности и компетентности. (5) Поколения Y и Z сохраняют преемственность в использовании социальных сетей по сравнению с поколениями бэби-бумеров и X и они считают себя более компетентными в этом отношении. (6) Женщины поколения Z представляют пол, который обеспечивает преемственность в использовании социальных сетей по сравнению с мужчинами того же поколения.

Ключевые слова: социальные сети, бэби-бумер, поколение X, поколение Y, поколение Z, Эскишехир.

1. Giriş

Her neslin kendi döneminde yaşamış olduğu büyük olaylar, o neslin insanların karakteristik özelliklerini oluşturur. Yaşanılan savaşlar, büyük ekonomik krizler, ölüm ve tahribatla sonuçlanan doğal afetler, kültürel anlamda ortaya çıkan yeni gelişmeler gibi kritik geçişler nesillerin hayatı anlamlandırma tarzını biçimlendirir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanoğlunun yaşam süresi uzamış ve bu durum pek çok ferdin birlikte daha uzun süre yaşayarak aynı çevrede sosyalleşebildiği bir dünyayı meydana getirmiştir. Özellikle internet teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde var olan bir bilginin sosyal medya gibi yeni sanal dünyalar vasıtasıyla küresel bir boyuta taşınması, insanların karşılıklı olarak devamlı birbirlerinden haber alabildiği bir toplumsal yaşamı da beraberinde getirmiştir. Bu durum birlikte yaşayan insanların yeni iletişim alışkanlıkları kazanmalarına sebep olmuş ve bu değişimi tetikleyen unsurların başında gelen sosyal medya ağlarının da önemi giderek artmıştır. Sosyal medya kullanıcısı olan insanları daha iyi anlayabilmek adına öncelikle bu insanların yaş, sosyal çevre ve benzeri faktörlere göre değişen değer yargıları bilinmelidir. Bu yüzden, bu değer yargılarının bilinmesi ve ne anlama geldiğinin belirlenebilmesi açısından kuşak kavramının izah edilmesi gerekmektedir.

Kuşak kavramına ilişkin ilk bilimsel çalışmaların Fransız sosyolog Auguste Comte tarafından başlatıldığı görülmektedir. Comte nesilleri, tarihsel süreç içerisinde devinim gösteren bir kuvvet şeklinde tanımlanmakla birlikte toplumsal ve sosyal alanda yaşanacak gelişmelerin bir neslin kendinden sonra gelen ardıl bir nesle aktaracağı değerler sonucunda gerçekleşeceğini belirtmektedir (Comte, 1974: 635-641). Bir başka tanıma göre ise kuşaklar, belirli bir tarih aralığında doğan, sosyalleşme süreci içerisinde aynı sosyo-ekonomik olaylardan etkilenen ve ortak bir inanca, beklentiye ve değer yargısına sahip olan topluluk biçiminde tanımlanmaktadır (Taş, Demirdöğmez ve Küçükoglu, 2017: 1034-1035). Kopperschmidt (2000: 66) ise kuşak kavramını, sosyal, ekonomik ve kamu politikasındaki değişimler gibi çeşitli kritik öneme sahip olan faktörlerden etkilenen ve aynı zaman dilimi içerisinde doğup, ortak deneyimler elde eden bir insan grubu ya da topluluğu şeklinde tanımlamaktadır.

Gerek kişisel gerekse sosyal hayatlarında farklı davranış biçimleri sergilemelerinden ötürü kendinden önce doğanlar tarafından sürekli anlaşılmaya çalışılan, hatta yeri geldiğinde eleştirilerin hedefi olan insanlar grubu şeklinde ifade edilen kuşak kavramını tanımlamaya yönelik ilk çabalar yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Batı toplumlarında görülmeye başlamıştır. Ülkemizde ise bu tarz çalışmaların daha çok 2000'li yıllardan sonra yapılmaya başlandığı ve araştırmacıların gündemini oluşturan konular arasında yer aldığı görülmektedir (Ekşili ve Antalyalı, 2017: 91). Ayrıca, ülkemizin kendine ait kültürel, siyasal ve ekonomik olaylar çerçevesinde oluşturulmuş bir kuşak tanımlaması olmadığından, araştırmalarda genel olarak Batı toplumlarında özellikle de Amerika Birleşik

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

Devletleri'nde yapılan çalışmalarda belirtilen zaman aralıklarının temel alındığı görülmüştür (Sarıtış ve Barutçu, 2016: 3).

Kapsamlı bir literatür araştırması yapıldığında, kuşak kavramı dünya genelinde beş farklı kategoride ele alınarak incelenmektedir. Bunlar; Kayıp Kuşak diğer adıyla Sessiz Kuşak (1925-1945), Baby Boomers (1946-1964), X Kuşağı-Baby Bust (1965-1979), Y Kuşağı-Milenyum (1980-1999) ve Z Kuşağı-İGen (2000 ve sonrası) şeklinde sınıflandırılmaktadır (Aka, 2018; Bayramov, 2019; Berkup, 2014; Crumpacker ve Crumpacker, 2007; Ekşili ve Antalyalı, 2017; İlhan, 2018; Keleş, 2011; Kyles, 2005; Reeves ve Oh, 2008; Senbir, 2004; Taş vd., 2017; Toruntay, 2011; Tutgun-Ünal ve Deniz, 2019, 2020).

Kuşaklar hakkında bu zamana dek farklı konularda yapılan pek çok akademik çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda kuşakların yönetim anlayışları ve beklentileri, örgütsel bağlılık düzeyleri, tüketim davranışları ve alışveriş tercihleri, çalışma hayatına ilişkin bakış açıları ve çalışmaya verdikleri değerler gibi konuların ele alınarak incelendiği görülmektedir (Aka, 2018; Aydemir ve Dinç, 2015; Aydın ve Başol, 2014; Berkup, 2014; Kavak, 2020; Latif ve Serbest, 2014; Ordun, 2015; Şenturan, Köse, Dertli, Başak ve Şentürk, 2016; Taş ve Kaçar, 2019). Başka bir çalışmada ise X, Y ve Z kuşağında bulunan kadınların sürdürülebilir çevreye yönelik hassasiyetlerinin erkeklere oranla daha fazla olduğu bildirilmiştir (Gıcır, Oruç ve Özatlı, 2020: 508).

Günümüzde Web 2.0 tabanlı sistemlerin hayatımıza girmesiyle birlikte dijitalleşme kavramı evrilmiş ve yeni nesil platformlar yaratılmıştır. Bu platformların başında ise insanları ziyaretçi olma durumundan çıkarıp birer kullanıcı haline getiren sosyal medya yer almıştır. Sosyal medya ağlarının giderek yaygınlaşması toplumsal hayat üzerinde yeni birtakım etkilere sebep olmuş ve bu durum farklı disiplinlerin yanı sıra kuşak araştırmacıları tarafından da incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda bilimsel dizin incelendiğinde, kuşakların sosyal medya ile ilişkisini temel alan ve farklı nesillerin sosyal medya kullanım özelliklerinden yola çıkarak incelemelerde bulunan çeşitli çalışmalarında olduğu görülmektedir (Bolton vd., 2013; Erendağ Sümer, 2017; Kuyucu, 2014, 2016; Sarioğlu ve Özgen, 2018; Taşdelen ve Özkan, 2019; Tur, 2019; Tutgun-Ünal, 2015, 2019, 2020; Tutgun-Ünal ve Deniz, 2016, 2020; Tutgun-Ünal ve Köroğlu, 2013).

Diğer taraftan, alanyazında Eskişehir'de yapılmış olan kuşak çalışmalarına da rastlamak mümkündür. Bayromov (2019) tarafından yapılan bir çalışmada Eskişehir ilinde çalışmakta olan X, Y ve Z kuşağı bireylerinin esnek çalışma modeline ilişkin tutumları kıyaslanmıştır. Aynı çalışmada Y ve Z kuşağındaki bireylerin X kuşağındaki bireylere göre esnek çalışmaya daha çok yatkın oldukları belirlenmiştir. Kent merkezinde çalışmakta olan 345 kişi ile gerçekleştirilen bu çalışmada X kuşağındaki bulunanların %58,4'ünün esnek çalışma modelini tercih ettiği, Y (%78,3) ve Z (%83,1) kuşağındakilerin de yine büyük bir çoğunluğunun bu çalışma modelini desteklediği belirtilmiştir (Bayramov, 2019: 62). Şener ve Uğurhan (2019)'ın kent merkezinde 400 kişi ile yürüttüğü araştırma sonucunda ise, X, Y, Z kuşaklarının bir markanın geleneksel ve yeni medya ortamları kullanılarak

yayınlanan reklamının etkililiği açısından homojen farklılıklar gösterdikleri tespit edilmiştir. Aynı araştırmada, Y ve Z kuşağının X kuşağına kıyasla yeni medya vasıtasıyla yayınlanan viral reklamlara karşı daha pozitif yönlü bir tutum sergiledikleri belirlenmiştir (Şener ve Uğurhan, 2019: 67). Öte yandan, X, Y ve Z kuşaklarının sosyal medya kullanımında gösteriş tüketimi eğilimlerinin incelendiği araştırmalarında olduğu görülmektedir. Aynı araştırmada, X kuşağının gösteriş tüketimi eğilimlerinin diğer iki kuşağa göre daha az olduğu görülmüştür (İlhan, 2018: 113).

Teknolojinin hızla ilerleyişi alışkanlıklarımızı da paralel derecede etkilemektedir. Bu etki nedeniyle olmalıdır ki farklı yaş gruplarında bulunan kişilerin sosyal medya kullanım tercihlerine yönelik araştırmaların yapılması da önem kazanmıştır. Aralık 2019'da ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ve bunun sonucunda sosyal hayata yönelik yapılan sınırlamalar nedeniyle tüm yaş gruplarını içeren bireylerin sosyal medya kullanım amaçları, tercihleri ve sürelerinin de değişim içerisinde olduğu düşündürmektedir. Bu fikirden yola çıkarak, yapılan bu araştırmada Eskişehir'deki Baby Boomer, X, Y ve Z kuşaklarını oluşturan bireylerin sosyal medya kullanım düzeyleri ile sosyal medyadaki süreklilik ve yetkinlik durumları sorgulanmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın amacı, yöntemi ve bulgularına ilişkin bilgilere aşağıda sırasıyla yer verilmiştir.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmada, Eskişehir ilinin Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinde yaşayan ve birbirlerinden ayrı kuşaklar içerisinde yer aldıkları kabul edilen bireylerin sosyal medya kullanım düzeyleri ve tercihlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda; Kuşakların sosyal medya ağlarına erişimde en fazla kullanmayı tercih ettiği iletişim aracı nedir?, Kuşaklar çevrimiçi kullanımda ilk sırada hangi sosyal medya uygulamalarını tercih etmektedir?, Kuşakların beğendiği sosyal medya paylaşımları nelerdir?, Kuşakların sosyal medya kullanım düzeyleri ne durumdadır?, Kuşakların sosyal medya platformlarını kullanma düzeyleri farklılık göstermekte midir?, Kuşakların sosyal medya kullanım düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermekte midir?, Kuşakların sosyal medya kullanım düzeyleri günlük kullanım süresine göre farklılaşmakta mıdır? Şeklinde belirlenen sorulara yanıt aranmıştır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli: Bu çalışma, Eskişehir İlinin kent merkezinde ikamet eden ve farklı nesil grubuna mensup oldukları düşünülen bireylerin sosyal medya kullanım düzeyleri ve tercihlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesine yönelik bir araştırmadır. Araştırmada Tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemanın oluşturduğu bir evrende, evren hakkında genel bir kanıya varmak amacıyla evrenin tamamı yahut ondan alınacak bir grup ya da örneklem üzerinde yapılan tarama kodifikasyonlarıdır (Karasar, 2012: 79).

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

3.2. Çalışma Grubu: Araştırmanın çalışma grubunu, Eskişehir ili, Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinde ikamet eden, farklı jenerasyonları temsil ettikleri kabul edilen %54,4'ü kadın (477 kişi), %45,6'sı erkek (400 kişi) olan toplam 877 katılımcı oluşturmaktadır. Çalışma grubunun kuşaklara göre dağılım yüzdeleri tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Kuşaklara Göre Dağılım Yüzdeleri

Kuşaklar	Doğum Aralığı	Frekans (N)	Yüzde (%)
Baby Boomer	(1946-1964)	63	7,2
X	(1965-1979)	139	15,8
Y	(1980-1999)	210	23,9
Z	(2000-2021)	465	53,0

Araştırmaya katılan çalışma grubunun kuşaklara göre dağılım yüzdelerinin verildiği tablo 1'deki bulgulara göre, çalışma grubunun %7,2'sini (n:63) Baby Boomer kuşağında yer alan katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların %15,8'i (n:139) X kuşağında yer alırken, %23,9'u (n:210) Y kuşağında yer almaktadır. Örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan Z kuşağı katılımcılarının oranı ise %53'tür (n:465). Çalışma grubunda, Sessiz Kuşak (Silent Generation) olarak tanımlanan kuşak grubundan herhangi bir katılımcı yer almamıştır. Araştırmaya katılan çalışma grubunun eğitim durumuna göre dağılımları ise; İlkokul 15 (%1,7), Ortaokul 121 (%13,8), Lise 449 (%51,2), Ön lisans 64 (%7,3), Lisans 182 (%20,8), Lisansüstü 46 (%5,2) şeklindedir.

3.3. Etik Bildirim: Araştırmada kullanılan “Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği” Deniz ve Tutgun-Ünal (2019) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin araştırmada kullanımı için gerekli izin ilgili araştırmacılarından alınmış ve T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 07.05.2021 tarih ve E-64075176-050.01.01-180234 sayılı onayı ile araştırmada kullanılarak araştırma gerçekleştirilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları: Araştırmada veri toplamak amacıyla kişisel bilgi formu ve Deniz ve Tutgun-Ünal (2019) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği (SMKÖ) kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama aşaması yeni tip Korona virüs (Covid-19) salgını nedeniyle çevrimiçi ortamda gerçekleştirilerek “Google Forms” üzerinden sağlanmıştır. Çevrimiçi formlar aracılığıyla oluşturulan elektronik anket, 2021 yılında 3 Haziran-21 Temmuz tarihleri arasında Eskişehir ilinin Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinde ikamet eden bireyler üzerinde uygulanmıştır. Çevrimiçi ortamda hazırlanan anket formu, elektronik posta gönderiminin yanı sıra kısa linkler oluşturularak ve ulaşılmak istenen çalışma grubuna dikkat edilerek çeşitli sosyal ağlarda paylaşılmıştır. Ankete katılım hakkı tek bir yanıt ile sınırlandırılmış, katılımcıların yanlı bir örneklem oluşturmamalarına özen gösterilmiştir. Ankete katılımda gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Araştırmaya

katılanların soruları güvenilir bir biçimde yanıtlayabilmeleri için elde edilen verilerin bilimsel bir çalışma amacıyla kullanılacağı belirtilmiştir.

3.4.1. Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formu, çalışma grubunu oluşturan katılımcıların demografik bilgilerini toplamak amacıyla oluşturulmuş bir formdur. Bu formda katılımcıların, cinsiyeti, doğum yılı, eğitim durumu, sosyal medya ağlarına erişimde en sık kullandıkları iletişim araçları, çevrimiçi olarak ilk sırada kullandıkları sosyal medya uygulamaları, beğendikleri sosyal medya içerikleri, günlük sosyal medya kullanım süreleri gibi kişisel bilgileri yer almaktadır.

3.4.2. Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği: Söz konusu ölçek, Deniz ve Tutgun-Ünal (2019) tarafından geliştirilen, “Süreklilik” ve “Yetkinlik” isimli iki alt ölçekten oluşmaktadır. Alt ölçeklerden biri olan “Süreklilik” ölçeği bireylerin sosyal medya kullanımındaki süreklilik sağlama düzeylerini ölçmektedir. Bir diğer alt ölçek olan “Yetkinlik” ölçeği ise bireylerin sosyal medya kullanımında kendilerini ne seviyede yetkin bulduklarını ölçmektedir. Ölçeğin toplamı bireylerin sosyal medya kullanım düzeylerini ölçmektedir. Toplamda 8 maddeden oluşan ölçek 5’li likert türündedir. Ölçeğin 1, 2, 3, 4 numaralı maddeleri süreklilik boyutu olarak adlandırılırken, 5, 6, 7 ve 8 numaralı maddeleri ise yetkinlik boyutu biçiminde adlandırılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç güvenirlik düzeyi ise 0,82 olarak belirlenmiştir.

4. Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda, gönüllülük ilkesine uygun bir biçimde toplanılan veriler IBM SPSS paket programına aktararak çözümlenmiştir. Araştırma verileri katılımcıların kişisel bilgi formu ve sosyal medya kullanımı ölçeğinde belirtilen maddelere vermiş oldukları yanıtlara uygun bir biçimde kodlanarak SPSS programına kaydedilmiştir. Sahip olunan verilerin yüzdelerle dağılımlarını ve değişkenlere göre anlamlılık katsayılarını belirlemek amacıyla frekans analizi, t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) gibi çeşitli ölçme teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen verilerin normal bir dağılım sergileyip sergilemediklerini test etmek amacıyla basıklık (Kurtosis) ve çarpıklık (Skewness) değerleri incelenmiştir. Elde edilen değerlerin aralığının +1,5/-1,5 olduğuna ulaşılması ile birlikte verilerin normal bir dağılıma sahip oldukları görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Parametrik testler ve diğer ölçme teknikleri verilerin normal bir dağılım sergiledikleri tespit edildikten sonra uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin (SMKÖ) her bir maddesinden elde edilen minimum ile maksimum puan aralığının üçe bölünmesiyle katılımcıların sosyal medya kullanım düzeyleri “Az”, “Orta” ve “Yüksek” düzeyde kullanıcı olarak ifade edilmiştir.

5. Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, Baby Boomer, X, Y ve Z kuşaklarından oluşan toplam 877 katılımcının sosyal medya kullanım düzeyleri ve tercihlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan istatistiksel analizler yer almaktadır. Analizler

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

neticesinde elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Kuşakların sosyal medya ağlarına erişimde kullanmayı tercih ettikleri iletişim araçlarına ilişkin yüzdelik değer dağılımları tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. Kuşakların Sosyal Ağlara Erişimde Kullanmayı Tercih Ettikleri İletişim Araçlarına İlişkin Bilgiler

İletişim Aracı	Baby Boomer		X		Y		Z		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Akıllı Telefon	50	79,4	117	84,2	190	90,5	418	89,9	775	88,4
Masaüstü Bilgisayar	5	7,9	11	7,9	7	3,3	18	3,9	41	4,6
Dizüstü Bilgisayar	6	9,5	6	4,3	9	4,3	18	3,9	39	4,5
Tablet	2	3,2	5	3,6	4	1,9	11	2,4	22	2,5

Tablo 2 incelendiğinde, kuşakların sosyal medya ağlarına erişimde en fazla akıllı telefonları (%88,4) kullanmayı tercih ettikleri, bu iletişim aracının ise en fazla Y (%90,5) ve Z (%89,9) kuşağı tarafından kullanıldığı belirlenmiştir. Sosyal ağlara masaüstü bilgisayar aracılığıyla erişim sağlayanların oranı %4,6 iken, dizüstü bilgisayar aracılığıyla erişim sağlayanların oranı ise %4,5’tir. Tablet ile erişim sağlayanlar ise %2,5 civarındadır. Buna göre, kuşakların sosyal medyaya erişimde iletişim araçlarını kullanma tercihleri üzerinde bir teknolojik aygıtın istenildiği vakit çevrimiçi ortama kolay erişim imkânı sağlayabiliyor olmasının etkili olduğu söylenilebilir.

Kuşakların ilk sırada kullanmayı tercih ettikleri sosyal medya ağlarına ilişkin frekans yüzdeleri tablo 3’te verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde, Baby Boomer kuşağında yer alan katılımcıların ilk sırada Facebook uygulamasını (%77,8) kullandıkları tespit edilmiştir. Baby Boomer kuşağında bulunanların %11,1’i ilk sırada Instagram uygulamasını kullanırken, %7,9’u Youtube’u, %3,2’lik bir kısmı ise Twitter uygulamasını tercih etmektedir. Diğer sosyal medya ağlarını kullandığını belirten katılımcı olmamıştır.

Tablo 3. Kuşakların İlk Sırada Kullandıkları Sosyal Medya Ağlarına İlişkin Bilgiler

Kuşaklar	Sosyal Medya Ağları	N	%
Baby Boomer	Facebook	49	77,8
	Instagram	7	11,1
	Youtube	5	7,9
	Twitter	2	3,2

X	Toplam	63	100
	Facebook	70	50,4
	Instagram	32	23,0
	Youtube	17	12,2
	Twitter	15	10,8
	Diğer (Linkedin, TikTok, Swarm vd.)	3	2,2
	Pinterest	2	1,4
	Toplam	139	100
Y	Instagram	122	58,1
	Youtube	38	18,1
	Facebook	22	10,5
	Twitter	21	10,0
	Diğer (Linkedin, TikTok, Swarm vd.)	6	2,9
	Pinterest	1	,5
	Toplam	210	100
Z	Instagram	259	55,7
	Youtube	138	29,7
	Diğer (Linkedin, TikTok, Swarm vd.)	32	6,9
	Twitter	20	4,3
	Pinterest	7	1,5
	Clubhouse	6	1,3
	Facebook	3	,6
	Toplam	465	100

X kuşağının ilk sırada kullanmayı seçtiği sosyal medya uygulamaları dikkate alındığında, Baby Boomer kuşağıyla bir benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. X Kuşağı'nın yarısından fazlası (%54,4) ilk sırada Facebook uygulamasını kullanırken, %23'lük bir kesimi ise Instagram uygulamasını kullanmaktadır. Youtube (%12,2) ve Twitter'ı (%10,8) ilk sırada kullananların oranları incelendiğinde, Baby Boomer kuşağına göre bir artışın olduğu görülmektedir. LinkedIn, SnapChat, Swarm, TikTok ve benzeri uygulamaları (Diğer) ilk sırada kullandıklarını belirtenlerin oranı %2,2 iken, son günlerde kullanıcı sayısı git gide artan ve kişiye özel foto grafik pano oluşturma imkânı sunan Pinterest uygulamasını ilk sırada kullandığını belirtenlerin oranının ise %1,4 (n:2) olduğu görülmüştür.

Y Kuşağı'na bakıldığında, büyük çoğunluğun (%58,1) ilk sırada Instagram uygulamasını kullandığı görülmüştür. İlk sırada Youtube platformunu kullananların oranı %18,1, Facebook uygulamasını tercih edenlerin oranı %10,5, Twitter'ı kullananların oranı ise %10 civarındadır. Diğer uygulamaları (%2,9) ve Pinterest uygulamasını (%0,5) tercih edenlerin oranının ise oldukça düşük olduğu saptanmıştır.

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

Z Kuşağı incelendiğinde, kuşağı oluşturan bireylerin yarıdan fazlasının (%55,7) ilk sırada Instagram uygulamasını kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Youtube ve Twitter'ı kullananların oranı %34 seviyesindedir. Sırasıyla Pinterest (%1,5), Clubhouse (%1,3) ve Diğer uygulamaları (%6,9) ilk sırada kullandığını belirtenlerin oranı incelendiğinde, bu tür uygulamaları en fazla kullanan katılımcıların Z Kuşağı'na mensup oldukları görülmektedir.

Başkaca, Facebook uygulamasını ilk sırada kullandığını ifade edenlerin oranına bakıldığında, uygulamayı en az yüzdeyle (%0,6) kullanan katılımcıların Z Kuşağı'nda oldukları görülmüştür. Bununla birlikte, yaş azaldıkça kuşakların Youtube ve diğer sosyal medya uygulamalarını (Linkedin, TikTok, SnapChat, Swarm vd.) kullanma oranları artmakta iken, Facebook kullanım oranları ise azalmaktadır. Y Kuşağı, Instagram'ı Z Kuşağı'na göre daha yüksek düzeyde kullanmaktadır. Buna karşın, Z Kuşağı'nın farklı uygulamaları kullanma ve yeni bilgi pratiklerine erişim noktasında Y Kuşağı ve diğer kuşaklara göre daha fazla girişken, yeniliğe açık ve de istekli olduğu söylenilebilir.

Kuşakların sosyal medya içeriklerini beğenme yüzdelerine ilişkin frekans dağılımları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kuşakların Sosyal Medya İçeriklerini Beğenme Yüzdeleri

Sosyal Medya İçerikleri	Baby Boomer		X		Y		Z	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Eğitim ve Bilimsel İçerikler	11	17,5	61	43,9	107	51,0	180	38,7
Haber	37	58,7	96	69,1	113	53,8	161	34,6
Dekorasyon ve El İşi	17	27,0	40	28,8	62	29,5	112	24,1
Sıralı Fotoğraf	16	25,3	25	18,0	71	33,8	113	24,3
Capsler	4	6,3	13	9,3	67	31,9	156	33,5
Özçekim	7	11,1	11	7,9	31	14,8	75	16,1
Siyasi İçerikler	22	35,0	38	27,3	43	20,5	62	13,3
Video ve Müzik	39	61,9	60	43,2	119	56,7	352	75,7
Beslenme (diyet, öğün planlama vb.)	16	25,4	30	21,6	65	31,0	105	22,6
Doğa (çevre, bitki, hayvan)	7	11,1	40	28,8	62	29,5	148	31,8
Spor	7	11,1	31	22,3	59	28,1	132	28,4
İlanlar (iş, basın, araba vb.)	2	3,2	14	10,1	13	6,2	10	2,2
Kültür ve Sanat İçerikleri (kitap, dergi, sinema vb.)	12	19,0	42	30,2	89	42,4	162	34,8

Tablo 4'e bakıldığında, eğitim ve bilimsel içerikleri beğendiğini belirten katılımcıların en fazla Y kuşağında oldukları tespit edilmiştir (%51). Diğer

kuşaklarda ise bu tür içerikleri beğendiğini belirtenlerin oranının yarıdan daha az olduğu görülmektedir (Baby Boomer: %17,5, X: %43,9, Z: %38,7). Z kuşağı hariç diğer kuşakların büyük çoğunluğunun aktüel haberleri takip ettikleri ve bu yönde yapılan paylaşımları beğendikleri görülmektedir. Buna göre güncel haber paylaşımlarını en fazla beğendiğini belirtenlerin X kuşağında yer aldıkları (%69,1) görülmüştür. Bu beğeni yüzdesini ise sırasıyla Baby Boomer (n:37, %58,7) ve Y kuşağındaki beğeni oranları (n:113, %53,8) izlemektedir. Z kuşağındaki katılımcıların ise sadece %38,7'sinin bu tür paylaşımları beğendiklerini tespit edilmiştir.

Dekorasyon ve el işine yönelik paylaşımları beğendiğini bildirenlerin en fazla Y kuşağında oldukları belirlenmiştir (%29,5). Diğer kuşaklara bakıldığında, X kuşağı %28,8, Baby Boomer %27, Z kuşağı ise %24,1 oranında bir beğeni düzeyine sahiptir. Tüm kuşakların cam, seramik, moda ve tekstil gibi dekorasyon ve el işi içeriklerine yönelik beğenilerinin %50'den daha az olduğu ve birbirlerine yakın oranlara sahip oldukları görülmektedir. Sıralı fotoğraf paylaşımlarının beğenilme oranlarının tüm kuşaklarda %50'den daha az olduğu görülmüştür. Bu türde yapılan paylaşımları en fazla Y kuşağındaki (%33,8) katılımcılar beğenirken, en az beğeni oranının ise X Kuşağında (%18) bulunan katılımcılara ait olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, caps içeriklerinin katılımcılar tarafından beğenilme oranlarına bakıldığında, Y (%31,9) ve Z (%33,5) kuşaklarının oranlarının birbirine yakın olduğu tespit edilmiş olup, en fazla Z kuşağı tarafından beğenildiği görülmüştür. Bu oran, X kuşağında %9,3, Baby Boomer kuşağında ise %6,3 düzeyindedir.

Özçekim (selfie) paylaşımlarını beğendiklerini belirten katılımcıların ilk sırada Z kuşağından (%16,1), ikinci sırada Y kuşağından (%14,8), üçüncü sırada ise Baby Boomer kuşağından (%11,1) oldukları görülmektedir. Bu paylaşım türüne en düşük oranda beğeni gösteren katılımcıların ise X kuşağında oldukları görülmektedir (%7,9). Siyasi içerikleri en fazla beğenenlerin Baby Boomer (%35) ve X kuşağında (%27,3) oldukları görülmektedir. Yaş azaldıkça bu tür içeriklerin beğenilme oranlarının düştüğü tespit edilmiştir. Y kuşağında bulunanların yaklaşık beşte biri bu tür içerikleri beğenmektedir (%20,5). En düşük beğenilme oranı ise Z kuşağındadır (%13,3).

Video ve Müzik içeriklerinin beğenilme oranları incelendiğinde, bu türden içeriklerin en fazla Z kuşağındaki (%75,7) katılımcılar tarafından beğenildiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, Baby Boomer (%61,9) ve Y kuşağında (%56,7) bulunan katılımcıların yarısından fazlasının da bu tür içerik paylaşımlarını beğendikleri görülmektedir. Bu oran, X kuşağında ise %43,2 seviyesindedir. Beslenme (diyet, öğün planlama) kategorisinde yer alan içeriklerin beğenilme oranları %50'den az olup, en fazla Y kuşağındaki katılımcılar tarafından beğenilmektedir (%31). Diğer kuşakların beğeni yüzdeleri ise sırasıyla, Baby Boomer %25,4, Z kuşağı %22,6, X kuşağı %21,6'dır. Doğa (bitki, hayvan vb.) kategorisinde yer alan paylaşımları en fazla beğenen katılımcılar Z kuşağındadır (%31,8). Diğer kuşakların ise beğeni oranları %30'un altındadır. Yaş azaldıkça bu türden içeriklerin kuşaklar tarafından beğenilme oranlarının arttığı görülmektedir. Spor içeriklerini beğenenler incelendiğinde, Z ve Y kuşağında olanların birbirlerine yakın oranda oldukları tespit

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

edilmiştir (Z:%28,4, Y:%28,1). Tıpkı doğa (çevre, hayvan, bitki) kategorisinde olduğu gibi yaş azaldıkça, beğenilme oranının da arttığı görülmüştür.

İş, basın ve araba gibi ilanların beğenilme durumları sorgulandığında, tüm kuşakların beğeni durumlarının çok düşük seviyede olduğu bulunmuştur. Bu tür ilanları en fazla beğendiğini ifade eden katılımcıların X kuşağında (%10,1) oldukları görülmektedir. İkinci sırada %6,2'lik oranla Y kuşağındaki katılımcılar yer alırken, üçüncü sırada Baby Boomer (%3,2) kuşağındaki katılımcılar bulunmaktadır. En düşük beğeni oranına sahip Z kuşağında ise bu oran %2,2'dir. Son olarak, kültür ve sanat içeriklerinin en fazla Y ve Z kuşakları tarafından beğenildikleri görülmektedir (Y: %42,4, Z: %34,8). X kuşağındaki bireylerin beğeni oranı %30,2 iken, Baby Boomer kuşağında yer alan bireylerin beğeni oranı ise %19'dur.

Baby Boomer, X, Y ve Z kuşaklarındaki katılımcıların sosyal medya kullanım düzeylerini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmış ve elde edilen analiz sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Kuşakların Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri

Kuşaklar	Alt Ölçek/Ölçek	N	$\bar{X}$	SS
Baby Boomer	Süreklilik	63	2,12	,94
	Yetkinlik	63	2,01	,92
	SMKÖ	63	2,06	,93
X	Süreklilik	139	2,46	1,05
	Yetkinlik	139	2,54	1,06
	SMKÖ	139	2,50	1,06
Y	Süreklilik	210	2,72	1,09
	Yetkinlik	210	2,92	1,10
	SMKÖ	210	2,82	1,10
Z	Süreklilik	465	2,88	1,09
	Yetkinlik	465	3,08	1,06
	SMKÖ	465	2,98	1,07

Tablo 5'te kuşakların sosyal medya kullanım düzeylerine ilişkin bilgiler verilmektedir. Süreklilik ($\bar{X}$: 2,72) ve yetkinlik ($\bar{X}$: 2,88) alt ölçekleri ve sosyal medya kullanımı ölçeğinden ($\bar{X}$: 2,80) elde edilen puanlar incelendiğinde, kuşakların sosyal medyayı orta düzeyde kullandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 6. Kuşakların Sosyal Medya Kullanım Düzeylerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Alt Ölçek/Ölçek	Kuşaklar	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Süreklilik	Baby Boomer	63	2,12	,94	15,29	,002
	X	139	2,46	1,05		
	Y	210	2,72	1,09		
	Z	465	2,88	1,09		
	Toplam	877	2,72	1,10		
	Baby Boomer	63	2,01	,92		

Yetkinlik	X	139	2,54	1,06	24,78	,000
	Y	210	2,92	1,10		
	Z	465	3,08	1,06		
	Toplam	877	2,88	1,11		
SMKÖ	Baby Boomer	63	2,06	,93	20,04	,001
	X	139	2,50	1,06		
	Y	210	2,82	1,10		
	Z	465	2,98	1,07		
	Toplam	877	2,80	1,10		

Kuşakların sosyal medya kullanım düzeylerine ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları tablo 6’da verilmiştir. Tablo 6’da sunulan verilerde görüldüğü gibi süreklilik ve yetkinlik boyutlarında ve sosyal medya kullanımı ölçeğinin tamamında bir farklılık görülmüştür ($p<0.05$). Elde edilen farklılığın hangi kuşaklar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla varyansları bağıdaşık ancak, örneklem sayıları arasındaki farkın fazla olduğu durumlarda kullanılan Hochberg’s GT2 testi yapılmıştır (Field, 2005: 341). Yapılan analiz sonucunda, Y ve Z kuşakları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>0.05$) buna karşın, Y kuşağının Baby Boomer kuşağı ve X Kuşağına göre sosyal medya kullanımında süreklilik sağladığı ve de kendilerini daha yetkin buldukları tespit edilmiştir ($p<0.05$). Sosyal medya kullanımı ölçeğine bakıldığında ise anlamlı farklılıklar bulunmuş olup, Z kuşağının da Y kuşağındaki gibi Baby Boomer kuşağı ve X Kuşağına göre sosyal medya kullanımında süreklilik sağladığı ve sosyal medyayı kullanma noktasında daha yetkin durumda olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0.05$).

Kuşakların sosyal medya kullanım düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız grup t-testi yapılmıştır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişki durumlarını gösteren analiz sonuçları ise tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7. Kuşakların Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişki

Kuşak	Alt Ölçek/Ölçek	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	SD	t	p
Z	Süreklilik	Kadın	306	2,94	1,08	463	3,09	,002
		Erkek	159	2,74	1,08			
	Yetkinlik	Kadın	306	3,09	1,06	463	,53	,591
		Erkek	159	3,06	1,07			
	SMKÖ	Kadın	306	3,02	1,07	463	1,98	,047
		Erkek	159	2,90	1,08			

Kuşakların sosyal medya kullanım düzeylerinin cinsiyet değişkenine yönelik farklılaşmasına ilişkin bilgilerin verildiği tablo 7’e göre, Baby Boomer, X ve Y kuşaklarının sosyal medyayı kullanma düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$). Yalnızca, Z kuşağındaki kadınların aynı kuşakta bulunan erkeklere göre sosyal medyada süreklilik sağladıkları belirlenmiştir ($p<0.01$). Z kuşağının süreklilik durumunda tespit edilen bu anlamlı

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

farklılık sosyal medya yetkinliği düzeyinde görülmemiştir. Ayrıca, bu durum diğer kuşakların cinsiyet değişkeni ile arasındaki ilişki düşünüldüğünde, Z kuşağı açısından farklılık yaratan bir sonuç olmuştur. Bununla beraber, elde edilen anlamlı farklılaşmanın sosyal medya kullanımı ölçeğinin (SMKÖ) toplamına da yansımış olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Tablo 8. X Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Düzeyinin Günlük Sosyal Medya Kullanım Süresine Göre Farklılaşması

Kuşak	Alt Ölçek/Ölçek	Günlük Kullanım Süresi	N	$\bar{X}$	SS	F	p
X	Süreklilik	1 saatten az	21	2,10	,99	7,67	,000
		1-3 saat	83	2,35	1,02		
		4-6 saat	28	2,81	,91		
		7 saat ve üzeri	7	3,38	1,16		
		Toplam	139	2,46	1,05		
	Yetkinlik	1 saatten az	21	2,22	1,01	5,15	,002
		1-3 saat	83	2,42	1,07		
		4-6 saat	28	3,01	,82		
		7 saat ve üzeri	7	3,03	1,29		
		Toplam	139	2,54	1,06		
	SMKÖ	1 saatten az	21	2,16	1,00	8,59	,000
		1-3 saat	83	2,39	1,02		
		4-6 saat	28	2,91	,87		
		7 saat ve üzeri	7	3,21	1,04		
		Toplam	139	2,50	1,06		

Kuşakların sosyal medya kullanım düzeylerinin günlük sosyal medya kullanım sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) yapılmıştır. Tablo 8’de sunulan bilgiler incelendiğinde, X kuşağında yer alan bireylerin sosyal medya uygulamalarında harcadıkları günlük kullanım süresi arttıkça sosyal medya kullanımındaki sürekliliğin, sosyal medyadaki yetkinlik düzeylerinin ve sosyal medya kullanım seviyelerinin de arttığı görülmüştür ($p<0.01$).

Bu bilgi doğrultusunda, günde 1 saatten daha az sosyal medya kullanan X kuşağı bireylerinin 4 saatten daha fazla sosyal medya kullanan bireylere göre sosyal medyayı sürekli kullanmadığı ve de kendilerini daha az yetkin buldukları belirlenmiştir. Bununla birlikte, 4 saatten daha fazla sosyal medya kullananların sosyal medyada daha fazla süreklilik sağladığı ve kendilerini daha fazla yetkin buldukları tespit edilmiştir. Ayrıca günde 6 saatten daha fazla sosyal medya kullanılması halinde artık herhangi bir farklılaşma durumunun olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Y kuşağının sosyal medya kullanım düzeyinin günlük sosyal medya kullanım süresine göre farklılaşmasına ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları tablo 9’da verilmektedir.

Tablo 9. Y Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Düzeyinin Günlük Sosyal Medya Kullanım Süresine Göre Farklılaşması

Kuşak	Alt Ölçek/Ölçek	Günlük Kullanım Süresi	N	$\bar{X}$	SS	F	p
	Süreklilik	1 saatten az	18	1,80	,90	13,08	,000
		1-3 saat	93	2,61	1,07		
		4-6 saat	88	2,97	1,00		
		7 saat ve üzeri	11	3,08	1,25		
		Toplam	210	2,71	1,09		
Y	Yetkinlik	1 saatten az	18	1,92	,92	17,19	,000
		1-3 saat	93	2,74	1,12		
		4-6 saat	88	3,22	,93		
		7 saat ve üzeri	11	3,65	,94		
		Toplam	210	2,92	1,10		
	SMKÖ	1 saatten az	18	1,86	,91	18,53	,000
		1-3 saat	93	2,67	1,10		
		4-6 saat	88	3,10	,96		
		7 saat ve üzeri	11	3,37	1,10		
		Toplam	210	2,82	1,10		

Tablo 9'daki veriler incelendiğinde, Y Kuşağında bulunan bireylerin günlük sosyal medya kullanım verilerinin X kuşağında yer alan bireylerin verileriyle benzerlik gösterdiği görülmüştür. Buna göre, Y kuşağı bireylerinin gün içerisinde sosyal medyada geçirdikleri kullanım süresi arttıkça, süreklilik, yetkinlik ve de sosyal medya kullanımı seviyelerinin de artış gösterdiği ortaya çıkmıştır ($p < 0.01$).

Diğer yandan, gün içerisinde 4-6 saat arası sosyal medya kullanan Y kuşağı bireylerinin daha az süre sosyal medya kullanan bireylere göre sosyal medya kullanımında daha çok süreklilik sağladığı ayrıca kendilerini daha fazla yetkin buldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra günde 4 ile 6 saat arası ve 7 saat ve üzeri sosyal medya kullanan bireyler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır. Bu durum bizlere, 4. saatten sonra artık herhangi bir farklılaşmanın söz konusu olmadığını göstermektedir.

Z kuşağında yer alan bireylerin sosyal medya kullanım düzeylerinin günlük sosyal medya kullanım süresine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 10. Z Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Düzeyinin Günlük Sosyal Medya Kullanım Süresine Göre Farklılaşması

Kuşak	Alt Ölçek/Ölçek	Günlük Kullanım Süresi	N	$\bar{X}$	SS	F	p
	Süreklilik	1 saatten az	27	2,06	,79	49,79	,000
		1-3 saat	180	2,64	,99		
		4-6 saat	208	2,96	1,03		

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

		7 saat ve üzeri	50	3,88	1,07		
		Toplam	465	2,89	1,09		
Z	Yetkinlik	1 saatten az	27	2,43	,87		
		1-3 saat	180	2,92	1,01		
		4-6 saat	208	3,13	1,02	25,01	,000
		7 saat ve üzeri	50	3,89	1,07		
		Toplam	465	3,09	1,07		
				1 saatten az	27	2,25	,83
SMKÖ		1-3 saat	180	2,78	1,00		
		4-6 saat	208	3,05	1,03	49,20	,000
		7 saat ve üzeri	50	3,89	1,07		
		Toplam	465	2,99	1,08		

Z kuşağına yönelik sonuçların verildiği tablo 10 incelendiğinde, kuşak içerisinde yer alan katılımcıların günlük sosyal medya kullanım verilerinin X ve Y kuşağında bulunan katılımcıların süreklilik boyutundaki günlük verileriyle benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Buradan hareketle, Z kuşağı katılımcılarının sosyal medya platformlarındaki günlük kullanım süresi uzadıkça sosyal medya kullanımına müteveccih süreklilik boyutlarının arttığı ve de anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ($p < 0.01$).

Sosyal medya kullanımına günde 1 saatten daha az vakit harcayan Z kuşağı katılımcılarının daha fazla vakit harcayan katılımcılara göre kendilerini daha az yetkin buldukları tespit edilmiştir. Buna karşın, günde 1-3 saat arası sosyal medya kullanan katılımcılar ile 4-6 saat kullanım süresine sahip olan katılımcıların yetkinlik boyutları arasında anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir ($p > 0.05$).

Ayrıca araştırmada yapılan analizler sonucunda, Baby Boomer kuşağında bulunan katılımcıların günlük sosyal medya kullanım sürelerinin sosyal medya kullanımı düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p > 0.05$). Baby Boomer kuşağında yer alan katılımcıların puan ortalamaları incelendiğinde, her iki alt ölçek nezdinde sosyal medyayı günde en fazla 1-3 saat aralığında kullandıkları görülmektedir ($n:29$, $\bar{X}: 6,98$). Sosyal medyayı gün içinde 7 saatten daha fazla aktif olarak kullandığını belirtenlerin sayısı 3'tür (%4,8). Sayıları değişmekle beraber, kuşakların tamamında günlük 7 saat ve üzeri sosyal medya kullanan bireylerin olduğu görülmüştür. Bu durum küresel salgın nedeniyle evde vakit geçirmek zorunda kalan insanların interneti daha çok kullanmayı tercih etmelerinden kaynaklanmış olabilir. Günde 7 saat ve üzeri sosyal medya kullanan bireylerin en çok Z kuşağında oldukları görülmektedir ($n:50$, $\bar{X}: 3,89$). Z kuşağındaki bireylerin gün içerisinde sosyal medyayı diğer kuşaklara göre daha fazla kullanması, onların özellikle kendi inisiyatif alanlarında yaşamlarını sürdürürken, bilgiye erişmeyi daha çok istemelerinden kaynaklı olabilir. Öte yandan, teknoloji ile doğmanın kendilerine verdiği birtakım alışkanlıklarında bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenilebilir.

6. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Eskişehir İlinin kent merkezinde bulunan ve çoğunlukla ekonomik, sosyal ve teknolojik imkânlarla göre ayrıışan Baby Boomer, X, Y ve Z kuşığı üyelerinin sosyal medya kullanım düzeyleri ölçülmüş olup, sosyal medya kullanımındaki süreklilikleri ve yetkinlik durumları incelenmiştir. Yapılan incelemede genç, yetişkin ve ileri yetişkin jenerasyonların kendine özgü sosyal medya kullanım özelliklerini gösteren pek çok sonuca ulaşılmıştır.

Araştırmada ilk olarak kuşakların sosyal medya ağlarına erişimde en çok kullanmayı tercih ettikleri iletişim araçları sorgulanmıştır. Buna göre, sosyal medya ağlarına erişimde bütün kuşakların en fazla akıllı telefon (%88,4) kullanmayı tercih ettikleri ve bu iletişim aracını en çok kullanan bireylerin ise Y (%90,5) ve Z (%89,9) kuşağında oldukları tespit edilmiştir. Sosyal medya uygulamalarına masaüstü bilgisayar aracılığıyla erişim sağlayanlara bakıldığında ise ilk sırada Baby Boomer ve X kuşağının yer aldığı görülmektedir (%7,9). Ayrıca, dizüstü bilgisayar (laptop) ile sosyal medya erişimi sağlayanların en çok Baby Boomer kuşağında (%9,5), tablet bilgisayarlar aracılığıyla erişim sağlayanların ise en fazla X kuşağında (%3,6) oldukları belirlenmiştir. Elde edilen bulgular incelendiğinde, akıllı telefon kullanımının en fazla Y ve Z kuşağında görülmesinin teknolojiye ve teknolojik değişimlere en az düzeyde adapte olmak zorunda kalan bu iki nesil grubu için beklenen bir sonuç olduğu söylenilebilir. Diğer yandan, sosyal medya ağlarına ve bilgi kaynaklarına hızlıca erişim sağlamanın kıymetinin arttığı bir toplumsal hayat içerisinde Baby Boomer ve X kuşağında bulunan bireylerin de bu duruma adapte olmuş oldukları ve çoğunlukla akıllı telefon kullanmayı seçtikleri görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde, benzer sonuçların elde edildiği akademik çalışmalara da rastlamak mümkündür. İstanbul'da bulunan X ve Y kuşağı bireylerinin sosyal medya kullanımı üzerine bir araştırma gerçekleştiren Kuyucu (2016), hem X hem de Y kuşağında bulunan kadın ve erkeklerin sosyal medya hesaplarına erişimde en çok akıllı telefon kullanmayı tercih ettiklerini saptamıştır. Öte yandan, akıllı telefonların genç nesillerin hayatında önemli bir yere sahip olduğunu tespit eden ve öğretmen adaylarının çoğunlukla sosyal medyaya cep telefonları aracılığıyla erişim sağladığını bildiren çalışmalarında olduğu görülmektedir (Özkan ve Solmaz, 2015; Tutgun-Ünal ve Köroğlu, 2013). Bu bağlamda, elde edilen sonucun bilimsel yazını desteklediği söylenilebilir.

Araştırmada kuşakların ilk sırada kullanmayı tercih ettikleri sosyal medya uygulamalarına ilişkin bilgi edinmek amacıyla sosyal medya kullanım tercihleri sorgulanmıştır. Bu bağlamda, Baby Boomer kuşağının ilk sırada Facebook uygulamasını (%77,8) kullandığı görülmektedir (Erendağ Sümer, 2017). Buna karşın, Instagram (%11,1) ve Youtube (%7,9) kullanımının ise düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Aynı kuşakta yer alan bireylerin sadece %3,2'si Twitter'i birinci sırada kullandığını belirtmektedir.

X kuşağına bakıldığında, Facebook (%50,4) uygulamasının yine ilk sırada kullanıldığı görülmektedir (İlhan, 2018). Instagram'ı birinci sırada kullanım diyenlerin oranı %23 civarında iken, Youtube'u ilk sırada tercih edenlerin oranının ise %12,2 olduğu belirlenmiştir. Twitter kullanım oranı %10,8, düşükte olsa diğer (Linkedin, TikTok, SnapChat vd.) sosyal medya uygulamalarının kullanım oranı ise

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

%2,2'dir. Ayrıca, Pinterest uygulamasının da %1,4 oranında kullanıldığı bulunmuştur. Bu sonuçlar, Baby Boomer kuşağı ve X kuşağının yarısından fazlasının birinci sırada Facebook kullanmayı tercih ettiğini, bu açıdan da her iki neslin benzer bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Buna karşın, X kuşağının Instagram ve Twitter yüzdelerinin Baby Boomer kuşağına göre artış göstermesi akabinde, diğer sosyal medya ağlarının da ilk sırada kullanılmaya başlanması bizlere, X kuşağının Y kuşağına uyum sağladığını binaenaleyh iki kuşak arasında bir geçirgenlik durumunun var olduğunu göstermektedir (Tutgun-Ünal ve Deniz, 2020).

Y kuşağına ilişkin veriler incelendiğinde, kuşağın yarısından fazlasının ilk olarak Instagram'ı (%58,1) kullanmayı tercih ettiği, Youtube'u ise kendinden önceki diğer iki kuşağa göre daha yüksek seviyede kullandığı görülmüştür (%18,1). Ayrıca, üçüncü sırada Facebook (%10,5), dördüncü sırada ise Twitter uygulaması ilk tercih olarak görülmektedir (%10). En çok diğer uygulamaları kullandığını ifade edenlerin sayısı 6 kişi iken, Pinterest'i ise sadece 1 kişinin kullandığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, X kuşağındaki Twitter ve Pinterest uygulamasını kullananların sayısının Y kuşağına göre yüksek çıkmış olması farklılık yaratmıştır.

İnternet kuşağı gibi isimlerle de anılan Z kuşağının verileri incelendiğinde, tıpkı Y kuşağında olduğu gibi bu kuşağında ilk sırada en çok Instagram (%55,7) uygulamasını kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Benzer şekilde Auxier ve Anderson'ın (2021) Amerika'da yaptığı çalışmada da, 30 yaş altı yetişkinlerin çoğunun (%71), ileri yaş grubu yetişkinlere göre Instagram uygulamasını daha yüksek oranda kullandıkları bildirilmiştir. Öte yandan, ilk sırada en çok Youtube'u (%29,7) ve diğer sosyal medya ağlarını (%6,9) kullanma oranlarının da artış gösterdiği tespit edilmiştir. İlk sırada Twitter'ı kullandığını söyleyen Z kuşağı bireylerinin oranı %4,3'tür. Pinterest uygulamasını diğer nesillere göre, birinci sırada en yüksek oranda kullanan bireyler Z kuşağında yer almaktadır (%1,5). Nisan 2020 yılı itibarıyla hayatımıza giren Clubhouse uygulamasını ilk sırada kullandığını belirten Z kuşağı bireylerinin oranı %1,3 iken, bu uygulamayı birinci sırada kullandığını ifade eden başka herhangi bir kuşak ve ona mensup birey bulunmamıştır. Baby Boomer ve X kuşağının aksine Z kuşağının Facebook (%0,6) uygulamasını ilk sırada kullanmayı tercih etme yüzdesinin son derece düşük olması çalışmanın farklılık yaratan bir başka sonucudur. Geçmişte yapılmış olan çalışmalar (Bostancı, 2010; Otrar ve Argın, 2014; Tektaş, 2014; Dağıtmaç, 2015; Aydın, 2016) Facebook'un gençler tarafından daha yaygın kullanıldığı ve diğer uygulamalara göre daha fazla tercih edildiğine ilişkin sonuçlar belirtse de şimdilerde bu durumun değişmeye başladığı görülmektedir. Anderson ve Jiang (2018) tarafından Amerika'daki gençlerin sosyal medya ve teknolojiyi kullanma düzeylerini belirlemek amacıyla yürütülen çalışmada, gençlerin Facebook kullanım sıklığının geçmiş dönemde yapılan çalışmalara oranla düşmekte olduğu buna karşın, Youtube, Instagram, SnapChat gibi uygulamaların kullanım oranlarının ise artış gösterdiği raporlanmıştır. Sarioğlu ve Özgen (2018) ise Z kuşağının sosyal medya kullanım alışkanlıkları üzerine yapmış oldukları çalışmalarında SnapChat ve Instagram gibi uygulamaların Facebook ve Twitter'a göre gençler arasında daha çok benimsendiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Tutgun-Ünal'ın (2019) araştırmasında

da Z kuşağı bireylerinin Facebook'u çok düşük seviyede (%3) kullandıkları ifade edilmektedir. Bu bağlamda, araştırmada ortaya çıkan sonuca benzer sonuçlar elde eden başka bilimsel çalışmalarında olduğu ve bu açıdan alanyazının desteklediği görülmüştür. Ancak, bu sonuçlardan yola çıkarak Facebook programının genel anlamda popülerliğini yitirdiğini söylemek de yanlış bir kanı olacaktır. Nitekim We Are Social'ın 2021 yılı Ocak ayı verileri incelendiğinde, Facebook'un halen dünya çapında en çok kullanılan sosyal medya platformu olduğu görülmektedir (wearesocial.com).

Diğer taraftan, Baby Boomer (%77,8) ve X kuşağındaki (%50,4) katılımcıların özellikle Facebook kullanım oranları dikkate alındığında, bu iki kuşağın sosyal medya penetrasyonlarının yüksek seviyede olduğu söylenilebilir. Bu bağlamda, teknolojik anlamda yeniliğe en çok uymak ve yetişme biçimini diğer nesillere oranla daha fazla revize etmek zorunda olan bu iki kuşağın dolaylı da olsa zamanın ruhuna yönelik bazı gereksinimlere uyum sağlayabildikleri düşünülmektedir. Ayrıca, alanyazında bulunan bazı bilimsel çalışmalarında bu savı destekler nitelikte sonuçlar elde ettiği görülmektedir (Berkup, 2014; Özdemir, 2017; Tutgun-Ünal ve Deniz, 2020).

Araştırmada kuşakların en çok beğendikleri sosyal medya içerikleri sorgulanmıştır. Buna göre, Baby Boomer kuşağının bilim, teknoloji ve eğitim içeriklerini en az seviyede beğenen kuşak olduğu belirlenmiştir (%17,5). Bu içeriklerin X kuşağında %43,9 oranında en çok beğenilen ikinci içerik türü olduğu görülmüştür. Bu kategoride bulunan içerikleri en fazla Y kuşağındaki katılımcılar beğenmiştir (%51). Z kuşağının ise yalnızca %38,7'si bu içerikleri beğendiğini söylemiştir.

Aktüel haber içeriklerinin beğenilme durumları incelendiğinde, Baby Boomer kuşağının yarısından fazlasının bu tür paylaşımları beğendiği tespit edilmiştir (%58,7). Diğer yandan, haber içeriklerini %69,1 oranında en çok X kuşağı üyeleri beğenmektedir. Ayrıca, güncel haberlerin Y kuşağı tarafından en çok beğenilen sosyal medya içerikleri olduğu ortaya çıkmıştır (%53,8). Kuşaklar arasında haber paylaşımlarını en az düzeyde beğenenlerin Z kuşağında yer aldıkları görülmüştür (%34,6).

Genellikle esprili bir dille mizah yapmak amacıyla paylaşılan caps içeriklerinin beğenilme durumları sorgulandığında, yaş faktörünün bu içerik türü üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Buna göre, yaşça genç olan Z kuşağından ileri yaş grubu olan Baby Boomer kuşağına doğru gidildikçe capslerin beğenilme oranları düşmektedir (Z: %33,5, Y: %31,9, X: %9,3, Baby Boomer: %6,3). Bu sonuçlar göz önüne alındığında, eğlence ve yaratıcı mizah faktörünün Z kuşağı bireylerinin ilgisini çekme ve takdirini kazanma hususunda önemli bir yere sahip olduğu söylenilebilir.

Siyasi paylaşımları en çok beğenen ve takip eden katılımcılar Baby Boomer kuşağındadır (%35). Yaş azaldıkça bu tür içeriklerin beğenilme oranları düşmektedir. X kuşağı (%27,3), Y kuşağına (%20,5) göre daha fazla siyasete ilgi duymaktadır. Siyasi gündemle ilgili içerikleri en az seviyede beğenen katılımcılar ise Z kuşağındadır (%13,3).

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

Baby Boomer, Y ve Z kuşaklarında bulunan katılımcıların yarısından fazlası video ve müzik içeriklerini beğenmektedir. Bu tür içerikleri en az beğenenler X kuşağı üyeleridir. Video ve müzik paylaşımlarının Baby Boomer kuşağının en çok beğendiği içerik türü olduğu ortaya çıkmıştır (%69,1). Baby Boomer kuşağındakiler bu içerik türünü X (%43,2) ve Y (%56,7) kuşaklarında bulunanlara oranla daha çok beğenmektedir. Sosyal ağlarda yapılan video ve müzik paylaşımlarını en çok beğenen nesil grubu Z kuşağıdır (%75,7).

Bitki, hayvan ve benzeri doğa içeriklerinin %31,8 oranında en fazla Z kuşağı tarafından beğenildiği görülmektedir. Ayrıca, yaş azaldıkça bu içerik türünün beğenilme durumunun da arttığı tespit edilmiştir. Doğal yaşam, çevre, bitki ve hayvanlar gibi ekolojik konular genç nesillerin daha çok ilgisini çekmekte ve beğenisini almaktadır. Buradan hareketle, genç kuşağın doğal yaşama ilişkin sosyal duyarlılık düzeylerinin diğer kuşaklara göre daha yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Bu içerik türünü en az seviyede beğenenler ise Bebek Patlaması Kuşağı'ndadır (%11,1).

Diğer yandan, kitap, dergi, sinema, festivaller gibi kültür ve sanat içeriklerinin en yoğun şekilde beğenildiği nesil grubu Y'lerdir (%42,4). Baby Boomer'lar bu içerik türünü en az beğenen kuşak grubu olmuştur (%19). X ve Z kuşağında bulunanların kültür ve sanat içeriklerini beğenme oranları %30 seviyesinde olup, Baby Boomer kuşağı kadar düşük Y kuşağı kadar da yüksek seviyede değildir.

Araştırmada kuşakların sosyal medya kullanım düzeyleri ve bu kullanım düzeylerinin arasında homojen bir farklılaşma durumunun olup olmadığı sorgulanmıştır. Sosyal medya kullanımı ölçeği ve onu oluşturan iki alt ölçekten elde edilen puanlar incelendiğinde, çalışmada yer alan bütün kuşakların sosyal medyayı orta düzeyde kullandığı, yetkinlik ve süreklilik durumlarının da yine aynı düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, elde edilen bu sonucun alanyazını da desteklediği görülmektedir (Toraman, 2013; Dinçer ve Kiliç, 2019; Tutgun-Ünal ve Deniz, 2020). Kuşakların orta düzeyde sosyal medya kullandıklarının tespit edilmesi, nesilleri teknoloji kullanımına göre segmente eden görüşlerden farklılaşan bir sonucun ortaya çıktığını göstermektedir. Öte yandan, kuşakların sosyal medya kullanım düzeylerine ilişkin homojen bir farklılaşmanın olup olmadığı sorgulandığında, hem süreklilik ve yetkinlik boyutunda hem de sosyal medya ölçeğinin tamamında farklılaşmaların olduğu görülmüştür. Buna göre, Y ve Z kuşağı arasında homojen bir farklılaşma durumunun olmadığı ancak, bu iki kuşağın Baby Boomer ve X kuşağına göre sosyal medya kullanımında daha çok süreklilik sağladığı ve kendilerini daha yetkin buldukları ortaya çıkmıştır.

Araştırmada yapılan bir diğer değerlendirmede kuşakların sosyal medya kullanım düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığıdır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, Z kuşağında bulunan kadınların aynı kuşakta yer alan erkeklere göre sosyal medya kullanımında süreklilik sağladıkları tespit edilmiştir. Bu da Z kuşağı kadınlarının özellikle Youtube ve Instagram gibi sosyal ağları entegre bir şekilde kullanıp çevrimiçi ortamda sosyal etkiye sahip bir kişi olma (fenomen) isteklerinin erkeklere göre çok daha fazla olduğunun bir göstergesi

olabilir. Ayrıca bu süreklilik durumu akran onayına duyulan ihtiyaçtan ötürü de hâsıl olmuş olabilir. Buna karşın, aynı durum Baby Boomer, X ve Y kuşakları için geçerli değildir. Bu kuşakların sosyal medya kullanım seviyeleri, yetkinlik ve süreklilik durumları cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılıklar göstermemektedir (Tutgun-Ünal ve Deniz, 2020). Ancak, ortaya çıkan bu sonuçların teknolojik gelişmeler ve bilgi pratiği sağlayan yeni öğrenme imkânlarının artmasıyla birlikte değişim gösterebileceği de göz ardı edilmemelidir.

Son olarak, araştırmanın yanıt aradığı bir diğer soru ise kuşakların günlük sosyal medya kullanım sürelerinin farklılık gösterip göstermediğidir. Buna göre, gün içerisinde 1 saatten daha az sosyal medya kullanan X kuşağı bireylerinin 4-6 saat arası sosyal medya kullanan bireylere göre sosyal medyayı sürekli kullanmadığı ve de kendilerini daha az yetkin buldukları belirlenmiştir. Kısacası sosyal medyayı kullanma süresi arttıkça, süreklilik ve yetkinlik seviyelerinin de arttığı buna karşın, 6. saatten itibaren herhangi bir homojen farklılığın olmadığı görülmüştür. X kuşağı üyelerinin çoğunluğu günde 1 ila 3 saat arasında sosyal medya kullanmaktadır. Benzer bir durum Y kuşağı içinde geçerlidir. Y kuşağının %44,2'si günde 1-3 saat aralığında sosyal medya kullanmaktadır. Buna karşın, 4-6 saat arası sosyal medya kullananların sayısında da artış olduğu görülmektedir. Sosyal medyada harcanan süre azaldıkça, Y kuşağındaki bireylerin yetkinlik ve süreklilik seviyeleri de ona paralel olarak düşmektedir. Z kuşağının günlük sosyal medya kullanım zamanına ilişkin veriler incelendiğinde ise X ve Y kuşaklarından ayrılan bazı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre, günlük sosyal medya kullanım süresi arttıkça, X ve Y kuşağında olduğu gibi bireylerin süreklilik boyutlarının da arttığı ancak, aynı artışın yetkinlik durumunda olmadığı belirlenmiştir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, günde 1-3 saat ile 4-6 saat arası sosyal medya kullanan bireylerin yetkinlik durumlarında anlamlı bir farkın olmadığı bulunmuştur. Diğer yandan, bu kuşağın sosyal medya araçlarını günlük kullanma süresi X ve Y'ye göre daha fazladır. Öte yandan, X, Y ve Z kuşaklarında bulunan farklılaşma Baby Boomer kuşağında bulunmamıştır. Bu nesil grubunda olanların çoğunluğu (%46) günde 1-3 saat arası sosyal medya kullanmaktadır. Günlük 1 saatten daha az (%28,6) sosyal medya kullananların sayısı 4 ila 6 saat (%20,6) arası sosyal medya kullananların sayısından fazladır.

We Are Social'ın 2021 raporuna göre, Türkiye'de günlük ortalama sosyal medya kullanım süresi 2 saat 57 dakikadır (datareportal.com). Raporlanan bu veriyi araştırmanın sonucu açısından değerlendirdiğimizde, Eskişehir'deki Baby Boomer, X ve Y (%53) kuşağındaki bireylerin çoğunun günlük sosyal medya kullanım sürelerinin ülke ortalamasıyla hemen hemen aynı düzeyde olduğu söylenebilir. Buna karşın, genç kuşağın ve Y kuşağının bir kısmının (%47) günlük sosyal medya kullanım sürelerinin ise ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum, özellikle sosyal medya bağımlılığı açısından Y ve Z kuşakları için risk teşkil etmektedir.

Her ne kadar günlük sosyal ağ kullanma süresi tek başına bağımlılık durumunu belirleme de yeterli olmasa da bağımlılığa yönelik bir eğilimi öngörmeye önemli bir husustur (Young, 1996; Young, 1998). Bundan mütevellit, Eskişehir'de

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

başta Y ve Z kuşakları olmak üzere diğer tüm nesilleri oluşturan bireylerin sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medya mahremiyeti durumlarını inceleyen daha fazla bilimsel çalışmanın yapılması önerilmektedir.

Son tahlilde, kuşakların sosyal medya uygulamalarını kullanma durumları göz önüne alındığında, günümüz teknolojilerinin henüz yaygın olmadığı dönemlerde doğan Baby Boomer ve X kuşağı bireylerinin evrimsel süreç içerisinde yeni olana az veya çok uyum sağlayabildikleri görülmüştür. Ayrıca, küresel pandemi sonucunda sosyal hayatta yaşanan kısıtlamaların, her yaştan bireyin teknoloji kullanım seviyesini ve bu bireylerin sosyal medyada geçirdikleri süreyi arttırdığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKA, B. (2018). “Bebek Patlaması, X ve Y Kuşağı Yöneticilerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Kamu Ve Özel Sektör Farklılıklarına Göre İncelenmesi: Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (20), 118-135. doi: 10.21076/vizyoner.341626
- ANDERSON, M. ve Jiang, J. (2018). *Teens, social media & technology 2018*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/> sayfasından erişilmiştir.
- AUXIER, B. ve Anderson, M. (2021). *Social media usage in 2021*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/internet/2021/04/07/social-media-use-in-2021/> sayfasından erişilmiştir.
- AYDEMİR, M. ve Dinç, M. S. (2015, Mayıs). *İş ve yaşam dengesi arayışında kuşak farklılıklarının ve kuşakların iş değerlerinin etkisi üzerine bir model çalışması*. 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde sunulmuş bildiri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. <https://docplayer.biz.tr/37503455-Is-ve-yasam-dengesi-arayisinda-kusak-farkliliklarinin-ve-kusaklarin-is-degerlerinin-etkisi-uzerine-bir-model-calismasi.html> sayfasından erişilmiştir.
- AYDIN, Ç. G. ve Başol, O. (2014). “X ve Y Kuşağı: Çalışmanın Anlamında Bir Değişme Var mı?”. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4), 1-15. doi: <https://doi.org/10.17339/ejovoc.41369>
- AYDIN, İ. E. (2016). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: Anadolu Üniversitesi Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 373-386. <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/1256> sayfasından erişilmiştir.
- BAYRAMOV, S. (2019). X, Y ve Z Kuşakları Çalışanlarının Esnek Çalışmaya Yönelik Tutumlarının Eskişehir İli Kapsamında Karşılaştırılması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- BERKUP, S. B. (2014). “Working With Generations X And Y İn Generation Z Period: Management Of Different Generations İn Business Life”.

Mediterranean Journal of Social Sciences, 5 (19), 218-229. doi: 10.5901/mjss.2014.v5n19p218

- BOLTON, R., Parasuraman, A., Hoefnagels, A., Migchels, N., Kabadayı, S., Gruber, T.,..., Solnet, D. (2013). "Understanding Generation Y And Their Use Of Social Media: A Review And Research Agenda". *Journal of Service Management*, 24(3), 245-267. doi: 10.1108/09564231311326987
- BOSTANCI, M. (2010). Sosyal Medyanın Gelişimi Ve İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- COMTE, A. (1974). *The positive philosophy*. (A. S, Bloomberg, Ed.). New York: AMS Press
- CRUMPACKER, M. ve Crumpacker, M. J. (2007). "Succession Planning And Generational Stereotypes: Should Hr Consider Age-Based Values And Attitudes A Relevant Factor Or A Passing Fad?". *Public Personnel Management*, 36(4), 349-369. doi: 10.1177/009102600703600405
- DAĞITMAÇ, M. (2015). Sosyal Medya Tercihlerinde Kullanıcıyı Etkileyen Faktörler. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DENİZ, L. ve Tutgun-Ünal, A. (2019). "Sosyal Medya Çağında Kuşakların Sosyal Medya Kullanımı Ve Değerlerine Yönelik Bir Dizi Ölçek Geliştirme Çalışması". *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1025-1057. doi: 10.26466/opus.557240
- DİNÇER, N. ve Kiliç, Z. (2019). "An Analysis Of Social Media Usage Levels Among Students At School Of Physical Education And Sport In Some Variables". *Asian Journal of Education and Training*, 5(1), 146-150. doi: 10.20448/journal.522.2019.51.146.150
- EKŞİLİ, N. ve Antalyalı, Ö. L. (2017). "Türkiye’de Y Kuşağı Özelliklerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma: Okul Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma". *Humanities Science (NWSAHS)*, 12(3), 90-111. doi: 10.12739/NWSA.2017.12.3.4C0219
- ERENDAĞ Sümer, F. (2017). "Sosyal Medya Kullanım Pratikleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Global Media Journal TR Edition*, 8(15), 166-181. <https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sayfasından/erişilmiştir>.
- FİELD, A. (2005). *Discovering statistics using spss: And sex and drugs and rock 'n' roll (2th Edition)*. London: Sage Publications.
- GICIR, B., Oruç, I. ve Özatlı, N. (2020). "X, Y, Z Kuşaklarının Çevre Davranış Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Balıkesir Örneği". *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 491-516. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/etad/issue/58757/777624> sayfasından erişilmiştir.
- İLHAN, T. T. (2018). Sosyal Medya Kullanımında Gösteriş Tüketimi Eğiliminin X, Y ve Z Kuşakları Açısından Değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- KARASAR, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

- KAVAK, A. B. (2020). Z Kuşağı Çalışanların Çalışma Değerlerinin Belirlenmesine Yönelik Ankara İlinde Bir Alan Araştırması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KELEŞ, H. N. (2011). “Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2) 129-139. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oybd/issue/16338> sayfasından erişilmiştir.
- KUPPERSCHMİT, B. R. (2000). “Multigeneration Employees: Strategies For Effective Management”. *Health Care Manager*, 19(1), 65-76. doi: 10.1097/00126450-200019010-00011
- KUYUCU, M. (2014). “Y Kuşağı Ve Facebook: Y Kuşağının Facebook Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir İnceleme”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 55-83. doi: <https://doi.org/10.17755/esosder.75785>
- KUYUCU, M. (2016). “The Social Media Generation: Social Media Use İn Turkey İn The Sample Of İstanbul”. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 21(2), 84-98. doi: 10.9790/0837-21218498
- KUYUCU, M. (2017). “Y Kuşağı Ve Teknoloji: Y Kuşağının İletişim Teknolojilerini Kullanım Alışkanlıkları”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 845-872. doi: <https://doi.org/10.19145/e-gifder.285714>
- KYLES, D. (2005). “Managing Your Multigenerational Workforce”. *Strategic Finance*, 87(6), 53-55. <https://sfmagazine.com/wp-content/uploads/sfarchive/2005/12/Managing-Your-Multigenerational-Workforce.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- LATİF, H. ve Serbest, S. (2014). “Türkiye’de 2000 Kuşağı ve 2000 Kuşağının İş ve Çalışma Anlayışı”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 132-163. <https://www.researchgate.net> sayfasından erişilmiştir.
- ORDUN, G. (2015). “Millennial (Gen Y) Consumer Behavior, Their Shopping Preferences And Perceptual Maps Associated With Brand Loyalty”. *Canadian Social Science*, 11(4), 40-55. doi: 10.3968/6697
- OTRAR, M. ve Argın, F. S. (2014). “Öğrencilerin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumlarının Kullanım Alışkanlıkları Bağlamında İncelenmesi”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 1-13. <http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/01.otrar.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- ÖZDEMİR, Ş. (2017). Kuşaklar Teorisine Göre Türkiye’deki Gençlerin Medya Kullanım Alışkanlıkları ve İstanbul Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZKAN, M. ve Solmaz, B. (2015). “Mobile Addiction Of Generation Z And İts Effects On Their Social Lives”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (205), 92-98. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.09.027
- REEVES, T. C. ve Oh, E. (2008). Generational differences, J. M. Spector, M. D. Merrill, J. V. Merrienboer ve M. P. Driscoll (Ed.), *Handbook of research on*

educational communication and technology içinde (s. 295-303). Athens: Georgia.

- SARIOĞLU, E. B. ve Özgen, E. (2018). “Z Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Çalışma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1067-1081. doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2856>
- SARITAŞ, E. ve Barutçu, S. (2016). “Tüketici Davranışlarının Analizinde Kuşaklar: Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”. *Pamukkale Eurasian SocioEconomic Studies-PJESS*, 3(2), 1-15. doi: 10.5505/pjess.2016.27146
- SENBİR, H. (2004). *Z son insan mı?*, İstanbul: O Kitaplar
- ŞENER, B. ve Uğurhan, Y. Z. C. (2019). “Reklam Etkililiği Açısından Geleneksel ve Yeni Medyada Yayınlanan Bir Reklamın X, Y Ve Z Kuşakları Arasında Karşılaştırılması”. *İNİF E-Dergi*, 4(1), 50-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inifedergi/issue/46490/465522> sayfasından erişilmiştir.
- ŞENTURAN, Ş., Köse, A., Dertli, E. M., Başak, S. ve Şentürk, N. (2016). “X ve Y Kuşağı Yöneticilerinin İş Değerleri Algısı ve Farklılıkları Üzerine İnceleme”. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 171-182. doi: 10.20409/berj.2016321815
- TABACHNICK, B. G. ve Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics (Seventh Edition)*. Boston: Pearson.
- TAŞ, H. Y., Demirdöğmez, M. ve Küçükoğlu, M. (2017). “Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri”. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048. doi: 10.26466/opus.370345
- TAŞ, H. Y. ve Kaçar, S. (2019). “X, Y Ve Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları Ve Bir İşletme Örneği”. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 643-675. doi: 10.26466/opus.554751
- TAŞDELEN, B. ve Özkan, Ş. (2019). “X, Y ve Z Kuşaklarının Instagram ve Facebook Aracılığıyla Oluşturdukları İmaj”. *Atatürk İletişim Dergisi*, (18), 57-86. doi: <https://doi.org/10.32952/atauniiletisim.644786>
- TEKTAŞ, N. (2014). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7(7), 851-870. doi: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh474>
- TORAMAN, M. (2013). İnternet Bağlılığı Ve Sosyal Ağ Kullanım Düzeylerinin Ortaöğretim Öğrencilerinin Akademik Başarıları İle İlişkisinin İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- TORUNTAY, H. (2011). Takım Rollerini Çalışması: X ve Y Kuşağı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TUR, S. (2018). Dijital Sosyalleşme Sürecinde Kuşaklararası Sosyal Ağ Kullanımına Yönelik Facebook Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Baby Boomers, X, Y, Z Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri ve Tercihleri

- TUTGUN-Ünal, A. ve Köroğlu, O. (2013). “A Comparative Study Of Social Network Usage And Adoption Among Turkish Prospective Teachers”. *Mevlana International Journal of Education (MIJE)*, 3(4), 24-42. doi: <http://dx.doi.org/10.13054/mije.13.47.3.4>
- TUTGUN-Ünal, A. (2015). Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TUTGUN-Ünal, A. ve Deniz, L. (2016). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığının İncelenmesi”. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(2), 155-181. doi: 10.17121/ressjournal.488
- TUTGUN-Ünal, A. (2019). “A Study On Z Generation’s Social Media Usage, Preference And Educational Usage İn Turkey”. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*, 689(4), 65-82. doi: 10.29228/edu.69
- TUTGUN-Ünal, A. (2020). “Youtube Kullanıcısı Z Kuşağının Sosyal Medya Alışkanlıkları ve Tercihlerinin İncelenmesi”. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 8(16), 61-85. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isauicder/issue/55514/760302> sayfasından erişilmiştir.
- TUTGUN-Ünal, A ve Deniz, L. (2020). “Sosyal Medya Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Seviyeleri ve Tercihleri”. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(22), 1289-1319. doi: 10.26466/opus.626283
- YOUNG, K. S. (1996). “Psychology Of Computer Use: Addictive Use Of The İnternet, A Case That Breaks The Stereotype”. *Psychological Reports*, 79, 899-902. doi: 10.2466/pr0.1996.79.3.899
- YOUNG, K. S. (1998). “İnternet Addiction: The Emergence Of A New Clinical Disorder”. *Cyberpsychology and Behavior*, 1(3), 237-244. doi: <https://doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237>

İnternet Kaynakları

- <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>
- <https://wearesocial.com/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital>

BRICS-T ÜLKELERİNİN NÜFUS ARTIŞ HIZI İLE KALKINMA İLİŞKİSİ: YAPISAL KIRILMALI EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

BRICS-T COUNTRIES' DEVELOPMENT RELATIONSHIP WITH POPULATION GROWTH RATE: COINTEGRATION ANALYSIS WITH STRUCTURAL BREAK

ВЗАИМОСВЯЗЬ РОСТА НАСЕЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СТРАН БРИКС- Т АНАЛИЗ СОИНТЕГРАЦИИ СТРУКТУРНЫХ РАЗРЫВОВ

Gökhan KONAT*
Eda FENDOĞLU**

ÖZ

Dünya nüfusu özellikle 1950'li yıllardan sonra hızla artmaya başlamıştır. Nüfus artışında doğum, ölüm oranları ve göç oranları temel itici güçlerdir. Nüfus artışı, ülkenin ekonomik kalkınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Nüfus artış hızının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi, tartışmalı ampirik çalışmaların konusu olmuştur. Araştırmacılar, nüfus artışının ekonomik kalkınma üzerinde pozitif etkisi olabileceği gibi negatif etkilerinin de olabileceğini savunmuşlardır. BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülke grubu, son yıllarda yüksek büyüme hızı, artan ihracatı ve milli geliri, bol doğal kaynakları, jeopolitik konumu, lojistik olanakları ve gelişme potansiyeli olan ülkelere ev sahipliği yapması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada dünya nüfusunun neredeyse yarısına sahip olan ve yükselen ekonomileri ile dikkat çeken BRICS-T ülkeleri için kalkınma ve nüfus artış hızı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu amaçla Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı resmi veri tabanından insani gelişme endeksi verisi ile Dünya Bankası resmi veri tabanından yıllık nüfus artış hızı verisi kullanılmış olup 1990-2019 dönemini kapsamaktadır. Çoklu yapısal kırılmaları dikkate alan panel veri analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bunun için öncelikle iki değişkene 5 yapısal kırılmaya kadar izin veren Carrion-i Silvestre vd. (2005) tarafından önerilen kırılmalı panel birim kök testi uygulanmıştır. Ardından yapısal kırılmaları dikkate alan ve Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) tarafından literatüre kazandırılan yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar neticesinde iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

---

* ORCID: [0000-0002-0964-7893](https://orcid.org/0000-0002-0964-7893). Dr. Araş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ekonometri Bölümü, Bolu, Türkiye, gokhan.konat@inonu.edu.tr

** ORCID: [0000-0003-4092-7137](https://orcid.org/0000-0003-4092-7137), Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye, eda.fendoglu@ozal.edu.tr

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılmalı...

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Nüfus Artışı, BRICS-T Ülkeleri, Yapısal Kırılma, Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök, Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünlüme.

ABSTRACT

The world's population began to grow rapidly, especially after the 1950s. Birth, death rates, and migration rates are key drivers of population growth. Population growth plays a crucial role in the country's economic development. The impact of population growth on economic development has been the subject of controversial empirical studies. The researchers argued that population growth could have a positive effect on economic development, as well as negative effects. The BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) country group is of great importance as it hosts countries with high growth rates, increased exports and national income, abundant natural resources, geopolitical location, logistical possibilities, and development potential in recent years. This study explores the relationship between development and population growth rate of BRICS-T countries, which have almost half the world's population and whose emerging economies are notable. To this end, Human development index data from the United Nations Development Program official database and annual population growth rate data from the World Bank official database were used, covering the 1990-2019 period. Panel data analysis methods taking into account multiple structural breaks were exploited. For this, the structural break panel unit root test which allows up to 5 structural breaks to two variables, developed by Carrion-i Silvestre et al. (2005), was applied. Then, the panel cointegration test with multiple structural breaks was then carried out, which took into account structural breaks and was introduced into literature by Banerjee and Carrion-i Silvestre (2015). As a result of the findings, there appears to be a long-term relationship between the two variables.

Keywords: Development, Population Growth, BRICS-T Countries, Structural Breaks, Structural Break Panel Unit Root, Panel Cointegration With Multiple Structural Breaks.

АННОТАЦИЯ

Население мира начало быстро расти, особенно после 1950-х годов. Рождаемость, смертность и миграция являются основными факторами роста населения. Рост населения играет очень важную роль в экономическом развитии страны. Влияние темпов роста населения на экономическое развитие было предметом противоречивых эмпирических исследований. Исследователи утверждали, что рост населения может иметь как положительные, так и отрицательные последствия для экономического развития. Группа стран БРИКС-Т (Бразилия, Россия, Индия, Китай, Южная Африка и Турция) является значительными государствами с высокими темпами роста, увеличением экспорта и национального дохода, богатыми природными ресурсами, геополитическим положением, возможностями логистики и потенциалом развития в последние годы. В нижеследующем исследовании изучается взаимосвязь между развитием и темпами роста населения в странах БРИКС-Т, в которых проживает почти половина населения мира и которые привлекают внимание своей развивающейся экономикой. Для этого используются данные индекса человеческого развития из официальной базы данных “Программы развития ООН” и данные о годовом приросте населения из официальной базы данных Всемирного банка за период 1990-2019 гг. Используются методы анализа панельных данных, учитывающие множественные структурные разрывы. Для этого Carrion-i Silvestre и др. (2005), который допускает две переменные до 5 структурных разрывов, был применен как основной тест с разделенной панелью. Затем был проведен коинтеграционный анализ панелей структурных разрывов на основе теории

Банерджи и Каррион-и Сильвестр (2015), в которых изучены структурные разрывы. В результате полученных результатов видно, что между двумя переменными существует долгосрочная связь.

Ключевые слова: развитие, рост населения, страны БРИКС-Т, структурный разрыв, корень панельной единицы со структурным разрывом, коинтеграция панельной единицы со структурным разрывом.

1. GİRİŞ

Nüfus artışının ekonomik kalkınma üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bazı araştırmacılar nüfusun ekonomik kalkınma üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu savunurken, diğerleri bu etkinin olumlu olduğunu savunmaktadırlar (Sayehmiri ve vd., 2021). Thomas Malthus'un nüfus üzerine yazdığı 1798 kitabından bu yana, çok sayıda araştırmacı nüfus ve kaynaklar arasındaki dengesizliği incelemiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Nüfus artış hızının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ayrıca tartışmalı bir çok ampirik çalışmalarında konusu olmuştur. Malthus'un büyüme üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle nüfus kontrol önlemlerini savunan destekçisi ve tarım alanındaki bilim ve teknolojideki ilerlemenin nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini yumuşatacağını savunan eleştirmenleri ile tartışma her iki yönde de değişmektedir. Nüfus artışının, tasarruf için arz ve talebi ve sermayenin verimliliğini etkiliyorsa ekonomik kalkınmayı etkileyebileceği gerçeği, pek çok araştırmacı için örneğin Kelly (1976, 1988); Mason (1988); Shumaker ve Clark (1992); Timmer (1994) kabul edilebilir bir durum olmuştur (Nyoni ve Bonga, 2017:29, Peter ve Bakari, 2018:413).

Nüfus artışı, üretim için tartışılmaz derecede kritik olan insan kaynağı arzını doğrudan belirleyen temel faktörlerden biridir. Örneğin, azalan nüfus artışı nedeniyle birçok gelişmiş ülke ciddi bir “yaşlanan toplum” sorunuyla karşı karşıyadır ve emeklilik sistemlerini zorlayan işgücü sıkıntısı yaşamaktadır. Öte yandan, birçok gelişmekte olan ülke, ekonomik performanslarını da etkileyen hızlı bir nüfus artışı yaşamaktadır. Nüfus artışı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin önemi kalkınma iktisatçıları tarafından kabul edilmiştir. Nüfus artışı ve ekonomik performans arasındaki ilişkinin olumlu olarak tanımlanabileceği gelişmekte olan ülkelerde, demografik eğilimler ekonomik kalkınmayı teşvik etmekte ve yaşam standartlarında bir yükselmeyi teşvik etmektedir. Bunun nedeni, nüfus artışının ticari faaliyetlerde rekabeti teşvik etmesi ve ülke nüfusu arttıkça potansiyel pazarının boyutunun da genişlemesidir. Pazarın genişlemesi de girişimcileri yeni işler kurmaya teşvik etmektedir (Furuoka, 2009:1).

Hızlı nüfus artışı, kişi başına tasarrufları düşürme eğiliminde olmaktadır ve işçi başına fiziksel sermayenin büyümesini yavaşlatmaktadır. Ayrıca, çok yoğun bir nüfus, nüfusun sağlığını iyileştirme problemini yavaşlatmakta ve istihdam ve işgücü piyasasına giren kişi başına mevcut yatırım miktarının üzerindeki baskıyı da yoğunlaştırmaktadır. Nüfus artışının pozitif etki yarattığı tarafını savunan ekonomistler, nüfus artışının kısa vadede yoksulluk, kıtlık ve işsizlik gibi sorunlar getirdiğini de söylemektedirler. Yine de, uzun vadede, teknolojideki ilerlemeler nedeniyle ülkeleri, sorunların hiç yaşanmamış olmasından daha iyi durumda bırakan yeni gelişmelere yol açtığını da belirtmektedirler. Olumlu tarafı, nüfus

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılmah...

artışının neden olduğu olayların zincirleme reaksiyonu bulunmaktadır. Neo-klasik büyüme modeline göre, nüfus artışının teknolojik ilerleme ile ilişkili olması nedeniyle nüfus bulunduğu ülkenin ekonomisine fayda sağlamaktadır. Artan nüfus, belirli mal ve hizmetlere yönelik artan talepleri karşılamak için bir tür teknolojik değişim ihtiyacını teşvik etmektedir. Artan nüfusla birlikte, ekonomiler büyük bir işgücüne sahip olmaktadır. İşgücü mevcudiyetindeki artış ve düşük işçilik maliyeti, işletmelerin ucuz emeğe daha yatkın olmalarından dolayı istihdamda büyük bir artışa neden olmaktadır. Düşük işgücü maliyetleri, para kullanımının ücretlerden teknoloji aracılığıyla ilerlemeye kaymasına neden olmaktadır (Thuku ve vd., 2013:44).

Ekonomideki kişi başına düşen gelir artışını ekonomik büyümenin nüfus artış oranından daha yüksek veya daha az olması şeklinde ifade edilebilmektedir. Kişi başına düşen gelir arttıkça doğum oranları da düşüşe geçmektedir. Özellikle son yıllarda doğurganlık oranları düşmektedir. Gelişmiş ülkelerde doğurganlık oranlarındaki düşüşün daha fazla olduğu ancak devletin belirlediği politikalar sayesinde önemli toparlanmaların yaşandığı tespit edilmektedir. Ancak nüfus politikaları ile doğurganlık oranları arasında dikkate değer önemli bir ilişkinin olup olmadığı ise hala kesin bir durum değildir. Doğum oranlarının ölüm oranlarından çok daha fazla olması az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere hızlı nüfus artışına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere ait doğum oranlarının gelişmiş ülkelerin doğum oranlarından daha yüksek olduğu içinde bu ülkeler arasında nüfus artış hızında farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Eren, 2021:144, Ouedraogo vd., 2018:2).

Nüfus ve özellikleri, planlama ve politika oluşturma ile ekonomik ve sosyal hedeflerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. BRICS-T ülkeleri 7,6 milyar olan dünya nüfusunun %45'inden fazlasını kapsamaktadır. Ayrıca 2019 yılında yaklaşık 19 trilyon dolar olan BRICS-T ülkelerinin dünya ticaretindeki %20'lik payı, ile geniş bir pazara ve dev bir potansiyele sahip bu ülkelerin dünya ekonomisi için önemli ülkeler olduğunu göstermektedir (Tekbaş, 2021:59-60, Li, 2019:499). Bu bağlamda dünyada nüfus ve ekonomi üzerinde bu kadar önemli etkiye sahip olan BRICS-T ülkeleri için nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1990-2019 dönemlerine ait veriler ile araştırılmak istenmektedir. Değişkenlerin durağanlık mertebeleri önce kırılmasız panel birim kök tekniği olan Pesaran (2007) ve sonra kırılmaları dikkate alan panel birim kök Carrion-i Silvestre vd. (2005) testi ile sınanmıştır. Ardırdan değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) panel eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) yapısal kırılmaları dikkate alan bir test olmanın yanında yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak test prosedürünü tamamlamaktadır. Bu teknik ile alakalı literatürde fazla çalışma olmamasından dolayı katkı sunulması amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Lüteratür taramasında çalışmaların uygulandığı yıllar, ülkeler ve ampirik analizlerin sonuçları da yer almaktadır. Daha sonra bu çalışmada uygulanan analiz yöntemi ve veriler tanıtılmış olup analizden elde edilen

ampirik bulgular tablolarla paylaşılmaktadır. En sonda da bulgular doğrultusunda sonuç ve öneriler yer almaktadır.

2. İLGİLİ LİTERATÜR

Literatürde nüfus artışı ve kalkınma veyahut ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi farklı dönemler ve farklı ülkeler için farklı analizlerle inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Literatürde ilk defa bu konuyu *Malthus (1798)* ele almıştır. Malthus nüfusun ekonomik büyüme için bir tehdit unsuru olduğu görüşündeydi. Malthus'a göre arzı sınırlı olan gıda üretimi ile nüfus artış hızları arasında denge olmadığı için giderek hızla artan bir nüfusun insanlığı felakete götüreceğini söylemiştir. Hızlı nüfus artışını ile kişi başına üretim düşmektedir. Fakat teknolojiye ilerlemelerin ve sermaye stoğundaki artışın 1950'li yıllardan sonra ortaya çıkmasıyla Malthus'un bu savunusu çürütülmüş olup aksine nüfus artışı insanların yaşam kalitesini yükseltmiştir (Telatar ve Terzi, 2010:199). *Solow (1956)*, *Malthus'un (1978)* aksine, "nüfus düzeyi" terimi yerine "nüfus artış hızı" terimine odaklanmıştır. Nüfus dinamikleri analizinde, *Solow (1956)*, nüfus artış hızındaki bir artışın işçi başına sermayeyi ve işçi başına sabit durum çıktısını azaltabileceğini söylemiştir. Sonuç olarak, daha yüksek nüfus artışı üretkenliği ve ekonomik büyümeyi geciktirebilmektedir. Hem *Malthus (1798)* hem de *Solow'un (1956)* aksine, *Ahlburg (1998)* ve *Becker ve diğerleri (1999)* gibi araştırmacılar tarafından popüler hale getirilen ve hızlı nüfus artışının bir sorun değil, daha çok kalkınma için bir fırsat olduğunu belirten başka bir görüş daha vardır. *Becker ve diğerlerine (1999)* göre nüfus, bir ulusun gücüdür çünkü gerçek zenginliğin kaynağıdır. Yüksek nüfus artış hızı, üretimin en kritik faktörlerinden biri olan yüksek işgücü anlamına gelmektedir. Bu görüşe göre, yüksek işgücü, görünüşte belirli bir üretim sürecinin daha yüksek çıktısı anlamına gelmektedir (Nyoni ve Bonga, 2017:33). Literatürde de nüfus artışı ve ekonomik büyüme/kalkınma üzerine birçok ampirik çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir;

Thornton (2001) çalışmasında, yedi Latin Amerika ülkesi (Arjantin, Brezilya, Şili, Venezuela, Kolombiya, Meksika ve Peru) için nüfus ve kişi başına GSYİH arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemek için Johansen maksimum olabilirlik metodolojisi ve tek adımlı bir hata düzeltme modeli bağlamında Granger nedensellik testlerini uygulamıştır. Yaptığı testlerden elde ettiği bulgulara göre iki değişken arasında uzun vadeli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Furuoka (2009) çalışmasında, 1961-2003 dönemlerine ait veriler ile Tayland için nüfus artışı ve ekonomik kalkınma arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Yaptığı analizden elde ettiği bulgular doğrultusunda Tayland'da nüfus artışı ile ekonomik kalkınma arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu, ayrıca bulgular Tayland'da nüfus artışından ekonomik kalkınmaya doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varmıştır.

Telatar ve Terzi (2010) çalışmasında, 1968-2006 dönemine ait veriler ile Türkiye için nüfus ve eğitimin ekonomik büyüme üzerine olan etkisini Granger nedensellik ve VAR analizini kullanarak incelemişlerdir. Yaptıkları analizlerden

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılmal...

elde ettikleri bulgular doğrultusunda nüfus ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü negatif, yükseköğretim mezunu öğrenci sayısı ile pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Valli ve Saccone (2011) çalışmada, nüfus artış hızı ile kişi başına düşen GSYİH büyüme hızı arasında Kuznets'in eğrisine benzer şekilde ters bir U eğrisi olma olasılığını 1980-2010 dönemine ait veriler ile 90'dan fazla ülke için incelemişlerdir. Yaptıkları ampirik analizden elde ettikleri bulgular bu tür bir eğrinin varlığını doğruladığı sonucunda olmuştur.

Ali ve diğerleri (2013) bu çalışmada, 1975-2008 dönemine ait veriler ile Pakistan için nüfus artışının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini ARDL testi ile incelemişlerdir. Nüfus artışının doğrudan ve dolaylı olarak Pakistan'daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için işsizlik oranı ve sağlık ve eğitime yapılan harcamaları da modele dahil etmişlerdir. Yaptıkları analiz sonucu elde ettikleri bulgular ile nüfus artışının ekonomik kalkınmayı olumlu ve önemli ölçüde katkıda bulunduğu ancak işsizlik oranından olumsuz etkilendiği sonucuna varmışlardır.

Lee ve diğerleri (2013) yaptıkları bu çalışmada, 1960-2005 dönemine ait veriler ile 80 ülke için nüfus yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre genç nüfusun aksine, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki (veya çalışma çağındaki nüfusa oranla) bölümü “demografik bir yük” göstermemekte ve kısa ve uzun vadede ekonomik büyümeyi engellemediği sonucuna ulaşmışlardır.

Thuku ve diğerleri (2013) yaptıkları bu çalışmada, 1963-2009 dönemlerine ait zaman serisi verileri ile Kenya için ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasındaki ilişkiyi Vektör Otomatik Regresyon tekniğini kullanarak test etmişlerdir. Yaptıkları analiz ile elde ettikleri bulgulara göre nüfus artışı ve ekonomik büyümenin hem pozitif olarak ilişkili olduğu hem de nüfus artışının ülkedeki ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği sonucuna varmışlardır.

Chang ve diğerleri (2014) çalışmada, 1870-2013 dönemine ait veriler ile 21 ülke için nüfus artışı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel bağlantıyı Konya (2006) tarafından önerilen ve ülkeler arasında hem bağımlılığı hem de heterojenliği açıklayan önyükleme paneli nedensellik testini uygulayarak test etmişlerdir. Yaptıkları analizden elde ettikleri bulgulara göre nedensellik yönleri ülkeler arasında ve söz konusu zaman dilimine bağlı olarak farklılık gösterme eğiliminde olduğundan, ampirik sonuçların incelenen bu 21 ülke için önemli politika çıkarımlarına sahip olduğu yönünde tespitte bulunmuşlardır.

Bektaş ve diğerleri (2015) bu çalışmada, 1961-2012 dönemine ait veriler ile Türkiye için nüfus artışı ile GSYİH arasındaki ilişkiyi Kwiatkowski-PhillipsSchmidt-Shin (KPSS) durağanlık testi, gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testi kullanarak incelemişlerdir. Yaptıkları testlerden elde ettikleri bulgulara göre nüfus artışı ile GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varmışlardır.

Maestas ve diğerleri (2016) çalışmasında, 1980-2010 dönemlerine ait veriler ile ABD eyaletlerinde yaşlanmanın kişi başına düşen devlet çıkıtısı

üzerindeki ekonomik etkisini tahmin etmek istemişlerdir. Yaptıkları tahmin sonucu elde ettikleri bulgulara göre ABD eyaletlerinde 60 yaş üstü nüfusun fraksiyonundaki %10'luk bir artışın, kişi başına düşen GSYİH büyüme oranını %5,5 oranında azalttığı, yıllık GSYİH büyümesinin bu on yılda 1,2 puan ve gelecek on yılda nüfusun yaşlanması nedeniyle 0,6 puan yavaşlayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Güney (2017) çalışmasında, 146 ülke için 1990-2012 dönemine ait veriler ile nüfus artışının sürdürülebilir kalkınma üzerine etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Yaptığı analiz ile elde ettiği bulgulara göre gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış oranının sürdürülebilir kalkınma üzerinde negatif, gelişmiş ülkelerde ise pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Nyoni ve Bonga (2017) çalışmasında, 1980-2015 dönemine ait veriler ile nüfus artışının Zimbabwe'deki ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini Augmented Dickey-Fuller testini (ADF) kullanarak incelemiştir. Analizden elde ettikleri bulgulara göre nüfus artışının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu, ayrıca, doğrudan yabancı yatırım (doğrudan yabancı yatırım), ihracat, enflasyon oranı ve faiz oranının da Zimbabwe'deki ekonomik kalkınmayı önemli ölçüde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Peter ve Bakari (2018) çalışmasında, 1980-2015 dönemine ait veriler ile 53 Afrika ülkesi için nüfus artışının ekonomik büyüme üzerine olan etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmada Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH), nüfus artışı, doğurganlık oranı, kaba ölüm oranı ve enflasyon oranı ile temsil edilen ekonomik büyüme için veriler toplamışlardır. Yaptıkları analiz ile elde ettikleri ampirik bulgular doğrultusunda nüfus artışının Afrika'nın ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, doğurganlığın ise Afrika'nın ekonomik büyümesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Polat (2018) yaptığı bu çalışmasında, 1998-2015 dönemine ait zaman serisi verileri ile Türkiye için nüfus artışı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi KPSS birim kök testleri ile incelemiştir. Yaptığı analiz sonucu elde ettiği bulgular doğrultusunda nüfus ve istihdamdan ekonomik büyümeye doğru nedenselliğin mevcut olduğu sonucuna varmıştır.

Miri ve Maddah (2018) yaptığı bu çalışmada, 1987-2017 dönemine ait veriler ile İran için nüfus ve yaş yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL) yöntemi ile incelemiştir. 0-14, 15-64 ve 64 üstü yaş grupları olmak üzere 3'e ayırmışlardır. Yaptıkları analiz sonucunda elde ettikleri ampirik bulgulara göre, toplam nüfusun 0-14 yaş arası nüfusunun kısa vadede büyümesinin ekonomik büyümeye etkisinin önemsiz olduğu, 15-64 yaş arası nüfusun toplam nüfus içindeki büyüme paylarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kısa ve uzun vadede pozitif ve anlamlı olduğu, 64 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki büyüme paylarının ekonomik büyümeye etkisi uzun vadede negatif ve anlamlı olduğu sonucuna varmışlardır.

Cruz ve Ahmed (2018) bu çalışmada, demografik değişimin ekonomik büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkilerini 1950-2010 dönemine ait veriler ile 180 ülke için incelemiştir. Yaptıkları incelemeler ile elde ettikleri bulgular

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılmalı...

doğrultusunda ortalama olarak çalışma çağındaki nüfusun payındaki artışın ve azalan bağımlılık oranlarının, kişi başına büyümeyi artırarak ve yoksulluğu azaltarak ülkelere fayda sağlayabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Eren (2020) çalışmasında, 1990-2017 dönemini kapsayan veriler ile Sahra-altı Afrika ülkeleri için nüfus artışı ile kalkınma arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Yaptığı analiz sonucu elde ettiği ampirik bulgulara göre nüfus artışı ile kalkınma arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Sayehmiri ve diğerleri (2021) bu çalışmada, nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üzerine yapılan araştırma sonuçlarını meta-analiz yöntemi ve kapsamlı meta analiz yazılımı (CMA2, STATA15) kullanarak ve farklı veri tabanlarında tarama yaparak 143 makale, 48 tez ve 32 seçilmiş makale arasında nicel olarak bir araya getirmeyi amaçlamışlardır. Altı meta-analiz kriterine göre 18 çalışmayı seçmiş ve gözden geçirmişlerdir. Nüfus artışının, -0,38 etki büyüklüğü ile ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Oshora ve diğerleri (2021) bu çalışmada, 2000-2019 dönemine ait zaman serisi verileri ile Etiyopya'da ekonomik büyüme, yatırım, nüfus artışı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi temel bileşen (PCA) analizi ile Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü ve Bartlett'in küresellik testini kullanarak incelemiştir. Yaptıkları testler ile elde ettikleri bulgulara göre işsizlikteki artışın pozitif olarak ilişkili olduğunu, ancak ekonomik büyüme, yatırım, toplam nüfus ve çalışma çağındaki nüfus ile ters yönde olduğu sonucuna varmışlardır.

Özellikle hükümetler politikalarını belirlemek için ekonomistlerin ve analistlerin yaptıkları bu tarz çalışmalara önem vermişlerdir. Burada bahsedilen literatür taramasından da görülebildiği gibi nüfus artışı ile ekonomik büyüme/kalkınma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu ortaya çıkaran bir çok ampirik çalışma mevcuttur.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada dünya nüfusunun yaklaşık % 65'ini bünyesinde barındıran ve yükselen ekonomileri ile dikkat çeken BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkeler için kalkınma (*HDI*) ve nüfus artış hızı (*POP*) arasındaki ilişki sınanmak istenmektedir. Bu amaçla 1990-2019 dönemini kapsayan bir veri seti kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı resmi veri tabanından insani gelişme endeksi verisi ile Dünya Bankası resmi veri tabanından elde edilen yıllık nüfus artış hızı verisi kullanılarak çoklu yapısal kırılmaları dikkate alan panel veri analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bunun için öncelikle iki değişkene 5 yapısal kırılmaya kadar izin veren Carrion-i Silvestre vd. (2005) tarafından önerilen kırılmalı panel birim kök testi uygulanmıştır. Ardından yapısal kırılmaları dikkate alan ve Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) tarafından literatüre kazandırılan yapısal kırılmalı panel eşbütünlük analizi gerçekleştirilmiştir. Bu test değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığını dikkate almasından ve ani değişimleri gözönünde bulundurmasından dolayı bu çalışmada

kullanılmıştır. Çalışmada BRICS-T ülkeleri için *HDI* ve *POP* değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>Brezilya</i>	<i>Rusya</i>	<i>Hindistan</i>	<i>Çin</i>	<i>Güney Afrika</i>	<i>Türkiye</i>
<i>HDI</i>						
<i>Ortalama</i>	0.699	0.756	0.535	0.636	0.653	0.697
<i>Medyan</i>	0.699	0.750	0.531	0.634	0.647	0.693
<i>Maksimum</i>	0.765	0.824	0.645	0.761	0.709	0.82
<i>Minimum</i>	0.613	0.702	0.429	0.499	0.611	0.583
<i>Standart Sapm.</i>	0.046	0.042	0.069	0.084	0.030	0.077
<i>Çarpıklık</i>	-0.210	0.215	0.096	-0.045	0.588	0.151
<i>Basıklık</i>	1.979	1.632	1.700	1.638	2.100	1.763
<i>Jarque – Bera</i>	1.523	2.569	2.158	2.328	2.745	2.025
	(0.466)	(0.176)	(0.339)	(0.312)	(0.253)	(0.363)
<i>POP</i>						
<i>Ortalama</i>	1.220	-0.075	1.561	0.742	1.628	1.512
<i>Medyan</i>	1.173	-0.039	1.597	0.591	1.481	1.561
<i>Maksimum</i>	1.811	0.286	2.076	1.467	2.496	1.738
<i>Minimum</i>	0.751	-0.460	1.015	0.357	1.217	1.192
<i>Standart Sapm.</i>	0.346	0.231	0.342	0.308	0.415	0.155
<i>Çarpıklık</i>	0.214	-0.313	-0.175	0.864	1.106	-0.662
<i>Basıklık</i>	1.559	1.849	1.682	2.479	2.795	2.398
<i>Jarque – Bera</i>	2.824	2.146	2.323	4.077	6.171	2.647
	(0.243)	(0.341)	(0.312)	(0.130)	(0.045)	(0.266)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 1’den elde edilen sonuçlara göre *HDI* değişkeninin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca nüfus artış hızının ortalama olarak yıllık en fazla olduğu ülkeler Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye’dir. Rusya’nın ortalama yıllık nüfus artış hızının negatif yönde olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda *POP* değişkeninin de Güney Afrika hariç normal dağılım sergilediği görülmektedir. Bu çalışmada BRICS-T ülkeleri için nüfus artış hızı ile kalkınma arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak adına model aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$HDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 POP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Bu çalışma için $i = 1, 2, \dots, 6$ ve $T = 1990, 1991, \dots, 2019$ olup ε_{it} modele dahil edilemeyen değişkenleri temsil eden hata terimini ifade etmektedir.

3.1. Çoklu Yapısal Kırılmaya İzin Veren Carrion-i-Silvestre vd. (2005) Panel Birim Kök Testi

Carrion-i Silvestre vd. (2005) tarafından önerilen bu test yapısal kırılmaları dikkate almaktadır ve Kwiatkowski vd. (1992) tarafından literatüre kazandırılan KPSS birim kök test istatistiğinin panel veri birim kök prosedürüne genişletilmiş hali olan Hadri (2000) testine dayanmaktadır. KPSS testine dayandığı için modelin temel hipotezi çoklu yapısal kırılmalar altında durağanlığın olduğu yönündedir. Carrion-i Silvestre vd. (2005) testi (PANKPSS) yapısal kırılmaların sayısının ve

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılmalı...

pozisyonunun birimler boyunca farklılaşmasına izin vermekte ve iki farklı model dikkate almaktadır. Yapısal kırılmayı dikkate alan model formu aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$y_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_i t + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

$$\alpha_{i,t} = \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{i,k} D(T_{b,k}^i)_t + \sum_{k=1}^{m_i} \gamma_{i,k} DU_{i,k,t} + \alpha_{i,t-1} + v_{i,t} \quad (3)$$

Burada $v_{i,t} \sim i.i.d.(0, \sigma_{v,i}^2)$ ve $\alpha_{i,t} = \alpha_i$ bir sabiti ifade etmektedir. $D(T_{b,k}^i)_t$ ve $DU_{i,k,t}$ kukla değişkenlerdir ve $t = T_{b,k}^i$ için $D(T_{b,k}^i)_t = 1$ diğer durumlarda 0, $t > T_{b,k}^i$ için $DU_{i,k,t} = 1$ diğer durumlarda 0'dır. Burada $T_{b,k}^i$ i . birim için k . kırılmayı gösterir $k = 1, \dots, m_i$, $m_i \geq 1$. Bütün birimler için varyansın sıfır olduğu varsayımı altında (2) ve (3) nolu eşitlikler aşağıdaki gibi yeniden yazılmaktadır:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{i,k} DU_{i,k,t} + \beta_i t + \sum_{k=1}^{m_i} \gamma_{i,k} DT_{i,k,t}^* + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Burada $DT_{i,k,t}^*$ yine kukla değişken olup $t > T_{b,k}^i$ için $t - T_{b,k}^i$, diğer durumlarda 0 değerini almaktadır. (4) nolu eşitlik birim etkilerini ve birimlerin yapısal kırılma etkilerini ifade etmektedir. $\beta_i \neq 0$ ise ortalamadaki değişimlerin yapısal kırılmalardan etkilendiği anlamına gelirken $\gamma_{i,k} \neq 0$ ise birimlerin zaman trendinde değişim olduğu anlamına gelmektedir.

Temel hipotez altında uzun dönem varyansının sabit ya da yatay-kesit birimler arasında değiştiği esasına göre iki ayrı LM test istatistiği önerilmektedir:

$$LM_{hom}(\lambda) = N^{-1} \sum_{i=1}^N (\widehat{w}^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T S_{i,t}^2) \quad (5)$$

$$LM_{het}(\lambda) = N^{-1} \sum_{i=1}^N (\widehat{w}^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T S_{i,t}^2) \quad (6)$$

(5) nolu eşitlikte yer alan $\widehat{w}^2$, u_{it} uzun dönem varyansının tutarlı bir tahmincisi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca $S_{it} = \sum_{j=1}^t u_{ij}$ ve $N^{-1} \sum_{i=1}^N \widehat{w}^2_i \widehat{w}^2_i = \lim_{T \rightarrow \infty} T^{-1} S_{i,t}^2$ 'dir. LM istatistiğinin kırılma tarihlerine bağlı olduğunu ifade eden λ vektörü her bir yatay kesit birim için $\lambda_i = (\lambda_{i,1}, \lambda_{i,2}, \dots, \lambda_{i,m_i})' = (T_{b,1}^i \setminus T \dots T_{b,m_i}^i \setminus T)'$ olarak belirlenmektedir. Standartlaştırılmış LM test istatistiği ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Z(\lambda) = \frac{\sqrt{N} LM(\lambda) - \xi}{\bar{\xi}} \sim N(0,1) \quad (7)$$

Burada uygun kırılma tarihlerini belirlemek için Bai ve Perron (1998) tarafından önerilen kalıntı kareler toplamını minimum yapan tahmin yöntemi kullanılmaktadır.

3.2. Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2015) Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi

Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2015) tarafından önerilen bu test yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme sınaması gerçekleştirmektedir. $Y_{i,t} = (y_{i,t}, x'_{i,t})'$, $I(1)$ olan yani durağan olmayan stokastik sürecin bir $(m \times 1)$ boyutlu vektörü için veri üretme süreci (DGP) yapısal biçimde aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$Y_{i,t} = D_{i,t} + x'_{i,t} \delta_{i,t} + u_{i,t} \quad (8)$$

$$D_{i,t} = \mu_i + \beta_i t + \sum_{j=1}^{m_i} \theta_{i,j} DU_{i,j,t} + \sum_{j=1}^{m_i} \gamma_{i,j} DT_{i,j,t} \quad (9)$$

Burada $t > T_{i,j}^b$ için $DU_{i,j,t} = 1$ ve $DT_{i,j,t} = (1 - T_{i,j}^b)$ ve diğer durumlar için 0'dır. $T_{i,j}^b = \lambda_{i,j}^b T$, $j = 1, 2, \dots, m_i$ ve $i = 1, 2, \dots, N$, i . birim için j . kırılma zamanını gösterir ve $\Lambda(0, 1)$ kapalı bir alt kümesi için $\lambda_{i,j}^b \in \Lambda'$ 'dir. (8) nolu eşitlikte eşbütünleşme vektörü zamanın bir fonksiyonu olarak belirtilmektedir öyle ki;

$$T_{i,j-1}^c < t \leq T_{i,j}^c \text{ için } \delta_{i,t} = \delta_{i,j} \quad (10)$$

dir ve burada $T_{i,0}^c = 0$ ve $T_{i,n_i+1}^c = T$ i . birim için j . kırılma zamanını ifade eder, $j = 1, 2, \dots, n_i$ ve $i = 1, 2, \dots, N$ $\lambda_{i,j}^b \in \Lambda'$ 'dir. Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2015), (9) ve (10) nolu eşitlikleriyle verilen spesifikasyonların kombinasyonları için 6 farklı model tanımlamışlardır (Banerjee ve Carrion-i-Silvestre, 2015; 2-3):

Model 1: $\beta_i = \gamma_{i,j} = 0$ ve $\delta_{i,j} = \delta_i$, yani doğrusal trend yok, sabitte değişime izin vermekte ve eşbütünleşme vektöründe değişim yok.

Model 2: $\beta_i \neq 0$, $\gamma_{i,j} = 0$ ve $\delta_{i,j} = \delta_i$, yani trend teriminin düzeyinde değişime izin vermekte ve eşbütünleşme vektöründe değişim yok.

Model 3: $\beta_i \neq \gamma_{i,j} \neq 0$ ve $\delta_{i,j} = \delta_i$, yani sabitte ve trendde değişime izin vermekte ve eşbütünleşme vektöründe değişim yok.

Model 4: $\beta_i = \gamma_{i,j} = 0$, yani doğrusal trend yok sabitte ve eş bütünleşme vektöründe değişim var.

Model 5: $\beta_i \neq 0$, $\gamma_{i,j} = 0$, yani trendde ve eşbütünleşme vektöründe değişim var.

Model 6: $\beta_i \neq \gamma_{i,j} \neq 0$, yani hem sabit hem trend hem de eşbütünleşme vektöründe değişim var.

Yapısal değişimin dikkate alındığı bu testte temel hipotez değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündedir.

4. Ampirik Bulgular

Artan nüfus artışı ile kaynakların bu artışa karşılık verip vermediği araştırmacılar için ilgi odağı halindedir. Bu amaçla BRICS-T ülkeleri için nüfus artışı ve kalkınma arasındaki ilişki yapısal kırılmalar dikkate alınarak hem durağanlık hem de iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki sınamaları gerçekleştirilmiştir. Carrion-i Silvestre vd. (2005) yapısal kırılmalı panel durağanlık analizi ve Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır. Fakat öncesinde değişkenler için yatay kesitsel bağımlılık sonuçları ve yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı Pesaran (2007) tarafından önerilen panel birim kök analiz sonuçları raporlanmıştır.

Tablo 2: Seriler İçin Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

	HDI	POP
Breusch-Pagan (1980)	363.608 (0.000)	172.081 (0.000)
Pesaran (2004) CD LM	63.647 (0.000)	28.679 (0.000)
Pesaran (2004) CD	18.918 (0.000)	10.228 (0.000)
Sapması Düzeltmiş Pesaran	63.543 (0.000)	28.575 (0.000)

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılma...

(2008) CD LM

Not: Parantez içi olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 2'den elde edilen yatay kesit bağımlılık analizi neticesinde yatay kesitsel bağımlılığın olmadığı yönünde olan temel hipotezin reddedildiği yani serilerin yatay kesitsel olarak bağımlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden panel birim kök ve eşbütünleşme test literatürü açısından (1) nolu modele dâhil edilen değişkenlere ikinci nesil testlerin uygulanmasının gerekliliği görülmektedir.

Tablo 3: Pesaran (2007) CADF ve CIPS Testi Panel Birim Kök Sonuçları

		<i>l</i>	Test İst.	<i>Kritik Değerler</i>		
				%1	%5	%10
<i>HDI</i>	CADF	2	-2.317			
		3	-3.179*			
		2	-0.825	-4.11	-3.36	-2.97
		2	1.363			
		2	-0.773			
		2	-2.340			
	CIPS		-1.345	-2.57	-2.33	-2.21
ΔHDI	CADF	2	-2.864			
		2	-2.799			
		2	-3.381**	-4.11	-3.36	-2.97
		3	-0.653			
		3	-1.925			
		2	-2.756			
	CIPS		-2.396**	-2.57	-2.33	-2.21
<i>POP</i>	CADF	3	-5.560***			
		3	-1.200			
		4	-1.065	-4.11	-3.36	-2.97
		3	-2.498			
		4	-0.598			
		4	-1.977			
	CIPS		-2.150	-2.57	-2.33	-2.21
ΔPOP	CADF	2	-3.409**			
		2	-5.360***			
		4	-1.935	-4.11	-3.36	-2.97
		2	-3.047*			
		4	-0.859			
		4	-1.942			
	CIPS		-2.759***	-2.57	-2.33	-2.21

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. *l* uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 3'ten elde edilen CIPS test sonuçlarına göre panelin geneli için *HDI* ve *POP* değişkenlerinin farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği yani $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca bireysel CADF test sonuçlarına göre ise *HDI* değişkeni için düzeyde ve birinci farkta sırasıyla Rusya ve Hindistan ülkelerinin durağan yapı sergilediği görülmektedir. *POP* değişkeni için ise düzeyde sadece Brezilya'nın, birinci farkta Brezilya, Rusya ve Çin için durağan sonuç elde edilmiştir.

Tablo 4: PANKPSS Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Test Sonuçları

		k	T_B	Test İst.	Kritik Değerler		
					%1	%5	%10
<i>HDI</i>	Bireysel Sonuçlar	4	1994, 1999, 2007, 2012	1.576	0.868	0.525	0.384
		3	2001, 2006, 2011	0.068*	0.406	0.550	0.900
		4	1995, 2002, 2007, 2013	2.158	0.462	0.651	1.082
		4	1995, 2001, 2006, 2011	1.380	0.446	0.607	1.048
		3	1999, 2007, 2012	0.086*	0.225	0.326	0.580
		4	1996, 2001, 2009, 2013	0.480*	0.447	0.601	1.001
PANKPSS			Homojen Test İst.	30.700	24	16.43	13.376
			Heterojen Test İst.	121.543	53.106	38.392	31.817
ΔHDI	Bireysel Sonuçlar	0	-	0.287*	0.345	0.462	0.814
		2	1993, 1997	0.267*	0.323	0.412	0.790
		0	-	0.168*	0.341	0.474	0.833
		2	2001, 2009	0.071*	0.378	0.523	0.945
		2	1994, 2000	0.079*	0.311	0.427	0.841
		2	2008, 2013	0.133*	0.428	0.584	0.951
PANKPSS			Homojen Test İst.	1.626***	3.838	2.459	1.933
			Heterojen Test İst.	1.487***	8.071	4.976	3.932
<i>POP</i>	Bireysel Sonuçlar	4	1993, 1999, 2004, 2009	0.113*	0.501	0.672	0.991
		3	1993, 1998, 2007	0.112*	0.429	0.581	1.035
		4	1996, 2002, 2008, 2012	3.469	0.217	0.283	0.495
		3	1993, 1998, 2002	0.526*	0.803	1.113	1.801
		3	1995, 1999, 2008	0.069*	0.255	0.284	0.330
		2	2002, 2010	0.049*	0.374	0.535	0.911
PANKPSS			Homojen Test İst.	3.276***	17.185	14.297	12.975
			Heterojen Test İst.	55.297	37.963	27.571	23.404
ΔPOP	Bireysel Sonuçlar	3	1993, 1997, 2007	0.193*	0.806	0.977	1.494
		0	-	0.053*	0.371	0.525	0.902
		3	1997, 2007, 2012	0.082*	0.377	0.449	0.633
		1	2002	0.173*	0.333	0.466	0.808
		4	1993, 1997, 2002, 2012	0.180*	0.169	0.190	0.250
		2	2007, 2012	0.058*	0.426	0.588	1.143
PANKPSS			Homojen Test İst.	-0.703***	5.513	3.763	3.109
			Heterojen Test İst.	1.599***	13.593	10.020	8.475

Not: k uygun kırılma sayısını, T_B ise kırılma tarihlerini ifade etmektedir. *, bireysel sonuçlardaki durağanlığı ***, PANKPSS testi neticesinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te raporlanan PANKPSS yapısal kırılmalı analiz sonuçlarına göre hem *HDI* hem de *POP* değişkenlerinin heterojen test istatistikleri için farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği yani $I(1)$ olduğu görülmektedir. *HDI* değişkeni için bireysel test sonuçlarına göre Rusya, Güney Afrika ve Türkiye için durağanlık bulgusuna ulaşılmıştır. *HDI* değişkeninin farkı alındıktan sonra genel sonuçta olduğu gibi bireysel olarak da bütün ülkelerin durağan yapıda olduğu

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılmalı...

görülmektedir. *POP* değişkeninin bireysel sonuçlarına göre ise Hindistan hariç diğer bütün ülkelerin durağan olduğu ve farkı alındıktan sonra ise diğer ülkeler gibi Hindistan'ında durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

%5 anlamlılık seviyesinde bireysel testler için ret yüzdesi.	%16
Test İstatistiği (Non-Parametrik Test)	-7.0704***
Test İstatistiği (Parametrik Test)	-5.0223***
Ülkeler İçin İlk Tahmini Kırılma Noktası	2002, 1994, 2008, 2009, 2000, 2008
Ülkeler İkinci Tahmini Kırılma Noktası	2012, 1999, 2013, 2013, 2007, 2012
$\hat{r}$	5
$\hat{r}^p$	2

Not: $\hat{r}$ maksimum faktör sayısını temsil etmektedir. Bai ve Ng (2004) BIC, optimum faktör sayısının tahmininde kullanılır. Düzeyde, eğimde ve eşbütünleşme vektöründe çoklu yapısal kırılmaya izin veren Model 6 kullanılmıştır. Test istatistikleri 1.96 değeri ile karşılaştırılarak eşbütünleşme olup olmadığına karar verilir. *** anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'ten elde edilen Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi neticesinde seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu yani değişkenlerin eşbütünleşik olduğu görülmektedir. Katsayıların Pesaran ve Yamagata (2008) delta testiyle homojen mi yoksa heterojen mi olup olmadığı araştırılmaktadır ve bu delta testi neticesine göre katsayı tahmincilerinin hangi yöntem ile tahmin edileceği belirlenmektedir. Delta testi sonuçları aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 6: Pesaran ve Yamagata (2008) Delta Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>Delta</i>	-0.765	0.778
<i>Adj. Delta</i>	-0.805	0.790

Tablo 6'dan elde edilen sonuçlara göre eğim katsayısının homojen olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilememekte ve katsayının homojen olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu sebeple homojen tahmin edici yöntemi ile sınanan katsayı tahminleri aşağıda Tablo 7'de sunulmaktadır:

Tablo 7: Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
<i>POP</i>	0.019	0.018	0.287
<i>Sabit Terim</i>	0.002	0.108	0.982

Tablo 7’den elde edilen uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre nüfus artış hızının kalkınma üzerinden etkisinin olmadığı görülmektedir.

5. SONUÇ

Nüfus artışının ekonomik kalkınma üzerine olan etkisine ilişkin Malthus’un nüfus artışının ekonomi için bir sorun olduğu savunusu ve nüfus artışının ekonomik büyüme için bir problem değil bir fırsat olduğu savunusu literatürde bulunmaktadır. Birkaç istisnalar dışında ekonomistler ve analistler artan nüfusun azalan getiriler yoluyla kişi başına düşen geliri azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca daha gelişmiş ekonomilerde daha yüksek nüfusun kişi başına geliri azalttığına dair de bir çok ampirik çalışma bulunmaktadır. Nüfus artışı ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı konusu sadece analistler ve ekonomistler için değil, aynı zamanda politika yapımcılar için de çok fazla önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmada geniş yüzölçümüne, yüksek nüfusa sahip ve dünyanın en önemli yükselen ekonomileri olarak adlandırılan BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkeleri için kalkınma ve nüfus artış hızı arasındaki ilişki yapısal kırılmaları dikkate alan kırılmalı eşbütünleşme tekniği ile araştırılmak istenmektedir. Bu amaçla yapısal kırılmaları dikkate alan testlerden faydalanılmıştır. Fakat öncelikle değişkenlerin yatay kesitsel bağımlı olup olmadığı araştırılmış ve yatay kesitsel bağımlılık olmadığı yönündeki temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla ikinci nesil panel veri analiz yöntemleri uygulanmıştır. Yapısal kırılmayı dikkate almayan Pesaran (2007) birim kök sınaması gerçekleştirilmiş ve serilerin fark durağan yani I(1) olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ardından Carrion-i Silvestre vd. (2005) çoklu yapısal kırılmalı panel birim kök sınaması gerçekleştirilmiş ve serilerin farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Farkı alındıktan sonra durağan olan seriler için uzun dönemli ilişki Banerjee ve Carrion-i Silvestre (2015) iki kırılmalı eşbütünleşme testi araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre ise katsayının pozitif fakat anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın sonucuna göre BRICS-T ülkelerinde nüfus artışı kalkınma/ekonomik büyüme için önemli bir unsur olmaktadır. Bu ülke grubunun sahip olduğu nüfus sayısı bakımından elde ettikleri ekonomik başarılar, gelecek yıllarda da dünya ekonomisinde önemli bir konuma sahip olacaklarını göstermektedir. Ayrıca BRICS-T ülkelerinin fazla nüfus ve geniş yüzölçümüne sahip olmasının yanı sıra, doğal zengin kaynaklara sahipliği ve üretim maliyetinin düşük, ihracat ve milli gelir seviyesinin yüksek olması ile de ekonomik kalkınmada diğer ülkelere yol gösterici nitelikte olmaktadır.

Yazar Katkıları

Yazar 1:%50, Yazar 2: %50

Brics-T Ülkelerinin Nüfus Artış Hızı İle Kalkınma İlişkisi: Yapısal Kırılmalı...

KAYNAÇKA

- AHLBURG, D. A. (1998). Julian Simon and the population growth debate. *Population and development review*, 317-327.
- ALI, S., ALI, A., & AMIN, A. (2013). The impact of population growth on economic development in Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 18(4), 483-491.
- BAI, J., & PERRON, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 47-78.
- BANERJEE, A., & CARRION-I-SILVESTRE, J. L. (2015). Cointegration in panel data with structural breaks and cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 30(1), 1-23.
- BECKER, G. S., GLAESER, E. L., & MURPHY, K. M. (1999). Population and economic growth. *American Economic Review*, 89(2), 145-149.
- BEKTAŞ, H., KAYACAN, E., & ÖMÜR, U. R. A. S. (2015). Türkiye’de Planlı Kalkınma Döneminde İktisadi Büyüme ile Nüfus Artışı İlişkisinin Ekonometrik Analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 69-77.
- BREUSCH, T. S. & A. R. PAGAN (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- CARRION-I-SILVERSTRE, J.L., DEL BARRIO-CASTRO, T. & LOPEZ-BAZO, E. (2005). Breaking the panels: An application to the GDP per capita. *Econometrics Journal*, 8(2):159-175.
- CHANG, T., CHU, H. P., DEALE, F. W., & GUPTA, R. (2014). The relationship between population growth and economic growth over 1870-2013: Evidence from a bootstrapped panel-granger causality test. University of Pretoria, Department of Economics working paper 2014, 31.
- EREN, M. V. (2020). Nüfus Artışı İle Kalkınma Arasındaki İlişki: Sahra-Altı Afrika Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (27), 141-158.
- FURUOKA, F. (2009). Population growth and economic development: New empirical evidence from Thailand. *Economics Bulletin*, 29(1), 1-14.
- GÜNEY, T. (2017). Gelişmiş-Gelişmekte Olan Ülkelerde Nüfus Artışı Ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir İv (2SLS) Yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1255-1277.
- HADRI, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-161.
- KELLY, A. C. (1976). Saving, Demographic Changes and Economic Development. *Economic Development and Cultural Change*, 24, 683-693.
- KELLEY, A. C. (1988). Economic consequences of population change in the Third World. *Journal of Economic Literature*, 26(4), 1685-1728.
- KWIATKOWSKI, D., PHILLIPS, P. C., SCHMIDT, P., & SHIN, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- LEE, H. H., HUH, H. S., LEE, Y. Y., & LIM, J. Y. (2013). Effects of population aging on economic growth: A panel analysis. *Seoul Journal of Economics*, 26, 401-432.
- LI, L. (2019). BRICS: A Limited Role in Transforming the World. *Strategic Analysis*, 43(6), 499-508.

- MAESTAS, N., MULLEN, K. J., & POWELL, D. (2016). The effect of population aging on economic growth, the labor force and productivity (No. w22452). National Bureau of Economic Research.
- MALTHUS, T. R. (1789). An Essay on the Principle of Population, Murray. <https://www.econlib.org/library/Malthus/malPop.html> (Erişim Tarihi: 26.06.2021).
- MASON, A. (1988). Saving, economic growth, and demographic change. *Population and Development Review*, 113-144.
- MIRI, N., & MADDAH, M. (2018, July). The effect of age structure of the population on economic growth in Iran using the ARDL approach. In AIP Conference Proceedings (Vol. 1978, No. 1, p. 200004). AIP Publishing LLC.
- OUEDRAOGO, A., TOSUN, M. S. VE YANG, J. (2018). Fertility and Population Policy, GLO Discussion Paper, No. 163, Global Labor Organization (GLO), Maastricht.
- PESARAN, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, Faculty of Economics, University of Cambridge, 435, 1-46.
- PESARAN, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- PESARAN, M. H. VE YAMAGATA, T., (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142, 50–93.
- PETER, A., & BAKARI, I. (2018). Impact of population growth on economic growth in Africa: A dynamic panel data approach (1980-2015). *Pakistan Journal of Humanities and Social Science (PJHSS)*, 6(4), 412-427.
- POLAT, M. A. (2018). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Ve Nüfus Artışının Ekonometrik Modellemesi: Ampirik Bir Çalışma Örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 205-228.
- SAYEHMIRI, A., NEKGOFTAR, L., ASKARI, H., & SHAYAN, A. (2021). A Meta-analysis of Population Growth Impact on Economic Growth. *Social Welfare Quarterly*, Vol 20, No 79.
- SHUMAKER, L. D., & CLARK, R. L. (1992). Population dependency rates and savings rates: Stability of estimates. *Economic Development and Cultural Change*, 40(2), 319-332.
- SOLOW, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.
- TEKBAŞ, M. (2021). The Impact of Economic, Social and Political Globalization on Economic Growth: Evidence from BRICS-T Countries. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(1), 57-71.
- TELATAR, O. M., & TERZI, H. (2010). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 197-214.
- THUKU, G. ., PAUL, G., & ALMADI, O. (2013). The Impact of Population Change on Economic Growth in Kenya. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 02(06), 43–60. <https://doi.org/10.4172/2162-6359.1000137>
- THORNTON, J. (2001). Population growth and economic growth: Long-run evidence from Latin America. *Southern Economic Journal*, 68, 464– 468.
- TIMMER, C. P. (1994). Population, poverty, and policies. *The American Economic Review*, 84(2), 261-265.
- VALLI, V., & SACCONI, D. (2011). Economic development and population growth: an inverted-U shaped curve. In Working Paper Series, Departments of Economics Torino, Working Paper n. 5/2011.

DİLLER ARASI ETKİLEŞİM: ARAPÇA VE TÜRKÇE ÖRNEĞİ*

INTERACTION BETWEEN LANGUAGES: THE CASE OF ARABIC AND TURKISH

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ЯЗЫКАМИ: НА ПРИМЕРЕ АРАБСКОГО И ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

Luay Hatem YAQOOB**

ÖZ

Dillerin etkileşimi uzun dönemlerin geçmesiyle gözlemlenen doğal bir olgudur. Bir dil başka bir dil ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlantı kurduğunda diller birbirine nüfuz eder. İster eski olsun ister yeni, dünyadaki tüm dillerin birbirini etkilemesi ve aynı şekilde birbirinden etkilenmesi normaldir. İnsanların birlikte yaşamaları sonucunda diller arasında etkileşimlere ve kelime geçişlerine tanık olunmaktadır. Farklı topluluklar arasında çeşitli ilişkiler geliştirilmesi, halkların komşuluk bağları, etnik ve dini bakımdan saf olmayan yapıların oluşması neticesinde dillerin değişmesi ve birbirinden etkilenmesi kanun niteliğinde bir realitedir. Bu araştırma Türkçe ve lehçelerini genel hatlarıyla incelemenin yanında onlarda meydana değişimleri ele almayı amaçlamaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmada Türkçe ve Arapça arasındaki benzer yönler ortaya konmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde, Türkçenin ortaya çıkışından ve günümüzdeki şekline ulaşıncaya kadar geçtiği dönemlerden bahsedilmektedir. İkinci bölümde Arapçanın Türkçeye etkisi, aralarındaki etkileşim ve benzerlikler işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise Türkçenin Arapçadan etkilendiği en önemli meseleler ve alanlar değerlendirilmektedir. Araştırmada, Türkçenin Arapçadan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda en önemli faktörler, Türk halkının çoğunluğunun İslam dinine inanması ve İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in Arapça olmasıdır. Osmanlı Türkçesinde Arapçanın izlerini bariz bir şekilde görmek mümkündür. 1928 yılında gerçekleşen harf inkılabı ve devamındaki dilde sadeleştirme

* Bu çalışma, 2018 yılında Bağdat Üniversitesi İbn Rüşd Eğitim Fakültesi'nde düzenlenen "VI. Uluslararası Bilim Kongresi"nde Arapça olarak sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** ORCID: [0000-0002-8518-0148](https://orcid.org/0000-0002-8518-0148), Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, e-mail: luay.hatem@asbu.edu.tr

Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği

hareketi ile birlikte, Arapça etkisinin eskiye oranla giderek azalmaya başladığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen Arapça, ortak kelimeler bakımından Türkçe üzerindeki en etkili yabancı dil olma özelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, Dilsel Etkileşim, Arapça, Türkçe, Diller arasındaki benzerlikler.

ABSTRACT

The interaction of languages is a natural phenomenon observed by the passing of long terms. Languages permeate each other when a language connects directly or indirectly with another language. Whether old or new, it is normal for all languages in the world to influence each other and be influenced by each other in the same way. Interactions and word transitions between languages are witnessed as a result of people living together. It is a statutory reality that languages change and influence each other as a result of developing various relationships between different communities, neighborly ties of peoples, ethnically and religiously impure structures. This research aims to question Turkish and dialects in general as well as to address the changes in them. In our three-chapter study, similar aspects between Turkish and Arabic were tried to be put forward. Chapter one mentions the emergence of Turkish and the periods in which it passed until it reached its present form. In the second chapter, the influence of Arabic in Turkish, the interaction and similarities between them are interrogated. The third chapter considers the most important issues and areas in which Turkish is influenced by Arabic. The study concluded that Turkish is influenced by Arabic. The most important factors in this context are that the majority of the Turkish people believe in the religion of Islam, and the holy book of Islam is the Quran in Arabic. In Ottoman Turkish, it is possible to see obvious traces of Arabic. It is understood that the Arabic influence is gradually decreasing compared to before with the Letter Revolution in 1928 and the subsequent language simplification movement. Despite this, Arabic remains the most influential foreign language on Turkish in terms of common words.

Keywords: Linguistics, Linguistic Interaction, Arabic, Turkish, Similarities Between Languages.

АННОТАЦИЯ

Взаимодействие языков - это естественное явление, наблюдаемое в течении длительного периода. Один язык прямо или косвенно оказывает влияние на другой язык. Считается нормальным процессом, когда как древние, так и новые языки влияют друг на друга. В результате совместного проживания людей наблюдаются взаимодействия слов между языками. Это неизбежная реальность, когда языки меняются и находятся под влиянием друг друга в результате развития различных отношений между различными сообществами, соседства народов, образования этнически и религиозно нечистых структур. Нижеследующее исследование направлено на изучение турецкого языка и его диалектов в целом, а также на обсуждение произошедших в них изменений. В нашем исследовании, состоящем из трех частей, мы попытались выявить схожие аспекты турецкого и арабского языков.

В первой части упоминается процесс возникновения турецкого языка и периоды его формирования до достижения своей нынешней формы. Во второй части обсуждается влияние арабского языка на турецкий, взаимодействие и сходство между ними. В третьей части оцениваются наиболее важные вопросы и области турецкий языка, которые более всего подверглись влиянию арабского языка. В ходе исследования был сделан вывод, что турецкий язык находится под влиянием арабского языка. В этом контексте наиболее важным фактором является следующее, что большинство турков исповедуют ислам и священная книга ислама, Коран, написана на арабском языке. В османском языке можно ясно увидеть следы арабского языка. Понятно, что влияние арабского языка стало постепенно уменьшаться по сравнению с прошлым, наряду с реформой алфавита, которая была проведена в 1928 году и последующим упрощением языка. Несмотря на это, арабский язык по-прежнему является самым влиятельным иностранным языком на турецкий с точки зрения употребления слов.

Ключевые слова: лингвистика, лингвистическое взаимодействие, арабский, турецкий, языковые сходства.

1. GİRİŞ

Dil, toplumun varlığını ve kimliğini temsil eden, toplum üyeleri arasında iletişim kurmayı sağlayan bir araçtır. Bireyin düşüncelerini ve duygularını ifade ettiği semboller ve işaretler sistemidir. Dillerin çoğalmasında dilsel etkileşim olarak adlandırılan bir insani olgunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birbirini etkileyen ve iç içe geçmiş diller bağlamında Türkçe ve Arapçayı örnek vermek mümkündür. Türkler ve Araplar arasında çağlar boyunca meydana gelen dini, coğrafi ve sosyal yakınlaşmadan diller de payını almıştır.

İki dil arasındaki geçişkenlik ve benzeşme kelime, ses ve terkip gibi dil düzeylerinde rastlanabilen bir olgudur. Sözcüksel ilişki dilsel etkileşimde en yaygın durumdur. Her dilin kendi sözlük hafızası olmasına rağmen herhangi bir dili konuşan bir kişi anadilinden farklı başka bir dilden kelime almak zorunda kalabilmektedir. Çünkü ödünçlenen kelime duyguları daha iyi ifade etmeye yardımcı olabilmektedir. Bu durum özellikle bilimsel ve teknik terimler söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Eski gramercilerin "mu'arrab, dahîl, garîb" isimleriyle atıfta bulunduğu bu olguya "dilsel ödünçleme" denmektedir. Kuşkusuz Arapça ve Türkçe diğer diller gibi tarihî süreçte büyümüş ve gelişmiştir. Farklı lisanlar konuşanlar, diğer dillerden kelime transfer etmek suretiyle belirli alanlardaki kelime eksikliğini telafi etmişlerdir.

Sözcüksel ilişki dilsel etkileşimde en fazla görülen durumdur. Her dilin kendi sözlük hafızası olmasına rağmen, bir kişi başka bir dile ait sözlüklerinden kelime almak zorunda kalabilir; çünkü bu kelime duyguları daha iyi ifade etmeye yardımcı olabilir. Bu durum özellikle bilimsel ve teknik terimler söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu, eski gramercilerin "mu'arrab, dahîl, Garîb" isimleriyle atıfta bulunduğu "dilsel ödünç alma" terimidir. Arapça, Türkçe ve diğer dillerin tarihî süreçte büyüdüğüne ve geliştiğine şüphe yoktur. Böylelikle diğer

Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği

dillerden kelime transfer etmek suretiyle belirli alanlardaki kelime eksikliğini telafi etmişlerdir.

Dilsel etkileşim her zaman aynı telaffuz ve kompozisyona sahip kelimelerde olmayıp bazen daha karmaşık şekillerde olabilmektedir. Örneğin başka bir dilden gelen kelime daha sonra hedef dilin kurallarına göre değiştirilebilir veya eski kelime dağarcığından türetilen yeni kelimeler geliştirilebilir. Bu durum zaman zaman yaygın kullanım alanına sahip bazı ifade ve terkiplerin doğrudan tercüme edilmesi şeklinde olabildiği gibi kaynak dilden alınan kelimenin yapısını ve veya dilbilgisi kurallarını büyük ölçüde değiştirmek şeklinde de olabilmektedir.

Dilde şekilsel etkileşim konusuna bakıldığında, bu etkileşimin çoğunlukla şekilsel etkileşim, anlamsal etkileşim ve dilsel ödünçleme şeklinde üç türden oluştuğu görülmektedir: Şekilsel etkileşim; türetme, dil kalıpları ve terkip açısından benzetmektedir. Anlamsal örtüşme mecaz ve harfi tercümeyle dayanmaktadır. Dilsel ödünçleme ise özellikle modern ilmî-edebeî ve dinî kelimelerin alınması temelinde gelişmektedir. Arapça ve Türkçe örneğinde genelde anlamsal örtüşme ve dilsel ödünçleme türleri ile karşılaşmaktadır.

2. TÜRKÇENİN AŞAMALARI

Türkçe günümüzdeki şekline ulaşmaya kadar birçok aşamadan geçmiştir. Bu dil kelime köklerindeki benzerlikten ziyade cümledeki gramer yapısının birbirine benzediği ve sondan eklemeli dillerden oluşan Ural-Altay Dil Ailesi'nden sayılmaktadır. Anılan aileye mensup diller, kelime köküne eklenen ve kelimeye başka anlamlar katan birçok eklere sahip olmasıyla ön plana çıkar. Türkçenin yanında Fince, Moğolca, Macarca da söz konusu gruba girer (Şâmân, 1994: 2).

Tarihi süreçte Türkçe, kollara ve birçok lehçeye ayrılmıştır. Ayrılık sebeplerinin bir kısmı kabile temelli bir kısmı dil temelli bir kısmı ise coğrafi (bölgesel) temellidir. Türkçenin coğrafi bölgelere taksiminde esas olarak iki lehçeden bahsedilmektedir: Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi.

Kökenleri altıncı yüzyıla dayanan Doğu Türkçesinin iki lehçeye ayrıldığı söylemek mümkündür. 'Kıpçak' olarak isimlendirilen ve Mısırda Memlukler tarafından kullanılan lehçe, Doğu Türkçesinin birinci lehçesini – kolunu oluştururken Cengizhan'ın oğlu Çağatay'dan dolayı 'Çağatayca' olarak isimlendirilen lehçe ise ikinci kolu meydana getirir. Bugün Çağatayca'nın yerini Özbek lehçesi almıştır. Batı Türkçesi ise, sırasıyla şu üç lehçeye ayrılmıştır. İran'ın kuzeyinde, Azerbaycan ve Bazı Hazar Denizi bölgelerinde konuşulan Azerice, Türkmenistan'da yaygın olan Türkmençe, Türkiye halkının konuştuğu Türkçe (Ercilasun, 2019: 429), (eş-Şâmân, 1994: 2-3).

Türkiye Türkçesi, Selçukluların Anadolu'ya hükmettiği dönemlerde gelişmeye ve olgunlaşmaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra devletin kurucusu Ertuğrul'un oğlu Osman'a nispetle 'Osmanlıca' olarak isimlendirilmiştir. Bu dilin gelişmesi ve komşu toplulukları etkilemesi, Osmanlı devletinin özellikle siyasi ve kültürel açılardan gelişmesi ile

ilişkili olmuştur. Osmanlıcada dil milliyetçiliğine dair izler görülmediğine işaret etmek uygun olacaktır (Akar, 2020: 289), (Makdîş, 1988: 2/69).

Osmanlıca Arap harfleri ile yazılmış ve birçok Arapça ve Farsça kelimeleri içermiştir. Osmanlıcada Arapça kelimelerin oranı yaklaşık %70'e ulaşmıştır. Bu durum, her iki dili konuşan devletlerin Türk topluluklarını etkilemesi ve coğrafi olarak bu devletlere komşu olmalarından kaynaklanmıştır. Türkler, Farsçadan şiir ve edebiyat metotlarını; Arapçadan din, tarih ve kültür ile ilgili birçok bilgi almışlardır. Söz konusu bağlamda dini kitapların büyük çoğunluğunun Osmanlı idaresinde Arapça okutulduğuna değinmek yerinde olacaktır. Osmanlıca 33 harften oluşmakta, Arap harflerinin tümüne ek olarak Farsçadan da 5 harfi içermektedir (Akar, 2020: 287), (Kâmil, 1896: 7).

No	Osmanlıca Harfler	Okunuşu	No	Osmanlıca Harfler	Okunuşu
1.	ا	Elif: E sesini verir.	18.	ض	Dad: D ve Z sesi verir.
2.	ب	Be: B sesi verir.	19.	ط	Tr: T ve D sesi verir.
3.	پ	Pe: P sesi verir.	20.	ظ	Zı: Z sesi verir.
4.	ت	Te: T sesi verir.	21.	ع	Ayin: Türkçede kullanılm
5.	ث	Se: S sesi verir.	22.	غ	Ğayn: Ğ \G sesini verir.
6.	ج	Cim: C sesi verir.	23.	ف	Fe: F sesi verir.
7.	چ	Çe: Ç sesi verir.	24.	ق	Kaf: K sesi verir.
8.	ح	Ha: H sesi verir.	25.	ك	Kef: K sesi verir.
9.	خ	Hı: H sesi verir.	26.	گ	Gef: G ve Ğ sesi verir.
10.	د	Dal: D sesi verir.	27.	ڭ	Nef: N sesi verir.
11.	ذ	Zel: Z sesi verir.	28.	ل	Lam: L sesi verir.
12.	ر	Ra: R sesi verir.	29.	م	Mim: M sesi verir.
13.	ز	Ze: Z sesi verir.	30.	ن	Nun: N sesi verir.
14.	ژ	Je: J sesi verir.	31.	و	Vav: U sesi verir.
15.	س	Sin: S sesi verir.	32.	ه	He: HE sesi verir.
16.	ش	Şin: Ş sesi verir.	33.	ی	Ye: I sesi verir.
17.	ص	Sad: S sesi verir.			

Osmanlı Devleti'nin 1923 yılında son bulmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 'Türk Dil Kurumu'nu açmıştır. Bu kurumun görevi, Arapça harfleri Latin harfleri ile değiştirme suretiyle Osmanlıca'yı Yeni Türkçeye dönüştürmek olmuştur (Akar, 2020: 287), (Turbânî, 2010: 441). 1928 yılında alfabe değişikliği kararı resmi olarak onaylanmıştır. Karar ile birlikte Arapça harfler yerine Latin harfleri konulmuştur. Bazı ilgililer, kökü Arapça ve Farsça olan birtakım kelimelerin azaltılması üzerinde çalışmıştır. Arapça kelimeler, birtakım Fransızca ve İngilizce kelimeler de eklenerek kökü Türkçe olan yeni kelimelerle değiştirilmiştir (Abdulaziz, 2013: 117).

Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği

1928 senesinin, 29 harften oluşan Yeni Türkçenin doğuşu anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Yeni Türkçe, aşağıda sunulan Latin alfabesini esas almıştır (Akar, 2020: 311), (Kuşçuzade, 2013: 7).

No	Büyük Harf	Küçük Harf	Okunuşu	No	Büyük Harf	Küçük Harf	Okunuşu
1.	A	A	A: sesi verir.	16.	M	m	Me: sesi verir.
2.	B	B	Be: sesi verir.	17.	N	n	Ne: sesi verir.
3.	C	C	Ce: sesi verir.	18.	O	o	O: sesi verir.
4.	Ç	Ç	Çe: sesi verir.	19.	Ö	ö	Ö: sesi verir.
5.	D	D	De: sesi verir.	20.	P	p	Pe: sesi verir.
6.	E	E	E: sesi verir.	21.	R	r	Re: sesi verir.
7.	F	F	Fe: sesi verir.	22.	S	s	Se: sesi verir.
8.	G	G	Ge: sesi verir.	23.	Ş	ş	Şe: sesi verir.
9.	Ğ	Ğ	Ğ: sesi veremez.	24.	T	t	Te: sesi verir.
10.	H	H	He: sesi verir.	25.	U	u	U: sesi verir.
11.	I	I	I: sesi verir.	26.	Ü	ü	Ü: sesi verir.
12.	İ	İ	İ: sesi verir.	27.	V	v	Ve: sesi verir.
13.	J	J	Je: sesi verir.	28.	Y	y	Ye: sesi verir.
14.	K	K	Ke: sesi verir.	29.	Z	z	Ze: sesi verir.
15.	L	L	Le: sesi verir.				

Buna göre yeni Türkçenin olarak tabir edilen Osmanlıcadaki bazı sesleri ve harfleri içermediği, lafızları değiştirildiği görülmektedir. Örneğin Sâd(ص) harfi, s; Dâd(ض) harf, d; Tâ(ط) harfi, t; Zâ(ظ) ve Zêl(ذ) harfleri, z; Gâf(ق) harfi, k; Vâv(و) harfi, v; Se(ث) harfi, s; ‘Ayn(ع) harfi, a; Hâ(ح) ve Hı(خ) harfleri ise h ile karşılanmıştır (Sâbân, 2005: 18-19).

Eski Türkçede yazının ortaya çıkış tarihi ele alındığında konuyu birçok gizemin çevrelediği görülecektir. Yazıya dair bilgiler oldukça kısıtlıdır, kitapların ve ilgili eserlerin derinliklerinde sunulan bazı işaretler vardır ancak konuya ilişkin yeterli cevaplar bulunmamaktadır. Bu durum, hicri 5. yüzyılda 464-466 dolayında ortaya çıkan bir şeydir. Mahmud bin Hüseyin el-Kaşgari, Orta Asya’da bulunan Kaşgar şehrinde Bağdat’taki hilafet merkezi Abbasi’ye gelmiş sonra burada Arap alfabesiyle ‘Dîvânü Lugâti’t-Türk’ adında bir eser yazmıştır. Müellif, bu eserini Halife Kasım b. Abdillâh el-Muktedî billâh el-Abbâsi’ye ithaf etmiştir (Barthold 1996: 110), (Kehhâle: 12/160). Kaşgari (Kaşgarlı), Arapların, Abbâsi sınırları içerisinde yaşayan Türkler ile konuşabilmek için Türkçe kelimeleri öğrenmelerini, İslâm medeniyetinin çoğunluğunu oluşturan iki millet ve İslâm medeniyetinin en önemli iki unsuru olan Türkler ve Araplar arasında bir iletişim köprüsü kurmayı istemiştir. Bu eser (H. 1333-M. 1914) yılında İstanbul Matbaa-i Amire’de basılmıştır (İbn Fündüme, 2004: 649).

Dîvânü Lugâti’t-Türk; dil, edebiyat, coğrafya ve tarih alanlarını kapsayan bir ansiklopedi sayılır ve üç ciltten oluşur. Arapça ve Eski Türkçe dillerinde

yazılmıştır. Arapça açıklaması verilen 7500 Türkçe kelimedenden oluşur. Kaşgarlı Mahmut iki dilin incelenmesinde karşılaştırmalı bir yöntem kullanmıştır. Eserinde o döneme ait farklı Türkçe lehçelerden kelimeler; bazı edebi hikâyeler, kaside, türkü ve özdeyişlere ek olarak Türk halk edebiyatından şiir, nesir, recez ve gelenek görenekler zikretmiştir (Kâşgarî, 1914: 352). Bu kitabın şu ana kadar on dile çevrilmiş olması dikkate değerdir.

H. 462 yılında ortaya çıkan önemli isim Yusuf Has Hacib, Orta Asya'da "Kutadgu Bilig" adında Eski Türkçe bir eser yazmıştır. Bu isim Arapçada 'Mutluluk İlimi' anlamına gelir. Müellif, bu eseri dönemin hükümdarı olan Ebu Ali Hasan Togaç'a ithaf etmiştir. Eser, Eski Türkçe metinlerden Çağatay lehçesinin Arapça harfler ile yazılan en eski örneklerindedir. Ahlak ve öğütler hakkında olan bu kitapta İslam kültürünün etkisi oldukça belirgindir (Barthold, 1996: 153).

H. 7. yüzyılın başlarına kadar Eski Türkçe ile yazılan pek az eser bulunmaktadır. Bu dönemden sonra Osmanlıların Selçuklu yönetimine mirasçı olmasıyla Anadolu'da yavaş yavaş Türkçe ürünler yazılmaya başlanmıştır. Bu dönem Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılır. H. 8. Yüzyıl, edebi üretim ve çalışmaların öne çıktığı bir çağ olmuştur. Bu dönemde Türkçe eserler ve kitaplar artmış, şair divanları ortaya çıkmıştır. Türk Edebiyatı inkâr edilemez bir gerçeğe dönüşmüştür. Ancak çoğu alim Osmanlıca kullanmalarına ve soyları Arap olmamasına rağmen İslam âleminin tümüne ulaşmak için kitaplarını ve özellikle de dini nitelikli eserleri Arapça yazmayı tercih etmiştir (Arpa, 2018: 204).

1928 yılında Türkçenin Latin harfleriyle yazılmaya başlandığı Harf Devrimi'ne kadar Arapça ilmi eser yazma geleneği sürmüştür. Hükümet, harf inkılabıyla, sadeleştirilen ve yeni bir alfabe kazanan Türkçenin resmi işlemlerde temel dil olmasını kararlaştırmış, bundan dolayı edebiyatçı ve yazarlar eserlerini Latin harfleri ile kaleme almışlardır (Akar, 2020: 289).

3. ARAPÇANIN TÜRKÇEYE ETKİSİ

Arapça Kur'an-ı Kerim'in dili olması hasebiyle tüm Müslümanlar arasında ortak bir dil olma özelliği taşır. Bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi Arapçanın Araplara özgü bir dil olduğunu söylemek güçtür. Nesiller boyu Müslüman toplulukların ve İslam'a sonradan girenlerin Arapça eser yazdıklarına rastlanmıştır. Onlar din işlerini, ilahi kelâmı, dinin buyruk ve yasaklarını anlamak için Arapçayı son derece iyi öğrenmeye gayret etmişlerdir. İslam topraklarının geniş fetihlere ve büyük göçlere tanık olduğu dönemde Arapça zirveye ulaşmıştır. Böylelikle Arap dili, doğuda Çin, batıda Portekiz ve İspanya, kuzeyde Anadolu'nun eteklerine güneyde Afrika'nın derinliklerine uzanan büyük bir coğrafyayı etkilemiş ve bu coğrafyanın özelliklerinden etkilenmiştir. Arap dili dünya dilleri arasında önemli bir konuma sahip olmuştur. Kuran-ı Kerim'in Arapça inmiş olması, Arap dilini diğer dillerden ayıran en önemli sebeptir. Arap ve İslam toplumları bu dile din dili olduğu ve Müslümanların onu öğrenmesinin gerekliliği düşüncesi ile bağlı kalmışlardır. Örneğin "Perslerin İslamiyet'e girmelerinden sonra Farsça, din dili olması hasebiyle Arapçadan çok etkilenmiştir. Bu etkilenme sadece Farsçaya

Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği

Arapça sözcüklerin girmesiyle kalmamış, birçok ilim dalında Arapça kavramların yoğun olarak kullanılması noktasına ulaşmıştır.” (Aktaş, 2019: 102-103). Farsça, bazı ince ayrımlar ile Osmanlı Türkçesi, Urduca, Svahilice, Keşmirce, Sindhî, Cava Dili, Kürtçe gibi Arap alfabesiyle yazılan birçok dil vardır (User, 2006: 90-141). Arap dilinden doğrudan etkilenen diller arasında Osmanlı Türkçesi ve Latin harfli yeni Türkçeden bahsetmek mümkündür. Osmanlı Türkçesinin kelime dağarcığının yaklaşık %70’i Arapça kelimelerden oluşmaktadır. 1928 yılında gerçekleşen Türkçe devrimi ile Arapça etkisinin azaltılması çalışmaları aracılığıyla Arapçadan ödünç alınan kelimelerin oranı %30’a düşürülmüştür. Yaşar Avcı’nın 2005 yılında Türk Dil Kurumu’ndan çıkan Türkçe Sözlüğünü kaynak alan araştırmasına göre Türkçe ile ilişkili olan dillerin başında Arapça gelmektedir. Türkçeye diğer dillerden geçen kelime sayısı analizleri ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Avcı, 2006: VII).

No	Dil	Türkçeye bu dilden geçen kelime sayısı	No	Dil	Türkçeye bu dilden geçen kelime sayısı
1.	Arapça	6463	13.	Macarca	19
2.	Fransızca	4974	14.	Rumca	14
3.	Farsça	1347	15.	Moğolca	13
4.	İtalyanca	632	16.	İbranice	9
5.	İngilizce	583	17.	Bulgarca	8
6.	Yunanca	399	18.	Japonca	7
7.	Latince	147	19.	Portekizce	4
8.	Almanca	85	20.	Norveççe	2
9.	Rusca	40	21.	Fince	2
10.	İspanyolca	36	22.	Arnavutça	1
11.	Yugoslavca	24	23.	Korece	1
12.	Ermenice	23	24.	Soğdca	1

Yukarıdaki tablodan Türk dili ile tarih boyunca bilinen 24 dil arasında bir etkileşimin olduğu ve yaklaşık 6463 sözcük ile Türkçe’nin etkilendiği diller arasında en yüksek yüzdeyi Arapçanın elde ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Fransızca 4974 kelime ile ikinci sırada, 1347 kelime ile Farsça üçüncü sırada gelmektedir. Türkçenin başka dillerden aldığı kelimelerin toplamı yaklaşık 14697 kelimedir. Dolayısıyla Türklerin diğer milletlerle kaynaşarak, onlardan ve dillerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu etki, Müslüman Türklerin İslam halifeliğini devralmaları neticesinde ve gerçekleştirdikleri İslami fetihlerle bağlantılıdır, onu dünyanın çeşitli yerlerinde yaklaşık beş yüzyıl süren Osmanlı Türk hakimiyetinin bir ürünü olarak değerlendirmek olasıdır.

4. TÜRKÇE ÜZERİNDEKİ ARAPÇA ETKİSİNİN YÖNLERİ

Türkçe araştırmacıları Türkçe ile Arapça arasında çeşitli alanlarda birçok ortak yön ve özelliğin, etkileşimlerin olduğunu belirtmiştir.

4.1. Türkçe’de “M” Harfi İle Başlayan Kelimeler

Türkçede “m” harfi ile başlayan çoğu kelimenin kökeninin başka dillerden olduğu söylenebilir. “M” harfi ile başlayan kelimelerin % 97’inin Arapça kökenli olduğu ileri sürülmüştür. “M” harfi ile başlayan bazı kelimeler şöyledir (Daha bilgi için Bkz. Yaqoob 2020).

No	Türkçe Kelimeler	Arapça Karşılığı	No	Türkçe Kelimeler	Arapça Karşılığı	No	Türkçe Kelimeler	Arapça Karşılığı
1.	Muallim	مُعَلِّمٌ	11.	Muvaffak	مُؤَفِّقٌ	21.	Mesken	مَسْكَنٌ
2.	Mühendis	مُهَنْدِسٌ	12.	Müsabaka	مُسَابَقَةٌ	22.	Meşakkat	مَشَقَّةٌ
3.	Mahfil	مَحْفَلٌ	13.	Müsamaha	مُسَامَاةٌ	23.	Mevki	مَوْقِعٌ
4.	Mazhar	مَظْهَرٌ	14.	Müstakil	مُسْتَقِلٌ	24.	Mezhep	مَذْهَبٌ
5.	Mahzun	مَحْزُونٌ	15.	Müzakere	مُذَاكَرَةٌ	25.	Mıntıka	مِنْطَقَةٌ
6.	Maktul	مَقْتُولٌ	16.	Mükerrer	مُكَرَّرٌ	26.	Mihver	مِخْوَرٌ
7.	Mesrur	مَسْرُورٌ	17.	Mülhem	مُلْهِمٌ	27.	Misal	مِثَالٌ
8.	Mensup	مَنْسُوبٌ	18.	Mümessil	مُمْتَلٌ	28.	Mazlum	مَظْلُومٌ
9.	Menşe	مَنْشَأٌ	19.	Münasebet	مُنَاسَبَةٌ	29.	Mukabil	مُقَابِلٌ
10.	Merhale	مَرْحَلَةٌ	20.	Müphem	مُفْهِمٌ	30.	Mutedil	مُعْتَدِلٌ

Yukarıdaki tabloda yer alan “m” harfi ile başlayan kelimelerin genelinin Arap kökenli olduğu ve sıfat olduğu görülmektedir.

4.2. Türkçede Yardımcı Fiiller

Türkçede diğer dillerde de olduğu gibi kelimeler fiil, isim ve harf olarak sınıflandırılır. Fiiller yapıları bakımından basit, türemiş ve birleşik fiil olmak üzere üç bölüme ayrılır. Türkçede (et-) yardımcı fiili (-mek) eki ile beraber çok sık kullanılan yardımcı fiillerdendir. Türkçe sözlükler ve kitaplar incelendiğinde (et-mek) yardımcı fiili ile kurulan Türkçe fiillerin büyük oranda Arapça kelimelerden türetildiği görülmüştür. Bu yardımcı fiil Türkçe’de tüm türevleriyle kullanılmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu duruma örnek olarak bazı kelimeler verilmiştir.

No	Arapça	Türkçe	No	Arapça	Türkçe
1.	عَفَا	Affet-mek	16.	تَعَهَّدَ	Tahhüt et-mek
2.	بَحَثَ	Bahs et-mek	17.	أَطْفَ	Lütf et-mek
3.	جَاهَدَ	Cihat et-mek	18.	مَنَعَ	Men‘ et-mek
4.	صَبَرَ	Sabr et-mek	19.	بَنَى	Bina et-mek
5.	فَرَضَ	Farz et-mek	20.	جَلَبَ	Celp et-mek
6.	حَمِدَ	Hamd et-mek	21.	غَضِبَ	Gasp et-mek
7.	أَدْرَكَ	İdrak et-mek	22.	أَمَرَ	Emir et-mek
8.	رَدَّ	Reddet-mek	23.	فَرَضَ	Farz et-mek
9.	قَبِلَ	Kabul et-mek	24.	حَمِدَ	Hamd et-mek

Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği

10.	نَقَشَ	Nakş et-mek	25.	أَصْلَحَ	Islah et-mek
11.	دَلَّ	Delalet et-mek	26.	أَدْرَكَ	İdrak et-mek
12.	اتَّفَقَ	İttifak et-mek	27.	شَفَقَ	Şefkat et-mek
15.	رَغِبَ	Rağbet et-mek	28.	دَعَا	Davet et-mek
14.	ظَلَمَ	Zulmet-mek	29.	وَاعَظَ	Vaaz et-mek
15.	صَرَفَ	Sarf et-mek	30.	يَيْسَ	Yeis et-mek

4.3. Arapça Anlam Formunu Kaybeden Türkçe Kelimeler

Türkçede Arapça kökenli olup Türkçeye geçtiğinde yeni anlam ve görünüm kazanan kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler iki türe ayrılır:

4.3.1. Düzensiz Çoğul Formunda Olan Kelimeler

Türkçede aynı anlamda kullanılan ancak sayı bakımından Arapçada çoğulluk bildirirken Türkçede tekil mana gösteren kelimelerdir. Bu kelimelerin çoğulları Türkçede “-ler-lar” ekiyle sağlanmaktadır. Arapçada çoğul isimler; kurallı eril çoğul, kurallı dişil çoğul ve kuralsız/düzensiz çoğul olmak üzere üçe ayrılır. Türkçede ise isimler, sonlarına -ler/-lar eki getirilmek suretiyle kurallı bir şekilde çoğul yapılır. Ayrıca Arapçada isimler için ikillik söz konusuysa, Türkçede isimler için böyle bir durum söz konusu değildir. Yani Türkçede isimler sayı bakımından tekil ve çoğul olmak üzere ikiye ayrılır (Aktaş, 2020: 192). Bu kelimelerden bazı örnekler:

No	Arapçada Tekil Hali	Arapçada Çoğul Hali	Türkçede Tekil Hali	Türkçede Çoğul Hali
1.	تَبْلِغٌ	تَبْلِغَاتٌ	Tebliğat	Tebliğatlar
2.	حَادِثَةٌ	حَوَادِثٌ	Havadis	---
3.	حَبِيبٌ	أَحْبَابٌ	Ahbab	Ahbablar
4.	حَقٌّ	حَقُوقٌ	Hukuk	Hukuklar
5.	حُكْمٌ	أَحْكَامٌ	Ahkam	---
6.	رِزْقٌ	أَرْزَاقٌ	Erzak	Erzaklar
7.	شَقِيٌّ	أَشْقِيَاءٌ	Eşkiya	Eşkiyalar
8.	شَيْءٌ	أَشْيَاءٌ	Eşya	Eşyalar
9.	صِنْفٌ	أَصْنَافٌ	Esnaf	Esnaflar
10.	طَلِبٌ	طَلَبَةٌ	Talebe	Talebeler
11.	طَرَفٌ	أَطْرَافٌ	Etraf	Etraflar
12.	عَلَمٌ	عُلَمَاءٌ	Ulema	Ulemalar
13.	عَظْوٌ	أَعْظَاءٌ	Aza	Azalar
14.	غُرْبَةٌ	غُرَبَاءٌ	Gureba	Gurebalar
15.	فَقِيرٌ	فُقَرَاءٌ	Fukara	Fukaralar
16.	لِبَاسٌ	أَلْبِسَةٌ	Elbise	Elbiseler
17.	مَلِكٌ	أَمْلَاقٌ	Emlak	---
18.	نَفْسٌ	نُفُوسٌ	Nüfus	Nüfuslar
19.	وَرَقَةٌ	أَوْرَاقٌ	Evrak	Evraklar

20.	وَلَدٌ	أَوْلَادٌ	Evlat	Evlatlar
21.	وَلِيٌّ	أَوْلِيَاءٌ	Evliya	Evliyalar

4.3.2. Gerçek Anlamı Dışında Kullanılan Arapça Kökenli Kelimeler

Arapça kökenli veya Arapçalaşmış bazı sözcükler aynı telaffuzla ancak farklı anlamlarla Türkçede yer almaktadır. Anlamlarının değişme nedeni dilsel veya tarihsel faktörlerden ya da Arapçadaki esas anlamlar kontrol edilmeden benimsenen kullanımlardan kaynaklanmaktadır (Bkz. İşler, 1997: 7; <https://sozluk.gov.tr/>). Aşağıdaki tabloda yer alan kelimeler bu türe örnektir.

No	Arapça Kelimeler	Türkçe Yazımı	Türkçedeki Anlamı	Arapçadaki Anlamı
1.	مُسَاعِدَةٌ	Müsaade	İzin, icazet, ruhsat	Yardım ¹
2.	مُحْتَسِمٌ	Muhteşem	Hayranlık uyandıran	İhtişamli elbise giyenen ² (kadınlar için kullanılır.)
3.	مِسَافِرٌ	Misafir	Misafir	Yolcu ³
4.	فَقَطٌ	Fakat	Ancak, ama, lakin	Sadece ⁴
5.	عَيَاشٌ	Ayyaş	İçkiye düşkün, içkici	Ekmek satan, çok yaşayan ⁵
6.	أَبْنَيْقٌ	Enik	Kedi, köpek yavrusu	Güzel, Hayran bırakan, Şık ⁶
7.	إِنْتِظَارٌ	İntizar	Beddua, inkisar	Beklemek ⁷
8.	جَزَاءٌ	Ceza	Ceza, Suç işleyene karşı uygulanan yaptırım	Karşılık (iyi-kötü) ⁸
9.	نَارٌ	Nar	Nar, ateş	Ateş ⁹
10.	وَرَمٌ	Verem	Akciğer hastalığı	Şişkinlik ¹⁰
11.	الْتِفَاتٌ	İltifat	Övgü, güzel söz	Yönelmek, yüz çevirmek. ¹¹
12.	مُهَنْدٌ	Muhannet	Alçak, korkak, namert	Hindistan'da yapılan kılıç ¹²
15.	أَبْطَالٌ	Aptal	Zekâsı pek gelişmemiş	Cesurlar, Üstünler, kahramanlar ¹³
14.	صَرْبَةٌ	Darbe	Vuruş, zor kullanarak hükümeti istifa ettirme	Tokat Vurmak ¹⁴
15.	تَجَاوُزٌ	Tecavüz	Namusuna saldırma,	Sınırdan çıkmak ¹⁵

¹ (Ferâhîdî: 645), (Ezdi 1987: 2/645).

² (Muhtar, 2008: 502).

³ (İbn Manzûr, 1993: 4/368), (Muhtar 2008: 2/1072).

⁴ (Muhtar, 2008: 3/1731).

⁵ (Muhtar, 2008: 2/1584).

⁶ (İbn Fâris, 1986: 105), (Muhtar 2008: 132).

⁷ (Muhtar, 2008: 3/2231).

⁸ (İbn Manzûr, 1993: 2/430), (Muhtar 2008: 334).

⁹ (İbn Sîde, 1996: 3/170), (Muhtar 2008: 3/2303).

¹⁰ (İbn Sîde, 1996: 1/469), (İbn Manzûr 1993: 3/63).

¹¹ (er-Râzî, 1999: 283) (İbn Manzûr 1993: 2/84).

¹² (İbn Manzûr, 1993: 3/438), (Muhtar 2008: 3/237).

¹³ (İbn Sîde, 1996: 1/274), (Firûzâbâdî 2005: 967).

¹⁴ (İbn Sîde, 1996: 2/62), (Andüzi 2000: 9/244).

¹⁵ (İbn Düreyd, 1987: 2/1040), (Muhtar 2008: 421).

Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği

			başkasının hakkına el uzatma		
16.	اِسْتِثْمَارٌ	İstismar	Birinin iyi niyetini kötüye kullanma, sömürme	Parayı çalıştırmak, yatırım ¹⁶	
17.	مَشْرَبٌ	Meşrep	Yaradılış, huy, mizaç	İçme yeri ¹⁷	
18.	سُوءٌ قَصْدٌ	Suikast	Gizlice cana kıymak	Kötü iş için niyetlenmek ¹⁸	

5. ARAPÇA ANLAMLARIYLA AYNI KULLANILAN TÜRKÇE KELİMELEER

Yaşar Avcı'nın Türk Dil Kurumu Sözlüğüne dayalı olarak yaptığı araştırmaya göre, 6463 kelimeyle Arapça Türkçe kelimelerin oluşumuna yardımcı diğer diller arasında ilk sırada yer almıştır (TDK, 2005). Bu sayı, Latin harflerinin sesleri ve fonetikten kaynaklanan farklar dışında Türk dilinin Arap dilinden ne ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Çok sayıda sözcük, iki dilde söyleyiş ve anlam bakımından tutarlı bir şekilde kullanılmaktadır. Daha önce açıklanan söyleyiş ve anlamları farklı olan bazı sözcükler hariç burada tüm ortak sözcüklerden bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple bazı örnekler verilmekle yetinilecektir (Daha bilgi Bkz. Haznevi, 2018; Taher, 2018).

No	Arapça	Türkçe	No	Arapça	Türkçe	No	Arapça	Türkçe
1.	أَخْلَاقٌ	Ahlak	17.	خَرِيْطَةٌ	Harita	33.	مَدْرَسَةٌ	Medrese
2.	تِجَارَةٌ	Ticaret	18.	حَسَّاسٌ	Hassas	34.	مَسْئُوْلٌ	Mesul
3.	عَدَالَةٌ	Adalet	19.	هَوَاءٌ	Hava	35.	نَادِرٌ	Nadir
4.	قَرَارٌ	Karar	20.	هَدِيَّةٌ	Hediye	36.	نَتِيْجَةٌ	Netice
5.	عَائِلَةٌ	Aile	21.	حِسَابٌ	Hesap	37.	رَقْمٌ	Rakam
6.	وَطَنٌ	Vatan	22.	إِفْتِرَاءٌ	İftira	38.	رَسَامٌ	Ressam
7.	عَسْكَرِيٌّ	Askeri	23.	إِعْلَانٌ	İlan	39.	سَاعَةٌ	Saat
8.	عَاشِقٌ	Aşık	24.	إِرَادَةٌ	İrade	40.	دَاخِلٌ	Dahil
9.	آيَةٌ	Ayet	25.	عِصْيَانٌ	İsyan	41.	دَائِمًا	Daima
10.	بَقْلَاوَةٌ	Baklava	26.	قَبِيْلَةٌ	Kabile	42.	دَقِيْقَةٌ	Dakika
11.	بَلَدِيَّةٌ	Belediye	27.	قَهْوَةٌ	Kahve	43.	أَسِيْرٌ	Esir
12.	بُلْبُلٌ	Bülbül	28.	كَيْفِيْلٌ	Kefil	44.	فَقِيْرٌ	Fakir
15.	جَنَازَةٌ	Cenaze	29.	حَقِيْقَةٌ	Hakikat	45.	فَايْدَةٌ	Fayda
14.	جَسُوْرٌ	Cesur	30.	مِهَارَةٌ	Maharet	46.	ذَكِيٌّ	Zeki
15.	غَرِيْبٌ	Garip	31.	صَاحِبٌ	Sahip	47.	وَقْتُتٌ	Vakit
16.	خَبْرٌ	Haber	32.	شِفَاءٌ	Şifa	48.	زَلْزَلَةٌ	Zelzele

Türkçeye lafız ve mana özelliklerini koruyarak giren Arapça kelimelerin genelinin mastar türünden olduğuna işaret etmek gerekmektedir. Arapça mastarlar

¹⁶ (Muhtar, 2008: 372).

¹⁷ (Muhtar, 2008: 2/1182).

¹⁸ (Muhtar, 2008: 3/1820).

Türkçede farklı formlarda kullanılmaktadır. Bazıları isim olarak kullanılmaya devam ederken kimileri de leş lan olmak etmek gibi yardımcı eklerle fiil halini almaktadır. Bununla birlikte kelime kökeni olarak aynı mana korunmaktadır.

SONUÇ

Türk diline, tarihine, bugünkü durumuna gelene kadar geçirdiği aşamalara ve Arap Dili'nin üzerindeki etkisine ışık tuttuktan sonra şu sonuçlara varabiliriz: Arap harfli eski Türkçe Arapçadan yaklaşık % 70 oranında etkilenmiştir, Arapçanın Kur'an-ı Kerim'in dili olması sebebiyle Müslümanlar tarafından öğrenilmesi bir görev kabul edilmiştir. Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisi, 1928'deki "harf devrimi" sonrasında Arapça kelimelerin kullanımının azalması ve Latin harflerinin benimsenmesiyle % 30 civarına düşmüştür. Bununla beraber Türkçeyi etkileyen en önemli yabancı dil olma özelliğini korumaktadır.

Modern Türkçe, 24 farklı dilden kelime almış ve etkilenmiştir. Bu bağlamda 6463 kelime ile Arapça birinci sırada ve 4974 kelime ile Fransızca ikinci sırada gelmiştir. Öte yandan Türkçe üçüncü en çok etkilendiği dil olan Farsçadan 1347 kelime ve etki bakımından sıralamada hemen onu izleyen İngilizceden 583 kelime almıştır. Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerin büyük çoğunluğu "M" harfi ile başlayan sözcüklerdir.

Türkçede "etmek" yardımcı fiiliyle kullanılan kelimelerin neredeyse tamamı Arapça asıllıdır. İki dil arasındaki etkileşim telaffuz ve anlam açısından farklılık göstermiştir. Türkçede aynı söyleyiş ve anlama sahip Arapça kelimeler olduğu gibi orijinal anlamından farklı biçimde kullanılan kelimeler de bulunmaktadır. Türkçede Arapçada olduğu gibi ikillik ve çoğulluk kalıpları bulunmamakta, kelimelerin sonuna "ler-lar" eki ya da çoğul anlamlı bir sıfat ile beraber kullanılarak kelimeler çoğul yapılmaktadır. Türkçeye geçen Arapça kelimelerin bazıları çoğul anlamlı olsa da "ler-lar" eki ile yeniden çoğullaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULAZİZ, Tâhâ (2013). *et-Tatavvuru'l-Hadârî li'l-İ'lâm et-Turkî*. Doktora Tezi. Kahire: Zekâzik Üniversitesi.
- AKAR, Ali (2020). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Ötüken Neşriyat yay.
- AKTAŞ, Osman (2020). "Sözcük ve Tümce Yapıları Bakımından Türkçe ve Arapça Arasındaki Temel Farklılıklar". *Ankara III. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*. (edt. Fulya Köksoy). Ankara: ISPEC Yay, 189-200.
- AKTAŞ, Osman (2019). "Kelime Türetme Örneğinde Fars Dilbilimcilerin Arap Dilbiliminden Etkilenmesi". *TYB AKADEMİ* 9/26, 101-112.
- ANDÜZİ, Ribenhard (2000). *Tekmiletü'l-Me'âcimi'l-Arabîyye* (Çev. Muhammed Selim en-Nuaymi- Cemal el-Hayyat), Bağdat: Kültür ve Medya Bakanlığı.

Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği

- ARPA, Enver (2018). *Şeyhülislam Kemal Paşazade ve Tefsir Anlayışı*, Ankara: Fecr Yay.
- AVCI, Yaşar (2006). *Arapça Kökenli Osmanlıca Sözcükler*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- BARTHOLD, Wilhelm (1996). *Târihu't-Turk fî Asyâ'l-Vustâ* (Çev. Ahmed Saîd Süleyman), Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme yay.
- Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr İbn Sîde, *el-Muhassas*, (Beyrut: Dar İhya et-Turasi'l-Arabî, 1996)
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2019). *Türk Dili Tarihi / Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*, Ankara: Akçağ Yay.
- EZDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Duraid (1987). *Cemheretü'l-luğa* (Thk. Remzi Ba'albeki), Beyrut: Daru'l-İlm lil-Melayyin.
- FERÂHÎDÎ, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn* (Thk. Mehdi el-Mehzumi- İbrahim es-Samrrai), Beyrut: Dar ve Mektebetü'l Hilal.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn b. Ya'kûb (2005). *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut: Müesseset'ü r-Risale.
- HAZNEVÎ, Muhammed Sabır (2018). *Arapça-Türkçe Ortak Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul: Cantaş Yay.
- İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (1987). *Cemheretü'l-luğa* (Thk. Remzi Munir B'alebeki), Beyrut: Daru'l-İlm lil-Melayyin.
- İBN FÂRİS, Ebû'l-Hüseyin Ahmed (1986). *Mücmelü'l-luğa* (Thk. Zuheyir Abdulmihsin Sultan), Beyrut: Müesseset'ü r-Risale.
- İBN FÜNDÜME, Ebû'l-Hasen Dehirüddîn (2004). *Tarihü Beyhak*, Dimaşk: Daru İkrâ.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (1993). *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dar Sadir.
- İŞLER, Emrullah (1997). *Türkçe'de Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- KÂMİL, Muhammed (1896). *Ğâyetü'l-Emânî fî Tafsil Kavâ'idi'l-Lisâni'l-'Usmânî*, İstanbul: Matba'at Kısbar.
- KÂŞGARÎ, Ebû Abdillâh Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed (1914). *Divânü lugâti't-Türk*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- KEHHÂLE, Ömer Ridâ. *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Beyrut: Mektebetü'l-Musennâ.
- KUŞCUZADE, Münir (2013). *Esasiy'atü'l-Lugati't-Türkiyye*, İstanbul: Cantaş Yay.
- MAKDÎŞ, Mahmud (1988). *Nuzhetü'l-Enzâr fî 'Acâibi't-Tevârih ve'l-Ahbâr* (Thk. Ali ez-Zevvârî, Muhammed Mahfûz), Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- MUHTAR, Ahmed (2008). *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra*, Kahire: Âlemi'l Kütüb.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ebû Bekir (1999). *Muhtârü's-Sihâh* (Thk. Yusof eş-Şeyih Muhammed), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- SÂBÂN, Suheyl (2005). *Mu'cemu'l-Elfâzi'l-'Arabîyye fî'l-Luğati't-Turkiyye*, Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye.

- ŞÂMÂN, Mus'ad Suveylim (1994). *Kavâ'idu'l-Luġati't-Turkiyye*, Riyad: Câmi'atu'l-Melik Su'ûd yay.
- TAHER, Usama Mohammed (2018). *Arapça-Türkçe Ortak Kelimeler*, İstanbul: Akdem Yay.
- TURBÂNÎ, Cihâd (2010). *Mietu min 'Uzamâi Ummeti'l-İslâm Ğayyarû Mecnâ't-Târih*, Kahire: Dâru't-Takvâ li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- Türk Dili Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.
- USER, Hatice Şirin (2006). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- YAQOOB, Luay Hatem (2020). *Mim Harfi Üzerinden Bir Dil Fesefesi Denemesi*, İstanbul: Muarrib Yay.

EDEBİYAT İNCELEMELERİNDE “TİP” OKUMALARININ GELENEKSELLEŞMESİ SORUNU VE “FATİH-HARBİYE” KİŞİLERİ

THE TROUBLE OF THE TRADITIONALIZATION OF 'TYPE' READINGS IN LITERATURE REVIEWS AND THE PERSONS OF 'FATİH-HARBIYE'

ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТИПОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ПЕРСОНАЖЕЙ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ И ПЕРСОНЫ РОМАНА “ФАТИХ-ХАРБИЙЕ”

Ayda Ontaç GÜNER*

ÖZ

Edebiyat araştırmalarında özellikle *Fatih-Harbiye* gibi içinde bir tezin savunulduğu iddia edilen romanları inceleme noktasında roman kahramanları genellikle *tip* düzleminde ele alınmış, bu durum adeta gelenek haline getirilmiştir. Fakat *tip*, *karakter* sorunu hususunda meydana gelen gelişmelerin sağladığı imkânlar göz önünde bulundurulduğunda *tip* anlayışının, hem romancının hem de roman kişilerinin değerini tayin etme konusunda zayıf bir noktada durduğu söylenebilir. Edebiyatımızdaki bu sorun çerçevesinde bu çalışmada roman kişileri bağlamında *tip* ve *karakterin* ne anlama geldiği ele alınmış, *tip* okumalarının gelenekselleşmesi sorununun muhtemel nedenleri irdelenmiş, roman kişilerinin hem oluşturulma hem de okunma bağlamında “canlı, değişken, özgür ve açık olma” gibi özellikler taşıması gerekliliğinin önemi vurgulanmıştır. Bunlarla birlikte *tip* ve *karakter* anlayışlarının tarihsel dönüşümleri incelenmiş, “verilmiş” ve “yaşanmış” *tip* düşüncesinden *karaktere* uzanan yolculuğun izleri sürülmüştür. Yazının son bölümlerinde ise edebiyatımızda *tipe* yüklenen olumlu anlamlar sorgulanmış, *tip* anlayışıyla gerçeğcilik ve sosyoloji arasındaki ilişki tartışılmıştır. Yazının genel maksadı, hem *karakter* hem de *tip* olarak düşünölebilecek roman kişilerinin genellikle *tip* üzerinden okunmalarının romanın anlam katmanlarının genişlemesi açısından engel teşkil ettiğini iddia etmektir. Fakat buradan yazının amacının *tip* okumalarını tamamen reddetmek olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. *Tip* de roman türünün bir gerçeğidir. Bu, kabul edilebilir. Asıl sorun, hem *tip* hem *karakter* özellikleri gösterdiği düşünölen bazı roman kişilerinin sadece *tip* üzerinden okunmasıyla onu *karakter* kılan özelliklerin göz ardı edilmesidir. Buna istinaden bu çalışmada genel olarak savunulan teze ilişkin uygulamalı bir örnek olmak üzere hem *tip* hem *karakter* özelliği gösteren *Fatih-Harbiye* roman kişileri *karakter* olarak yeni bir perspektiften değerlendirilmiştir.

* ORCID: [0000-0001-5247-4476](https://orcid.org/0000-0001-5247-4476), Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aydaguner55@gmail.com

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

Anahtar Kelimeler: tip, karakter, yorum, gelenek, dönüşüm, Fatih-Harbiye.

ABSTRACT

At the point of studying novels such as *Fatih-Harbiye* in which a thesis is allegedly advocated in literary research, novel protagonists are often discussed in the *type* plane, which has become a tradition. However, given the possibilities of the developments in terms of *type*, *character* issues, it can be argued that *type* understanding stands at a weak point in determining the value of both novelist and persons of the novel. Within the framework of this issue in our literature, this study discussed what *type* and character mean in the context of novel persons, examined possible reasons for the traditionalization of *type* readings, and emphasized the importance of the need for novel persons to be "vibrant, variable, free and open" in the context of both creation and reading. Historical transformations of *type* and character concepts were studied, traces of the journey from "given" and "lived" *type* thinking to character were traced. The final chapters of the article questioned the positive meanings imposed on the *type* in our literature and discussed the relationship between realism and sociology with *type* understanding. The general purpose of writing is to argue that often reading novels that can be thought of as both character and *type* over just *type* is an obstacle to expanding the novel's layers of meaning. But it should not be concluded that the purpose of writing is to reject *type* readings altogether. *Type* is also a fact of the novel genre. That's acceptable. The main problem is that some novel characters, which are thought to show both *type* and character traits, are read only through *type*, and the features that make them characters are ignored. Accordingly, *Fatih-Harbiye* novel persons who show both *type* and character traits were evaluated from a new perspective as a practical example of the thesis generally defended in this study.

Keywords: Type, Character, Interpretation, Tradition, Transformation, Fatih-Harbiye.

АННОТАЦИЯ

В диссертациях по литературоведении, особенно по исследованию романов, главные герои обычно рассматриваются на уровне персон. Похожая тенденция хорошо просматривается в романе “Фатих-Харбийе”. Однако, при изучении события на пути создания типажей и характеров, выявляется неполная оценка автора романа и персонажей. В нижеследующей статье рассматривается топология и характер персонажей романа, изучаются наиболее вероятные причины типологического исследования, подчеркивается важность при характеристике персонажей романа в контексте таких подходов, как “живые, изменчивые, свободные и открытые”. Наряду с этим рассматриваются исторические трансформации понимания типа и характера, прослеживаются следы перехода от “заданного” и “живого” типового мышления к персонажу. В конце статьи критикуются подходы типологического изучения турецкой литературы и обсуждается взаимосвязь между пониманием типажа, реализма и социологией. Общая цель статьи состоит доказать тот факт, что персоны романа, которые при типологической исследовании рассматриваются как персонажи и типы, представляют собой препятствие с точки зрения обобщения смысловых слоев романа. Однако, не следует делать вывод о том, что цель статьи - полностью отказаться от типологического исследования. Типология это реальность одного из жанров романа и она приемлема. Основная проблема заключается в том, что некоторые новые персонажи, которые, как считается, проявляют в себе как типаж, так и характерные черты, воспринимаются только как “типаж”, а особенности, которые делают их персонажами, игнорируются. Исходя из этого, персонажи романа Фатих-Харбийе, которые демонстрируют как типаж, так и черты характера, были оценены с новой

точки зрения, как персонажи в качестве прикладного примера по отношению выдвинутой в нижеследующей статье теории.

Ключевые слова: тип, персонаж, интерпретация, традиция, трансформация, Фатих-Харбийе.

1. TİP VE KARAKTER NEDİR?

Tip ve *karakter* kavramları her ne kadar başka anlamları karşılamak için kullanılıyor olsalar da bizim bu yazıda temel olarak ele aldığımız *tip*, bulunduğu toplumun izlerini ve özelliklerini temsil etmek üzere oluşturulan ve okunan tek boyutlu roman kişileridir. Zaten *tip*, kelime anlamıyla cins, tür, numune, örnek anlamlarına gelmektedir (Tekin, 2018: 104). *Karakter* ise kendine has birçok özelliği olan çok boyutlu roman kişileri anlamındadır. Eagleton, söz konusu bu kavramların etimolojik kökeniyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Karakter, antik Yunan’da ayırt edilir bir nişan bırakmak için kullanılan kaşe anlamına gelen kelimedenden türemiştir. Sonra bir bireyin imzası da diyebileceğimiz, bireye has bir özellik anlamı kazanmıştır. Karakter, günümüzdeki ‘karakter referansındaki’ gibi, bir insanın nasıl biri olduğunun işareti, resmi, tasviriydi. Ondan da sonra doğrudan insan anlamına gelmeye başlamıştır. Tip kelimesi de karakter kelimesi gibi basılı harf anlamına gelir” (Eagleton, 2019: 58).

Watt, sanatçının insanı ele alışını “tikel” ve “tikel olmayan” (tümel) kavramlarıyla değerlendirir (2007: 20). Tikel, özel isimlere, dolayısıyla *karaktere* denk gelirken; “tikel olmayan” da *tipe* karşılık gelmektedir. Romancı, tikel olanı anlatmak suretiyle insanın derinliklerine yolculuk yapar, tikel olmayan yoluyla da toplumsal olan gündeme getirilir (Sağlık, 2014: 100).

Forster ise, roman kişilerini tasnif ederken *tip* için “yalınkat kişi”, *karakter* için “yuvarlak kişi” ifadelerini kullanır (1985: 108). Roman kişilerini sınıflandırma noktasında bu ayrıma giden Forster, aslında bu kategorileri kesin tanımlayıcı olarak görmez (Mackay, 2019: 117). Çünkü bu kavramlar, özellikle de tarih içinde dönüşen anlamlarıyla birlikte düşünüldüğünde *tip* ile *karakter* arasında kesin bir sınırın çizilebilmesinin aslında tam anlamıyla mümkün olmadığı görülmektedir. İki arasında her ne kadar kesin sınırlar çizilmesi mümkün görünmese de bu durum onları anlam noktasında birbirinden uzaklaştıran bariz farklar taşıdıkları gerçeğini değiştirmez. “Mesela *karakterler* metin içinde ‘değişen’ özellikleriyle ortaya çıkarken, *tip*ler değişmeyen kişiler olarak kalırlar” (Sağlık, 2014: 102).

Mackay *tip* ve *karakteri* “düz/dairesel, ana/ara, şeffaf/ şeffaf olmayan” şeklinde kavramlaştırır (2019: 116). Burada *tip* düz, ana, şeffaf *karakter* ise dairesel, ara ve şeffaf olmayandır. Mackay’ın *karakteri* ifade etmek için kullandığı bu kavramlar, bizi roman kişilerinin canlı, özgür, değişken ve açık özellikte olması gerektiği fikrine götürmektedir. Söz konusu bu kavramlar ise yazımızın kendileriyle aynı başlığı taşıyan bir bölümünde detaylıca ele alınacaktır.

Şaban Sağlık, dünya edebiyatının büyük eserleri olarak kabul edilen romanlarda genellikle yuvarlak kişilerin (*karakterlerin*) bulunduğunu söyleyerek yalınkat kişilerin (*tiplerin*) değil de yuvarlak kişilerin (*karakterlerin*) bulunduğu romanların, sanat ve estetik değer açısından daha fazla önem arz ettiğini ifade eder (Sağlık, 2010: 54). İki arasında *karakterin* terazide daha ağır basmasına neden olan

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

şey, hem oluşturma hem de okunma bağlamında *tip*in sınıfların şematik temsilcileri olarak görülmesinden dolayı anlamı teklîğe indirgeyen olumsuz anlamına ilişkindir.

Sartre da *tip*leri toplumsal sınıfların şematik temsilcileri olarak görmenin, bu kategorileri değişmez birtakım formlara indirgemek olduğu söyleyerek *tip* anlayışının sorunlu taraflarına işaret eder (Aktaran Yavuz, 2005: 44).

Bu makalede bir bölüm olarak da ele alacağımız *tip* ve *karakter*in anlamlarının tarihi dönüşüm seyrine bakıldığında ise *tip*in, bazen edebiyat incelemelerinde *karaktere* yakın bir anlamda da kullanıldığı görülmektedir. Bu, Marksist Macar edebiyat teorisyeni ve eleştiricisi Lukacs’ın *tipe* kazandırmış olduğu bir anlamdır. Bu anlamda *tip*, belli bir sınıf veya grubu temsil etmesinin yanı sıra kendine özgü özellikler de taşıyan kişidir (Aktaran Huyugüzel, 2018: 504).

Lukacs’ın da işaret ettiği üzere bazı roman kişileri hem *tip* hem de *karakter* özelliği gösterebilmektedir. Fakat *tip* anlayışının roman kişilerinin daha rahat okunmasını sağlayan imkânlarıyla da ilişkili olarak hem *tip* hem de *karakter* özelliği gösterebilecek roman kişilerinin edebiyat incelemelerinde daha çok *tip* düzleminde ele alındığı görülmektedir. Örneğin, *Fatih-Harbiye*’de Şinasi’nin Doğu’nun, Macit’in Batı’nın, Neriman’ın da Doğu ile Batı arasında kalan kişi ve kitlelerin temsilcisi olarak *tip* düzleminde ele alınması âdeta gelenekselleşmiştir.

Buradaki temel sorun şudur: *Tip* anlayışının roman kişilerinin daha rahat, tipik okunmasını sağlayan avantajı, roman kişilerinin hem oluşturulma hem de okunma bağlamında özgürlüğünü kısıtlaması bakımından bir açmaza dönüşmektedir. Bu da söz konusu romanın ve roman kişilerinin anlam katmanlarının genişletilmesi önünde bir engel oluşturmaktadır.

2. TİP OKUMALARININ GELENEKSELLEŞMESİ SORUNUNUN NEDENLERİ

Fatih-Harbiye’de olduğu gibi hem *tip* hem de *karakter* özelliği gösterebilen roman kişilerinin *karakter* yönlerinin göz ardı edilip sürekli *tip* düzleminde okunarak bu durumun adeta gelenek hâline getirilmesinin çeşitli sebepleri olabilir. Edebiyat inceleme metodu olarak yorumlama geleneğinin, alışılmışın dışına çıkmak buna yönelik getirilebilecek eleştiriler bağlamında edebiyat araştırmacısının konfor alanını sarsabilir. Ya da *tip*in toplumdaki belirli bir kesimi temsil edebileceğine dair bir düşünce, yapılan araştırmalarda ideolojik kaygıları gün yüzüne çıkarabilir. Sürekli aynı bağlamlarla ele alınmış bir eserin farklı perspektiflerden okunması, esere dair geliştirilen yeni yorumların aşırı olduğu sanrısını oluşturabilir. Bu noktada kabul etmek gerekir ki bu sanrı, metnin metin içi unsurlar bağlamında değerlendirilme hassasiyetinin gözetilmediği durumlarda gerçeğe de dönüşebilir. Yani yorum ve aşırı yorum arasında gerçekten de ince bir çizgi vardır ve bizi aşırı yoruma götürebilecek tehlikelerden koruyacak olan tutarlı yaklaşım ancak kaynağının sınırları metnin içinde olan yorum katmanları oluşturabilmektir. Fakat yorumlamayı metne içkin kaynaklarla sınırlandırmak yapısalcıların metne yüklediği türden bir anlama şeklinde değerlendirilmemelidir.

Yapısalcılar metnin kendi otonomisini kazanması bağlamında edebiyata katkıda bulunmuş olsalar da metin dışı her şeyi yok saydıkları için, metnin tarihinden

koparılmış bağlamsız bir nesneye indirgenmesine sebep olmuşlardır. Bu indirgemeci yaklaşımları, edebiyat yorumlamalarında metnin ulaşılması gereken ideal ve tek bir anlamı olduğu varsayımını kabul etmelerinden kaynaklanır. Oysa metin, mevcut yorumlarını aşarak yeni yorumlama çabasını talep eden bir direnç noktasına sahiptir (Tatar, 2018: 51) ve yorum Gadamer'in de belirttiği üzere metnin anlam ufku ile yorumcunun anlam ufkunun kaynaşmasıdır (2006: 299). Yani yorum, “metnin muhtemel perspektifleri ile yorumcunun daha önce sahip olduğu perspektifler arasında gerçekleşen bir tür oyundur” (Tatar, 2018: 67). Bu bağlamda *tip* okumalarının yorumcunun sahip olduğu perspektifleri pasif kılarak metin ve okur ufkunun oluşturduğu iki uçlu dengeyi sarsan bir eylem olduğu söylenebilir. Çünkü *tip*, hem yazarın söylemek istediklerini ifade etmek için hem de yorumcuların roman kişilerini daha rahat çözümleyebilmek için kullandıkları bir araç hâlini almıştır. Bu araç, ufukların kaynaşmasından uzakta bir yerde daha çok yazarın ve yorumcunun niyetine götürür. Fakat *karakter* gücünü kendi iç dünyasının derinliklerinden alan otonom bir özellik gösterirse kendisi bir amaçtır. *Karakter* okuması kendi derinliğiyle hem metnin hem de okurun ufkunu genişleterek onların kaynaşmasına daha çok zemin hazırlar.

Bazı metin kişilerinin sürekli *tip* düzleminde okunmasının nedenleri ne olursa olsun sonuçta metinlerin “canlı” olma özelliği söz konusudur. “Hareketli metin” anlayışı, her şeyden önce metin pozitivizmine bir karşı çıkışı gösterir (Tatar, 2018: 92). “Hareketli metin” ile yorumcu arasında ise şöyle bir ilişki söz konusudur: “Metin yorumcuyla yönlendirerek değişime uğratarken, yorumcu da metnin kendisine seslenmesine imkân vererek hayat bulmasında rol oynar” (2018: 92). Metin ve okuru karşılıklı olarak dönüştüren bu “hareketlilik, canlılık” anlayışı metnin bir parçası olan *karakterle* de ilgilidir. Çünkü genellikle *karakter* olarak ele alınan roman kişileri, *tip* olarak ele alınan roman kişilerinden metnin farklı perspektiflerden yorumlanması bağlamında daha fazla açılım sağlar.

3. CANLI, DEĞİŞKEN, ÖZGÜR VE AÇIK KARAKTERLER

Chatman, *karakterlerin* “yaşayan insanlar” olmadığını; ancak bunun hiçbir biçimde onların inşa edilmiş taklitler olarak basılı sayfadaki sözcüklerle sınırlı oldukları anlamına gelmediğini ifade eder (2009: 109). Chatman'ın *karakterlerin* “yaşayan insanlar” olmadığını söylemesi onların canlılığıyla değil gerçekliğiyle ilgili bir çıkarım olmakla beraber *karakterlerin* kelimelerle sınırlı olamayacağı vurgusu aslında onların tam olarak canlı, canlı kalabildiği müddetçe özgür, özgür olabildiği için değişken ve tüm bu özellikleriyle açık *karakterler* olmasıyla ilgilidir.

Sartre, roman kişilerinde olması gereken bu özelliklere dikkat çekerek romancılara şunu öğütler: “Roman kişilerinin yaşamalarını mı istiyorsunuz? Özgür olmalarını sağlayın” (Aktaran Gümüş, 1991: 88). Mauriac da roman kişilerinin özgürlüğüne vurgu yaparak *karakterlerin* salt romancının boyunduruğu altında kalmayacak kadar ölçsüz anlam ifade edebilecek güçte olduğunu söyler (2019: 204). Tabi buradaki ölçsüzlük aynı zamanda mantıksal tutarlılıklar sınırları dâhilinde bir sınırsızlığa gönderme yapmaktadır. Aksi hâlde roman kişilerinin daha

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

“özgür” olarak değerlendirilmesinin sağlayacağı imkânlar, yerini böyle bir sınırsızlığın yanlış yorumlanması neticesinde aşırı yorumlara bırakabilir.

Şaban Sağlık da roman kişilerinin bu anlayışta bir özgürlükte olması gerektiğini düşünür, ona göre roman kişilerinin canlılığı ve roman yazarına bağlılığı arasında ters bir orantı vardır: “Hiçbir roman kişisi romancının -adeta- bir kuklası olmamalıdır. Roman kişileri ne kadar canlı kişiler olurlarsa, romancıya o kadar az tabi olurlar” (2010: 53). Roman *karakter*lerinin “canlı”, “özgür” ve “açık” olması özelliğine ilişkin olarak Chatman, yaşayabilir bir *karakter* kuramının açıklığı koruması gerektiğini yani *karakter*leri salt olay örgüsü işlevleri olarak değil, otonom varlıklar olarak ele alması gerektiğini ifade eder (2009: 111). “Böyle bir kuram, seyircinin/okuyucunun hangi ortamda olursa olsun söylem tarafından orijinal yapıda bildirilen ya da örtülü bulguları kullanarak *karakteri* yeniden inşa ettiğini savunmalıdır” (2009: 111).

Yeniden inşa edilen şeyin ne olduğu da şu şekilde açıklanabilir: “*Karakter*lerin neye benzediği sorusunun cevabını yeniden inşa ederiz. Burada “benzemek”, *karakter*lerin kişiliklerinin açık uçlu olduğunu, sonraki spekülasyonlara ve zenginleştirmelere, hayallere ve gözden geçirmeye açık olduğunu ima eder” (Chatman 2009: 111).

Bu açıklık, kişiliğin zihinsel karakteristik özelliklerle sınırlı olmamasıyla ilgilidir (Chatman 2009: 112). Felsefeden psikolojiye dönüldüğünde psikologların genellikle bu kavramı sınırlandırmadığı görülür. O hâlde kurmaca *karakter*ler için de böyle bir sınırlandırmaya gitmenin gereği yoktur (Chatman 2009: 112). Yani aslında roman kişileri *karakter*le bile sınırlı tutulamayacak kadar özgür ve açıktırlar. Yaşayabilir bir *karakter* kuramında “açıklık” fikrinin sağladığı sınırsızlığın temelinde psikanalizin yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkışı tutarlı, bütünlüklü birey fikrine bir tehdit oluşturarak kişinin tutarlılığına ve şeffaflığına olan her türlü inancı eritmesi yatar (Mackay, 2019: 113). “Edebiyatta modernizm de aynı şeyi kurmaca karaktere yapmaktadır” (Mackay, 2019: 113).

Fatih-Harbiye’deki Neriman, Şinasi ve Macit’in genellikle eleştirmenler tarafından *karakter*den ziyade birer *tip* olarak ele alındığını söylemiştik. Roman kişilerine salt bu şekilde yaklaşmak ise bu bölümde hem *karakter*lerde olması hem de *karakter* okumalarında gözetilmesi gereken özellikler olarak vurgulamaya çalıştığımız canlılık, özgürlük, değişkenlik ve açıklığın göz ardı edildiğinin tezahürüdür. Bu bakış açısı, roman kişilerinin iç dünyasına girerek onların derinliklerine yolculuk yapmaya mani olmaktadır. Tabi buradan söz konusu *karakter*lerin kesinlikle toplumsal olanı ifade etmediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Burada asıl eleştiri konusu, *karakter*lerin genellikle toplumsal açıdan bazı kişilerin ya da sınıfların temsili şeklinde görülme eğilimidir. Onların ruhlarının derinliklerine inmeye çalışmak onları tanıma çabasının bir ürünü olmakla birlikte bu çabayı gerekli kılan şey, *karakter*lerin sonsuz olasılıktaki hissiyatlarının farkındalığıdır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*’de “Müslüman Şark, psikolojik tecessüsü pek az tanımıştır. Bazı umumi fikirlerin dışında insan ve insan ruhu onu pek az meşgul etmiştir. Kendisini metodik şekilde derinleştirmeye çalışanlar bulunsa bile, bu bir kültür için umumi bir terbiye mahiyetini alacak şekilde

girememiştir” (2016: 60). diyerek Türk toplumundaki aydınları, yazarları bu farkındalık noksanlığıyla eleştirir. Aslında *tip* ve *karakter* anlayışları bundan sonraki bölümde ele alacağımız üzere tarihi bir dönüşüm içinde olsalar da Ahmet Hamdi Tanpınar’ın bu eleştirisi bugün de karşılığını yitirmiş sayılmaz.

4. *TİP VE KARAKTER ANLAYIŞININ TARİHİ DÖNÜŞÜMÜ*

Hem oluşturulma hem de okunma bağlamında *tip* ve *karakter* anlayışlarının tarihi dönüşümünün seyri aşağı yukarı şu şekilde olmuştur: Geleneksel anlatılarda *type* atfedilen önem, modernizmin “insan”ı merkeze alan tutumundan mütevellit zamanla etkisini yitirerek yerini *karakter* etrafında örülen yaklaşımın yükselişine bırakmıştır. Postmodernizmle birlikte ise insanın gerçeği tanımlamada bir merkez oluşturamayacağı düşüncesinden hareketle kişilerin belirsizliği üzerine kurulu bazen ismi bile olmayan bir *karakter* anlayışının hâkim olması durumu söz konusudur.

Aslında tüm bu tarihi seyir içinde dönüşen kişi anlayışlarının hepsinin kendi içinde imkânları olmakla birlikte sınırlılıkları da vardır. Bizim bu yazımızda temel sorun olarak ele aldığımız *tip* okumalarının gelenekselleşmesi sorunu ise, roman kişilerinin anlamının ve onlara bakış açısının değiştiği tüm bu tarih seyri içinde edebiyat araştırmacılarının roman kişilerini okuma noktasındaki ısrarcı *tip* odaklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Aslında roman kişilerini *tip* düzleminde ele alma eğilimi, temelini Aristoteles’in trajedi kişileri hakkındaki görüşlerinden almaktadır. Aristoteles’e göre kişiler aslında trajedide eyleme hizmet eden ikincil varlıklar olarak iyi ya da kötünün temsili olmak üzere oluşturulmaktadır. Aşkaroğlu’na göre Aristoteles’in bu belirlemesi, kişilik konusunda siyah beyaz arasındaki ayrıma benzer. (2016: 304.) Fakat *karakter* olarak düşünülen roman kişileri “sadece ya tümü ile iyi ya da tümünden kötü olan kişiler değil içinde hem iyi hem de kötü özellikleri barındıran yeni insan tasvirleridir (Aşkaroğlu, 2016: 304).

Daha önce *Fatih-Harbiye*’de Şinasi’nin Doğu’nun, Macit’in Batı’nın, Neriman’ın da Doğu ile Batı arasında kalan kişi ve kitlelerin temsilcisi olarak *tip* düzleminde ele alınmasının adeta bir yorumlama geleneği hâline getirildiğinden, bunun da romanın ve roman kişilerinin açılımı önünde bir engel oluşturduğundan bahsetmiştik. Sonuçta edebiyatın gelişimi bu *tip* engellerin fark edilip aşılması üzere edebiyat eleştirisinin de gelişimini gerektirmektedir. Hatta gelişen edebiyat eleştirisi anlayışı sadece günümüz metinlerini aydınlatmayla sınırlı kalmamalı eski metinlere de uygulanmalıdır. Ancak bu şekilde metinlerin ve metin kişilerinin daha önce de sözünü ettiğimiz üzere canlılığı sağlanabilir.

Aslında Türk edebiyatındaki roman incelemelerinde *karakter* ve *tip* kavramlarının, çoğu zaman farklı, hatta zıt kavramlar gibi görülmesine ve böyle kullanılmasına rağmen birbirleriyle yakından ilişkili olduğu görülür (Huyugüzel, 2018: 260). Bu iki kavram arasındaki ilişki özellikle 1960’lı yıllardan itibaren edebiyat dünyamızda sık sık tartışılmış, bunların kesin sınırlarla birbirinden ayıramayacağı ve bazı kişilerin romanlarda hem bir *tip* hem de *karakter* olarak görüldükleri haklı olarak ileri sürülmüştür (Huyugüzel, 2018: 260).

Hayrettin Orhanoğlu’nun şu fikirleri, roman kişilerinin hem *tip* hem de *karakter* olarak değerlendirilebileceği düşüncesinin zeminini oluşturmaktadır: “Tip,

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

sanatçının belirli bir biçim verme endişesi ile bir vak’aya ya da düşünceye ait nesneleştirme çabası olarak tanımlandığında hiç şüphesiz modernliğin de katkısıyla yeni bir bakış açısıyla ele alınması gereken bir kavramdır. Modernlikle birlikte evrimleşen statüsüyle tip, genelleştirilmiş vasıflarından arındırılarak ayrıntılı ve dolaylı bir ifade olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle tip ve karakter arasındaki ayrım, en kaba ifadesiyle genelleştirilme eğiliminin dereceleri üzerinden yapılagelir. Bir diğer deyişle tiplerle, genelleşen yargılara; karakter ile de bireysel olanın toplumsala dönüşmesine oradan da aynı gibi görünenlerin bir aradalığına atıfta bulunabiliriz” (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2018).

Tip ve karakter anlayışlarının tarihi dönüşümü konusuna geri dönecek olursak Mehmet Tekin’in *tipten karakter* anlayışına geçişin nedenini oluşturan modernizmin “insan”ı merkeze alma durumuyla ilgili yaptığı şu yorumlar oldukça anlamlıdır: “Ağırlığın insan üzerine yoğunlaşması, 18. yüzyıla tesadüf eder. Bu yüzyıl aynı zamanda bireyci düşünme ve felsefenin başlangıç noktasıdır. Bir başka nokta da psikoloji biliminin bu tarihten itibaren kabul görüp gelişmesidir. Ayrıca eğitim alanında birey eksenli bir anlayışın yerleşmesini de hesaba katmak gerekir. Bütün bunlar romanın güçlenmesini sağlayacaktır. Toplumsal ve bilimsel alanlarda elde edilen imkânlar, zamanın güçlü anlatım türü olan romanın ufkunu bir hayli geliştirecektir. Nitekim çok sürmez roman, bu güçle 19. yüzyılın ‘en popüler’ edebi türü olur ve klâsik dönemini idrak ettiği bu yüzyılda zihinlerde derin izler bırakan unutulmaz figürlerini, kahramanlarını yaratır. Bu bağlamda 19. yüzyıl romanı kelimenin tam anlamıyla ‘birey’ eksenli romandır” (2018: 77).

Hasan Boynukara’nın da belirttiği üzere görülüyor ki varlık anlayışı değiştikçe doğal olarak yazarın *karakter* yaratma biçimleri ve nitelikleri de değişmiştir (2017: 198). Bu değişimle ilişkili olarak roman kişilerine bakış açısı ve onları inceleme yöntemlerinin de değişip gelişmesi gerekmektedir.

Bahsettiğimiz değişim modernistlerin mevcut karakter anlayışını sorgulamalarıyla hız kazanır. Eagleton’a göre bazıları bu sorgulamayı edebi kişiliklerin psikolojik karmaşıklıklarını, klasik hâliyle *karakterin* çözünmeye başladığı noktaya kadar yapar (2019: 77). Dolayısıyla insan bilincini akıl almaz ölçüde dolaşık ve incelikli bir şey gibi görmeye başladığımız anda, eleştirmenler tarafından Şinasi gibi sınırları dikkatle çizilmiş roman kişilerini bu çember içinde tutup zapt etmek zorlaşır.

Berna Moran’ın roman kişilerinin postmodern romanlarda bu çember içinde sıkıştırılmadığına, hatta çemberin silikleşmesiyle birlikte kendi varlıklarının da belirsizleşmeye başladığına ilişkin şöyle bir yorumu vardır: “Klasik gerçekçi romanın üç ana öğesi, yani olay örgüsü, *karakter* ve çevre modernist romanda önemlerini yitirirler ve onların yerine ön plana geçen örüntü, simge, imge, ritim ve bakış açısı gibi öğeler olur” (2017: 263). Yazarlar tarafından bu şekilde işlenen *karakterler* eleştirmenler tarafından da bir noktada karşılık bulmuş postmodern roman kişileri çok büyük çoğunlukla *tip* düzleminde ele alınmamıştır. Hatta postmodern romanda “*karakter* de postmodernizmin çelişkili ve belirsiz doğasıyla ilişkili olarak önemli ölçüde değişime uğramakta ve alışlagelmiş karakter özellikleri dâhilinde tanımlanamamaktadır. Postmodern *karakter*, metnin postmodernizmin

ortaya koyduğu ontolojik sorunları yansıttığı bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.” (Dolaykara, 2017: 1000) Aşkaroğlu da, postmodern romanda *karakterin* imge şeklinde bir gerçeklik olarak sunulduğunu belirterek değişen *karakter* anlayışına vurgu yapmaktadır (2020: 342). Postmodern romanda kişiler artık belirsiz doğasıyla tip ya da karakter üzerinden değil bizatihi roman kişileri bağlamında ele alınmaktadır.

Bu yazıda örnek olarak ele alınan temel metin *Fatih-Harbiye* olduğu için edebiyat eleştirmenlerinin bu romanı inceleme noktasında yazarın niyeti temelli tutumları akla bu romanın yazarı olan Peyami Safa’yı getirmektedir. Aslında her ne kadar *karakter* mevzusunu realizm/natüralizm dolayımında ele almış olsa da Peyami Safa da *karakterlerin* dinamik ve hakiki olması gerektiğini düşünür. Ona göre, tiyatro ve roman kahramanlarının şahsiyetleri hakkında eski ve yeni görüş birbirinden çok farklıdır ve şu şekilde bir açıklama yapar: “Eski tiyatro ve romanda, seyirci yahut kari (okuyucu), bu kahramanların her birine karşı muayyen (belirli) bir tek his duyar, ona acır, onu sever, ondan nefret eder veya onunla istihza (alay) eder. (...) Çünkü bu kahramanların ruhlarında bir tek ihtiras hâkimdir ve bizde tek bir duygu uyandırır.(...) Tiyatro ve romanda seciyenin bu eski görünüşü, insanda şahsiyetin devamlı ve tek bir eneden ibaret farz edilmesindedir.(...) Fakat bu görüş, geçen asrın ortalarından sonra değişmeye başlamıştır. Artık roman kahramanları, devamlı ve bir tek ene ile muayyen (determine) ve mürettep roller oynamazlar. Hâkim ihtirasları zaman zaman değişir; ruhlarında “ulvî ve süfli”, deni ilcalar (içtepiler) ve yüksek temâyüller birbirine karışmıştır. Bunlar müellifin (yazarın) mantığından doğma, akli ve statik bir varlık değil, cetlerinden binbir huy tevârüs etmiş, her türlü marazî hareketlere müstaid (yatkın), iyiliğin ve fenalığın her türlüüne kabiliyetli, içinde buldukları hayat şartlarına uyan, o şartlara göre seciyeleri değişen dinamik bir et, kan kemik ve sinir külçesidirler: İnsandırlar. Bunun için, yeni roman, yeni tiyatro kahramanları, eski roman ve tiyatro kahramanlarından daha insandırlar, çünkü daha dinamik daha hakikidirler” (Safa, 1931).

Fatih-Harbiye’yi yazdığı aynı yılda bunları söyleyen Peyami Safa’nın roman kişileri hakkındaki bu yorumlarının Şinasi, Neriman, Macit ve Faiz Bey’in bizim savunduğumuz üzere sadece *tip* düzleminde değil *karakter* olarak da düşünülmesi gerektiğine dair önemli imalar içerdiği söylenebilir. Sonuçta kendisinin de roman kişilerinde olması gereken özellikler olarak sıraladığı “daha dinamik ve daha hakiki” olma durumunu sağlayan, biraz da onlara bakış açısıyla ilgili bir şeydir.

Tip-karakter anlayışındaki dönüşüm, daha önce de belirttiğimiz üzere yorumlama geleneğinin farklılaşp gelişmesini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada özellikle vurgulanması gereken şey ise şudur: Roman kişilerine bakış açısı bağlamında oluşan yeni yaklaşım biçimlerinin uygulanma alanı sadece günümüz metinleriyle sınırlı tutulmamalıdır. Çünkü yeni perspektifler, geçmişteki metinlere dair sürekli aynı anlam doğrultusunda üretilen yorumların dışına çıkabilme noktasında bize yeni bir rota oluşturabilir.

Bundan sonraki bölümde ise yine roman kişileri anlayışının dönüşümüyle ilintili olarak *tipin* yerini *karakter* anlayışına nasıl bıraktığı “verilmiş” ve “yaşanmış” *tip* kavramlarıyla açıklanacaktır.

5. “VERİLMİŞ” ve “YAŞANMIŞ” TİPTEN KARAKTERE DOĞRU

Hilmi Yavuz, *tipe* dayalı romanın ne olduğu sorusunu açmak için *tipin* ‘verilmiş’ ya da ‘yaşanmış’lığına ilişkin bir ayırım getirerek, sorunun kuramsal bağlamını belirlemeye çalışır (2005: 33). “Bir *tipin* ‘verilmiş’ olması, belirli insan yönsemesinin en son kertesine vardırıılarak anlatılmasıdır. Yani *tipin*, karakteristik insansal konumunun daha başından verilmiş olması, onun bireysel tarihini ‘verilmiş’ kılar” (2005: 33). Örneğin *Fatih-Harbiye*’de toplumun Batı etkisi altında kalarak yozlaşmaya başladığı zaman diliminde Doğu ve doğrunun yanında olma durumunu hiç şaşmadan en son kertesine kadar götüren Şinasi, yorumcular tarafından ‘verilmiş’ bir *tip* olduğu düşünülerek ele alınmaktadır. Yani sanki Şinasi, Doğu tarafgirliğine halel getirecek ufacak bir şey yapsa Şinasi olmaktan çıkacak, başka biri olacaktır.

Tipin ‘yaşanmış’ bir bireysel tarihe dayandırılması ise belirli bir insansal yönsemeyi son kertesine kadar yaşayacağını önceden verilmemiş olmasıdır” (Yavuz, 2005: 33). Bu bağlamda ‘yaşanmış’ *tipin* gerçek yaşamdaki kadar değişik, şaşırtıcı ve çizgisel olmayan bir sahilik taşıdığı söylenebilir (Yavuz, 2005: 34).

‘Verilmiş’ *tip* algısı, Hilmi Yavuz’un da işaret ettiği üzere insanı değişmez, dural (statik) bir öze belirlemek, onu (insanı), yapılan bir nesneye (Sartre’nin verdiği örnekle, mektup açmaya yarayan bir bıçağa) indirgemek anlamına gelmektedir (2005: 35). Bu bağlamda *tipin* özünü, bu doğrultuda bir karakteristiğe indirgemek, onu sahilikten uzaklaştırmaktadır (Yavuz, 2005: 35). O yüzden *Fatih-Harbiye* romanında kitabın başından sonuna kadar nasıl davranacağı tahmin edildiği düşünülen, şimdiye kadar köşeleri keskin bir şekilde yorumlanmış Şinasi’nin yanında Neriman’ın önceden belirlenemez hâlleri onu çok daha sahil ve canlı bir karakter yapmaktadır.

Fakat bu noktada şuraya dikkat çekilmelidir. Yazar tarafından ‘verilmiş’ *tip* olarak tasarlanan bir roman kişinin hiç mi yorumcular tarafından doldurulabilecek boşlukları söz konusu değildir? Yazar tarafından yaratılan bu ‘verilmiş’ *tip* algısının edebiyat yorum geleneğinde de daha çok yazar temelli algılanışı, ‘verilmiş’ *tip* olarak düşünülen roman kişilerinin -varsa -boşluklarının doldurulabilmesi ve sahicî taraflarının fark edilmesi ihtimalinin önüne çekilen bir set değil midir? Bu anlamda Neriman’la kıyaslandığında daha çok ‘verilmiş’ *tip* olarak düşünülebilecek Şinasi’nin bile ‘yaşanmış’ *tip* hatta bir adım daha öteye taşırsak *karakter* olarak düşünülebilecek çelişkili taraflarının olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Farklı olasılıklara açık bu idrakin varlığı, edebiyat yorum geleneğindeki yeniliklere kapalı kökleşmelerinin önüne geçebilmek için elzemdir.

Hilmi Yavuz, Batı romanında ‘verilmiş’ *tipten*, ‘yaşanmış’ *tipe* geçişin önemli olduğunu ve bu geçişlerin, felsefe düşüncesinde görülen dönüşümlerle doğrudan bağıntılı olduğunu söyler ve şu şekilde bir açıklama yapar: “Bu dönüşüm, *tip* sorununu örneğin Andre Gide’de ikili bir düzlemde somutlaştırır. Andre Gide’de tipler, Balzac’ta gözlemediğimiz ölçüde çizgisel ‘verilmiş’ tipler değildir. Gide Bergson’la birlikte aldığı dönemeçtedir. Gide’de ‘verilmiş’ tipler (*Dar Kapı*’daki

Alissa) kadar ‘yaşanmış’ tipler (*Vatikan’ın Zindanları*’nda Lafcadio) gözlemlenir. Lafcadio’nun özgürlüğünü kanıtlamak için giriştiği nedensiz edimler (*actes gratuits*), onu ‘verilmiş’ değil, ‘yaşanmış’ bir tip kılar. Bu dönüşüm, tiplene açısından Sartre’da düğümlenir: Sartre’da ‘tip’ sorunu, bütün bütüne ortadan kalkmıştır. Çünkü Sartre, insanın kendi özünü sürekli yeniden kurduğunu düşünmektedir ve bu sürekli değişim içinde ‘verilmiş’ tip şöyle dursun, ‘yaşanmış’ tip bile söz konusu olamaz. Sartre’nin romanlarının *tiplerden* değil, *karakterlerden* oluşması da buna bağlıdır” (2005: 38).

Görülüyor ki roman kişilerinin yazar tarafından yaratılma tarihinde “*tip*” algısının kendi içindeki dönüşümü aynı zamanda roman kişilerinin yorumlanma tarihinin de dönüşmesine katkıda bulunmuş ve *tipin* roman kişilerini hem oluşturma hem de yorumlama bağlamında bazı noktalarda yetersiz kaldığı düşüncesi giderek yaygınlaşmıştır.

Fakat *tip*, *karakter* sorununun yaşamış olduğu gelişmelerin sağladığı imkânlardan edebiyat incelemelerinde yeterince faydalanılmamış olacak ki daha önce de belirtildiği üzere hem *tip* hem de *karakter* olarak değerlendirilebilecek roman kişileri *Fatih-Harbiye*’de olduğu gibi ısrarla *tip* düzleminde ele alınmış ve bu durum gelenekselleşmiştir.

Gürsel Aytaç, çağdaş Batı romanının geçirdiği evreleri, bugünkü romanın yeniliklerini, anlatım tekniğini ve kurgu özelliklerini bilen, bunları başarıyla uygulayan yazarlarımız olduğu hâlde, eleştirmenlerimizin çoğunun o bilgilerden habersiz olduğunu belirterek çağdaş romanı 19. yüzyıl roman ölçütleriyle değerlendirme durumunda olduklarını söyler (2016: 12). Hatta eleştirisinin dozunu bir miktar daha artırarak bir romanın başarısını hâlâ yalnızca *tiplerin canlandırılışında* gören eleştirmenlerimiz olduğunu ifade eder (Aytaç, 2016: 12). Hâl böyleyken çağdaş romanlar şöyle dursun 1931 yılında yayımlanan *Fatih-Harbiye*’nin *tip* anlayışının olumlanması içgüdüleriyle sürekli *tip* üzerinden okunuyor olması şartırcı olmaktan uzaklaşmış görünmektedir.

6. TİP OLUMLAMALARI

Romanda olumlu *tip* olarak idealize edilen kişilere önem verip onları yüceltmemiz aslında bizim kendi tarihimiz, bakış açımız, kimliğimizle ilgilidir. Örneğin kişileri “hodgam” (bencil) ve “diğergam” (empati duygusuna sahip) olmak üzere ikiye ayıran Ömer Seyfettin, *tiplerin* “diğergam” olduklarına inanır ve *tip* kavramı için “enmuzeç” kelimesini kullanır (2001: 393).

Mehmet Kaplan da *tipleri* anlatırken, onların muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ettiğini ifade eder (1985: 5). Bu sebeple iyi ve güçlü bir *tipin* oluşturulma zemininde toplumsal kaygıların yattığı söylenebilir.

Aslında toplumsal bir kaygıyla “olumlu *tip*” yaratma ihtiyacının kökeni Aristoteles’e kadar uzanır. Aristoteles’e göre *karakterlerde* olması gereken birinci özellik ahlak bakımından iyi olmalarıdır (2019: 55).

Fakat roman kişileri sadece iyi olanı değil kötü olanı da temsil edebilirler. Hatta roman bazen “olumlu kişiler / olumsuz kişiler” diye de tasnif edilir. Ama “bu tasnif, yalınkat kişilerle (*tiplerle*) dolu romanlar için geçerlidir. Romana sanat dışı

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

işlevler yükleyen romancılar, belirli bir mesajı iletmek için, o mesajı temsil eden “olumlu kişilerin yanında, söz konusu mesaja muhalif kişilere de yer vermek zorundadır” (Sağlık, 2010: 54).

Görüldüğü üzere “olumsuz *tip*”in oluşturulma amacı bile “olumlu *tip*”lerin daha çok parlatılması amacıyladır. Söz gelimi *Fatih-Harbiye*, *tip* düzleminde okunduğu için Macit’in yanlış Batılılaşmış züppe tavırlarının, “olumlu bir *tip*” olarak değerlendirilen Şinasi’nin daha fazla yüceltilmesine olanak sağladığı söylenebilir. Buradaki sorunlu taraf ise kişilerin iyi-kötü, olumlu-olumsuz, doğru-yanlış gibi kesin sınırlarla ayrılabilceği tasavvurudur. Bir insanın ya da roman kişisinin her zaman doğru ve haklı olduğunu kim iddia edebilir?

Bununla ilgili Chatman şunları ifade etmektedir: “Davranışların ve hatta alışkanlıkların’ bir karakteristik özellikle tutarsızlık gösterebileceği gözlemi ve bununla ilişkili olarak, verili bir kişilikte doğası gereği birbirleriyle çatışan karakteristik özelliklerin bulunabilmesi, modern karakter kuramı için kesinlikle yaşamsal özelliklerdir” (2009: 114).

Fatih-Harbiye’deki Faiz Bey’in düşünce şekli ve yaşantı tarzına bakılırsa kızı Neriman’la Şinasi’nin evlenmeden önce bu kadar yakın ilişki içinde olmalarına müsamaha göstermesi, insanlarda olduğu gibi roman kişilerinde de davranışların tutarsızlıklar gösterebileceğinin somut bir tezahürüdür.

Olabilecek bu çelişkiler bağlamında Şaban Sağlık’ın da belirttiği üzere roman kişileri hakkında bugün gelinen nokta, bu kişilerin idealize edilmesi (olumlu kahraman), yalınkat kişiler, yuvarlak kişiler gibi yaklaşımları aşmıştır (2010: 55). “Modern roman artık kişinin iç dünyasına yönelmiş olup, insanın nasıl olduğunu değil, nasıl yaşayacağını sorgulamaya başlamıştır” (2010: 55). Bireylerin iç dünyasına yönelmek ise onların “biricik” ve “benzersiz” olduğu düşüncesini oluşturmuştur.

Fakat bireylere *tip* roller vermek, onları benzersizleştirmek değil, belli kategorilere oturtmaktır (Eagleton, 2019: 64). Eagleton bireylerin benzersiz olduğunu düşünmenin hoşumuza gittiğini ancak bu durumun herkes için geçerliyse hepimizin bu niteliği yani benzersizliği paylaştığını ifade ederek bu durumdan şöyle bir sonuç çıkarır: “Herkes özeldir, yani hiç kimse özel değildir. Oysa insanlar yalnızca bir noktaya kadar olağan dışıdırlar. Her ne kadar postmodernler bunu kabul etmeye gönülsüz olsa da, temel de birbirinden o kadar da farklı değildir. Yalnızca insan olmamızdan ötürü bile çok farklı ortak noktamız var” (2019: 64). Eagleton’ın bu yaklaşımın elbette kabul edilebilir bir tarafı vardır. Zaten bu yazının amacı *tip* okumaların hepsini eleştirerek *tip* kavramını tamamıyla reddetmek değildir. Eleştirilen asıl şey hem *tip* hem de *karakter* özelliği gösterebilecek roman kişilerinin *Fatih-Harbiye* romanında olduğu üzere genellikle *tip* düşüncesi etrafında ele alınmasıyla *karakter* düşüncesinin göz ardı edilmesi aradaki dengenin sağlanamamasıdır.

Bu gibi dengesizliklerin oluşturduğu etkiyle diyebiliriz ki *tip* merkezli anlayışın birey’i öteleyen tavırlarının aşırılığı, modernleri ve postmodernleri bireyin biricik’liği noktasında aşırı hassasiyete itmiştir. Yani iki anlayış da birbirlerinde gördükleri sorunlu taraflardan kaçınmak daha sorunlu bir hâl almışlardır. Fakat yine

de modern ve postmodernler tarafından hem insan hem de roman kişileri bağlamında bireyin “benzersiz” ve “biricik” olma durumunun bazı noktalarda hiçe sayılması ihtimâlinin kaygısının güdülmesi çok da yersiz sayılmaz. Çünkü, yalnızca insan olmamızdan ötürü bile çok farklı ortak noktamızın olması, hem insanın hem de roman kişinin “benzersiz” ve “biricik” olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

7. TİP ANLAYIŞIYLA GERÇEKÇİLİK VE SOSYOLOJİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Roman kişilerini Kundera gibi “gerçek bir varlığın taklidi olarak değil; düşsel bir varlık ve deneysel bir ben” (1989: 43) olarak görenler olsa da onları gerçekliğe daha yakın bir bağlamda ele alanlar da vardır. Özellikle, “*tip* kendi dışında bir şeyi temsil eden yani, roman dünyasının dışında kalan, dış dünyada mevcut bir kavramı ya da bir insan türünü temsil eden roman kişisi” (Moran, 1982: 95) olarak tasavvur edildiği için *tip* anlayışı bu bağlamda kurgu ile gerçek arasındaki farkın giderek belirsizleşmesine daha çok zemin hazırlar. Bu durum da romanın edebi bir tür olmasının göz ardı edilerek sosyolojik bir metinmiş gibi muamele görmesine neden olur.

Eagleton da romanın sosyolojik bir metin gibi muamele görmesine ilişkin olarak şunu söyler: “Bir oyunun ya da romanın “edebiliğini” göz ardı etmenin en yaygın yollarından biri, karakterlerini gerçek insanlarmış gibi ele almaktır” (2019: 55).

Roman kişilerini gerçek insan bağlamında düşünmenin bu şekilde sorunlu tarafları olsa da aslında *tip* de roman türünün bir gerçeğidir. Romancı, onunla toplumsal sorunları irdeleme imkânı elde eder. “Toplumsal problemlerin yoğunlaştığı dönemlerde, romancıların, toplumu ilgilendiren bazı konulara ilgi duydukları, sosyo/kültürel çözümlere gittikleri bilinen bir husustur. Bu durumda romancı, topluma dönük görüş ve önerilerini sunmak için ‘tezli roman’ denilen roman türünü kaleme alır” (Tekin, 2018: 109).

Hatta Murat Belge bu düşünceyle paralel bir şekilde *tip* yaratma ile “gerçekçilik” kaygısı arasında bağ kurarak başlangıcında Türk romancısının *karakterden önce tip* yaratmasının tarihi zorunluluk olduğuna inanır (1994: 17).

O hâlde Hilmi Yavuz’un da belirttiği üzere *tip*, gerçekçi yazının tarihselliğini içeren bir kategori, roman metnini tarihe, somut tarihe eklemleyen bir dolayımıdır; gerçekçi roman ancak, ürettiği *tip*lerle tarihsellik edinebilmektedir (2005: 39).

Fakat romana ve roman kişilerine bakış açısı günümüzde farklı bir hâl almış, “tezli roman” düşüncesi popülaritesini yitirmiştir. Mehmet Tekin bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde açıklar: “Bugün roman düne göre, daha doğal bir karakter arz ediyor ve bugün, adeta bir kader gibi borçlandığı bazı disiplinlerden (tarihten-sosyolojiden vs.) uzaklaşıyor; daha edebî ve daha biçimsel bir görünüm kazanıyor. Böyle bir roman anlayışında tipin yeri olabilir mi?.. Sanmıyoruz...(...) Bir tipin etrafında örülen dünyayı araştırmak, inceleyip eleştirmek, okuyucunun formasyonu açısından, tarihe bakış noktasından yararlı olabilir. Aynı durumun roman sanatına katkısı tartışılır. Romanın ‘tip’e kapı açması, kendisinin ihtiyacı dışında

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

gerçekleşmiş bir uygulamadır. Güzel ve değerli roman, psikolojik derinliği olan birey eksenli romandır. En azından bugünün romanı için bu böyledir. Zira bugünün romanı kendi hayatını yaşayan, bir kelimeyle kendi olan insanın peşindedir. Oysa ‘tip’ ‘kendi hayatını yaşamaya fırsat bulamayan kişidir’ ve o, konumu itibarıyla “benzerlerinin temsilciğini üstlenen” daha doğrusu romancı tarafından böyle bir temsilciliğe koşulan kişidir” (Tekin, 2018: 112).

Biz de bu görüşlere katılmakla birlikte şunu özellikle vurgulamak istiyoruz: Romancılar tarafından temsilciliğe koşulan *tiplerin* bile ana mekânı aslında kurgusal bir tür olan romandır. Biz de romanın kurgusal bir tür olmasına dayanarak şunu iddia edebiliriz: Salt bugünkü romanların değil *Fatih-Harbiye* gibi daha önceki zaman dilimlerinde yazılmış roman kişileri de sadece tek boyutlu değerlendirilmemeli, onlara yaşama hakkı tanınmalıdır.

8. FATİH-HARBİYE’NİN YAŞAYAN KİŞİLERİ

8.1. Neriman’a Yeni Bir Bakış

Neriman’ın genel olarak içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmayan tavırları vardır. Kendi yaptığı şeyleri, içinde olduğu çevreyi, Şinasi’yi sorgulamakta, gerçekte neyi sevip istediğine dair cevaplar aramaktadır: “Öf... Bu elimdeki ut da sinirime dokunuyor, kıracağım geliyor. Şunu Şamlı’ya bırakalım. Bunu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetişmiyormuş gibi üstelik bir de Darülelhan! Şu alaturka musikiyi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri. Babam şark terbiyesi almış. Ney çalar, akrabam öyle... Fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin biçimine bak ,hele bu torbası?.. Yirmi gündür elime almıyorum, bugün mecbur oldum. Bırakacağım musibeti... Darülelhan'dan da çıkacağım, yahut alafranga kısmına gireceğim” (Safa, 2019: 79).

Neriman gerçekte neyi sevip istediğini aradığı sırada kendisini bu sorgulamalara ittiği düşünülebilecek yakın çevresine dair ne varsa onlara karşı olumsuz bir tavır takınmaktadır ve kendi çevresiyle kıyaslama yaptığı diğer tarafı bu sebepten mütevellit yüceltme temayülündedir: “Adım başına aşçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek. Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkanlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. Her camekan çiçek gibi. En adi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor. Sonra halkı da bambaşka. Dönüp bakmazlar. Yürümesini giyinmesini bilirler. Her şeyi bilirler canım... O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi, tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış. Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık... Ne imiş? Kemence çalarmış. Böyle elini parçalayan sazı parçalamalı. Hiç telin kenarına tırnak sürtülen saz görülmüş müdür? Her işimiz acayip, nefret ediyorum” (28). “Allah aşkına bak! dedi, yol üstünde mezarlık olur mu? Koskoca cadde... Ortasında mezarlık... Mezarlar arasında yaşıyoruz” (29).

Hilmi Yavuz, *Alafrangalığın Tarihi*'nde modernlik ve gelenek ilişkisini sorgularken modernizme dair şöyle bir yorum yapar: “Eskiye dair olan ne varsa tümünü, ‘cehalet’ kabul eden *a priori* bir kuşatma! Modernizm, bu *a priori*

kuşatmanın iktidar olmasıdır” (76). *Fatih-Harbiye* yazarın niyetine indirgenerek okunduğu vakit Neriman’ın *a priori* bir kuşatma altında olduğu için yakın çevresindeki şeylere dair düşmanca bir tavır takındığı yorumu yapılabilir. Ancak Neriman’ın yaşadığı çevreye karşı kin beslemesini sadece Batı hayranlığına ve aşağılık kompleksine bağlamak olayın sadece bir bakış açısına göre ele alındığının bir göstergesidir. Neriman’ın, babası ve Şinasi’den gördüğünü hissettiği psikolojik baskıyla toplum baskısı birleşince onu sıkıştırıp içinde kendisini baskı altına alan her şeye karşı kin uyandırıyor gibi de düşünülebilir. “...derin bir kinle babasını görmek istemiyordu” (70).

Neriman, kendisini sevdiğini iddia eden babası ve Şinasi’ye rağmen sevgisiz kaldığını hissetmektedir. Böyle hissetmesinin asıl sebebi sevgisizlikten ziyade koşullu sevmektir. Çünkü Faiz Bey de Şinasi’de Neriman’ı ancak kendi düşünceleri doğrultusunda hareket ettiğinde onaylayıp kabul etmektedirler. Neriman’ın yer yer babasının kendisini sevdiğine dair şüphe içinde kalması da kendisine beslenen sevginin koşullu olmasına bağlanabilir. Faiz Bey’in kızına yaptığı fedakârlıklar ona ağır gelmekte kızını hodgamlıkla, maymun iştahlılıkla suçlamaktadır, biraz da aralarındaki nesil çatışmasından olsa gerek kızıyla empati kurmakta güçlük çekmektedir.

Neriman’ın babasına ve Şinasi’ye yalan söyleyerek otomobille eve döndüğü gece yarısında hissettiklerine bakılacak olursa onun arzularının peşinde giderken ne gibi korkuları yaşamaya göze aldığına dair bir fikir sahibi olunabilir: “Evin kapısına gelince komşuların pencerelerine baktı. Kalbi o kadar şiddetli çarpıyordu ki, bu ses bütün mahalleyi uyandıracakmış gibi ürktü ve elini göğsüne götürdü” (18). Fakat Neriman; arzularının peşinde giderken gösterdiği cesareti, arzularının bedeli olan sancılarla yüzleşme noktasında gösteremez. “Neriman ertesi gün geç uyandı ve yatağın içinde saatlerce kaldı. Evin her günkü hayatına başlamak cesaretini kendinde bulamıyordu” (20).

Neriman’ın bir gece öncesinde orada olmak için birçok şeyi göze aldığı mekânın, bir gün sonra kafasında dolaşan bir uğultuya dönüşmesinin birçok nedeni olabilir. Bu durum, Neriman’ın kendi özünü bulma çabası yolunda küçük bir aydınlanmanın işareti olarak da değerlendirilebilir, Neriman’ın yaşadığı toplumsal ve psikolojik baskının Neriman’ı arzularını bastırmaya zorlamasıyla onda bu aldattıcı hislerin açığa çıkması olarak da değerlendirilebilir: “Maksim salonu gözünün önüne geliyor. Kuytu köşelerde renkli abajurlar. Sarışın bir kadın başı. Bir zil sesi, çığlıklar ve sıçrayışlar, alkış, damakta acı bir köpük lezzeti, parlak, sarı bir etek, bir zenci sesiyle daima karışarak hafızaya musallat olan fokstrot nağmesi ve kulağının içinde mütemadi çalan bir cazbant...” (20). Nitekim Neriman’ın arzuları, korkularına galip gelemediği için de Neriman içinde bulunduğu topluma ve Şinasi’ye geri dönmüş olabilir: “Bütün bu korku, onda, zevkin ve sevincin uyuşturduğu azapları galeyana getiriyor ve evvelce kendi kendine karşı mazur gördüğü bütün cürümler, şimdi, korkunun pertavsızı altında, birer cinayet kadar gözünde büyüyordu... Hep Şinasi’nin vakur ve muzdarip yüzünü hatırladı. Büyük bir utançla başı yastığın çukuru batıyordu. İstirabın verdiği intibah zamanlarında, kendi kendini aldatmak, başkalarını kandırmak kadar basit değildir ve insan kendi içindeki adaletten ürkmeye

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

başlar. Neriman çektiği bu azapların bir gece evvelki zevkin bedeli olduğunu da hissediyordu” (23).

Neriman baloya gitmek için babasının gözüne girmeye çalışarak düşündüğünden farklı tavırlar sergilemektedir, bu noktada Neriman biraz siyasi biraz da ikiyüzlüdür. Bu da Neriman’ın isteklerine ulaşabilmek için kendi kişilik özelliklerinden feragat edebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Neriman buhran anlarında kendine acıma temayülündedir. Hak ettiği yaşamın kendisine sunulmadığını düşünür. Ona istediği hayatın sunulmaması bunun müsebbiblerinin eleştirilmesini (onun gözünde) haklı kılmaktadır: “Gülter suyu getirirken, Neriman biraz evvel babası için duyduğu merhameti şimdi kendisi için hissediyordu. Orada (Köprü’nün öbür tarafında) genç kızlar böyle mi yaşıyor, bir genç kız böyle mi yaşar?” (43).

Neriman kendini sıkışmış hissettiği anlarda ara ara sara nöbetleri geçirmektedir. Neriman’ın geçirdiği sinir harbine, bir babasından baloya gitmek için onun gözüne girip izin koparabilmek maksadıyla mutfak işlerine karıştığı zaman bir Şinasi’yle yüzleştiği zaman bir de Feritlerin evde herkesin onu eleştirme amacıyla toplandığını düşündüğü zaman yer verilmiştir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir ki Neriman kendini savunma konusunda henüz güçlü bir karakter değildir. Kendini köşeye sıkışmış hissettiğinde -ki genel olarak kendi çevresinde yaşadığı his budur- bastırıldığı tüm duygularının toplu istilasına uğrar. Onun bu hastalıklı durumunda kendi zaafiyetinin etkisi olduğu kadar çevresindeki en yakın insanların baskıcı tutumlarının da etkisi vardır: “Neriman’ın rengi uçmuştu. Titremeye başladı. Gülter, küçük hanımın tehlikeli asabiyetini bildiği için acele ediyordu. Küpün kapağı devrildi, maşrapa yuvarlandı ve mutfak karıştı. Neriman bayılacak gibiydi. Kaç kere sinirden bayıldığı için korkmaya başladı... Sonradan gelen doktoru, fennin bütün vasıtalarını aciz bırakan şiddetli buhranlardan biri ki, titremeler, katılmalar, küçük muvakkat felçler, hıçkırıklar, kahkahalar, kendini oraya buraya atmalar, nefes tıkanıklıkları, boğulmalar ihtilaçlar gibi... hayvanı varlığın bütün sefaletini ilan eden en korkunç arazi gösterdi ve nihayet hastayı tam bir hüzal haline düşürdü” (71).

Neriman, bazen Şinasi’yi beğenmezken bazen de Şinasi’nin karşısında aşağılık kompleksine kapılmaktadır. Neriman’ın Şinasi’nin karşısında kendini küçük görmesi, ona bazen yanlı anlaticı bazen Şinasi bazen de babası tarafından atfedilen düşünce ve fikir yoksunluğunun Neriman’a bir öz güvensizlik ibaresi olarak geri dönmesiyle ilişkilendirilebilir: “Yalnız bu ses, bu eda, bu kelimesiz ve gayet büyük manalardan mürekkep ses, beyninin soğumuş hücreleri içinde akisler yapıyordu. Bu düşman tesirini o kadar beğendi ve kıskandı ki, aynı silahla karşılık vermek istiyordu; fakat kendinde bu kuvvetin zerresini bulamadı” (70). “Kendi kendini hapsetmeye muktedir bir adamın tesirini yapan Şinasi, bir hükümdardan daha kuvvetli görünüyordu” (86).

Neriman, kuzenlerinden dinlediği Rus kızının hikâyesinden o kadar etkilenir ki adeta ‘bovarist’ bir tavırla olayları kendi yaşamış gibi tasavvur eder. Ve Neriman’ın zayıf mizacının getirdiği duygusallıkla değişim korkusuna yenik düştüğü söylenebilir. Neriman’ın yadırganmayacağı, hor görülmeceği ancak ‘alaturka’ olabilirse kabul görüp hakir görülmeceği düşüncesiyle geleneğine geri

döndüğü düşüncesine kim mani olabilir? Neriman'ın Fatih'e geri dönüşünü şimdiye kadar 'özünü bularak kendi arzusuyla geleneğe dönme' şeklinde okuyanlar, Neriman'ın daha önce çatıştığı değerlerle -o değerlerle ilgili eleştirilerinde hiçbir değişiklik olmaksızın- uzlaşma içine girmesinin tuhaflığını sorgulamalıdır. Öyle ki daha önce ud'undan nefret eden Neriman'ın bir anda sazına karşı hürmet göstererek sazı için daha önceden düşündüklerine dair utanç duyması (123) mantıklı bir zemine oturtulmamıştır. Bu durumu sadece Neriman'ın kişilik özelliklerine bağlayarak romanda da Ferit karakterinin bir sözü olan "Medeniyet kadının gözlerine hitap eder o yüzden udu değil de piyanoyu seviyorlar, şekilciliklerinden vazgeçtikleri takdirde hakiki değerleri görebilirler" (113) tezine bağlamak ise eseri sadece Doğu-Batı karşıtlığı merkezli ele alanlar için bambaşka bir tehlike doğurur. Şinasi ve bulunduğu çevrenin sadece Doğu'nun temsilcisi olduğu düşünülerek olaya yaklaşmak, bu noktada Doğu'nun kadına verdiği değeri ve ona yüklediği anlamı sorgulatacaktır. Üstelik kitapta Neriman'ın büyükannesi tarif edilirken büyükannenin kitaplara olan düşkünlüğünün; ev süpüren, dikiş diken, tertipli ev kadını tiplemesinden sonra zikredilmesiyle kadın için önceliğin ne olması gerektiğinin bilinçli olarak verildiği düşüncesi ve 'kadının ne derece yaratıcı olduğunun' (113) tartışmaya açılması itibarıyla bu sorgulamayı haklı çıkaracak detaylar da bulunacaktır. Yanlış Batılılaşmanın sadece 'kadının bakış açısının yanlışlığına' indirgenmesi birer tip olarak tasavvur edilen karakterlerin temsil ettiği düşünülen toplulukla tam anlamıyla paralellik göstermediği görülecektir.

8.2. Şinasi'ye Yeni Bir Bakış

Şinasi'nin bazı olayları şahsi algılayarak aşırı alınganlık göstermesi üstelik de işi bütün Darülelhan kızlarının kendisinden hoşlanmadığı fikrine kadar götürerek genelleştirmesi, onun duygusal, hassas biraz da kompleksli biri olduğunun remizleri olarak değerlendirilebilir: "Zaaf anlarında, insanın can sıkıcı bir vakıayı tahsis edemeyerek umumileştirmesi ve bir felaketi aynı seri içindeki bütün menfi ihtimallere teşmil ederek hepsini hakikat gibi görmesi yüzünden Şinasi de, Neriman'ın arkadaşı tarafından davet edilememesinin hususî sebeplerini araştıramıyor, bütün Darülelhan kızlarının kendisinden hoşlanmadığını zannetmeye kadar varıyordu" (10).

Şinasi'nin, Neriman'ın yalan söylediğini bile bile ona bu durumu açamamasında onun sorunlarıyla yüzleşmekten korkan biri olduğunun etkisi olduğu söylenebilir, o bazen sessizliğiyle bir şeyler anlatma çabası içindedir. "Şinasi, bu meselede de, sükülarnı zırh olarak kullandı ve müdafaalarıyla taarruz etti. Arada bir yeis anları geçiriyordu" (90). "Son zamanlarda bütün bu farklara dikkat eden Şinasi, aramak yorgunluğuna karışan gizli bir korku ile her hadiseyi ayrı ayrı eşelemekten çekinmişti" (12).

Şinasi'nin tahayyül gücü yüksek biri olmasına karşın bunları gerçekleştirmek için gereken cesareti her zaman gösterememesi gururlu olmasıyla ilişkilendirilebileceği gibi biraz da çekingen olmasıyla da ilişkilendirilebilir: "Şimdi de biraz evvel tramvaya atlayışı gözünün önüne geliyor. Hatta bunun arkasından gayri hakikî bir takım sahneler tahayyül ediyor: Kendisi de Neriman'ın arkasından

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

tramvaya atlıyor. Beyoğlu'na çıkıyor, onun girdiği bir pastacı dükkanında, arkada bir yere oturuyor, kendini gizliyor, randevu dakikasına kadar bekliyor, ve...” (13).

Şinasi'nin Neriman'daki değişikliklere olumsuz anlam yüklemesi onun yanlış Batılılaşanların eleştirisini yapan Şark yanlısı bir tip olmasıyla ilişkilendirilebileceği gibi onun değişimden korkan yeniliklere kapalı bir birey olmasıyla da ilişkilendirilebilir: “Siyah saten gömlekli, siyah başörtülü kız. O vakit böyle koşmazdı. Liseden çıkar ve Süleymaniye'nin köşesinde görünürdü. Kolunda çantası, başı önüne eğilmiş, gözlerinde korku ve dudaklarında tebessüm, Şinasi'nin yaklaştığını görünce korkusu giden ve sevinci artan gözleriyle yere bakar, hafifçe kızarırdı. Sonra yan yana, hiç konuşmadan, epey yürürler ve buluşmanın ilk zevkini bu sükût içinde daha çok hissederlerdi” (14). “Niçin, sen artık dünkü sen değilsin? Niçin, biz bugün ikimiz de kıymetli bir şey kaybetmiş gibiyiz? Niçin bugünün düne benzemiyor? Niçin dünkü gibi rahat adımlar atamıyorsun? Niçin böyle oldun?” (69).

Şinasi'nin Neriman adına Faiz Bey'e yalan söylemesi, onun Neriman'ın kendisine beslemesini arzu ettiği aşkın devamına dair hala umut içinde olduğunu gösterebileceği gibi savunuculuğunu yaptığı düşünce tarzından yer yer ödün verebileceği bir zaaf içinde olduğunu da ifade edebilir. “Darülelhan'dan beraber çıktık. O Fahriyelere gitti. Ben ayrıldım. Galiba biraz saz yapacaklar. Demek Fahriye onu gece de alıkoydu. Şinasi, Faiz Bey'in ne derece inandığını anlamak için ona bakmaya cesaret edemiyordu” (16).

Şinasi'nin ve Neriman'ın bir itriyat mağazasının camekanını önünde durduktan sonra Şinasi'nin “Bu camekanlar kim bilir kaç Türk kızını baştan çıkardı ve çıkaracak!” (31) yorumundan yola çıkılarak onun biraz da tutuculuk konusunda yer yer aşırıya kaçtığı söylenebilir. Kendisi softa olmadığını söylese de bu durum, Neriman'da gördüğü ve eleştirisini yaptığı şekilciliğin kendi karakterinde farklı türde vücut bulmuş hali gibi okunabilir. Ayrıca Şinasi'nin bu kendinden emin aşırı eleştirel tavrı, kendi doğruluğuna olan inancının kibir düzeyine yaklaşma tehlikesinde olduğunu da bir sinyali gibidir.

Şinasi'nin zaafını belli etmekten hoşlanmaması, insanlara zayıf görünme korkusu yaşamasıyla ilişkilendirilebilir: “Fena geçmiş günler. Şinasi o vakit yorgun, bitik bir halde eve girer, kaçır gibi hızlı yürür, derin ve çok mahrem kederini gizlemek için kimsenin yüzüne bakmaz, hâlbuki zaafını bu haliyle daha çok ifşa eder, belki bunu bilmez, belki de iyi bildiği için büsbütün kederlenir, hızla merdivenleri çıkar ve odasına çekilir, o akşam yemek yemezdi” (34).

Şinasi genel olarak kendine güvenen hatta bazen üstten bakan biri olmasına rağmen öz eleştirilerini bazen kendine haksızlık etme noktasına vardırırdığı söylenebilir. Şinasi'nin yanlış fark etmedeki feraseti kendi yanlışlarına karşı da işler: “Nihayet, muvaffak olamayacağımı anlayarak geriye döndü. Fakat aczini anlayınca birdenbire isyan etti. Hayatının bütün felaketleri, bazan bir torbayı bile yerinden kaldıramayacak kadar iradesiz olmasından geliyordu. Parasını idare edemeyişi, diş ağrıları, kıyafetini ihmal edişi, başkalarına ve kendine verdiği sözlerini tutamayışı, yapılmayan vaidlerin kendine ve başkalarına karşı utancı, hep yarıda kalmış nice tasavvurlar” (35).

Şinasi'nin her daim haklı olmayı arzulayan bir tarafı var gibi düşünülebilir. Sorun çözmekten ziyade sanki kendi içinde haklı olmanın övüncünü yaşamaktadır: “Daima "pasif dövüşüp yenmesini isteyen bir mizacı vardı” (89). “O, Neriman'ın cevap vermekte gecikmesinden mağrur gibiydi. Öne doğru eğilmiş başı derece derece kalkıyordu ve sanki gururuyla aynı seviyede yükseliyordu” (69).

Pasif, içe dönük ve genelde sessiz olan Şinasi'nin dertlerinden güç alıp beslendiği bir tarafı var gibi görülebilir (Büyükkavas Kuran, 2018: 220) . “Böyle içi şişlikçe ve delindikçe daha kuvvetlendiğini hissediyordu; hatta bu kuvveti dağıtması korkusuyla eline saz almak istemiyor, başkalarının bu halini anlamasını arzu etmekten vazgeçebiliyordu. Ve başı hafif sallanıyordu ve şiddetli bir hayatıyla yanıyordu” (91).

Ferit'in evinde toplandıkları gün Neriman'ın sinir nöbeti geçirdikten hemen sonra Neriman içerdeki odada dinlenirken Şinasi'nin içerde kemeçesini akort etmeyle uğraşması onun Neriman'a sevgisizliğiyle de ilişkilendirilebilir, kayıtsızlığıyla da, Neriman'a içten içe hala kızgın olmasıyla da...

8.3. Faiz Bey'e Yeni Bir Bakış

Neriman'ın babası Faiz Bey; Mesnevi okuyan, ney üfleyen, Şinasi'yle Şark edebiyatından ve musikisinden sohbet etmekten haz alan bir adamdır. Kızı Neriman'la aralarında kuşak çatışması yaşarlarken kızıyla aynı kuşaktan olan Şinasi'yle çok iyi anlaşılır. Hatta kızı Neriman'la Şinasi'nin yakınlaşmasına zemin hazırlayan da bir nevi Faiz Bey'dir. Bu durum kitapta ikisinin fitrat olarak birbirine benzemesine bağlanmıştır: “Faiz Bey'le Şinasi arasında mizaç benzeyişleri pek çoktu: İkisi de, şiddetli his fevranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen insanlar. Başkalarının tecessüsünü hissettikçe kapanan ruhları içinde mahsur ve bunun azabını ve şerefini duydukları için vakur ve muzdarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait birçok şeyleri, Şinasi alaturka musikiyi, Faiz Bey tasavvufi edebiyatı çok seviyorlardı. Sık temaslarla, birbirlerinin malûmat ve ihtisaslarını mübadele ettiler” (55).

Neriman'un Doğu ve Batı'ya dair düşüncelerini babası Faiz Bey'le paylaştığı gecenin sabahı Faiz Bey kızına karşı pek de empatik bir tavırla yaklaşmamaktadır. Genel tavrına uymayan bir şekilde Neriman'ı alaya alarak ona “Bonjur Matmazel” (52) diyerek selam verdikten sonra pek de hoş hava yaratmayan soğuk şakasını ısrarla sürdürür. Bu şakalar Neriman'ın ruhunu baskılayan onu ezen bir balyoza dönüşür. Faiz Bey; kızına haddini bildirme peşinde midir, kızını terbiye etme derdinde midir, tartışılır: "Soğuk şaka!" diye söylendi. Babasının şefkatten ziyade kinle ve tahakküm hırsıyla karışık bütün fena istihzalarını müphem bir suretle hatırlayarak öfkeleni. Odaya döndüğü vakit, Faiz Bey esaslı unsurunu muhafaza ederek bu şakayı evire çevire tekrarladı ve kızının fani yeniliklere, gülünç asriliğe karşı zaafını hicveden Fransızca kelimeler ve yarı dili dönmediği için, yarı da istihza ile bilhassa bozduğu için yayvan bir şive alan ecnebi tabirler söylüyordu” (52).

Faiz Bey'in düşünce şekli ve yaşantı tarzına bakılırsa kızı Neriman'la Şinasi'nin evlenmeden önce bu kadar yakın ilişki içinde olmalarına müsamaha göstermesi romanı sadece Doğu-Batı karşıtlığı çerçevesinde inceleyenler için bir

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

çelişki üretmektedir. Öte yandan bu durum, Faiz Bey’in kişiliğindeki bir ilginçlik olarak da yorumlanabilir. Sonuçta insan da birçok çelişkiyi içinde barındırılan girift bir bilmedir: “Azami derecede müsamahakâr davranmıştı. Şinasi ile Neriman, adeta gece gündüz beraber yaşadılar. Akşamları Darülfünun’dan çıkan Şinasi, liseden çıkan Neriman’la buluşuyor ve geziyorlardı. Hemen her gece Şinasi Faiz Bey’e uğruyordu. Bunların içinde uzun ve tatlı kış geceleri vardı. Neriman da ut öğreniyor ve beraber saz yapıyorlardı. Birçok geceler Faiz Bey ve Gülter yatıyor, onları baş başa bırakıyorlardı. Neriman, bu meşru dekor içerisinde Şinasi’ye her manasıyla bağlandı ve ona her şeyini verdi. Bunlar hem iki kardeşe, hem karı kocaya benziyorlardı. Ve iki kardeşi, iki sevgiliyi, iki zevç zevceyi birbirine bağlayan bütün duyguları hissetmeye başladılar. Mahallede doktorun tavsiyeleri üzerine geciken nikahları bekleniyordu. En mutaassıplar bile, onların bu sevişmelerini biraz tabii ve ahenkdar buluyorlardı, bu nikahın gecikmesine rağmen bile hiç kimse aleyhlerinde bir dedikodu yapmadı. Zamanın çirkin şekillerine intibak etmeyen Şinasi’nin sessizliği ve tabiiliği, ona semtin muhabbetini kazandırmıştı” (56).

Faiz Bey ve Neriman ara ara birbirlerinin sevgilerinden şüphe etmektedirler. Hayatta birbirinden daha başka yakınları olmayan bu iki kişinin birbirlerinin sevgilerini sorgulamaları ikisini de başka türden yalnızlıklara iter: “Burada kızının arzusuna uzak duruyordu; burada tıpkı kızı gibi, eksiksiz ve tam Neriman gibi, hissedemiyordu, o halde onu anlamıyordu, o halde onu her şeyi kabul eden tam bir aşkla sevmiyordu” (85). “O da kızının kendisine karşı sevgisinden şüphe ediyordu; o da, hodgam bir evladın aç iştiaklarını fedakârlıklarıyla doyurmanın azabını çekiyor ve mes’uliyetini kızına atfediyordu” (85).

Faiz Bey, Neriman’daki farklılıkları tehlikeli bulmaya başladığı vakit Şinasi’ye kızıyla bir an önce evlenmesi teklifinde bulunduğu görülmektedir. Buradan Faiz Bey’in kızına dair üretebileceği başka bir çözümü olmadığı fikri çıkarılabilir. Şinasi de Neriman’a dair tüm soru işaretlerine rağmen biraz geçmişte yaşadıklarından, biraz Faiz Bey’e saygısından ve biraz da toplum baskısından dolayı bu teklifi kabul eder. Kendi evliliğine dair karar verilen ortamda olmayan tek kişi ise Neriman’dır: “Oğlum! dedi, geç kalıyoruz ve korkarım ki, bunun daha fena akıbetlerini göreceğiz. Yarından tezi yok, bu meseleyi meşru bir surette halledelim. Şinasi cevap vermedi, yalnız başıyla bu karara itaat etti. Fakat, ikisi de, birbirlerine söylemedikleri bir endişe içinde idiler. Şinasi, Neriman’ın odasına doğru başını çevirdi, baktı; Faiz Bey de onu taklit etti; endişe oradan geliyordu, Neriman’ın bu kararı kabul etmesi lazımdı” (73).

8.4. Macit’e Yeni Bir Bakış

Romanda, Batı’yı temsil etme amacıyla oluşturulduğu düşünülen Macit karakteri hakkında pek de fazla bir bilgi verilmemiştir. Verilen bilgiler de Neriman’ın Macit’e bakış açısı ışığındadır. Yani romandaki kurgu, okurun Macit’i Neriman’ın gözünden tanınmasını olanaklı kılmıştır. Romanın başlarında ellerinin, tırnaklarının temizliğine (28) dikkat çekilerek Neriman tarafından yüceltilen Macit, Neriman’ın Rus kızının hikâyesini dinlemesinin ardından yine Neriman tarafından samimiyetsizlikle suçlanmıştır: “Bir gün, Macit’le aralarında geçen bir münakaşayı

hatırladı. Neriman samimiyeti müdafaa etmişti, Macit bu fikirde olmadığını söylüyordu.-Samimî olamayız, hiç kimse tam bir surette samimî olamaz; en samimî insanlar kimlerdir, bilir misiniz? Vahşiler!” (106). Belki de bu suçlama Neriman’ın arzularından vazgeçebilmesi açısından elzemdır. Macit; sabittir değişmemiştir, değişen şey onu yargılayan gözdür. Aslında Macit’in Neriman’la, belki diğer kadınlarla görüşmesi ve balolara katılması dışında hayatının merkezinde neler yapıp ettiğine dair pek bir bilgi olmaması ona dair yapılabilecek yorumların ucunu açar. Macit, nasıl biridir? Macit, eğlenmeyi seven, nefesine düşkün biridir. Bu, belli. Ama Batı’yı temsil etmek için oluşturulmuş olması onun bütün özelliklerinin olumsuz olmasını mı gerektirir, tartışılır. Ruhunun derinliklerinde hangi zaafları barındırır, en çok neleri sever, nelerden hoşlanmaz, onu en çok ne korkutur, ne kadar güvenilebilir, aşka inanır mı, annesiyle arası nasıldır, bilinmez. Buna dair sayısız ihtimal vardır. Bu ihtimaller farklı okurların zihninde farklı şekillerde kurgulanabilir. Ve bu kurgular roman yazarının tasavvur ettiği ve yorumcular tarafından da bu tasavvur eşliğinde algılandığı üzere Şınası’nın kişisel özellikleriyle taban tabana zıt olmak zorunda değildir. Bunu bize ürettiği boşluklarla bizatihi romanın kendisi söylemektedir.

SONUÇ

Edebiyatımızda *Fatih-Harbiye*’de olduğu gibi hem *tip* hem de *karakter* özelliği gösterdiği düşünülebilecek roman kişilerini okuma yönteminin genellikle *tip* anlayışının etrafında şekillenmesinin çeşitli nedenleri olsa da bu durum, hem roman kişilerinin özgürlüğü hem romanın açılımı hem de edebiyat eleştiri tarihinin gelişimi önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.

Çünkü sadece *tip* üzerinden okunan roman kişileri, sınırları keskin hatlarla çizili, özgür ve değişken olmayan dolayısıyla da canlılığını yitirerek tek bir anlamın kuyusunda sürüklenen bir figür hâline gelmişlerdir. Oysaki roman kişilerinin temsil ettiği düşünülen *tip* le uyuşmayan, kendi içinde boşlukları olan tarafları mutlaka vardır. Bu boşluklar, romanın anlam katmanlarının genişlemesine imkân sağlayan zemini oluşturması bakımından kurgusal metin ve kişilerin aslında kendi gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES. (2019). *Poetika* (26. b.). (İ. Tunalı, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AŞKAROĞLU, V. (2016, Mart). Romanlarda Kişilik Kurgusu: Kuramsal Bir Karşılaştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 301-319.
- AŞKAROĞLU, V. (2020). Postmodern Roman ve Yeni Dünya Tasarımı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(46), 338-353.
- AYTAÇ, G. (2016). *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler* (4. baskı b.). Ankara: Doğubatu Yayınları.
- BELGE, M. (1994). *Edebiyat Üzerine Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BOYNUKARA, H. (2017). Karakter ve Tip. *Hece Türk Romanı Özel Sayısı, Cilt 1*, 195-211.
- BÜYÜKKAVAS Kuran, Ş. (2018). *Peyami Safa'nın İnsanları*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- CHATMAN, S. (2009). *Öykü ve Söylem*. (Ö. Yaren, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.

Edebiyat İncelemelerinde “Tip” Okumalarının Gelenekselleşmesi Sorunu...

- DOLAYKARA, P. (2017). Characterization In Postmodern Novel: Analysis Of John Fowles' Mantissa In The Context Of Postmodern Character. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, 57(2), 1000-1019.
- EAGLETON, T. (2019). *Edebiyat Nasıl Okunur* (4. b.). (E. Ersavcı, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- FORSTER, E. M. (1985). *Roman Sanatı*. (Ü. Aytür, Çev.) İstanbul: Adam Yayınları.
- GADAMER, H. G. (2006). *Truth and Method*. (J. Weinsheimer-D. Marshall, Çev.) Continuum Publishing.
- GÜMÜŞ, S. (1991). *Roman Kitabı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- HUYUGÜZEL, Ö. F. (2018). *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAPLAN, M. (1985). *Türk Edebiyatı Üzerine 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KUNDERA, M. (1989). *Roman Sanatı*. (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- MACKAY, M. (2019). *Roman Nedir?* (F. Akdoğan Özdemir, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- MAURIAC, F. (2019, Mayıs). Romancı ve Kişileri. *Türk Dili Roman Özel Sayısı*(154-159), 201-206.
- MORAN, B. (1982, Ekim). Roman Tip Olgusu ve Tipin İşlevi. *Yazko Edebiyat*(24).
- MORAN, B. (2017). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2* (21. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAFA, P. (1931, Haziran). Tiyatro ve Romanda Kahramanların Şahsiyetleri. *Resimli Şark*(6).
- SAFA, P. (2019). *Fatih Harbiye* (79. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SAĞLIK, Ş. (2010). *Popüler Roman-Estetik Roman*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAĞLIK, Ş. (2014). *Hikâye/Anlatı/Yorum*. Ankara: Hece Yayınları.
- SEYFETTİN, Ö. (2001). *Makaleler 1*. (H. Argünşah, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2016). *Edebiyat Üzerine Makaleler* (11. b.). (Z. Kerman, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TATAR, B. (2018). *3 Derste Hermenötik*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- TEKİN, M. (2018). *Roman Sanatı* (16. b.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- WATT, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- YAVUZ, H. (2005). *Yazın, Dil ve Sanat* (3. b.). İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- YAVUZ, H. (2010). *Alafrangalığın Tarihi* (2. b.). İstanbul: Timaş Yayınları.

İnternet Kaynakçası

<https://hayrettinorhanoglu.wordpress.com/2018/10/24/anlatilarda-tip-ve-karakter/> (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2018)

MEVCUT PAZARLARDA YENİ ÜRÜN LANSMAN STRATEJİLERİ: TÜRKİYE TÜKETİCİ ELEKTRONİĞİ PAZARINDA VAKA ÇALIŞMASI

NOVEL PRODUCT LAUNCH STRATEGIES IN CURRENT MARKETS: CASE STUDY IN THE CONSUMER ELECTRONICS MARKET OF TURKEY

СТРАТЕГИИ ОТПУСКА НОВЫХ ПРОДУКТОВ НА СУЩЕСТВУЮЩИХ РЫНКАХ: ПРИМЕР ТУРЕЦКОГО РЫНКА БЫТОВОЙ ЭЛЕКТРОНИКИ

Kutay MUTDOĞAN*

ÖZ

Firmalar açısından günümüz iş dünyasında en değerli kavramların başında müşteri odaklılık gelmektedir. Merkeze konan, günümüz tüketici ve müşterilerin sürekli yenilik beklentisi içinde olmaları, çok hızlı değişen rekabet koşulları, çok hızlı gelişen teknolojik üretim imkanları, ve yine çok hızlı gelişen teknolojik iletişim imkanları gibi nedenler yüzünden firmalar için düzenli olarak yeni ürün(ler) pazara sürmek ve mevcut portföylerini genişletmek kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu çalışma; Türkiye tüketici elektroniği pazarında yenilikçi bir yaklaşım ile pazara, firmanın kendisine, ve hatta tüm sektöre göre yeni olabilecek üç ürünle, literatürde yer alan hem ürün hem de firma bakış açılarıyla alternatif lansman stratejileri uygulamış ve bu uygulamaları kapsamlı bir pazar araştırma verilerine göre düzenlemiş bir firmanın yaşamış olduğu tüm süreçleri, ilgili literatür çalışmaları ile birlikte açıklayan bir vaka çalışması incelemesidir.

Çalışmada, öncelikle literatürde yeni ürün kavramı tanımları incelenmiş olup daha sonra yeni ürünün firma ve müşteri bakış açılarına göre farklılıkları ve kesiştiği alanlar yine literatürde yer alan çalışmalar ışığında incelenmiştir. İncelemenin devamında, araştırmaya da konu olan, firmaların yeni ürünler geliştirirken deneyimledikleri süreçler ve yine kurguladıkları stratejiler, geçmişte akademiye yapılmış incelemeler ile birlikte analiz edilecektir. Araştırmanın son bölümünde, bir vaka çalışması olarak, ABC Enerji firmasının 'giyilebilir solar enerjili tüketici elektroniği' pazarında lansmanını yapacağı yeni ürün grubunda planladığı ve uygulamasını başlattığı stratejiler, geçmişte tanımlanmış olan farklı modeller ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici elektroniği pazarı, yeni ürün, pazar araştırma, marka lansman stratejileri, marka genişletme stratejisi.

---

* ORCID: [0000-0002-7357-027X](https://orcid.org/0000-0002-7357-027X), MADİ Digital Agro Food Co. kmutdogan@gmail.com

ABSTRACT

In terms of firms, customer centricity is among the most valuable concepts in today's business world. It has become inevitable for companies to regularly drive new product(s) to market and expand their existing portfolios due to reasons such as the continued prospects for innovation of today's consumers and clients who are focused on, the changing competitive conditions, the technological production opportunities and the technological communication opportunities which are evolving very quickly. This study implemented alternative launch strategies with both product and company perspectives included in the literature, with three products that may be new to the market, the firm itself, and even the entire industry with an innovative approach in the Turkish consumer electronics market, and it is a case study review that explains all the processes experienced by a company that has organized these applications according to a comprehensive market research data, together with the relevant literature studies.

The study investigated the definitions of new product concepts primarily in literature, and then explored the differences and intersections of the new product based on firm and customer perspectives. In the later stages of the study, the processes that firms experience when developing new products, which are also the subject of the research, and the strategies they also fictionalize, will be analyzed in conjunction with reviews conducted in academia in the past. In the final part of the research, as a case study, the strategies that ABC Energy planned and initiated its implementation in the new product line that the firm will launch in the wearable solar-powered consumer electronics market will be sought to be explained by different models that have been identified in the past.

Keywords: Consumer electronics market, new product, market research, brand launch strategies, brand expansion strategy.

АННОТАЦИЯ

Для компаний одной из самых ценных концепций в современном деловом мире является ориентация на клиента. Следует указывать, что сегодняшние потребители и заказчики находятся в постоянном ожидании инноваций. Быстро меняются условия конкуренции, развиваются технологические возможности, технологические коммуникации, находятся в центре внимания. Тем самым, компании могут регулярно запускать новые продукты на рынок и представить их с расширенным портфолио. В нижеследующей статье исследуется инновационный подход на турецком рынке к бытовой электронике с тремя продуктами, которые считаются новыми для рынка, для самой компании и даже для всего сектора. Она была реализована альтернативной стратегией. В этом случае, компания систематизировала эти инновации на основе данных всестороннего исследования рынка. В обзоре практического примера объясняются все процессы, в которых участвовала компания, а также расталкивается соответствующая литература.

В ходе исследования, во-первых, были изучены определения концепции нового продукта, а затем различия и пересечения нового продукта в зависимости от точки зрения компании и клиента в соответствии с разными исследованиями. Обзор вышеуказанного процесса, с которыми компании сталкиваются при разработке новых продуктов и стратегии, которые также являются предметом исследования, производится совместно с соответствующими исследованиями.

Ключевые слова: рынок бытовой электроники, новый продукт, исследование рынка, стратегии запуска бренда, стратегия расширения бренда.

1. Giriş

Bu araştırma; yeni ürün pazara sürmek ile ilgili süreçleri inceleyen ve bunu Türkiye tüketici elektroniği pazarında yaşanmış bir vaka çalışması ile ortaya koymaya çalışan; süreç, sonuç ve yansımaları da pazarlama fonksiyonu ile birlikte irdeleyen bir çalışmadır. Araştırma, üç bölümden oluşmaktadır; birinci bölüm konu ile ilgili literatürde farklı bakış açılarıyla yer almış çalışmalara odaklanırken, ikinci bölüm araştırmaya konu olan vaka çalışmasını tüm detaylarıyla ele almakta olup, üçüncü bölümde ise hem ABC firmasının tecrübe ettiği sürecin iş sonuçları hem de araştırmının akademik alandaki anlamı, araştırmının güçlü yanları ve gelecekteki olası araştırmalar için önerilerden bahsediliyor olacaktır.

Araştırmanın ilk bölümünde, öncelikle gelişen iş dünyası ve yükselen teknolojik imkanlar neticesinde firmalar açısından yeni ürünleri pazara sunmak için duyulan gereksinimden bahsedilecektir. Bu gereksinim doğrultusunda, firmaların müşteri ihtiyaçlarını hem fonksiyonel hem de duygusal olarak analiz etme zorunluluğu açıklanacaktır. Daha sonra, yeni ürün tanımı kapsamında; yeni ve ürün kavramları literatürde yer alan bazı araştırmalar doğrultusunda açıklanacak, devamında ise bu kez bu araştırmının da merkezinde yer alan 'yeni ürün' kavramı bir bütün olarak literatür tanımlamaları ile birlikte incelenecektir. Tanımları verilen yeni ürün kavramının, herhangi bir pazarda başarıyla lanse edilebilmesi ve devam eden süreçte yine başarıyla tutundurulması için gereken koşullara yer veren araştırmalardan bahsedilecektir.

Araştırmanın devamında literatürde yer alan farklı yeni ürün tanımları, ürün tipleri açısından incelenecek ve gerçek ürün, taklit ürün ve genişletilmiş ürün kavramları tüm yönleriyle birlikte akademik olarak yapılan tanımlar ışığında yansıtılmaya çalışılacaktır. Daha sonra, bu kez firmaların stratejik yapılanması bakımından yeni ürün kavramı incelenecek ve tüm pazarlara göre; bölgesel ya da lansman yapılan pazara göre; veya firmaya göre yeni ürün kavramları ayrı ayrı incelenecek ve literatür tanımları ortaya koyulacaktır.

Araştırmanın ilk bölümünün son kısmında; firmaların yeni ürün çıkarırlarken geliştirebilecekleri stratejilerin organizasyonel ve çevresel koşullara göre nasıl şekillendiğini ve hangi süreçlerin ortaya çıkabileceği anlatılmaya çalışılacaktır. Öncelikle, firmaların kendi iç organizasyonel kapasitelerine göre, müşteriye de denklemin içine katmak suretiyle, yeni ürün lanse edebilmek için seçebilecekleri pazar hedef, teknoloji hedef, ve fonksiyonlar arası stratejiler incelenecektir. Devamında ise yine firmaların yeni ürün lansman süreçlerinde bu kez çevre koşullarına odaklanarak ve özellikle rekabet unsurları dikkate alınarak seçilebilecek olan reaktif ve proaktif firma stratejileri, literatürde yeralan detaylarıyla birlikte açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, araştırmaya konu olan vaka çalışması tüm ayrıntılarıyla anlatılacaktır. Bu bölümün birinci kısmında; yeni ürünlerinin lansmanını yapan firmanın geniş çaplı tanıtımı yapılacaktır. Firmanın faaliyet alanları, yeni ürünleri hangi motivasyonlar ile pazara sürmek istedikleri, organizasyonun potansiyel ve becerileri ve bu anlamda yeni ürün ile uzun vadede ortaya konmuş hedeflerinden bahsedilecektir. Devamında, firmanın lanse etmeyi düşündüğü yeni ürünleri üretmeden önce yapmış olduğu ilk pazar

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

araştırmalarından, ve ilgili pazar araştırmalarından nasıl çıktılar alındığına dikkat çekilecektir. Yeni ürünler için, üretilmeden önce yapılan pazar araştırmalarının değer ve anlamından, literatürde yer alan tanımlarla birlikte bahsedilecektir. Yine firmanın, ürünlerin lansmanından önce tecrübe ettiği süreçlerden, farklı departman ve fonksiyonların birbirlerine entegre süreçlerdeki rollerinden ve yine ürünün lansman aşamasında bu rollerin etkilerinden bahsediliyor olacaktır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise hem yeni ürün lansmanı yapan firmanın, geçirdiği süreçlerin ardından bulunduğu pazarda elde ettiği somut sonuçlardan bahsedilecek hem de yapılan bu araştırmanın, akademisyen ve profesyoneller açısından olası katkıları ve gelecek çalışmalar için yapılmasında fayda görülen ilgili diğer konu başlıkları tavsiye edilecektir.

2. PAZARLAMA FONKSİYONU İÇERİSİNDE YENİ ÜRÜN KAVRAMI İLE İLGİLİ İNCELEMELER

2.1. Yeni Ürün Kavramı

Günümüzde çok hızlı bir biçimde küreselleşen Dünya ve önemli ölçüde artan rekabet ortamı, firmalara, sürekli esnek ve yeni uygulamaları hayata geçirme zorunluluğu getirmektedir. Düzenli olarak güncellenen tüketici ihtiyaçlarına uyum sağlayabilmek adına firmalar düzenli olarak altyapı, teknoloji ve Ar-Ge birimlerine yatırım yapmak ve ürün ve/veya süreçlerini geliştirip yenilemek durumunda kalmışlardır. Teknolojinin göreceli olarak daha yavaş geliştiği geçmiş dönemde, firmalar üretmiş oldukları ürün veya hizmetler ile hedef kitlelerine daha durağan portföyler ile hitap edebilirken, günümüzde teknolojinin firma stratejilerinin önüne geçtiği ve göreceli olarak çok daha hızlı geliştiği bir dönem yaşanmaktadır. Teknoloji ve yeni ürün ilişkisi karşılıklı olarak birbirlerini olumlu anlamda etkilemektedirler. Her teknolojik gelişme yeni ürünler için taban görevini görürken, her yeni ürün de rakip firmaların yeni teknolojiler aracılığıyla daha iyi ürünler yapması için ortam oluşturmaktadır.

Hedef tüketicilerin ve/veya müşterilerin, firmaların çıkarmakta olduğu yeni ürünleri tanıyor ve güveniyor olmaları gerekmektedir. Bu anlamda firmaların uygulayacakları stratejiler ve tutundurma faaliyetleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Yine bu anlamda, ilgili stratejileri doğru bir şekilde tasarlayabilmek adına, firmaların hedef kitlelerini çok iyi tanımaları gerekmektedir. Bu sayede firmalar hedefledikleri kitlenin beğeni ve isteklerini doğru anlayabilmekte ve bu doğrultuda doğru stratejileri tasarlayabilmektedirler. Bu araştırmada da, araştırmaya konu olan firmanın ön pazar araştırma yapması ve bu pazar araştırması doğrultusunda kurguladığı strateji incelenecektir.

Firmaların yaptıkları araştırma ve analizler sonucunda uyguladıkları strateji ve tutundurma faaliyetlerinin temelde iki amacı vardır; müşterilerine ürün ya da hizmetlerin hem fonksiyonel hem de duygusal faydalarını iletebilmek ve bu faydaları doğru anlatabilmektir.

Firmaların hayatta kalabilmek adına ortaya çıkarmak zorunda oldukları yeni ürün veya hizmetlerde bahsedilen 'yeni' kavramını daha detaylı incelemek yerinde olacaktır. Kotler ve Dubois'e göre (1991), yenilik; kişiler tarafından yeni

olarak algılanan her türlü ürün, hizmet ya da düşünceyi ifade etmektedir. Ayhan'a (2002) göre yenilik ise; uygun bir fikri satılmaya uygun, ayrıcalıklı bir ürün ya da hizmete dönüştürme eylemidir. Konuya daha bütüncül olarak yaklaşan Köğüs'e (2005) göre yenilik ise; bir fikrin oluştuğu andan, uygulama anına kadar geçen süreci ifade etmektedir.

Bu araştırmada da konu olan yeni ürün fikrini incelerken yeniliğin yanı sıra 'ürün' kavramının da incelenmesi yerinde olacaktır. Ürün; herhangi bir istek ya da gereksinimi sağlayabilmek için üretilmiş şeylere genel olarak verilen isimdir (Ülker, 2009). Tek ve Özgül'e (2005) göre ürünü üç boyutta incelemek mümkündür.

- **Öz Ürün;** Neyin tam olarak satın alındığını ifade eder. Vaad edilen ana çözümleri ifade eder.

- **Somut Ürün;** Öz ürünü çerçeveleyen fiziksel yapı ve görünüm özelliklerini içermektedir. İçerilen özellikler; kalite düzeyi, ayırıcı özellikler, stil, marka ismi, ambalaj şeklinde sıralanmaktadır.

- **Genişletilmiş Ürün;** Ürünün kendisinin yanı sıra firmaların sunduğu diğer tüm yarar ve hizmetleri içermektedir (montaj, garanti, müşteri hizmetleri, reklam vb.).

Yeni ürün kavramı tek bir süreci ya da tanımı içermemektedir. Yeni bir ürün; aynı anda tamamen teknolojik bir buluş sonucunda tüm pazarlar ve firmalar için yeni bir ürün olabileceken, mevcut bir ürünü yeni bir pazarda piyasaya sürmek, herhangi bir firmanın portföyünde olmayan ama artık pazara sürdüğü ve firma için yeni bir ürünü ya da firmanın ürettiği bir ürün ya da hizmeti genişletmek suretiyle yeni bir ürün ya da hizmet şekline sokması şeklinde farklı tanımlar ile tanımlanabilmektedir.

Yeni bir ürünün, ürünü ortaya çıkaran firma tarafından ortaya koyulan özellikleri; ürünün, ilk çıkışında çok daha etkili bir şekilde fark edilmesini sağlayacağı gibi, koyulan diğer bazı özellikler ise ürünün bulunduğu pazarda daha uzun ömürlü bir şekilde hayatta kalacağını temin edebilecektir. Uzman'a (2002) göre yeni bir ürünün bir pazarda başarılı bir şekilde tanınması için gerekli koşullar şu şekildedir;

- Ürünün rakiplerine göre daha az maliyetle üretiliyor olması ve/veya yine rakiplerine göre daha ucuz olması gereklidir.

- Ürünün kullanımının rakiplerine göre daha çok kolaylık sağlaması gereklidir.

- Ürün performansının rakiplerine göre daha yüksek olması gereklidir.

- Ürünün yer ve zamana göre değişken performansının olmaması, her koşulda aynı sonuçları verebiliyor olması gereklidir.

- Ürünün fonksiyonel faydalar kadar duygusal faydalara da hitap etmesi gereklidir.

- Ürünün sağladığı faydaların hedef kitlesi tarafından kabul ediliyor ve güveniliyor olması gereklidir.

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

Araştırmacıya göre yine yeni ürünün bu kez pazarda kalıcı olabilmesi için gerekli olan koşullar şu şekildedir;

- Ürünün yavan olmayan alternatif kullanım yöntemlerine sahip olması gereklidir.
  - Ürün, kullanımıyla ilgili kendine özgün yeni yöntemleri hedef kitesine sunuyor olması gereklidir.
  - Ürünün hedef kitlesi için vaad ettiği fayda(lar)ın benzersiz olması gereklidir.
  - Yeni ürünün kullanımı ile ilgili oluşabilecek yanlışlardan ötürü ek masrafların ortaya çıkmıyor olması gereklidir.
- Yeni bir üründen beklenen diğer özellik kümesi ise şu şekilde sıralanabilir;
- Ürünün, algılanabilir ve görülebilir yeni özelliklere sahip olması gereklidir.
  - Ürünün, hedef kitlesi için yeni özellikler sunabiliyor olması gereklidir.
  - Ürünün, farklı satış kanalları aracılığıyla yeni pazarlara girebiliyor olması gereklidir.

2.2. Firma ve Müşteri Gözüyle Farklı Yeni Ürün Tanımları

Önceki bölümde de açıklandığı üzere firmalar açısından yeni ürün kavramı farklı tanım ve bakış açılarını içerebilmektedir. Bu tanımlardan ilki ‘gerçek ürün’ olarak isimlendirilebilecektir (Ülker, 2009). Bu ürünler, temel olarak tamamen yeni olarak bulunmuş hatta icat edilmiş ürünleri içermektedir. Yukarıda yapılmış tanımlara bakılacak olursa; bu tanım içine dahil olan ürünler, aynı zamanda hem firma hem de ürünün sunulduğu pazar için yeni olduklarından önemli riskler içermektedirler. Doğal yapıları gereği bu tip ürünler; uzun dönem sürecek Ar-Ge ve tasarım çalışmaları gerektirmektedir. Bu araştırmaya konu olan ürünler de bu tanıma girdiği için takip edilen bölümlerde de anlatılacağı gibi yoğun ve uzun süren Ar-Ge ve tasarım süreçlerinin ardından şekillendirilmiştir. Bu tip ürünler ile ilgili süreçler doğru ve etkili yönetilirse, pazarda çok önemli paylar alırlar ve ürünün sahibi firmalara yüksek miktarda karlılık getirirler ancak doğru yönetilmediği takdirde doğal olarak önemli finansman başarısızlıklarını beraberinde getirirler.

Yeni ürün kavramına uyan diğer bir tanım da ‘taklit ürün’ olarak adlandırılmaktadır (Ülker, 2009). Bu tip ürünler firmanın operasyon yaptığı pazarda ya da diğer pazarlarda mevcut olan bir ürünün taklitleri şeklinde tanımlanabilmektedirler ve daha önce üretilmiş ürünlerin benzerlerinin üretilmesidir. ‘Gerçek ürün’lerde olduğu kadar olmasa da, bu ürünlerde de Ar-Ge ve tasarım süreçleri ilgili departmanlarca işletilmektedir ancak tabii ki bu süreçler, gerçek ürünlerde olduğu kadar yoğun ve önemli değildir. Çünkü bu süreçler gerçek ürünlerde önceden yapılmıştır. Bu tip ürünlerde oluşan risk ise; ürünün teknik özelliklerinden ötürü değildir çünkü aynı ürünler daha önce pazara sunulmuş ve hale hazırda kullanılmaktadırlar; ancak buradaki risk ürünün pazarlaması veya sürecin finansman yönetimi ile ilgili olabilmektedir. Bu araştırmaya konu olan ve

ilerde incelenecek olan ürün(ler) her ne kadar önceden de belirtildiği gibi ‘gerçek ürün’ler olarak kabul edilebilecekse de, bir anlamda ‘taklit ürün’ kategorisi altında da bazı açılardan incelenebilecektir. Çünkü bu araştırmaya konu olan ürünler kendi başlarına ilk defa pazara sunuluyor olsa da aynı kategori altında benzer ürünler üretilmiş ancak bu ürünler isimsiz ve markasız yani herhangi bir pazarlama veya kurumsal bir tutundurma faaliyeti olmadan üretilmiş, pazara sunulmuşlar ancak ömürleri çok kısa olmuştur.

‘Taklit ürün’lere benzeyen ve üçüncü olarak tanımlanabilecek diğer yeni ürün kavramı ise ‘mevcut ürün’lerin gelişmiş ya da düzeltilmiş olarak adlandırılabilir ürün grubudur (Ülker, 2009). Bu ürün grubu; firmaların hale hazırda ürettikleri ürünlerin görüntülerini, renklerini, boyutlarını ya da kullanım şekillerini değiştirmek suretiyle, bu ürünleri geliştirip tekrar piyasaya sundukları şekilde tanımlanabilmektedir. Ancak bu gruptaki ürünlerin yeni sayılabilmeleri için hedef kitlenin algılarında üründeki yenilik farkının net bir şekilde ortaya konulması ve hedef kitlenin de ürüne yeniden ilgi duymasının sağlanması gerekmektedir. Bu ürün grubunda da firmanın almakta olduğu risk yine çoğunlukla pazarlama fonksiyonu ile ilgilidir.

Yeni ürünleri, ürün bakış açısından incelemenin ardından; firmaların bakış açısından da incelemek yerinde olacaktır. Torlak ve Altunışık’a (2012) göre yeni ürünler; yeni ürünler ve pazara göre yeni ürünler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu tanımlamaya göre yeni olarak lansmanı yapılan ürün, firmalar için yeniyse ‘yeni ürün’, hem firma hem de pazar için yeniyse ‘icat’ olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma benzer olarak İslamoğlu (2013), yeni ürünleri; icat olarak yeni ürün, pazar için yeni ürün, işletme için yeni ürün olarak sınıflandırmıştır. Bu araştırmaya konu olan vaka çalışmasında da lansmanı yapılan yeni ürün grubu; hem pazar hem de işletme için yeni ürünler olarak kabul edilebilecekken, aynı zamanda benzer ürünler dünya pazarlarında olsa dahi arkasında herhangi bir marka çalışması yapılmadığı için bir anlamda icat yeni ürünler olarak da kabul edilebilecektir.

2.3. Firmalar İçin Yeni Ürün Geliştirme Süreç ve Stratejileri

Yıldırım’a (1998) göre; firmalar yeni bir ürün geliştirip pazara sunarken, uygulanabilecek üç ana strateji vardır. Bunlar; Pazar Hedef Stratejisi, Teknoloji Hedef Stratejisi, ve Fonksiyonlar Arası Stratejisi şeklinde sıralanabilmektedir.

Yine Yıldırım’a (1998) göre, pazar hedef stratejisi; firmanın neler satabileceğini tespit edip o ürün(leri) üretmesi anlayışı temeline dayanmaktadır. Bu stratejide, firmanın operasyon alanını önceden belirlemesi gerekmektedir. Firma, yeni ürün kararlarını verirken elindeki teknolojik veya üretim imkanlarına bakmaksızın yapmış olduğu pazar araştırmaları sonuçlarına dayanarak sadece tüketici istek ve beklentilerine uygun olduğunu düşündüğü ürün(ler)i üretmektedir.

Teknoloji hedef stratejisinde ise; firma kendi teknolojik imkanlarını gözden geçirerek buna uygun ürün(ler)i üretmekte ve tüketicilerine sunmaktadır (Yıldırım, 1998). Teknolojinin çok üst düzey olduğu firmalar için anlaşılabilir bir strateji olarak kabul edilebilmektedir. Dinçer’e (1997) göre; teknolojik anlamda çok üstün

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

olan firmalar bu avantajlarını kullanmak ve bu sayede rekabette yenilikçi ve ileri teknoloji ürünler üretmek ön plana çıkmak isteyebileceklerdir.

Fonksiyonlar arası strateji ise yukarıda anlatılan iki farklı stratejinin bir anlamda karması gibidir (Yıldırım, 1998). Bu strateji dahilinde firmalar, bünyelerinde barındırdıkları pazarlama, mühendislik, üretim ve diğer bazı departmanların işbirliği ile ve karar birliği ile yeni lanse olacak ürün(ler)i belirlemektedirler. Yıldırım (1998) yapmış olduğu çalışmada; araştırmacıların bahsedilen üç strateji içerisinde bu son stratejinin en başarılı strateji olarak tespit ettiklerini belirtmiştir. Ancak yine Yıldırım'a (1998) göre bu stratejinin uygulanması, departmanlar arasındaki rekabet, sürtüşme ve çıkar öncelikleri yüzünden uygulanması en zor strateji olarak kendini göstermektedir. Bu araştırmaya konu olan vaka çalışmasında yer alan ve ilerleyen bölümlerde de detaylarıyla açıklanacak olan ürün(ler) de, hem 'Pazar hedef stratejisine' hem de 'Fonksiyonlar arası stratejiye' uygun olarak pazara sunulmuştur.

Ülker'e (2009) göre; firmalar, lanse edecekleri yeni ürün stratejilerini belirlerken hem kendi imkanlarını hem de çevre ve rekabet koşullarına göre analizlerini yapmalı ve verecekleri kararı her ikisini de dikkate alarak yapmalıdırlar. Ayrıca firmalar, yeni ürün stratejilerini belirlerken, genel amaç ve stratejilerine göre de karar verebiliyor olmaları gerekmektedir. Akça'ya (1999) göre firmalar, yeni ürün stratejilerini belirlerken reaktif ya da proaktif davranış biçimlerinden birini seçmek durumundadırlar.

Reaktif stratejiler, firmaların pazarda oluşan koşullara göre pozisyon aldığı ve bu koşullara uygun geliştirdiği stratejiler olarak değerlendirilebilirler. Bu stratejilerden ilki 'savunma stratejileri' olarak kabul edilebilir (Ülker, 2009). Bu stratejiyi takip eden firmalar, rakipleri, pazara etkili yeni ürün(ler) sürdürdüklerinde mevcut ürünlerini yenilemek ve güncellemek amacıyla yenileyip rekabette geri kalmamak adına yenilenen ürünlerini pazarda kullanırlar. Diğer bir savunma stratejisi ise, taklit ürün(ler) üretmektir. Bu stratejide firmalar, rakiplerinin pazara sundukları ürün(ler)in birebir aynılarını üretip rekabet etmeye çalışmaktadırlar. Savunma stratejilerinin sonuncusu ise; pazara rakiplerinin ürettiğinden daha iyi ürün(ler) üretmek penetre etmek şeklinde tarif edilebilecektir. Burada firmalar, eğer teknolojik ve duygusal olarak hedef kitlelerine yönelik daha iyi ürünler çıkarabilirlerse, rakiplerinin ardından pazara giriş yaptıkları için aynı zamanda pazara giriş maliyetlerinden kurtulmuş olduğu için önemli avantajlar sağlayabileceklerdir. Bir diğer reaktif strateji olan 'Pazar çekme stratejisi' ise tepkisellik güdülenmesi ile açıklanabilecektir (Ülker, 2009). Bu stratejiyi uygulayan firmalar; yaptıkları pazar araştırma yöntemleri sayesinde pazarda nüfus edilmemiş tüketici ihtiyaç ve isteklerini tespit edip bunlara uygun ürün(ler) üretmeye çalışmaktadırlar. Bu stratejinin uygulanması zordur; çünkü bu denli net bilgilerin elde edilmesi çok maliyetli ve zahmetlidir ancak bu bilgiler toplandığı takdirde sonuçlar önemli oranda olumlu olacaktır.

Firmalar; reaktif stratejiler haricinde, proaktif stratejiler de kullanabilmektedirler (Ülker, 2009). Proaktif stratejileri benimseyen firmalar, reaktif yöntemleri takip eden firmaların aksine yenilikleri meydana getiren

firmalardır. Bu stratejiyi seçen firmalar, pazarda yer alan mevcut ürün(ler)i geliştirmek veya daha iyilerini yapmanın teknolojik anlamda çok da maliyetli olduğu durumları dikkate almaktadırlar. İlgili maliyetleri yüksek bulan firmalar, harcamaları mevcut ürünleri geliştirmek yerine, ar-ge operasyonlarına odaklamakta ve yeni ürün(ler)i piyasaya sunmaktadırlar. Literatürde ‘teknoloji itme’ stratejisi olarak da adlandırılabilir olan bu stratejide firmalar; hedef pazarlar ve bu pazarlardaki boşlukları tespit edip ürettikleri ürünlerle pazarda talepleri kendileri meydana çıkarırlar (Ülker, 2009). Bu araştırmaya konu olan vaka çalışmasında yer alan firma ve lanse ettiği yeni ürünler için de bu strateji benimsenmiştir. Firma; pazarda olmayan bir ürün grubunu, tespit ettiği müşteri ihtiyaçları doğrultusunda ve girişimcilik duygusu ile lanse etmiş, kendi hedef kitlesini ve kendi talebini ortaya çıkarabilmiştir.

Firmalar, piyasaya sürmeyi planladıkları ürünlerde teknik ve ekonomik faydalar ve özelliklere odaklandıkları kadar ürünün, hedef kitle üzerindeki olası duygusal faydalarına da odaklanmaktadırlar. Bir’e (1987) göre, firmalar yeni ürün(ler) lanse ederken, bu ürün(ler)de olmasını tercih ettiği özellikleri şu şekilde sıralamışlardır;

- Üretim maliyetlerinin rantable olması gerekmektedir.
- Teknolojik koşullar tasarlanan ürün(ler)in istenilen şekilde üretilebilmesi için eşverişli olmalıdır.
- Karlı olmalıdır.
- Pazarlama imkan ve donanımları yeterli olmalıdır.
- Pazardaki diğer ürünlerden ayrıışan yeni ve farklı özellikleri olmalıdır.

Uzman’a (2002) göre; firmalar yeni ürün lansmanı yaparken, özellikle pazarlama bölümlerinin dikkat etmesi gereken özellikler sırasıyla; ürün tasarımı, kalite düzeyi, ürün özellikleri, ve dayanıklılık seviyeleri olarak sıralanmıştır.

3. VAKA ÇALIŞMASI: GİYİLEBİLİR SOLAR TÜKETİCİ ELEKTRONİĞİ ÜRÜN GRUBUNUN TÜRKİYE PAZARI İÇİN LANSMAN STRATEJİLERİ

Vaka çalışması ile ilgili bilgilere geçmeden önce vaka çalışmasına konu olan firmanın bilgilerini vermek yerinde olacaktır. Firma bu çalışmada, gizlilik prensiplerine uygun olarak ABC firması olarak adlandırılacaktır ve araştırmanın devamında da bu şekilde isimlendirilecektir. ABC firması, Türkiye’nin önde gelen iki büyük holdingin ortaklığında 2016 yılında kurulmuştur. Firmanın operasyon alanı güneş enerjisi ile ilgili faaliyetleri kapsamaktadır. Firmanın stratejik anlamda iki operasyon alanı mevcuttur. Bu operasyon alanlarından ilki firmanın solar enerjiden elektrik ürettiği makro mühendislik operasyonlarıdır; bu alanda ABC firması Dünya’nın önde gelen firmaları ile ortaklık yapmakta olup solar organik ve inorganik foto-voltaik ince film uygulamaları ile bina cephe ve çatılarından, asfalt yollara, yürüyüş yollarına, karavanlara, botlara kadar malzemenin uygulanabileceği her alanda uygulamalarını oluşturmaya çalışmış ve aynı zamanda ilgili malzemenin Türkiye üretimi ile ilgili de gerekli hazırlıkları yapmıştır.

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

ABC firmasının belirtilen ikinci stratejik operasyon alanı ise solar enerji ile çalışan tüketici elektroniği ürünleri tasarlamak, üretmek ve pazara sunmaktır. ABC firmasının bu operasyonel, stratejik alanları belirlerken amacı öncelikle Türkiye pazarında etkin olmak, ancak daha sonra hem makro hem de mikro ölçekte kurumsal ya da bireysel müşteri algısı dahilinde güneş enerjisinin kabul edilen en büyük adresi olabilmektir. Bunu makro mühendislik projeleriyle genel anlamda kamuya ve özel anlamda müşterisi olan firma ve kurumlara gösterebilmek diğer yandan ise günlük hayatta kullanılabilen solar tüketici elektroniği ürünleri ile bireylerin hayatlarına girebilmek ana amaç ve vizyon olarak belirlenmiştir. Bu hedeflerin sonucunda da firma, tüm alanlarda solar enerji konusunda en önemli ve doğru adres olabilmek motivasyonu ile faaliyetlerini planlamıştır.

Bu araştırma kapsamında ABC firmasının tüketici elektroniği sektöründeki ürün portföyü lansman stratejileri incelenecektir. ABC firması, araştırmaya konu olan ürün grubu için ürünlerini tasarlamadan önce solar enerji ile kullanılacak olan hangi tip ürünler çıkarılması gerektiği ve ürünlerin nasıl ürünler olmaları gerektiği ile ilgili pazar araştırmaları yapmıştır. Bu araştırmalar; sırasıyla hedef olarak düşünülen kitlenin internet üzerinden beğenilerini öğrendikleri ikincil veriler, yine aynı kitlenin fikirlerini paylaştıkları bloglardan, ve son olarak yine aynı kitlenin çoğunlukla kayıtlı oldukları önemli ve yaygın olan bir 'kitle fonlama – crowd sourcing' platformundan aldığı birincil veri olan fikirlerden beslenmiş ve bu verilere göre lansmanını yapacağı ürünlerin neler olması gerektiği ve nasıl tasarımlara sahip olması gerektiğine dair fikirleri ortaya koymuştur. Bu araştırmalar yapılırken; Cooper'ın (1990) araştırmasında da belirttiği gibi ABC firması, tasarım, test etme, pazara sunma gibi süreçleri, sıralamasına uygun olarak birbirlerini takip eden aşamalar olarak tamamlamışlardır.

ABC firmasının izlediği aşamalar, Cooper'ın (1990) yapmış olduğu çalışmada yer alan aşamalar ile önemli benzerlikler göstermektedir. Araştırmacıya göre; yeni ürün geliştirme süreci, ürün fikirlerinin geliştirilmesi, ürünün tasarlanması, test etme ve pazara sunma gibi birbirini takip eden karar aşamalarından oluşmaktadır. Karafakıoğlu'na (2005) göre, bu süreç daha da detaylandırılabilir. Araştırmacıya göre yeni ürün geliştirme süreci, fikir geliştirme, fikirlerin elenmesi, kavram geliştirme ve test etme, pazarlama stratejisi geliştirme, işletme analizi, ürün geliştirme, test pazarı, ve lansman aşamalarından oluşmaktadır. Clark ve Wheelwright'a (1993) göre; yeni ürün geliştirme sisteminin girdileri, yeni fikirler ve pazardaki ihtiyaçlar, sistemin bileşenleri mühendisler ve pazarlamacılar, sistemin çıktıları ise yeni ürünlerdir. Araştırmacılar sürece, özellikle sosyal bilimlerde başka alanlarda da kullanılan sistem teoremi ile yaklaşmışlardır. Yine benzer bir yaklaşım gösteren Clift ve Vandenbosch (1999), yaptıkları araştırmada; sistemin süreç aşamaları arasında belirli karar noktaları olduğunu ve bu anlarda bir önceki süreç(ler)in değerlendirmesinin yapıldığını belirtmişlerdir. Araştırmacılara göre bu sistematik yaklaşım, sürecin yapısındaki karmaşık süreçleri sadeleştirmeyi ve sürecin daha iyi organize edilebilmesini sağlamaktadır.

ABC firması da; ilk olarak yaptığı ve devam eden bölümde anlatıldığı gibi lansman ile beraber yaptığı odak grubu pazar araştırmalarının yanı sıra her aşamada hem ürünlerin iç elektrik tasarımı için, hem özellikle hoparlör ürününün ses kalitesiyle ilgili mühendis ekiplerinden destek almışlardır. Bunun yanı sıra ABC firması, yine anlaştığı bir kalite kontrol taşeron firması ile üretimin her aşamasında değerlendirme süreçlerini devreye koymuş, ve gerektiğinde her aşamada düzeltmeler yapmıştır. Ayrıca ürünlerin pazara penetre edildiği lansman aşamasının ardından oluşturulan stratejiye göre stratejiyi uygulamakta yardımcı olan yaratıcı ve dijital pazarlama ajansları, firmanın satış ekipleri ve medya ve halka ilişkiler ekipleri de görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Her bir ekip bir arada belirlenmiş ortak amaçlara uyumlu bir şekilde destek olmaya çalışırken ayrıca işleme konan her adım olumlu ve olumsuz yönleriyle her uygulamanın ardından değerlendirilmiş ve buna göre gerekli aksiyonlar ABC firması tarafından alınmıştır.

Verilen karar gereği, ABC firması üç farklı ürün tipinin lansmanına karar vermiştir; güneş enerjili power bank (ürün A), güneş enerjili hoparlör (ürün B), güneş enerjili doğrudan şarj eden cihaz (ürün C). Ürün A, solar enerjiden depolayabildiği enerji kapasitesi gereği kendi içinde ikiye ayrılmıştır; Ürün A1 ve Ürün A2. Ürün B tek bir çeşit olmakla beraber, Ürün C ise yine şarj edebilme kapasite miktarlarına göre iki farklı çeşide sahiptir – Ürün C1 ve Ürün C2. Ürün A, B, ve C'nin ve alt çeşitlerinin yine farklı renk çeşitleri ile birlikte lansmanına da karar verilmiştir. Ürün A, B ve C fonksiyonel olarak dış yüzeyleri üzerindeki ince güneş filmi sayesinde enerjisini güneşten almakta ve prize ihtiyaç duymadan müşterilerinin elektronik cihazlarının şarjı ihtiyacını karşılayabilmektedir. Bu özellik, ABC firması ürün portföyünü piyasadaki tüm ürünlerden ayırtılmakta ve bu portföyü özgün ve tek hale getirmektedir. Araştımının önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi ABC firmasının ürünlerinin birebir muadil ve rakipleri yoktur ancak elde ettiği başarıyı ve pazar payını gözlemlerken; sadece yatırımın geri dönüş oranları değil ancak özellikle Ürün 1 ve 2'de güneş enerjisiyle çalışmayan ve elektrikle şarj edilen power bank ve hoparlör pazarları dikkate alınmıştır.

3.1. ABC Firmasının Ürün Portföyü Pazar Araştırması

ABC firması, önceki bölümde bahsedilen ürün tasarım ve üretim aşamaları öncesindeki ikincil verilere dayanan pazar araştırmalarının ardından gerekli kararlar alınmış ve ürün portföyü sırasıyla tasarlanmış ve üretilmiştir. Devam eden süreçte ABC firması bu kez pazarda yer alan ürünlerinin daha başarılı olabilmesi adına bu kez çok daha profesyonel bir yöntemle pazar araştırmasını taşere ettiği diğer bir firma aracılığıyla yapmıştır.

Ürün lansmanı sonrası ikinci kez yapılan pazar araştırması ile ilgili daha kapsamlı bilgiler vermek yerinde olacaktır. ABC firması, pazar araştırmasını yapmadan önce ürünlerinin ağırlıklı olarak pazarlamasını planladığı hedef müşteri kitlesini belirlemiştir. Pazar araştırması da doğal olarak bu kitleden örneklem gruplarının oluşturulduğu odak grupları üzerinde yapılmıştır. ABC firması, hedef kitlesini belirlerken; özellikle günlük hayatlarının önemli bir bölümünü açık

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

havada geçirenler ve şarj edilmesi gereken cihazlarını (cep telefonu, labtop vb.) prizlerden şarj etmekte zorlanan; iş dışı zamanlarında özellikle dışarıda olmayı tercih eden; ve/veya çevre dostu yenilikçi ürünleri kullanmayı tercih eden orta ve üst gelir grubu kitleleri tercih etmiştir. Bu anlamda pazar araştırması kapsamında tanımlanmış olan hedef kitle grupları şu şekilde sıralanmıştır;

- Üniversite öğrencileri,
- İşi gereği taşınabilir cihazları yoğun kullananlar,
- Açık mekanlarda yapılan hobi, spor, veya faaliyetleri olanlar,
- Profesyoneller (düzenli maaşlı işlerde çalışan beyaz yakalılar)

ABC firmasının, yukarıda da belirtildiği gibi pazar araştırmasını taşere ettiği firma kendine özel patentli bir odak grubu çalışması yürütmüştür. Bu çalışmada taşeron firma, projektif yöntemler ve çapraz sorgulama yaklaşımı kullanarak odak grubundaki kişileri tek tek analiz etmiş ve bu sayede kişilerin gizli belleğindeki ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada taşeron firma, kendilerine has odak grup çalışmalarında; görsel, işitsel ve kinestetik hafızayı tetikleyen projektif teknikler kullanmıştır. Bu çalışmalarda; taşeron firma, psikografik yöntemlerle odak grubunda yer alan insanların gerçek kişiliği ve ideal kişiliği arasındaki bağlantılardan motivasyonlarını anlamaya çalışmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda taşeron firma, hedef kitlenin gerçek benliğinde iki temel motif tespit etmiştir; özgürlük ve uyum. Bu iki güdüden ortaya çıkan hedef kitle ifadeleri ise şu şekilde tespit edilmiştir;

- Hayatın ve anın tadını çıkarmak;
- Hayatına yön verebilme serbestliğine sahip olmak;
- Çevreye uyarak kabul görmek.

Pazar araştırma taşeron firması, yapmış olduğu çalışmada odak grubunu oluşturan kitlenin analizinde ideal benlik motifleri olarak bu kez; değişim, istikrar ve miras motiflerini tespit etmiştir. Bu iki güdüden ortaya çıkan hedef kitle ifadeleri bu kez alttaki gibidir;

- Daha heyecan verici yeni bir hayat isteyenler;
- Gelecek güvencesi isteyenler;
- Değerlerine bağlı bir toplumda yaşamak isteyenler.

Hedef kitle odak grubunun, şarj ihtiyaçlarının karşılanabildiği solar enerjili tüketici elektroniği cihazlar ile ilgili en önemli tatmin duygusunun taşıdıkları mobil cihazlar ve uygulamalar ile ilgili olduğu doğal olarak tespit edilmiştir. Bu bağlantıyı, odak grup; 'Beni olmak istediğim kişi yapan tüm yaşam alanlarına beni bağlayan bir yaşam kordonu, ona bağlı olmak kendimi zengin, keyifli ve ahenk içinde hissettiriyor. Onsuz ben çok daha azım.' şeklinde tanımlamıştır. Bu odak grubu hedef kitle, şarja ulaşamadığı takdirde; hayattan kopma, çaresizlik, ve kaos duygularını hissedeceklerini belirtmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda ABC firması, bahsedilen analizler sonucunda odak grubunun ve ilerleyen dönemde hizmet verecekleri hedef kitlenin ürünler ile ilgili beklentilerini; motivasyon, deneyim, işlev, ve duygu temelleri üzerine oturtmuştur. Bütün bu analizlerin sonunda, ABC firması şu marka ifadesi üzerinde stratejilerini kurgulamayı

planlamıştır; ‘Haydi artık sen de şarjım bitecek endişesinden kurtul! Ürün 1,2, veya 3 ile özgürlüğün tadına var.’.

ABC firması için bu pazar araştırmaları çok önemli ve değerlidir; çünkü firma, yeni ürün portföyünün lansman ve pazarda tutunma başarısını tamamen bu araştırmaların kalite ve isabetli olmasına bağlamıştır. Bunun nedeni, yeni ürünlerin başarılı oldukları takdirde firmaya çok olumlu katkıları olacağı gibi, başarısız olma ihtimalinin de geçmiş örnekler düşünüldüğünde yüksek olmasıdır. Bir yandan ABD’deki ‘Product Development and Management Association’ın yapmış olduğu araştırmaya göre; işletmeler ortalama olarak yıllık cirolarının % 32.2’sini geliştirdikleri yeni ürünlerden elde etmektedirler (Brockhoff, 1998). Diğer yandan ise, Adams’ın (2007) yapmış olduğu çalışmaya göre; yeni ürünlerin önemli bir kısmı pazarda başarısız olmaktadır. Wilson ve Gilligan’a (2005) göre; tüketicilerin daha talepkar ve seçici olması, pazarların daha fazla bölünmesi, ürün yaşam eğrilerinin kısalması, araçların beklentilerinin artması, teknolojinin hızla gelişmesi, ve rekabetin artması nedenlerinden ötürü 1980’lerden itibaren yeni ürünlerin başarısızlığı önemli oranda artmıştır.

ABC firmasının yürütmüş olduğu çabaları destekler nitelikte Cooper (1990), yapmış olduğu çalışmada; yeni ürün çalışmalarının başarılı olabilmesi için firmaların; stratejik bir bakış açısına, etkin bir pazarlama bilgi sistemine, ve etkili bir araştırma geliştirme birimine sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca araştırmacı, etkili pazarlama bilgi sistemleri ve pazar araştırmaları sayesinde firmaların pazardaki boşlukları ve müşteri ihtiyaçlarını değerlendirerek yeni ürün fırsatlarını tespit edebildiklerini de belirtmiştir. Benzer bir biçimde Aktuğlu’nun (2004) yapmış olduğu çalışmada; firmaların, pazara yeni ürün sunarlarken, doğru ve tutarlı kurgulanmış marka stratejilerinin çok önemli ve değerli olduğu vurgulanmıştır.

Pazarlama alanında önemli araştırmacılardan Kotler ve Keller (2009) yapmış oldukları çalışmada, yeni ürün fikirleri bulma konusunda firmalara aşağıdaki tavsiyelerini iletmışlerdir;

- Müşterilerin ürün kullanımlarını gözlemlemek ve gelişim alanlarını tespit etmek;
- Müşterilere ürünlerle ilgili yaşadıkları ve yaşayabilecekleri sorunları sormak.
  - o ABC firması, yapmış olduğu odak çalışmasında bunu yapmıştır.
- Müşterilere hayal ettikleri ürünleri sormak.
- o ABC firmasının yapmış olduğu çalışmada ideal benlik başlığı altında ulaşmak istenilen profil ve buna uygun ürün özellikleri irdelenmiştir.
- Firmanın yeni ürün fikirlerine danışmanlık yapacak bir müşteri danışma kurulu oluşturmak.
  - o ABC firması, sürekli bir danışmanlık olmasa da yapmış olduğu detaylı odak grubu analizi ile hedef kitle örnekleminde gerekli danışmanlığı almıştır.
- Yeni ürün fikirlerinde internet, forum, blog gibi mecralardan yararlanmak.

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

○ Önceki bölümde de anlatıldığı gibi, ABC firması odak grupta değil ancak ürün henüz tasarlanıp üretime geçilmeden bahsedilen tüm bu mecralardan faydalanmıştır.

- Müşterileri ürünlerin iyileştirilmesine yönelik fikir beyan etme konusunda cesaretlendirmek ve hareketet geçirmek.

○ ABC firması, yaptırmış olduğu odak çalışmasında taşeron firma ile birlikte özellikle hedef kitle odak grubuna ürünlerin ve markanın geleceği ile ilgili görüşlerinin birebir etken olacağı iddiasıyla ilgili kitleyi motive ve teşvik etmiştir ve tüm düşüncelerini eksiksiz olarak toplayabilmişlerdir.

Son olarak Chang ve Taylor (2016), yeni ürün geliştirmede, müşterilerin sürece katılıp katılmamasına yönelik yapmış olduğu ampirik çalışmada; gelişmekte olan ülkelerdeki çalışmalarda firmalara, müşterilerinin bu sürece katılmasının çok katkı sağlayıcı ve değerli olduğunu belirtmiş ve bu operasyonu özellikle tavsiye etmiştir. ABC firmasının da, Türkiye pazarı için geliştirdiği yeni ürün portföyü için hem tasarım ve üretim öncesi hem de hemen lansman ile beraber müşterilerini odak alarak yürütmüş olduğu süreçlerin ne derece değerli olduğu bu araştırmadan da net bir şekilde anlaşılacaktır.

3.2. ABC Firmasının Pazarlama Stratejisi

Farklı pazarlara penetre edilecek yeni ürünler için, markalama ve marka konumlandırma süreçleri ve marka stratejileri çok önemlidir. Bunun nedeni ise, yeni ürünlerde doğru kurgulanmamış marka stratejilerinin, firmalara çok zarar verebileceği, marka yatırım geri dönüşlerinin alınamayışı, firmanın diğer markalarına ve kurumsal yapısına da zarar verebileceği düşünülmektedir (Gülbuçuk, 2009). Aktuğlu'ya (2004) göre; ürünlere kişilik kazandıran ve tüketici ile arasındaki bağı sağlayan en önemli kavram markadır. Değişen tüketim kavramları kapsamında, özellikle müşterilerin algısını yönetebilmek her geçen gün daha da çok önem kazanmaktadır. Bu anlamda pazarlama fonksiyonunun özellikle güçlü markalar oluşturmak noktasındaki yatırım ve çabaları gayet anlaşılabilir gözükmektedir (Gülbuçuk, 2009). Ancak güçlü markalarla, pazarlama fonksiyonu, görevini yerine getirmiş kabul edilebilecektir ve ürün, diğer süreçlerin dışında sahip olduğu güçlü marka ile kendini sattırabilecektir. Kotler (2001), yapmış olduğu çalışmada; pazarlamanın amacının, satışı gereksiz hale getirmek olduğunu belirtmiştir.

Yapılan pazar araştırmalarının ardından ABC firmasının lansmanını yaptığı ürün portföyü için ortaya çıkan temel marka hedefi şu şekildedir; '2023 yılının sonuna kadar, Türkiye'nin müşterisine yarattığı faydayla **daha yüksek bedel ödemeye değer bulunan yaygınlık ve imaj lideri elektronik ürünleri markası** haline gelmek.' Bu hedefi alt kırılımlarıyla değerlendirmek gerektiğinde;

- Güneş enerjili olmayan standart rakiplerine oranla ortalamada daha yüksek fiyatlarla ürünleri satıyor olmak. **Burada hedeflenen**; pazarda prestij-fiyat algısını değiştirecek ve tüketicinin ikna olacağı güçte bir marka değer teklifine sahip olmaktır. Marka değer teklifini müşteriye aktarabilecek üstün bir ürün

deneyimi sunabilmektir. **Bu alandaki marka fırsatı;** işlevselliği ile yeterli, tasarım ve ergonomisi ile rakiplerinden çok daha üstün ürün seçenekleri sunmaktadır.

- Toplam elektronik ürün satılan fiziksel satış noktalarının % 80'inde ABC ürün portföyünün satılabilir olması. **Burada hedeflenen;** markayı müşterilerin erişebileceği hale getirebilmek için yüksek satış potansiyeline sahip noktalara dağıtabilmek, satış kanalını markanın değer teklifine uygun şekilde yönetecek sistemlere sahip olabilmektir. **Bu alandaki marka fırsatı;** teknoloji marketleri ve kırtasiye zincirleri dışında spor, outdoor ve hobi ürünleri satış noktalarında, internet alışveriş sitelerinde ve hediye platformlarında bulunabilmektir.

- Elektronik ürün pazarında, en çok bilinen ve satın alınmak istenen marka olabilmek. **Burada hedeflenen;** markanın, ödenen paranın karşılığı olarak kalmasını sağlayacak bir katma değer yaratma modeline/sistemine sahip olmak, markanın 'akıldaki markaların' tepesinde olmasını sağlayacak düzenli iletişim desteğini verebilmektir. **Bu alandaki marka fırsatı;** pazarı domine eden ucuz ve markasız solar enerjili teknolojik ürünlere karşılık güçlü bir marka ismi ve hafızası yaratmak ve marka iletişimine odaklanmaktır.

Yukarıda belirtilmiş alanlardaki marka hedef ve fırsatlarına uygun olarak ABC firması belirtilen alanların her biri için fazlar halinde marka stratejilerini belirlemiştir:

- **Daha yüksek ürün değeri yaratabilmek için;** 1. Faz'da, ürün, malzeme ve ambalaj tasarımlarıyla ucuz rakiplerden görsel olarak ayrılmak. 2. Faz'da, geliştirilmiş kullanım seçenekleri, ergonomik ve ürün performansı ile daha iyi olmak. 3. Faz'da ise, farklı ihtiyaçlar için müşterilerin sürekli karşısına çıkarak kategori uzmanı olarak algılanmak.

- **Daha etkili yaygınlık sağlamak için;** 1. Faz'da, çok markalı satış noktalarına ticari pazarlama desteği vererek ABC firması ürün portföyünü ön plana çıkarmak. 2. Faz'da, farklı segmentteki müşterilerin önüne çıkacak yeni satış noktaları ile görünür olmak. 3. Faz'da, internet aramalarında müşterilerin karşısına çıkan ilk seçenek olabilmek.

- **Sürdürülebilir katma değer yaratmak için;** Ürün 1, 2 ve 3'ün algılanan değerlerini yaratıcı çözümlerle ve yeni ürünlerle sürekli beslemek.

Bu aşamada, süreçlerin fazlarla belirtilmesinin ilk nedeni, süreçlerin birbirlerine bağlı sonuçlar içermesidir. Diğer nedeni ise, özellikle ABC firmasının, geliştirdiği farklı zamanlı süreçlerle müşterilerinin sırasıyla markalarından haberdar olması, marka bilinirliğinin artırılması, marka tanışıklığının artırılması, markanın tercih edilmesi, ve son aşamada da marka sadakatinin sağlanması (Karafakıoğlu; 2006) için çabalamasıdır.

ABC firması, belirtilen tüm bu fazları işleme koyarken, entegre pazarlama prensipleri ve pazarlama iletişimi açısından lansmanını yaptığı Ürün 1,2 ve 3 için sırasıyla tanımladıkları marka platformu; marka konsepti; marka arketipi; marka karakteri ve ses tonu; ve marka özü detaylarını açıklamak yerinde olacaktır.

Marka Platformu: ABC firması görev ve varlık nedeni olarak, güneşin sunduğu sınırsız enerji potansiyelini, insanların hayatlarını kolaylaştıracak

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

uygulanabilir pratik fikirlere dönüştürmek kavramını tanımlamıştır. ABC firması marka fikri olarak ise; ‘hayatı, kesintisiz, özgür ve daha keyifli kılmak için, gücünü güneşten alan, akıllı elektronik cihazlar tasarlıyoruz’ ifadesini belirlemişlerdir.

Marka Konsepti: ABC firması, öncelikle pazardaki mevcut durumu müşterilerin bakış açısından tekrar ortaya koyma gereksiniminde bulunmuştur. ‘‘Teknoloji çok ilerledi, birçok yeni teknolojik cihaz hayatımıza girdi. Fakat hala cihazların pilini şarj etmek, onları her an ve her yerde teknolojinin nimetlerinden doya doya yararlanabilecek şekilde kullanabilmek için sabit elektrige ve prizlere ihtiyaç var. Teknoloji bu kadar gelişmişken, keşke beni prizlere ve sabit elektrige bağımlı olmaktan kurtaracak işe yarar bir çözüm olsa...’’ Buna cevap olarak da ABC firması şu konsepti ortaya koymuştur; ‘‘Ürün 1,2,3; gücünü güneş enerjisinden alan bir elektronik cihaz markası. Ürün 1,2,3’ün şarj, güç kaynağı, hoparlör, aydınlatma ve giyilebilir teknoloji ürünleri size yerden ve mekandan bağımsız kalıyor. İster şehrin koşturması içinde, ister bakır doğanın ortasında cihazlarınıza hayat vermek için ABC’nin benzersiz ve şık tasarımlara sahip ürünleri yanınızda. Hayat nerdeyse; ürün 1,2,3 orada.’’

Marka Arketipi: ABC firmasının belirlemiş olduğu ifade; ‘‘Hayal edilebilir herşey mümkündür.’’ Bu ifadeyi besleyen fikirleri ise ABC firması, yaptığı analizler sonucunda şu şekilde ortaya koymuştur. ‘‘Hayatın kendisi sürekli bir yeniden yaratımdır. Hayat, sürekli hareket halinde olan bir değişim halidir. Her yeni gün yeni umutlarla başlar ve hayatı daha iyi yaşamak için yeni bir fırsat sunar. Yaratıcı bir marka, insanların içlerindeki potansiyeli fark etmelerini ve hayatlarını daha doyumlu ve dolu dolu yaşamlarını mümkün kılmak için çalışır. Yaşamın en değerli kaynağı olan bedenimizi ve ruhumuzu ne kadar doğayla uyumlu kılabilirsek, kendi potansiyelimizin de o kadar farkına varırız. Sıradanlık, sıkıcılık ve aynılık tuzağına düşmeden hayatın ne kadar benzersiz ve değerli olduğunu anladıkça daha çok anlam kazanır.’’ ABC firması marka arketipinin bir parçası olarak, arketip olarak belirlediği *yaratıcı* bir markanın özellikleri olarak şu kavramları ortaya koymuştur; insan odaklılık, güç, ilham, sürekli gelişim ve yenilenme (değişim), yaratıcılık ve yenilik.

Marka Karakteri ve Ses Tonu: ABC firmasının, lansmanını yaptığı ürün 1, 2, ve 3 için belirlemiş olduğu marka karakteri özellikleri şu şekildedir; vizyoner, araştırmacı, meraklı, değişimi seven, estetik zevki yüksek, pratik, çözüm odaklı, çevresine duyarlı. Firmanın marka iletişimde ve entegre pazarlamada kullanmayı planladığı marka ses tonu özellikleri ise şu şekildedir; ferah ve özgür, yaratıcı ve özgün, kendinden emin ve kararlı, enerjik ve canlı.

Marka Özü: ABC firması, öncelikle özü oluşturan kavramsal değerleri belirlemiştir, bunlar; yenilikçi, yararlı, özgürleştiren, yaratıcı, özgün, farklılaştıran, sürdürülebilir gelecek için duyarlı, çevre dostu, uyumlu kılındı. Firma bu kavramları; değerler, ürün, ve faydalar şeklinde üç ana başlık altında sınıflandırmıştır. *Değerler* başlığının altına; yenilikçilik, yaratıcılık ve sürdürülebilir gelecek için duyarlılık kavramları yerleştirilmiştir. *Ürün* başlığının altında yararlılık, özgünlük, ve çevre dostluğu kavramları yerleştirilmiştir. Son olarak *Faydalar* başlığının altında ise; özgürleştiren, farklılaştıran, ve uyumlu kılan

kavramları yerleştirilmiştir. Sırayla bu başlıkları ve altlarına konan kavramları ABC firmasının planladığı marka stratejisi perspektifiyle açıklamak gerekmektedir. ABC firmasının tanımları şu şekildedir;

Değerler – Yenilikçilik: ABC firması, işinin her noktasında, kutunun dışından bakmaya, ezberleri bozmaya ve inovasyonun dönüştürücü etkisine inanır.

Değerler – Yaratıcılık: ABC firması, ortaya daha yüksek bir değer koyabilmek için işine farklı gözlerden bakmaya, kendi tasarım anlayışını sürekli geliştirmeye ve yaratıcılığın gücüne inanır.

Değerler – Sürdürülebilir Gelecek: ABC firması, yaşanabilir bir gelecek için temiz enerji kaynaklarının kullanılmasını teşvik eder. En temiz enerji kaynaklarından birisi olan güneş enerjisinin günlük hayatta daha yaygın kullanım alanları bulması için çözüm geliştirmek için çalışır.

Ürün – Yarar Odaklılık: Tüm ABC ürünleri, günlük hayatı kesintisiz ve keyifli kılmak için güneş enerjisi teknolojileri kullanılarak tasarlanır. ABC ürünleri, kullanıcısının temel beklentilerini en yüksek düzeyde karşılayacak performans ve kalite düzeyinde üretilir.

Ürün – Özgünlük: ABC ürünleri, form, görüntü, malzeme, ergonomi ve ambalajlarıyla özgün ve seçkin bir tasarım anlayışı ile yaratılır. Bir ABC ürünü kendini uzaktan bile açıkça belli edecek özgün bir görseleliğe sahiptir.

Ürün – Çevre Dostu: ABC ürünleri, sınırsız güç kaynağı güneş enerjisinden daha fazla yararlanmayı mümkün kılacak çözümlerden oluşur.

Faydalar – Özgürleştirir: ABC firması inovasyon ekibi, günlük hayatı daha da kolay ve keyifli kılacak şarj, ses, aydınlatma çözümleri geliştirir. ABC firması, hem güneş enerjisi hem de normal elektrikle çalışan ürünleriyle müşterilerine her zaman ve yerde kendini özgün hissettirir.

Faydalar – Farklılaştırır: ABC firması, güçlü bir tasarımcı ekibi tarafından Türkiye’de tasarlanır. ABC firması tasarımcıları, elektronik cihazları, bir kişinin kendini ifade etme yolu olarak görürler ve tasarımlarında özgün ve yaratıcı çizgiler, desenler ve renklerle çalışırlar. ABC firması ürünleriyle, müşteriler her ortamda fark edilirler.

Faydalar – Uyumlu Kılan: ABC firması ürünleri, temiz ve sürdürülebilir enerji kaynağı güneş enerjisi ile çalışırlar. ABC firması müşterileri, ürünlerini kullanarak çevre hassasiyetini etrafla da paylaşır, bu konuda farkındalık yaratmakta öncülük yaparlar. ABC firması müşterileri, ABC ürünleri ile kendilerini sürdürülebilir gelecekte ve doğayla uyumlu hissederler.

3.3. ABC Firmasının Marka Genişletme Stratejisi

ABC firmasının, lansmanını yaptığı Ürün 1, 2, ve 3’ün, sunulduğu pazarda birinci yılının sonunda elde ettiği olumlu sonuçlara geçmeden önce yeni ürün portföyü için uyguladığı ‘marka transferi veya marka genişlemesi stratejisi’ ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Marka transferi; marka değerinin, pazara sürülmesi planlanan yeni ürünlerin her birine verilmesi demektir ve aynı zamanda marka genişlemesi, marka esnetme veya marka uzatma şeklinde de isimlendirilebilir. ABC firmasının da tek bir solar enerji ürünleri markasını

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

kuvvetlendirmek, bu yönde algıyı odaklamak ve güçlendirmek amacıyla hazırladığı ve lansmanını yaptığı ürün portföyünü tek bir kuvvetli marka ile pazara sunmuştur (ilk bölümde de belirtildiği üzere marka isimleri bu araştırmada belirtilmeyecektir).

ABC firması tüm ürünleri için farklı markalar kullanmak yerine, güçlü bir marka çıkarabilmeyi tercih etmiştir; bu marka araştırmanın devamında Marka A olarak adlandırılacaktır. ABC firması, ürünlerini markalarken; marka A powerbank, marka A hoparlör ve marka A anlık şarj cihazı olarak tanımlamalarını yapmış ve pazarda bu şekilde konumlandırmasını kurgulamıştır. ABC firması, bu sayede lansman yaptığı tüm ürünlerde sağlanan yeniliklerle ana markasını güçlendirmek ve bu anlamda markaya hizmet etmek istemiştir. Firma için bunu yapmanın amaçlarından bir tanesi de; firma gerek kendi tasarımları gerekse dünya çapında yaptığı ortaklıkların ortak ürünleri ile tekstilden, şemsiyeye ve diğer birçok solar enerjili ürün lansmanı için de hazırlıklar yapmakta ve hepsini oluşturduğu ve giderek güçlendireceği Marka A çatısı altında yapmayı planlamıştır. Bu sayede ABC firması, göreceli olarak düşük maliyetlerle yeni ürünlerini de aynı kuvvetli markanın etkileri ile avantajlı bir biçimde hedef müşterileriyle buluşturabileceğini planlamıştır. Gülçubuk (2007), yapmış olduğu çalışmada; bir markanın yaratmış olduğu olumlu etkiden diğer çıkacak ürünlerin ek bir çaba ve çok maliyet olmadan pazara penetrasyonu sayesinde firmalar, tüm zaman ve güçlerini satışa odaklayabileceklerdir. Ries ve Ries'a (2004) göre; marka genişletme stratejisi, dikey-yatay, dolaylı-doğrudan, üst kaliteye doğru (Superbranding), alt kaliteye doğru (Sub-branding), ve iki markanın birleşimi (Co-branding) şeklinde olabilmektedir.

Bu stratejide, ABC firması bazı riskleri de göze almaktadır. Marka A çatısı altında yer alan ve/veya ileride alacak olan ürünlerden bir tanesinde dahi oluşabilecek sorunların tüm markayı riske atması ya da markanın fazlaca genişlemesi durumunda, yine markanın gücünü azaltması gibi riskler de ABC firmasının karşılaşılabileceği riskler olarak ortaya çıkabilecektir. Sattler'a (2003) göre; firmaların, marka genişlemesinin, marka anlam ve değerini kaybetmeden, ne dereceye kadar sürdürebileceklerini doğru analiz edip karar vermeleri gerekmektedir. Yine bu görüşü destekler nitelikte Sattler (2003); ana markanın taşıyabileceğinden fazlasının yüklenmesinin, müşterilerin marka sadakatini azaltacağını ve markadan uzaklaşmalarını sağlayacağını belirtmiştir. Marka genişlemesine olumlu bakmayan Ries ve Ries (2004), yapmış oldukları çalışmada, marka genişletme stratejisinde risk olabilecek konuları şu şekilde özetlemiştir;

- Markanın gücü, yayılma oranıyla ters orantılıdır.
- Marka, hedefini daraltırsa daha güçlü olur.
- Bir markayı yok etmenin en kolay yöntemi, herşeye onun ismini vermektir.

4. SONUÇ

Yapılan bu araştırma; mevcut pazar(lar)da, yeni ürün(ler) lansmanını gerçekleştiren gerçek bir vaka çalışması incelemesiyle, ve bu incelemenin tüm ayrıntıları ile açıklanması açısından önemlidir. Yine bu araştırma; yeni bir ürün

pazara sürülürken, öncesinde ve sonrasında yapılan pazar araştırmaları örneklerinin gösterilmesi ve bu pazar araştırmalarının, özellikle yeni ürünler lanse ederken ne kadar gerekli olduğunun ifade edilmesi anlamında önemlidir. Ayrıca yeni ürün plan ve pazara sürülmelerinde yapılmakta olan pazar araştırmalarında özellikle seçilen odak grubu yönteminin, yani hedef kitlenin özellikle sürece dahil edilmesinin, Türkiye gibi gelişmekte olan pazarlarda ne kadar önemli olabileceği de araştırmada yer almıştır. Bunların yanı sıra bu inceleme, yeni bir üründe yapılan bir pazar araştırmasının, gerçek bir pazarlama stratejisine nasıl yansıtıldığını göstermek açısından da anlamlı ve değerli olarak kabul edilebilecektir. Araştırmada, akademik çalışmalarda yer alan, yeni ürünler pazara sürülürken dikkat edilmesi gereken koşullar ve başarılı olması için gerekli adımlar ile incelenen vaka çalışması arasında çeşitli kıyaslamalar yapılmıştır. Araştırmada, dikkat çekilen diğer bir konu ise yeni birden fazla ürünün, tek bir marka altında toplanmasının açıklandığı ‘marka genişletme’ stratejisinin akademik çalışmalardaki tanımlarına odaklanılmış, ve bu stratejinin olumlu ve olumsuz yönleri açıklandıktan sonra, araştırmaya konu olan vaka çalışmasındaki benzer uygulama bu açılardan ortaya konulmuştur.

İlerleyen dönemde, yeni ürün ile ilgili yapılacak çalışmalarda; farklı sektörlerin hedef alınması, farklı ülke ya da bölge pazarlarında konunun inceleniyor olması, alternatif olarak icat statüsünde kabul edilebilecek yeni ürün örneği yerine taklit ya da genişletilmiş yeni ürün seçeneklerinin inceleniyor olması, rekabetin çok daha yoğun olduğu sektörlerde daha ufak ürün veya pazarlama detaylarıyla nasıl başarılı olunabileceğinin inceleniyor olması, aynı anda bir firmanın birçok ürünü aynı anda lanse etmesi yerine, mevcut bir ürün portföyünde tek bir yeni ürünün etkilerinin ayrıca inceleniyor olması, ya da firma bakış açısı yerine mülakat veya anketler aracılığı ile hedef müşteri bakış açısından yeni ürünlerin inceleniyor olması gibi önemli konuların araştırılıyor olması konu ile ilgili çalışan akademisyen ve firma yöneticileri açısından ayrıca çok değerli ve aydınlatıcı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ADAMS, R.J. (2007). *Reducing product failure rates: a new perspective*. USA: Capella University.
- AKÇA, F. (1999). Pazarda Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Yeni Ürün Geliştiriminin Önemi ve Türkiye’de Değişik Endüstrilerde Yeni Ürün Performansını Etkileyen Faktörler. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKTUĞLU, I.K. (2004). *Marka yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- AYHAN, A. (2002). *Dünden bugüne Türkiye’de bilim – teknoloji ve geleceğin teknolojileri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.ř.
- BEKOĞLU, F.B., ERGEN, A. (2016). Yeni ürün geliştirme ve lansman stratejileri. *International Journal of Human Sciences*, 13 (1), 923-938.
- BİR, A.A. (1987). Yeni Mamül Tutundurma Stratejisi Petlas Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BROCKHOFF, K. (1998). *Produktpolitik*. Stuttgart – New York: G. Fischer Verlag.
- CHANG, W., TAYLOR, S.A. (2016). The effectiveness of customer participation in new product development: a meta-analyses. *Journal of Marketing*, 80 (1), 47-64.

Mevcut Pazarlarda Yeni Ürün Lansman Stratejileri: Türkiye Tüketici...

- CLARK, K.B., WHEELWRIGHT, S.C. (1993). Managing new product and process development: text and cases. New York: Free Press.
- CLIFT, T.B., VANDENBOSCH, M.B. (1999). Project development and efforts to reduce product development cycle time. *Journal of Business Research*, 45 (2), 98-187.
- COOPER, R.G. (1990). Stage gate systems: a new tool for managing new products. *Business Horizons*, 33 (3), 44-53.
- COOPER, R.G., KLEINSCHMIDT, E.J. (1986). An investigation into the new product process: steps, deficiencies and impact. *Journal of Product Innovation Management*, 3, 71-85.
- DİNÇER, Ö. (1997). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. İstanbul: Timaş Matbaası.
- GÜLBUÇUK, A. (2007). Marka Yönetimi Ders Notları. C.B.Ü. Salihli Meslek Yüksek Okulu. Pazarlama Programı Salihli-Manisa.
- GÜLBUÇUK, A. (2009). Yeni ürünlerde markalaşma stratejilerinin önemi, seçimi ve değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansbank Dergisi*, Ekim 2009, 190-198.
- İSLAMOĞLU, A.H. (2013). *Pazarlama yönetimi (stratejik yaklaşım)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- KARAFAKIOĞLU, M. (2006). *Pazarlama ilkeleri*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- KÖGÜS, Ö. (2005). Yeni Ürün Geliştirme Stratejileri. Yüksek Lisans Tezi. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOTLER, P., DUBOIS, B. (1991). *Marketing management – analyses, planning and control*. USA: Prentice Hall.
- KOTLER, P. (2001). Dijital çağda pazarlama. *Capital Ekonomi Dergisi*, Şubat Eki. İstanbul.
- KOTLER, P., KELLER, K. (2009). *Marketing management*, 13th Edition. Prentice Hall.
- RIES, A., RIES, L. (2004). *Marka yaratmanın 22 kuralı*. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- SATTLER, H. (2003). Markentransfer Strategien. Research Papers on Marketing and Retailing. University of Hamburg. No 012, Maerz.
- TEK, Ö.B., ÖZGÜL, E. (2005). *Modern pazarlama ilkeleri*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- TORLAK, Ö., ALTUNIŞIK, R. (2012). *Pazarlama stratejileri, yönetsel bir yaklaşım*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- UZMAN, İ. (2002). Yeni Ürün Geliştirme ve Pınar Entegre Et ve Un Sanayi A.Ş.'de Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜLKER, D. (2009). Yeni Ürünlerde Uygulanan Tutundurma Stratejileri ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM, R. (1998). *Yaratıcılık ve yenilik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- WILSON, R., GILLIGAN, C. (2005). Strategic marketing management planning, implementation and control. UK: Butterworth-Heinemann.

NANKÖRLÜK PSİKOLOJİSİ VE DİNDARLIK ÜZERİNE DENEYSEL BİR ÇALIŞMA*

EXPERIMENTAL STUDY IN THE PSYCHOLOGY OF UNGRATEFULNESS AND RELIGIOUSNESS

ПСИХОЛОГИИ И РЕЛИГИОЗНОСТЬ: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Burak İNCİ**
Nurten KIMTER***

ÖZ

Bu araştırma, temel olarak gençlerde nankörlük ile dindarlık arasındaki ilişkiyi din psikolojisi açısından ampirik olarak ele almayı amaç edinmektedir. Ayrıca araştırmada sosyo-kültürel ve demografik faktörlere göre katılımcıların dindarlık ve nankörlük düzeylerindeki farkların ve ilişkilerin tespit edilmesi de hedeflenmektedir. Tarama yöntemi ve online anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilen araştırmada; İzmir il sınırları içerisinde yaşayan 18 ile 26 yaş arası bireyler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu evrenden rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen 473 genç ise araştırmanın örneklemini teşkil etmektedir. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu”, “Nankörlük Ölçeği” ve “Ok-Dindarlık Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen ham verilerin işlenmesinde SPSS 25 istatistik paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde ise faktör analizi, t-testi, anava ve korelasyon tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda genel toplam dindarlık, dindarlığın biliş, duygu, Tanrıyla ilişki boyutları ile Allah’a karşı nankörlük (AKN) arasında negatif yönde ve anlamlılık derecesinde ilişki olduğu görülmüştür. Benzer şekilde genel toplam dindarlık, dindarlığın biliş, duygu, Tanrıyla ilişki boyutları ile genel toplam nankörlük (GTN) arasında negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan öğretmenlere karşı nankörlük (ÖKN), babaya karşı nankörlük (BKN), iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük (İYDİKN) alt boyutları ile genel toplam dindarlık ve dindarlığın tüm boyutları arasında anlamlılık düzeyinde her hangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

---

* Bu çalışma birinci yazarın “Nankörlük Psikolojisi ve Dindarlık” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** ORCID: [0000-0003-0351-0199](https://orcid.org/0000-0003-0351-0199), burakinci17@gmail.com

*** ORCID: [0000-0002-5736-7191](https://orcid.org/0000-0002-5736-7191), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, nurtenkimter@comu.edu.tr

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, nankörlük, dindarlık, sosyo-kültürel ve demografik faktörler

ABSTRACT

This research basically aims to empirically address the relationship between ungratefulness and religiousness in young people in terms of religious psychology. Also, the research targeted to identify differences and associations in the levels of religiousness and ungratefulness of participants based on socio-cultural and demographic factors. In the research conducted using screening method and online survey technique; Individuals between the ages of 18 and 26 living within the provincial boundaries of Izmir form the population of the research. The 473 young people selected by the method of random sampling from this population constitute the sampling of the research. The research used "Personal Information Form," "Ungratefulness Scale" and "Ok-Religiousness Scale" as data collection tools. SPSS 25 statistical package software was used to analyze the raw data taken from the research. In the analysis of the data, factor analysis, t-test, ANOVA, and correlation techniques were used. The results of the study showed a negative and significant relationship between overall religiousness and the dimensions of cognition, emotion related to God, and ungratefulness towards Allah (UTA). Similarly, a negative and statistically significant relationship was established between overall religiousness and the dimensions of cognition, emotion related to God, and overall total ungratefulness (OTU). On the other hand, no significant relationship was found between ungratefulness towards teachers (UTT), ungratefulness towards fathers (UTF), ungratefulness towards other people doing favor (UTPDF), and the overall total religiosity and all sub-dimensions of religiosity.

Keywords: Religious Psychology, Ungratefulness, Religiousness, Socio-Cultural and Demographic Factors

АННОТАЦИЯ

Нижеследующая статья, в основном, направлена на эмпирическое исследование взаимосвязи между неблагодарностью и религиозностью молодых людей с точки зрения психологии религии. Помимо этого, в нём определяются различия и соотношения уровня религиозности и неблагодарности участников опроса, в соответствии с социокультурными и демографическими факторами. В исследовании, проводимой методом сканирования и онлайн-опросов, приняли участие лица в возрасте от 18 до 26 лет, проживающие в пределах провинции Измир. Упомянутая группа молодых людей состояла из 473 человек. Они были отобраны методом случайного отбора. В качестве инструментов сбора данных в исследовании использовались "Форма личной информации", "Шкала неблагодарности" и "Шкала религиозности". Программа статистического пакета SPSS 25 использовалась для обработки данных, полученных в результате исследования. По итогам исследования было замечено, что существует отрицательная и значимая взаимосвязь между общей религиозностью, познанием, эмоциями, измерениями религиозности и неблагодарностью по отношению к Богу (AKN). Точно так же было установлено, что существует отрицательная и статистически значимая взаимосвязь между общей тотальной религиозностью, познанием, эмоциями, отношением к Богу, измерениями религиозности и общей тотальной неблагодарностью (GTN). С другой стороны, не было обнаружена значительная взаимосвязь между суб-измерениями неблагодарности по отношению к учителям (SCA), к отцам (INP) и к другим добродетельным людям (IYDIKN).

Ключевые слова: Психология религии, неблагодарность, религиозность, социокультурные и демографические факторы.

1. GİRİŞ

Pozitif psikologlar iyiliğin iyilik ortaya çıkaracağına hem fikirdirler. Dünyada iyi insanlar olduğu gibi kötü insanlar da vardır. İyiliğin iyilik ortaya çıkartması yanında unutulmaması gereken bir diğer husus kötülüğün de kötülük ortaya çıkartabilme ihtimalidir. Bu bağlamda ahlak bakımından iyi ve güzel olan davranışların olumsuz davranışları engeller nitelikte bir boyutu olduğunu da unutmamak gerekir. İnsanın yapması gerekeni yapmaması ya da yapmaması gerekeni yapması onun sorumluluğunda olan bir durumdur. Bu bağlamda yapılan iyiliğin kıymetini bilmemek ya da iyiliğe iyilikle karşılık vermemek yani nankörlük yapmak insanın teşekkür ve minnetini gösterememesinin bir sonucudur.

Şükür kavramının zıttı olan ve olumsuz bir davranış özelliği olan nankörlük, çok farklı boyutları olan bir kavramdır. İnsanların birçoğu nankörlük yaptığının farkında bile olmadan hayatlarına devam edebilmektedirler. Nankörlük temelde insanın kendisini dünyaya getiren ve büyüten anne-babasına, iyilik gördüğü diğer insanlara, din ve devlet büyüklerine ve Yaratıcısına gösterdiği iyilikbilmez ve şükürsüz davranışlarından kaynaklanmaktadır. Nankörlük, esasen insandaki birçok olumsuz davranıştan kaynaklandığı gibi pek çok olumsuz davranışın oluşmasına da kaynaklık edebilen bir davranış problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din insanın hayatının tümünü kuşatan köklü bir fenomendir. Ayrıca pek çok değerle de ilişkili olan ve onlara kaynaklık eden bir kavram olarak dinin ve dinin yaşanma biçimi olan dindarlığın nankörlük ile ilişkisinin incelenmesi bu çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir. Gerçekleştirmiş olduğumuz bu çalışmada kavramsal çerçevede nankörlük, din ve dindarlık kavramları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra deneysel verilerden elde edilen araştırma bulgularına yer verilmiştir. Söz konusu bulgular çerçevesinde gerek din, dindarlık ve nankörlük arasındaki ilişkilere gerekse bu değişkenlerin sosyo-kültürel ve demografik özelliklerle olan ilişkilerine dair bir takım yorum ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Nankörlük

Farsçada bulunan “nan” ekmek kelimesi ile “kur” görmeyen kör anlamındaki kelimelerden oluşan nankör yediği ekmeğin, gördüğü iyiliğin kıymetini bilmeyen nimeti inkâr eden anlamına gelen nankörden türetilmiştir (Çağrı, 2006: 382). Nankör, nimeti, kendisine yapılan iyiliği ve yardımı görmeyen, gizleyen ve örten anlamına gelir (Peker, 2013: 170). Arapçada bulunan küfran-ı nimet terkihi de şükür kavramının karşıtı olarak nankörlük anlamında kullanılmıştır (Çağrı, 2006: 382). En kısa tabir ile nankörlük, yapılan bir iyiliğe karşı şükran göstermemek anlamına gelir (Tuğlacı, 1985: 2095). Sevgiden ve saygıdan kaynaklı olarak yapılan iyiliklerin değerini bilmeyen kişilerin yersiz ve olumsuz davranışları veya yapılan iyilikleri takdir etmemeleri nankörlük olarak

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

ifade edilmektedir (Aydın, 2016: 132). Şükretmeme davranışında unutkanlık, fark edememe, karşılık vermeme söz konusu iken; nankörlük davranışında iyilikte kusur bulma, yapılan iyilikte art niyet arama ve iyiliğe kötülükle karşılık verme durumu söz konusudur (Emmons, 2009: 123). Yapılan bir iyiliğin sonucunda iyiliği gören kişinin; kıskançlık ve buna benzer kişisel ve çevresel sebepler sonucu, kasıtlı olarak ve isteyerek, iyiliği yapan kişinin yaptığı iyiliği görmezlikten gelmesi, küçümsemesi ya da iyi olmayan bir davranış şekli ile kendisine karşılık vermesi sonucu oluşan davranış biçimleri nankörlük kavramı kapsamı içinde değerlendirilmektedir.

İnsan, doğuştan hem iyiliğe hem de kötülüğe meyli olan bir varlıktır (Tarhan, 2009: 54). Bununla birlikte insan kendisine yapılan iyilik, yardım ve nimetlerin farkına varma konusunda da zayıf bir varlıktır (Peker, 2013: 170). Dolayısıyla kendisine yapılan yardımın veya iyiliğin kıymetini bilmeyen insanların sayısı az değildir (Tarhan, 2010: 117). Kişinin yetersizlik hissinden ya da başka nedenlerden dolayı ortaya çıkabilen bu olumsuz davranış biçimi, bireyin iyilik potansiyeline ket vurucu yönde etkide bulunabilmektedir edebilmektedir. Nankörlük, almayı bilen ama vermeyi bilmeyen, sağlıklı iletişimden haberi olmayan, bencil bir kimsenin en son ulaşabileceği nihai nokta ve bir kişilik özelliğidir (Atak, 2019: 174).

Kişinin başına gelen kötü olaylar sonucunda, kendisine verilmiş ve elinde var olan nimetleri unutup görmezden gelmesi de nankörlüğün bir başka boyutudur (Kasapoğlu, 1997: 31). Şükürü ihmal etmek saygısızlığa, insanları rahat bir şekilde kullanabileceğimiz düşüncesine kapılmamıza, kızgınlığa ve hor görme davranışlarının ortaya çıkmasına neden olabilir (Emmons, 2009: 48). Esasen unutarak ya da ihmal sonucu yapılan iyiliğe karşı şükürün ifade edilmemesini de nankörlük kapsamında değerlendirmek mümkündür. Ayrıca insanlar, yaptıkları yardımların ve olumlu davranışların tepkisiz kalmasını da nankörlük olarak algılayacakları için nankörlüğün davranışsal boyutunda, yapılan iyilik karşısında tepkisiz kalma da nankörlüğün bir başka hali olarak düşünülebilir.

2.2. Din

Arapçada din “de-ye-ne” veya “dane” kökünden gelmekte olup ‘yol, usul, adet ve huy’ anlamlarına gelmektedir (Turan, 2017: 97). Din, sözlükte insanların anlayamadıkları veya güçsüz kaldıkları olayları açıklamak için kullandıkları kurallar, kurumlar, törenler ve simgeler örüntüsü olarak tanımlanmaktadır (Dil Derneği, 2012: 445).

Çok boyutlu ve son derece kompleks bir olgu olan din, çeşitli disiplinlerde uğraşan bilim insanları tarafından farklı şekillerde ele alınarak değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Benzer şekilde aynı disiplinle uğraşan bilim insanları tarafından din farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda tarihçiler, teologlar, filozoflar, antropologlar, sosyologlar ve psikologlar dini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Benzer şekilde dini tanımlama çabalarında temelde insanın iç dünyasına odaklanan bir ölçütü esas alan psikologların din tanımları da birbirinden farklılık göstermektedir. Pragmatik felsefenin öncüsü ve din psikolojisinin

kurucusu kabul edilen Amerikalı filozof William James, sistematik bir din tanımı yapmadan dini, 'bireyin duyguları, fiilleri ve tecrübeleri' olarak tanımlamıştır. Başka bir deyişle James, dinin bireysel yönünü ele alarak dini, insanın Tanrı olarak kabul ettiği varlığa dair hissettiği duygu, düşünce ve deneyimler olarak ifade etmiştir (Melici, 1985: 187; Turan, 2017: 102). Jung ise dinin, 'insan zihninin biricik tutumu' olduğunu, ayrıca 'dinamik bir varlığa gönüllü ya da gönülsüz bir şekilde dikkatli ve özenli bir uyma olduğunu' ifade etmiştir. Yine Jung dini kolektif bilinçdışı, arketipler ve bireyselleşme çerçevesinde ele alarak dinin 'insana özgü ve içgüdüsel' olduğunu savunur (Jung, 1998: 6). Freud dini; bazı içgüdüsel dürtülerin baskı altına alınmasına, bir yana itilmesine dayandırmakta olup, dinin yasakladığı eylemleri ise insanın baskı altına aldığı içgüdülerin dışavurumu olarak görmek suretiyle saplantı nevrozunu dinin oluşumunun patolojik karşılığı olarak değerlendirmektedir (Freud, 1999: 39-40). Fromm'a göre din, 'insanın kendisi dışındaki birine ya da bir şeye yönelme ihtiyacını karşılamak ve kendi hayatına bir anlam kazandırmak için bir şeye yönelmesi ve kendini o şeye adanmasıdır' (Fromm, 1994: 67-68). Çeşitli şekillerde yapılan tanımlamalarda dinin; 'tabiatüstü ya da doğaüstü yüce varlık, toplumun düzenini sağlayan kurallar, insanın anlam arayışı, insanlar tarafından kabul görmüş kurallar, insanın iç dünyasında hissettiği duygular' vb. hususları içeren bir kavram olarak ele alındığı görülmektedir. Psikologların din tanımlamalarında ise; bireyin duygu ve tecrübeleri, bilinçdışı, arketipler, içgüdüsel dürtülerin bastırılması sonucu ortaya çıkan davranışlar, insanın gelişmesine yönelik ihtiyacının karşılanması vb. hususlara atıfta bulunulduğu görülmektedir. Din, kavramsal olarak insanın davranışlarına yön vererek onun yaşamına anlam katan, doğaüstü bir güç ve yaratıcı kavramına dayanan inançları, sembolleri, ritüelleri içinde barındıran ve dünyadaki her kültürde varlığına rastlanması sebebi ile evrensel kabul edilen bir sistemdir (Budak, 2017: 206). Yine din, insanın sorularının cevap bulduğu düşünce düzeni, bireyin dünyadaki varlığının fikri yönden anlam kazanması, kültürel kişiliği birleştiren inanç düzeni, düşüncenin şüphelerden kurtulması için gerçeği arama çabası olarak da tanımlanmaktadır (Altıntaş, 2018: 47).

2.3. Dindarlık

Dindarlık, kişiden kişiye, kültürden kültüre ve inanılan dinin esaslarına göre farklı anlamlar kazanmaktadır (Turan, 2017: 110). Dindarlık bireysel bir deneyim olması sebebiyle kesin bir tanımlama yapmayı da zor hale getirmektedir (Hökekleli, 2006: 85). En basit tabir ile ifade etmek gerekirse dindarlık inanılan dinin emirlerini yerine getirmek, yasaklarından ise kaçınarak iç huzura ermektir. Dindarlık kavramı geniş inanç ve uygulama biçimlerini içine alan kapsamlı bir kavramdır (Kımtır, 2008: 92). Başka bir deyişle öznel bir deneyim olarak dindarlık; dinî inanç, dinî tutum, dinin algılanması ve uygulanması anlamında geniş inanç ve uygulama şekillerini kapsayan bir kavramdır. Kişilerin ideallerinin ve davranışlarının birbiriyle ilişkili olduğu hipotezine dayandırılan dindarlık kavramının temelindeki teorik unsur, Allah'a inanmak ve O'nu tanımak prensibidir (Uysal, 2003:65). Dindarlık, insanın iman ve amelleri temelinde ortaya koyduğu

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

tutum, deneyim ve davranışlarını, inandığı dinin emir ve yasakları doğrultusunda hayata geçirmesi anlamına gelir (Okumuş, 2005: 38). Dindar birey, davranışta bulunurken dini imamının etkisinde ve yaratıcının varlığının bilincinde olarak tüm işlerini bu bilinçle yürüten kişiyi ifade etmektedir (Kımtır, 2008: 93). Dindar kişi; inandığı dine iman edip şuurlu ve şuursuz eylemleri ile dini ritüelleri eksiksiz yerine getiren, inandığı dinin yasaklarından sakınan ve günlük hayatının merkezine de dini inanışını yerleştiren kişiyi ifade eder. Çok boyutlu bir kavram olan dindarlığın inanç, ibadet, duygu, etki ve bilgi gibi pek çok boyutundan söz edilmektedir.

2.4. Nankörlük ve Dindarlık İlişkisi

Dinlerin ahlaki olanı teşvik edici ve tamamlayıcı yönleri o denli güçlüdür ki bu nedenle insanlar, din ve ahlak konusunda bu teşvik ediciliği göz ardı edemezler. Bilindiği üzere dinlerin nihai amacı, inananlarının mutluluğudur ve bunun için dinler, bir takım prensipler öne sürerek, bu prensipler sayesinde bireyin hem ruh hem de beden sağlığına olumlu katkıda bulunmaktadır (Altaş ve Köylü, 2012: 88). Dolayısıyla dinin bu amacı doğrultusunda dini inanca sahip olan bireylerin hedefi de iyiye, güzele ve ahlaki olgunluğa erişmektir.

Din ile nankörlük arasındaki ilişki bağlamında ele alındığında; dinin olumlu ya da olumsuz davranışlara direk olarak bir etkisinden söz etmek mümkün olmasa da çok büyük bir motivasyon ve teşvik edici bir unsur olarak dinin iyi davranışların gelişmesine büyük bir katkı sağladığı söylenebilir. Dinin direk etkisinden söz edilememesinin sebebi, dinlerin kurallarına uyulması için bir talebi olurken istendik davranışın gelişmesini sağlarken bir kesinlik içermemeleri sebebiyledir. Din ve davranış arasındaki ilişkiye dair yapılan bazı araştırmalardan elde edilen bulgularda da, dinin bu teşvik ediciliğini gözlemlemek mümkündür. McCullough, Emmons ve Tsang (2004: 295-309) yaptıkları araştırmada, dindar bireylerin daha çok şükran duyduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda yine yapılan bir başka araştırma sonucunda; dinî ayinlere katılanların ve dini aktivitelerde görev alanların daha minnettar oldukları görülmektedir (Emmons, 2009: 86). Miran'ın yaptığı çalışmada da, dine önem verenlerin günlük hayatta hamd ve şükretmeye önem verdiği ve kendisini dindar olarak tanımlayan kişilerin hamd ve şükretme sıklığının diğerlerine oranla daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. (Miran, 2010: 45-49). Dinin insanların yasalara uyma eğilimini arttırabileceği hususu, yapılan çalışmalarda ortaya çıkan bir bulgudur (Aranson vd., 2012: 120). Göcen'in çalışmasında da kişinin şükretmesinin inandığı dine yönelimini etkilediği ve dini yönelimin artmasının da bireyin şükürünün artmasına neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Göcen, 2012: 184). Büssing, Daniela R. ve Klaus'un (2018: 123) minnettarlık ile ilgili yaptıkları çalışmada; dua eden bireylerin minnettarlık huşu ve şükran düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalardan elde edilen bulgularda da görüldüğü gibi din, ideal bir toplum için bireylerin, ahlaki erdemlere ve yasalara uygun hareket etmesinde etkili bir faktör olmakta ve bunun yanından din ve dinî yaşantı ile doğru orantılı olarak şükürün gösterilmesinde ve uygulanmasında da artış olmaktadır.

Kur'an'da nankörlük; Allah'ı inkâr anlamına gelen küfür manasında ve nimetlerin değerini takdir etmeme yani Allah'ın vermiş olduğu nimetlere karşı yapılan nankörlük olarak iki anlamda kullanılmıştır (Aydın, 2016: 132). 'Kefür' ve 'keffâr' Kur'an-ı Kerim'de şükretmeyen anlamında kullanılırken; 'kenûd' kelimesi de dünya nimetlerine sarılıp Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükretmeyen, nankör insanı anlatmak için kullanılmıştır (Kara, 2017: 94-95). Kur'an ayetlerine baktığımızda nankörlük davranışının, Allah'ı inkâr eden, Allah'ın güç ve kudretini başka varlıklara atfederek O'na ortak koşan, şirk işleyen insanların karakteristik özellikleri arasında olduğu görülmektedir (Fatır, 35: 36; Zuhuruf, 43: 15; Nuh, 71: 27). Yine Allah'ın vermiş olduğu nimetleri fark etmeyen, minnet etmeyen kişiler de Kur'an'da nankör olarak tanımlanmıştır (Hud, 11: 9; İbrahim, 17:7,28,34; Nahl, 16:72).

Nankörlüğün en büyüğü yaratıcıyı tanımamaktır. Yani var olmamıza, rızkı verip yaşamamıza, insan olmamıza sebep olan yaratıcıyı tanımamak nankörlük davranışının en üst düzeyini teşkil etmektedir. Kur'an'ı Kerim'de Allah, sadece kendisinin bilinip anılmasını ve övülmesini isteyerek Allah'tan başkasını anmayı nankörlük olarak nitelendirmiştir (Bakara, 2:152). Yine Kur'an'ı Kerim'de Allah'a iman anlamında, nankör kişinin sevilmediği ve inkâr edenlerin nankörlük ettikleri ifade edilmiştir (Hac, 22: 38; Lokman, 31: 32; Abese, 80: 17). Allah'ı inkâr etmek, Allah'ı anmamak, O'nu övüp hamd etmemek günahkârlık olup günahkârlara uymak, Allah'a şirk koşmak da nankörlük olarak Kur'an'ı Kerim'de belirtilmiştir. Özellikle şirk, nankörlüğün en simgesel hali olarak şükürün karşıtı konumunda Kur'an'da kullanılan bir kavramdır (İzutsu, 1991: 265).

Allah'ın yaratmış olduğu sayısız nimete ve verdiği rızıklara karşı şükürün ifade edilmemesi de nankörlük kapsamında değerlendirilmektedir. Unutkanlık, insanın fitratında var olan bir özelliğidir (Kara, 2017: 94). Allah Kur'an-ı Kerim'de insanların çoğunun şükretmediğini bildirmektedir (Mü'minun, 40: 61). Kur'an-ı Kerim, insana doğru olan davranışın gösterildiğini, şükretme ve nankörlük etme konusunda da özgür bırakıldığını bildirmektedir (İnsan, 76: 3). Bu bağlamda Kur'an'ı Kerimde *"Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi."* (Nahl, 16: 78) buyrulmaktadır.

Bir insan iyilik ve yardımda bulunan bir kimseye karşı minnetsiz olduğunda, o insanın Allah'a da şükretmeyeceğini ifade eden Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez."* (Tirmizi, Birr:35). Hz. Peygamber şükürün gizlenmesinin de nankörlük olduğunu ifade ederek ne şekilde şükürümüzü ifade etmemiz gerektiğini şu şekilde anlatmıştır; *"Kendisine bir ikramda bulunulan kişi, imkân bulduğu takdirde karşılığını versin. Bulamazsa (o iyiliği yapana) övgüde bulunsun. Çünkü (bir iyiliği) öven, şükran borcunu yerine getirmiş olur. İyiliği gizleyen ise nankörlük etmiş olur."* (Tirmizi, Birr:87)

Allah'a şükretmenin bir ibadet olduğunu ifade eden Hz. Peygamber bir başka sözünde şöyle buyurmuştur; *"Yiyip şükreden kimse sabrederek oruç tutan kimse gibidir."* (Tirmizî, Sıfatül-kıyame: 43; İbn Mâce, Sıyâm: 55). Hz.

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Peygamber bir duasında da, “Allah’ım! Seni anıp zikretmek, nimetine şükretmek, sana lâayık ibadet etmek için bana yardım eyle!” (Ebû Dâvûd, Vitir: 26.; Nesâî, Seh: 6.) buyurarak Allah’a ve verdiği nimetlere nasıl şükretmemiz gerektiğini bizlere göstermeye çalışmıştır. Hz. Aişe ile Hz. Peygamber arasında geçen bir diyalog da Hz. Peygamberin ibadete ve şükretmeye ne derece önem verdiği anlaşılmaktadır. Hz. Aişe; “Yâ Resûlallah! Rabbin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladığı hâlde niçin bu kadar ibadet ediyorsun?” diye sordu. Allah Resûlü, şu cevabı verdi: “Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı Ey Aişe?” (Müslim, Sıfâtü’l-münâfikîn, 81; İbn Hıbban, Sahih, II, 36). Peygamberimizin fiili olarak şükürün yani ibadetin ne denli önemli olduğunu Hz. Aişe ile olan diyalogundan anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber bir başka hadis-i şerifinde, “Allah, nimetinin eserinin, kulunun üzerinde görülmesini sever.” (Tirmizî, Edeb: 54; İbn Hanbel, IV: 438) buyurarak şükretmemiz gerektiğini açıkça vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber’in hadislerine bakıldığında; yapılan iyilik veya yardıma karşı olumsuz veya hiçbir karşılık vermemek, Allah’ın verdiği nimetlere şükretmemek ya da israf etmek, öğrenilen bir ilmi ya da zanaatı yapmamak ya da unutmak nankörlük kapsamında değerlendirilmiştir. Peygamberimizin hadislerinde anne babaya karşı olumsuz tavır takınmak da nankörlük kapsamında değerlendirilmiştir. Anne-baba hakkının ödenmesinin çok zor olduğunu ifade etmek için onların hakkının, köle olarak bulunup hürriyetlerine kavuşturulduğunda belki ödenmiş olunacağını vurgulamıştır. Ayrıca peygamberimiz, ibadetlerin yapılış gayesini ve ibadete verdiği önemi de Allah’a şükreden bir kul olmak olarak nitelendirmiştir.

3. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı,

Araştırmanın konusu, nankörlüğün dindarlıkla ilişkisini incelemektir. Bu çalışmanın temel amacı ise, gençlerde nankörlük davranışı ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmaktır. Başka bir deyişle bu araştırma, din, dindarlık ve nankörlük arasındaki ilişkiyi deneysel bulgular çerçevesinde değişik açılardan, özellikle din psikolojisi açısından analiz edebilmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla araştırmada, nankörlük ile dindarlık arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı, varsa bu ilişkinin ne türden bir ilişki olduğu deneysel açıdan ortaya koyulmaktadır.

3.2. Araştırma Hipotezleri

Araştırmada şu hipotezlerin test edilmesi amaçlanmaktadır:

Sosyo-Kültürel ve Demografik Değişkenlerin Dindarlık ile Olan İlişisine Dair Alt Hipotezler

H1: Dindarlık ve dindarlığın boyutları ile cinsiyet arasında anlamlılık düzeyinde farklar vardır. Kadın katılımcıların dindarlık ve dindarlığın boyutlarındaki düzeyleri, erkek katılımcılara oranla daha yüksektir.

H2: Dindarlık ve dindarlığın boyutları ile meslek grupları arasında anlamlılık düzeyine ulaşan farklar vardır. Öğrenci olan kişilerin dindarlık düzeyleri diğer meslek gruplarındaki kişilerden daha yüksektir.

H3: Dindarlık ve dindarlığın boyutları ile katılımcıların yaşadığı yerleşim yeri arasında anlamlı fark / ilişkiler vardır. Köy ve kasabalarda yaşayanların dindarlık düzeyleri şehirlerde yaşayanlardan daha yüksektir.

H4: Dindarlık ve dindarlığın boyutları ile katılımcıların yaş düzeyleri arasında anlamlı ilişki vardır. Yaş arttıkça katılımcıların dindarlık ve dindarlığın boyutlarındaki düzeylerinde artış görülecektir.

H5: Dindarlık ve dindarlığın boyutları ile eğitim düzeyi arasında anlamlı ilişkiler vardır. Eğitim düzeyi arttıkça dindarlık düzeyi azalacaktır.

H6: Dindarlık ve dindarlığın boyutları ile gelir durumu arasında anlamlı ilişkiler vardır. Gelir düzeyi arttıkça dindarlık düzeyi azalacaktır.

Sosyo-Kültürel ve Demografik Değişkenlerin Nankörlük ile Olan İlişisine Dair Alt Hipotezler

H7: Cinsiyete göre katılımcıların nankörlük düzeylerinde anlamlı farklılık vardır. Erkeklerin nankörlük düzeyleri kadınlardan daha yüksektir.

H8: Bireylerin yaş aralıkları ile nankörlük düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bireylerin yaşları ilerledikçe nankörlük düzeylerinde düşme görülecektir.

H9: Bireylerin eğitim düzeyleri ile nankörlük arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça nankörlük seviyeleri azalacaktır.

H10: Bireylerin mesleklerine göre nankörlük düzeylerinde anlamlı farklılık vardır. Öğrenci olanların nankörlük düzeyleri daha düşüktür.

H11: Bireylerin gelir durumu ile nankörlük düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bireylerin gelir durumu arttıkça kişilerin nankörlük düzeyleri de artacaktır.

H12: Bireylerin yaşadıkları yerleşim yeri ile nankörlük arasında anlamlı farklar/ilişkiler vardır. Bireylerin yaşadıkları yerleşim yerinin büyüklüğü arttıkça nankörlük düzeylerinde de artış görülecektir.

Nankörlük ile Dindarlık İlişisine Dair Alt Hipotezler

H13: Bireylerin öznel nankörlük algıları ile öznel dindarlık algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır. Banu göre bireylerin öznel dindarlık algısı arttıkça öznel nankörlük düzeylerinde azalma görülecektir.

H14: Nankörlük ölçeğinin alt boyutları ile dindarlık ölçeğinin alt boyutları arasında, genel toplam dindarlıkla genel toplam nankörlük arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde ve negatif yönde ilişkiler vardır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, tarama yöntemi (survey) ile gerçekleştirilen deskriptif ve korelasyonel tarzda nicel bir araştırmadır. Tarama yöntemi; geniş örneklem gruplarından sistematik olarak bilgi toplamak için katılımcılara sorulan soruların yanıtlanmasıyla bilgi toplamayı hedefler (Böke, 2014: 245). İki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkileri belirlemek ve bunun yanında bu değişkenlerin arasındaki neden sonuç ilişkisi hakkında bilgi almak için yapılan araştırmalara da korelasyon araştırmaları denir (Büyüköztürk vd, 2013: 86). Bu bağlama araştırmamızda; demografik değişkenler ile dindarlık ve dindarlığın alt boyutları; demografik değişkenler ile nankörlük ve nankörlüğün alt boyutları, ayrıca dindarlık

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

ve nankörlük arasındaki ilişkilerin incelenmesi araştırmamızın modelini oluşturmaktadır.

3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini; İzmir il sınırları içerisinde yaşayan 18-26 yaş arası, farklı eğitim, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeylere sahip olan genç kadın ve erkekler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise söz konusu evrenden rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 473 genç kadın ve erkek katılımcı teşkil etmektedir.

3.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

18-26 yaş arası bireylerde nankörlük ile dindarlık arasındaki ilişkinin ölçülmesi için “Kişisel Bilgi Formu”, “Nankörlük Ölçeği”, “Ok-Dini Tutum Ölçeği”den yararlanılmıştır. Söz konusu ölçeklerden oluşan anket formu, 2020 yılının Ekim, Kasım ve Aralık aylarında İzmir’in merkezinde ve ilçelerinde yaşayan kişilere online anket olarak uygulanmıştır. Anket uygulama öncesinde etik kurul izinleri alınmıştır.

Kişisel bilgi formunda, sırasıyla, cinsiyet, yaş, eğitimi düzeyi, meslek, aile gelir durumu ve yaşanılan yerleşim yeri sorularına yer verilmiştir. Ok-Dini Tutum Ölçeği; dini tutumun davranış boyutu, dini tutumun duygu boyutu, dini tutumun biliş boyutu ve dini tutumun Tanrıyla ilişki boyutu olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik çalışmasında Ok-Dini Tutum Ölçeği’nin Cronbach Alpha değeri .81 ve .91 olarak hesaplanmış olup ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür. Sekiz maddeden oluşan beşli likert tipindeki ölçekten alabilecek en yüksek puan 40, en düşük puan ise 8 olarak hesaplanmıştır (Ok, 2011: 528-535).

Yurtdışı ve yurtiçi literatüre ilişkin yapılan tarama sonucunda, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmış araştırmalarda kullanılmaya hazır bir Nankörlük Ölçeği’ne rastlanmadığı için araştırma öncesinde, “Nankörlük Ölçeği” 130 kişilik üniversite öğrencisi üzerinden toplanan veriler üzerinden geliştirilmiştir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda faktör yük değerleri düşük olan maddeler atılarak 17 maddeden oluşan dört boyutlu bir model elde edilmiştir. 17 maddeden oluşan ve beşli likert tarzındaki Nankörlük Ölçeği’ne ait alt boyutlardan birincisi (F1) öğretmenlere karşı nankörlük, ikincisi (F2) babaya karşı nankörlük, üçüncüsü (F3) iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük ve dördüncüsü (F4) Allah’a karşı nankörlük şeklinde isimlendirilmiştir. Ölçek geliştirme çalışmasında Nankörlük Ölçeği’ne ilişkin hesaplanan güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha değeri) 1. uygulama için .77 ve 2. uygulama için .86 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Nankörlük ölçeğine ilişkin yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda uyum indekslerinin “iyi” ve “çok iyi” düzeyde olduğu görülmüştür (RMSEA=.074; CMIN/DF=3.61; NFI=.91; RFI=.90; IFI=.94; TLI;.92; CFI=.94). Sonuç itibarıyla araştırmada kullanılan 5’li liker tipindeki Nankörlük Ölçeği’nden 17-85 arası puan alınabilmekte ve yüksek puanların yüksek nankörlük düzeyini göstermektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve Kişisel Bilgi Formu'nun yer aldığı anket formu 473 gönüllü katılımcı tarafından dolmuştur. Toplanan verilerin analizi için SPSS-25 paket programı kullanılmıştır. Araştırma verileri üzerinden yapılan normallik testleri sonucunda gerek nankörlük (skewness:1.52; kurtosis: 1.24) ve gerekse dindarlık ölçeği (skewness:-.898; kurtosis: -.055) ile ilgili verilerin normal bir dağılım gösterdiği tespit edilmiş ve verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmıştır. Böylece başlangıçta belirlenen araştırma hipotezleri doğrultusunda DFA, t-testi, tek yönlü varyans analizi, scheffe testi, dunnett's C testi, pearson korelasyon ve kısmi korelasyon teknikleri kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1.Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 1.Katılımcıların Sosyo-Demografik ve Kültürel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	N	%
Kadın	297	62.8
Erkek	173	36.6
Diğer	3	.6
Yaş	N	%
18-19 yaş	116	24.5
20-22 yaş	116	24.5
23-24 yaş	87	18.4
25-26 yaş	154	32.6
Eğitim Düzeyi	N	%
İlköğretim mezunu	7	1.5
Lise öğrencisi	20	4.2
Lise mezunu	63	13.3
Üniversite öğrencisi	204	43.1
Üniversite mezunu	179	37.8
Mesleği	N	%
Öğrenci	269	56.9
İşçi	32	6.8
Memur	48	10.1
Esnaf	15	3.2
Diğer	109	23.0
Gelir Düzeyi	N	%
Ortanın Altı	54	11.4
Orta	300	63.4
Ortanın Üstü	101	21.4

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Yaşadığı Yerleşim Yeri	N	%
Yüksek	18	3.8
Köy	54	11.4
Kasaba	39	8.2
Şehir	160	33.8
Büyük Şehir	220	46.5
Toplam	473	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan kişilerin cinsiyet dağılımları verilmiştir. Araştırmaya katılanların çoğunluğu kadınlardan (n=297, %62.8) oluşurken, erkek katılımcıların sayısı ise 173 (%36.6)’tür. Araştırmada 3 katılımcı ise diğer seçeneğini işaretleyerek cinsiyet belirtmemiş olup bunlar toplam katılımcı sayısının %0.6’ını oluşturmaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan kişilerin yaşlarına göre dağılımlarına bakıldığında; 473 katılımcının çoğunluğunu 25-26 yaş aralığındaki kişiler (n=154, %33) oluşturmaktadır. Daha sonra 18-19 yaş aralığındaki (n=116, %24.5) ve 20-22 yaş aralığındaki (n=116, %24.5) kişiler bunları takip etmektedir. Araştırmaya en az sayıda katılımın 23-24 yaş aralığındaki (n=87, %18.4) kişilerden olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin eğitim düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında; katılımcıların çoğunluğunu üniversite öğrencileri (n=204, %43.1) oluşturmaktadır. Devamında sırasıyla bunları üniversite mezunları (n=179, %37.8), lise mezunları (n=63, %13.3), lise öğrencileri (n=20, %4.2) ve ilköğretim mezunu olan (n=7, %1.5) kişiler takip etmektedir.

Meslek bakımından katılımcıların çoğunluğunu öğrenciler (n=269, %56.9) oluşturmaktadır. Daha sonra katılım oranına göre sırasıyla ‘diğer’ meslek grubuna (n=109, %23) ait kişiler, memurlar (n=48, %10.1), işçiler (n=32, %6.8) ve esnaf olan (n=15, %3.2) kişiler gelmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan bireylerin aile gelir düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında; katılımcıların çoğunluğunu orta gelir düzeyine sahip olan (n=300, 63.4) kişiler oluşturmaktadır. Devamında bunları, ortanın üstü olan (n=101, %21.4) kişiler, ortanın altı olan (n=54, %11.40) kişiler ve son olarak yüksek gelir düzeyine sahip (n=18, %3.8) kişilerin oluşturduğu görülmektedir.

Yine tablo 1’de görüleceği üzere araştırmaya katılan kişilerin yaşamlarının büyük kısmının geçtiği yerleşim yerine göre dağılımlarına bakıldığında; 473 katılımcının çoğunluğunu büyük şehirde (n=220, %46.5) yaşayan kişiler oluşturmaktadır. Devamında sırasıyla şehir merkezinde yaşayan kişiler (n=160, %33.8), köyde yaşayan kişiler (n=54, %11.4) ve son olarak bunları kasabada yaşayan kişilerin (n=39, %8.20) takip ettikleri görülmektedir.

Tablo 2’de katılımcıların “Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verdiği yanıtları görmektediriz.

Tablo 2. Katılımcıların öznel dindarlık algılarına göre dağılımları

“Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?”	N	%
Dindar Değil	94	19.9
Biraz Dindar	210	44.4
Oldukça Dindar	148	31.3
Çok Dindar	21	4.4
Toplam	473	100

Katılımcıların çoğunluğu (n=210, %44.4) kendilerini “Biraz Dindar” olarak gördüklerini belirtmiştir. Kendisini “Oldukça Dindar” olarak görenlerin sayısı da (n=148, %31.3) azımsanmayacak derecede fazladır. Devamında ise kendilerini “Dindar Değil” (n=94, %19.9) olarak gören kişiler vardır. Araştırmamızda kendilerini “Çok Dindar” (n=21, %4.4) olarak gören kişilerin ise en küçük grubu oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların öznel nankörlük algılarına göre dağılımları

“Nankör bir insan olduğumu düşünmüyorum” Fikrine katılıyor musunuz?	N	%
Kesinlikle Katılıyorum	147	31.1
Katılıyorum	149	31.5
Kararsızım	50	10.6
Katılmıyorum	70	14.8
Hiç Katılmıyorum	57	12.1
Toplam	473	100

Tablo 3’de katılımcıların ““Nankör Bir insan olduğumu düşünmüyorum” Fikrine katılıyor musunuz?” sorusuna verdiği yanıtları görmekteyiz. Katılımcıların yaklaşık üçte birisi bu soruya “katılıyorum” (n=149, %31.5) ve “Kesinlikle katılmıyorum” (n=147, %31.1) şeklinde cevap vermiştir. Devamında ise sırasıyla “katılmıyorum” (n=70, %14,80), “hiç katılmıyorum” (n=54, %12,10) ve “kararsızım” (n=50, %10,60) şeklinde cevap veren katılımcıların yer aldıkları görülmektedir.

4.2. Dindarlıkla İlgili Bulgular

Tablo 4’te görüleceği üzere yapılan faktör analizi sonucunda dindarlık ölçeğinin orijinaline uygun olarak dört boyutlu olduğu görülmüştür. Güvenilir ve geçerliliğinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Dindarlık ölçeğine ilişkin elde edilen bulgular

KMO ve Bartlett Testi Sonuçları		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		.81
Bartlett Testi	X ²	3402.29
	sd	28
	p	.000
Güvenirlilik Katsayısı	Cronbach Alfa	.86

Tablo 5. Katılımcıların dindarlık düzeylerine ilişkin bulgular

Dindarlık Düzeyleri	N	Mean	Ss.	Max.	Min.
Biliş boyutu	473	4.16	1.29	5.00	1.00
Duygu boyutu	473	3.38	1.34	5.00	1.00
Davranış boyutu	473	3.40	1.32	5.00	1.00
Tanrıyla ilişki boyut	473	4.00	1.34	5.00	1.00
Genel toplam dindarlık	473	3.74	.983	5.00	1.00

Tablo 5’de görüleceği üzere katılımcıların dindarlığın tüm boyutlarındaki düzeylerinin ve genel dindarlık düzeylerinin ortanın üzerinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların dindarlığın biliş boyutunda en yüksek ortalamaya (X=4.16), duygu boyutunda ise en düşük ortalamaya (X=3.38) sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların cinsiyetlerine göre dindarlık düzeylerine ilişkin bulgular (T-testi)

Değerler	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Biliş	Kadın	297	4.27	1.19	2.097	.037
	Erkek	173	4.01	1.38		
Duygu	Kadın	297	3.44	1.31	.829	.408
	Erkek	173	3.33	1.35		
Davranış	Kadın	297	3.52	1.29	2.646	.008
	Erkek	173	3.19	1.36		
Tanrıyla İlişki	Kadın	297	4.13	1.25	2.328	.021
	Erkek	173	3.83	1.43		
T.G.	Kadın	297	3.84	.924	2.636	.009
Dindr.	Erkek	173	3.59	1.04		

*p<.05 düzeyinde anlamlı

**p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6’da görüleceği üzere katılımcıların cinsiyetlerine göre dindarlığın duygu boyutu hariç ‘biliş’, ‘davranış’ ve ‘Tanrıyla ilişki’ boyutlarında ve toplam dindarlık puan ortalamalarında kadınların lehine istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre kadınların dindarlığın ‘biliş, davranış, Tanrı’yla ilişki’ boyutlarındaki düzeylerinin ve genel

dindarlık düzeylerinin erkeklerden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p < .05$).

Tablo 7. Katılımcıların mesleklerine göre dindarlığın boyutlarındaki düzeylerine ilişkin bulgular

Katılımcıların mesleklerine göre dindarlığın biliş boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett's C)						
Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	4.01	1.37	2.20	.068	Yok
2)İşçi	32	4.47	1.08			
3)Memur	48	4.34	1.22			
4)Esnaf	15	4.51	.926			
5)Diğer	109	4.30	1.16			
Toplam	473	4.16	1.29			
Katılımcıların mesleklerine göre dindarlığın duygu boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett's C)						
Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	3.23	1.42	2.99	.019	Yok
2)İşçi	32	3.77	1.11			
3)Memur	48	3.50	1.23			
4)Esnaf	15	4.07	1.03			
5)Diğer	109	3.52	1.23			
Toplam	473	3.38	1.34			
Katılımcıların mesleklerine göre dindarlığın davranış boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Scheffe)						
Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	3.65	1.28	9.77	.000	1 ile 2 ve 4 arasında
2)İşçi	32	2.44	1.55			
3)Memur	48	3.16	1.23			2 ile 5 arasında
4)Esnaf	15	2.47	1.22			
5)Diğer	109	3.31	1.20			
Toplam	473	3.41	1.32			
Katılımcıların mesleklerine göre dindarlığın Tanrıyla ilişki boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett's C)						
Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	3.86	1.46	1.95	.101	Yok
2)İşçi	32	4.30	1.22			
3)Memur	48	4.19	1.21			
4)Esnaf	15	4.40	.930			
5)Diğer	109	4.13	1.13			
Toplam	473	4.00	1.34			

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Katılımcıların mesleklerine göre genel dindarlık düzeylerine ilişkin bulgular (Scheffe)

Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	3.69	1.08	.437	.782	Yok
2)İşçi	32	3.74	.721			
3)Memur	48	3.79	.926			
4)Esnaf	15	3.86	.630			
5)Diğer	109	3.81	.849			
Toplam	473	3.74	.983			

*p<.05 düzeyinde anlamlı

**p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 7’de görüleceği üzere araştırmaya katılan bireylerin meslek türlerine göre dindarlığın; ‘bilis boyutu, duygu boyutu, Tanrıyla ilişki boyutu’ ve genel dindarlık düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı görülmektedir (p>0.05).

Bununla birlikte araştırmaya katılan bireylerin meslek türlerine göre dindarlığın ‘davranış’ boyutundaki düzeylerinde anlamlılık derecesinde fark olduğu görülmektedir (p<.05). Buna göre öğrenci olanların ‘dini davranış’ düzeylerinin işçi ve esnaf olanlardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu, ayrıca ‘diğer’ kategorisindeki meslek sahiplerinin ‘dini davranış’ düzeylerinin işçilerden anlamlı şekilde daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Tablo 8. Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre dindarlık boyutlarındaki düzeylerine ilişkin bulgular

Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre dindarlığın bilis boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett’s C)

Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	4.56	1.00	3.67	.012	1 ile 4 arasında
2)Kasaba	39	4.42	1.08			
3)Şehir	160	4.18	1.21			
4)Büyük şehir	220	3.99	1.40			
Toplam	473	4.16	1.29			

Katılımcıların Yaşadıkları yerleşim yerlerine göre dindarlığın duygu boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett’s C)

Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	3.65	1.18	3.40	.018	2 ile 4 arasında
2)Kasaba	39	3.88	1.11			
3)Şehir	160	3.37	1.28			
4)Büyük şehir	220	3.24	1.42			
Toplam	473	3.38	1.34			

Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre dindarlığın davranış boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett’s C)

Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	3.02	1.52	4.11	.007	1 ile 4 arasında
2)Kasaba	39	3.21	1.35			
3)Şehir	160	3.29	1.32			
4)Büyük şehir	220	3.61	1.23			
Toplam	473	3.40	1.32			

Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre dindarlığın Tanrıyla ilişki boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett's C)

Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	4.27	1.20	2.50	.059	Yok
2)Kasaba	39	4.32	1.00			
3)Şehir	160	4.05	1.28			
4)Büyük şehir	220	3.85	1.45			
Toplam	473	4.00	1.34			

Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre genel dindarlık düzeylerine ilişkin bulgular (Dunnett's C)

Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	3.88	.835	1.34	.261	Yok
2)Kasaba	39	3.96	.802			
3)Şehir	160	3.72	.919			
4)Büyük şehir	220	3.67	1.08			
Toplam	473	3.74	.983			

*p<.05 düzeyinde anlamlı

**p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 8'de görüleceği üzere araştırmaya katılan bireylerin yaşadıkları yerleşim yerine göre dindarlığın 'bilgi, duygu ve davranış' boyutlarındaki düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir fark olduğu görülmektedir (p<.05). Buna göre köyde oturanların 'dini bilgi' düzeylerinin büyük şehirde oturanlardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kasabada oturanların 'dini duygu' düzeylerinin büyük şehirde oturanlardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde köyde oturan kişilerin dini davranışları yerine getirme düzeylerinin büyük şehirde oturanlardan istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Buna karşılık yine tablo 8'de görüleceği üzere araştırmaya katılan kişilerin yaşadıkları yerleşim yerine göre dindarlığın 'Tanrıyla ilişki boyutu' ve genel dindarlık düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı tespit edilmiştir (p>.05). Buna göre köyde, kasabada, şehirde ve büyük şehirde oturan kişilerin Tanrıyla ilişkilerinin ve genel dindarlık düzeylerini benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Tablo 9. Katılımcıların sosyo-kültürel ve demografik özellikleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiye dair bulgular (Pearson Corelation)

Değişken	Öznel Dindr.	Biliş	Duygu	Davranış	Tanrıyla İlişki	T.G. Dindr.
	r .155**	.102*	.172**	-.035	.142**	.129**
Yaş	p .001	.027	.000	.449	.002	.005
	N 473	473	473	473	473	473
	r .025	.024	.002	.096*	.016	.046
Eğitim	p .585	.605	.973	.037	.734	.320
	N 473	473	473	473	473	473
	r .067	-.048	-.004	-.070	-.045	-.056
Gelir	p .143	.301	.925	.127	.327	.224
	N 473	473	473	473	473	473
	r -.093*	-.151**	-.126**	.154**	-.120**	-.081
Y.Yeri	p .044	.001	.006	.001	.009	.077
	N 473	473	473	473	473	473

*p<.05 düzeyinde anlamlı, **p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 9’da görüleceği üzere katılımcıların yaş düzeyleri ile dindarlığın ‘davranış boyutu’ hariç, ‘biliş boyutu’, ‘duygu boyutu’, ‘Tanrıyla ilişki boyutu’ ve toplam genel dindarlık (TGD) düzeyleri arasında ayrıca ‘öznel dindarlıkla’ yaş düzeyleri arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre araştırmaya katılan kişilerin yaş düzeyleri arttıkça kendilerini dindar olarak algılama düzeylerinin arttığı, ayrıca yaş düzeylerindeki artışa bağlı olarak dindarlığın ‘biliş’, ‘duygu’ ve ‘Tanrıyla ilişki’ boyutlarındaki düzeylerinin ve toplam dindarlık düzeylerinin yükseldiği gözlenmektedir. Yine Tablo 15’e bakıldığında; katılımcıların eğitim düzeyleri ile dindarlığın davranış boyutundaki düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların eğitim düzeyleri yükseldikçe dini davranışlarının da arttığı görülmektedir. Bununla birlikte dindarlığın diğer boyutları ile eğitim değişkeni arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki görülmediği gibi, benzer şekilde gelir durumu ile dindarlık ve dindarlığın boyutları arasında da anlamlı herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ayrıca yaşanan yerleşim yerinin büyüklüğü (köyden büyük şehre doğru) ile öznel dindarlık algısı ve dindarlığın boyutları arasında da anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Buna göre yaşanan yerleşim yerinin büyüklüğü (köyden büyük şehre doğru) arttıkça bireylerin ‘dini biliş’, ‘dini duygu’ ve ‘Tanrıyla ilişki’ düzeylerinde ve öznel dindarlık algısı düzeylerinde bir düşüş eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan yaşanan yerleşim yerinin büyüklüğü (köyden büyük şehre doğru) ile ‘dini davranış boyutu’ arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, şehir ve büyük şehirlerde yaşayanların köylerde ve kasabalarda yaşayanlara göre dini davranışları yerine getirme düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Fakat katılımcıların genel dindarlık düzeyleri ile oturlan yerleşim

yerinin büyüklüğü arasında anlamlılık düzeyinde herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>.05$).

4.3. Nankörlük İle İlgili Bulgular

Tablo 10. Nankörlük ölçeğine ilişkin elde edilen bulgular

KMO ve Bartlett Testi Sonuçları		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		.87
Bartlett Testi	X ²	4714.96
	sd	136
	p	.000
Güvenirlilik Katsayısı	Cronbach Alfa	.86

Nankörlük Ölçeği'ne ilişkin olarak araştırma için toplanan veriler üzerinden yapılan analizler sonucunda ölçeğin orijinalinde olduğu gibi dört boyutlu olduğu (öğretmenlere karşı nankörlük, babaya karşı nankörlük, iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük ve Allah'a karşı nankörlük boyutları) tespit edilmiştir. Dolayısıyla tablo 10'da da görüleceği üzere araştırmada kullanılan Nankörlük Ölçeği'nin güvenirlik katsayısının (Cronbach Alfa=.86) yüksek olduğu görülmektedir. Yine araştırmada Nankörlük Ölçeği'nin her bir alt boyutu için de Cronbach Alfa değerleri hesaplanmış ve bu değerlerin öğretmenlere karşı nankörlük alt boyutunda .77; babaya karşı nankörlük alt boyutunda .82; iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük alt boyutunda .81 ve Allah'a karşı nankörlük alt boyutunda ise .95 olduğu görülmüştür. Nankörlük Ölçeğinin, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Katılımcıların nankörlük düzeylerine ilişkin bulgular

Nankörlük Düzeyleri	N	Mean	Ss	Max.	Min.
Öğretmenlere karşı Nankörlük (ÖKN)	473	2.24	1.10	5.00	1.00
Babaya karşı nankörlük (BKN)	473	1.76	1.04	5.00	1.00
İyilik yapan diğer insanlara Karşı nankörlük (İYDİKN)	473	1.36	.538	5.00	1.00
Allah'a karşı nankörlük (AKN)	473	1.81	1.13	5.00	1.00
Genel toplam nankörlük (GTN)	473	1.81	1.13	5.00	1.00

Tablo 11'de görüleceği üzere katılımcıların nankörlüğün tüm boyutlarındaki düzeylerinin ve genel nankörlük düzeylerinin ortanın altında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların Nankörlük Ölçeği'nin 'öğretmenlere karşı nankörlük' alt boyutundaki puan ortalamalarının en yüksek ($X=2.24$), 'iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük' alt boyutundaki puan ortalamalarının ise en düşük ($X=1.36$) düzeyde olduğu; genel nankörlük düzeylerinin ise 5 üzerinden $X=1.8$, yani düşük düzeyde olduğu gözlenmektedir.

Tablo 12. Katılımcıların cinsiyetlerine göre nankörlük düzeylerine ilişkin bulgular (T-testi)

Değer	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
ÖKN	Kadın	297	2.16	.976	-2.24	.025
	Erkek	173	2.38	1.07		
BKN	Kadın	297	1.73	1.01	-1.06	.291
	Erkek	173	1.83	1.09		
İYDİKN	Kadın	297	1.35	.551	-.615	.539
	Erkek	173	1.38	.508		
AKN	Kadın	297	1.76	1.15	-1.10	.273
	Erkek	173	1.88	1.11		
TGN	Kadın	297	1.76	1.15	-1.10	.273
	Erkek	173	1.88	1.11		

*p<.05 düzeyinde anlamlı   **p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 12’de görüleceği üzere katılımcıların cinsiyetlerine göre toplam genel nankörlük ve nankörlüğün tüm boyutlarında erkeklerin nankörlük düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte cinsiyete göre erkeklerle kadınlar arasındaki nankörlük puan farkları arasındaki bu farklılardan sadece öğretmenlere karşı nankörlük boyutundaki farkın istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmüştür (p< .05). Bu bulgudan hareketle erkeklerin kadınlara göre öğretmenlere karşı daha fazla nankör oldukları söylenebilir.

Tablo 13. Katılımcıların mesleklerine göre nankörlüğün alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular

Katılımcıların mesleklerine göre öğretmenlere karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Scheffe)						
Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	2.18	.970	.750	.558	Yok
2)İşçi	32	2.42	1.19			
3)Memur	48	2.22	.974			
4)Esnaf	15	2.49	1.22			
5)Diğer	109	2.29	1.06			
Toplam	473	2.24	1.01			

Katılımcıların mesleklerine göre babaya karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Scheffe)						
Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	1.77	1.06	.709	.586	Yok
2)İşçi	32	1.59	.949			
3)Memur	48	1.93	1.09			

4)Esnaf	15	1.53	.871
5)Diğer	109	1.76	1.00
Toplam	473	1.76	1.04

Katılımcıların mesleklerine göre iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Scheffe)

Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	1.38	.566	.365	.834	Yok
2)İşçi	32	1.39	.622			
3)Memur	48	1.30	.413			
4)Esnaf	15	1.36	.546			
5)Diğer	109	1.33	.492			
Toplam	473	1.36	.538			

Katılımcıların mesleklerine göre Allah'a karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Dunnett's C)

Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	1.92	1.23	2.76	.027	1 ile 4 ve 5 arasında
2)İşçi	32	1.80	1.27			
3)Memur	48	1.92	1.21			
4)Esnaf	15	1.34	.425			
5)Diğer	109	1.55	.777			
Toplam	473	1.81	1.14			

Katılımcıların mesleklerine göre genel toplam nankörlük düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Scheffe)

Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Öğrenci	269	1.92	1.23	2.76	.027	Yok
2)İşçi	32	1.80	1.27			
3)Memur	48	1.92	1.21			
4)Esnaf	15	1.34	.425			
5)Diğer	109	1.55	.777			
Toplam	473	1.81	1.14			

p<.05 düzeyinde anlamlı   **p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 13'te görüleceği üzere araştırmaya katılan bireylerin meslek türlerine göre Nankörlük Ölçeği'nin; 'öğretmenlere karşı nankörlük', 'babaya karşı nankörlük', 'iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük' alt boyutundaki ve toplam nankörlük düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı görülmektedir (p>0.05).

Tablo 13'te görüleceği üzere araştırmaya katılan bireylerin meslek türlerine göre Nankörlük Ölçeği'nin 'Allah'a karşı nankörlük' alt boyutundaki düzeylerinde anlamlılık derecesinde farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Bu farkların nereden kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Dunnett's C testi sonucunda bu farkın öğrenci olanlarla esnaf ve 'diğer' kategorisindeki meslek gruplarında bulunan kişiler arasındaki farktan kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre öğrenci

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

olanların Allah'a karşı esnaf ve 'diğer' kategorisindeki meslek gruplarındaki kişilerden daha fazla nankörlük sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 14. Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre nankörlüğün alt boyutlarındaki düzeylerine ilişkin bulgular

Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre öğretmenlere karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Scheffe)						
Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	2.11	.918	.658	.579	Yok
2)Kasaba	39	2.25	1.08			
3)Şehir	160	2.31	1.04			
4)Büyük şehir	220	2.21	1.00			
Toplam	473	2.24	1.01			
Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre babaya karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Scheffe)						
Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	1.53	.887	1.08	.357	Yok
2)Kasaba	39	1.80	1.20			
3)Şehir	160	1.77	.988			
4)Büyük şehir	220	1.81	1.08			
Toplam	473	1.76	1.04			
Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Dunnett's C)						
Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	1.36	.526	.875	.454	Yok
2)Kasaba	39	1.23	.432			
3)Şehir	160	1.38	.511			
4)Büyük şehir	220	1.38	.576			
Toplam	473	1.36	.538			
Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre Allah'a karşı nankörlük alt boyutundaki düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Dunnett's C)						
Yerleşim Yeri	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	1.70	.972	2.15	.094	2 ile 3 ve 4 arasında
2)Kasaba	39	1.41	.804			
3)Şehir	160	1.89	1.15			
4)Büyük şehir	220	1.84	1.20			
Toplam	473	1.81	1.14			
Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerine göre toplam nankörlük düzeylerine ilişkin bulgular (Anova-Scheffe)						

Meslek	N	X	Ss	F	P	Fark
1)Köy	54	1.70	.978	2.15	.094	Yok
2)Kasaba	39	1,41	.804			
3)Şehir	160	1.89	1.15			
4)Büyük şehir	220	1.84	1.20			
Toplam	473	1.81	1.14			

*p<.05 düzeyinde anlamlı

**p<.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 14'te görüleceği üzere araştırmaya katılan bireylerin yaşadıkları yerleşim yerine göre Nankörlük Ölçeği'nin 'öğretmenlere karşı nankörlük' alt boyutundaki düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı görülmüştür (p>.05). Buna göre köyde, kasabada, şehirde ve büyük şehirlerde oturan kişilerin 'öğretmenlere karşı nankörlük' düzeylerinin benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Benzer şekilde tablo 8'de görüleceği üzere araştırmaya katılan bireylerin oturdukları yerleşim yerine göre Nankörlük Ölçeği'nin 'babaya karşı nankörlük', 'iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük' alt boyutundaki düzeylerinde ve genel toplam nankörlük düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı görülmüştür (p>0.05).

Tablo 14'te görüleceği üzere araştırmaya katılan bireylerin meslek türlerine göre Nankörlük Ölçeği'nin 'Allah'a karşı nankörlük' alt boyutundaki düzeylerinde anlamlılık derecesinde farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Bu farkların nereden kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Dunnett's C testi sonucunda söz konusu farkın kasabada oturanlarla şehir ve büyük şehir merkezlerinde oturan kişiler arasındaki farktan kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre şehir ve büyük şehir merkezlerinde oturanların kasabada oturan kişilere göre Allah'a karşı daha fazla nankörlük tutumu sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 15. Katılımcıların sosyo-kültürel ve demografik özellikleri ile nankörlük düzeyleri arasındaki ilişkiye dair bulgular (Pearson Correlation)

Değişken	ÖNA	ÖKN	BKN	İYDİKN	AKN	TGN
Yaş	r	-.063	.044	.074	.011	-.040
	p	.171	.336	.109	.819	.387
	N	473	473	473	473	473
Eğitim	r	.017	-.015	.145**	-.002	-.019
	p	.706	.751	.002	.970	.688
	N	473	473	473	473	473
Gelir	r	-.054	.011	.018	.113*	.066
	p	.241	.815	.696	.014	.152
	N	473	473	473	473	473
Y. Yeri	r	-.009	.014	.071	.034	.065
	p	.839	.767	.122	.466	.155
	N	473	473	473	473	473

*p<.05 düzeyinde anlamlı,

**p<.01 düzeyinde anlamlı

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Tablo 15’de görüleceği üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda katılımcıların yaş düzeyleri ve yaşadıkları yerleşim birinin büyüklüğü ile öznel nankörlük algısı (ÖNA), nankörlüğün tüm boyutları (ÖKN, BKN, İYDİKN, AKN) ve genel toplam nankörlük (GTN) düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Bununla birlikte katılımcıların eğitim seviyeleri ile babaya karşı nankörlük (BKN) düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.01$). Bu bulguya göre kişilerin eğitim düzeyleri arttıkça babaya karşı daha fazla nankör tutum sergiledikleri söylenebilir. Benzer şekilde araştırmada katılımcıların gelir düzeyleri ile Nankörlük Ölçeği’nin ‘iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük’ (İYDİKN) boyutundaki ortalamaları arasında pozitif yönde ve anlamlı bir korelasyon olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Bu bulgudan hareketle bireylerin gelir durumu arttıkça iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük tutumlarının da daha fazla olduğu ifade edilebilir ($p>0.05$).

4.4. Nankörlük ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Tablo 16. Katılımcıların dindarlık ile nankörlük düzeyleri arasındaki ilişkiye dair bulgular (Pearson Korelasyon)

Değişken	ÖNA	ÖKN	BKN	İYDİKN	AKN	TGN	
Ö. Dindr.	r	-.112*	.034	.057	-.050	.001	.001
	p	.015	.466	.213	.277	.983	.983
	N	473	473	473	473	473	473
Biliş	r	.000	.069	-.014	-.030	-.204**	-.204**
	p	.995	.133	.761	.514	.000	.000
	N	473	473	473	473	473	473
Duygu	r	.074	.057	-.021	.002	-.198**	-.198**
	p	.107	.217	.643	.964	.000	.000
	N	473	473	473	473	473	473
Davranış	r	.060	.036	.016	-.004	.001	.001
	p	.192	.437	.728	.928	.983	.983
	N	473	473	473	473	473	473
Tanrıyla İlişki	r	.057	.027	-.069	-.011	-.207**	-.207**
	p	.217	.560	.135	.806	.000	.000
	N	473	473	473	473	473	473
T.G. Dindr.	r	.065	.063	-.030	-.014	-.205**	-.205**
	p	.159	.170	.516	.755	.000	.000
	N	473	473	473	473	473	473

* $p<.05$ düzeyinde anlamlı,

** $p<.01$ düzeyinde anlamlı

Dindarlık ve nankörlük arasındaki ilişkiyi tespit etmek için dindarlığın tüm boyutları ve genel toplam dindarlık düzeyleri ile nankörlüğün tüm boyutları ve genel toplam nankörlük düzeyleri arasındaki korelasyon hesaplanmıştır. Buna göre

yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda katılımcıların öznel dindarlık algıları (ÖDA) ile öznel nankörlük algıları (ÖNA) arasında negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Başka bir deyişle kişilerin kendilerini dindar olarak görme düzeyleri arttıkça kendilerini daha az nankör olarak nitelendirdikleri; kendilerini dindar olarak görme düzeyleri azaldıkça kendilerini daha fazla nankör olarak nitelendirdikleri tespit edilmiştir. Yine Tablo 16'da görüleceği üzere Nankörlük Ölçeği'nin Allah'a karşı nankörlük alt boyutu (AKN) ile dindarlığın biliş, duygu, Tanrıyla ilişki ve genel toplam dindarlık düzeyleri arasında negatif yönde ve anlamlılık derecesinde ilişkiler olduğu görülmektedir ($p<0.01$). Bu bulgudan hareketle kişilerin dini biliş, dini duygu, Tanrıyla ilişki boyutlarındaki ve genel toplam dindarlık düzeylerindeki puan ortalamaları azaldıkça Allah'a karşı sergiledikleri nankörlük tutumlarında bir artış olduğu söylenebilir. Yine Tablo 16'da görüleceği üzere araştırmada katılımcıların dindarlığın 'biliş', 'duygu', 'Tanrıyla ilişki' ve genel toplam dindarlık düzeyleri ile genel toplam nankörlük (GTN) düzeyleri arasında negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Buna göre kişilerin 'dini biliş', 'dini duygu', 'Tanrıyla ilişki' boyutlarındaki ve genel toplam dindarlık düzeylerindeki puan ortalamaları azaldıkça genel toplam nankörlük düzeylerinin arttığı söylenebilir. Diğer taraftan Tablo 16'da görüleceği üzere Nankörlük Ölçeği'nin 'öğretmenlere karşı nankörlük (ÖKN)', 'babaya karşı nankörlük (BKN)', 'iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük (İYDİKN)' alt boyutları ile dindarlığın tüm boyutları ve genel toplam dindarlık arasında anlamlılık düzeyinde her hangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 17. Katılımcıların dindarlık ile nankörlük düzeyleri arasındaki ilişkiye dair bulgular (Kısmi Korelasyon)

KD: C, Y, ED, AGD		ÖNA	ÖKN	BKN	İYDİKN	AKN	TGN
Ö. Dindr.	r	-.111	.033	.071	-.051	.004	.004
	p	.016	.479	.124	.273	.929	.929
	N	466	466	466	466	466	466
Biliş	r	-.001	.082	-.006	-.016	-.186	-.186
	p	.987	.077	.905	.735	.000	.000
	N	466	466	466	466	466	466
Duygu	r	.087	.058	-.015	.009	-.185	-.185
	p	.060	.208	.752	.842	.000	.000
	N	466	466	466	466	466	466
Davranış	r	.047	.052	.001	.008	.002	.002
	p	.312	.264	.986	.861	.974	.974
	N	466	466	466	466	466	466
Tanrıyla İlişki	r	.062	.036	-.063	.004	-.189	-.189
	p	.184	.435	.171	.938	.000	.000
	N	466	466	466	466	466	466
TG.	r	.066	.076	-.028	.002	-.187	-.187

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

Dindr.	p	.154	100	.545	.966	.000	.000
	N	466	466	466	466	466	466

*p<.05 düzeyinde anlamlı, **p<.01 düzeyinde anlamlı

Ayrıca Tablo 17’de görüleceği üzere sosyo-kültürel ve demografik değişkenlerin (Y=yaş, C= cinsiyet, ED= eğitim düzeyi, AGD= aile gelir durumu) kontrol edilmesi suretiyle iki temel değişken olan dindarlık ve nankörlük ile onların boyutları arasındaki ilişkilere dair yapılan kısmi korelasyon analizi sonucunda da katılımcıların dindarlığın tüm boyutları ve genel toplam dindarlık düzeyleri ile Nankörlük Ölçeği’nin ‘Allah’a karşı nankörlük (AKN)’ alt boyutu ve genel toplam nankörlük (GTN) düzeyleri arasındaki anlamlılık düzeyindeki ilişkilerin varlığını sürdürdüğü görülmüştür (p>0.05).

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

18-26 yaş arası bireylerde dindarlık ile nankörlük arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda, katılımcıların dindarlığın tüm boyutlarındaki düzeylerinin ve genel dindarlık düzeylerinin ortanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların dindarlığın biliş boyutunda en yüksek ortalamaya (X=4.16), duygu boyutunda ise en düşük ortalamaya (X=3.38) sahip oldukları görülmüştür.

Diğer taraftan çalışmada, katılımcıların nankörlük düzeylerini tespit etmek için yapılan analizler sonucunda, 18-26 yaş arası bireylerin nankörlüğün tüm boyutlarındaki düzeylerinin ve genel nankörlük düzeylerinin ortanın altında olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların Nankörlük Ölçeği’nin ‘öğretmenlere karşı nankörlük (ÖKN)’ alt boyutundaki puan ortalamalarının en yüksek (X=2.24), ‘iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük (İYDİKN)’ alt boyutundaki puan ortalamalarının ise en düşük (X=1.36) düzeyde olduğu; genel toplam nankörlük (GTN) düzeylerinin ise 5 üzerinden X=1.8, yani düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir.

Araştırma sonucunda dindarlık ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan analizler sonucunda, kadın katılımcıların dindarlığın ‘biliş’, ‘davranış’, ‘Tanrıyla ilişki’ boyutları ve genel dindarlık düzeylerinin erkeklere oranla anlamlılık derecesinde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ulaşılan bulgulara uygun olarak **H1** hipotezimizin büyük çapta doğrulandığını söyleyebiliriz. Cinsiyet ve dindarlık üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında; Küçükalp’in (2004: 649), Şengül’ün (2007: 123-124), Kımtar’ın (2008: 273), Yoğurtçu’nun (2009: 52), Yılmaz Çıtır’ın (2016: 48) ve Köftegül’ün (2018: 123-124) yapmış oldukları araştırmalarda bizim araştırma bulgumuzu doğrular nitelikte bulgulara ulaşılmıştır. Bu araştırmalarda da kadınların dindarlık düzeylerinin erkeklere oranla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların dindarlık boyutları meslekleri arasındaki ilişkiye bakıldığında; dindarlığın tüm boyutlarında anlamlılık düzeyine ulaşan farklar olmasa da yine de **H2** hipotezimiz kısmen doğrulandığını söyleyebiliriz. İlgili literatüre göz atıldığında; bizim araştırma bulgularımızla benzerlik gösteren araştırma sonuçlarının olduğu görülmektedir. Örneğin; Koç’un (2010: 232-233) ve

Köftegöl'ün (2018: 171-172) yapmış olduğu araştırmalarda benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Yaşanılan yerleşim yerinin büyüklüğü arttıkça bireylerin 'dini biliş', 'dini duygu' ve 'Tanrıyla ilişki' düzeylerinde ve öznel dindarlık algısı düzeylerinde bir düşüş eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda, **H3** hipotezimizin büyük çapta doğrulandığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ayten'in (2009: 135), Göcen'in (2012: 176) ve Yılmaz Çıtır'ın (2016: 51) yapmış olduğu araştırmalardan elde edilen bulgular bizim araştırma sonuçlarımız ile benzerlik göstermektedir.

Yapılan analiz sonucunda araştırmaya katılan kişilerin yaş düzeyleri arttıkça kendilerini dindar olarak algılama düzeylerinin, dindarlığın 'biliş', 'duygu' ve 'Tanrıyla ilişki' boyutlarındaki düzeylerinin ve toplam dindarlık düzeylerinin yükseldiği gözlenmiştir. Araştırmamızdan elde edilen bu bulgu ile **H4** hipotezinin doğrulandığını görülmektedir. Uysal'ın (2003:127), Aydemir'in (2008: 48), Eşer'in (2005:52) ve Yoğurtçu'nun (2009: 56) araştırmalarına bakıldığında bizim araştırma bulgularımız ile benzer bulgulara ulaşıldığını görmekteyiz.

Araştırmamızda eğitim düzeyi ile dindarlığın davranış boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, katılımcıların eğitim düzeyleri arttıkça dini davranışlarının da arttığı görülmektedir. Ortaya çıkan bulgulardan **H5** hipotezinin doğrulandığı görülmektedir. Şengül'ün (2007: 138), Ayten'in (2009: 137-138) araştırma bulguları bizim araştırmamız ile benzer sonuçlara ulaşan araştırmalardır. Bununla birlikte konu ile ilgili olarak; Aydemir'in, Kötehn'e'nin (1999:35) ve Uysal'ın (2003:70) araştırmalarında tam ters yönde bulgulara ulaşıldığı da görülmektedir.

Araştırmamızda, gelir durumu değişkeni ile dindarlık ve dindarlığın boyutları arasında da anlamlı herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Böylece araştırma bulguları ile **H6** hipotezinin doğrulanmadığı görülmüştür. Literatüre bakıldığında bizim araştırma bulgularımıza benzer yönde bulguların olduğu görülmektedir. Örneğin; Kimter'in (2012: 133), Şengül'ün (2007: 140) ve Ayhan'ın (2019: 69) yapmış olduğu araştırmalarda da benzer yönde bulgular elde edilmiştir.

Araştırmamızdan elde edilen bulgulara göre 'öğretmenlere karşı nankörlük' boyutunda erkeklerin kadınlardan istatistiksel olarak anlamlılık derecesinde daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu tespit edilmiş olsa da **H7** hipotezinin araştırma bulgularıyla tamamen olmasa bile kısmen de olsa doğrulandığını söyleyebiliriz.

Yapılan araştırmalara bakıldığında nankörlük ile ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için kendi yapmış olduğumuz çalışma sonuçlarını nankörlüğün zıttı olan şükür ve minnettarlık ile ilgili yapılmış olan çalışmalara göz atarak karşılaştırma yapma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda **H7** hipotezimiz destekleyen benzer çalışmalar olarak; Krause'un (2006: 163-183), Miran'ın (2010: 40), Yılmaz Çıtır'ın (2016: 49), Göneç'in, (2019: 58-629 ve Ekti'nin (2019: 96) çalışmalarını görmekteyiz. Bu çalışmalarda bizim elde ettiğimiz bulgulara benzer

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

olarak kadınların minnet ve şükür eğimlerinin daha fazla yani nankörlük düzeylerinin erkeklere göre daha düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır

Nankörlük ile yaş düzeyleri arasındaki bulgulara bakıldığında; araştırmamızda yaş ile nankörlük arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmadığı görülmüştür. Ortaya çıkan bu bulgular, **H8** hipotezinin doğrulanmadığının bir göstergesidir. Nitekim Göcen (2014:201) araştırmasında da katılımcıların toplam şükür ve sürekli şükür ortalamalarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılığın görülmemesi bizim araştırma bulgularımızı destekler niteliktedir. Bunun yanında; Miran'ın (2010: 41), Gönenç'in (2019: 58-62), Wang ve arkadaşlarının (Wang vd., 2015: 1039-1058) araştırma bulgularında ise yaş düzeyinin artması ile şükretme düzeyinin de arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırmamızda eğitim ile nankörlük arasındaki ilişkiye dair bulgulara bakıldığında; kişilerin eğitim düzeyi arttıkça babaya karşı daha fazla nankörlük tutumu sergilediği görülmektedir. Çalışmamızın hipotezlerinden **H9** hipotezimizin doğrulanmadığı ve tam tersi bir sonuç ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Miran'ın (2010: 43) yaptığı çalışmada da bizim bulgularımız benzerlik göstermektedir. Bunun yanında; Göcen'in (2012: 162-164) yapmış olduğu araştırmada da bizim bulgularımıza benzer şekilde ilkökul eğitimine sahip olanların üniversite ve lisansüstü eğitime sahip olanlardan daha çok şükrettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrenci olanların esnaf ve diğer meslek gruplarına göre daha fazla nankörlük sergilediği saptanmıştır. Bu bulgudan hareketle **H10** hipotezinin doğrulanmadığını hatta tam tersi yönde bir bulguya ulaşıldığını ifade edebiliriz. Ülkemizde Göcen'in (2012: 232) yaptığı araştırmada, sağlık çalışanı ve eğitimci meslek grubuna ait katılımcılara göre öğrenci, ev hanımı işçi, esnaf ve din görevlilerinin daha çok şükrettiğine ulaşılmıştır. Bu bulgu bizim araştırma bulgumuzla tam tersi yönde bir sonuç olsa da yapılan diğer çalışmalarda meslek faktörü yer almadığı için bizim çalışma bulgularımızı karşılaştırma imkânı olmamıştır.

Araştırmamızdan elde edilen bulgulara göre kişilerin gelir durumu arttıkça iyilik yapan kişilere karşı nankörlük gösterme tutumlarında da artma olduğu görülmektedir. Bu bulgu **H11** hipotezini destekler nitelikte bir bulgudur. Literatüre bakıldığında bizim araştırma bulgularımızla uygunluk göstermeyen bir takım araştırma sonuçlarının olduğu görülmektedir. Örneğin; Miran'ın (2010: 44) ve Yılmaz Çıtır'ın (2016: 57) yapmış olduğu araştırmalarda bizim bulgularımızla tersi yönde bulguların elde edildiği görülmektedir.

Yapılan korelasyon analizine göre katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerinin büyüklüğü ile öznel nankörlük algısı, nankörlüğün boyutları ve toplam nankörlük düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık seviyesinde bir ilişki görülmemiştir. Ulaşmış olduğumuz bulgu göz önünde bulundurulduğunda **H12** hipotezinin doğrulanmadığını söylemek mümkündür. Her ne kadar **H12** hipotezi araştırma bulgularımızla doğrulanmasa da literatürde hipotezimiz ile örtüşen ve bizim bulgularımızla tersi yönde olan araştırma sonuçlarının var olduğu görülmektedir. (Bkz.Göcen, 2012: 174-175; Yılmaz Çıtır, 2016: 53).

Yine araştırmadan elde edilen bulgulara göre; katılımcıların kendilerini dindar olarak görme düzeyleri arttıkça, nankör olarak görme düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı şekilde bir azalma görülmektedir. Ulaşılan bu bulgu, **H13** Hipotezini destekler niteliktedir. Yapılan araştırmalara bakıldığında bizim araştırma bulgularımızı destekler nitelikte bulguların olduğu görülmektedir (Bkz. McCullough, vd., 2004: 295-309; Miran, 2010: 45-49; Göcen, 2012: 184; Büssing, vd., 2018: 123; Gönenç, 2019: 58-62).

Araştırmanın temel değişkenleri olan dindarlık ile nankörlük ve bunların boyutları arasındaki ilişkilere dair bulgulara bakıldığında; Nankörlük Ölçeği'nin 'Allah'a karşı nankörlük' alt boyutu (AKN) ile dindarlığın 'bilis', 'duygu', 'Tanrıyla ilişki' ve genel toplam dindarlık düzeyleri arasında negatif yönde ve anlamlılık derecesinde ilişkiler olduğu görülmektedir ($p < 0.01$). Bu bulgudan hareketle kişilerin 'dini bilis', 'dini duygu', 'Tanrıyla ilişki' boyutlarındaki ve genel toplam dindarlık düzeylerindeki puan ortalamaları azaldıkça 'Allah'a karşı sergiledikleri nankörlük' tutumlarında bir artış olduğu söylenebilir. Yine araştırmada katılımcıların dindarlığın 'bilis', 'duygu', 'Tanrıyla ilişki' ve genel toplam dindarlık seviyeleri ile genel toplam nankörlük (GTN) düzeyleri arasında negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Buna göre kişilerin 'dini bilis', 'dini duygu', 'Tanrıyla ilişki' boyutlarındaki ve genel toplam dindarlık düzeylerindeki puan ortalamaları azaldıkça genel toplam nankörlük düzeylerinin arttığı söylenebilir. Diğer taraftan Nankörlük Ölçeği'nin 'öğretmenlere karşı nankörlük (ÖKN)', 'babaya karşı nankörlük (BKN)', 'iyilik yapan diğer insanlara karşı nankörlük (İYDİKN)' alt boyutları ile dindarlığın tüm boyutları ve genel toplam dindarlık arasında anlamlılık düzeyinde her hangi bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p > 0.05$). Ayrıca dindarlığın davranış boyutu ile nankörlüğün tüm boyutları ve genel toplam nankörlük arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Bu bulgulardan hareketle **H14** hipotezinin büyük oranda doğrulanarak desteklendiği söylenebilir. McCullough, Emmons ve Tsang'ın (2002: 112-118), Göcen'in (2012: 177), Yılmaz Çıtır'ın (2016: 63-64), Miran (2010: 48), Büssing, Daniela R. ve Klaus'un (2018: 123) çalışmaları bizim çalışmamızın bulgularıyla örtüşmektedir. Bu anlamda nankörlüğün zıttı olan şükrün dini eğilimleri yanında olumlu tutumların gelişmesi ve pekişmesine de destek verdiğini yapılan çalışmalardan görmekteyiz.

İnsan davranışlarını olumlu bir şekilde geliştirmek için dinin ve dini değerlerin yararı gerçekten azımsanmayacak kadar fazladır. İslam'ın övdüğü ahlaki erdemlerin iyiliğin oluşumunda, gelişiminde ve pekiştirilmesinde çok büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir. Toplum içerisinde olumsuz davranışların istedik davranışlara dönüşmesi için harcanan çabaya ve gayrete rağmen birçok olumsuz davranışın varlığından söz etmek mümkündür. Olumsuz davranışların ortadan kaldırılabilmesi için olumlu davranışların gücünden yararlanırken hiçbir şekilde oluşumunu istemediğimiz olumsuz davranışın, neden kötü olduğunu da öğretebilsek işte o zaman nankörlük gibi olumsuz bir davranışın da toplum içerisinde giderek yok olmasına veya azaltılmasına katkı sağlayabiliriz.

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

KAYNAKÇA

- ALTAŞ, N. ve Köylü, M. (2012). *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık, Ankara.
- ALTINTAŞ, H. (2018). *Psikoloji Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- ARANSON, E. vd. (2012). *Sosyal Psikoloji*, Okhan Gündüz (çev.). Kaknüs Yayınları: İstanbul.
- ATAK, M. (Ed.). (2019). *Evlilik ve Aile Maneviyat Psikolojisi 3*, Kimlik Yayınları, Kayseri.
- AYDIN, H. (2016). *Kur'an'da İnsan Psikolojisi Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle*. Fecr Yayınları, Ankara.
- AYHAN, H. (2019). Dini Tutumun Adaletle Duyarlılık, Ahlaki Yüreklilik ve Psikolojik İyi Oluş Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- AYTEN, A. (2009). Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BÖKE, K. (Ed.). (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Alfa Yayınları: İstanbul.
- BUDAK, S. (2017). *Psikoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.
- BÜSSİNG, A., Recchia, D. R., and Baumann, K. (2018). "Validation of the Gratitude/Awe Questionnaire and Its association with disposition of gratefulness". *Religions*, 9(4), 117-128.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi: Ankara.
- ÇAĞRICI, M. (2006). Nankörlük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C 32, 382-383). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- EKTİ, F. B. (2019). Ergenlerde Psikolojik İyi Olma ve Şükür Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma Diyarbakır Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- EMMONS, R. A. (2009). *Teşekkür Ederim*. Neslihan Kül (çev.). Doğan Kitap: İstanbul.
- EMMONS, R. A. And Kneezel, T. T. (2005). "Giving Thanks: Spiritual and Religious. *Journal of Psychology and Christianity*". 24(2), 140-148.
- EŞER, H. (2005). Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi, UÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Bursa, 2005.
- FREUD, S. (1999). *Dinin Kökeni*. Selçuk Budak (çev.). Öteki Yayınları: Ankara.
- FROMM, E. (1994). *Erdem ve Mutluluk*. Ayda Yörükkan (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: y.y..
- GÖCEN, G. (2005). Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- GÖCEN, G. (2012). Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÖCEN, G. (2014). *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*, DEM Yay., İstanbul.
- GÖNENÇ, Z. (2009). 15-17 Yaşlarındaki Ergenlerde Şükür ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin Araştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- HÖKELEKLİ, H. (Ed.). (2006). *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler)*. Kurav Yayınları, Bursa.
- İZUTSU, T. (1991). *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. Selahattin Ayaz (çev.). Pınar Yayınları: İstanbul.
- JUNG, C. G. (1998). *Psikoloji ve Din*, Raziye Karabey (çev.). Okyanus Yayıncılık: İstanbul.
- KARA, O. (2017). *Kur'an'da İnsan Davranışları*. Ark Kitapları, İstanbul.
- KASAPOĞLU, A. (1997). *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*. Yalnızkurt Yayınevi, İstanbul.
- KIMTER, N. (2008). Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- KIMTER, N. (2012). *Dini İnanç İbadet ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi*. Kriter Yayınları, İstanbul.
- KOÇ, M. (2010). “Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), s. 217-248.
- KÖFTEGÜL, Ö. (2018). Yetişkin Bireylerde Ölüm Kaygısı Ve Dindarlık. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- KÖTEHNE, G. (1999). Religious Orientation and Personality, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KÜÇÜKALP, E. (2004). Ahlaki Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- KRAUSE, N. (2006). “Gratitude toward God, stress, and health in late life”. *Research on Aging*, 28(2) 163-183.
- MELİCİ, A. Adülaziz (1985). “Dinde Psikolojik Araştırmanın Gelişimi”, (çev. Selahattin Parladr), DEÜİFD, 2, İzmir.
- MCCULLOUGH, M. E., Emmons, R. A. and Tsang, J. A (2002). “The Grateful Disposition: A Conceptual And Empirical Topography”. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 82(1), 112-118.
- MCCULLOUGH, M. E., Tsang, J. A. and Emmons, R. A (2004). “Gratitude in intermediate affective terrain: links of grateful moods to individual differences and daily emotional experience”. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 86(2), 295-309.
- MİRAN, H. (2010). Hamd ve Şükür Kavramlarının Psikolojik Tahlili. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- OK, Ü. (2011). “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), s. 528-549.
- OKUMUŞ, E. (2005). *Gösterişçi Dindarlık*. Özgü Yayınları, İstanbul.
- PEKER, H. (2013). *Allah'ın Boyasıyla Boyanmak*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- ŞENGÜL, F. (2007). Dindarlık Ve Ruh Sağlığı İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TARHAN, N. (2009). *Makul Çözüm*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- TARHAN, N. (2010). *Duyguların Dili*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- TUĞLACI, P. (1985). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TURAN, Y. (2017). *Kişilik ve Dindarlık*. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- UYSAL, V. (2003). *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yay., İstanbul.

Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma

- WANG, D., Wang, Y. C. and Tudge, J. R (2015) ""Expressions of gratitude in children and adolescents: Insights from China and the United States." *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(8), 1039-1058.
- YILMAZ ÇİTİR, Y. (2016). Ergenlik Döneminde Dindarlık, Şükür ve Hayat Memnuniyeti (İstanbul Pendik Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YOĞURTÇU, F. (2009). Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

**TATİL KARARLARINDA ELEKTRONİK PAZARLAMANNIN (B2C)
ROLÜ: İSTANBUL ÖRNEĞİ*****

**ROLE OF ELECTRONIC MARKETING (B2C) IN HOLIDAY DECISIONS:
CASE OF ISTANBUL**

**РОЛЬ ЭЛЕКТРОННОГО МАРКЕТИНГА (B2C) ПРИ ОТПУСКОВ:
ПРИМЕР СТАМБУЛА**

Levent KARADAĞ*
Serhat ŞEKER**

ÖZ

Elektronik pazarlama, modern dünyanın ve dijital çağın işletmelere getirdiği en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Elektronik pazarlama yoluyla küçük-büyük bütün işletmeler, faaliyet kolu fark etmeksizin bütün markalar küresel çapta faaliyet gösterebilmektedir. Sanal ortamlardaki alışveriş platformları ve tüketicilerin erişimine açılmış bütün çevrimiçi siteler artık dünyanın en büyük pazarları haline gelmiştir. Turizm sektörü de süreç içerisinde elektronik pazarlama uygulamalarına adapte olmuş, sektör içerisinde faaliyet gösteren başta seyahat acentaları olmak üzere, konaklama işletmeleri ve restoranlar çevrimiçi platformlarda çeşitli uygulamalar aracılığı ile turistlere ulaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, hem turizmde satın alma kararlarını ortaya koymak hem de İstanbul'da tatillerini geçiren turistlerin söz konusu tatilleri ile ilgili kararlarına elektronik pazarlama unsurlarının etkisi belirlemektir. Çalışmada katılımcılara anket çalışması düzenlenmiş ve veriler IBM SPSS Statistics 22'de işlenerek analiz edilmiştir. Çalışma sonucuna göre, katılımcıların gidilecek yerin sunduğu hizmetlerden, sahip olduğu teknolojik olanaklardan, sosyal medya, imaj, dijital bilinirlik ve çevrim içi satış olanaklarından etkilendikleri görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların %53'ünün bir kısmının ailesiyle tatile çıkmayı tercih ettiği, %83'ünün yurtiçi tatiline çıktığı ve %82'sinin tatillerini yaz aylarında geçirmeyi tercih ettiği görülmektedir. Yine katılımcıların

---

*** Bu makale, İstanbul Okan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsünde kabul edilen "Turistlerin Satın Alma Süreçlerinde Elektronik Pazarlamanın (B2C) Rolü: İstanbul Örneği" başlıklı Yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* ORCID: [0000-0002-0932-8315](https://orcid.org/0000-0002-0932-8315), Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Dağca Kazım Yılmaz MYO, leventk@mu.edu.tr

** ORCID: [0000-0002-9358-8004](https://orcid.org/0000-0002-9358-8004), Yüksek Lisans Mezunu, İstanbul Okan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Satış ve Pazarlama Anabilim Dalı, serhatseker34@hotmail.com

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

%38,5'inin tatilleri için 5000 TL ve üzeri bütçe ayırdığı, %55'inin yılda 1 kez tatile çıktığı, %52'sinin tatillerinde Ege Bölgesi'ni ziyaret ettikleri ve deniz turizmine (%59,7) daha çok yöneldikleri görülmektedir. Tatil kararlarını etkileyen faktörler incelendiğinde, Yüzme imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler (4,277) seçeneği en çok tercih edilen değişken olarak dikkat çekmektedir. Katılımcıların hizmet kalitesi ile ilgili bilgilendirmelere önem gösterdiği Hizmet kalitesi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler (4,213) seçeneğinin de diğerlerine göre daha sık tercih edilmesinden anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik pazarlama, B2C, turizm pazarlaması, turizmde satın alma kararları

ABSTRACT

Electronic marketing is among the most important elements brought to businesses by the modern world and digital age. Through electronic marketing, all small-large businesses, all brands can operate globally, regardless of the area of activity. Shopping platforms in virtual environments and all online websites available to consumers have now become the largest market in the world. The tourism sector has also been adapted to electronic marketing practices during the process, and hospitality businesses and restaurants, especially travel agencies operating within the industry, have started to reach out to tourists through various applications on online platforms. The purpose of the study in this context is both to make purchasing decisions in tourism and to determine the impact of electronic marketing elements on the decisions of tourists who spend their holidays in Istanbul regarding their holidays. In the study, the survey work was conducted on participants, and the data was analyzed in IBM SPSS Statistics v22. According to the study results, participants appear to be impressed with the services that the visited places offer, the technological possibilities they have, social media, image, digital recognition, and online sales opportunities. However, it is observed that 53% of respondents preferred to go on holiday with their family, 83% went on domestic holiday and 82% preferred to spend their holidays in summer. It was also found that 38.5% of respondents allocated the budget of TL 5000 or more for their holidays, 55% vacationed one time a year, 52% visited the Aegean region during their holidays, and oriented more towards maritime tourism (59.7%). When examining the factors affecting holiday decisions, the option "My easy access to information about swimming facilities affects my preference" (4,277) is attracted attention as the most preferred variable. The participants pay attention to the information about the service quality, which can be understood from the fact that the option "The fact that I can easily access information about the service quality through the WEB site affects my preference" (4,213) is preferred more frequently than the others.

Keywords: Electronic Marketing, B2C, Tourism Marketing, Purchasing Decisions in Tourism

АННОТАЦИЯ

Электронный маркетинг - один из важнейших элементов современной эпохи, вносящий цифровую систему в бизнес. С помощью электронного маркетинга все предприятия, малые и крупные, все бренды, независимо от их сферы деятельности, могут работать в глобальном масштабе. Виртуальные торговые площадки и все онлайн-сайты, открытые для потребителей, теперь стали крупнейшими рынками в мире. Сектор туризма также адаптировался к приложениям электронного маркетинга. В частности, туристические агентства, работающие в этом секторе, предприятия по размещению туристов и рестораны, начали привлекать туристов с помощью

различных приложений на онлайн-платформах. В этом контексте, целью нашего исследования является как выявление решений о покупках в сфере туризма, так и определение влияния элементов электронного маркетинга на решения туристов, которые проводят свой отпуск в Стамбуле. В ходе исследования для участников было организовано анкетирование, а данные были обработаны и проанализированы в IBM SPSS Statistics 22. По результатам исследования видно, что на участников влияют услуги, предлагаемые дестинацией, технологические возможности, которыми он располагает, социальные сети, имидж, цифровая осведомленность и возможности онлайн-продаж. Однако видно, что 53% участников предпочитают уезжать в отпуск с семьей, 83% проводят отпуск на родине и 82% предпочитают проводить отпуск в летние месяцы. 38,5% участников выделили бюджет в размере 5000 турецких лир или более на свой отпуск, 55% отправились в отпуск один раз в год, 52% посетили Эгейский регион во время отпуска и больше склонялись к морскому туризму (59,7%). При изучении факторов, влияющих на решение по поводу отпуска, опция “я могу легко получить доступ к информации о возможностях плавания через ВЕБ-сайт, который может повлечь за собой мой выбор (4 277)”, применяется чаще чем другие альтернативы.

Ключевые слова: электронный маркетинг, В2С, туристический маркетинг, решения по поводу покупок в туристическом секторе

1. Giriş

Turizmde tatil kararı standartlaştırılmayan bir karar mekanizmasına sahiptir. Tatil kararları karmaşık, değişken ve bireysel özelliklere göre farklılaşabilen kararlar olup birçok farklı değişkene tabidir (Zalatan, 1998). Bir başka ifadeyle tatil satın alma süreci içerisinde, gidilecek yerin seçimi, varılacak destinasyon seçimi ve tatilde katılım gösterilecek ekstra faaliyetlerin belirlenmesi gibi alt kararları da barındırmaktadır. Söz konusu kararlarda belirli bir standardın oluşmamasının nedenleri arasında, bireysel gelirler, hayat koşulları, yaşam biçimleri, demografik özellikler ve sosyo-ekonomik farklılıklar yer almaktadır (Swarbrooke ve Horner, 2001).

Son yıllarda internet ve bilgi teknolojilerinde görülen hızlı ilerleme ve gelişim, hayatın birçok alanında karşılık bulmuştur. Dolayısıyla internet, bireylerin yaşantısında kendine yer bularak bireylerin yaşantısını doğrudan etkilemeye başlamıştır. Söz konusu etkileşim, bireylerin günlük yaşantısında interneti birçok konuda adeta vazgeçilmez kılmıştır (Kotler vd., 2009).

Hayatın pek çok alanında karşılaştığımız bilgi teknolojileri aynı zamanda günlük yaşantılar üzerinde kolaylaştırıcı bir etkiye de sahiptir. İnternet ticari işlemlerde ve tüketim sektöründe de sıklıkla başvurulan bir kaynaktır. İnternet sayesinde tüketiciler, satın almayı planladıkları ürün veya hizmetlere ait bilgilere diledikleri anda oldukça hızlı bir şekilde ulaşabildikleri gibi satın alma veya rezervasyon yapma gibi işlemlere de imkan sağlamaktadır. Turizm sektöründe de internetin sıklıkla kullanıldığı ve bu noktadan hareketle birçok işletmenin internet üzerinden pazarlama faaliyetleri yürüttüğü dikkat çekmektedir (Karadağ, 2020).

Günümüzde internet üzerinden gerçekleşen işlemlerin artık evlerden rahatlıkla yapılabilmesi, tüketicileri bilinçlendirmiş ve son satın alma kararlarını almadan önce gerek işletmelerin elektronik pazarlama faaliyetlerinden

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

faydalanmalarını sağlamış gerekse de önceki deneyimlerin paylaşıldığı sosyal medya ve çevrimiçi paylaşım platformlarına yönelimi artırmıştır. Bununla birlikte çalışmada detaylarıyla aktarılacak olan içerisinde B2C kavramının da irdeleneceği elektronik pazarlama faaliyetlerinin de gelişmesi yine internet teknolojilerinin gelişimi sayesinde olmuştur (Manes ve Tchetchik, 2018).

Bu çalışmada turizmde tüketici hareketleri ve satın alma süreçleri üzerinde elektronik pazarlamanın etkinliği araştırılmaktadır. Bir diğer ifadeyle çalışmanın amacı, turistlerin satın alma süreçlerinde elektronik pazarlamanın etkisini ortaya koymaktır. Söz konusu amaç doğrultusunda, turizm sektöründe geliştirilen elektronik pazarlama türlerine yönelik kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilerek, elektronik pazarlamanın satın alma davranışlarına etkisi incelenmektedir.

2. Turizmde Karar Alma Aşamaları

Karar verme süreci veya satın alma süreci daha önce de ifade edildiği gibi tüketicilerin bir gereksinim hissetmesiyle başlayan ve satın alma sonrası ürün veya hizmetin değerlendirilmesine kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır. Bir birey veya ailenin tatile kararı alması da benzer özellikler taşımaktadır (Hoyer ve Mac Innis, 2007). Turizmde tüketici rolünü üstelenen turistlerin de söz konusu süreci tamamlamaları karmaşık bir sürecin sonunda gerçekleşebilir. Bir diğer ifadeyle turizmde tatil kararı bir dizi alt kararların bir araya gelmesiyle oluşan yeni ve kompleks bir karar alma mekanizması ile gerçekleşir (Swarbrooke ve Horner, 2001; Zalatan, 1998).

Tablo 1. Turizmde Hizmet Satın Alma Süreci

İhtiyacın Hissedilmesi	Çeşitli amaçlar veya nedenler doğrultusunda ya da yılın yorgunluğu atabilmek için tatile çıkma isteğinin oluşması
Satın Alma Öncesi Alternatiflerin Belirlenmesi	Tatil kararı almadan önce belirlenen kriterler için araştırma yapılması
Belirlenen Alternatiflerin Değerlendirilmesi	Yapılan araştırmalarda seçenekleri belirlenen tatil tipinin ölçütlere göre karşılaştırılması
Karar Verme / Tüketim / Satın Alma	Turistlerin koşullarına en uygun olduğu belirlenen tatil tipinin tercih edilmesi
Tüketimin Değerlendirilmesi	Tatil sonrası, tatil hizmetinin turistte bıraktığı izlemin değerlendirilmesi

Kaynak: Engel, J., Blackwell, R, D. ve Miniard, P., W. (1995). Consumer Behavior, Dryden Press, USA.

Tablo 1’de görüldüğü gibi turizmde karar verme süreci genel olarak 5 aşama sonucunda tamamlanır. Çeşitli amaçlar veya nedenler doğrultusunda oluşan tatile çıkma isteği sonucunda, tatile çıkma noktasında planlamalar başlar. Ancak tatil kararı almadan önce belirlenen kriterler için araştırma yapılması gerekmektedir. Yapılan araştırmalarda seçenekleri belirlenen tatil tipinin ölçütlere göre karşılaştırılması yapılarak turistlerin koşullarına en uygun olduğu belirlenen tatil tipinin tercih edilir ve satın alma gerçekleşir. Turizmde karar verme süreci,

tatil sonrası, tatil hizmetinin turiste bıraktığı izlenim değerlendirilmesi ve memnuniyet ya da şikayet duygularının belirlenmesiyle son bulur.

Bir diğer ifadeyle turizmde karar verme gereksiniminin hissedilmesiyle başlayan dinamik bir süreçtir (Kotler, 2000; Solomon, 2007; Loudon ve Della Bitta, 1993; Hoyer ve MacInnis, 2007) ve sürecin tamamlanması turistlerin algı ve beklentileri sonucunda attıkları adımlarla oluşur. Atılan bu adımlarla gereksinim hissedilmesinden başlayan bu süreç, satın alma aşamasına doğru hareket eden bir mekanizmaya dönüşür (Loudon ve Della Bitta, 1993).

3. Turizmde Elektronik Pazarlama

Teknolojik gelişmelerin en önemli yeniliği dünya üzerinde internet kullanımınıdır. İnternet sayesinde insanlar açılan online uygulamalar her geçen gün artış göstermektedir. Bu uygulamalar her sektörü içinde barındıran ticari işletmelerin en önemli satış faaliyetlerinde biri olan online pazarlamanın önünü açmaktadır. Geldiğimiz son noktada en önemli sektörlerden biri olan turizm birçok bileşeni ile interneti önemli bir pazarlama aracı olarak kullanmaktadır. Otel işletmeleri, ulaştırma işletmeleri ve seyahat işletmeleri, gerek rezervasyon ve satış, gerek tanıtım, gerek anlık bilgilendirme noktasında internet üzerinden tüm faaliyetlerini yürütebilmektedir. Bu faaliyetler turizm sektöründe satış ve pazarlama alanında olumlu anda yukarı doğru ivme kazandırmaktadır (Buhalis ve Law, 2008).

Günümüzde turizmde konaklama, seyahati, yiyecek içecek ve ulaştırma işletmelerinde elektronik pazarlama uygulamalarının kullanımı ciddi bir oranda artış göstermektedir. Elektronik pazarlamanın sunmuş olduğu imkanlar ile konaklama işletmeleri, tanıtım, konsept hakkında bilgi, işletme görselleri ile anlık olarak rezervasyon ve satış işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Ulaştırma işletmeleri de anlık online ortamda sıcak satış ile rezervasyon işlemlerini tamamlayabilmektedir. Genel olarak bakıldığında ise turizm sektöründe elektronik pazarlama uygulamaları, turizmin alt bileşenleri kapsamında incelenir. (Özdipçiner, 2010; Ansen ve Fırat, 2009).

İşletmeler elektronik pazarlama uygulamalarının birçok noktada kendilerine avantaj sağlayacağını bilmektedir. Veri toplama noktasında potansiyel misafirlere ait güncel bilgilerin toplanması, rezervasyon ve satış noktasında tek tuş ile kolayca gerçekleştirilebilmesi, dünya çapında geniş bir kitleye hitap edebilecek olması ve tanıtım faaliyetlerini aracı kuruluşlar olmadan kendi imkânları ile yapabilecek olması elektronik pazarlamanın işletmelere sağlamış olduğu avantajların bir kısmı olarak sayılabilir. İşletmeler elektronik pazarlamanın sunmuş olduğu bu faydalar ile kendi işletmelerinde gerçekleştirdikleri güncellemeleri tüketicilere ulaştırma, yaptıkları güncellemelerin tanıtımını anlık olarak sunabilme imkanı bulmaktadır (Dalgın ve Karadağ, 2013).

Bilgi ve iletişim teknolojisinde, internet ağı rezervasyon ve satın alma faaliyetlerinin gerçekleşmesi, ürün ve hizmetlerin tanıtımının doğrudan gerçekleşmesi nedeniyle önemli bir yer almaktadır. Turizm açısından bu etmenler satış faaliyetlerinin artmasında oldukça etkilidir. Tüketiciler seyahat edeceği

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

yerlerde internetin sağlamış olduğu imkanlar ile anlık bilgi alarak taleplerini karşılayabilme noktasında doğru seçim yapma şansı bulabilmektedir. Sağladığı bu avantajlar ile turizm sektöründe işletmeler internet üzerinde gerçekleştirdiği pazarlama faaliyetleri oldukça yoğun kullanılmakta olup gelecekte bu seviyenin daha da artacağı bilinmektedir (Law vd., 2007). E-ticaret in katkısı her sektörde fark edildiği gibi turizm sektöründe de görülmektedir. E-ticaret anlayışı turizmde, e-turizm kavramını doğurmuştur. Bu anlayış ile turizm sektöründe ürün ve hizmet alt yapısını değiştirmekle beraber, yeni ürün, dağıtım ve pazarlama tekniklerini ortaya çıkarmıştır. Yeni ‘Müşteri memnuniyeti’ anlayışı ile yeni dağıtım kanalları gelişmiştir. E-turizm ile online ortamda gelişen satış, tanıtım, reklam faaliyetlerinde müşteriler ile anlık olarak iletişim sağlanmaktadır. Müşteri memnuniyet anlayışı daha da gelişme sağlayarak, anlık geri bildirim, müşteri taleplerinin anlık karşılanması ve memnuniyetin sağlanması adına gerekli faaliyetler sürdürülebilmektedir. Bilgi teknolojileri sayesinde potansiyel müşterilerde toplanılan bilgiler ile müşteri özelinde etkinlikler yapılabilmektedir. İnternet ağında sosyal medya hesapları üzerinden sunulacak imkanların tanıtılması, işletme hakkında genel bilgilerin anlık verilerek görseller ile potansiyel müşterilere ileterek tercih edilebilme imkanı sağlanabilmektedir (Pınar, 2005).

Turizmde modern pazarlama yaklaşımları çerçevesinde elektronik pazarlama konusu incelendiğinde Tablo 2’deki gibi işletmeden işletmeye (B2B), işletmeden tüketiciye (B2C), işletmeden devlete (B2G), tüketiciden işletmeye (C2B), tüketiciden tüketiciye (C2C) ve tüketiciden devlete (C2G) uygulamalar şeklinde kategorize edildiği görülmektedir (Kıroğlu, 2012; Karacan ve Çiftçiöğlu, 2018).

Tablo 2. Turizmde Elektronik Pazarlama Türleri

E-ticaret İlişkisi	İşletme	Misafir	Devlet
İşletme	B2B Turizm faaliyeti gösteren bütün bileşenlerin kendi arasında kullandıkları çevrimiçi sistemler	B2C Misafirlerin tatil ile ilgili bütün bileşenleri / paket turları seyahat acentesinden veya tur operatörlerinden alması / ulaştırma şirketlerinden (havayolu, tren vb.) biletlerini aldıkları e-ticaret uygulamaları	B2G İşletmeler ile devletin resmi kurumları arasında gelişen vergi, izin veya onay işlemleri vb.
Misafir	C2B Misafirlerin deneyimlerini, tercihlerini ve beklentilerini turizm işletmelerine çevrimiçi	C2C Misafirlerin, gidilen yer, bölge ve faydalanılan tesisler hakkındaki bilgi ve deneyimlerini kendi aralarında paylaşabildikleri	C2G Misafirlerin vize başvurusu yapmaları,

	platformlardan geri bildirimde bulunması	platformlar	
--	--	-------------	--

Kaynak: Yakupoğlu, Ö. R. (2004). *Turizmde E-İş Destinasyonlar ve İşletmeler İçin Pratik Yönergeler*. World Tourism Organization.

Tablo 2’de de görüldüğü gibi, elektronik pazarlama türlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- **B2B (Business to Business);** turizmde faaliyet gösteren bütün işletmeler artık doğal bir sonuç gibi birbirlerine çevrimiçi sistemlerde bağlıdır. Tur operatörleri, oteller ve seyahat acenteleri arasında uluslararası bazda özellikle dağıtım amacıyla ilişkilerin kurmaktadırlar.
- **B2C (Business to Consumer);** Misafirlerin, tatil ile ilgili bütün bileşenleri ya da paket turları online olarak seyahat acentesinden / tur operatörlerinden alabilmesi, ulaştırma şirketlerinin (havayolu, tren vb.) biletlerini online alabilmelerini ifade etmektedir. Booking.com, jollytur.com, etstur.com, fırsat veya kupon siteleri (Grupanya, Groupon) vb. siteleri örnek verilebilir.
- **B2G (Business to Government);** Devlet ilgili bütün resmi kurumlar ile vergi ödenmesi veya imar izni gibi konularda çevrimiçi çalışılabilmesi olarak nitelendirilmektedir.
- **C2B (Consumer to Business);** Misafirlerin deneyimlerini, tercihlerini ve beklentilerini turizm işletmelerine çevrimiçi platformlardan geri bildirimde bulunması örnek verilebilir. Örnek vermek gerekirse tripadvisor.com (deneyim paylaşımı) sitesi ziyaret edilebilir.
- **C2C (Consumer to Consumer);** Misafirlerin, gidilen yer, bölge ve faydalanılan tesisler hakkındaki bilgi ve deneyimlerini kendi aralarında çevrimiçi platformlarda paylaşımlar yapılabilmesi ilk akla gelen örnekler arasında yer almaktadır. Online platformlara örnek vermek gerekirse Airbnb (Tüm dünya üzerinde ev sahiplerinin kiralama faaliyetleri), sahibinden.com (günlük kiralık ev ilanları), foursquare (mekan bildirim) ve tripadvisor.com (deneyim paylaşımı) vb. verilebilir.
- **C2G (Consumer to Government);** Misafirlerin bir ülkeye giriş için online vize başvurusunda bulunabilmesi en uygun örnek olarak verilebilir.

4. Araştırma Yöntemi

Araştırma alanı ve konusu itibariyle son yıllarda sıklıkla incelenen bir konudur. İnternet teknolojilerinde son yıllarda görülen büyük ilerlemeler yaşantılarımıza da yansımış ve önemli etkileşimler göstermemize neden olmuştur. Üretimin ve tüketimin her noktasında elektronik araçların devrede olduğu dikkat çekmektedir.

Turizm, pazarlama ve turizm pazarlaması alanında yapılan geniş bir literatür taraması sonucunda son yıllarda gelişen teknoloji ile birlikte elektronik pazarlamanın birçok sektör üzerinde etkisine yönelik oldukça fazla çalışma görülmüştür. Bununla birlikte turizm alanında çalışmalara da ulusal ve uluslararası

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

literatürde yer verildiği görülsede diğer alanlara göre yeterince araştırma olmadığı dikkat çekmiştir.

Literatürde görülen bu eksiklik üzerine İstanbul'da en az bir tatilini geçiren turistlerin söz konusu tatil kararlarında elektronik pazarlamanın ne kadar etkili olduğunu ortaya koymak amacıyla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu araştırma modeli için İstanbul Okan Üniversitesi, Etik Kurulu tarafından 05.05.2021 tarih ve 137 sayılı karar alınarak uygulamaya başlanmıştır. Araştırma daha önce de ifade edildiği gibi, anket çalışması gerçekleştirilmiş olup tanımlayıcı nitelikte bir çalışmadır. Araştırma için Karadağ'ın (2008) Turizmde Tüketicilerin Karar Verme Süreci: Türkiye'yi Ziyaret Eden Aile Grupları Üzerine Bir Araştırma ve Karadağ ve Erkayran'ın (2021) Z Kuşağının Tatil Tercihini Etkileyen Faktörler adlı eserlerinde kullandıkları ölçeklerden faydalanılmıştır.

Çalışmada kullanılan ölçek, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcılar hakkında ayrıntılı bilgilerin elde edilmesi amacıyla demografik sorular sorulmuştur. İkinci bölümde ise katılımcıların tercihlerinde elektronik pazarlama unsurlarından ne derece etkilendiklerini ortaya koyabilmek amacıyla 21 yargıdan oluşan likert tipi ölçekten faydalanılmıştır.

Araştırmanın evrenini, 2020 yılında tatilini İstanbul'da geçiren bireyler oluşturmaktadır. İstanbul'da geçen yıl tatillerini geçiren turist sayısı 6.390.575'dir. Bu rakamın yaklaşık 4 milyonu yerli turistir (<https://yigm.ktb.gov.tr>). Araştırma için tam sayıma ulaşmak, zaman, maliyet vb nedenlerle mümkün olmadığından, araştırma örnekleme Gelişigüzel (Rastgele) Örnekleme Seçim Tekniği (Lin, 1976) ile seçilerek anket çalışmasıyla tamamlanmıştır.

Veriler 01 Mayıs – 10 Mayıs arasında toplanmıştır. Araştırmanın, salgın hastalık kurallarının izin verdiği ölçüde yüz yüze olarak İstanbul'da gerçekleştirilmesi düşünülse de alınan tedbir kararları nedeniyle ve Covid 19 pandemisi nedeniyle elektronik ortamda gerçekleştirilmiştir.

Anket çalışmasıyla elde edilen veriler, istatistik paket programı aracılığı (IBM SPSS ISTATISTICS 22) ile analiz edilmiş olup sonuçlar tablolar halinde sunulmaktadır. Çalışmada edinilen verilerle öncelikle güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) gerçekleştirilmiştir. Daha sonra katılımcılar hakkında ayrıntılı bilgilerin sunulduğu demografik özellikler, değişkenlerine etkisini belirtmek amacıyla aritmetik ortalamalar, elektronik pazarlamanın etkilerini açıklamak amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu analizlerle çalışmada belirlenen amaçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Son olarak söz konusu çalışma için İstanbul Okan Üniversitesi, Etik Kurulu tarafından 05.05.2021 tarih ve 137 sayılı karar alınarak uygulamaya başlanmıştır.

5. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, çalışma için kullanılan ölçeğin güvenilirliği ile ilgili veriler sunulmuş ve katılımcılara yönelik demografik bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte ölçekte yer alan değişkenlere katılımcıların cevaplarının ortalamaları alınmış, tatil tercihlerine etki eden faktörleri belirleyebilmek adına faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	,878
N of Items	32
Valid	390
%	100

Çalışmada kullanılan ölçekte yer alan değişkenlerin *Cronbach Alfa Katsayısı* 0,878 olarak ortaya çıkmıştır. Ölçekte kullanılan değişkenlerin çalışma için yeterli güvenilir seviyede olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Demografik Veriler

<i>İfade</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>	<i>İfade</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
<i>Yaş Aralığı</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Eğitim Düzeyi</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
0 – 18	20	5,12	İlköğretim	8	2,1
19 – 30	151	38,71	Lise	94	24,1
31 – 40	129	33,11	Ön Lisans	47	12,1
41 – 50	73	18,71	Lisans	171	43,8
51 ve üzeri	17	4,35	Lisansüstü	70	17,9
<i>Gelir düzeyi?</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Meslek</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
3000 TL ve daha az	61	15,6	Öğrenci	31	7,9
3001 TL - 5000 TL	26	6,7	Çalışmıyor	53	13,6
5001 TL - 6000 TL	102	26,2	Özel Sektör	174	44,6
6001 TL ve üzeri	201	51,5	Kamu	96	24,6
3000 TL ve daha az	390	100,0	Diğer	36	9,2
<i>Medeni Durum</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Evli	140	35,9	Kadın	270	69,2
Bekar	250	64,1	Erkek	120	30,8
<i>Toplam</i>	<i>390</i>	<i>100</i>	<i>Toplam</i>	<i>390</i>	<i>100</i>

Yapılan anket çalışmasında, İstanbul'a tatile gelen 390 katılımcıda 270 kişi ile (%69,2) kadınlardan oluşurken 120 kişilik kısmı da (%30,8) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcılarda medeni durumda da 390 kişi içerisinde 250 evli (%64,1), 140 kişi (%35,9) ise bekarıdır. Anket çalışmasında katılımcıların çoğunluğunun iyi bir eğitim seviyesinde olduğu görülmektedir. Verilere göre %61,7'lik bir kısım ile lisans ve lisansüstü eğitim grubu ön plana çıkmaktadır.

Günümüzde elektronik pazarlamanın artmasında teknoloji ve eğitim etkenleri önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcılardan %38,3'ü ise ilköğretim, lise ve ön lisans mezunu kişilerden oluşmaktadır. Tatil seçimlerinde yaş kriteri oldukça önemlidir. Dolayısıyla yaş ilerledikçe edinen deneyimlerin, yapılan tercihlerde oldukça önemli olduğu ifade edilebilir.

Yapılan anket çalışmasında %94,88'i 18 yaş üzeri bireylerde oluşmaktadır. Verilere göre anket çalışmasında, gelir düzeyi ağırlıklı olarak asgari ücretin üzerinde olduğu görülmektedir. %84,4'lük bir kısmı oluşturan katılımcılar,

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

3000 TL üzeri bir gelir ile yaşamlarını sürdürdüğü ifade edilmektedir. Gelir düzeyinin turistlerin satın alma süreçlerinde etmen rol oynadığı düşünülmektedir.

Tablo 5. Tatil Kararları

<i>İfade</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>	<i>İfade</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
<i>Tatil Tercihleri</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Konaklama Yeri</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Deniz Turizmi	233	59,7	Hotel/Resort	128	32,8
Kış Turizmi	39	10	Tatil Köyü	56	14,4
Kültür Turizmi	38	9,7	Motel	14	3,6
Macera Turizmi	43	11,1	Pansiyon / Apart Otel	47	12,1
Spor Turizmi	19	4,8	Butik Otel	31	7,9
Kırsal Turizm	18	4,7	Günlük Kiralık Ev	51	13,1
			Yazlık Ev	63	16,1
<i>Türkiye’de Bölge Tercihi</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Tatile kiminle çıkarsınız?</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Akdeniz Bölgesi	108	27,5	Yalnız	12	3,1
Doğu Anadolu Bölgesi	14	2,3	Aile	207	53,1
Ege Bölgesi	173	52,8	Arkadaş	58	14,9
G. Anadolu Bölgesi	13	2,3	Eş / Sevgili	113	29,0
İç Anadolu Bölgesi	16	1,3			
Karadeniz Bölgesi	44	10,5	<i>Tatile Çıkma Sıklığı</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Marmara Bölgesi	22	3,3	Yılda bir	218	55,9
<i>Yıllık Tatil Bütçesi</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	Yılda iki	108	27,7
2000 TL’ye kadar	57	14,6	Yılda üç	36	9,2
2001 TL - 3000 TL	55	14,1	Yılda dört ve üzeri	28	7,2
3001 TL - 4000 TL	66	16,9	<i>Tatil yeri tercihi?</i>		
4001 TL - 5000 TL	62	15,9	Yurtiçi	327	83,8
5001 TL ve üzeri	150	38,5	Yurtdışı	63	16,2
<i>Tatil mevsimi tercihi?</i>	<i>n</i>	<i>%</i>			
Yaz	323	82,8	<i>Ülke Tercihi</i>		
Kış	12	3,1	Kendi Aracı	233	59,7
İlkbahar	25	6,4	Uçak	113	29,0
Sonbahar	30	7,7	Otobüs	44	11,3
<i>Toplam</i>	<i>390</i>	<i>100</i>	<i>Toplam</i>	<i>390</i>	<i>100</i>

Verilerin oluşmasında önemli sosyal etmenlerden biri de ailedir. Buradan hareketle anket katılımcıların %53,1’lik bir kısmı ailesiyle tatile çıkmayı tercih ederken , %43,9’luk bir kısmı eş, sevgili ve arkadaş ile tatil yapmayı tercih etmektedir. Verilere göre azınlık bir oran %3’te yalnız olarak planlama yapmaktadır. Tatil yeri belirlemek konusunda çoğunluk %83,8 oranla yurtiçi tatilini seçerken, %16,2’lik bir kısım da yurtdışı tatilini tercih etmektedir.

Mevsimsel tercihlerde yaz dönemi oldukça tercih edilmektedir. Katılımcıların %82,8'lik bir kısmı yaz tatilini tercih etmektedir. Önemli bir kısım (%17,2) ise diğer mevsimlerde tatili tercih ettiği görülmektedir. Tatile ayrılan bütçe, kişilerin gelir bütçesiyle endeksli olmaktadır. Katılımcıların %38,5'i 5000 TL ve üzeri bütçe ayırırken, %14,6'lık bir kısım en fazla 2000 TL bütçe ayırmaktadır. %46,9'luk bir katılımcı grubu ise 2000-5000 TL arasında bütçe ayıran topluluğu oluşturmaktadır.

Ankete katılan katılımcıların yarısından fazlası %55,9'luk bir oran ile yılda 1 kez tatile çıktığını belirtmektedir. Verilerden %27,7'lik bir kısmını ise yılda 2 kere tatil yapabilmekte olduğunu görmekteyiz. %16,4'lük oranında katılımcı ise yıl içinde 3 ve üzeri sayıda tatil planlamaktadır. Katılımcıların %59,7'lik bir kısmı kendi araçları ile seyahat etmeyi tercih ederken, %40,3'lük bir kısım ise uçak ve otobüs toplu taşıma araçlarını kullanmaktadır.

Yine tabloya göre katılımcıların önemli bir kısmının (%52,8) Ege Bölgesi'ni ziyaret ettikleri görülmektedir. Ege Bölgesi'ni %27,5 ile Akdeniz Bölgesi takip etmektedir. Bu da turistlerin tatillerinde daha çok denize yakın bölgeleri tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Tatil tercihi de bölge tercihinin doğrular nitelikte sonuçlar ortaya koymaktadır. Katılımcıların tatil tercihleri incelendiğinde, deniz turizmi (%59,7) uzak ara önde gelmektedir. Deniz turizmini takip eden en yakın turizm türü (%11,1) ile macera turizmi olmuştur.

Tablo 6. Değişkenlerin Ortalaması

<i>Tatil Kararlarını Etkileyen Dijital Faktörler</i>	<i>Ort.</i>	<i>Std. Dev.</i>
Daha önce gitmiş kişilerin gidilecek yerle ilgili çevrimiçi sitelerdeki yorumları tercihimi etkiler.	4,22	,90
Daha önce gitmiş kişilerin sosyal medyada yapmış oldukları paylaşımları tercihimi etkiler.	4,07	,95
<i>* Kalınacak / Gidilecek Yerin;</i>		
WEB sitesinin genel olarak modern görünümü tercihimi etkiler.	3,81	1,04
Dijital ortamda bilinir olması tercihimi etkiler.	3,96	1
Konaklama imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihimi etkiler.	4,18	,86
Yiyecek içecek imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihimi etkiler.	3,99	,98
Güvenlik imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihimi etkiler.	4,10	,82
Hizmet kalitesi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihimi etkiler.	4,21	,83
Çevresi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihimi etkiler.	4,23	,86

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

Yüzme imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	4,27	,82
Yapılabilecek aktiviteler hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	4,01	,97
Sağlık olanakları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	4,12	,87
Çevresindeki imkanlara yönelik bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	4,21	,80
Sahip olduğu teknoloji olanakları tatil yeri seçimimi etkiler.	3,77	1,04
Yeni trendleri takip ederek buna uyum sağlaması tatil yeri seçimimi etkiler.	3,57	1,09
Görsel ve yazılı basında tanıtımları tatil yeri seçimimi etkiler.	3,70	1,01
Sosyal platformlardaki reklamları tatil yeri seçimimi etkiler.	3,62	1,03
İnternet sitesindeki duyuruları tercihim etkiler.	3,67	,94
Dijital marka imajı tercihim etkiler.	3,64	1,01
Online seyahat acentalarından rezervasyon yapabilmem tercihim etkiler.	3,80	1,05
WEB sitesinden rezervasyon yapabilmem tercihim etkiler.	3,93	,96

Tablo 6’da araştırmaya katılan katılımcıların tatil kararlarını etkileyen dijital faktörler ile ilgili değişkenlere verdikleri yanıtların sonuçları görülmektedir. Tabloya göre, *Yüzme imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler* (4,277) seçeneği en çok tercih edilen değişken olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu değişkeni *Gidilecek yerin çevresi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler* (4,231) ve *daha önce gitmiş kişilerin gidilecek yerle ilgili çevrimiçi sitelerdeki yorumları tercihim etkiler* (4,226) seçenekleri takip etmektedir.

Katılımcıların hizmet kalitesi ile ilgili bilgilendirmelere önem gösterdiği *Hizmet kalitesi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler* (4,213) seçeneğinin de diğerlerine göre daha sık tercih edilmesinden anlaşılmaktadır. Bir diğer yandan *Yeni trendleri takip ederek buna uyum sağlaması tatil yeri seçimimi etkiler* (3,574) ile en az tercih edilen değişken olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu sonuç günümüz teknolojik gelişmelerini yakından takip eden toplumların var olmasından hareketle belki de sürpriz olarak nitelendirilebilir. Yine *Sosyal platformlardaki reklamları tatil yeri seçimimi etkiler* (3,626) değişkeni diğer değişkenlere oranla daha az tercih edilen bir değişkendir. Elektronik pazarlamanın etkilerini açıklamak amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizine yönelik bulgular Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7. Faktör Analizi

KMO and Bartlett's Test	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,933
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4645,781
	df	210
	Sig.	,000

Faktör 1: Kalınacak Yerdeki İmkanlar	
Kalınacak yerdeki yiyecek içecek imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,753
Gidilecek yerin güvenlik imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,742
Kalınacak yerin konaklama imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,741
Gidilecek yerdeki sağlık olanakları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,728
Gidilecek yerin hizmet kalitesi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,728
Gidilecek yerin çevresi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,686
Gidilecek yerdeki yüzme imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,683
Gidilecek yerin çevresindeki imkanlara yönelik bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,648
Gidilecek yerde yapılabilecek aktiviteler hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim etkiler.	,608
Açıklanan Varyans	44,644
Faktör 2: Kalınacak Yerin Sahip Olduğu ve Kullandığı Teknoloji	
Kalınacak yerin yeni trendleri takip ederek buna uyum sağlaması tatil yeri seçimimi etkiler.	,766
Gidilecek yerin görsel ve yazılı basında tanıtımları tatil yeri seçimimi etkiler.	,760
Kalınacak yerin sahip olduğu teknoloji olanakları tatil yeri seçimimi etkiler.	,688
Gidilecek yerin dijital marka imajı tercihim etkiler.	,590
Açıklanan Varyans	9,884
Faktör 3: Sosyal Medya ve İmaj	
Gidilecek yerin internet sitesindeki duyuruları tercihim etkiler.	,683
Gidilecek yerin sosyal platformlardaki reklamları tatil yeri seçimimi etkiler.	,654
Daha önce gitmiş kişilerin gidilecek yerle ilgili sosyal medyada yapmış oldukları paylaşımları tercihim etkiler.	,650
Daha önce gitmiş kişilerin gidilecek yerle ilgili çevrimiçi sitelerdeki yorumları tercihim etkiler.	,610
Açıklanan Varyans	5,745
Faktör 4: Dijital Bilinirlik ve Satış	

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

Kalınacak yerin WEB sitesinin genel olarak modern görünümü tercihimizi etkiler.	,731
Kalınacak yerin dijital ortamda bilinir olması tercihimizi etkiler.	,727
Gidilecek yere online seyahat acentalarından rezervasyon yapabilmem tercihimizi etkiler.	,722
Gidilecek yerin WEB sitesinden rezervasyon yapabilmem tercihimizi etkiler.	,641
Açıklanan Varyans	4,840

Yapılan faktör analizine göre Kaiser Meyer Olkin değerinin %93,3 olarak ölçüldüğü görülmektedir. Katılımcıların tercihlerine yönelik faktör yüklerinin alınabilmesi için varimax yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi verilerin uygun olduğunu belirtmek ve ölçmek için yapılmıştır. Ayrıca faktörlerin kabul edilmesi için özdeğerinin 1'in üstünde ve yükünün 0,40'ın üzerinde olması ölçüt olarak belirlenmiştir. Yapılan faktör analizine göre, çalışmaya katılan turistik tüketicilerin, tatil ile var olan bütün alt kararlarını etkileyen faktörlerin 4 farklı boyut altında toplandığı tespit edilmiştir. Faktör boyutlarının oluşturulması için toplamda 21 soru sorularak algılanan faktör boyutları belirlenmiştir. Oluşan faktör grupları aşağıdaki gibidir:

Faktör 1 (Kalınacak Yerdeki İmkanlar): Bu faktör grubu toplam varyansın yaklaşık %44'ünü açıklamaktadır. Söz konusu faktör grubunun altında, *kalınacak yerdeki yiyecek içecek imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşılabilmesi, gidilecek yerin güvenlik imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşılabilmesi, kalınacak yerin konaklama imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmesi ve gidilecek yerdeki sağlık olanakları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşılabilmesi* yer almaktadır.

Faktör 2 (Kalınacak Yerin Sahip Olduğu ve Kullandığı Teknoloji): Bu faktör grubu toplam varyansın yaklaşık %10'unu açıklamaktadır. Söz konusu faktör grubunun altında, *kalınacak yerin yeni trendleri takip ederek buna uyum sağlaması, gidilecek yerin görsel ve yazılı basında tanıtımları, kalınacak yerin sahip olduğu teknoloji olanakları ve gidilecek yerin dijital marka imajı tercihleri* yer almaktadır.

Faktör 3 (Sosyal Medya ve İmaj): Bu faktör grubu toplam varyansın yaklaşık %6'sını açıklamaktadır. Söz konusu faktör grubunun altında *gidilecek yerin internet sitesindeki duyuruları, gidilecek yerin sosyal platformlardaki reklamları, daha önce gitmiş kişilerin gidilecek yerle ilgili sosyal medyada yapmış oldukları paylaşımları, daha önce gitmiş kişilerin gidilecek yerle ilgili çevrimiçi sitelerdeki yorumları* yer almaktadır.

Faktör 4: (Dijital Bilinirlik ve Satış): Bu faktör grubu toplam varyansın yaklaşık %5'ini açıklamaktadır. Söz konusu faktör grubunun altında *Kalınacak yerin WEB sitesinin genel olarak modern görünümü, Kalınacak yerin dijital ortamda bilinir olması, Gidilecek yere online seyahat acentalarından rezervasyon yapılabilmesi, Gidilecek yerin WEB sitesinden rezervasyon yapılabilmesi* yer almaktadır.

6. Sonuç

Literatür incelendiğinde genel olarak tüketici davranışı (Altıntaş, 2007; Papatya, 2005; Ünüsan vd, 2008; Ersoy, 2007; Akturan, 2007; Marangoz, 2006; Solomon, 2007; Perner, 2007; Engel vd, 1995; Hawkins vd., 1998) ile ilgili çalışmalar görülmektedir. Ancak bu çalışmanın da ana konusu olan turizmde elektronik pazarlama alanı ile ve özellikle B2C kavramı özelinde yeterince çalışma görülmemektedir.

Bireylerin tatil tercihlerini etkileyen dijital unsurlar incelendiğinde bazı değişkenlerin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Çalışma sonucunda *gidilecek yerin çevresi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim* (4,231) seçeneğinin en çok etkiye sahip olan faktör olduğu görülmektedir. Çalışmanın gerçekleştirildiği destinasyon dikkate alındığında söz konusu değişkenin en etkin faktörler arasında yer alması beklenen bir durumdur. İstanbul'un mevcut koşulları, şehrin bir ucundan diğer ucuna oldukça mesafe olması, şehrin dinamik ve kalabalık bir yaşantı sürmesi kalınacak tesisin çevresi hakkındaki bilgilerin WEB sitesinde sunulmasını aslında bir yönüyle zorunlu kılmaktadır.

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer etkili ifadenin *Daha önce gitmiş kişilerin gidilecek yerle ilgili çevrimiçi sitelerdeki yorumları tercihim* (4,226) değişkeni olduğu görülmektedir. Söz konusu değişken aslında günümüzde modern turist davranışını en çok etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Turistlerin satın almayı planladıkları tatile veya kalmayı planladıkları tesisler ilgili dünyanın her yerinden yorumların yapılabildiği çevrimiçi paylaşım sitelerinde tüketicilerin memnuniyet ve şikayetlerini çok kolay iletebildikleri görülmektedir. Bununla birlikte turistler geçmiş deneyimlerini bizzat işletmelerde kendi çektikleri fotoğraflarla da destekleyebilmektedir. Bu yönüyle turizm işletmelerinin hem hizmet kalitesini sürekli en üst seviyelerde tutmaları hem de ilgili platformlarda oluşabilecek her türlü koşula çabuk yanıt verebilme becerilerini kazanmaları gerekmektedir.

Turistlerin tatil kararlarını etkileyen diğer önemli unsurlar arasında *Hizmet kalitesi hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim* (4,213) ve *Konaklama imkanları hakkında bilgiye WEB sitesi üzerinden kolayca ulaşabilmem tercihim* (4,187) seçenekleri yer almaktadır. Aslında turizm sektörü için belki de en önemli değişkenlerin bu iki değişken olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sunulan hizmetin kalitesi hakkındaki bilgi ve konaklama imkanları hakkındaki bilgi turistlerin karar aşamasında belki de en çok öğrenmek istedikleri bilgilerdir. Turizm sektörünün yapısı gereği önceden denenemesinden kaynaklanan sorunu minimuma indirecek ve tatil kararlarında tam da eksik olan bu durumu kapatacak unsurlar olduğu düşünülmektedir.

Dünya genelinde teknolojik çağın sunduğu avantajlardan her yaştan, her kesimden, her yaş grubundan, her meslektenden ve gelir düzeyinden bireylerin faydalandığı görülmektedir. Akıllı cep telefonları, akıllı saatler, yeni nesil bilgisayarlar, tabletler vb ürünlerle insanların elektronik dünyaya kolaylıkla adapte

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

olmaları sağlanmıştır. Söz konusu ürünlerle tüketimin kolaylaştırılması adına çeşitli uygulamalar geliştirilmiş ve B2C faaliyetlerinin hızlıca insanlara uygulanması sağlanmıştır.

Tüketicilerin satın almayı planladıkları ürün veya hizmetler hakkında bilgilere erişimi kolaylaşmıştır. Ayrıca kurulan sanal ortamlar ile tüketicilerin istek ve gereksinimleri analiz edilerek işletmelerin daha kolay adapte olması sağlanmıştır. Turizm sektörü de bu gelişmelere uyum sağlamış ve işletmeler turistlere yönelik birçok dijital olanak sunmaya başlamıştır. Değişen ve dönüşen dünyada, turistlerin de belirli bir bilinçle hareket edeceği düşünüldüğünde söz konusu değişim kaçınılmazdır.

İnternetin bireylerin hayatlarında böylesi yer edinmesi, tüketim olgusunu zaman ve mekan mevhumundan kurtarmış bu da dijital pazarlamanın önemini daha da artıran bir unsur olmuştur. Bir diğer bakış açısıyla tüketicilerin internet kullanımındaki artışı her türlü ekonomik alanda faaliyet gösteren markaların ve büyük küçük bütün işletmelerin klasik pazarlamadan elektronik pazarlamaya yönelimini zorunlu kılmış ve ayrıca turizm sektöründe de dijitalleşmeyi beraberinde getirmiştir. Ayrıca internetin bütün dünya ülkelerinde yaygınlaşarak kullanımının artması ve bilgi teknolojilerinde görülen ilerlemeler birçok sektörün bu alanda faaliyet göstermesini sağlamıştır. İnternet alanında işletmelerin faaliyetlerini yoğunlaştırması beraberinde birtakım olumlu ve olumsuz durumları da getirmiştir.

Turizm sektörü, bilindiği gibi bazı yapısal özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin, turizm sektöründe satın alınacak bir hizmetin önceden denenmesi mümkün değildir. Ayrıca turizm sektöründe hizmetin depolanamaması gibi bir özelliği bulunmaktadır. Bununla birlikte turizm sektöründe tüketim faaliyetlerinin gerçekleşmesi için turistlerin üretimin gerçekleştirildiği yerde ve zamanda bulunması gerekmektedir. Sayılan özellikler ve hizmet sektörünün barındırdığı diğer özellikler dikkate alındığında turizmde pazarlamanın aslında güçlükle yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla önceki tatil deneyimlerinin paylaşılabilmesi, işletmelerin kendi WEB sitelerinde ürün ve hizmetlerine yönelik dijital deneyimler oluşturabilmesi, online aracı kuruluşların dijital faaliyetlerde birbirinden gelişmiş özellikler kullanması bir yönüyle turizm pazarlaması daha kolay uygulanabilir hale gelmiştir.

Geleneksel turizm pazarlamasında, turistler tatil ile ilgili bütün temel ve alt kararlarını alırken ya çok az bilgiyle hareket etmek durumundaydı ya da ağızdan ağıza pazarlama (WOM) olarak da ifade edilen yakın çevrenin deneyimlerine güvenmek durumundaydı. Ancak elektronik pazarlama sayesinde turizm sektörünün de yenilikçi pazarlama uygulamalarıyla turistlerin satın alma kararlarında çok daha farklı süreçlerde ilerlemesi sağlanmıştır.

İnternetin turizm pazarlamasında efektif kullanımı sayesinde turizm işletmeleri mikro ölçekli uygulamalardan adeta sıyrılıp makro düzeyde küresel çapta turizm faaliyetleri yapabilir hale gelmiştir. Hizmet alanları veya faaliyet alanları yerel pazardan küresel pazara doğru yönelmeye başlamıştır. Bu yönelim de işletmelere avantajlar sağlayabileceği gibi turizmde hizmet kalitesini artırmayı da

zorunlu kılan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yerel pazarlara uygulanan pazarlama faaliyetlerinden ziyade küresel pazarlara uygulanacak çok daha kapsamlı ve nitelikli turizm pazarlaması stratejilerine de gereksinim doğmuştur.

Elektronik pazarlama sayesinde turist davranışlarında da önemli değişimler görülmüştür. Turistlerin satın alma mekanizmaları süreç olarak benzer ilerlese de hareket dinamiği açısından farklılaşmıştır. Tatil ile ilgili bütün temel ve alt kararlar artık çok daha önceden gerekli bilgi araştırması yapılarak, maksimum faydanın en uygun fiyat ile elde edildiği hale gelmiştir. Bu bağlamda turizm sektörü içerisinde yer alan bütün işletmelerin elektronik pazarlamanın gücünün bilincini algılaması ve bu yönde gereken bütün teknolojik altyapılarını geliştirmeleri gerekmektedir.

Turizmde sunulması planlanan ürün veya hizmetlerin mutlaka teknolojik unsurlarla desteklenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte B2C faaliyetlerinin sıklıkla kullanılması ve turizm işletmelerinin söz konusu alanda başarılı sonuçlarla işletmelerini sürdürülebilir kılması adına mutlaka profesyonel teknik ve dijital destek alınmasında fayda görülmektedir. Gereken altyapı ve teknolojik yatırımların gerçekleşmemesi durumunda dünyanın en büyük tüketici pazarı olan sanal ortamlardan olumsuz etkileneceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTURAN, U. (2007). Tüketici Davranışına Yönelik Araştırmalarda Alternatif Bir Teknik: Etnografik Araştırma, *İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(11): 237-252.
- ALTINTAŞ, H. (2007). *Tüketici Davranışlarının Etkileyen Güncel Konular Ve Tüketici Davranışlarındaki Teorik Değişimler*. Erişim Adresi: www.isgucu.org, Erişim Tarihi: 21.03.2021.
- ANSEN., E. N. & FIRAT, A. (2009). Turizm İşletmelerinde Elektronik Pazarlama: Antalya İli "A Grubu Seyahat Acentaları" Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 4(2): 117-134.
- BUHALIS, D & LAW, R. (2008). Progress In Information Technology And Tourism Management: 20 Years On And 10 Years After The Internet—The State Of E Tourism Research. *Tourism Management*, 29(4): 609–623.
- ÇEKEN, H. (2004). Küreselleşme Eğilimlerinin Uluslararası Turizm Hareketlerine Etkisi ve Türkiye. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 12: 111.
- DALGIN, T. ve KARADAĞ, L. (2013). Restoran İşletmeleri WEB Sitelerinin İçerik Analizi: Marmaris-Bodrum Örneği". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(28):133-133.
- ENGEL, F., J., BLACKWELL, D., R. ve MINIARD, W., P. (1995). *Consumer Behavior*. Florida: The Dreyden Press.
- ERSOY, A. (2007), *Marka Seçimi Davranışı ve Marka Seçimine Etki Eden Marka Bağlılığının Davranışsal Boyutu*. Erişim Adresi: www.paribus.tr.googlepages.com/a_esoy.doc., Erişim Tarihi: 07.03.2021.
- HAWKINS, I., D., BEST, J., R. ve CONEY, A., K. (1998). *Consumer Behavior, Building Marketing Strategy*. New York: McGraw Hill.
- HOYER, D., W. ve MACINNIS, D.J. (2007). *Consumer Behavior*. New York: Houghton Mifflin Company.
- İÇÖZ, O. (2001). *Turizm İşletmelerinde Pazarlama*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Tatil Kararlarında Elektronik Pazarlamanın (B2c) Rolü: İstanbul Örneği

- KARACAN, S ve ÇİFTÇİOĞLU, S. (2018). Turizm İşletmelerinde Elektronik Ticaretin Etkisi. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(2): 245-252.
- KARADAĞ, L. (2020). Modern Pazarlama Yaklaşımları / B2B ve B2C Pazarlama (B2B and B2C Marketing). (Ed: Seden Doğan). Ankara: Nobel Akademi.
- KIROĞLU, P. (2012). *Elektronik Turizm Analizi, Uygulamaları ve Beklentiler*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- KOTLER, P. (2000), *Pazarlama Yönetimi, (Çev: Nejat Muallimoğlu)*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- KOTLER, P., BOWEN J. T., MAKENS J. C. ve BALOGLU S. (2009). *Marketing for Hospitality and Tourism*. New York: Prentice Hall.
- KOZAK, M. ve RIMINGTON, M. (2000). Tourist Satisfaction with Mallorca, Spain, as an off-season Holiday Destination. *Journal of Travel Research*, (38): 260-269.
- LAW, R., CHAN, I. ve GOH, C. (2007). Where To Find the Lowest Hotel Room Rates on the Internet? The Case of Hong Kong, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 19(6): 495-506.
- LIN, N. (1976). *Foundations of Social Research*. USA: Mc Graw-Hill.
- LOUDON, L., D. ve DELLA BITTA, J., A. (1993). *Consumer Behavior*, New York: McGraw Hill.
- MANES, E. ve TCHETCHIK, A. (2018). The Role Of Electronic Word Of Mouth in Reducing Information Asymmetry: An Empirical Investigation of Online Hotel Booking, *Journal of Business Research*, 85: 185-196.
- MARANGOZ, M., YEŞİLDAĞ, B. ve SALTİK, I. A. (2012). E-Ticaret İşletmelerinin Web Ve Sosyal Ağ Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3(2): 53-78.
- ÖZDİPÇİNER, N. S. (2010). Turizmde Elektronik Pazarlama. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 1(1): 5-22.
- PAPATYA, N. (2005). *Tüketici Davranışları İle İlgili Motivasyon Modelleri: Bir Perakende İşletmesinde Temizlik Ve Kişisel Bakım Ürünlerine Bağlı Bir Araştırma*, Süleyman Demirel Dergisi İİBF Dergisi, 10(1): 221-240.
- PERNER, L. (2007). *Consumer Behaviour: The The Psychology Of Marketing*. University of Southern California Ders Notları. Erişim Adresi: www.consumerpsychologist.com. Erişim Tarihi: 06.08.2021.
- PIRNAR, I. (2005). Turizm Endüstrisinde E-Ticaret. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1: 28-55.
- SOLOMON, M.R. (2007) *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- SWARBROOKE, J. ve HORNER, S. (2001). *Consumer Behaviour in Tourism*. Oxford : Heinemann.
- ÜNÜSAN, Ç., PİRTİNİ, S. ve BİLGE, F., O. (2004). *Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Açısından Marka, Mağaza ve Franchising Sistemi İlişkisinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Erişim Adresi: www.franchisemore.com, Erişim Tarihi: 03.02.2021.
- YAKUPOĞLU, Ö. R. (2004). *Turizmde E-İş Destinasyonlar ve İşletmeler İçin Pratik Yönergeler*. World Tourism Organization.
- ZALATAN, A. (1998). Wives Investment in Tourism Decision Process. *Annals of Tourism Research*, 25(4): 890-903.

BAHAEDDİN ÖZKİŞİ'NİN *SOKAKTA* ROMANINDA MEKÂN-İNSAN İLİŞKİSİ

SPACE-HUMAN RELATIONSHIP IN BAHAEDDİN ÖZKİŞİ'S NOVEL TITLED *SOKAKTA*

КОСМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В РОМАНЕ БАХАЭДНА ЁЗКИШИ *СОКАКТА (НА УЛИЦЕ)*

Gürhan ÇOPUR*

ÖZ

Bahaeddin Özkişi'nin *Sokakta* adlı romanında, bir sokağın ve sokak sakinlerinin yaşadığı kültürel dönüşüm ve çatışmalar mekân-insan etkileşimi aracılığıyla anlatılır. Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen vaka zamanında yenilik hareketlerinin sokağa yansması ve eski-yeni çatışması öne çıkar. Toplumun Tanzimat fermanından bu yana yaşadığı/şahit olduğu çağdaşlaşma hareketlerine, maneviyatı zedelemesi sebebiyle mesafeli duranlar ile yenilikleri yaşamsal bir zaruret sayan kahramanlar arasındaki çatışma romanın odağındadır. Bir komiser olan ve mahallede doğmuş başkişi merkezinde gelişen vaka otuz yıllık bir zaman dilimini kapsar. Dramatik aksiyonun ilerleyişi ve başkişinin serüveni merkezinde polisiye roman özelliklerini taşıyan eser, başkişinin bir cinayet soruşturması sebebiyle eski sokağına dönmesi sonrasında gelişen olaylarla sürer. Toplumsal değerleri ve yozlaşmayı mekân ve insan üzerinden güçlü metaforlarla aktaran romanda mekân-insan etkileşimin diyalektik boyutu göze çarpar. Romanda öne çıkan kahramanların hemen hepsi bir mekânın kuşatıcılığında karakter geliştirir ve kimlik mekânlarıyla var olurlar. İsimleri verilmeyen kahramanlar adeta içerisinde/üzerinde buldukları mekânın bir parçası, ontolojik anlamda aynasındırlar. Bu da romanın simgesel düzlemini zenginleştiren bir unsur olarak göze çarpar. Eserin dramatik aksiyonunu var eden çatışmaları besleyen bu unsurlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında devrimleri ve yenilik hareketlerinin toplumsal yaşamdaki izdüşümünü bir sokak üzerinden aktarır.

Bu çalışmada *Sokakta* romanı mekân-insan ilişkisi bağlamında incelenecek; mekânın başkişi, şüpheli olarak görülen arkadaş ve Küçük Bey üzerindeki izdüşümlerinin tahlili yapılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Mekân, Kültürel Dönüşüm, Polisiye Roman, Bahaeddin Özkişi, Sokakta

* ORCID: [0000-0002-6854-005X](https://orcid.org/0000-0002-6854-005X), Ardahan İnsani Bilimler Fakültesi, Ardahan Üniversitesi, Türkiye, gurhancopur@gmail.com

ABSTRACT

The cultural transformation and conflicts of a street and its inhabitants are told through space-human interaction in Bahaeddin Özkıışı's novel "Sokakta" (On the Street). In that period, which coincided with the first years of the Republic, the street-level manifestation of the innovation movements and the conflict between the old and the new come to the fore. The novel focuses on the conflict between those who remained distant from the modernization movements that the society had experienced/witnessed since the Edict of Gülhane on the grounds that it harmed spirituality, on the one hand, and the novel's main characters who regarded innovation as a vital necessity, on the other hand. The novel's subject that develops around the protagonist who was a police superintendent and was born in the neighbourhood covers a period of thirty years. Having the characteristics of a detective novel in view of the progression of dramatic action and the adventure of the protagonist, the story continues with the events that develop after the protagonist returns to his old street due to a murder investigation. The dialectic aspect of space-human interaction is striking in the novel, which describes social values and corruption through strong metaphors based on space and people. Almost all the main characters emerging in the novel are developed within a dominant space and they are identified with that space. Each of these anonymous main characters is like a part, an ontological mirror of the space they occupy. This stands out as an element that enriches the symbolic plane of the novel. Feeding the conflicts that create the dramatic action of the work, these elements depict the revolutions taking place in the first years of the Republic and the projections of the reform movements on social life from the viewpoint of a street. The present study will examine the novel "Sokakta" in the context of space-human relationship and analyse the projections of the space on the protagonist, the friend who is assumed a suspect and Küçük Bey.

Keywords: Space, Cultural Transformation, Detective Novel, Bahaeddin Özkıışı, Sokakta

АННОТАЦИЯ

В романе Бахаэддина Ёзкышы "На улице" о культурной трансформация, уличных конфликтов и её жителей рассказываются через взаимодействие человека и космоса. Во время инцидента, совпавшего с первыми годами республики, на первый план выходят отражения инновационных движений на улице и конфликт между старым и новым. Главное действии в романе, это конфликт между отступниками от модернизационных движений, которые общество пережило со времен танзимата, так как по-ихнему понятию это вредит духовности и главными героями, которые считают инновации жизненной необходимостью. Дело, которое развилось вокруг лидера, который был комиссаром и родился в том же районе, охватывает период в тридцать лет. История, которая имеет характер детективного романа с драматическими действиями и приключениями главного героя, продолжается событиями, которые развиваются после того, как главный герой возвращается на свою старую улицу из-за расследования убийства. В романе отражается диалектическое измерение взаимодействия космоса и человека, который передается читателю через социальные ценности и метафоры. Почти все главные герои, которые выходят на первый план в романе, развивают персонажей в пределах пространства и существуют в пространствах идентичности. Герои, имена которых не называются, являются почти частью пространства, в котором они антологически отражаются. Оно выделяется как элемент, обогащающий символический план романа. Элементы, подпитывающие конфликты, создают драматическое действие произведения, через улицу передают отражение революций и инновационные движения в общество в первые годы республики.

Bahaeddin ÖzkıŖiŖi'nin *Sokakta* Romanında Mekân-İnsan İliŖkisi

В нижеследующем исследовании роман “Сокакта” рассматривается в контексте взаимоотношений человека и космоса, анализируются место главного героя, подозреваемого друга и Кучук-бейя.

Ключевые слова: место, культурная трансформация, детектив, Бахаеддин Ёзкиши, На лице.

GiriŖ

Bahaeddin ÖzkıŖiŖi romanlarını mistik ve tarihî bir fon üzerine inŖa eder. İnsanı ve insani durumları yoğunlukla iŖleyen yazarın tarihî roman serisi olan *Köse Kadı*(1974) ve *Uçtaki Adam*(1975), Türk devlet geleneği ve idealizminin tarihsel boyutunu yansıtan özelliklerinin yanında bireyin iç dünyasını ve serüvenini aktaran romanlardır. Son romanı olan *Sokakta*(1975) ile Cumhuriyetin ilk yıllarına uzanan ÖzkıŖiŖi, adı verilmeyen bir sokakta yaşanan birtakım olaylara odaklanır. Sokak, makro ölçekte bütün memleketin aynası gibi yaşanan kültürel ve siyasi gelişmeleri birebir yansıtır. Eserin ana izleği olan kültürel yozlaşmanın da romanda bu yönüyle kullanıldığı görülür. *Sokakta* romanı, ÖzkıŖiŖi'nin eserlerinde yoğun olarak yer alan mistisizmi içermekle birlikte, yazarın diğer romanları ile karşılaştırıldığında nicelik ve izleksel kurgu olarak farklı bir yerde konumlanır. Romanlarında ve öykülerinde görülen birtakım unsurların, yazarın yetiŖtiđi çevrenin etkisiyle geliŖtiđini söylemek mümkündür. ÖzkıŖiŖi hakkında hazırladığı tez çalışmasında yazarın yazımsal kaynaklarını irdeleyen Nazire Erbay, Ŗunları söyler: “Bahaeddin ÖzkıŖiŖi'nin de hem hayata bakıŖına, hem de eserlerinin konusuna etki eden unsurların çoğunda çevresinden ve ailesinden taşıdığı malzemelerin eserlerini Ŗekillendirmede ona yön verdiği söylenebilir.” (Erbay, 2007:5). Mutasavvıf bir ailede yetiŖen yazar, ailesinden aldığı eğitim ve terbiye neticesinde kalemini de bu doğrultuda geliŖtirir. Eserlerindeki mistik atmosfer dikkat çeker. ÖzkıŖiŖi, toplumsal konuları birey merkezinden irdeler. Bireyi öncelemek ya da bireyci söylemin kısıtlamalarıyla sınırlanmaktan çok; bireyden hareket ederek toplumsal olanı yakalar denebilir.

Bir medeniyet buhranı ya da yenileŖme krizinin öne çıktığı anlatılar arasında yerini alan *Sokakta* adlı romanda yazarın polisiye, metafizik ve kültürel konuları kendi üslubuyla harmanladığı göze çarpar. Polisiye roman özelliklerini sergileyen *Sokakta*, aynı zamanda büyük bir yozlaşma silsilesinin romanıdır. Cüneyt İssı, öykü ve romanlarında yabancılaşma, yozlaşma ve kendini arama izlekleri üzerine yoğunlaşan ÖzkıŖiŖinin; “bu romaniyle Yahya Kemal'in Ŗiirlerindeki, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da özellikle BeŖ Ŗehir adlı eserindeki ruh, düşünce ve kurguyu devam ettiren bir yazar görünümünde(...)” (İssı, 2012:14) olduğunu vurgular. İlk iki romanından farklı olarak *Sokakta* ile toplumsal izleklerin bireysel izdüşümüne odaklanan; bunun yanı sıra çağını sorgulayan karakterler yaratan ÖzkıŖiŖi romancılığının beslendiği kaynakları da ortaya koyar.

Romanın BaŖkıŖisi, mekânın dönüŖtürücü özelliğinin nesnesi olur. “Modern dünyada gelenekten uzak kalan ve ŖimdileŖen” (Atay, 2017:137) bireyi temsil eden Küçükbey karakteri, modernlik ile yenilik düşüncelerinin mekândaki yansımaları ve mekân insan ilişkileriyle; baŖkıŖinin çocukluk arkadaŖı ise mekânın ruhunu içkin bir tavırla yaşayan karakter olarak var olur.

Sokakta Romanında Mekân İnsan İlişkisi

Romanın olay örgüsü, başkişinin çocukluk arkadaşının annesi olan yaşlı kadının vahşice katledilmesiyle başlar. Eserdeki kahramanların adı verilmez; lakaplarıyla, meslekleriyle anılırlar: Çocukluk arkadaşı, Gülüm, Tesbihçi vd. Serüven otuz yıl ayrı kaldığı sokağına olayı soruşturmakla görevli bir komiser olarak dönen başkişinin etrafında gelişir. Sokak halkı tarafından *Onlar* olarak adlandırılan Cinler ve Şeytan iş birliğiyle gerçekleştiğine inanılan cinayet, bilimi önceleyen ve sokağın temsil ettiği geleneksel değerlerden uzaklaşmış başkişinin dönüşümüne vesile olur. Materyalizmi benimsemiş ve maneviyattan soyutlanmış bir yaşama adapte olmuş başkişi, soruşturma süresince yaşayacaklarından etkilenecek ve bu etkilenme neticesinde özüne dönecektir.

Romanın Başkişisi, annesinin ölümünde şüpheli olduğu için tutuklanan ve masumiyeti şahitlerce ispatlanınca salıverilen çocukluk arkadaşıyla görüşmeler yaparak araştırmalara devam eder. İnanıldığı ve güvendiği tek insan çocukluk arkadaşıdır. Geçmişten bu yana saflığını ve dürüstlüğünü herkes bilmektedir. Aralarına katılan genç ruh doktorunun da yardımlarıyla cinayeti aydınlatan başkişi, yaşlı kadının başka birisinden olan diğer oğlu tarafından canice öldürüldüğünü kanıtlar. Olayda şeytanın esiri olmuş insanların kullanıldığı anlaşılır. Cinayetin nüfuzlu olan ve şeytana esir olmuş diğerleri tarafından örtbas edilmesini önleyemeyen başkişi görevinden men edilir. Arkadaşı da üzerine atılan bir suç sebebiyle gönderildiği hapisanede cinayete kurban gider. Serüven boyunca gerçek kimliğini ve varoluşsal amacını sokak vasıtasıyla kavrayan başkişi, arkadaşından devraldığı nöbeti sürdürür ve sokakta yaşamaya başlar. Böylelikle başkişinin dönüşüm süreci ve eserde yazar tarafından benimsenmiş değerlerin sürekliliği sağlanır.

Süreç içerisinde kültürel yozlaşma üzerinden ilerleyen romanın son bölümünde başkişinin sokağın yeni koruyucusu olarak nöbeti devraldığı görülür. Başkişinin dönüşümü gerçekleştikten sonra sonlanan vakanın ilerleyişi mekânın karakter üzerindeki etkisini gözler önüne serer.

Tanzimat'tan bu yana yenilik ve modernliğin ne olduğu, nasıl bir eyleme dönüşmesi gerektiğine yönelik şiddetli tartışmalara sahne olan ülkenin makro ölçekteki yansıması olan “sokak”, eski-yeni çatışmasını ve çürümeyi örtük şekilde yansıtır. “Toplum yapısını bozan değişikliği son derece dikkat gerektiren sembollerin üzerine yükleyen yazar, çoğu fikir sahibi kişi tarafından yadırganan değişime; kadınlar başta olmak üzere insanların içlerinde kıpırdanan ‘şey’le, ‘şeytanla’ birlikte hareket eden, sevgi dolu mahalle ortamının bozulmasındaki müsebbibe işaret eder.” (Erbay, 2007:89). Çatışmayı besleyen ana unsurlardan olan yozlaşma, iki farklı cephenin oluşmasına sebep olur. Her kötülüğün maneviyat eksikliğinden kaynaklandığını düşünenlerle yeniliği maneviyatı reddetmekte arayanlar bu karşıtlığı oluştururlar. Çağdaşlaşma hareketlerinin yanlış bir şekilde sokağa girişiyle ahlâk, inanç ve kültürel yozlaşmanın, belirli yapılar ile sembolleştiği, bu yapılarda yaşayan/yaşamış insanlarla özdeşleştiği görülür.

Kadın olgusu, romanın bu noktasında öne çıkar. Mahallede gerçekleşen dönüşüm kadınlar üzerinden aktarılacak aslında olumsuz özellik yüklenen değişimin

Bahaeddin Özkişi'nin *Sokakta Romanında Mekân-İnsan İlişkisi*

ilk etkileneninin kadın olduğu vurgulanır. Genç kızlar, kadınlar özgürlük ve modernlik görünümünde sokağa giren yozlaşmanın ilk kurbanlarıdır. Gülüm, çamaşırcının kızı ve Gülüm'ün onu terk eden sevgilisi Mülazım üzerinden yozlaşmayı anlatan Tesbihçi, dönüşümün olumsuz özelliklerini ve kurbanlarının vasıflarını vurgular: “Eğer bu çamaşırcının kızları, bu mülazımlar inanç ağırlığına sahip olabilselerdi. Bütün değerlerin bir başkasıyla, hem de kökünü şeytandan alan bir yabancıyla değiştirilme gayreti, DEĞİŞİKLİK, onları en hazırlıksız, en gaflet içinde buldukları anda yakaladı.” (Özkişi, 2018:43) Kadınların dönüşümdeki rolü bunlarla bitmez. Küçük Bey, başkişiyle olan sohbetinde savunduğu değerleri açıklarken kadın olgusuna verdiği önemi belirtir. Modernlik ve çağdaşlık üzerinden verilen bu fikirler mahalledeki kadınların etkilendiği yozlaşmayı gözler önüne serer. Kadının, dönüşümün ilk kurbanı olması, diğer cephedekiler tarafından Şeytan'ın işi olarak tanımlanacaktır: “Uzun yüzyıllardan beri ancak masalarda nefes alabilen, bütün kötülüklerin kaynağı o yaratık, sokağın sevgiyle örülmüş dayanışmasıyla sokağımızdan uzak tutulmuşken, yaşlı efendilerin söylediğine göre yüksek topukların sesinde, kadında, kadının içinde ilk defa mekân tuttu.” (Özkişi, 2018:16) Modernleşme hareketleriyle ya da çağdaş giyim kuşama açıklanması mümkün olan bu gelişmeler, muhafazakâr sakinler tarafından oldukça sert eleştirilere maruz kalırken Küçük Bey gibi yenilikçilerin de büyük desteğini alır.

Vakanın ilerleyişinde bir fon olarak tanımlanabilecek cinayet ve kovalamacanın dışında eserin ana izleğinin toplumsal yozlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Mehmet Nuri Yardım, roman ile ilgili, “Aldatılmış insanlığın hazin hikâyesi, bir kenar sokakta meydana gelen olaylar eşliğinde anlatılıyor. Romanda, insanın sahip olduğu manevî kıymetleri hiçe sayan, kör maddeciliğin ve mutlak materyalizmin bir ülkeyi nasıl istilâ ettiğini ve felâkete sürükleyip bataklığa ittiği(...)” (Yardım, 2004:8) değerlendirmesini yaparken romanın sosyokültürel boyutuna göndermede bulunur. Yazarın, son bölüm hariç, sözünü emanet ettiği başkişinin ve diğer karakterlerin adı verilmez. Sokağın ya da şehrin adının verilmemesi eserdeki müphemliği arttırmaktan öte zaman ve mekân ötesi bir kurguyu yakalama amacı olarak algılanabilir.

Mekân, anlatı türlerinin sembolik değer dizgesine göre içerisinde/üzerinde barınma özelliğinden sıyrılarak ontolojik bir katmana erişir. Böylesi bir bakış aracılığıyla mekân kavramına dair yorumlar büyük bir havzayı kapsamakla birlikte çözümlene imkânlarını artırır. Korkmaz, mekân kavramının ontolojik ve fenomenolojik boyutuna vurgu yaparken mekânı etkin bir rolde tanımlar. Bu düşünceyle mekân; “etkin kurucu bir değer olarak üzerindeki etkiler, onları tinsel doğuş ve oluşlara hazırlar” (Korkmaz, 2015:79). Anlatılarda geçen mekânlar yapısal özelliklerinin ardındaki simgesel yönleriyle de yorumlanmaya muhtaçtırlar. Kahramanın psikolojisi, dünyayı yorumlayışı ya da şahsiyetinden büyük izler taşıyan mekânlar aynı zamanda kurucu bir değer kazanarak kahramanı etkiler. Dinî, kültürel eserler ya da anıtlar tamamıyla onu üretenin birer parçasını taşır. Bir başka deyişle; “mekânın inşası, varlığın somutlaşmasına karşılık gelir ve dünya üzerinde bilgisine sahip olunan her türlü yaşam biçimi mekândan soyutlanarak düşünülemez (Barlas, 2021:125). Bu durum, anlatılarda vakanın üzerinde/içinde seyrettiği mekânlar için

de geçerlidir. Yazarın kalemıyla yarattığı bu düşsel dünya ya da kurgu içerisinde kahramanın giysisi ya da üslubu kadar önemli bir diğer unsur da mekândaki detaylar ve tasarımlardır denilebilir.

Sokakta romanı; bir sokağın, insanlar tarafından özelden genele ulaşan bir dizgede değer haline getirilmesinin anlatısıdır. Alaattin Karaca'ya göre romanda büyük önem kazanan sokak; “ruhçu-materyalist, Doğu-Batı çatışmasının yaşandığı, değerler yitimine sahne olan; ancak ‘konağı, mescidi ve türbesi’yle buna direnen önemli bir sosyolojik mekân...” (Karaca, 2021) olarak karşımıza çıkar. Romana adını veren sokak, barındırdığı mimari yapılarıyla bir karakter gibi var olur. Bu varoluş, kahramanları etkileyen; onların ruhsal dünyalarını şekillendiren, kahramanları biçimlendiren bir özellikle kendisini gösterir. Mehmet Narlı'ya göre mekân; “şahısların içinde buldukları çevreyi algılayış biçimlerini, ruhsal ekonomik durumlarını, karakterlerini açıklama yolunda imkânlar sunabilir” (Narlı, 2002:98). Bu bakımdan romandaki türbenin, mescidin, şadırvanın, konağın ve sokağın kendisinin bütün detaylarıyla bütüncül anlamda içerisindeki karakterleri anlatması söz konusudur. Alain de Botton binaların detaylarının kültürel bağlamından söz ederken; “bir binanın çizgileri de bütün bir kültüre gönderme yapabilir” (Botton, 2020:106) der. Bu görüşten hareketle romandaki konak ve şadırvan gibi birçok yapının mimari özelliklerinin detayları eserin merkezinde yer alan çatışma unsurlarına bir gönderme olarak algılanabilir.

Modernliğin Sarayındaki Yalnız: Küçükbey

Küçükbey, sokağın önemli bir dekoru olan konağın sakinidir. Varlıklı ve kültürlü birisi olan kahraman, geleneğin karşısında durarak yeniliği temsil eder. Romandaki kahramanların içerisinde/üzerinde yaşadıkları mekânlarla olan etkileşimleri “Avrupa fikrini kendi fikri bilmiş” (Özkişi, 2018:55) olan Küçükbey karakterine de yansır. Yıllar sonra konağı ziyaret eden başkişi burasını betimlerken mekânın detaylarına duyduğu hayranlığı gizleyemez: “Kapının açılmasını beklerken konağın kapı işçiliğini inceledim. Sert bir ağaçtan yapılmıştı. Geometri kurallarını ezberlememiş bir usta tarafından yıllar önce geometriyle yapılmış nefis bir şiiirdi. Bu kapının yapıldığı devirlerde herhalde başları şöyle bulutlara uzanmış enine boyuna insanlar yaşıyor olmalıydı.” (Özkişi, 2018:53) Alıntıda başkişinin kapı hakkındaki düşünceleri yer almaktadır. Bir eşya üzerinden medeniyet sorgulamasına girebilecekken ev sahibinin gelmesiyle yarıda kalan değerlendirme, romanın tamamında görülen mekâna/eşyaya kimlik atfetmeyi örnekler. Kapının işçiliği onun için bir şiir derecesinde düzen içermekte, bugünün insanından büyük farkları ve üstünlükleri olan bir devrin mensubu tarafından yapıldığı intibasını uyandırmaktadır. Konak ve konak ahalisi sokağın insanından farklıdır. Yeniliği ve çağdaşlığı büyük bir hevesle savunan Küçükbey, seçkinci tavırları, mesafeli duruşu ve farklı yapısıyla mekânla özdeşleşir: “Konak, karşısında diz çökerek oturmuş efendilerle konuşan bir büyük efendiydi; büyük, zarif ve alçakgönüllü...” (Özkişi, 2018:14) Mübalağa yoluyla yapılan bu değerlendirmede Küçükbey'in özelliklerini, eski ve yeni kültürün karşılaştırmasını bulmak güç değildir. O sokak insanlarını entelektüel anlamda desteğe muhtaç insanlar olarak görür. Yeniliği ve modernliği kişiliğinde

Bahaeddin Özkışı'nın *Sokakta* Romanında Mekân-İnsan İlişkisi

özümsemediğine inanan Küçükbey, konak dışındaki yapıları sert sözlerle eleştirir. Sokaktaki evliya kabrinin kötülüklerin merkezi olduğunu düşünür ve yok edilmesini arzular. Ona göre böylesi eski ve metruk mekânlar insanların zihinlerinin de ilerlemesine engel olan birtakım inançları yaşatmaktadır.

Evliya kabri, hacca gitmek amacıyla para biriktiren; fakat her hac arifesinde ihtiyaç sahipleriyle karşılaştığı için parasını onlara bağışlayan güzel ahlâklı, cömert birisine aittir. Yoksul bir yaşam sürmesine karşın gözü gönlü tok olan bu kişinin, öldüğü yıl hacdan dönenler, onu hac vazifesini yaparken gördüklerine yemin etmişler, böylelikle yüce birisi olduğu fikri halk arasında yayılmıştır. Evliyanın kabri sokaktakilerin maneviyatının bir simgesi olarak önemli bir rol üstlenirken yeniliğin keskin savunucusu olan Küçükbey'de büyük bir öfke uyandırır. İnsanların giyim kuşam konusundaki değişimlerinin birtakım inançları silmeye yetmediğini görür:

“Kaldırırım şu musibeti buradan dediğinizde en modern bildiğimiz yüzler bile tuhaf bir şekilde asılıveriyor. İsrar edemiyorsunuz. Ve evliya yirminci yüzyıla, bütün inkılâplara, bütün iyi ve ileri fikirlere rağmen bu sokakta, bu yurttan yaşamaya devam ediyor. Hem o kadar ki, sizinle oturup başka konularda konuşmamız mümkünken ondan bahsediyoruz. Korkarım bu yolda savaşlarla geçen ömrüm onu yok edemeden bitecek. Her değişmeyi yeşil parmaklıklar ardından seyreden o uğursuz varlık da yaşamakta devam edecek.” (Özkışı, 2018:90)

Başkışıyla sohbeti esnasında bunları söyleyen Küçük Bey aslında evliyanın fiziki varlığına değil, halkın ona duyduğu hürmete; evliyayla belirginleşen değerlere düşmandır. Zaman içerisinde sokağın manevi köşesi ve koruyucusu olan bu kabir en modern insanların bile yanından geçerken dua göndermeyi ihmal etmedikleri bir bellek mekânıdır. Kişinin kendiliğini bulduğu ve geçmişle iletişim kurduğu “tinsel varoluş alanları” (Korkmaz, 2008:31) olan mezarlık ve kabir, eskiyi kesin çizgilerle reddeden düşüncenin hedefindedir.

Küçükbey'in konağının bahçesi oldukça gizli olaylara sahne olur. Şeytanın ayarttığı katil ve gizemli kadın bahçede gizlenmiş mabet içerisinde şeytana adaklar adarlar, sapkın ritüeller sergilerler. Romandaki polisiye serüvenin çözümlendiği nokta olan bu gizli mabet bahçedeki kuyunun çıkığındaki bir düzenle kapısı açılan gizemli bir mekândır: “Duvarlar garip ve iğrenç şekilli heykeller, resimler ve rumuzlarla kaplıydı. Mihrap olması gereken yerde büyük bir heykel duruyordu(...) Buranın bir tapınak olduğu şimdi daha iyi görülüyordu. Şeytan'a tapma âyinlerinin düzenlendiği bir gizli yer.” (Özkışı, 2018:119) Başkışinin geçmişteki bilgilerini anımsayarak bahçenin düzenindeki değişikliği fark etmesiyle ortaya çıkardığı bu mekân, Küçükbey ve yaşlı kadının katilinin şeytanla iletişim kurduğu ve ona ibadet ettiği mekândır. Şeytan mabedinin konak bahçesinde yer alması ise tesadüf değildir. Romandaki değerler sınıflandırmasında karşıt değerlerde yer alan Şeytan ve Yenilik böylelikle konakta buluşur. Yeniliğin savunucu figürü olan Küçükbey'in konağının bahçesindeki bu mabet sokağa ve daha uzaklara kötülüğü yayan kötücül bir yapıdır. Bu yapının sakini olan Şeytan ve katil, bir çok insanın trajedisinin sorumlularıdır. Satır arasında okunabilecek olan bu örtük gönderme ile Küçükbey, Katil ve Şeytan üçlüsünün mahallenin ruhunu yok etmeye çalışan mabedin etrafında birleşmesi

gözlerden kaçmaz. Örtük bir şekilde sunulan ilişkiler ağının son halkası olan katilin son kurbanı da Küçükbey olacaktır.

Mekâna İçkin Bir Şahsiyet: Başkişinin Çocukluk Arkadaşı

Mekân-insan etkileşimi bağlamında romanın en güçlü karakteri, başkişinin çocukluk arkadaşıdır. O bütün varlığını sokağına adanmış, bir bekçi gibi sokağın geleneğini ve değerlerini koruyan gönüllüdür. Vakanın başında cinayetin zanlısı olarak tutuklanan kahramanın suçsuzluğu kısa sürede kanıtlanır. Mahallenin yaşlılarından olan eski komşuları, başkişiye kahraman hakkında, “Yaşı senin kadar genç ama, ahlâkı dedelerinizinki kadar yüksektir.” (Özkişi, 2018:45) değerlendirmesini yaparken kahramanın manevi yönünü vurgular. Sokağa dair birçok ayrıntı kahraman aracılığıyla verilir. Annesinin öldürülmesinin ardından doktorların incelemeye aldığı ve onlara göre çağdışı alışkanlıkları sebebiyle ruhsal rahatsızlık şüphesi uyandıran kahraman, doktoruyla görüşmesinde şunları söyler: “Ben, ben değilim doktor. Ben konağım, mescidim, evliyayım. Benim his yapımda bulacağınız her şey içinde yaşadığım sokağın teşhisi olacaktır. (Özkişi, 2018:74) Şizofrenik bir vaka izlenimi uyandıran kahramanı tetkik eden doktor, kahramanı tanıdıkça kendi düşünce dünyasının ne kadar sığ olduğunu fark eder. Başkişide olduğu gibi doktor üzerinde de etkin bir rolü olan kahraman, doktorun ruhu reddeden anlayışını büyük oranda etkiler. Genç doktor, kendisini bir mekânla özdeşleştirmiş olan kahramanın, değerler dizgesini oluşturan geçmiş ve maneviyatla beslenen dünyanın zenginliği karşısında hayrete kapılır. “Bugüne kadar rastlamadığım, görmeye alışmadığım bir kültürle zengin. Ben ona mütefekkir ismini verdim. Çünkü onun sahip olduğu kültürün esasının tefekkür olduğunu görüyorum.” (Özkişi, 2018:61) der. Sokağı ve dünyayı algılayıştaki tavrı, başkişinin babasının da beslediği manevi kaynaklardan, imândan gelmektedir. Romandaki metafizik varlıkların dahi saygı duyduğu ve gerçek insan olarak tanımladıkları kahraman, sokağın en küçük yapısından en büyüğüne kadar her şeyi özelden genele giden bir bağ ile duyumsar: “Bir çiğ taneciği üzerinde oluşan dünya, saatlerimi aldı. Bu taptaze izlenimleri zihnimde en el değmemiş yerlere özenle yerleştirdim.” (Özkişi, 2018:13) En yakın arkadaşının mahalleden ayrılmasından itibaren yalnızlığını sokağın kuşatıcı yönüyle telafi eden kahraman bu süreç içerisinde makro evrendeki varlığın bütün alemdaki örnekleriyle olan ilişkisini tefekkür eder. Bu süreç onu manevi açıdan derinlikli bir şahsiyet olma yoluna sokacaktır. Yaşadığı sokağı bir taş-toprak yığını olmaktan ziyade yüzyıllardır süren inanç ve geleneğin en küçük ve canlı parçası olarak gören kahraman, değerlerini korumak vazifesini üstlenir.

Kahraman, romandaki yozlaşma izleğinin karşısında; gelenek tarafında yer alır. Kendisini bütün bir sokağın varlığında eritmiş, dünyasını “varım, sevgilim” (Özkişi, 2018:71) dediği sokaktan ibaret kılmıştır. Nöbeti sürdürürken sokağın felsefi, manevi ve düşünsel temsilcisi de olur. Kendisini inceleyen doktorun inatla kendisinde bir rahatsızlık izi aramasını, travmatik bir geçmişin izini sürmesini önemsemeyen kahraman bu dingin ruh hali ve inançlı yapısıyla doktoru etkiler:

“O meselâ altını, satın alma gücünden çok, içinde atomların Yaradan aşkıyla raksettiği canlı bir varlık olarak görüyor. Hemen her şey konusunda

Bahaeddin Özkişi'nin Sokakta Romanında Mekân-İnsan İlişkisi

kendine özgü değişik fikirleri var. Fikri tuhaf bir ısrarla doğup büyüdüğü sokakla ilgili. Pek mübalağalı bir ifadeyle, benim sokağım bütün bir dünyadır diyor.” (Özkişi, 2018:61)

Doktora ve karşıt görüşteki insanlara tuhaf gelen durum, kahramanın tefekkür ile dünyayı yeniden yorumlamasıdır. Derviş karakterli kahraman, yaşamının amacını ve anlamını tasavvufi ipuçlarının bulunabileceği bir anlayış sistematığı içerisinde sokağıyla bütünleştirdiği görülür. Onun için sokakta yetişen ağaçla evlerin bahçesindeki asmaların bir vazifesi, anlamı vardır. İnsanı var eden bütüncül sistemde bütün bu varlıkların insana öğreteceği şeyler vardır. Yaratanın büyüklüğünün ve var ediciliğinin bir yansıması olarak gördüğü detaylar, onun imanını ve değerlerine bağlılığını pekiştiren unsurlardır. Kahramanın bireysel gelişimi kendi ağzından nakledilir. Tıp eğitimi almış ve çağdaş ilimlere hâkim birisini etkileyecek kadar güçlü bir karakterin kökenleri doktorla gerçekleşen görüşmelerde görünür kılınır. Yaratılmış en küçük cismi dahi bir hikmet aracı olarak gören, eşyanın kıymetini yaratıcıdan bilen bu düşünce, kahramanın sokağını geniş bir tefekkür dairesi içerisinde sahiplenmesine sebep olur: “Sokağımın insanları kayboluyorlardı. Gözleri, büyülenmiş gibi maddeye dikilmiş, geçip gidiyorlardı önümden. Bir kuş sesinin, bir asma yaprağının ‘dur gitme bana bak’ haykırışını duymuyorlardı.” (Özkişi, 2018:33). Romanda karşılaşılan olgulardan bir diğeri de mekânla bütünleşmedir. Mekân insan etkileşiminin tek yönlülüğünü aşan bu durum kahramanın mütefekkir yönüyle zengin bir görünüm kazanır. Kahraman bencillik ve materyalist düşünceden arınmış bir benliğe sahiptir: “hepimiz sen de, ben de, sandıkçıların evi de, konak da, yatır da aynı şeyleriz. Birimiz söz konusu olursa sokaktan söz etmiş oluruz. Bu sebepten her şey sokağı söyler bana” (Özkişi, 2018:32) diyen kahraman, başkişi ve doktoru bu yönüyle etkiler. Kahraman, başkişi üzerinde bir norm karakter özelliği gösterir. Eserin sonunda değerleriyle barışmış ve bir nevi hidayete ermiş olan başkişinin serüveninin bu sürecinde kahramanın büyük etkisi vardır.

Mekânın Dönüştürdüğü Benlik: Başkişi

Romanın başkişisi olan komiser, küçük yaşta kaybettiği anne ve babasının ardından sokaktan taşınarak amcasının yanına yerleşmiştir. Sonraki süreçte modern bir eğitim almış ve birçok ülkeyi gezmiş başkişi sokağından ve sokağın değerlerinden kopmuştur. Ne var ki karakterinin içerisinde bir nüve gibi gelişen maneviyat ve sokağın varlığı, onu içerisine girdiği macerada eski günlerine döndürerek sokakla/mekânla organik bağının dirilmesine vesile olur. Başkişi serüveni süresince reddettiği ve eski gelenekler olarak tanımladığı birçok değerın gerçekliğiyle yüzleşir.

Başkişinin Küçük Bey'in evine girdiğindeki hissiyatı bu noktada önemli bir andır: “Beni o sahibinden daha candan karşılayan hatıralarımla merdivenlere yürüdüm.” (Özkişi, 2018:54) cümlesiyle aktarılan sahnede, çocukluk yıllarından kopan anılar silsilesinin, başkişiye yaşadığı anı unutturduğu gözlemlenir. Mekânın başkişiyi etkilemeye başlamasının kaynağında onun eski günlerine olan özlemi vardır. Geçmiş günleri anımsamak için eline geçen bütün fırsatları kullanır. Joseph

Campbell, mitik kahraman üzerinden sistematize ettiği monomitte başkişinin de içerisinde bulunduğu süreci yola çıkış, erginlenme ve dönüş aşamalarıyla özetler. Ona göre kahramanın erginlenme sürecinin önemli aşamalarından biri olan balina karnı, metaforik anlamda kahramanın içsel yolculuğu olarak yorumlanabilir. Campbell'a göre; "kahraman yeniden doğmak üzere içe doğru (Campbell, 2010:108) yolculuğa çıkar ve bu yolculuk sonucunda kendini gerçekleştirmiş/yeniden doğmuş olarak başlangıç noktasına varır. Eski günlerini anımsadığı sokağa daha fazla gitmek istemesi ve soruşturmayı bahane ederek anılarının sıcak iklimine taşınması, mahallenin onun için bir yeniden doğuş mekânı olduğunu gösterir: "Delili bulmak için uzattığım zamana, etkisinden kurtulduğum sokağımız mantığını yeniden kavrayabilmem için gerek duyuyordum. Bu yüzden sık sık oraya gittim. Ve her gidişte yabancılığımın biraz daha azaldığını gördüm. Geriye dönüş benim için aslında ilerleyiş oluyordu." (Özkişi, 2018:40) Başkişi doğduğu ve ilk eğitimini aldığı sokağının ikliminden kopmak istemez. Buranın verdiği ruhî huzur, kahramanın temsil ettiği kültür dairesinin en büyük eksikliğidir. Bu sebeple fırsat buldukça sokağı ziyaret eder. Çocukluğunun geçtiği mahalledeki her ayrıntı, sokaklarındaki her iz, başkişinin geçmişe olan özlemini ve uzun zamandır kopuk yaşadığı gelenekleri, değerleri ona anımsatır: "Sokağımız, o eski zaman güzeli, beni kendisine yakın buldukça peçesini hafifçe sıyrıyordu. Sokaktaki evler ve insanlar yabancılar için kullandıkları yüzlerini, bildiğim ve gerçekten sevdiğim asıllarıyla değiştiriyordu." (Özkişi, 2018:41). İnsani bir güzellik atfettiği sokak, ona göre canlı bir varlıktır. Sokağın bütün detayları ve sokaktaki insanlar, bir değer görünümüdürler. Öyle ki, sokağı masalsı bir ad aktarmasıyla eski zaman güzeline benzeten başkişi, eski sıfatıyla geçmişe olan özlemini açığa çıkarır. Şiirsel bir anlatımla aktarılan mekân tasviri, başkişinin buraya içtenlik duygularıyla bağlı olduğunu ve geçmişin mutlu sığınaklarına girmek istediğini göstermektedir. Simgesel olarak başı sonu belli olan bir sokak görünümünden kurtularak canlı bir hale gelen mekân, üzerindeki bütün yapılarla başkişiyi kuşatır. Başkişinin erginlenmesini tamamlamada en büyük yardımcıları çocukluk arkadaşı ve sokaktan ibarettir. Dönüş aşamasında; yani maceranın son perdesinde kahramanın durumunu, sözü devralan yazar anlatıcı aktarır:

"(...) Sonra şadırvandakilerin anlayamayacağı bir sual daha sordum ona.

Nöbete mi hazırlanıyorsunuz?

Akşam güneşinin bu gözüküveren ışığına doğruldu. Boyu olduğundan da büyük geldi bana. Nöbeti bir an bile bırakmadım diye cevap verdi." (Özkişi, 2018:143)

Mekânın karaktere işleyen ve onu dönüştüren özelliğiyle bireysel erginlenmesini yaşayan başkişi, arkadaşından kalan nöbeti devralmıştır. Bu nöbet, bir bakıma hak ile batılın savaşında insanın ve hakkın tarafında olmak, kendi dünyasını, sokağını, batılın yıkıcı etkilerinden kurtarmaktır. Cinayet soruşturması sonunda Onlar'a hizmet eden güçlü kimselerin etkisiyle görevinden alınmasının ardından kendisini sokağa adayın başkişi, babasından arkadaşına geçen vazifeyi gönüllü olarak devralır ve yaşamını bu görev üzerinden şekillendirir.

Bahaeddin Özkışı'nın *Sokakta* Romanında Mekân-İnsan İlişkisi

Sonuç

Gelenek ve modernizm tartışmaları içerisindeki bir atmosferin romanı olan *Sokakta*, her yönüyle ideal insanın peşinde olan kahramanlar ile yeniliği yozlaşma, kültürel çürüme ve değerlerden uzaklaşma olarak eyleme döken kahramanların çatışması üzerine inşa edilir. Yenilik ve yeni kavramları oldukça yoğun tartışmalara sahne olmuş; toplumun birçok kesimi bu tartışmaya dâhil olmuştur. Romanın kahramanları da bu çatışmanın odağındadırlar. Romanda aydın tip olarak verilen Küçük Bey, toplumu var eden değerleri yok saymayı modernlik olarak algıyarken sokağın kimliğini oluşturmuş birçok yapıyı da küçümseyerek seyreder. Başkışının arkadaşı ise, değerlere ve maneviyata tutunarak var olma çabasındaki ideal insanı temsil eden bir tiptir. Vakanın merkezinde yer alan mekân-insan ilişkisi, farklı boyutlarıyla başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Başkışi, mekânın etkilediği ve dönüştürdüğü bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Çocukluk arkadaşı, sokağı ontolojik anlamda kendi varlığıyla birleştirmiş, maneviyatı önceleyen ideal insan tipini yansıtırken Küçükbey ise yeniliği ve modernliği değerlerden kopuş olarak tanımlamış bir karakter çizer. Romanda kültür çatışması, yozlaşma ve inanç kavramlarının karakterler üzerindeki görünüşleri de dengeli bir şekilde yansıtılmıştır. Romanın ana çatışma unsuru olan yozlaşma izleği Küçük Bey ile başkışinin arkadaşı üzerinden verilmekle birlikte konak, mezarlık, sokak gibi mekânlar bu çatışmanın merkezinde güçlü simge değerleri temsil ederek yer alırlar. Üç farklı karakter üzerinden kurgulanan mekân olgusu, farklı boyutlarıyla şahsileşen ve bellek mekânı olan sokağın canlılığında birleşir. Bahaeddin Özkışı'nın *Sokakta* romanı, bir kültür buhranının habercisi olan dalganın ilk çarptığı mekânlardan birini, sokağı, insan-mekân etkileşimiyle başarılı bir şekilde yansıtır.

KAYNAKÇA

- ATAY, D. (2017). Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Bilgi Şöleni. *Sait Faik'in Lüzumsuz Adam Öyküsünde Modernizmin Bunaltısı* (s. 134-149). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- BARLAS, M. (2021). Mekan ve Varoluş İlişkisi Bağlamında Charles Simands'un Küçük İnsan Meskenleri. *Sdü Art-E*, 14(27), 124-144.
- BOTTON, A. d. (2020). *Mutluluğun Mimarisi*. (B. Telliöglü, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- CAMPBELL, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Kabcacı.
- ERBAY, N. (2007). *Bahaeddin Özkışı'nın Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- ISSI, A. C. (2012). *Hayat ve İnsan'ın Sokaklarında Bahaeddin Özkışı'nın Öykücülüğü*. İstanbul: Roza.
- KARACA, A. (2021, Temmuz 25). *Karar Gazetesi*. Temmuz 2021 tarihinde [www.karar.com](https://www.karar.com/yazarlar/alaattin-karaca/bahaeddin-ozkisinin-sokaginda-neler-oluyor-7775): <https://www.karar.com/yazarlar/alaattin-karaca/bahaeddin-ozkisinin-sokaginda-neler-oluyor-7775> adresinden alındı
- KORKMAZ, R. (2008). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş izlekleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- KORKMAZ, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- NARLI, M. (2002). Romanda Zaman ve Mekan Kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 91-107.
- ÖZKİŞİ, B. (2018). *Sokakta*. İstanbul: Ötüken.
- YARDIM, M. N. (2004, Kasım). Bir Tartışmayla Gündeme Gelen Yazar: Bahaeddin Özkişi. *Türk Edebiyatı*(373), 4-11.

SEYAHATNAMELERDE DOĞUBAYAZIT*

DOGUBEYAZIT IN TRAVEL BOOKS

ДОГУБЕЯЗИТ В КНИГАХ ПУТЕШЕСТВИИ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ

Adem ÇAKMAK**

ÖZ

Anadolu coğrafyası, tarih boyunca farklı milletlere ve devletlere ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'da köklü tarihsel geçmişe sahip yerleşim yerleri de çeşitli nedenlerden dolayı özellikle Batılıların ilgisini çekmiştir. İstanbul, Bursa, Trabzon, Diyarbakır ve İzmir gibi eskiden beri ekonomik, siyasi ve idari bakımdan önemli merkezler bunların başında gelmektedir. Anadolu'da tarihsel ve kültürel kaynaklar bakımından zengin bu yerleşim yerlerinin dışında Türkiye'nin doğusunda bulunan Doğubayazıt da Batılıların sıklıkla ziyaret ettiği önemli yerleşim alanlarından birisidir. Çok eskiye dayanan geçmişe sahip olan Doğubayazıt, özellikle 18.yüzyıldan itibaren Batılı seyahatçıların, misyonerlerin, ajanların ve devlet adamlarının Anadolu'da ziyaret ettikleri Osmanlı şehirlerinden birisi haline gelmiştir. Bunda farklı milletlerce kutsal olarak kabul edilen Ağrı Dağı'na olan coğrafi yakınlığı kadar 18.yüzyılın sonlarında doğru bölgenin en önemli kültürel kaynaklarından biri olan İshak Paşa Sarayı'nın inşa edilmesi ve İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Tebriz'e uzanan ticari ve stratejik yollar üzerinde bulunmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda birçok bakımdan stratejik bir konumda bulunan Doğubayazıt'ı ziyaret eden Batılılar, seyahatnamelerde, araştırma gezilerine dayanan kitaplarda ve seyahatçıların biyografileri gibi farklı kaynaklarda Doğubayazıt'a dair çeşitli ayrıntılara yer vermişlerdir. Bu kaynaklarda farklı dönemlerin mimari izlerini taşıyan kültürel kaynaklardan biri olan İshak Paşa Sarayı'nın çeşitli özelliklerinin yanı sıra dönemin siyasi-askeri iklimin yarattığı nüfus hareketlerini ve bölgenin kültürel yaşam biçimine dair bilgilere ulaşmak da mümkündür.

Anahtar kelimeler: Doğubayazıt, Ağrı Dağı, seyyah, seyahatnameler.

ABSTRACT

Anatolian geography has hosted different nations and states throughout history. The settlements having a deep rooted historical background in Anatolia have drawn attention of

* Bu çalışma, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanan "Seyahatnamelerde Doğubayazıt" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** ORCID: [0000-0002-5241-4761](https://orcid.org/0000-0002-5241-4761), Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı sosyal_bilgiler_55@hotmail.com

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

westerners for different reasons. Economically, politically and administratively influential centers such as Istanbul, Bursa, Trabzon, Diyarbakır and İzmir are in the lead of these. Apart from these historically and culturally rich centers in Anatolia, Dogubayazit situated in the eastern part of turkey is also one of those settlements frequently visited by westerners. Dogubayazit having a long history has become one of the Ottoman cities visited by western travelers, missionaries and statesmen especially since the 18th century. Here construction of Ishak Pasha Palace which has been one of the most important cultural sources of the region through the end of the 18th century as well as its geographical proximity to the Mount Ararat considered sacred by different nations, and its location on strategic and economic roads leading to Istanbul, Trabzon, Erzurum and Tabriz have an important role. Westerners visiting Dogubayazit which was in a strategic location in many respects in the eastern of Turkey mentioned about different details of Dogubayazit in travel books, books on research trips and in different sources such as travelers' biographies. In these sources it is possible to reach information about the population movements created by the political-military climate of the period and the cultural life style of the region, as well as the various features of the Ishak Pasha Palace, which is one of the cultural resources that carry the architectural traces of different periods.

Key words: Doğubayazıt, Mount Ararat, traveler, travel books

АННОТАЦИЯ

В Анатолии на протяжении всей истории существовали разные госуларства и проживали много народов. Поселения, с глубокими историческими корнями в Анатолии также привлекали внимание жителей Запада по разным причинам. Среди них, на переднем плане находятся такие важные экономические, политические и административные центры, как Стамбул, Бурса, Трабзон, Диярбакыр и Измир. Помимо этих богатых историческими и культурными ресурсами поселений в Анатолии, Догубаязит, расположенный на востоке Турции, является одним из важных поселений, часто посещаемых жителями Запада. Догубаязит, имеющий очень древнюю историю, стал одним из османских городов Анатолии, который посещался западными путешественниками, миссионерами, агентами и государственные деятелями, особенно с 18-го века. Это включает в себя его географическую близость к горе Арарат, которая считается священной для разных народов, а также дворец Исхак-паши, один из самых важных культурных объектов региона, возведённый в конце 18-го века и стратегические дороги, ведущие в Стамбул, Трабзон, Эрзурум и Тебриз. Жители Запада, посетившие Догубаязит, который во многих отношениях занимал стратегическое положение на востоке Османской империи, включили различные подробности о Догубаязите в своих книгах путешествии, отчётах и биографических справочниках. Из этих источников можно получить информацию о перемещениях населения в последствии военно-политического климата того периода, культуре региона, а также о различных особенностях дворца Исхак-паши, являющегося одним из культурных центров, несущий архитектурные следы разных периодов.

Ключевые слова: Догубаязит, гора Арарат, путешественник, путевые книги.

Giriş

Gezi yazıları, gezilip görülen yerler hakkında edinilen izlenimleri, paylaşılmaya değer görülen görüntüleri, manzaraları, gezip görme esnasında yaşanan hatıra niteliği taşıyan yaşantıları, insanda anlık uyanışlara, yüksek farkındalıklara kapı aralayan "sihirli anları" ilgi duyanlarla paylaşma veya bazen de

bütün bunların ötesinde sadece kayıt tutmak amacıyla yazılan yazılardır. Bu yazıların bir araya getirilmesiyle oluşturulan eserlere seyahatname denir. Seyahatname, Arapça gezmek, görmek anlamına gelen “seyahat”, Farsça mektup anlamına gelen “name” kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. İnsanın doğasında var olan uzaklara duyulan özlem ve bilinmeyene duyulan merak, seyahatnamelerin yazılmasını sağlamıştır (Yılmaz, 2013:588). Bir yönüyle gezi yazıları, gezilen diyarlardan oraları görmeyenlere yazılan mektuplar, düşünceli ve cömert paylaşımlardır. Gezilen yerlerin coğrafi özelliklerini, farklı coğrafyaların tarihlerini, medeniyetlerini, doğal güzelliklerini, sosyal yaşamlarını, etnik yapısını, ekonomik faaliyetlerini, iklimini ve idari yapısını tanıtmak da seyahatnamelerin temel amaçlarındandır (Akan,2011:196). Seyahatnameler, seyyahların sadece gezip görme ihtiyacı için yazılmamıştır. Bazen bir savaş bazen çeşitli kutsal ziyaretler bazen de elçi olarak farklı ülkelere gönderilen memurların yazdıkları yazılar seyahatnamelerin içeriğini oluşturmuştur (Özkök, 2013:10).

Seyyahın gezdiği, gözlemlendiği, çok çeşitli yönlerden tasvirini yapabileceği yerleri anlatmak için kaleme aldığı eserler, insanı ele alan bilim dalları içinde önemli bir yerde durmakta, ihtiva ettiği bilgiler açısından önemli bir başvuru kaynağı olmaktadır (Durgun,2017:327). Tarihsel kaynak olma açısından çok güvenilir olmamakla birlikte tarih, coğrafya ve sosyal bilimlere destekleyerek yol gösterici olabilmekte, sosyal bilimlerin önemli yan kaynakları arasında sayılmaktadır (Asiltürk, 2009:912). Seyahatname yazarları gezip gördükleri yerleri ele alırken kendilerince önemli kısımlara temas etmişlerdir. Şehirlerin durumunu, kuruluşunu, tarihlerini, toplumun etnik kökenini, dillerini, gelenek ve göreneklerini, kıyafetlerini, sanatlarını ele alarak okuyuculara, anlattıkları yeri yakından tanıma imkânı sunmuşlardır. Seyyahın amacına göre değişmekle birlikte gezilen, görülen yerlerin bölge için atfettiği önem de bazen detaylı olarak aktarılmıştır (Akan,2011:197). Ancak seyyahların kendilerine tamamen yabancı bir dünyayı yorumlamaları ise seyahatnamelerin güvenilirliği konusunda çeşitli eleştiriler getirilmesine de yol açmıştır.

Geçmişten beri insanoğlu yaşadığı yerlerin dışında kalan yerlere, ülkelere, bölgelere karşı ciddi bir merakı olmuştur (Tümertekin, 1997). Bu merak, insanı daima bilinmeyen topraklara (terra incognita) gitmeye sevk etmiştir. Batlamyus’un (Ptolemy) 2. yüzyılda yeryüzünün bazı bölgelerini “terra incognita” olarak çizdiği dünya haritasından gerçek keşif yolculuklarının başladığı 15.yüzyılın başlangıcına kadar, özellikle seyyahların ve misyonerlerin yolculuklarıyla ilgili tuttıkları kayıtlar sayesinde yeryüzünün bilinen mekân parçalarıyla ilgili coğrafi bilgiler güçlenmiş ve yeryüzünün bilinen sınırları da genişlemiştir (Yulu, 2019:51). 15.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar ise önce coğrafi keşiflerle daha sonra ise yeni kaynak arayışında olan ülkelerin desteklediği keşif gezileri sayesinde yeryüzünün geri kalan bilinmeyen sınırları da önemli ölçüde bilinir hale gelmiştir.

Anadolu coğrafyası da aslında eskiden beri seyyahların uğrak yeri olmuştur.1272’de Çin’e giden İtalyan Marco Polo, 1405’te Timor’a elçi olarak gönderilen İspanyol Ruy Gonzales de Clavijo, 1700’de Fransız Kralı 14. Luis tarafından Levant’a gönderilen Fransız botanikçi Joseph Piton de Tournefort bu

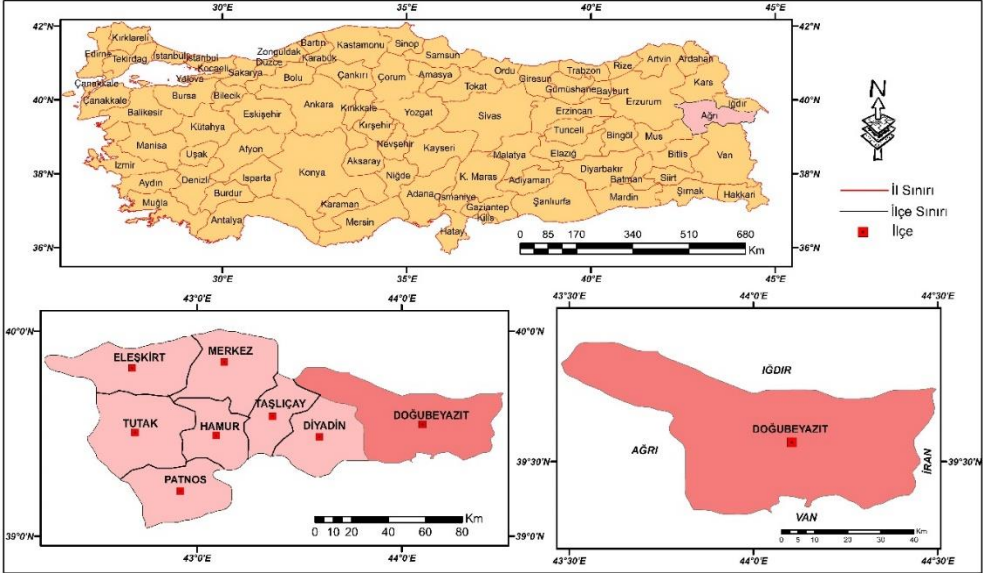
Seyahatnamelerde Doğubayazıt

seyyahlar arasında en bilinenleridir. Bu seyyahların dışında yine dünyaca bilinen Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi, döneminin önemli kaynaklarından biridir. Farklı dönemlerde Anadolu coğrafyasını ziyaret eden seyyahların gördükleri yerlerin çeşitli yönlerini ortaya koydukları seyahatnamelerin büyük bir kısmı Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinde basılmıştır. Ulaşım ve iletişim koşullarının zor olduğu dönemlerde yazılan seyahatnameler Avrupalılar tarafından büyük bir ilgi kazanmıştır.

Anadolu'da seyyahların uğradığı lokasyonlardan biri de köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan Doğubayazıt'tır. Doğubayazıt, eskiden beri sahip olduğu coğrafi konumunun yanı sıra farklı milletlerce kutsal olarak kabul edilen Ağrı Dağı'nın varlığına bağlı olarak sıklıkla Batılılar tarafından ziyaret edilmiştir. Bu çalışmada da özellikle 18.yüzyıl ile 20.yüzyıl arasında çeşitli nedenlerden dolayı Doğubayazıt'a uğrayan seyyahların, diplomatların ve ajanların seyahatnamelerine odaklanılmıştır.

Çalışma Alanının Lokasyonu

Doğubayazıt, Türkiye'nin en doğusunda yer alan köklü tarihsel geçmişe sahip yerleşim alanlarından biridir. Doğubayazıt, kuzeyde Iğdır, doğuda İran, güneyde Van ve İran, batı da ise Ağrı'nın Diyardin ve Taşlıçay ilçeleri ile sınırlanmıştır. Türkiye'nin önemli milli park alanlarından biri olan Ağrı Dağı Milli Parkı'nın güneyinde yer alan Doğubayazıt, yaklaşık 120.000 nüfusuyla (2020 yılı itibariyle) bölgenin önemli yerleşim alanlarından biridir (Şekil 1).

Şekil 1: Çalışma alanının konumu

Doğubayazıt'ın Tarihsel Gelişimi

Eski dönemlerdeki adı ile Bayazıt, bulunduğu coğrafi konumdan dolayı geçiş noktası olduğu için pek çok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Hatta Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. Buraya ilk yerleşen halk Hititler

ardından Hurrilerdir. Ve yine burada bulunan kalıntılar Urartuların da bu bölgede hâkimiyet kurduğunu göstermektedir (Özdoğan, 2009:179). Bölge geçiş yolu güzergâhında bulunduğu için bünyesinde birçok uygarlığın izini taşımaktadır. Doğubayazıt, tarih boyunca İskit, Med, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (Tuncel,1994:493).

Osmanlı Devleti'ne ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde katılan Bayazıt Sancağı, Safeviler için de önemli bir merkez idi. Bundan dolayı iki devlet bu bölge için büyük mücadeleler vermiştir. 1578'de Osmanlı Devleti kesin hâkimiyet sağlamıştır (Gül, 2011:157). Osmanlı Devleti'nin bu başarısını kabullenemeyen Safeviler ara ara saldırılarına devam etmiştir. Bayazıt Sancağı, Osmanlı ve İran devleti arasında tampon bölge görevi görmekteydi (Bilgili, 2004:210). Ayrıca pek çok konargöçer halkın da tercih ettiği bir sahaydı. Osmanlı'da yaşayan farklı aşiretlerinde ikamet ettiği bir bölgeydi (Bitlisi, 2013:308). 18.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en doğusunda bulunan tarihi yerleşim yerlerinden biri olan Bayazıt Sancağı, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede yer alan askeri, kültürel ve ekonomik bakımından önemli idari merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Nitekim, dönemin en önemli tarihsel ve kültürel kaynaklarından birisi olan İshak Paşa Sarayı da 18.yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir (Foto 1).

Foto 1: Farklı mimari yapıların izlerini taşıyan İshak Paşa Sarayı'ndan bir görünüm.

Doğubayazıt, özellikle 19.yüzyılın farklı tarihlerinde Rusların saldırılarına ve işgaline uğramıştır. İlki 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başında olmuştur ve bu savaşın sonunda buradaki halk Gümrü ve Revan'a sürülmüştür. 1829 Edirne Antlaşması ile Doğubayazıt geri alınmış olsa da 1856 Kırım Savaşı'nda yine bu

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

bölgeye Ruslar tarafından saldırı yapılmıştır. Tarih kitaplarında 93 Harbi olarak nitelendirilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar yine Doğu Anadolu'ya saldırmışlardır. Ruslar, “Güneye İnme” politikasını uygulamak için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Bu savaşın en kötü tarafı ise Osmanlı Devleti'nin hem Balkanlarda hem de Doğu Anadolu'da iki cephede savaşmak zorunda kalmış olmasıydı (Uçarol, 2010:373-375). Rus işgali ve saldırıları nedeniyle Doğubayazıt'ın sosyal, ekonomik yapısı zarar görmüş ve nüfus yapısı da önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır (Tuncel, 1994:493). 20.yüzyılın başlarında Doğubayazıt'ın tekrardan Rus işgali altında kaldığı görülmektedir. I.Dünya Savaşı'nda Ruslar, Mayıs 1915'te burayı tamamen işgal etmişlerdir. Ancak Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'yle Rusya I.Dünya Harbi'nden çekilmiş, bölge ancak 1918'de Osmanlı ordusu tarafından kurtarılabilmiştir (Sabis,1992:209). İlerleyen zamanlarda Rus işgaline bir de Ermeni işgali eklenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda 2 Ocak 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Milli Hükümet'in yaptığı ilk antlaşmadır ve bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin 1877'de Doğu Anadolu'da kaybettiği yerler geri alınmıştır (Atatürk, 2005:325). Bayazıt Sancağı, Cumhuriyet yıllarına kadar bazen Van'a bazen de Erzurum eyaletlerine bağlı kalmıştır. 1927'de Ağrı iline bağlı bir ilçe olmuştur ve 1934'te Doğubayazıt adını almıştır (Özdoğan, 2009:1799).

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

Doğubayazıt, Doğu Karadeniz'in en önemli liman merkezi olan Trabzon'u Tebriz'e bağlayan ticaret güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Orta Asya'dan, İran'dan gelen kalabalık grupların Avrupa ülkelerine geçmelerini kolaylaştıran en önemli yollar buradan geçmektedir (Tuncel, 1994:492). Bu ticaret güzergâhı, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren ulaşım ağı olarak kullanılmıştır. Orta Çağ'da yoğun olarak kullanılan İpek Yolu'nun bir kolu olan yol, Iğdır-Doğubayazıt üzerinden Erzurum'a oradan da Trabzon'a ulaşmaktaydı. Bu durum, bölgenin hem ekonomik hem de kültürel olarak önemli bir merkez konumuna gelmesini sağlamıştır (Deniz ve diğerleri, 2015:225). Gerçekten de İran'a gitmenin en ucuz, güvenli ve uygun kervan yolu Erzurum üzerinden Tebriz'e gitmekti. Nitekim, Leipzig ve Nuremberg gibi şehirlerden (Almanya) yerlerde üretilen tekstil gibi ticari mallar çoğu zaman karayoluyla Asya'nın İran ve Afganistan gibi deniz ulaşımın uzak olduğu ülkelere kervan yoluyla getirilirdi (Wagner, 1856:6).

Doğubayazıt, her ne kadar yabancı seyyahların seyahatnamelerinde sıklıkla kendisine yer bulsa da Osmanlı Devleti'nde farklı konulara ilgi duyan seyyahların da ilgisini çekmiştir. Örneğin: Kâtib Çelebi'nin Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliği taşıyan Cihannümâ'da (Gökyay, 1993:541), Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu 17.yüzyılda Doğubayazıt'ın merkez olduğu sancağın “ocaklık” olarak idare edildiği anlaşılmaktadır (Tuncel, 1994:493).

Doğubayazıt'ın eskiden beri ticaret yolları üzerinde yer alması farklı medeniyetlere beşiklik yapmasını sağlamış, kültürel özellikleri de seyyahların dikkatini çekmiştir. Bu kültürel unsurların başında gelen İshak Paşa Sarayı, 18.yüzyılda Osmanlı valisi İshak Paşa tarafından yapılmıştır (Eyice, 2000:542). Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı, Selçukluların 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya

getirdikleri üslup anlayışı ile yerli Kafkas gelenekleri ve Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin,2012:177). İshak Paşa Sarayı, Doğubayazıt'a mamur ve bakımlı bir görünüm kazandırmış ve şehrin sembolü haline gelmiştir (Tunç ve Aydın, 2017:133).

Doğubayazıt'ı ziyaret eden seyyahların bu tarihi yerleşim yeriyle ilgili en dikkat çeken yönlerinden biri de Doğubayazıt ile ilgili çizdikleri gravürlerdir. Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'na ait en eski gravür, 1805 yılında Napolyon tarafından İran'a gönderilen Fransız ajan P. Amédée Jaubert'in "Voyage Armenie et en Persé" adlı seyahatnamesinde yer alan gravürdür (Çetin,2012:179). Foto 1'de Doğubayazıt'ın kurulduğu bölgenin fiziki özellikleri ve coğrafi yapısı oldukça açık bir şekilde görülmektedir.

Foto 2: P.A. Jaubert'in 1805 tarihli gravürü

Ünlü Fransız gezgin Charles Texier'in 1834-35 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yaptığı seyahati konu alan "Description de l'Armenie, la Perse et la Mésopotamie" adlı eserinde saraya ait üç gravür bulunmaktadır (Çetin,2012:179). Foto 3'te de de görüleceği üzere gerek Doğubayazıt'ın gerekse dönemin en önemli kültürel kaynaklarından olan İshak Paşa Sarayı ile ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu gravürler, 19.yüzyılın ortalarına doğru çeşitli nedenlerden dolayı büyük bir tahribat yaşayan İshak Paşa Sarayı'nın orijinal hali açısından önemli kaynak olarak görülmektedir.

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

Foto 3: C. Texier'in 1842 tarihli gravürleri

Fransız şarkiyatçı Pierre Amedee Joubert, seyahatnamesinde bu sarayla ilgili bilgiler vermiştir (Eyice, 2000:542). Semavi Eyice, makalesinde Joubert'in 1805 yılında Tebriz'e gitmek için Doğubeyazıt'a uğradığını ve o dönemde bölge beyi olan Mahmut Paşa'nın huzuruna çıktığını söylemektedir. Mahmut Paşa onun tüccar değil de ajan olduğunu anlayınca zindana atmıştır. Bölgede çıkan veba salgısıyla Mahmut Paşa vefat edince Joubert'in de bunu fırsat bilip saraydan kaçtığını anlatmıştır (Eyice, 2001:577). Bizans ve Osmanlı dönemine ait çalışmalarıyla tanınan Eyice, 1973-1974 tarihli Tarih Enstitü Dergisi'nde "Tarihi Mezarlardan Notlar" adlı makalesinde Fransız şarkiyatçı Pierre Amedee Joubert'un İshak Paşa Sarayı'nda kaldığı süre zarfında yaşadıklarıyla ilgili oldukça canlı ayrıntılara yer vermiştir.

Konumu, mimarisi ve süsleme özellikleri ile 19. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden yabancı seyyahların ilgisini çeken sarayın birçok gravürü bu seyyahlar tarafından çizilmiş ve yayınlanmıştır. Bu gravürler, günümüze önemli bir bölümü tahrip olmuş şekilde ulaşabilmiş sarayın orijinal mimarisi hakkında birçok bilgiler vermektedir (Çetin,2012:177). Gerçekten de Fransız şarkiyatçı Pierre Amedee Joubert'un yanı sıra 19.yüzyılın sonlarında Doğubayazıt'ı ziyaret eden birçok seyyahın İshak Paşa Sarayı ve Doğubayazıt'ın gravürlerini çizdiği görülmektedir. Fransız Amédée Le Faure'nin "Histoire de la Guerre d'Orient (1877)", adlı eserinde ve İngiliz Edmund Ollier'in "Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War (1879)" adlı eserinde söz konusu gravürleri görmek mümkündür.

Doğubayazıt'ın sıklıkla ziyaret edilen yerlerden biri olmasının bir diğer önemli nedeni ise farklı milletlerce kutsal sayılan Ağrı Dağı'nın yanında bulunmasıdır. Ağrı Dağı, Batılılar tarafından dünyada en çok ziyaret edilen dağların başında gelmektedir. Özellikle, Alman doğa bilimci ve gezgin Friedrich Parrot'un Rusların desteğiyle 1829 yılında Ağrı Dağı zirvesinde başarıyla tırmanmasından sonra Batılıların bu dağa olan ilgisi daha da artmıştır (Parrot, 1846). Aynı şekilde, Parrot, Ağrı Dağı zirvesinde başarıyla tırmanmasından sonra Doğubayazıt'ı da ziyaret etmiştir.

Türkiye'nin en önemli milli park alanlarından biri olan Ağrı Dağı, sahip olduğu manzara ve doğal yaşam kaynakları bakımından günümüzde oldukça önemli bir morfolojik ünedir (Yulu ve diğerleri,2021). Ağrı Dağı'nı cazibe merkezi yapan

bir diğer unsur da onunla ilgili geliştirilen efsanelerdir. Ermenilerin Doğubayazıt'ı kendi ülkelerinin merkezi olarak görmesi, Hristiyan ve Yahudilerin kutsal metinlerinde Nuh'un gemisinin bu dağa indiğine dair bilgilerin geçmesi Ağrı Dağı'na birçok yönden önem kazandırmıştır (Palabıyık, 2015:166). Bir yandan manzara çekiciliğinin yarattığı efsanevi görkemi diğer yandan da Nuh peygamber ve çocuklarının buradan dünyaya yayıldığı inancı tarihsel süreç içerisinde Ağrı Dağı'nın efsaneleşerek neredeyse kutsal bir anlam kazanmasına neden olmuştur (Yulu, 2019:52). Parrot ve Abich'ten sonra 20.yüzyılın başlarına kadar Ağrı Dağı zirvesine tırmananların yazdıkları seyahatnameler, araştırma gezilerine dayanan kitaplar ve seyyahların biyografilerinde Ağrı Dağı'nın çeşitli yönleriyle tasvirini içeren kaynaklara sıklıkla rastlanılmaktadır. Amerikalı misyoner Moses Payson Parmelee'nin "Home and Work by the Rivers of Eden", James Bryce'nin "Transcaucasia and Ararat. London", James Morier'in "Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople" ve Moritz Wagner'in "Travel in Persia, Georgia and Koordistan with sketches of the Cossacks and the Caucasus" gibi adlar taşıyan kaynaklar bunlardan sadece birkaçıdır (Yulu,2020:333). Ağrı Dağı'nı ziyaret eden seyyahlar, Anadolu coğrafyasının farklı şehirlerini ziyaret etmelerinin yanı sıra Doğubayazıt'ı da ziyaret etmişlerdir. Örneğin: Amerikan misyonerlerinden Moses Payson Parmelee, 19.yüzyılın sonlarında Erzurum, Kars, Bitlis gibi dönemin önemli Osmanlı şehirlerini ziyaret ettikten sonra Doğubayazıt'a da uğrayarak kişisel gözlemlerini "Home and Work by the Rivers of Eden" adlı kitapta yazmıştır (Parmelle,1888). Benzer şekilde Ağrı Dağı'na tırmanmak için 1856 yılında bölgeye gelen İngiliz Robert Stuart'un yanı sıra 1865 yılında Kafkasya, İran ve yakın çevresini kapsayan gezisinde İngiliz John Ussher Beyazıt'ı ziyaret ederek şehir hakkında bilgiler vermişlerdir.

19.yüzyılın ortalarında Doğubayazıt'ı da ziyaret eden Wagner, Travel in Persia, Georgia and Koordistan kitabında dönemin Doğubayazıt yöneticisi Behlül Beyi'in kaldığı sarayın 1840 yılındaki depremden dolayı büyük bir hasar gördüğünü öğrenmekteyiz (Wagner, 1856:61). Nitekim, 1840 tarihinde bölgede meydana gelen depremle ilgili araştırma yapması için Ruslar tarafından bölgeye gönderilen Alman jeolog Otto Wilhelm Hermann von Abich, Ağrı Dağı zirvesine çıkarak bölgeyle ilgili kapsamlı bir çalışma yapmıştır (Abich, 1858).

19.yüzyılın ortalarına doğru Rusya'nın yayılmacı politikasının dolaylı etkilerini Doğubayazıt'ı ziyaret eden seyyahlardan takip edebiliyoruz. Örneğin: Alman kâşif, coğrafyacı ve doğa tarihçisi Moritz Wagner, Ermenilerin Rusya'ya yönelik göçlerinin sonunda nüfusun önemli ölçüde Kürtlerin lehinde değiştiğini belirtmiştir (Wagner, 1856:61).

Doğubayazıt'a yapılan göçler, veba gibi pek çok salgının bölgede yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu da demografik yapının değişmesine neden olan başka bir unsur olmuştur. Anadolu'ya ziyarete gelen bir başka seyyah olan C.A Jourbert, Bayazıt Sancağı'ndaki veba salgınından ve bölgeye nasıl gelip yayıldığından bahsetmektedir (Panzac, 2011:97) Bu dönemde bir yandan göçler ve veba salgını bir yandan da depremler nüfus kaybına sebep olmuştur. Bütün bu

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

yaşananlar, Bayazıt Sancağı'nın demografik yapısını büyük oranda değiştirmiştir (Kaya, 2017:2609).

Her ne kadar ağırlıklı olarak 18.yüzyıl ve sonrasında Doğubayazıt farklı amaçlarla Batılılar tarafından ziyaret edilse de 20.yüzyılın farklı yıllarında da ziyaret edilmeye devam edilmiştir. Örneğin: Soğuk Savaş yıllarında 1948'de Doğu vilayetlerine gezi düzenleyen İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Mr.Breene'nin bu bölgede ziyaret ettiği yerler ve bu yerler hakkındaki aldığı notlar da gezi yazısı olarak nitelendirilebilir. Erzurum, Kars, Ağrı illerine ziyarette bulunan, Ağrı Dağı'nı belli bir mesafeye kadar tırmanan, sonrasında Doğubayazıt'ı gezip burası ile ilgili incelemelerde bulunan Mr. Breene, notlarına buranın stratejik durumuna dair eklemeler yapmıştır(Şirin, 2013:124-125). Yakın geçmişte Doğubayazıt'ın sıklıkla ziyaret edilmesine zemin hazırlayan faktörlerin önemli ölçüde ortadan kalkmış olmasına rağmen Batılı turistlerin bu defa da buraya turistik amaçlı geziler düzenlediği görülmektedir.

Sonuç

Seyahatnamelere güvenilirliğiyle ilgili olarak aslında eskiden beri çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştirinin temelinde ise seyyahların kendilerine birçok bakımdan yabancı olan bir dünyayı yorumlamalarıdır. Buna rağmen seyahatnameler, çeşitli nedenlerden dolayı önemli yazılı kaynakların başında gelmektedir. Eskiden beri seyahatnamelere konu olan bölgelerden biri olan Anadolu coğrafyasının tarihsel geçmişi hakkında seyahatnameler en çok başvurulan yazılı kaynaklardan biri olmuştur. Anadolu coğrafyasının önemli yerleşim yerlerinden birisi olan Doğubayazıt da farklı dönemlerde Batılı seyyahların, misyonerlerin, ajanların ve devlet adamların Anadolu'da ziyaret ettikleri Osmanlı şehirlerinden birisi olması nedeniyle seyahatnamelerin önemi son derece fazladır.

Seyyahların ilgi alanları farklı olduğu için Doğubayazıt'ın farklı alanlarına temas etmişlerdir. Doğubayazıt'ın tarih boyunca Batılıların sıklıkla ziyaret ettikleri bir lokasyon olmasının temelinde ise çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bu faktörlerin başında ise Doğubayazıt'ın Avrupa'dan başlayıp önce İstanbul daha sonra ise Trabzon, Erzurum ve Tebriz'e uzanan işlek ticari ve stratejik bir noktada yer almasıdır. İkinci faktör ise farklı milletlerce kutsal olarak kabul edilen Ağrı Dağı'na olan coğrafi yakınlığıdır. Üçüncü önemli faktör ise 18.yüzyılın sonlarında inşa edilen ve dönemin en önemli tarihsel-kültürel kaynakların başında gelen İshak Paşa Sarayı'nın varlığıdır. Seyahatnamelerde Doğubayazıt'ın toplumsal ve kültürel yaşam biçiminin yanı sıra bölgenin demografik hareketliğinin özellikleriyle ilgili olarak canlı ayrıntılarına ulaşmak mümkündür. Seyahatnameler, aynı şekilde, bölgeyi kemiren asayiş sorunlarına ve veba hastalıklarının çeşitli sonuçlarını da gözler önüne sermektedir. Bütün bunların yanı sıra dönemin en önemli mimari yapılarından biri olan İshak Paşa Sarayı ile ilgili yapılan gravürler, eski Doğubayazıt şehrinin kuruluş yeri ve bulunduğu konumu hakkında önemli bilgiler de sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABİCH, H., (1858), Der grobe Ararat. Arguri und die Sanct Jakobs schlucht. Die eruption und das erdbeben von 1840, Geologische Grundzüge der Kaukasischen, Armenischen Und Nordpersischen Gebirge, Geologie Der Kaukasischen Lander, St. Petersburg.
- AKAN, M., (2011) “Evlıya Çelebi'nin İzmir'inden Dikkat Çekici Unsurlar”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.11 S.2, Ege Üniversitesi.
- ASİLTÜRK, B., (2009). “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, Turkish Studies, C. IV, S. 1-I, İstanbul.
- ATATÜRK, M.K., (2005). NUTUK (1919-1927), Elips Yayınları, Ankara.
- BİLGİLİ, A., (2004), Osmanlı ve Azerbaycanı I (16 ve 18. Yüzyıllar Sosyal ve Ekonomik Tarih), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Erzurum.
- BİTLİSİ, Ş., (2013), Şerefname, Yeğın, A.(Çev.), Nubihar Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, Y., (2012). Eski Gravür ve Çizimlere Göre Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nın Mimari Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme, Sanat Dergisi, Atatürk Dergisi.
- DENİZ, A., Tuysuz, C., Yardımcıel, A., (2015) “Orta Asya Havzası'nda Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşimler”, KAÜ İİBF Dergisi, C.6, S.9, Kafkas Üniversitesi
- DURGUN, R., (2017) “Urdu Dilinde Yazılmış Türkiye Seyahatnameleri”, SUTAD, Selçuk Üniversitesi
- EYİCE, S., (1973-1974). Tarihi Mezarlardan Notlar, Tarih Enstitü Dergisi, sayı 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- EYİCE, S., (2000). “İshak Paşa Sarayı”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.22, , Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- EYİCE, S., (2001). “Pierre Amedee Joubert” Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.23, , Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- GÖKYAY, O., Ş., (1993). “Cihannümâ”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: TDV Yayınları, Ankara.
- GÜL, A., (2011) “Beyazıt Sancağı'nın Demografik Yapısına Genel Bir Bakış”, III. Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyomu Bildiriler Kitabı, , Ağrı Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul.
- JAUBERT, P., A., (1810). Voyage Armenie et en Persé, Paris.
- KAYA, H., (2017). “19.yüzyılın Birinci Yarısında Aşiretler ve Demografik Yapı: Beyazıt Sancağı”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.6, S.5, <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/31500/339228>
- LE FAURE, A., (1878).“Historie de la Guerre d'Orient (1877-1878), Garnier Frères. Paris.
- OLLIER, E., (1879).“Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War”, Cassell, Petter & Galpin, Landon.
- ÖZDOĞAN, İ., (2009) “Ağrı İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Seyri (1922-2018)”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.5/1, Ağrı.

Seyahatnamelerde Doğubayazıt

- ÖZKÖK, S., (2013) “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Doğu Şehirleri”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- PALABIYIK, H., (2015). “Klasik İslam Coğrafyacılara Göre Ağrı ve Cudi Dağları”, I.Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Ağrı.
- PANZAC, D., (2011), Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850), Serap, Y.(çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PARMELLE. M., P., (1888). Home and work by the rivers of Eden. American Sunday-School Union, New York.
- PARROT, W., F., (1846). Journey to Ararat (Çev: W. D. Cooley), Harper & Brothers, Publishers, New York.
- SABİS, A., (1992), I.Dünya Harbi, C.2, Nehir Yayınları, İstanbul,
- STUART, R., (1876-1877). “The Ascent of Mount Ararat in 1856”, Royal Geographical Society, Sayı 21, Londra.
- ŞİRİN, S., F., (2013) “İngiltere’nin Trabzon Konsolosu Mr.Breene’nin Erzurum, Kars, Doğubeyazıt ve Ağrı Gezisi (1948)”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü Dergisi, S.25, Kocaeli Üniversitesi
- TEXIER, C., (1842). Description de l’Armenie, la Perse et la Mésopotamie, Paris.
- TOURNEFORT J, P, D .(1718). A Voyage into the Levant, London.
- TUNCEL, M., (1994), “Doğubeyazıt”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.9, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- TUNÇ, B., Aydın, H., (2017) “Cumhuriyet Dönemi’nde Doğubeyazıt İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1970), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.3, Ağrı.
- TÜMERTEKİN, E., (1997). Coğrafya ve bu kitap üzerine. İnsan ve Mekân. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- UÇAROL, R., (2010). Siyasi Tarih (1789-2010), Der Yayınları, İstanbul.
- USSHER, J., (1865). A Journey from London to Persepolis; Including Wanderings in Daghestan, Georgia, Armenia, Kurdistan, Mesopotamia, and Persia, Hurst and Blackett, Publishers, London.
- WAGNER, M., (1856). Travel in Persia, Georgia and Koordistan with sketches of the Cossacks and the Caucasus. Schulze and Co, London.
- YILMAZ, Ö ., (2013) “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXVIII, S. 2, Ege Üniversitesi.
- YULU, A., (2019). Friedrich Parrot’un Ağrı Dağı Araştırma Keşif Gezisi. Coğrafya Dergisi, 38, 49-58. İstanbul University Press.
- YULU, A., (2020). Ağrı Dağı’nda Dağcılık Turizmi ve Çevresel Etkileri, Coğrafi Perspektifle Dağ ve Dağlık Alanlar (Sürdürülebilirlik-Yönetim-Örnek Alan İncelemeleri, (Ed.Birinci, S.,Kaymaz, Ç,K.,Kızıllkan, Y). Kriter Yayınevi, İstanbul.
- YULU, A., Kapan, K., B, M ,B,B. (2021). Evaluation of The Recreational Potential of Mount Ağrı (Ararat) National Park, Ege Coğrafya Dergisi, 30 (1),. Ege Coğrafya Dergisi.

İÇ DENETİMDE FARKLI KAYNAK KULLANIMI

USAGE OF DIFFERENT RESOURCES IN INTERNAL AUDIT

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗНЫХ РЕСУРСОВ ВО ВНУТРЕННЕМ АУДИТЕ

Erdinç ÖÇAY*

ÖZ

Küreselleşen dünya ekonomi piyasalarında şirketlerin uzun yıllar boyunca sektörlerindeki rekabet gücünü kaybetmeden, kurumsal yozlaşmaya uğramadan ve uluslararası alanda benimsenen etik ilkelere uyum göstererek işletme faaliyetlerinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için iç denetime duyulan ihtiyaç her geçen gün giderek artmaktadır. İşletmeler iç denetim faaliyetlerini sürdürürken çeşitli kaynaklardan yararlanmaktadırlar. Etkin bir iç denetim organizasyonunun işletmelerin etkinlik ve verimlilik ile ilgili karşılaşılabileceği muhtemel problemlerin erken tespit edilmesi ve bu sayede işletmelerin ilerleyen faaliyet dönemlerinde meydana gelebilecek olağan zararların önlenmesinde önemli bir rol oynayacağı açıktır. Bu noktada her işletme, menfaatleri çerçevesinde kendi iç kaynaklarını kullanarak iç denetim organizasyonunu şekillendirebileceği gibi işletme dışı kaynaklara da başvurabilir. İşletmeler bu kararı verirken işletme ölçeği, organizasyon yapısı, denetim faaliyetinin iç kaynak kullanılarak gerçekleştirme maliyeti ile dış kaynak kullanım maliyeti gibi işletmeye ait göstergeleri dikkate almaktadırlar. İşletmelerde iç denetim faaliyetleri gerçekleştirilirken kullanılan iç kaynak ve dış kaynak kullanımları kendilerine özgü avantaj ve dezavantajlar barındırmaktadırlar. Bu noktada denetim faaliyetinin iç kaynak kullanılarak yapılmasının yanı sıra dış kaynaklardan faydalanılarak gerçekleştirilmesi de işletmenin iç denetim faaliyetinin özgünlüğünü ve güvenilirliğini artıracaktır. Bu durum biz araştırmacılara iç denetimde dış kaynak kullanımı ve hibrit yöntemlerin daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu amaç doğrultusunda yapmış olduğumuz bu çalışmamız da dış kaynak kullanımı ve iç denetimde farklı kaynak kullanımı incelenmiş olup iç denetimde farklı kaynak kullanımlarının avantajları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İç Denetim, Dış Kaynak, İç Kaynak, Eş Kaynak, İç Kontrol

* ORCID: [0000-0002-1851-2237](https://orcid.org/0000-0002-1851-2237), İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Muhasebe ve Denetimi, Yüksek Lisans Öğrencisi, erdincocay@stu.aydin.edu.tr

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

ABSTRACT

In the globalized world economic markets, the need for internal supervision to conduct business activities in a healthy manner without losing the competitiveness of companies in their sectors for many years, without suffering institutional corruption, and in accordance with the ethical principles adopted internationally is increasing day by day. Businesses benefit from a variety of resources while continuing their internal audit activities. It is clear that an effective internal audit organization will play an important role in the early detection of possible problems that businesses may encounter regarding effectiveness and efficiency, thereby preventing the usual harms that may occur during later operating periods of business. At this point, each business can apply to out-of-business resources as well as design its internal audit organization using its internal resources within the framework of its interests. When making this decision, businesses take into account business-owned indicators such as operating scale, organizational structure, the cost of conducting audit activity using internal and external resources. The internal and external resources used when conducting internal audit activities in enterprises have their own unique advantages and disadvantages. At this point, conducting the audit activity by internal resources as well as benefiting from external resources will improve the authenticity and reliability of the internal audit activity of the business. This suggests to us researchers that there needs to be a deeper examination of outsourcing and hybrid methods in internal audit. Our work to this end investigated the outsourcing and the use of different resources in internal audit and sought to establish the advantages of different resource uses in internal audit.

Keywords: Internal Audit, External Resource, Internal Resource, Hybrid Source, Internal Control

АННОТАЦИЯ

На глобализирующихся мировых экономических рынках потребность во внутреннем аудите возрастает день ото дня для того, чтобы компании могли вести свой бизнес здоровым образом, не теряя своей конкурентоспособности в своих секторах в течение многих лет, без институциональной коррупции и за счет соблюдения этические принципы, принятые на международной арене. При проведении внутреннего аудита компании получают выгоду из различных источников. Ясно, что эффективная организация внутреннего аудита будет играть важную роль в раннем обнаружении потенциальных проблем, которые могут возникнуть с эффективностью и производительностью предприятий и таким образом, в предотвращении обычных убытков, которые могут возникнуть в будущие периоды эксплуатации предприятия. На этом этапе каждый бизнес может сформировать свою организацию внутреннего аудита, используя свои собственные внутренние ресурсы в рамках своих интересов, а также обращаясь к внешним ресурсам. При таком решении, предприятия принимают во внимание такие показатели бизнеса, как масштаб бизнеса, организационная структура, стоимость выполнения аудиторской деятельности с использованием внутренних ресурсов и стоимости аутсорсинга. Использование внутренних и внешних ресурсов, используемых при проведении внутреннего аудита на предприятиях, имеет свои преимущества и недостатки. На этом этапе тот факт, что аудиторская деятельность осуществляется с использованием внутренних ресурсов, а также с использованием внешних ресурсов, повысит оригинальность и надежность деятельности внутреннего аудита предприятия. Эта ситуация показывает нам, исследователям, что аутсорсинг и гибридные методы внутреннего аудита следует изучить более глубоко. В этом исследовании, которое мы провели для этой цели, было изучено использование аутсорсинга и использование различных ресурсов во

внутреннем аудите, а также были попытки выявить преимущества использования различных ресурсов во внутреннем аудите.

Ключевые слова: внутренний аудит, аутсорсинг, внутренний источник, совместный поиск, внутренний контроль.

GİRİŞ

20.yy'ın başlarında önemi anlaşılan ve uygulanmasına hız verilen iç denetim, geleneksel olarak işletme faaliyetlerinin alanında uzman çalışanlar tarafından işletmenin denetiminin yapılması sureti ile uygulanan bir işlemdir (Aslan, 2010:65). Alışlageldiği üzere firma bünyesinde oluşturulan ve eylemlerini firma kapsamında yürüten iç denetim unsuru, firma haricinde alanında uzman bireylerden de yardım alarak işlev sağlayabilmektedir. İç denetim eylemlerini firma haricinde tercih edenler, iç denetim konusunda donanımlı organizasyon veya bireyler olarak bilinmektedir.

İç denetim faaliyetlerinin firma harici olarak gerçekleştirilmesine olanak tanıyan iç denetim oluşumları, firmalara farklı hizmet alanlarında destek sağlamaktadır. Bu durum dış kaynak kullanım sürecinden faydalanan işletmelere başta maliyet avantajı sağlamakla birlikte uzmanlıktan yararlanmak ve yönetsel yükleri azaltmak gibi avantajları getirmektedir (Margılıç, 2006:22-23). Bağımsız denetim organizasyonlarının firmalara sunduğu hizmetlere bakıldığında; firmanın bünyesinde yer alan çalışanlarla firma kapsamında iç denetim departmanı oluşturularak, işlev yürütüldüğü görülmektedir. Yalnızca veri aktarımı denetimi vb. şekilde iç denetim unsurunun bir miktar firma haricinde sağlanabildiği de ifade edilmektedir. Firmanın iç denetim departmanı ile müşterek görev olarak bu alandaki eylemler gerçekleştirilmektedir.

Bir firmanın iç denetim eylemlerinin hepsini firma haricinde destek olarak gerçekleştirmek koşulu ile destek alabilme olanağı bulunmaktadır. Bu araştırmada bağımsız denetim organizasyonlarının firmalara sağladıkları iki şekilde iç denetim eylemi üzerinde durulmaktadır. Bu hizmetler; iç denetim eylemlerinin firma haricinde edinilmesi ve firmanın iç denetim departmanı ile müşterek gerçekleştirilmesi şeklinde yürütülmektedir. İç denetim eylemlerinin ne yönde kullanılacağı önem arz eden hususlar arasında yer almaktadır. İç denetim departmanının bağımsızlığını güvenceye alabilmesi adına fonksiyonel şekilde denetim komitesine ve yönetim kuruluna bağlılığı öngörülmektedir.

IIA, iç denetim işlevleri ne yönde kullanılırsa kullanılsın, iç denetim idarecisinin firma kapsamından seçilmesini önermektedir. Bunun yanında iç denetim işlevinin bağımsız denetim desteği sağlayan organizasyondan edinilmesi hususunda sakınca görülmektedir (Acar Uğurlu ve Kavut, 2019:201).

AICPA tarafından yayınlanan 55 nolu standart 1990 yılında 'Bir Finansal Tablo Denetiminde İç Kontrol Yapısının Dikkate Alınması' başlığı ile yayınlanmış olup, bu standardın içeriği incelendiğinde ise bağımsız denetim işlemi boyunca bağımsız denetçinin işletmenin iç kontrolünü inceleme sorumluluğu artırılmıştır. Bu standart uyarınca AICPA iç denetim işlevinin bağımsız denetim desteği sunan organizasyonlardan sağlanmasını uygun bulmaktadır (Tuan, 2009:4). AICPA'nın görüşü uyarınca, firmanın bağımsız kontrolünü yürüten organizasyonun firmayı

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

etkin olarak tanınması nedeniyle ve iç denetim eylemlerini çok daha iyi şekilde gerçekleştirebileceği düşünülmektedir. AICPA, iç denetim eylemlerini sağlayan bireylerin firmanın idari birimde ya da personel olarak görev almasını uygun bulmamaktadır. SEC’de IIA’gibi, firmaların bağımsız denetim eylemi sağladıkları firmadan iç denetim desteği talep edilmesini onaylamamaktadır. SEC 2000 senesinde bağımsız denetim oluşumlarının hedef kitleye sunulan hizmet kapsamında birtakım sınırlamalarda bulunmuştur. SOX’un da içinde bulunduğu bu yöndeki eylemlere her geçen gün sınır getirilmektedir.

1. İÇ DENETİMDE KAYNAK KULLANIMI

Firmalar birtakım sebepler doğrultusunda ihtiyaç durumunda işlevlerini şirket haricinde, farklı hizmet sunucular yardımıyla yürütmektedir. Firma haricinde kaynak kullanımı yoğunlukla emniyet, temizlik, imalat kontrol işlevleri vb. konularında değerlendirilmektedir. Firmalar adına son derece önem taşıyan iç denetim eylemleri de iç, dış ya da eş kaynak aracılığı ile sunulan destek hizmetlerindedir.

Firma bünyesinde kullanılan kaynaklar, iç denetim eylemlerinin firma kapsamında gerçekleştirilmesi anlamını taşımaktadır. Firma haricinde yürütülen kaynak kullanımı, kimi firma eylemlerinin firma haricinden desteklenmesini öngörmektedir.

1.1. İç Denetimde Kaynak Kullanımı ve Türleri

1982 – 1988 senelerini kapsayan süreçte bağımsız kontrol mekanizmaları haricindeki işlevlerden sağlanan kazanç bir senede yaklaşık %3,8 yükselerek 1988 senesinde genel kazancın %52’sine erişmiştir.

1980’li yılların ilk etabında firmalar, ana eylemlerinin haricindeki birtakım şirket etkinliklerini ve o sürece değin firma kapsamında gerçekleştirilen iç kontrol eylemlerini firma haricinden edinme gereksinimi duymuşlardır (Papageorgiou vd, 2012:118).

1990’ların başlangıcında bağımsız kontrol organizasyonları iç denetim eylemlerini gerek hali hazırdaki müşterilere gerekse yeni müşterilere sağlanacak olan hizmet dalı olarak şeklinde uygulamışlardır. Çok sayıda bağımsız kontrol kuruluşu harici olarak iç denetim hizmeti edinmek ve sağlamak adına iç yönetimde departmanlar kurmuşlardır.

Firmanın oluşturduğu kaliteli iç denetim unsuru, firma eylemlerini pozitif olarak desteklemektedir. Bu yöndeki eylemler tercihen firmalara zorunlu olan kontrol mekanizmasının tersine, çoğunlukla kanuni yapılandırmalarla mecburiyet içermektedir. Bu noktada iç denetim unsurunu geliştirmek firma eylemlerini güçlendirmeyi amaçlayan idari yapı adına önemli bir alternatif olmaktadır (Sharma ve Subramaniam, 2005:39).

İç denetim eylemlerinin harici kaynak desteği ya da eş kaynak desteği şeklinde firma haricinden gerçekleştirilme olasılığı bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu eylemlerin haricinde hizmet sunucular, firma kapsamında ve firma çalışanı ile iç denetim departmanını oluşturabilmektedir. Hizmet sunucular, iç

denetim eylemlerinin firma haricinden edinilmesi ile iç denetim harcamalarını minimize ederek firmanın optimum gerçekleştirdiği eylemlere adapte olmasına kolaylaştırabilmektedir.

Giderleri minimize edebilmek adına baskı kuran idari yapı için iç kontrol eylemlerinin firma haricinden desteklenebilmesi olumlu etki yaratmaktadır. Bunların yanında, dış kaynak ya da eş kaynak değerlendirmesinin sanayi verilerinden ve uluslararası iç denetim kaynaklarının kullanılması adına imkân sağlayacağı düşünülmektedir. Hizmet sunucuları, iç kontrol alanında deneyimli ve mesleki yeterliliği bulunan vasıflı ekiplerle firmalara destek sağlayabilmektedir.

İç denetim eylemi sunan bağımsız denetim işletmelerinin söz konusu işlevi firmalara aktarmaları bireysel açıdan destek içermektedir. Birtakım oluşumların iç denetim eylemlerinden edindikleri kazancın mali tablo kontrolü işlevinden edindikleri kazancın on kat fazlası olabileceği de varsayılmaktadır. Bağımsız denetim oluşumları uzmanlık, maliyet etkinliği ve esneklik algısıyla hedef kitleye destek vermektedir.

Küresel ölçekte geniş çaplı ses getiren muhasebe alanındaki skandallar firmaların mali raporlamalarının iç denetim yapısının ve kontrol evrelerinin güvenilirliğinin tekrar irdelenmesi ihtiyacını öne çıkarmaktadır. Firmaların mali raporlamalarındaki emniyetin tekrar sağlanmasında firmaların oluşturacakları iç kontrol departmanlarının değeri her geçen gün dikkat çekmektedir.

İç kontrol eylemlerinin değerinin gün geçtikçe gün yüzüne çıkması, firmalardaki iç kontrol eylemlerinin varlığını mecburi kılmaktadır. İç denetim eylemlerinin firma bünyesinde etkinliği sürecinde meydana gelen tecrübesizlik, donanımlı ekip gereksinimi, optimum harcamaları vb. sebepler, bu alandaki eylemlerin firma kapsamı dışından gerçekleştirilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. İç denetim eylemi: firma kapsamında tümüyle kullanılan bir iç denetim departmanı kurularak, iç kontrol eylemlerinin bütünüyle firma haricinde gerçekleştirilmesi biçiminde dış kaynaklardan yararlanmayı veya bu metotların her ikisinin de kullanılmasını gerektirmektedir (Tektüfekçi, 2008:81).

Söz konusu metotların birincisinde, firma bünyesinde iç kontrol departmanları oluşturularak ya da iç denetçi kapsama alınarak bu eylemler gerçekleştirilebilir ve iç kaynaklardan destek alınabilmektedir. İkinci metotta, firma harici donanımlı bir örgütten iç denetim desteği alınarak, dış kaynak hizmeti kullanılabilir. Son olarak firma içinde ya da haricinde kaynakları beraber değerlendirilebildiği de görülmektedir. Bu noktada eş kaynak kullanımı tabiri öne çıkmaktadır. Bu algılardan yola çıkarak iç kontrol eylemi yalnızca firma kapsamı ile sınırlı kalmamaktadır.

İç kontrol eylemlerinin firma haricinde gerçekleştirilmesi halinde, eylem koordinasyonun ve idaresinin firma kapsamındaki iç kontrol yöneticisine aktarılması önerilmektedir. İç kontrol idarecisi, iç denetim eylemlerinin en elverişli maliyetle ve verimli düzeyde yürütebilecek gerek iç gerekse dış kaynak sistemlerini başarı ile gerçekleştirebilecek, ihtiyaç durumunda tepe yönetim ve kontrol komitesi ile fikir alışverişi yapabilecek yetide olmak durumundadır.

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

Bugünün koşullarında iç denetimle beraber, iç kontrol mekanizmasının da işlevi farklılaşmaktadır. Firmalar yaşanan yeniliklerden dolayı iç denetim işlevini firma kapsamından mı yoksa harici şekilde mi yürütmeleri gerektiğini hakkında arayışa girmişlerdir. İç denetim bilinen anlamda, iç kontrol eylemlerinin firma bünyesinden ya da harici olarak gerçekleştirilebilmesidir. Genel anlamda iç denetim birimi değil, iç denetim etkinliği tabiri kullanılmaktadır. İç kontrol sistemlerinde dış kaynaklardan yararlanmak iç kaynak kullanımına oranla her şartta ve zamanda arzu edilen etkinliği sunmayabilmektedir.

Kaynak değerlendirme sürecinde yarar – maliyet analizinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İlave olarak, işletme bünyesinde iç denetim departmanı oluşturmaya veya dış kaynak kullanımı yönünde karar aşamasında, işletmenin boyutu, hitap ettiği pazar, bulunduğu çevre, taşıdığı kültür ve idari tecrübe vb. unsurları da dikkate almak gerekmektedir.

Firmalarda iç kontrol departmanlarının eylemlerinin dikkat çekmesi ile birlikte iç denetim departmanının düzenlenmesi de önem taşımaktadır. İç denetim ekipleri bilindiği üzere firma bünyesinde bulunan donanımlı ekiplerden meydana gelse dahi, çok sayıda firma maliyetleri kısma ve donanım bilgisinden faydalanma vb. sebeplerden dolayı iç kontrol işlevini firma haricinden edinmektedir.

Klasik algıya bakıldığında iç kontrol unsurunun, emniyetli muhasebe verisi sunmaya ve firma kaynaklarını güvende tutmaya destek vermek adına oluşturulduğu bilinmektedir. Yakın tarihlerde iç kontrol, operasyonel kontrol, risk ölçümü, IT emniyet işlevlerini de içerecek düzeyde oluşturulmaktadır. İç kontrolün bu gelişen yapısı, firmanın idari denetim algısı ya da risk ölçüm yapısının bir unsuru şeklinde önem taşımaktadır. Mesleki gelişim evresinde iç denetçilere dair beklentilerin de boyutları farklılaşmaktadır. İç denetçilerin geliştirilen yeteneklere ihtiyaçları bulunmaktadır. Firmalar da söz konusu yenilik hakkında iç kontrol eylemlerini firma kapsamından ya da firma haricinden edinme yoluna gitmektedir (Plant, 2014:73).

Firmaların iç denetim eylemlerini geliştirme hedefi taşıması firma adına politik önem taşımanın yanında, iç denetim çalışanın firma bünyesinden mi görevlendirileceği, yoksa dış kaynağa mı başvurulması gerektiği yönünde karar netleştirilmelidir. Bu karar, idarenin görüş birliği, boyutları, sistemi ve eylemlerin karmaşıklığı, firmanın taşıdığı kültür, yararın yanında maliyet düzeyi, genel standartlar, firmanın risk görünümü ve gereksinim hissedilen çalışanların donanım seviyesi vb. çok sayıda unsurların etkisinde kalabilmektedir. IIA, firmaların iç kontrol eylemlerini bütünüyle dış kaynaklardan edinme kararının verilmesi durumunda dahi, gözetim ve yükümlülüğün firma haricinden oluşturulamayacağını ifade etmektedir (IIA, 2009:4).

Çok sayıda gerçekleştirilen çalışmalarda dış kaynak sağlamanın firmanın yalnızca çekirdek dışı eylemlerinde değerlendirilmesi gereksinimine dair, bu eylemlerin firma bünyesinde yürütülmesini öngörülmektedir. Aynı zamanda ampirik araştırmalara bakıldığında, yalnızca çekirdek haricinde bulunan eylemlerin değil iç kontrol vb. çekirdek eyleme yakın duran eylemlerin de dış unsurlardan edinilebileceği aktarılmaktadır (Suleiman ve Dandago, 2014:223).

Kısacası, iç denetim sürecinde kaynak sağlamaya dair sonuçlar aşağıdaki gibi aktarılmaktadır (Seetharaman, 2008:48):

- İç denetim eylemleri firma bünyesinde oluşturulacak departman vasıtası ile yürütülebilir ya da bu eylemler firma dışından donanımlı organizasyonlardan yardım alarak gerçekleştirilebilir.
- İç denetim işlevleri firma haricinde kullanıldığında hizmet sunan kurumun ya da kişinin saptanmasında birtakım alternatifler bulunmaktadır. Firmalar, bağımsız denetim işlevi kullandığı hizmet sağlayıcısından iç denetim yardımı alabilmektedir. Bu noktada hizmet desteği verenlerin bağımsız denetim desteği veren denetçi ile aynı olması ya da farklı birinin denetçi olarak değerlendirilmesi sorunu dikkat çekmektedir. Firma, iç denetim işlevini bağımsız denetim desteği sağladığı organizasyondan da edinebilmektedir. Hizmet sunan kurumun tercihi bağımsız denetçinin durumu, objektifliği gibi konular çok sayıda araştırmada konu edinmiştir. İç denetim eylemlerinde kaynakların içerden, dışardan ya da eş kaynak olarak değerlendirilmesine dair alınan kararların yararlarının ve getirilerinin dikkatle düşünülmesi önerilmektedir.

1.1.1. İç Denetimde İç Kaynak Kullanımı (In-House)

İç kaynakların değerlendirilmesi konusunda iç kontrol eylemlerini gerçekleştiren kontrol ekibi firmanın kendi bünyesinde yer alan personelden meydana gelmektedir (IIA, 2009:7). Chadwick'in görüşü uyarınca (2000), iç denetim konusunun firma bünyesinde firma çalışanları ile oluşturulmasına dayanan dört önemli sebep bulunmaktadır (Chadwick, 2000:88):

- İç denetçiler, optimum kalite içeren denetim işlevlerini sağlama konusunda son derece önem arz eden firma eylemlerine dair gizli verilerin firma dışına çıkmamasını sağlamaktadır.
- İç denetim departmanı herhangi bir kriz durumunda idareye dair kaynak sağlayabilmektedir.
- İç denetçiler, hileli işlevi engelleme ya da inceleme hususlarında firmanın güncel eylemlerine hâkim olmalarından dolayı deneyimli ve bilgi birikimi sahibi olmaktadır.

İç denetimin firma bünyesinden tercih edilmesi halinde bağımsızlık ve objektiflik açısından problem oluşma ihtimali artarken, iç denetim eylemlerinin firmanın bireysel çalışanı aracılığı ile gerçekleştirilmesi durumunda idarenin anlık beklentilerine hızlı yanıt verebilme olanağı da artmaktadır. Bunun yanında iç denetim biriminin firma çalışanından seçilmesi ve etkileşim içinde olunmasından dolayı iç denetçinin objektif tutumunu yitirmesi konusunda risk yaşanabilmektedir. İç denetim işlevinin farklı bir kurumdan sağlanması halinde bütünüyle objektif tutum sergilenebilmektedir. Firma kapsamında oluşturulan iç denetim unsuru, firma kapsamından izole şekilde gerçekleştirilebilmektedir. İç denetçiler firma eylemleri ve olası riskleri öngörebilmelerinden dolayı idari yapı adına en önemli bilgi iletim işlevi yürütebilmektedir (IIA, 2009:8).

İç denetim eylemlerinin firma bünyesinde gerçekleştirilmesi durumunda firma ve firmanın iç denetçisinin olumlu etkileşim kurduğu görüşü, farklı

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

departmanlarda haberleşme ve paralel hareket etme konularında üst düzey kurumsal potansiyel, verileri gizleme beklentisi gibi unsurların etkisi altında kalmaktadır.

1.1.2 İç Denetimde Dış Kaynak Kullanımı (Outsourcing)

Firma eylemlerinde dış kaynaklardan yararlanılması hususu uzun döneme dayanmaktadır. Dış kaynaklardan yararlanılması görüşü ilk defa Roma sürecinde vergilerin etkin biçimde ve periyodik olarak edinilmesi konusunda gündeme gelerek, XVIII. ve XIX. yüzyıl evresinde İngiltere kapsamında silah aksamalarının imalatında işleve alınmıştır. Bu süreçte Amerika bünyesinde posta eylemlerinin özel firmalara aktarılması, Fransa demiryollarının yapılması, su kaynaklarının idaresinin özel sektöre geçişi, devlet ve özel sektör kapsamındaki dış kaynaklardan yararlanma konusuna örnek teşkil etmektedir.

Türkiye’de “fason imalatçı kullanımı” ve sözleşmeli imalat şeklinde tabir edilen eylemleri dış kaynaklar alanında destek alındığını ifade etmektedir (Yılmaz ve Bedük, 2014:740).

Adam Smith’in görüşü uyarınca firmaların kendi işlev alanlarına eğilmeleri konusundaki ihtiyaç gündeme taşınmaktadır (Peursem ve Jiang, 2018:219).

Firmalar yeniliklere entegre olabilmek, iktisadi yapıdaki ve piyasadaki dalgalanmaların etkisinde minimum düzeyde kalabilmek, dijital yeniliklerden ve bilgi teknolojilerinden seri şekilde faydalanabilmek adına dış kaynaklara eğilmektedir. Önceki evrelerde firma kapsamında imal edilen ürün veya firmanın devamlılık içeren birtakım eylemlerini ve karar mekanizmalarını sözleşme odaklı farklı bir tedarikçilere aktarabilmektedir (Lacity ve Hirschheim, 1993:74).

Dış kaynakların değerlendirilmesi, firmanın esas eylem konusu haricindeki eylemlerini kısmen veya tümüyle sözleşme odaklı alanında yetkin birey veya organizasyonlara aktarmasını öngörmektedir. Firmalar farklı kaynaklardan yararlanma nedeni olarak asıl eylem konularına yeterince odaklanabilme isteğini ileri sürmektedir.

Firma eylemlerinde dış kaynakların kullanılması hususundaki en önemli avantajın düşük maliyet içermesi olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte firmaların genel kabiliyetlerini iyileştirme, riskleri minimize etme, esneklik olanağı sağlama, kaynakları tekrar dağıtma, durağan sermaye giderlerini minimize etme, verim alabilme, seri şekilde hareket etme, teknolojik gelişmelerin izlenmesi vb. şekilde faydaları da bulunmaktadır. Olumsuz olarak ele alınan gizlilik esasının ihlal edilmesi, eylemler konusunda denetim oluşturulamaması, önde gelen yetileri yitirme riski gibi konular da dikkat çekmektedir. (Greaver, 1999:75).

İç denetim konusunda dış kaynaklardan yararlanma işlevi, firmaların bu kaynakların değerlendirilmesine dair faaliyetleri arasında yer almaktadır (Rittenberg, 1999:27). Firmalar eylemlerinde dış kaynaklardan yoğun şekilde yararlanmaktadır. Firmalar önde gelen eylemlerini iyileştirebilmek adına dış kaynakları tercih edebilmektedir. Dış kaynak değerlendirilmesine iten eylemleri aşağıdaki şekildedir;

- Onarım eylemleri,
- İdari eylemleri,

- Emniyet işlevleri,
- Muhasebe ve kontrol işlevleri,
- İnsan kaynakları,
- Satış ve pazarlama işlevleri,
- Malzeme yönetimi,
- Müşteri ilişkileri,
- İmalat
- Bilişim teknolojileri
- Mühendislik eylemleri
- Gıda hizmetleri
- Hammadde – yarı mamul temini
- Lojistik

İç denetim konusunda dış kaynaklardan yararlanma süreci firmaların bu alandaki eylemlerinden yalnızca biri olmaktadır.

İç denetim eylemleri firmaların içsel yapılarında oluşturulan iç denetim departmanları aracılığı ile gerçekleştirilebilmenin yanında, firma haricindeki donanımlı bağımsız denetim oluşumları aracılığı ile de sağlanabilmektedir. Dış kaynak içeren iç denetim eylemleri, bağımsız denetim oluşumlarınca gerçekleştirilen iç denetim işlevlerini yansıtmaktadır (Al-Rassas ve Kamardin, 2015:461).

İç denetim konusunda dışardan kaynak edinen firmalarda bu işlevler minimum düzeyde gerçekleştirilirken bu durum tercihen firmalarda optimum düzeyde de kullanılabilir. Bu işlev, optimum ya da minimum dış kaynak edinimi konusundaki bir alanda yürütülmektedir.

Tercihen firmalar iç denetim eylemlerini bütünüyle firma haricinde yürütürken, bazı firmaların kısmen de olsa dış kaynaklardan yararlandıkları görülmektedir. Özellikle bilgi sistemlerinin kontrolünün dışardan gerçekleştirilmesi donanımlı bireylerden destek almak konusunda önem taşımaktadır.

Yazında iç denetim eylemlerine hissedilen gereksinimlerin dış kaynaklardan yararlanma amacı güdülmesine dair karara etki eden birtakım unsurların bulunduğu bilinmektedir. Dinç ile Gerekan'ın araştırmalarında (2008), iç denetim eylemlerinin dış kaynak sağlama konusunda karar verme yetisine etki eden unsurların saptanması hedeflenmektedir. Araştırma uyarınca, firmaların dış kaynak edinme kararına dair dört önemli unsur saptanmaktadır (Dinç ve Gerekan, 2008:67):

- Kalifiye personel yoksunluğu,
- İç denetim sisteminin yetersizliği,
- Optimum maliyet,
- Zaman gereksinimi duyulması,

Firma söz konusu unsurlardan birini ya da daha fazlasını hissetmesinden dolayı dış kaynaklardan yararlanma kararı almanın ve dış kaynak sağlayıcısını belirlemenin ardından planlama sürecine dair şu soruların yanıtlarına odaklanmalıdır (Rouse, 1996:93):

- Firma bünyesinde hali hazırdaki iç denetim departmanında görevli çalışanlara dair neler yapılmalı?

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

- Dış hizmet sunucusunun firmaya hâkim olması, firma stratejilerine ve kurallarına alışması adına firma belirli bir zaman dilimi tanıdı mı?
- Değişimle birlikte direkt etki altında kalan çalışanın motivasyonunun güçlendirilmesine dair planlar gerçekleştiriliyor mu?
- İç denetim idarecisinin de içinde bulunduğu idari kadro, firmanın iç denetim yapısının oluşturulması ve devamlılığında yükümlü olduğu iç denetim unsurları kanıksanıyor mu?
- Gizlilik, firmanın hassas noktalarında erişim sağlayamayan personel aracılığı ile devam ettirilebilir mi?

İş evrelerine dair kapsamın farklılaşmasına dair firmalar etkin ve optimum potansiyel kullanarak iç denetim planı gerçekleştirmeye itilmektedir. 1999 senesinde IIA risk yönetimi ve yönetim sözcüklerinin oldukça fazla gündeme gelerek iç denetim algısını değiştirerek, iç denetimin işlevini daha da geliştirmiştir. Son dönemlerde iç denetim eylemleri adına elverişli uzman çalışan arayışı, göreve getirme ve hali hazırdaki çalışanları güvende tutma konusundaki harcamaların yükseldiği görülmektedir. İç denetim konusunda dış kaynaklardan yararlanma firma bünyesinde iç denetim departmanı oluşturulmasına oranla çok daha düşük maliyet içermektedir. Bunun yanında dış hizmet sunucularının da yüksek potansiyel taşıdıkları bilinmektedir. Dış hizmet sağlayıcıları gerek zamandan gerekse maliyetten dolayı tasarruflu metotlar kullanarak firmanın iktisadi yapısını da destekleyebilmektedir.

Firma iç denetim alanında dış kaynak değerlendirme kararı verirken reel bedellendirme gerçekleştirdiği ve dış kaynak ediniminin tasarrufa neden olması halinde sabit bir iç denetim departmanının işlev yürütmesine olan ihtiyacın sonlanacağı düşünülmektedir.

İç denetim işlevinin firma haricinden edinilmesiyle firmanın ödemek durumunda kalacağı çalışan maliyetleri konusunda göreve oranla farklılaşan esneklik söz konusu olmaktadır (Marianne, 2013:12).

Firmanın sahip olduğu çalışanın firma idaresinden bağımsız tutum sergilemelerinin güç olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı, firma haricindeki hizmet sunucularının çok daha bağımsız tutum sergileyecekleri varsayılmaktadır.

İç denetim konusunda dış kaynaklardan yararlanma konusunda, çalışanların esnekliği ile birlikte, kalite teminatı da gündeme gelmektedir. İç denetim hizmetinden yararlanan şirketler, yoğunlukla küresel denetim kurumları olmaktadır. Firmalar bu kurumlardan gerek iktisadi gerek kültürel gerekse saygınlık anlamında yarar sağlamaktadır (Martin ve Lavine, 2000:58).

Dış hizmet sunan kurumlardan saat bedelinin firma iç denetim çalışanın saat bedelinden yüksek olmasına karşın elde edilen kazanımları ve olması gereken iç denetim yatırım harcamalarının da ele alındığında firmaların dış kaynak edinimi konusunda olumlu etkiler öngörülmektedir. Söz konusu etkilerin sağlanabilmesi adına uzun sürece dayalı dış kaynak edinilmesi önerilmektedir. Firmalar iç denetim konusunda dış kaynaklardan yararlanma kararı almadan evvel hali hazırdaki durumları belirlemek durumundadır (Peters, 2015:15).

İç denetim hakkında riske yönelik algıda yetersizlik bulunması, hizmetin büyük ölçüde potansiyelinin işaretlerinin göz önünde bulundurulmaması, hizmet sunan kurumun ve firmanın karşılıklı etkileşiminin yetersizliği, sözleşmedeki hükümlere aykırı davranışlarda bulunulması, yetki ve yükümlülüklerin netleştirilmemesi ve firma kültürüne dair problemler yaşanması iç denetim konusunda dış kaynaklardan yararlanmanın olası risklerini meydana getirmektedir (Pyzik, 2012:22).

Hizmet sunucuların çoklu firmalara hizmet sunması nedeniyle firmaların gereksinimi olan gereken düzeyde itina ve dikkat sağlanamaya bilmektedir. Bunların yanında harcırah benzeri sonradan ilave olan masraflar da gündeme gelebilmektedir. Yoğunlukla bir firmanın iç denetim departmanı firma stratejileri ve uygulamaları, imalat evreleri ve çalışanlarla firmanın genel kültürüne yoğunlukla adapte olmaktadır. Firmaya karşı bağlılık, firma iç denetim departmanındaki çalışanların yoğun çalışmaya eğilimine meydan verirken, dış kaynakların değerlendirilmesi, iş kaybı kaygısıyla çalışanların motivasyonunu düşürebilmektedir.

1.1.3. İç Denetimde Eş Kaynak Kullanımı (Co-Sourcing)

Eş kaynaklardan yararlanma, iç denetim unsurlarının firmanın iç denetim departmanı ve firma haricindeki iç denetim hizmet sunucusunun paralel hareket etmesini içermektedir. İç denetimde eş kaynak ediniminin getirdiği kaliteli kontrol işlevinden dolayı sıklıkla başvurulmuş kaynak kullanımı arasında yer almaktadır. İç denetimde eş kaynaklardan yararlanma hususunda dikkat çeken avantajlar şu şekildedir (Mumby ve Clarke, 2000:21):

- Optimum bilgi birikimi, donanımlı işleve ulaşılması,
- İç denetim unsurunu üst düzeye taşıyabilecek algının gereksinimi,
- Ani gelişen çalışan beklentilerini karşılamaktır.

Eş kaynaklardan yararlanılmasıyla, iç denetim eylemleri firma bünyesinde gerçekleştirilirken, hizmet sunucularının donanımlarından da destek alınmaktadır. Hizmet sunucuları ile gerçekleştirilen müşterek iç denetim eylemleri firmanın ihtiyaçlarının algılanmasına, meydana gelen sorunların giderilmesine ve yapının etkinliğine destek olmaktadır. Eş kaynaklardan yararlanma hakkında hizmet sunucuları genellikle firmalar adına iç denetim çalışanı olarak işlev sürmektedir. Eş kaynaklarla birlikte alanında donanımlı çalışanlardan kısa vadede üstün potansiyel elde edilerek maliyetler minimize edilmektedir. Yine bu alanda müşterek gerçekleştirilen iç denetim eylemlerinde firma bünyesinde çalışan iç denetçiler dış hizmet sunucuları sayılan donanımlı iç denetçilerin tüm deneyimlerinden faydalanma olanağı da bulabilmektedir (IIA, 2009:8).

Yoğunlukla proje odaklı görev alan firmalarda projenin elverişli zaman diliminde gerçekleştirilmesi ihtiyacı duyulan anlarda eş kaynaklardan yararlanılabilmektedir. Teknolojik alt yapı ihtiyacı hissedilen firmalarda meydana gelen yeniliklerin izlenmesine daima olanak bulunmamaktadır. Bu noktada da eş kaynaklardan yararlanma şeklinde donanımlı destek alınabilmektedir. Bunlarla birlikte, iç denetim işlevlerinin eş kaynak değerlendirmesi ile aynı alanda görev alan firma çalışanı ve dış hizmet sunucularının karşılıklı bağlantısı da olumlu etki

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

yaratmaktadır. Firma çalışanları dış hizmet destekçilerinin donanımları ve kabiliyetlerinden yararlanarak mesleki konularda ilerleme kaydedebilmektedir. Bu yola başvurmak aynı zamanda meydana gelen işin de güvenilirliğini kanıtlamaktadır (Goller ve Sleezer, 2012:6).

İç Denetimde Dış Kaynak ve Eş Kaynak Kullanımını Birlikte İlgilendiren Hususlar;

İç denetimde konusunda dış kaynaklardan ya da eş kaynaklardan yararlanmaya dair firma dışından edinilen destekler olmasından dolayı müşterek durumlar ortaya çıkmaktadır. Dış kaynak desteği sağlayanların tercihine dair iki kaynağın da değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Dış kaynak veya eş kaynakların hangisinin edinilmesi gerektiği konusunda şu unsurlara dikkat edilmesi önerilmektedir:

Hedef ve İhtiyaçlar: Tercih edilen kaynak kullanımının planlanmasına dair amaç ve gereksinimlerin belirlenmesi gerekmektedir. Destek verecek olan bağımsız kurumun sunduğu işlevler ve talepler konusunda uzlaşmaya varılması da gerekmektedir. Gerçekleştirilen araştırmaların firma kapsamındaki idareci ya da kontrol komitesi aracılığı ile takip edilmesi ve görev potansiyelinin ele alınması da önerilmektedir.

Maliyetler: Destek alınan kuruma verilecek olan bedel de bir anlamda maliyet içermektedir. Firma iç denetim eylemlerini kapsamında yürütmesi halinde maliyetleri reel düzeyde saptamalı ve tercih edeceği kaynağı belirlemelidir.

Kapasite: Firma iç denetim eylemlerini kapsamında oluşturduğu departman ile gerçekleştirmesi halinde tüm eylemlere dair gereken düzeyde kapasitenin bulunup bulunmadığını göz önünde bulundurmalıdır. Risk odaklı gerçekleştirilen senelik iç denetim amaçları adına öngörülen iş gücü saptanarak kaynak kullanımına yönelmelidir.

Bağımsızlık: İç denetim konusunda kaynaklardan yararlanmaya dair önemli bir konu olan bağımsızlık, küresel iç denetim standartları gereğince optimum idari yapıya bağlı olarak işlev yürütülmesini gerektirmektedir. İç denetimin CFO' bünyesinde gerçekleştirildiği firmalarda bağımsızlığın bütünüyle yakalanamayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda bağımsız bir işlerlik kazanılabilmesi için kaynaklardan yararlanabilmek doğru bulunmaktadır.

Metodoloji ve Araçlar: İç denetim eylemlerinin gerçekleştirilmesi esnasında yararlanılan metot ve mekanizmalar işlevin kalitesine etki etmektedir. İç denetim departmanları gündemi yakından izleyerek optimum eylemlere oranla devamlılık sağlamalı ve gelişime açık olmalıdır. Bunlarla birlikte metot ve yazılım açısından da optimum çözümlere başvurulmalıdır. Kapasite ve maliyetler bakımından kimi zaman eksiklikler yaşanabilmektedir. İç denetim firma harici kaynaklardan faydalanarak bu eylemlerin önde gelen uygulamalar ve küresel onay almış denetim mekanizmalarından destek alarak işleyiş sürmesi gerekmektedir.

Uzmanlık ve Deneyim: İç denetçiler, donanım sahibi olmadıkları hususlarda denetim işleyişi gerçekleştirmek zorunda olabilmektedir. Bilişim teknolojilerini içeren alanlarda kontroller ve hile araştırmaları denetçiler için uzmanlığın bulunmadığı konular olmaktadır. Uzman olmadıkları konularda denetim

çalışması yapmak durumunda kalabilmektedirler. Örneğin, bilgi teknolojileri konularındaki denetimler ve hile incelemeleri iç denetçinin uzman olması beklenmeyen alanlardır. Firma bünyesinde bu alanlarda herhangi bir donanımlı iç denetçinin olmaması durumunda bu alanda kaynak kullanımının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İlave olarak firma iç denetçilerinin önceki süreçte tecrübe kazanmadığı alanlarda da bu seçeneği düşünmektedir.

Şirketin Yapısı: Firma eylemlerinin karmaşık yapısı ve işletmenin konumu da kaynak tercihinde etken olmaktadır. Olabildiğince basit ve küçük ölçekli eylemler bulunan firmalarda dış kaynaklardan yararlanılması önerilmektedir. Buna karşın eylemlerin yapısının karmaşıklaşması sonucunda firmalar iç denetçilerin faaliyet departmanı ile etkileşim halinde olmalıdır. Firmanın konumu, maliyet ve esneklik bakımından da bu gibi görüşleri etki altında bırakmaktadır. Çarpık organizasyonlarda eş kaynakların değerlendirilmesi de başka bir seçenektir. İç denetim eylemlerinde dış kaynaklara eğilim konusunda aşağıdaki unsurlar etken olmaktadır (Bostwick ve Byington, 1997:92):

- Firmanın teknik donanımında eksikliklerin bulunması,
- Dış hizmet sunucularının kaliteli destek sağlaması,
- Firma potansiyelinin yükseltilmesi gayesi,
- İç denetim eylemlerinin firmanın çekirdek eylemi şeklinde değerlendirilmesi,
- İç işleyişte meydana gelen karmaşa,
- Maliyetleri minimize etme gayesi,
- Mali tablo kontrollerinin maliyetini minimize etme amacı,
- Dış hizmet sunucularının firma çalışanından çok daha etkin görev alması,
- İç denetim yükümlülüğünü firma dışına taşıma ve gündeme dair sektör verilerine ulaşma vb. unsurların etkisinde kalınmaktadır.

Firma harici kaynakların değerlendirilmesine dair karar vermeden evvel firmanın hali hazırdaki iç denetim eylemlerini de dikkate almak gerekmektedir (Bostwickve Byington, 1997:93):

- Hali hazırdaki iç denetim birimi, denetim komitesinin talebine dair iç denetim düzeyini karşılıyor mu?
- İç denetim çalışanı, eylem kontrolü ve idari denetimleri olması gerektiği gibi idari yapının denetimi adına gerçekleştirebiliyor mu?
- İç denetim birimi, idare veya denetim komitesince beklenen olağan uygulamaları ve özel projeleri planlayabiliyor mu?
- İç denetim çalışanı sınırlı zaman dilimlerinde etkin olabiliyor mu?
- İç denetim unsuru idareden bağımsız davranabiliyor mu?
- Kontrol planı verimli düzeyde gerçekleştirilebiliyor mu?
- İç denetim departmanı güncel yazılım sistemine hâkim mi?

İç denetim eylemlerinde gerek dış kaynak değerlendirmesi gerekse eş kaynak kullanımı gözetilmeksizin iç denetim işleyişinin gerçekleştirileceği dış hizmet sunucusu önem taşımaktadır. Küresel İç Denetim Standartlarında dış hizmet

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

sağlayıcısı iç denetim hizmeti desteği sunulan birey veya kurumları yansıtmaktadır. Bu standartları terimler sözlüğünde belirtildiği üzere dış hizmet sunucusu;

Belirli konularda donanımı bulunan, kabiliyet, deneyim sahibi olan firma haricinde yer alan birey veya firmalardır. Bu standartlarda dış hizmet sağlayıcıları ve iç denetim işlevinin firma haricinden alınan desteğine dair 2070 numaralı standartta iç denetime dair dış hizmet sunucusu ve kurumsal yükümlülükler göz önünde bulundurulmaktadır. Standart uyarınca iç denetim eylemleri hizmet sunucusu aracılığı ile gerçekleştiriliyor ise dış hizmet sunucu, işletmenin verimli bir iç denetim eylemi oluşturulması ihtiyacına dair bilgilendirilmek durumundadır. Standart analizinde bu yükümlülük; iç denetimin anlamı, ahlaki normları ve standartlara entegre olmasının ele alınma durumunda etkin bir güvence ve ilerleme programları ile ifade edilmektedir.

Firma iç denetim eylemlerini dış kaynaklı şekilde kullanma kararı alması ile kimden bu hizmeti alması gerektiğini seçmektedir. Firmalar uygun durumlarda dış hizmet sunucularından şirket kapsamında yetersiz buldukları konularda destek almaktadır. Firma harici alanlardan edinilen hizmetin sunduğu faydalar ve olumsuz yönlerin de irdelenmesi önerilmektedir.

Dış hizmet sunucuları bazı konularda donanımı bulunan bireyledir. Aynı zamanda firmadan bağımsız olmaları gerekmektedir. Firmaların bu konuda denetim hizmeti talep ettikleri sunucunun da firma dışından iç denetim desteği sağladığı bilinmektedir. İç denetim işleyişini firma haricinde edinmeyi talep eden firmanın bu alandaki hedeflerini saptaması önerilmektedir. Firma gayelerine entegre şekilde hizmet sunucularının tecrübe ve donanımlarının göz önünde bulundurulması sağlanan hizmetin garantisine dair uzlaşmaya varmaları da gerekmektedir.

Dış hizmet sunucularının tercih edilmesine dair karar evvelinde, firmanın ihtiyacına dair denetim eyleminin kapsamı, dış hizmet sunucunun yararlandığı kaynak, teknoloji, strateji ve uygulamalara entegre olma durumu ile sektörde saygınlığına dair bilgilere de erişilmelidir.

1210 numaralı işlev tavsiyesi doğrultusunda dış hizmet sunucuları şu hallerde de değerlendirilebilmektedir (IIA, 2009:12):

- Görev eylem çizelgesinde bulunması istenen amaçlara erişilmesinde,
- Arazi yapılar, sanat eserleri, kıymetli taşlar, madenler, birikimler vb. karmaşa içeren varlık saptamalarında,
- Maden ve petrol kaynakları vb. varlıkların mevcudunun belirlenmesinde,
- Halen süren sözleşme ve projelerde biten ya da bitmeyen eylemlerin netleştirilmesinde, emniyet ve kötüye kullanım durumlarının tespitinde,
- Çalışan ücret ve haklarına dair güncel saptamalar vb. şekilde bilgi birikimi istenen saptamalarda,
- Yasal, bilimsel ve yönetim maddelerinin analizinde,
- İç denetim standartlarına entegre biçimde kaliteli geliştirme hedeflerinin ele alınmasında,
- Birleşme ya da devir işlemlerinde,

- Risk yönetimi ile farklı alanlara dair danışmanlık eylemlerindedir.

İç denetim eylemlerinde dış hizmet sunucularından yararlanılması durumunda birtakım konulara dikkat etmek gerekmektedir. İç denetim idarecisi, söz konusu görevi yerine getirmek adına ihtiyaç duyulan nitelikleri de ele almak durumundadır. İç denetim idarecisi, son ölçümlerin ardından iç denetim eylemlerinde kullanılmasına ihtiyaç olmaması durumunda gerçekleştirilen ölçümlerin sonucuna oranla tepe yönetime bildirilmelidir.

İç denetim idarecisi, işletmenin dış hizmet sunucusuna ihtiyaç hissetmesi durumunda bu kurumun bağımsızlık ve objektiflik durumuna değinmelidir. Dış hizmet sunucusu yönetim kurulu ya da tepe yönetimi aracılığı ile seçilmesi durumunda iç denetim yöneticisi de aynı özeni yansıtmak mecburiyetindedir.

İç denetim idarecisi hizmetin sağlanmasına ihtiyaç hissetmemesi durumunda ya da alınacak olan eylemi irdelerken, iç denetim eylemlerini yürütmek adına taşınması gereken niteliklere dair kontrol edilmelidir. İç denetim yöneticisinin dış hizmet sunucusuna dair karar verilirken, aşağıdaki konular üzerinde durmak gerekmektedir:

- Dış hizmet sunucusunun söz konusu hususta taşınması gereken mesleğe dayalı ruhsat, sertifika vb. dokümanlarının bulunup bulunmadığı,
- Dış hizmet sunucusunun mesleğe üyeliğinin olup olmadığı ya da olması halinde ahlaki normlara riayet edilip edilmediği,
- Dış hizmet sunucusunun saygınlığını göz önünde bulundurmak adına önceki süreçte hizmet sunulan birey veya organizasyonlarla iletişime geçilmesi,
- Sunulan hizmete dair dış hizmet sunucularının tecrübelerinin ele alınması,
- Dış hizmet sunucularının söz konusu bilim alanında kullandıkları eğitim ve öğretimin kalitesinin seviyesi,
- Dış hizmet sunucularının hizmet sağlayacakları konulardaki Pazar tecrübeleri ve piyasaya dair bilgi birikimidir.

İkinci maddede bulunan ahlaki normlar, IIA'nın iç denetim görevinin yerine getirilmesi ve iç denetçi için öngörülen tutumları saptamak adına gerçekleştirdiği yapılandırmalardır. Ahlaki normlar; esaslar ve kurallar iki alanda değerlendirilmektedir. İç denetçilerden güvenilir, gizlilik konusunda titiz, objektiflik ve verimlilik esaslarına bağlı olmaları beklenmektedir. Kurallar iç denetim işlevlerinin ne şekilde kullanılacağı hakkında ışık tutmaktadır. İç denetçi dürüstlük olgusu uyarınca görevini itinalı, yükümlülük duygusuna hâkim olarak yerine getirmelidir. İç denetçiler objektif olarak kararları bağımsız yapıda sergilemelidir. İç denetçilerin firma gizliliğine saygı duyması ve kötüye kullanmaması da önerilmektedir.

İç denetim idarecileri, dış hizmet sunucularının talebe dair hizmeti uygulamak adına elverişli nitelikleri taşıyıp taşımadıklarını da göz önünde bulundurmaktadır. Dış hizmet desteği sunanların konuya dair belgeleri, mesleki bir

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

alanda yer alıp almadıkları, saygınlık durumunu, eğitim seviyesi ile tecrübelerini de ele alarak karar vermek gerekmektedir.

İç Denetim idarecisinin, görev esnasında bağımsızlık ve objektifliğin sağlanması adına dış hizmet sunucularının firma ve firmanın iç denetim departmanına dair etkileşimlerinin de ele alınması önerilmektedir. Bu inceleme sürecinde dış hizmet sunucularının bağımsız ve etki altında kalmadan karar alabilmesine olumsuz etki edebilecek bir firma ile olası bir finansal, örgütsel ya da bireysel bağlantısının olmadığı iç denetçi aracılığı ile onaylanmalıdır.

İç denetim idarecisi, dış hizmet sunucularının iç denetim işlevini kullanırken ya da rapor oluştururken, şirkette bağımsızlık dışı etkileşimde bulunmadığının saptamasını yapmalıdır. Dış hizmet sunucusunun bağımsız ve objektif tutumun irdelenmesi sürecinde iç denetim idarecileri aşağıdaki konulara dikkatle eğilmek durumundadır:

- Dış hizmet sunucuları ile hizmet verileceği firmanın olası bir menfaate taraf olup olmadığı ya da firma bünyesinde hizmet sunucusunun hissesinin bulunup bulunmadığı,
- Dış hizmet sunucusunun firmanın idari yapısında, tepe yönetiminde ya da personelle gerek bireysel gerekse mesleki bağının bulunup bulunmadığı,
- Dış hizmet sunucusunun destek vereceği firma ile önceki süreçte herhangi bir etkileşiminin olup olmadığının irdelenmesi,
- Dış hizmet sunucusunun firmada gerçekleştirdiği farklı hizmetleri bulunuyorsa ne hakkında ve ne düzeyde olduğuna yönelik veriler,
- Dış hizmet sunucusunun hizmet sonrasındaki bedeli ya da farklı kazanç ile menfaatlerine dair verilerdir.

İç denetim idarecisi, dış hizmet sunucularının bağımsız ve objektif durumunu saptarken öne çıkan unsurları göz önünde bulundurmalıdır. Dış hizmet sunucusunun şirkete dair ekonomik menfaatinin ya da herhangi bir ilişkisinin bulunup bulunmadığına dair saptama yapılması önerilmektedir. Bunun yanında, dış hizmet sunucularının şirkete dair önceki bağlantılarının da ele alınması beklenmektedir. Şirketten edinilebilecek olan kazanç ya da menfaatler itinalı araştırılmalıdır. Dış hizmet sunucuları firmaya paralel olarak iç denetim eylemleri, bağımsız denetim faaliyeti ya da farklı bir uygulama gerçekleştiriyorsa, kapsamlı denetim uygulamaları yürütülüyorsa, iç denetim idarecisi, dış hizmet sunucularının bağımsızlık durumunu tetiklemediğine dair kanaate varmalıdır. Kapsamlı denetim işlevleri sözcüğü, bağımsız denetçilerde yoğunlukla onaylanan denetim standartlarının dışındaki eylemleri içermektedir. Firmanın bağımsız denetçileri bunların yanında firmanın tepe yöneticileri ya da personeli şeklinde işlev sürüyorsa ya da bu doğrultuda ele alınıyorsa, bağımsızlıktan söz edilememektedir. Bunlarla birlikte bağımsız denetçiler vergi gibi alanlarda da destek sağlamaktadır. Buna karşın bağımsızlığın, firmaya sunulan eylemlerin göz önünde bulundurulması da önerilmektedir.

Dış hizmet sunucuları, firmanın bağımsız denetim işlevini yürüten şirket te olabilmektedir. Bu noktada hizmet sunularının bağımsızlığını negatif etkileyecek faktörlerin bulunup bulunmadığının da denetlenmesi tavsiye edilmektedir. Şirketlerin

bağımsız denetçileri kapsamında idari işlev yürütüyorsa bu noktada da bağımsızlık söz konusu olmamaktadır. Bağımsız denetçilerin şirkete sundukları hizmetler bütünüyle ele alınarak bağımsızlığa dair görüş oluşmaktadır. Elverişli hizmet sunucularının tercih edilmesi adına ön planda tutulması gereken soruların yanıtlarına da eğilmek gerekmektedir. Bu sorular:

- Hizmet sunucusu öndeki süreçte dış kaynak içeren bir iç denetim eylemi sağlamış mı?
- Hizmet sunucusuna dair verilen referanslar pozitif mi?
- Hizmet sunucusunun hali hazırdaki firmanın pazarında tecrübesi var mı?
- Hizmet sunucusu yoğunluk yaşanan süreçlerde uygun bedelle faaliyet gerçekleştirebilir mi?
- Hizmet sunucusu gündemde olan denetim teknolojisine hâkim mi?
- Hizmet sunucusunda sunulan bedel ile hali hazırdaki iç denetim çalışanları adına verilen bedel arasındaki fark giderilebilir mi?
- Hizmet sunucusu ile firma kapsamındaki yükümlülüklerle dair elverişli bir uzlaşma bulunuyor mu?

Dış hizmet sunucuları yükselen rekabet sektöründe ve teknolojik gelişmelerde donanımlı olmaya gayret eden firmaların beklentilerini algılamak durumundadır. İç denetim sürecinde dış kaynak veya eş kaynak değerlendirilmesinde dair görüşe etki eden unsurların ampirik şekilde ele alınması bu eylemin kalitesine destek sunarak alanın gelişmesine de yardımcı olmaktadır (Carey, 2006:13).

2. İÇ DENETİMDE FARKLI KAYNAK KULLANIMININ AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Firma eylemlerinin kapsam haricindeki hizmet sunucularından edinilmesi yoğunlukla yararlı olarak ele alınmaktadır. Firma dışında kullanılan bu eylemlerin firmanın genel eylem konusu dışında bulunan eylemler adına gerçekleştirilmesinin olumlu olacağına dair görüşler de öne sürülmektedir (Peursem ve Jiang, 2018:223).

Bir kaynaktan yararlanma biçimi adına avantaj şeklinde ele alınan bu unsur, farklı bir kaynaktan yararlanmak adına negatif etki yaratabilmektedir. İç denetimde iç kaynak, dış kaynak ve eş kaynak değerlendirmesinde, firmayı anlama, giderler ve objektiflik bakımından zaman zaman olumlu zaman zaman da olumsuz durumlar yaşanabilmektedir.

Dış hizmet sunucuları ve şirketlerin iç denetçileri, dış hizmetlerden yararlanma konusunda birtakım harcamaların ve yararların söz konusu olabileceği konusunda ortak paydada buluşmamaktadır. İki görüş uyarınca da elverişli bütçelerle eylemlerin gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Çok sayıda kaynak incelemesinde, dış hizmet sunucuları ile firmada yer alan iç denetçilerin aynı şekilde tecrübeye ve teknik yeterliliğe sahip olmalarına karşın dış kaynaklardan yararlanma şeklinin daha uygun bulunduğunu yansıtan iki saptama öne çıkmaktadır. İlk olarak firmanın iç denetçisinin kontrol alanındaki yetkinliği doğrultusunda yaşanan başarısızlıkta kısıtlı yükümlülük bulunmaktadır. Dış hizmet sunucuları ise sunulan

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

zararı karşılayabilmektedir. İkinci görüşe göre dış hizmet sunucusu hedef firma adına önde gelen üçüncü kişi onama işlemleri lisansını taşımaktadır. Bu durum sebebiyle bedel olarak yüksek bir miktar talep edilebilmektedir.

Dış hizmet sunucularının rekabet ve iç kontrol unsurunun değeri hakkındaki bilincin gelişmesi ile beraber, dış hizmet sunucuları ile firmanın iç kontrolcileri hakkındaki bedel farkının minimize edilebildiği ifade edilmektedir.

Yazında iç denetim konusundaki kaynak kullanımlarına dair olumlu ve olumsuz, iç denetimde ve dış kaynak kullanımına dair değinilmektedir. Bunun yanında, iç denetimde kaynakların değerlendirilmesine dair meydana gelebilecek negatif durumların eş kaynak aracılığı ile firma avantajına dönüştürülebileceğine dair analizler de bulunmaktadır.

Firmalarda iç denetim eylemlerinin bütünüyle firma kapsamından ya da harici olarak gerçekleştirilmesinden de dış hizmet sunucuları aracılığı ile politik iş birliğinin geliştirilmesinin yararı üzerinde durulmaktadır. İç denetim evresinde eş kaynaklardan yararlanma hedefinin taşınması halinde iç kaynaktan yararlanılması hususunda minimum düzeyde donanımlı iş gücünün sağlanmasının yanında yetersiz kalan uzman gereksiniminin de dış hizmet sunucuları aracılığı ile giderilmesi yöntemi olumlu karşılanmaktadır.

Üç kaynak değerlendirme şeklinin de kendine özgü olumlu ve olumsuz yönlerinin detayları ile irdelenmesi önerilmektedir.

2.1. Maliyetlerin Azaltılması

Yazında bu kavram kimi zaman olumlu bazen de olumsuz şekilde ifade edilmektedir. Çok sayıda gerçekleştirilen çalışma uyarınca iç denetimde dış kaynaklardan yararlanmanın maliyet konusunda katkı sağlayacağı düşünülse de bazı çalışmalar iç denetim konusunda dış kaynaklardan yararlanmak adına oluşturulan departmanların maliyeti beraberinde getirdiği sonucuna eğilmektedir. Bu duruma katılan incelemeler doğrultusunda, dış hizmet sunucuları sözleşme evresinde minimum düzeyde ücret saptayarak iç denetim eylemi evresinde ilaveler gerçekleştirebilmektedir. Özetle ilk olarak düşük yansıtılan eylemler hizmetin sürmesi halinde ilave harcamalara yol açabilmektedir (Selim ve Yiannakas, 2000:216).

Yoğunlukla firma harici kaynaklardan yararlanma sürecinde firmalar adına maliyetin düşürülmesine dair görüşler bulunmaktadır. Reel maliyet beklentilerini saptamak adına sözleşmelerin özenle irdelenmesi önerilirken firma adına donanım ve bilgi birikimine gereksinim hissedilmesi vb. şekilde katkı sağlayabileceği ifade edilmektedir (Peurseem ve Jiang, 2018:223).

Elverişli iç denetim çalışanına erişmek adına öne çıkabilecek güçlüklerle denetim departmanı adına kullanılacak eğitim maliyetleri, yatırım maliyetleri dışardan destek alınan eylemlerle minimize edilmektedir.

İç denetimde kaynaklardan yararlanmaya dair karar aşamasında eylemin maliyetinin de bilinmesi önem taşımaktadır. Firma kapsamında oluşturulabilecek iç denetim departmanı adına devamlı olarak donanımlı personel alınması genellikle maliyet içermektedir. İç denetim eylemlerinin bütünüyle dış kaynak sunucularından

sağlanması hakkında sözleşme şartlarının da dikkatle incelenerek taraflarca algılanması önerilmektedir. İç denetim eylemlerinin eş kaynak aracılığı ile firma çalışanı ve dış hizmet sunucularının müşterek görev alması şekline işlerlik kazanabilmesi, göze alınacak maliyetin idare edilmesine olanak tanımaktadır. Eş kaynaklardan yararlanılmasına dair gereksinim halinde yapılandırılacak olan çalışan maliyetlerine gerek dış donanımlı personel verilerinden gerekse firmayı bilen şirket çalışanından yararlanma olanağı meydana gelmektedir. İç denetim işlevinin yürütülmesinde ele alınan maliyetler gibi iç denetim eylemlerinin talep edilen noktada etkin olması da dikkat çekmektedir. Yarar maliyet konusunda inceleme gerçekleştirilerek, iç denetim hakkında kullanılması gereken kaynağın seçilmesi önerilmektedir.

2.2. İşletme Faaliyetlerinin Kalitesinin Artırılması

Dış hizmet sunucularının optimum düzede ekipmanları, donanımları ve bilgi birikimlerinin bulunmamasından dolayı firma müşterilerine sağlanacak olan tüm hizmetlerin geliştirilebilmesi kaçınılmazdır. Bunun yanında firmalar genel faaliyet alanlarına yoğunlaşarak firma eylemlerini de üst düzeyde gerçekleştirebilmektedir (Okumuş ve İsfendiyaroğlu, 2002:233).

Dış hizmet sunucularının firmaya ait olan çalışandan daha yüksek bir iç denetim işlevi yürüttüklerine dair görüşler de öne sürülmektedir. Bu noktada tüm şirketlerdeki iş gücünün denetim çalışanına oranla farklılaşabildiği görülmektedir (Selim ve Yiannakas, 2000:221).

Firma haricinden edinilen iç denetim profesyonelleri firma personeli ile uzun vadede ilişki içinde bulunmasından dolayı, firma bünyesinde görev alan denetim personeline oranla çok daha objektif tutum sergileyebilmektedir. İç denetimde kaynaklardan yararlanılmasına yönelik eylemleri yürütebilecek çalışanların donanımlı olmasına dikkat edilmelidir. Firma haricinden kullanılacak kaynakları sağlayacak uzmanın da yetkinlikleri doğrultusunda iç denetimi optimum sağlayabileceği düşünülmektedir. Firma kapsamındaki görevlilerin firmaları çok daha etkin algılama eylemlere egemen olma gibi unsurları da denetim sürecine olumlu etki etmektedir. İç denetim eylemlerinde eş kaynaklardan yararlanmaya dair iç denetim departmanının taşıması gereken bilgiler ve eylemlere dair egemenliğin birleştirilmesine dair olanak sağlanabilmektedir.

2.3. İşletmenin Rekabet Gücünün Artırılması

Rekabet alanında üstünlük sağlayabilmenin yolu dönemin gereksinimlerinin gerisinde kalmamak ve teknolojik yenililere hâkim olabilmek adına firmalar dış kaynak değerlendirmelerine baş vurabilmektedir (Okumuş ve İsfendiyaroğlu, 2002:235).

Firmaların rekabet şartlarına entegre olmaları idari yapının genel görüşü ile elde edilmektedir. Bundan dolayı yoğunlukla firma kapsamındaki kademelerde güçlük yaşanmaktadır. Firmaların rekabet yetisine destek sağlayabilecek öngörünün, firma haricindeki hizmet sunucusunun kuracağı sinerji aracılığı ile sağlanabileceği düşünülmektedir (Peurseem ve Jiang, 2018:227).

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

2.4. Uzman Bilgisinden Faydanılması

İç denetim eyleminin firma haricinde edinilmesi ile firmanın yararlandığı teknolojiye üst seviyede bir teknoloji ile iç denetim eylemleri gerçekleştirilebilmektedir. Entegre olması beklenen tüm gelişmeler teknoloji adına sağlanan eğitim maliyetlerinden vazgeçilmesine olanak tanımaktadır. İç denetim eylemlerinin firma kapsamından veya dışından işlerlik kazanması sonucunda iş gücü potansiyelinin etkisi altında kalınmaktadır.

2.5. Risk Paylaşımının Sağlanması

Firmalar eylemlerini idame ettirirken gerçekleştirdikleri yatırımlar doğrultusunda büyük ölçekli riskleri göze almaktadır. Firmalar, iç denetim eylemi adına dış hizmet sunucularından edindikleri donanımlı uzman yardımı ile hata olasılığını minimize edebilmeyi, risk ihtimallerini de ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Dış hizmet sunucusundan sağlanan hizmet aracılığı ile çok daha aktif ve esnek davranabilme yetisi de sağlanabilmektedir.

2.6. Gizlilik İlkesinin İhlali

Gizlilik esasının göz ardı edilmesi, firmanın saklı tutulmasını istedikleri ya da firma verilerinin farklı kişilere aktarılması hususuna dikkat edilmesine yönelik durumlarda meydana gelebilecek problemdir.

Firmalar, iç denetim işlevinin kurulmasında dış kaynaklardan yararlanırken, uzun sürece dayalı politikalarını bu sunuculara aktarma konusunda birtakım riskleri göze almaktadır. Bu gibi anlarda firmanın hareket yetisi kısıtlanabilmektedir. Bundan dolayı firmalar dış kaynaklardan yararlanma işlevinde oluşturdukları sözleşmelerde birtakım sınırlamalar ve tanımlar belirtmelidir (Okumuş ve İsfendiyaroğlu, 2002:240).

2.7. Faaliyetler Üzerinde Kontrol Sağlayamama

Firma adına önceliği bulunan bir eylemin dışa yansıtılması firmada önemli problemlere meydan vermektedir. İç denetim eylemlerinin yansıtılması idari yapıya verilecek bilgilerin özelliği bakımından minimize edilmesine neden olmaktadır (Selim ve Yiannakas, 2000:222).

İç denetim eylemlerinin firma dışına taşınması halinde firmanın bu eylemlere müdahale olasılığının düşmesi, bu eylemlerdeki denetimin yitirilmesine meydan vermektedir. Dış hizmet sunucularına yüksek oranda bağlılık firmanın eylemlerdeki denetim yitişini de zedelemektedir. Firmanın bağlı durumda bulunması yükselen ücret taleplerinden dolayı güçlük yaratabilmektedir. Firmanın iç denetim eylemlerindeki kaynaklara dair karar evresinde farklı alternatiflere geçişin güçlüğünden dolayı yüksek maliyet meydana gelebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.8. Önemli Becerileri Kaybetme Riski

Dış hizmet sunucularından edinilen eylemlerde dışa bağlı kalınmasından dolayı firmanın çalışanlarının görevden alınması ya da bu eylemlerle çalışanların ilgilenmemesinden dolayı dışa bağımlı denetimin bütünüyle yitirilmesi de mümkün olmaktadır. Dış hizmet sunucularında ortaya çıkacak sorunlarda bu eylemlerin yinelenmesi bakımından firma kapsamından giderilmeye çalışılması maliyet olarak geri dönmektedir.

İç denetim eylemlerinin bütünüyle dış kurumlarla gerçekleştirilmesi halinde firma çalışanlarının iç kontrol eylemlerine dair kabiliyetlerin de olumsuz etkilenmesinden dolayı potansiyelin yeterince kullanılamamasına dair problemler de gündeme gelmektedir (Peurseem ve Jiang, 2018:228).

Bunlarla birlikte firma haricinden katılan iç denetçi, firmada kontrol edilen birimler aracılığı ile negatif tutuma maruz kalabilir. Bu noktada iç denetçi ile personelin eşgüdümlü çalışma olanağı bulunmamaktadır. İç denetçi ile çalışanları karşılıklı olarak gerek organizasyonel gerekse eş güdümlü hareket etmelerine engel teşkil edilmektedir (Okumuş ve İsfendiyaroğlu, 2002:242).

SONUÇ

Günümüz ticari hayatında rekabetin yükselmesi nedeni ile işletmeler ticari faaliyetlerini sürdürürken işletme içinden ve dışından birçok tehdit ile karşı karşıya gelebilmektedir. İşletmelerin genel olarak işletme dışından destek alarak uyguladıkları finansal tablo denetimi bu tehditlerin önlenmesi konusunda yeterli düzeyde katkı sunmamaktadır. Bu tehditlerin etkin bir biçimde önlenmesi amacıyla dış denetim faaliyetlerine ek olarak iç denetim faaliyetlerinin yürütülmesi; işletme verimliliğinin artırılması, olası hata ve hilelerin önlenmesi ile işletme faaliyet politikalarına uyumunun sağlanması için gereklidir. İç denetim faaliyeti işletmelerin geleceğe yönelik hedef ve amaçlarına ulaşabilmesi için işletme yönetimine katkı sunan en önemli niceliklerden birisidir.

İç denetim faaliyetlerinde kullanılan yöntemler incelendiği takdirde karşımıza çıkan yöntemler; iç kaynak kullanımı, dış kaynak kullanımı ve eş kaynak kullanımı yöntemleridir. İç denetim faaliyetlerinde kullanılan bu yöntemlerin belirli avantaj ve dezavantajlarının bulunduğu yazımızda tespit edilmiştir. İç kaynak yönteminin sağlamış olduğu avantajlarda yönetiminin cevap beklentisine hızlı yanıt vermek ön plana çıkarken, dezavantajına ise objektifliğin yitirme riskini örnek olarak gösterebiliriz. Dış kaynak kullanımı yönteminde ise firma dışından sağlanacak dış kaynağın daha nesnel bir yargıya ulaşabileceği öngörüsü bir avantajken işletme bilgilerinin gizliliği konusunda ve faaliyet kontrolü sağlayamama dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Eş kaynak kullanımı ise iç kaynak kullanımı ve dış kaynak kullanımının belirli oranlarda işletme iç denetim faaliyetlerinde birlikte kullanılmasıdır. Bu durumda işletmeler eş kaynak kullanım yönteminde iç kaynak ve dış kaynak yöntemlerinde karşılaştıkları riskleri minimize ederek daha kaliteli bir kontrol mekanizmasına ulaşmaktadırlar.

İşletmelerde verimliliğin artırılması, hata ve hilelerin önlenmesi ile işletme politikalarına uyumun sağlanmasına yönelik iç denetim faaliyetleri büyük önem arz

İç Denetimde Farklı Kaynak Kullanımı

etmekte olup işletmelerde uygulanmalıdır. İşletmeler iç denetim faaliyeti tercihlerinde iç kaynak, dış kaynak veya eş kaynak kullanım yöntemlerinden bir tanesini işletme yapılarına uygun olacak şekilde seçmelidirler. İç kaynak ve dış kaynak kullanım yöntemlerinin kendi içlerinde avantaj ve dezavantajları bulunmakta olup işletmelerin eş kaynak kullanım yöntemi ile birlikte maksimum düzeyde iç denetim faaliyetlerinde verimliliğe ulaşabilecekleri öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- AL-RASSAS, A. H., & KAMARDIN, H. (2015). "Internal and external audit attributes, audit committee characteristics, ownership concentration and earnings quality: Evidence from Malaysia". *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(3), 458.
- ASLAN, B. (2010). Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak İç Denetim. *Sayıştay Dergisi*, (77), 63-86
- BOSTWICK, W. J., & BYINGTON, J. R. (1997). "Outsourcing of internal audit: Concerns and opportunities". *Journal of Corporate Accounting & Finance*, Sayı:4, Cilt:8, 85-93.
- CAREY, P., SUBRAMANIAM, N., & CHING, K. C. W. (2006). "Internal audit outsourcing in Australia". *Accounting & Finance*, Sayı:1, Cilt: 46,11-30.
- CHADWICK, W. E. (2000). "Keeping internal auditing in-house". *Internal Auditor*, Sayı:3, Cilt:57,88-88.
- GEREKAN, B. VE DİNÇ, E. (2008). "İç Denetim Hizmetlerinin Dışarıdan Satın Alınması Kararını Etkileyen Faktörler ve Bazı Nitelikler Açısından Farklılıkların Analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Cilt:13, 67-88.
- GOLLER, L. & SLEEZER, J. (2012) "Increase Internal Audit Value through Co-sourced and Outsourced Models", *Collage & University: Auditor*, Cilt:54, Sayı:1
- GREAVAR, M. F. (1999). "Strategic Outsourcing: Approach to Outsourcing Decision s and Initiatives". *AMACOM-American Management Association New York*.
- IIA, S. (2009). "How to employ an internal auditor: A guide to resourcing for internal audit". *Technical Guidance*.
- LACITY, M. C., & HIRSCHHEIM, R. (1993). "The information systems outsourcing bandwagon. *MIT Sloan Management Review*", Sayı:1, Cilt:35,73.
- MARGİLİÇ, T. (2006). İşletmelerde dış kaynak kullanımını ve verimliliğe etkisi (Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- MARIANNE, O. (2013) "Sarbanes Oxley, Non Audit Services (NAS) and the mandatory rotation of audit firms", *Munich Personal RePEc Archive*, North-West University, South Africa.
- MARTIN, C. L., & LAVINE, M. K. (2000). "Outsourcing the internal audit function". *The CPA Journal*, Sayı 70, Cilt: 2, 58.
- MUMBY, K., & CLARKE, A. (2000). "Co-sourcing and Contracting Internal Audit". *New Zealand Management*, Sayı:47, 30-3.
- OKUMUŞ, F. VE İSFENDİYAROĞLU, H. (2002). "İşletmelerde Mal ve Hizmetlerin Dış Kaynaklardan Temin Edilmesinin (Outsourcing) Fayda ve Sakıncaları", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı: 3-4.
- PAPAGEORGIU, E., YASSEEN, Y., & PADIA, N. (2012). "Internal audit function: Current status and perception of outsourcing. *African journal of business management*", Sayı:49, Cilt:6, 11829-11838.

- PETERS, I. (2015). "Outsourcing and The Role Of Internal Audit", *Chartered Institute Of Internal Auditors*, Sayı: 5.
- PLANT, K. (2014) "Internal audit outsourcing practices in the South African public sector", *African Journal of Public Affairs*, Sayı:3, Cilt:7,73-87.
- PYZIK, K. (2012). "The pros and cons of outsourcing: audit executives need to know the advantages and disadvantages before making a decision on farming out technology audits". *Internal Auditor*, Sayı:2, Cilt: 69, 21-23.
- RITTENBERG, LE. (1999). "Discussion of The Effects of Internal Audit Outsourcing on Perceived External Audit Independence", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Cilt:18, 27-40
- ROUSE, RW. (1996). "İç denetim fonksiyonunun dış kaynak kullanımı". *The Journal of Corporate Accounting and Finance*, John Wiley & Sons, Sayı:1, Cilt:8, 91-95.
- SEETHARAMAN, A., M. KRISHNA MOORTHY, A. S. SARAVANAN, A.S. (2008). "Outsourcing of Internal Audit and Independence of Auditors", *Corporate Board: role, duties & composition*, Vol. 4, Issue 2.
- SELİM, G., & YIANNAKAS, A. (2000). "Outsourcing the internal audit function: a survey of the UK public and private sectors". *International Journal of Auditing*, 4(3), 213-226.
- SHARMA, D. S., & SUBRAMANIAM, N. (2005). "Outsourcing of internal audit services in Australian firms: some preliminary evidence". *Asian academy of management journal of accounting and finance*, Sayı:1, 33-52.
- SULEIMAN, D. M., & DANDAGO, K. I. (2014). "The extent of internal audit functions outsourcing by Nigerian deposit money banks". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Sayı:164, 222-229.
- TEKTÜFEKÇİ, F. (2008), "İç Denetimin Değişen Rolü: Değer Yaratmak", *MÖDAV* 2008/2.
- TUAN, K. (2009). Bağımsız Dış Denetim Sürecinde İç Kontrol Sisteminin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 1-15.
- UĞURLU, Y. A., & KAVUT, F. L. İç denetimde Kullanılan Kaynak Türleri ve Finansal Tablo Üzerindeki Etkileri. *TIDE AcademIA Research*, 1(2), 199-230.
- VAN PEURSEM, K., & JIANG, L. (2008). "Internal audit outsourcing practice and rationales: SME evidence from New Zealand". *Asian Review of Accounting*, Sayı:3, Cilt:16, 219-245.
- YILMAZ, A. VE BEDÜK, A. (2014). "Evaluation Of The Effect Of The Outsourcing On Resource Dependency And Transaction Cost Approach: A Research In Konya Oiz, Turkey", *Procedia- Social and Behavioral Sciences*. Sayı 109,737-752.

AHMET HAŞİM'İN ŞİİRLERİNDE MEKÂN

SPACE IN AHMET HAŞİM'S POEMS

ПРОСТРАНСТВО В СТИХАХ АХМЕТА ХАШИМА

Taylan ABİÇ*
Vecihe SOLMAZ**

ÖZ

Ahmet Haşim, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Önceleri Tanzimat sanatçıları olan Abdülhak Hamit ve Muallim Naci'nin şiirlerinin etkisinde kalan şair daha sonra Servet-i Fünun sanat anlayışına uygun şiirler yazar. Fransız şiiri ise onun sanat anlayışını derinden etkiler. Şiiriyle bireysel sanat anlayışını kendi döneminde koruyan şair ilk şiir kitabı olan *Göl Saatleri*'ni 1921'de çıkarır. Daha sonra *Piyale*'yi 1926'da kaleme alır. Modern Türk şiirinin kurucularından biri olan Ahmet Haşim, kendisinden sonra Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Muhip Dıranas ve Necip Fazıl Kısakürek gibi birçok sanatçıyı etkiler. Sanatçının şiirleri üzerine birçok çalışma yapılmış ve kitap çıkarılmıştır. Aynı zamanda onun bireysel odaklı sanat anlayışı dönemin sanatçıları ve kendisinden sonra gelen sanatçılar tarafından da tenkit edilmesine neden olur. Özellikle Haşim'in "hayal havuz"u gibi mekânsal çağrışımları bu eleştirilerin hedefidir.

Genellikle mekân, daha çok roman ve hikâye unsurlarından biri olarak görülmektedir. Ancak mekân kavramı son yıllarda çeşitli çağrışımlarla yeniden anlam kazanmakla beraber şiirde de yerini bulur. Mekân ve insan karşılıklı bir etkileşime sahiptir. Dolayısıyla mekân ile şair de etkileşim içindedir. Ahmet Haşim'in şiirlerinde ise zaman kavramı öne çıkarılır. Hâlbuki zaman dışında ve zamanla birlikte şiirde vücut bulan, gerçek ve hayal ile iç içe geçmiş bir mekân meselesi Ahmet Haşim'in şiirlerinde mevcuttur.

Çalışmanın amacı, Ahmet Haşim'in şiirlerinden hareketle mekân unsurlarını tespit etmek ve mekân unsurlarının sanatında nasıl kullanıldığını incelemektir. Mekânın şair için ne anlamlar ifade ettiğini -biyografisinden hareketle- ortaya koymak çalışmanın esas amacıdır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Haşim, Modern Türk Şiiri, Mekân, Şiirde Mekân, Ütopik Mekan

* ORCID: [0000-0001-9240-0949](https://orcid.org/0000-0001-9240-0949), Dr. Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi, GBEF, TDE Bölümü, taylanabic82@gmail.com.

**ORCID: [0000-0002-9080-391X](https://orcid.org/0000-0002-9080-391X), Ardahan Lisansüstü Eğitim Merkezi Yeni Türk Edebiyatı bilim dalı Doktora Öğrencisi-Uzman, solmazvecihe@gmail.com

Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Mekân

ABSTRACT

Ahmet Haşim is one of the important names of Turkish literature. The poet, who was influenced by the poems of Abdülhak Hamit and Muallim Naci, who were the artists of the Tanzimat, later wrote poems in accordance with the artistic understanding of Servet-i Fünun. French poetry, on the other hand, deeply affects his understanding of art. The poet, who preserved his sense of individual art with his poetry in his own time, published his first poetry book, *Lake Hours*, in 1921. Later, he wrote *Piyale* in 1926. Ahmet Haşim, one of the founders of modern Turkish poetry, influenced many artists after him, such as Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Muhip Dıranas and Necip Fazıl Kısakürek. Many studies have been done on the artist's poems and books have been published. At the same time, his individual-oriented understanding of art caused him to be criticized by the artists of the period and the artists who came after him. Especially Haşim's spatial connotations such as "dream pool" are the target of such criticism. Generally, setting is seen as one of the elements of the novel and story. However, the concept of setting has gained a new meaning with various connotations in recent years, but also finds its place in poetry. Setting and people have a mutual interaction. Therefore, the setting and the poet are also in interaction. In Ahmet Haşim's poems, the concept of time is emphasized. On the other hand, there is a question of setting, intertwined with reality and imagination, embodied in poetry outside of time and with time, in Ahmet Haşim's poems. The aim of study is to determine the elements of setting based on Ahmet Haşim's poems and to examine how the elements of space are used in his art. The main purpose of the study is to reveal what the setting means for the poet -with reference to his biography.

Keywords: Ahmet Haşim, Modern Turkish Poetry, Setting, Space in Poetry, Utopian Space

АННОТАЦИЯ

Ахмет Хашим - один из важных представителей турецкой литературы. Поэт, на которого повлияли стихи художников периода Танзимат Абдулхака Хамита и Муаллима Наджи, позже написал стихи в соответствии с художественным пониманием Сервет-и Фюнун. С другой стороны очевидно, что французская поэзия глубоко повлияло на его понимание искусства. Поэт, сохранивший свою индивидуальность с помощью поэзии того времени, в 1921 году опубликовал свой первый сборник стихов "Озёрные часы". Позже, в 1926 году он написал *Пиале*. Творчество Ахмета Хашима, одного из основоположников турецкой поэзии, оказали влияние на стихи многих поэтов, таких как Джахит Сытки Таранчи, Ахмет Хамди Танпынар, Ахмет Мухип Диранас и Неджип Фазыл Кисакюрек. стихи Ахмета Хашима исследованы и опубликованы. В то же время его индивидуальное понимание искусства вызвало критику со стороны поэтов того и после него периода. В частности, объектом этой критики стали пространственные коннотации Хашима, такой как "бассейн мечты". Как правило, пространство рассматривается как один из элементов романа и рассказа. Однако, в последние годы концепция пространства приобрела новое значение с различными коннотациями, а также нашла свое место в поэзии. Место и люди взаимодействуют друг с другом. Следовательно, место и поэт тоже взаимодействуют. В стихах Ахмета Хашима подчеркивается понятие времени. С другой стороны, в стихах Ахмета Хашима присутствует вопрос пространства, переплетенный с реальностью и воображением, воплощенный в поэзии вне времени и во времени.

Цель нижеследующего исследования - определить элементы пространства на основе стихов Ахмета Хашима и изучить, как в нём использованы. Основная цель

исследования - раскрыть значение пространства для поэта со ссылкой на его биографию.

Ключевые слова: Ахмет Хашим, современная турецкая поэзия, пространство, пространство в поэзии, утопическое пространство.

1. Giriş

Mekân son yıllarda çeşitli alanlarda kullanılmaya başlanan ve araştırıldıkça önem kazanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân üzerine tartışmalar son elli yıllık bir süreçte yoğunlaşırken Türkçede mekân ile yer kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak hangi kelime ile ifade edilirse edilsin veya hangi dilde kullanılırsa kullanılsın mekân ancak bir öznenin/bireyin varlığıyla kendi varlığını gerçekleştirebilir ve duyumsatabilir. “Özetle mekânın öznesi olan birey varsa ve mekânı algılıyorsa, hissediyorsa o zaman mekândan söz edilebilir” (Usta, 2020:26). Bu çerçevede, öznenen ayrı düşünülemez ve özneyle anlam kazanır.

Mekân, kelime anlamı olarak Osmanlı Türkçesi sözlüğünde “*yer; ev, hâne; uzay*” olarak geçmektedir. (Parlatır, 2016:1042) Mekân kelimesi, Arapça bir sözcük olmakla beraber “*kevn*” kökünden gelmektedir. Ramazan Korkmaz *Romanda Mekânın Poetiği* adlı yazısında, sözcüğün tanımı ve işlevleri üzerinde durmaktadır. “Etimolojik açıdan mekânın ‘kevn’den yani ‘oluş’, ‘ortaya çıkma’ ‘mevcutlaşma’, ‘vücut bulma’ anlamındaki bir kökten türemesi, sözcüğün ontolojik bir söylemi nasıl içerdiğini göstermektedir.” (Korkmaz, 2015:79). Gerek öznenin inşasında, gerekse kültürel olarak toplumların oluşumunda ve süreç içerisinde evrilmesinde de önemli unsurların başında gelmektedir.

Zaman ve bellekle ilişkili olarak insanın iç dünyasında görünümüleri olan bir olgu olarak mekân, “bilinçli-bilinçsiz hafızaların arketipleri olarak” (Narlı, 2014:32) var olmaktadır. Öyleyse mekân unsuru edebiyatla ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. “Edebiyat ve mekân ilişkisi, bir bakıma, mekândaki bu hafızayı ve hafızalaşmış mekânı, hatıra ve düş yoluyla çözümlemeye; mekânın yansıtıcı niteliğini görmeye dayanır. Mekânların, insanlar; insanların, mekânlar üzerindeki izlerini, edebiyat eserlerinde aramadan yapılan her çözümleme eksik kalacaktır” (Narlı, 2014:32). Edebî eserlerde, mekânın estetize edilerek sunulmasının yanında, insanın mekânı algılayışı, dönüştürüşü, yeniden ve çok boyutlu kurgulayışı, mekânın açılanmasında önemli bir yere sahiptir.

Mekânın birey ve toplumla ilişkisinden dolayı sanatta yerini bulması, içerdiği anlamsal özellikler açısından önemlidir. Özellikle şiir gibi geniş ve çok katmanlı bir anlam dünyası içinde yer alan bir sanat alanında, mekânların çağrışım değerlerini görmek eserlerin incelenmesinde farklı bir boyut kazandıracaktır.

2. Ahmet Haşim’in Şiirlerinde Mekân

Ahmet Haşim Türk edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Şiiriyle bireysel sanat anlayışını kendi döneminde koruyan şair, ilk şiir kitabı olan *Göl Saatleri*’ni 1921’de çıkarır. Daha sonra Piyale’yi 1926’da kaleme alır. Modern Türk şiirinin kurucularından biri olan Ahmet Haşim, kendisinden sonra Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Muhip Dıranas ve Necip Fazıl Kısakürek

Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Mekân

gibi birçok sanatçıya estetik bakımdan tesir eder. Buna karşın, Ahmet Haşim'in bireysel sanat anlayışı eleştirilir. Ahmet Haşim sadece yaşadığı dönemin sanatçıları tarafından değil aynı zamanda kendisinden sonra gelen sanatçılar tarafından da tenkit edilir. Özellikle Haşim'in "*hayal havuz*"u gibi mekânsal çağrışımları bu eleştirilerin hedefi olur.

Şair'in şiir dili ve sanatı ile ilgili olarak dönemin sanatçıları tarafından sıkça eleştirildiğini Beşir Ayvazoğlu, Ahmet Haşim üzerine yazdığı eserde dile getirir. Hatta o dönemde Ömer Seyfettin'in ona yönelik eleştirisine dikkat çeker. Ali Canip'in yazdığı "*Kurbağa*" adlı şiirinden bahsettiğini ve Ahmet Haşim'in göllerinin hiç de bu şiirde anlatılan göle benzemediğini anlatır. Bu gölün "*basbayağı bir Türk gölü*" olduğu söylemine dikkat çeker yazar (Ayvazoğlu, 2002:21). Yine benzer bir durum da Orhan Veli'nin Ahmet Haşim şiiri üzerindeki eleştiriler ve ironik şiirlerinde de görülür. Orhan Veli, Ahmet Haşim'in "*Tahattur*" şiirine karşılık yazdığı aynı isimli şiirle, şiirdeki havuz tasvirleri eleştirilir (Ayvazoğlu, 2002:27). Orhan Veli'nin "*Eskiler Alıyorum*" şiiri de yine Ahmet Haşim'in şiirlerindeki mekân tasvirlerine karşı benzer bir tutumu gösterir. Görüldüğü gibi Ahmet Haşim'in şiiri ve sanat anlayışı, ortaya çıkan mekân algısı üzerinden tenkit edilmiştir.

Ahmet Haşim'e en büyük tepki gerçek mekânlardan uzak, izafi mekân anlayışının şiirlerinde öne çıkması dolayısıyladır. Bu açıdan, şairin mekân anlayışının şiire nasıl yansıdığını belirlemek dikkate değerdir. Eleştirilerin hedef noktasında, Ahmet Haşim'in şiirlerindeki mekânın muğlaklığı vardır. Fakat Ahmet Haşim'in romantik, sembolik ve empresyonist çizgide şiirler kaleme aldığını, kendisinden sonra getirilen eleştirilerin daha çok realist çizgideki sanatçılar ve eleştirmenler tarafından yapıldığı da unutulmamalıdır. Her ne kadar sanatçının yaşadığı dönem içerisinde savaş, ekonomik ve siyasi kriz olsa da şairin şiiri, bağlı bulunduğu akım çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öte yandan, yapılan eleştiriler siyasî boyutta kalacak ve estetik çerçeveden uzaklaşılacaktır.

Genellikle mekân, roman ve hikâyenin kullandığı unsurlarından biri olarak görülmektedir. Ancak mekân kavramı son yıllarda çeşitli çağrışımlarla yeniden anlam kazanmakla beraber, şiirde de yerini bulur. Mekân-insan, insan-mekân karşılıklı bir etkileşime sahiptir. Dolayısıyla mekân ve şair de etkileşim içindedir. Ahmet Haşim'in şiirlerinde ise zaman kavramı öne çıkarılır. Hâlbuki zaman dışında ve zamanla birlikte şiirde vücut bulan, gerçek ve hayal ile iç içe geçmiş bir mekân meselesi sanatçının şiirlerinde önemli bir yer tutar.

Ahmet Haşim'in hayatını ve sanatını etkileyen önemli bir unsur mekân ve mekânlar arasında deneyimlediği göçtür. Bağdat'ta doğan Haşim çok küçük yaşlarda annesinin kaybıyla hem içsel hem de dışsal olarak bir yer değişikliğiyle karşı karşıya kalmıştır. Bağdat - İstanbul gibi dönemin önemli şehirlerinde yaşamı deneyimlemiştir şair. Aynı zamanda Avrupa'da birçok şehri görmüş ve bu şehirlerin kendisinde bıraktığı izlenimleri kaleme almıştır.

Ahmet Haşim'in hayatında iz bırakan şehirlerden biri doğduğu Bağdat, diğeri ise ömrünü geçirdiği İstanbul'dur. Birbirinden farklı iklim ve kültüre sahip olan bu iki mekân, şairin ruh dünyasında, dünyaya bakışında ve kişilik yapısının oluşumunda etkiler bırakır. Şairin hayat başlangıcında sert mizaçlı bir baba ile hasta

bir anne arasında geçen bir çocukluk ve Bağdat dönemi vardır. “Haşim’in şiirlerini besleyen ilk rüyalarını da yer yer korku duyduğu bu esrarlı Bağdat gecelerinde ve ay’ın Dicle’deki ışık oyunlarında görmüş olmalıdır” (Ayvazoğlu, 2002:46). Şairin hayatında derin izleri olan mekân değişikliği, onun tüm yaşamına ve eserlerine sirayet eder. Böylece reel dünyadan tamamen hayalî bir dünyanın kucağına atılır. “*Annesini kaybettikten sonra İstanbul’a getirilince, yatılı bir okulun yabancılarla dolu çevresinden büsbütün ürkererek, şiddetli bir ‘içe kapanış’a kapıl’ır*” (Akyüz, 1995:158). Kendisine karşı olumsuz tutumu, çevresi ve geçmişinden gelen anneyi kaybediş onun karamsar bir yapı geliştirmesine neden olur. Şiirlerine “hüzün” etrafında gelişen bir duygu hâkim olur. Hüzün, şiirlerinde mekân ile birlikte ortaya çıkar.

Ahmet Haşim’in şiirlerinde çeşitli mekân anlayışları söz konusudur. Bunlar “gerçek mekânlar, ütopyik mekânlar, mekânın zamansal değişimi ile mekân olarak ev” şeklinde sıralanabilir.

Haşim’in gerçeklik algısı, izlenimleri çerçevesinde değiştiği için reel mekânlar onun şiirlerinde, şairin algılarına bağlı olarak yeniden oluşmaktadır. Gerçek mekânlar, şairin gördüğü gerçeklikle alakalıdır. Haşim’in şiirleri çözümlenme sırasında ilk başlarda muğlak gelse de zamanla şairin hayat hikâyesi ve sanat anlayışı ile birlikte anlam kazanmaktadır. Şiirlerde mevcut mekânlar şairin bizzat deneyimlediği ve yaşadığı yerlerdir. Özellikle şairin su kenarlarında seyirci konumundaki duruşu, onun mekâna yaklaşımı ve şiirine taşıdığı mekânın açılmasında önem arz etmektedir.

Ahmet Haşim, *Göl Saatleri* adlı şiir kitabını İzmir’de öğretmenken yazar. “(...) bazı yaz akşamları Halkapınar taraflarına gittiğini, su birikintileri ve sazlarla dolu bu mesirelerde yavru kuşların sazların üzerine konup ötüştüklerinden” Beşir Ayvazoğlu bahseder (2002:136). Onun seyrettiği bu mekânların muğlaklığı, şiirine konu olur. Toplum dışında seyreden sanatının kendine has yolunu çizen şair, manzarayı da tıpkı yaşam gibi şiirlerinde buğulu bir camın arkasından bakarak anlamlandırır. Kendi ruhunu mekâna aktaran Haşim, bu tavrını genellikle tüm şiirlerinde kullanmaktadır.

Ahmet Haşim için mekân, algısalıdır. Yine otobiyografik okumalardan hareketle şairin İstanbul’a gelişi onun mekân algısını etkiler. Özellikle İstanbul’da önceleri hiç Türkçe bilmemektedir. Türkçeyi yeterince konuşamaması, kendisine “Arap Haşim” denilmesi, yalnız ve içine kapanık bir çocukluk geçirmesindeki merhaleler, şairin genelde mekân özelde ise ev algısını etkiler. “Galatasaray’daki yatılılık günleri, özlemine çektiği aile yuvasının yerini elbette tutamaz” (Özkırımlı, 1998:15). Böylece Haşim’de gerçeklerden kaçış başlar. O artık yalnız kalan ve hayal dünyasında yaşamaya başlayan biridir.

Şair için coğrafi kavramlar olan ovalar, dereler, nehirler, denizler hep boş ve tenhadır. Zamanın eskitemediği geçmişte kalan mekân, şairi hüznü yapar. Şairin dış dünyadan aldığı his, iç dünyasıyla beslenmektedir. İçindeki boşluk ve hüznü duygusu, doğa tasvirlerine aksetmektedir. Öksüzlük ve yalnızlık şiirlerinde temel bir argümana dönüşür. Anne, Haşim’de öyle bir çıkmazdır ki belleğinde kalan tek şey

Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Mekân

hüzündür. “Hazan” şiirinde şair geriye dönüşler yaşar. Yıllar önce yaşadığı mekânlara gider:

“On beş sene evvelki hakikat hep o gündür.
Ruhumda bugün zulmet-ipür-giryeye onundur.
On beş senedir, ufka güneş kanlı düşerken
Tenha oavadan, boş dereden, akşamın erken
Hüznüyle susan meşcerelerden gam-ı eylül

...

Çöllerde kalan bir küçücük makber-i bakes
Yollar bu muhîtâta kesik, şekhâlı bir ses!” (Haşim, 2021:104 -105)

Haşim'in “Aks-i Seda” şiirinde gerçek dünyanın izleri görülmektedir. Şiirin özündeki gerçeğin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini, “mesafelerin” kendisine öğrettikleriyle dile getirir:

“Mesafeler bana sihr-i hayali öğretti
Denizlerin ebedî gayz-ı târ u mümteddi,
Başımda her gece bî-his, bî-emel, bîdâr
Nücûmu söndürerek yırtılan büyük rüzgâr
Vühûş-ı ruhumu zehriyle etti perverde
Dolaştığım o derin uzlet-i mükedderde
Sularda encümü her akşam eyleyip târâc
Ölen güneşlere onlarla işledim bir tâc” (Haşim, 2021:168)

Şiirde geçen “tehi” sözcüğü boşluğu çağrıştırır. “*Tehî ufuklara reddetti daima sesimi*” dizesiyle şairin mekânla iletişimde büyük bir mesafe söz konusudur. Mekânla özdeşleşme çabası bu şiirde sonuçsuz kalmıştır. Şair sesine ses olan insanları bulamadığı gibi yaşam içinde de derin ilişkiler yakalayamamıştır.

“Yolun dikenleri üstünde bekledim, güldüm

Ve dinledim.. Yine savt-ı muakkibi buldum.” diyerek aynı zamanda yaşamındaki sancılı durumlara gönderme yapar.

Mesafe dışında yol, Haşim'in şiirlerinde çok kullanılan mekânlardan biridir. Kimi yollar hayali bir evrene gider –“Yollar” adlı şiirinde olduğu gibi-, kimi yollar ise şairi çocukluğuna götüren mekânlardır.

“Sensiz” şiirinde yol, akşam ve anne kavramıyla özdeşleşmiş bir öznenin tasavvurlarını anlatır. Şiirde, kimi zaman gerçek, kimi zaman da algısal bir mekân görmek mümkündür.

“Annemle karanlık geceler bazı çıkardık.
Boşlukta denizler gibi yokluk ve karanlık
Sessiz uzatır tâ ebediyete kollar...
Güya o zaman, bildiğimiz yerlerdeki yollar
Birden silinir, korkulu bir hisle adımlar
Tenha gecenin vehm-i muhâlâtını dinler...” (Haşim, 2021:101)

Şairin karanlık ve geceyle anneyi anması, iç dünyasına asılı kalan bir acının ve özlemin sonucudur. Onun mutlu olduğu bir zamandan ziyade yalnız olmadığı yere götürür yollar. Yollar somut bir mekân olarak Haşim'in kaleminde belirsizleşir. Gidilecek veya ulaşılabilecek bir araç değil, olunan ve yaşanılan bir andır. Yola ve

anılara Dicle Nehri eşlik eder. Anıların mekâna yansımaları şiirde net olarak verilen gerçek mekân adlarından anlaşılır. Özellikle gerçek mekânları gösteren bir isim olarak Dicle Nehri önemlidir.

“Sensiz” şiirinde, Dicle Nehri’nin adı iki defa anılır.

“Zulmette çizer Dicle uzun bir reh-i mahmur
(...)

Zulmette çizer, Dicle uzun bir reh-i pür-nûr.

Dinlerdik onun şi’rini ben lâl, o hayali

Lakin ne kadar hüzn ile te’emdi meâli

Lakin ne kadar târ idi sensiz o nazarlar!” (Haşim, 2021:102-103)

Haşim, sadece mekânı hayal etmez, bazen de bu mekânla özdeşleşir. Gecenin karanlığında, mekânla adeta bir sırdaştır. Özellikle Dicle Nehri çevresinde geçen şiirlerde, mekân, hem bir birey gibi düşünülmüş, hem de kendisini hayal âlemine götüren bir yol gibi tasvir edilmiştir. Şiirde, anne ve çocuğun birlikte çıktıkları gecenin yollarından biri de dönüş yoludur.

“Ruhumda benim korku, ölüm, leyle-i târik,

Çeşminde onun aks-i kevakible dönerdik.” (Haşim, 2021:103)

Şair hem anneyi, hem de geceyi seyrettiği bir sahnede kendisini görür. Küçük bir çocuğun henüz o yaşlarda annesinin hüznüne ortak olması ve annesi yanındayken bile kendi âleminde olması şairin mekâna –yollara- karşı bir korku içine girmesine neden olur. Yollar, şairi Dicle kıyılarına götürür.

2.1. Haşim’in şiirlerini besleyen önemli bir mekân: tabiat

Ahmet Haşim’in şiirlerinde mekân ya bir bahçedir, ya da nehir kıyısıdır. Dicle Nehri, Ahmet Haşim belleğinde önemli bir yere sahiptir. Dicle Nehri, yaşanmışlıkları içinde barındıran, şairin iç dünyasının anahtarı niteliğindedir. Şiirlerdeki imgelerin pek çoğu, çocukluğun büyülü âleminden çıkarılarak estetize edilir.

“Nehir Üzerinde” şiirinde Dicle’den bahseder şair. Çocukluğuna gittiği bu yerde, yine anne ile gece çıkılan ve yollarda, izlenimlere yer verilir. “Dicle’nin üstünde matem” demesi anne ile Dicle’yi bütünleştirir. Şiirde asıl anlatılan annesi iken Dicle yeniden vücut bularak anne imgesiyle birleşir. Annesinin hüznü ile Dicle’nin matemini şairin yine çocuk olarak gözlemlediği zamana atıfta bulunur. Şiirde mekân, zamanın içinde kedere bürünür.

“Ey sen, ey onun ruhu e ey matem-i seyyal

Ey şimdi bakan hüznüme, ah, ey kamer-i lal” (Haşim, 2021:111-112)

Coğrafya olarak ilk çocukluğunun geçtiği şehir olan Bağdat ve oradaki yaşam, anne ve Dicle Nehri ile özdeşleştirilir. Ahmet Haşim’in annesi hasta bir kadındır. Özellikle evlilikten istediği mutluluğu bulamamanın üzüntüsü içindedir. Oğlu Haşim’e çok derin bir bağlılığı vardır. Aynı şekilde Haşim de annesinin üzüntüsü ve hastalığı karşısında etkilenmiştir. Bu durumu, anne ile ilgili hemen her şiirinde dolaylı bir anlatımla sezdirir. Özellikle, *Şi’r-i Kamer*’deki şiirlerinde bu durum, daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkar. “Sare Hanım’ın eşi Arif Hikmet Bey’le evliliğinde hayal kırıklığına uğradığı, ‘bir lahza sevildikten sonra ihmal

Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Mekân

edildiği, unutulduğu söylenebilir. Eşinden bulamadığı mutluluğu küçük Haşim'de arayan ve ona marazî bir sevgiyle bağlanan Sare Hanım'ın en büyük zevklerinden biri, Bağdat'ın bunaltıcı yaz gecelerinde Dicle kıyılarında gezinmek ve mehtabı seyretmektir; arkadaşı ise elinden sıkı sıkı tuttuğu küçük ve hastalıklı oğlu..." (Ayvazoğlu, 2002: 43-44). Hatırlanan mekân, birbirine muhtaç anne ve oğulun mesut anlarının geçtiği, şairin cennet mekânıdır. Geçmişe, yaşanmışa olan bu özlem yahut açlık, çocuk yaşta yalnız kalan Haşim'i çevresindeki insanlardan ve yalnızlıktan koruyan bir tür güvenlik duvarı olarak da yorumlanabilir.

"O" adlı şiirinde bahsettiği anne ve mekân algısı, genel olarak şiirlerindeki mekân anlayışını ortaya koyan önemli bir gösterge olarak görülebilir:

"Bir hasta kadın, Dicle'nin üstünde her akşam
Bir hasta çocuk gezdirerek, çöllere gül-fam
Sisler uzanırken o senin doğmanı bekler

...

Nehrin gece, rüya ve seâirle boğulmuş
Ufkunda Tahassürler okur gam-zede bir kuş.
Bir giryeli ses –belki kadın, belki de erkek-
Söyler gecenin şi'rine bir aşk, bir ahenk" (Haşim, 2021: 98-99)

Dicle Nehri, Haşim'in şiirlerinde önemli mekânlardandır. Dicle demek Haşim'in çocukluğu ve annesi demektir. Özellikle *Şi'r-i Kamer*'de geçen "O" adlı şiiri Haşim'in konuyla ilgili en somut mekân örneklerindedir.

Haşim'in şiirinde, nehir dışında mekâna ait bir unsur da denizdir. "Şiir-deniz ve su bağlamında Yahya Kemal'den sonra akla gelecek ilk isim Ahmet Haşim'dir" (Narlı, 2014:382). Haşim'in şiirinde, doğanın ayrı bir yeri vardır. Gerek çocukluk anlarında biriktirdiği Dicle izlenimleri, gerekse su, orman dağ vb. doğa unsurları, şiirsel imgelemin yapı taşlarını oluşturur. Bağlı olduğu akımların da etkisiyle doğa, Haşim'in elinde yeniden inşa edilir. "Onun şiirlerinde su genel anlamda yansıtma işlevi görür. Yalnız bu yansıtma, mekânın ve nesnelere bir aynada bütünüyle kendi biçimleri ve özellikleri ile görünmesinden farklıdır. Suda yansıyan görüntüler, bir rüyanın veya hayalin kendine özgü düzenlerine ve biçimlerine sahiptirler" (Narlı, 2014:382).

"Yaz" şiirinde denizi seyreden bir özne söz konusudur. Yalnızlık ve dalgaların kumlar üstündeki sürüklenişi, şairi yeniden hastalığa ve anıların kucağına atar.

"Deniz
Sürüklenir zehebi, ince kumlar üstünde,
Bütün menazır-ı hüzn ü gurûb ile yalnız;
Yükselen rengi şamın altında
Öksürür natuva u nâlede
Hasta genç bir kız..." (Haşim, 2021:152)

Deniz ve onun yarattığı algı, Haşim'in şiirlerinde "su" ve "havuz" kavramları ile birlikte verilmektedir. Mehmet Narlı, "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Mekân" adlı eserinde "deniz" konusu üzerinde dört madde belirlemektedir:

- “A. Özellikle romantik dönemden gelen etkileri de içeren doğal olana kaçma, sığınma ve doğanın düzeninden, enerjisinden beslenme bağlamında deniz
B. Uygarlıkların kültürel temellerini besleyen bir iklim ve coğrafya olarak deniz.
C. Bireyin içinde mikro kozmik yaşantılar uyandıran simgeleri ve imgeleri doğuran bir evren olarak deniz.
D. Gündelik yaşamalara katkı sağlayan, yaşama sevincini besleyen bir imkân (nimet) olarak deniz” (2014: 447).

Haşim’i üçüncü kategoride en önde gelen isim olarak gösterir Mehmet Narlı.

Ahmet Haşim’in şiirlerinde deniz dışında su imgesiyle bağlantılı olarak havuz önemli bir mekân unsurudur. “Havuz” adlı şiirinde yine akşam ve karanlık bir atmosfer vardır:

“Akşam yine toplandı derinde...

Canan gülüyor eski yerinde,

Cânan ki gündüzleri gelmez

Akşamları görünür havz üzerinde” (Haşim, 2021:82)

Haşim’in şiirlerinde su unsurunun geçtiği diğer bir mekân da nehirlerdir. Nehir, dere, deniz ve havuzun, ateş unsurlarıyla ortaya konması, şiirdeki öznenin ruh dünyasının çağrışımlarıdır. Böylece Ahmet Haşim’in şiirinde nehir, kızıla boyanmış ve yanmıştır. Haşim’in şiirlerinde mekân, akan sudan zamana ve reelden hayal âlemine doğru bir yolculuğa çıkarır. Ahmet Haşim ile Şeyh Galip’in hayal âlemlerinin ve tabiat algılarının benzerliği, poetik düzeyde kendini gösterir. Bu benzerliğin olduğunu birçok araştırma kaynağı belirtmektedir. Şeyh Galip gibi “O da, doğanın herkes tarafından görülen biçimlerini silmeye çalışmış; biçimleri ve sınırları doğadakine benzemeyen bir ‘âlem’ yaratmaya çalışmıştır” (Narlı, 2014:384). Şiir sanatının özünde yatan ve özgünlüğü sağlayan en önemli unsur olan estetik algılama, her iki şairin mayasında mevcuttur. Bu benzer tabiat ve duyuş, ortak imgeler meydana getirmiştir.

Ahmet Haşim’in şiirlerinde, bahçe de önemli mekânlardandır. Bahçe, ağaç, ağaçlarda öten kuşlar, sazlıklar, deniz, ırmak veya dere, bir dekor olarak kullanılmakla birlikte şairin iç dünyasındaki yansımaları da ifade eden poetik malzemelerdir.

Dağlar da şairin şiirlerinde yer alan mekânlardandır. Ancak dağ uçurumları olan ve şairin iç dünyasında ölümü anlatan bir mekân olarak şiirlerde yer alır. Dağ, Haşim için dış dünyadaki bir yerdir ve ölüme uygundur. Ölmek ister şair. “Ölmek” adlı şiirinde “*Firaz-ı zirve-i Sinâ-yı kahra yükselerek*” oradan düşüp ölmek isteyen bir özne görmekteyiz. Şairin özellikle dağı ölüm kavramıyla özdeşleştirilmesi çektiği “acı”dan kaynaklıdır. Kendini yalnız ve acı içinde gören kişi yarattığı hayali mekânda hayatını sonlandırma arzusundadır. Acıyı, ölümlle yok etme düşüncesi mevcuttur.

“Firaz-ı zirve-i Sinâ-yı kahra yükselerek

Oradan,

Oradan düşmek ölmek istiyorum”

...

O dem ki kollar açar cism-i nâ-üme adem

Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Mekân

Bir derin sesle 'haydi' der uçurum,
O dem,
Firaz-ı zirve-i Sinâ-yı kahra yükselerek
Savt-ı ümmîd-i kalbi dinlemeden
Cevf-i hüsrana düşmek istiyorum.” Haşim, 2021:77)

Şiirdeki yoğun karamsarlık ve intihar arzusu görüldür. Ahmet Haşim şiirde ölümün gösterişli bir hal almasını ister. Ölüm burada bir yok oluş değil acının içinde sonuna kadar batmak isteyen bir ruh olarak işlenir. Şiirde “dağ ve uçurum” kavramları şairin kendi içindeki boşlukla baş edemediği ve yaşadığı coğrafyanın içinde dayanılmaz bir ümitsizliğin de göstergesi olarak düşünülebilir.

Yine nehir, deniz ve dağ gibi mekânlar dışında çöl mekânları da Haşim'in şiirlerinde mevcuttur. “Çöller” şiirinde de Bağdat gecelerine ve annesini hatırladığı çocukluk günlerine gider şair. Çölde yapılan gece yolculuğunun ve yıldızların altında karanlık bir vakitte gecenin sessizliği vurgulanır:

“Ses yok, o derin çölde ne bir hadşe-i bî-sûd,
Bir kalb-i umûmî gibi hep zulmet-i mes'ud” (Haşim, 2021:109)

Mekân şairin görüş süzgecinden geçer tüm şiirlerde. Ahmet Haşim şiir anlayışında gerçek mekânların hayalden ve izlenimlerden beslendiği söylenebilir. Böylece şair yaşadığı mekânı düş gücünden aldığı güçle aktarır ve okuyucunun tamamlamasını istediği bir mekân algısı ortaya koyar.

2.2. Ütopik Mekânlar

Ütopya, geleceğe dair olumlu bir atmosfer içinde yaşayacak toplumu ortaya koyan türe verilen isimdir. Dünya edebiyatında ilk örneği olan Thomas More'nın *Ütopya* adlı eseri bu türe adını verir. 16. Yüzyılda kaleme alınan tür genellikle roman veya öyküde belirlemekle birlikte zaman içinde şiirde de kendini gösterir (Çakmak, 2016:7).

Ütopya kavramı Türk edebiyatında Tevfik Fikret'in “Ömr-i Muhayyel” ve “Yeşilyurt” şiirlerinde vurgulanan bir temadır. Özellikle Servet-i Fünûncuların aktif olduğu dönemde yaşanan politik ve sosyal şartlarından bir kaçışı imgelemişlerdir. Onların hayali yaşadıkları memleketten çok uzakta bir yere gitmektir. Öncelikle Yeni Zelanda'ya gitme fikri ön planda olur. Ancak gerçekleştiremedikleri bu fikri yeni bir hayalle telafi etmek isterler. Manisa'nın Sarıçam köyünde mutlu ve müreffeh günlerin hayalini gerçekleştirebilecekleri doğayla iç içe bir mekân arzularlar. İstenilen bu hayal de gerçekleşmez (Çakmak, 2016:59-62).

Benzer bir ütopya da Ahmet Haşim şiirlerinde mevcuttur. Haşim de ütopya düşüncesini çeşitli mevzularla besler. Özellikle şairin ruhsal durumu, sosyal çevresiyle yeterince uyum sağlayamaması ve yaşadığı dönemdeki milliyetçilik fikirleri gibi sosyal, politik ve psikolojik zeminler üzerinden görülmektedir. Psikolojik açıdan çocukluğu ütopik dünyasının oluşmasında önemli bir etkidir. Onun çocukluğu Bağdat'ta Dicle Nehri'nin kıyılarında geçer. Hasta ve mutsuz annesiyle bu mekânlar onun iç dünyasında derin bir etkilenme olarak kalır. Hatta Haşim'in hayatında âşık olduğu kadınlar bile bu ruh dünyasıyla kendini ortaya koyar. “Çocukluğunda kaybettiği annesine ait hasta, narin, müşfik ve güzel

vasıflarına haiz kadın ve kadınlar Haşim'in ufuklarına doldular" (Kaplan, 2020:150). Haşim, annenin yokluğu ve sosyal hayatın olumsuzlukları karşısında içe kapanık bir çocukluk geçirir. Bu durum, yetişkin olduktan sonra da devam eder. Şiirlerindeki kadın, çocukluğunda kaybettiği anneye aittir. Şiirlerde, psikik travmalarla beslenmiş çocuklukla birlikte, anne karnına geri dönme isteği baskın tematik unsurlardır. Haşim'in annesini hatırladığı şiirlerin tamamında bu travmatik ruh halini görmek mümkündür.

Mehmet Kaplan "Yollar" şiiri üzerine incelemesinde şairin mekân algısını hayali zeminde oluşturduğundan bahseder. " 'Yollar' şiiri yaşanan hayatın ötesinde, adeta varlığın dışında, ideal, ulvi ve hayalî bir âleme karşı duyulan hasreti ifade eder." (2020:149). Sosyal hayatın baskısı, dış âlemin tekinsizliği içinde, rahatlatıcı, müreffeh bir mekan arzusu, yol metaforu ile verilir. Bu bakımdan şiir, gerçek hayatın, insanın iç dünyasına tesiri açısından önemlidir.

Şiirin içeriğindeki sorgulama gösteriyor ki şair hayalde kalan bir yer arayışındadır. Arzulanan mekan, hayal edilen ve mutlu olunacağına inanılan bir yerdir. Yol metaforu ile sunulan bu mekan, Fikret "Süha ve Pervin", "Yeşilyurt" gibi şiirlerinde de yer alan, ütöpik yerlerdir.

"Yollar

Ki gider kimsesiz, tehi, ebedî,

Yollar

Hep birer hatt-ı pür sukut oldu

Akşamın sine-i gubârında

Onlar

Hangi bir belde-i hayale gider

Böyle kimsesiz ve sessiz şimdi?" (Haşim, 2021: 143)

"Yollar" şiirinde, mekâna yüklenen anlamlarla mekana insanî vasıflar yüklenir. Başka bir ifadeyle mekan ve şair özdeşleşmekte, hatta şair kendi yalnızlığı ve zihin dünyasını yolların sonundaki ütöpik mekana bağlamaktadır. Tıpkı şair gibi yollar kimsesiz, keder ve hüznle doludur. Yollara akşam inmiştir ve sonu görülmemektedir. İstenilen, arzulanan yerin, realiteye dönüşle beraber karamsar bir ruh haline giren şair, Servet-i Fünun şairleri gibi hayalde kalmış ve eyleme geçememiştir. Mehmet Kaplan, bu şiirde gerçeğe ulaşmak isteyen ancak bunu eyleme geçirecek gücü kendisinde bulamayan bir şair tavrı olduğunu ifade eder. Aynı durumun Servet-i Fünun sanatçılarında görüldüğüne dikkat çeken Kaplan, şairin şiirdeki duruşunu "*realiteye hüznü dönüşü*" olarak ifade eder (2020: 151). Ahmet Haşim'in şiirinde ütöpik mekânlar, özellikle "*O Belde*" şiirinde açıkça görülmektedir.

"O Belde" şiirinde çeşitli mekân unsurları geçmektedir. Öncelikle şiirin başlığında olan "belde" kelimesi "şehir" veya "kasaba" kavramına tekabül eder. O halde denilebilir ki, Ahmet Haşim, içsel bir dünyada yeni bir şehir ve onun olanaklarını bu şiirle anlatmaya çalışır. Şehir ve kadın imgelerinin bütünleştiği şiirde, bir sıkışmışlık hissi hâkimdir. Özellikle

"Uzak

Mâi gölgeli bir beldeden cüda kalarak

Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Mekân

Bu nefy ü hirc müebbede bu yerde mahkûmuz.” (Haşim, 2021:149) dizeleri, yaşadığı hayatın bir zindan, şiirdeki öznenin de bir mahkûm olduğunu düşündürür. Kendi koşullarını sevmeyen şair yeni ve özgür bir yaşam arar. “O” dediği mekândaki idealler şöyledir: O mekânda yer alan kadınlar ideal olan kadınlardır. Oradaki kadınların temiz yürekli, duygulu, aynı zamanda hisli olduklarına vurgu vardır. Ütopik şehrin kadınları iki çeşit anlam kazanır: ya sevgilidir ya da kız kardeş.

Mehmet Kaplan Haşim'in mahkûmiyet kavramını bir sürgün olarak değerlendirir. Teolojik terminolojide geçen, Âdem ve Havva'ya kadar giden hikâyedeki insanın dünyaya sürgünü ve tasavvuftaki insanın ebedi yer olarak kabul ettiği cennet fikrinden bahseder. Ona göre Haşim'in yaşadığı mekânla uyuşamaması, çocukluk günlerine bir daha dönemeyecek olma duygusu taşımasındandır. (2019:471).

“O Belde” şiirinde bireysel ilişkilerin şehirle özdeşleşmesi şairin ruh dünyasında ve kendi kişisel tarihinin bir sonucu gibidir. Kadınlarla iletişimi (ya da iletişimsizliği) daha dünyaya gözlerini ilk açtığı zamandan itibaren, şairin içinde yaşadığı coğrafyadan, dilini ve kültürünü bilmediği bir yere gelmesi, “O Belde” şiirine nüfuz etmiştir.

“Sana yalnız ince bir taze kadın
Bana yalnızca eski bir budala
Diyen bugünkü beşer

Bu sefil iştiha, bu kirli nazar” (Haşim, 2021:149) dizlerinde, şair mevcut yaşantının dışında olarak yaşama isteğine götürür. Şiirde göze çarpan yeniden inşa edilen şehir (belde), içinde bulunulan zaman diliminin reddi olarak değerlendirilebilir. “İstekleri ve görüş biçimi aşağılık ve kirli olan bu insanların arasından kaçmaktan başka çare yoktur” (Narlı, 2014:184). “Bugünkü beşer” ifadesi, zamanının insanlarıdır ve şair kendini buraya ait hissetmemektedir. İçinde bulunduğu zamanın insanlarına bir itirazı vardır: anlaşılmamak.

Şiirde dikkat çeken bir diğer nokta, cinsiyet ve doğa üzerinden yapılan vurgudur. “Bu şiirde bariz bir şekilde görülen empresyonizm, Haşim'in hayatı/dünyayı dışarıdan bir izlenimci gibi izlemeye sevk eder. Bu görüşte topluma yer yoktur. Toplumun gerçeklerinden kaçan ve bu somutluğun rahatsız edici bakışlarından uzaklaşmak isteyen Haşim, ‘O Belde’nin uzak oluşunu bu açıdan temellendirmiş olur. Çünkü Haşim, ‘O Belde’sini, yani şiirini bu hayal havuzunun içinde, nesnenin görüntüsünden ‘uzak’ta bir yerde kurmak ister. Dış dünya, somut düzlem Haşim'in hayal süzgecinden/ o beldesinden geçerek kendini yeni bir biçimde kurmuştur” (Reyhanoğulları, 2019:233).

Mekânsal açıdan “*O Belde*” şiiriyle “Şi’r-i Kamer”de geçen kadınlar ve onların da yaşadıkları çevre benzerlikler arz eder. “Bu benzerlikten çıkan netice şudur: Haşim'in ideal ülkesi, çocukluğunda yaşadığı anıların idealize edilmiş bir şeklidir” (Kaplan, 2019:473). Şairin yaşadığı dönem ve içinden geçtiği koşullarda mekânda kaçış ve ideal mekâna ulaşma çabasını gösterir.

“*O Belde*” şiirinde şair hayal ettiği yerin mevcudiyetinden emin değildir. Bu durum “*Bir yalan yer midir veya mevcud*” dizesinde görülür. Kesin bildiği bir şey var ise bu yer ile ilgili sadece hüzdür ve şaire verdiği o eşsiz ilhamdır. “*Uzak /*

Ve maî gölgeli bir beldeden cüdâ kalarak, /Bu neyf ü hicre müebbed, bu yerde mahkûmuz.” dizeleriyle şiir biter. Anlaşıldığı üzere, şiirin içerdiği düşünceler sonunda gerçekliğe boyun eğen bir kabullenişe geçer. O da teslim olur yaşadığı hayata ve kaderine. Böylece kendini içinde bulunduğu mekâna bırakır.

Ancak “O Belde” şiiri sadece hayal âleminin ya da ütöpik bir dünyanın bir arayışı değildir. Böyle bir değerlendirme şiirin açılmanması açısından yetersiz kalır. Daha önce de belirtildiği gibi o anlaşılammaktan mustarıptır. O sanatıyla ve şiiriyle anlaşılammış ve kabul görememiştir. Aynı zamanda bu şiirle Ahmet Haşim kendi şiir düzlemini de oluşturduğu bir mekândan bahseder. Ahmet Haşim için “O Belde” esasında “şiiresel mekân arzusu” olduğu fikrini düşündürür (Reyhanoğulları, 2019:235). Şair kendisine yöneltlen eleştirilerden ve kendi şiir anlayışının çevresi tarafından algılanmmamasını da içeren bir kişisel içe kapanma olarak değerlendirilebilir.

Ahmet Haşim’in şiirleri bütünüyle incelendiğinde, tasavvur edilen mekânlar, içselleştirilmiş, arzulanan yerlerdir. O, mekânı kendi zihinsel potasında yeniden anlamlandırır. Görülen ve gözlemlenen her şey şairin penceresinden süzülerek okuyucuya sunulur. Bu durum, tipik bir empresyonist tavidir. Şehir gibi mekânsal bir unsurun yanı sıra deniz, nehir, göl, çöl ve dış dünyaya ait her şey, şairin zihin süzgecinden yeniden üretilir.

SONUÇ

Ahmet Haşim’in şiirlerinde zaman izleği hareket noktası olarak görülmekle birlikte şiirlerinde mekân da önemli bir yer tutmaktadır. Haşim’in şiirlerinde mekân, şairin çocukluğu, yaşam karşısındaki tutumu, arzuları, izlenimleri ve hayal ettiği ütöpik yerler olarak belirlemektedir. Ahmet Haşim’in şiirleri mekan olarak incelendikten sonra çıkan sonuç, gerçek mekânların yanı sıra ütöpik mekânlar, mekânın zamansal olarak değişimleri, tabiatla mekânın etkileşimi başlıkları altında toplanabilir.

Haşim’in mekâna atfettiği önem, şiirlerinde belirgindir. Şiirlerinde genel olarak mekânlar; kaçılan, sığınılan, geçmişini yeniden yaşayabileceği yerlerdir. Birbiriyle içe içe geçmiş bu unsurları besleyen yalnızlık hissidir. Bir başka ifadeyle bu şiirlerde, dünyalık hayatında sürekli olarak itilmiş, yalnız bırakılmış, aidiyet duygusunu kaybetmiş bireyin çılgınlıkları gizlidir. Bundan dolayı, şiirlerinde hayali mekânlar ile şairin çocukluk günlerini geçirdiği yerlere karşı özlem duygusu yoğunluk arz etmektedir.

Sonuç olarak, Ahmet Haşim’in dönemin Realizmine karşı Sembolizm ve Empresyonizm akımlarına bağlı olduğu söylenebilir. Kendisine yöneltlen eleştirilere rağmen, bireysel yönelimli şiiri estetik yönde geliştirdiği, yoğun toplumcu söylemin içinde farklı bir tarz ortaya koyarak sanatıyla kendinden sonra gelenlere önderlik ettiği bir gerçektir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, N. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Mekân

- AYVAZOĞLU, B. (2002). *Ömrüm Benim Bir Ateşti - Ahmet Haşim'in Hayatı Sanatı Estetiği Dramı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAKMAK, S. (2016). *1980 Sonrası Türk Edebiyatında Ütopya- Distopya*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HAŞİM, A. (2021). *Ahmet Haşim Bütün Şiirleri Piyale, Göl Saatleri ve Kitapları Dışındaki Şiirler(Hazırlayanlar: İnci Enginün, Zeynep Kerem)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAPLAN, M. (2019). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAPLAN, M. (2020). *Şiir Tahlilleri 1 -Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KORKMAZ, R. (2015). *Romanda Mekanın Poetiği*. Editör Ramazan Korkmaz. Yazımsal Okumalar, İstanbul: Kesit Yayınları.
- NARLI, M. (2014). *Şiir ve Mekân Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Şiir- Mekân İlişkisi(1920-1950)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZKIRIMLI, A. (1998). *Ahmet Haşim*, İstanbul: Toker Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (2016). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- REYHANOĞULLARI, G. (2019). "Bin Hüzünlü Haz"- Ahmet Haşim'in "O Belde"si Ütopya mı Poetika mı. *Ankara Üniveristesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 209-237.
- USTA, G. (2020). Mekan ve Yer Adlarının Kavramsal Açından İrdelenmesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Cominication*, 25-30.

**ТИПИКОН ИВЕРСКОГО МОНАСТЫРЯ НА АФОНЕ:
ПРЕДПОСЫЛКИ И ПАРАЛЛЕЛИ**

**ATİNA İVİRON MANASTIRI'NIN TÜZÜĞÜ: YAZILIŞININ
ÖNKOŞULLARI VE DİĞER TÜZÜKLERLE KARŞILAŞTIRILMASI**

**THE TYPICON OF IVIRON MONASTERY: PRECONDITIONS AND
PARALLELS**

Salome ZVIADADZE*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены предпосылки и параллели типикона Иверского монастыря на Афоне, сходство и различия между ними. Изучен вопрос о том, что в основу разработанного Григорием Ханцтели в IX веке и не дошедшего до нас монастырского устава был положен Палестинский типикон лавры св. Саввы Освященного, который был предположительно приспособлен к условиям Ханцтийской обители и в нем должен был быть также обобщен опыт, полученный отцом Григорием в результате путешествия в Грецию.

Типикон Иверского монастыря на Афоне должен был сформироваться в конце X века. В научной литературе установлено, что он составлен на основе типикона патриаршего храма Константинопольской св. Софии с учетом традиций, сложившихся на Афоне.

Правила общежительной жизни братьев в Ханцтийском монастыре и Иверском монастыре на Афоне в основном одинаковы. Это может объясняться тем, что порядок жизни для христианских православных монастырей был вообще строго определен и действует поныне.

Здесь же нужно отметить, что Иверский монастырь на Афоне был построен в 980-983 годах. Его основателями и первыми строителями были великие грузинские деятели преподобный Иоанн Мтацминдский и полководец Торнике Эристави, в монашестве Иоанн-Торникий. В 989 году грузинский царь Давид Куропалат оказал византийскому монаршему двору – овдовевшей царице и малолетним наследникам кесаря – помощь в борьбе с восставшим против них малоазиатским феодалом Вардой Склиром. За это Грузия получила право на управление «верхними странами», а

---

* ORCID: [0000-0002-0588-1607](https://orcid.org/0000-0002-0588-1607), Zviadadze, S., Phd Student of Samtshke-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia, salomeubisa@gmail.com

Типикон Иверского Монастыря На Афоне: Предпосылки и Параллели

победивший главнокомандующий войсками Торнике Эристави – состояние, приняв которое, он вместе с Иоанном Мтацминдели смог купить земли на берегу моря в центре Афонского полуострова Аион-Ороси, построить там великолепный храм Успения Пресвятой Богородицы и монастырь. В те времена на Афоне подвизалось множество грузин, и вскоре Ивирон стал главным монастырским и культурно-просветительным центром грузин за границей.

Цель статьи – характеристика Типикона Иверского монастыря на Афоне по дошедшим до нас фрагментарным источникам и рассмотрение его предпосылок на основе проводимых параллелей.

Ключевые слова: типикон, Ханцтийский монастырь, Иверский монастырь на Афоне, св. Григорий Ханцтели, св. Евфимий Мтацминдский.

ÖZ

Makalede Atina Dağı'nda bulunan İvironi (Gürcü) Manastırı tüzüğü'nün yazılmasının önkoşulları ve diğer tüzüklerle olan benzerlik ile farklılıkları irdelenmiştir. Günümüze kadar tam haliyle ulaşamayan bu tüzüğü'nün daha IX. Y.Y'da Grigol Khantsteli tarafından Filistin Aziz Saba Manastırı'nın tüzüğü'nü esas alarak yazıldığı düşünülmektedir. Aziz Saba Manastırı'nın tüzüğü'nde gerekli değişiklikler yapılarak Khantsta Manastırı'nda faaliyet gösteren din adamları tarafından da kullanılmıştır. Aziz Grigol Khantsteli Yunanistan gezisi sonunda edindiği bilgilerle Khantsta Manastırı tüzüğü'nü genişletmiştir.

Atina Dağı'ndaki İvironi Manastırı'nın tam tüzüğü'nün 10. yüzyılın sonunda oluşması gerek. Bilimsel literatüre göre bu tüzük İstanbul Ayasofya Manastırının tüzüğü'ne dayanarak ve Atina'daki gelenekleri de göz önünde bulundurarak yazılmıştır.

Khantsta ile Atina Dağı'ndaki İvironi Manastırında faaliyet gösteren din adamlarının sosyal hayatlarının kuralları temelde aynıdır. Bu durum Hıristiyan Ortodoks manastırlarının yaşam düzeninin genellikle tanımlanmış ve halen yürürlükte olması ile açıklanabilir. Atina'daki İvironi Manastırı 980-983 yıllarında inşa edilmiştir. Kurucuları ile banileri ünlü Gürcü din adamı İoane Mtatsmindeli ve askeri komutan Tornike Eristavi (Manastıra çekildiğinde İoane-Tornike) idiler. 989 yılında Gürcü kralı Davit Kurapalati Bizans sarayına – dul kraliçe ile küçük yaştaki tahtın varisine -Anadolu'da isyana kalkan Barda Skliaros'a karşı savaşta yardım etti. Bundan dolayı Gürcistan “Yukarı Ülkeleri” yönetmek için hak kazandı. Komutan Tornike Eristavi ise yardım karşılığında aldığı servetle İoane Mtatsmindeli ile birlikte Aion-Orosi adlı Atina Yarımadası merkezinde, deniz kenarında bir miktar arazi satın alarak Meryem Ana'nın Uyuyuşu adına büyük bir kilise ve manastır inşa ettiler. O zaman, birçok Gürcü Atina'da dini hayatını devam ettirmek için bir araya geldi ve kısa zamanda İviron, Gürcülerin yurtdışındaki ana manastırı ve kültür ve eğitim merkezine dönüştü.

Makalenin amacı, Atina Dağı'ndaki İvironi Manastırı'nın tüzüğü'nün bize ulaşan parçalarını incelemek ve ön şartlarına dayanarak diğer tüzüklerle karşılaştırıp değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Tüzük, Khantsta Manastırı, Atina İvironi Manastırı, Aziz Grigol Khantsteli, Aziz Ekvtime Mtatsmindeli.

ABSTRACT

The paper deals the preconditions and parallels of the typicon of Iviron monastery, similarities and differences between them. It shows that the typicon Gregory of Khantsta developed in the 9th century was based on the typicon of the Lavra of Sabbas the sanctified in Palestine. Presumably, it would have been adjusted to the conditions of the Khantsta Monastery. The experience Father Gregory received during his trip to Greece could also be included at his discretion.

Salome ZVIADADZE

The Typicon of the Iviron Monastery in Athos was probably developed at the end of the 10th century. Georgian scientists have found that it was developed account for the traditions established on Athos.

The lifestyles of the brethren in Khantsta and Athos are essentially the same. This can be explained by the fact that the rules of life in Orthodox Christian monasteries were in general strictly determined and they have remained valid up until now.

Key Words: typicon, Khantsta and Iviron monasteries, St. Gregory of Khantsta, St. Euthymios Athony.

Методы

В статье нами использовались сравнительно-исторический метод и аналитический метод исследования, с тем, чтобы наилучшим образом представить ценность дошедшего до нас фрагментарного материала. Предметом нашего рассмотрения являются Ханцтийский типикон и типикон Иверского монастыря на Афоне. На основе чего можно судить об сути их происхождения и значимости в монастырской жизни.

Введение

На начальном этапе христианства, пока монашество еще было немногочисленным, т. н. отшельники трудились по законам, данным им святыми старцами, затем же, когда число монахов преумножилось и возникли монастыри, появилась необходимость в руководстве для упорядочения монастырской жизни и достижения успехов в добродетелях – Типиконе.

Деятель четвертого века преподобный отец св. Пахомий Великий – столп пустынножителства и монашеского общежития – основал первый христианский общежительный монастырь и от самого ангела принял монастырский устав, который впоследствии был положен в основу остальных монастырских типиконов, в том числе и грузинского (Григория Ханцтийского (Ханцтели), Евфимия Афонского, Григория Пакуриана (Бакурианисдзе) и других).

Предполагается, что монастырская жизнь в Грузии должна была утвердиться вскоре после провозглашения христианства государственной религией. Основание утверждать это дает «Мученичество святой царицы Шушаник» преподобного Якова Цуртавели, в котором говорится: «Епископ питахшского двора... отправился на дом к некоему *святому* мужу за советом»...Здесь под «святым мужем» можно предположить некоего отшельника, возможно, принявшего постриг монаха... (Джикия, 2004: 58).

Возрождение и развитие монастырской жизни в Грузии обычно увязывается с прибытием сюда ассирийских отцов – Иоанна Зедазнийского и 12 его учеников, что, согласно Корнелию Кекелидзе, должно было случиться в VI веке (Кекелидзе, 1956: 19-52).

Типикон Иверского Монастыря На Афоне: Предпосылки и Параллели

Итоги

В качестве вывода можно сказать, что и в Ханцте, и на Афоне огромное внимание уделялось неукоснительному соблюдению типикона как основы достижения христианских добродетелей.

Дискуссия

Ареал деятельности ассирийских отцов охватывал в основном Картли и Кахети, где ассирийские отцы оставили дошедшие до нас важные культурные памятники.

В конце VIII века в Тао-Кларджети, опустошенную нашествиями арабов и эпидемиями чумы, «по воле Божией» прибыл святой Григорий Ханцтели, полный благодати, совершенный в мудрости великий священник, во благе правящий подвижник, градоделец пустынь, небесный человек и ангел на земле вожденный Григорий, духовный отец, игумен и строитель Хандзты и Шатберди, двух славных монастырей, ставший добрым примером для всех отцов пустынников того времени в их новом строительстве.

Он вначале воздвиг Ханцтийский монастырь, где «волею Господа умножилось число братьев – служителей Христовых» (Дзеглеби, 1963: 258).

Агиограф свидетельствует: «Отец Григорий не сразу принимал к себе ленивых и нерадивых, но вначале испытывал их во всяких делах, поэтому ханцтийские монахи были достойны его и исполнены добродетелей», а также «пребывали в благодати духовной» (Дзеглеби, 1963: 258).

Отец Григорий вполне справедливо решил в основанной им церкви установить «порядок церковного богослужения, который никто не мог бы подвергнуть осуждению» (Дзеглеби, 1963: 264). Для этого сам обошел именуемый Вторым Иерусалимом Константинополь и «все значимые святые места Греции и молился там» (Дзеглеби, 1963: 264), что для него не составило особого труда, так как «был он искусен в языках многих» (Дзеглеби, 1963: 264), а своего друга, направлявшегося в Иерусалим, попросил привести устав, написанный и установленный Саввой Освященным (Дзеглеби, 1963: 264), что и было исполнено.

Проанализировав и сопоставив все, Григорий Ханцтели «утвердил и ввел устав церковный и монастырский, исполненный мудростью и осиянный наукою и собранный особо во всех святых местах» (Дзеглеби, 1963: 265).

Исследователь древнегрузинской литературы Н. Сулава отмечает, что «из палестинской и константинопольской богослужебной практики он внес в составленный им типикон самые лучшие, избранные положения... Монастырский устав Григория представлял собой не их случайное сочетание, но являлся положенным на грузинскую почву самостоятельным оригинальным уставом, приспособленным к нуждам своей церкви и монастырей. Если бы он отдавал предпочтение какому-либо одному уставу, Георгий Мерчуле это бы непременно отметил» (Сулава, 2018: 68).

Правда, автор произведения лишь вкратце упоминает, «каким уставом в Хандзте руководствовались прежде и каким теперь» (Дзеглеби, 1963: 266),

но главное все же очевидно: в основу всего этого были положены любовь, истовое терпение и смирение, спокойствие, постничество с неустанными молитвами, истинная вера, исповедуемая с чистым сердцем, правдивыми словесами, и стремление избежать всего несправедливого, нечистого» (Дзеглеби, 1963: 265)

Первый настоятель Иверского монастыря на святой горе Афон Ивируна отец Иоанн тоже самое завещал братьям своим: „истинное смирение и неразделимое единство и мир, чтобы и здесь в этом временном земном мире жить спокойной тихой жизнью и так закончить свою мирское существование, тем самым в том будущем мире снискать себе право на вечную жизнь с благодатью и любезностью Господа нашего Христа“ (Дзеглеби, 1967: 59). Он же перед своей кончиной передал правление и все права отцу Евфимию, чтобы тот по своему усмотрению решал, как распоряжаться всеми делами, и сам определял порядок богослужения и правила монастырской жизни, которыми надлежало руководствоваться в монастыре (Дзеглеби, 1967: 57). И св. Евфимий установил в своем монастыре «правила и порядок с небесной благодатью»: «Впервые правила церкви и богослужебный порядок молитв и служб на весь год, как написано в «Великом Синаксаре», соблюдая его полностью и неукоснительно» (Дзеглеби, 1967: 69).

Собственно, о литургическом служении и последовательности службы в «Житии Иоанна и Евфимия» ничего больше не говорится, - подразумевается, что порядок, изложенный в «Великом Синаксаре», в те времена должен был быть общеизвестным.

В этом смысле более подробные сведения даются в «Житии Григория Ханцтели». Примечательно, что в Ханцте литургическое служение носило индивидуальный характер, так как «не было принято быстро исполнять песнопения, молитвы надлежало возносить неспешно и со смирением» (Дзеглеби, 1963: 266).

Всенощное служение длилось от наступления темноты до рассвета. В день, предшествующий всенощной, совершались часословия с добавлением ектении... Воскресные службы тоже исполнялись с особыми песнопениями (Дзеглеби, 1963: 266).

В Ханцте усопших предавали земле с особыми почестями. Служили панихиды на третий, седьмой, 40-й день и в годовщину смерти; кроме того с самого начала же для поминовения усопших в Ханцте «было назначено 200 дней в году и при этом раздавались просвиры» (Дзеглеби, 1963: 266).

Большое внимание уделялось соблюдению поста. В месяц гиоргоба (ноябрь) до дня святого Георгия не вкушали сыра: «Рождественский пост и посты в честь святых апостолов также соблюдали с большими почестями и великим смирением. Не говоря уже о великом, то есть предпасхальном посте. «Так поступали все отцы при мне», как написано в церковном типиконе, - отмечает автор (Дзеглеби, 1963: 266).

Типикон Иверского Монастыря На Афоне: Предпосылки и Параллели

С великими почестями служили ханцтийские отцы храму. Во время молитвы невозможно даже было представить себе переговариваться друг с другом, прислоняться к стене, дремать и без смирения сидеть; опираться на стену или посох дозволялось только старцам: «служить в алтаре в кожаной и меховой одежде монахи себе не позволяли сами» (Дзеглеби, 1963: 266).

На Афоне в Ивироне «никто к стене не прислоняется» (Дзеглеби, 1967: 70). Монахи подражали отцу Евфимию, который приходил в храм прежде всех, стоял на возвышенном месте и всем было видно, что он не опирался ни на посох, ни на стену и стоял в храме скромно, с большим вниманием и смирением» (Дзеглеби, 1967: 69). В Ивироне были специально назначены (благочиние восстанавливали) два инока-надзирателя, эпитирита, которые обходили кельи и выводили оставшихся в них монахов. Если же те не подчинялись и не желали покинуть келью, монахов подвергали надлежащему наказанию. При этом тяжкий труд и работа до изнеможения приравнивались к молитве» (Дзеглеби, 1967: 70).

Кроме тщательного исполнения молитвенных законов в Ханцте при отце Григории «строго соблюдался закон, установленный для учеников; в келье им дозволялось иметь лишь небольшое скромное ложе с убогой постелью и сосуд с питьевой водой» (Дзеглеби, 1963: 266). Чего-либо другого, подобного еде или питью, которое они вкушали вместе с трапезой, в келье быть не могло. Тем и довольствовались. Многие из монахов вина не пили вообще, а те, кто принимали, то лишь в малых количествах. В кельях дымового ствола не было, так как не то что разводить огонь, но даже свечи по ночам возжигать возбранялось. Ночью монахи псалмы читали по памяти, днем же постоянно читали книги и молились (Дзеглеби, 1963: 267).

Так было и на Афоне: свечи по ночам разрешалось возжигать только чтецам и переписчикам. Не было принято в келье возжигать лампаду или развешивать иконы. Была лишь одна икона или крест, чтобы во время молитвы поклоняться им и лобызать их (Дзеглеби, 1967: 70).

Монастырская братия Афонского Ивирона была свободна от всяческих забот обо всем материальном. Все, что им было необходимо, монахи получали из монастыря. Покупать, продавать что-либо, выгадывать, выигрывать, дарить кому-либо что-либо без приказа настоятеля запрещалось. Если кто-нибудь нарушал это предписание, отец Евфимий «быстро уличал провинившегося и сурово наказывал примерно» и приобретенное «предавал огню там же во дворе монастыря» (Дзеглеби, 1967: 77). Иванэ Джавахишвили отмечает, что в монастыре был принят принцип «полного отказа от частной собственности: могли существовать только общемонастырская собственность и общемонастырское хозяйство..., это представляло собой основание, на котором зиждилось устройство грузинского монастыря» (Djavakhishvili, 1965: 401).

Отец Григорий сам являлся примером во всем и соблюдал пост строже всех. Раз в день он вкушал лишь немного хлеба и воды, а в дни великих постов позволял себе немного цветной капусты и то в сыром виде...

«С самого детства он не знал даже вкуса вина. О многих добродетелях его самого и его учеников известно лишь одному Богу» (Дзеглеби, 1963: 267).

Избирательно принимал пищу и святой отец Евфимий. По понедельникам, средам и пятницам, за исключением великих праздников, в своей келье он вкушал хлеб и воду (Дзеглеби, 1967: 74). В другие дни трапезничал вместе со всеми. Вина, кроме времени службы не употреблял, но сам отведывал вина и пищу, предназначавшиеся для братии, чтобы пища и питье были надлежащего качества (там же). В Ханцте и Ивироне во время трапезы разговоры, смех и тем более веселье тоже не допускались и строго порицались (Дзеглеби, 1967: 75).

Отец Григорий, несмотря на строгость и требовательность, очень заботился о здоровье членов монастырской братии. Одной из причин этого было и то, что он забраковал землю и воду Абхазии. «Для монахов самым важным талантом является способность соблюдать пост», здесь же в знойной местности, «вредной для здоровья», им это «невозможно будет делать» (Дзеглеби, 1963: 268).

Евфимий Афонский весьма радел и о духовности братьев: кто ретиво молился и трудился, тем ничего не повелевал, а лодырей часто изобличал, а новоприбывших, наставлял и утешал (Дзеглеби, 1967: 72). В монастыре порой случались раздоры и даже ссоры; доходило порой до выдирания волос из бород и рукопашной. Отец Евфимий вначале ласково наставлял виновных, а затем после досконального расследования дела примерно наказывал (Дзеглеби, 1967: 73). Вообще наказанием считалось стояние на коленях, оставление на сухом хлебе и воде, а в особо сложных случаях - порка ремнем, розгами. Подвергнутые розгованию иногда две-три недели после этого отлеживались в постели. Отец Евфимий время от времени навещал их, подбадривал и утешал словесно, угощал чем-нибудь вкусным (каким-нибудь лакомством) и велел готовить для них особую пищу (Дзеглеби, 1967: 73). Наказанные не только не оставались обиженными, а наоборот считали, что приняли наказание как бы от руки самого Христа (Дзеглеби, 1967: 74). После вечера собираться и разговаривать запрещалось (Дзеглеби, 1967: 73).

Позднее «наказание биением было запрещено, если только монахи не слишком провинились». Зато за проявления непопорочности, непокорности, дерзости и прочие провинности монахов заключали в имевшиеся при монастырях темницы, где они содержались на сухом хлебе и воде, дабы учиться добродетелям» (Диди свинаксари, 2017: 418).

В «Житии святого Григория Ханцтели» о видах наказаний ничего не говорится. Автор лишь отмечает, что «добросовестно исполняющим свои обязанности монахам он воздавал должное, ценил их по заслугам, а провинившихся призывал покаяться в своих провинностях». А тех, кто не желал подчиняться принятым правилам, он вообще изгонял из монастыря (Дзеглеби, 1963: 303). Агиограф приводит высказывание опизского монаха: «В юности моей я трижды был изгнан отцом Григорием из опизской обители за мое неподобающее поведение» (Дзеглеби, 1963: 303).

Типикон Иверского Монастыря На Афоне: Предпосылки и Параллели

Св. Григорий Ханцтели неоднократно отказывался принять епископский сан, но стать архимандритом Кларджетской пустыни согласился и на протяжении многих лет до самой смерти управлял монастырями по правилам святых отцов» (Дзеглеби, 1963: 276). Отцы всех монастырей перенимали у него закон великого поста (Дзеглеби, 1963: 282).

На отца Евфимия были возложены великие заботы по управлению монастырем, переводу книг, наряду с рядом других мирских дел, так как ему была поручена и Великая лавра Афанасия Афонского, и старосты других монастырей «ничего не делали без его ведома»; по меньшей мере 10-15 старост ежедневно приходили к нему, - сообщает нам автор (Дзеглеби, 1967: 81), так как он был настоятелем всех монастырей на Афоне.

Несмотря на то, что ханцтийские монахи испытывали огромное уважение и любовь к отцу Григорию, даже ему они не прощали нарушения порядка и типикона; привоз в монастырь отроков Арсения и Евфремия вызвал ропот среди монахов, которые пришли и осудили своего настоятеля. «Когда святой Григорий выслушал эти их хорошие мысли, то возрадовался и поблагодарил и убедил, что это исключение допущено по воле Господа (Дзеглеби, 1963: 271-72).

Автор особо отмечает, что отец Григорий был весьма чтим самим Господом и все прислушивался к сказанному им, особенно государи того времени» (Дзеглеби, 1963: 274). Ученики же считали себя «овцами стада его». «Да будет воля твоя, а не моя!» - так подчинялись отцу Григорию все и даже сам первейший из епископов Ефрем Мацкверский (Мацкверели) (Дзеглеби, 1963: 287), подтверждением чего может служить эпизод во время Джавахетского собора. Мато также «против своей воли подчинялся неоспоримым приказаниям отца своего и стал впоследствии священником женского монастыря в Мере» (Дзеглеби, 1963: 284). Нельзя не отметить чрезвычайную и невероятную кротость Епифания (Дзеглеби, 1963: 292). Отец Григорий на глазах у всей братии и прибывших из других монастырей ударил посохом по голове служившего службу Епифания, старосту Ханцты, велел ему замолкнуть и разоблачиться. Тот безропотно выполнил требование духовника, а через некоторое время по его же приказанию снова надел свое облачение и поднялся в алтарь, «победив недуг гордыни». Все это отец Григорий сделал для того, чтобы всем была очевидна полная божественная кротость отца Епифания (Дзеглеби, 1963: 293).

Отец Ефимий был широко известен во всей Греции, его высоко ценили и чтили греческие цари и знать. Для выяснения причин волнений в Афонской лавре Афанасия царь Константин с почестями «пригласил его в столицу, чтобы научиться у него всему праведному, так как испытывал к отцу Ефимию большую любовь и доверял ему, чтя за его великие достоинства и добродетели» (Дзеглеби 1967: 89). Столичная знать воздала большие почести усопшему отцу и искренне оплакивала его (Дзеглеби, 1967: 91).

Несмотря на свой авторитет и огромный опыт, отец Ефимий единолично важные вопросы не решал. «Он призывал к себе тех братьев, у которых имелись знания в том или ином деле... и вместе с ними решал все в своих покоях, потому что он, трижды блаженный, хотя и знал все дела, но был столь скромнен, что не предпринимал ничего, не спросив других (Дзеглеби, 1967: 76).

Кроме соблюдения постов, молитв, скромности и подчинения отец Григорий в первую очередь придавал большое значение любви к ближнему – сам радовался гостям и щедро раздавал милостыню нищим (Дзеглеби, 1963: 308) – и любви между членами братства, любви к Иисусу Христу. Именно это он поручил Ханцтийским и Шатбердским монахам, навсегда покидая Шатберди: «Блюдите заповеди Христовы с уважением и любовью друг к другу и вместе со всем этим добродетелью несомненной скромности и молитесь друг о друге в ваших святых церквах» (Дзеглеби, 1967: 309).

Даже, казалось бы, на первый взгляд вполне обычное простое дело отец Григорий судил мудро. Один монах-отшельник испросил его соизволения соорудить в своей келье часовню для литургии. «Это дело «среди вместе живущих братьев» считается неприличным» – ответил ему отец Григорий. «Прежде всего и другие пожелают этого, и никто больше не станет посещать главную церковь. Кроме того, вижу в этом много вредного для души и не могу дозволить этого тебе». Это же он говорил и другим ханцтийским отцам (Дзеглеби, 1963: 307-308).

Великий деятель он был велик и в жизни, и в смерти. В качестве завещания он велел после смерти предать его земле на общем кладбище вместе с другими монахами, ибо «...никакими добродетелями не превосхожу я моих братьев» (Дзеглеби, 1963: 315).

Отец Евфимий перевел множество книг ночью при свете свечи, так как днем у него было много других дел; он руководил Ивионом, Великой лаврой, монастырями Святой горы; «сам участвовал в обработке виноградников и разгрузке лодок; ему самому приходилось надзирать за кладовыми, трапезными, сапожными мастерскими, стойлами для мулов, кузнями, плотницкими, лодочными мастерскими, пастухами, виноградниками и лодочниками – все нуждалось в его личном присмотре. Везде нужен был его глаз, чтобы монастырская жизнь была налаженной» (Дзеглеби, 1967: 84-89).

Святой отец радел о духовности братьев, наставлял их, поучал, судил. Обращал внимание на то, чтобы в монастырь не вводили малолетних отроков, – он их отдельно отправлял в деревню, где знал, что есть наставник хороший, духовный и опытный. И там они росли, и только с достижением зрелости («когда у них начинала расти борода»), их вводили в монастырь» (Дзеглеби, 1967: 82).

В хлеву все братья дежурили попеременно. Это их не тяготило, так как отец Ефимий наставлял: «Живущие в монашеском братстве достигают

Типикон Иверского Монастыря На Афоне: Предпосылки и Параллели

вечной жизни этими тремя делами: кротостью, смирением и отречением от своей воли» (Дзеглеби, 1967: 82).

Особо нужно выделить вопрос ввода в грузинский монастырь на Афоне посторонних, который стоял на законодательном уровне. Иоанн-Торнике привез с Востока грузинских монахов «числом немалым, и желал, чтобы только грузины жили в этом монастыре» (Дзеглеби, 1967: 49). Зная природу греков, предводители монастыря не желали впускать их в монастыри, но монастырское хозяйство было обширным, со всеми делами своими силами монахам невозможно было управиться, и они вынуждены были нанимать на работу греков. При этом нельзя были привлекать безбородых работников, чтобы «не подвергать братьев каким-либо искушениям» (Дзеглеби, 1967: 82).

Результаты и выводы

Естественно, невозможно было рассмотреть все источники и все предпосылки типикона Иверского монастыря на Афоне. В настоящей статье мы попытались отметить лишь основные совпадения. Нарушители типикона в обеих обителях подвергались наказанию. Отец Григорий в Ханцте и отец Евфимий на Афоне служили примером для братии своими истовыми молитвами, постничеством и трудом. Невозможно переоценить заслуги этих двух монастырей в истории грузинской православной церкви и литературы.

БИБЛИОГРАФИЯ

- DZEGLEBI, (1963/64), *Dzveli kartuli agiografiuli literaturis dzeglebi, tsigni I*, Tbilisi.
- DZEGLEBI, (1967), *dzveli kartuli agiografiuli literaturis dzeglebi, tsigni II. dasabechdad moamzades I. Abuladzem, N. Atanelashvilma, N. Gogudzem, M. Dolakidzem, Ts. Kurtsikidzem, Ts. Tchankievma da Ts. Jgamaiam Iia Abuladzis khelmdzgvanelobita da redakciit*, Tbilisi.
- GIORGI Mtatsmindeli, Didi svinaksari, (2017), *teksti gamosatsemad moamzades M. Dolakidzem da D. Chitunashvilma, khelnatserta erovnuli tsentri*, Tbilisi.
- DJAVAKHISHVILI, Iv., (1965), “kartveli eris istoria”, *tsigni 2, gamomtsemloba “sabtchota sakartvelo”*, Tbilisi.
- KEKELIDZE, K., (1956), *sakitxi siri el mogvatseta kartlshi mosvlis shesaxeb, tsignshi “etiudebi dzveli kartuli literaturis istoriidan”*, tomi. I, Tbilisi.
- SULAVA, N., (2018), “kartulita enita jami sheitsirvis”, *gamomtsemloba “mtsignobari”*, Tbilisi, 2008.
- DJIKIA, A., (2004), *IV-X saukuneebis monazvnuri cxovrebis suratebi dzvel kartul mtserlobashi, tsignshi “religiis istoriis sakitkhebi”*, Tbilisi.

KAZAK HALK HEKİMLİĞİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR*

STUDIES ON KAZAKH FOLK MEDICINE

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ

Karlygash ASHIRKHANOVA**

ÖZ

Halk kültürü ile yapılan çalışmaların içerisinde halk hekimliğinin önemli yeri vardır. Halkımız geçmişten günümüze kadar karşılaştığı çeşitli hastalıklara karşı tedavi yolunda sık sık halk hekimliğine başvurmuşlardır. Halk arasındaki çeşit çeşit uygulanan tedavi hakkında yazılı kaynaklar da günümüze dek gelmiş. Bu çalışma kazak halk hekimliği üzerine Kazakistan ve Rusya’da yapılan çalışmaların açıklamalı kaynakça denemesidir. Makalede kitaplar, kitap bölümü, makaleler, tez çalışmalar taranmış, elde edilen bilgilere kısaca açıklamalı bibliyografya şeklinde yayın yılına göre sıralanıp verilmiştir. Halk hekimliği üzerine yapılan Rus ve yabancı araştırmacıların çalışmaları dahil yerli araştırmacıların çalışmaları da tespit edilmiştir. Makalemizde halk hekimliği üzerine yapılan bilimsel araştırmalara yer vermeyi uygun gördük. Çalışma esnasında tespit ettiğimiz gibi bilimsel değer taşımayan oldukça çok sayıda yazılar mevcuttu. Ele aldığımız eserler kazak halkının kültür hazinesi olan halk hekimliğinin değeri ve tarihi, önemi vs. ortaya koymakta, bir diğer taraftan da yazıldığı dönemde halkın yaşam hayatını yansıtan, geçmişi ve bugününü söz eden çalışmalardır. Emperyalizmin etkisinden kaybolmaya yönelen halk kültürünün temel kaynağı halk hekimliği konusunda bilim dünyasında farklı görüşler ve çalışmalar, çeşitli konuların inceleme ve araştırma alanı olmuştur. Bu çalışmada ilk olarak Kazakistan’da Halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalar kitaplar, tezler, makalelerin bibliyografyası değerlendirilmiştir. Çalışmaların içeriğine açıklamalı inceleme yapılmıştır. Makalede Kazakistan’da Halk Hekimliği ile çalışmalar kitaplar, tezler, makaleler olmak üç başlık altında incelenmiştir. Makale “Kazakistan’da halk hekimliği” tez çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar sözcükler: halk hekimliği, kazak halk bilimi, bibliyografya, halk kültürü, halk bilimi.

ABSTRACT

Folk medicine has an important place in studies with folk culture. Our people have often resorted to folk medicine for the treatment of various diseases they have encountered from

* Bu makale Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde, Prof. Dr Nedim BAKIRCI danışmanlığında yürütülen “Kazakistan’da halk hekimliği” tez çalışmasından üretilmiştir.

** ORCID: [0000-0002-6628-5702](https://orcid.org/0000-0002-6628-5702), Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Polylingual Education Faculty, ashirkhanovak@gmail.com.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

the past to the present. Written sources about the various treatments applied among the people have survived to the present day. This study is an annotated bibliography study of Kazakh folk medicine in Kazakhstan and Russia. In the article, books, book chapters, articles, thesis studies are scanned and the information obtained is given as an annotated bibliography. Studies of Russian and foreign researchers on folk medicine have been identified. We found it appropriate to include scientific research on folk medicine in our article. As we identified during the study, there were quite a few articles that did not have scientific value. The works we have studied include the history and importance of folk medicine, the cultural treasure of the Kazakh people. On the other hand, it is the work that reflects the life of the people in the period it was written, from the past and the present. The main source of folk culture, which has turned towards the disappearance from the influence of imperialism, has been the field of research and research on different topics, different views and studies in the world of science on folk medicine. In this study, the bibliography of the books, theses and articles on folk medicine in Kazakhstan was evaluated first. An annotated examination was made on the content of the studies. In the article, studies with Folk Medicine in Kazakhstan are examined under three titles: books, theses and articles.

Keywords: folk medicine, Kazakh, bibliography, folk culture, folklore

АННОТАЦИЯ

Народная медицина занимает важное место в изучении народной культуры. Наши предки часто обращались к народной медицине для лечения различных заболеваний, с которыми они столкнулись с прошлого по настоящее время. Письменные источники о различных методах лечения, применяемых среди людей, сохранились до наших дней. Это исследование представляет собой аннотированное библиографическое исследование казахской народной медицины в Казахстане и России. В статье были изучены книги, главы книг, статьи, дипломные работы, а полученная информация оформляется в виде аннотированной библиографии. Выявлены исследования отечественных и зарубежных исследователей народной медицины. Мы сочли целесообразным включить в нашу статью научные исследования по народной медицине. Как мы выяснили в ходе исследования, было довольно много статей, не имевших научной ценности. Изученные нами труды включают историю и значение народной медицины, культурного достояния казахского народа. С другой стороны, это произведение, которое отражает жизнь людей в тот период, когда оно было написано, из прошлого и настоящего. Основным источником народной культуры, которая обратилась к исчезновению из-под влияния империализма, была область исследований на разные темы, разные взгляды и исследования в мире науки о народной медицине. В данном исследовании в первую очередь оценивалась библиография книг, диссертаций и статей по народной медицине в Казахстане. По содержанию исследований была проведена аннотированная экспертиза. В статье исследования народной медицины в Казахстане рассматриваются по трем заголовкам: книги, диссертации и статьи.

Ключевые слова: народная медицина, казах, библиография, народная культура, фольклор.

1. Giriş

Halk arasında ağızdan ağıza anlatılan halk bilimi değerleri, halk kültür varlıkları Ekim Devriminden sonra kayıt altına alınmaya başladı. Ancak halk hekimliği mirası için tüm değerler kayıt altına alındığını söyleyemeyiz. Sovyet dönemi olsun ondan öncesi olsun kapsamlı bilimsel araştırma yapılmadığını

Karlygash ASHIRKHANOVA

rastlamaktayız. Halk hekimliği üzerine yapılan çalışmaların tarihi Kazak topraklarında farklı amaçla görevde bulunan Rus ve başka yabancı araştırmacıların yazılarında mevcuttur.

Rusya, Kazak topraklarını işgal ettikten sonra 1868 yılı halk hekimliğine resmi yasak koyulmasının asıl nedeni müslüman dininin yayılmasını engellemek ve Kazak ülkesine gönderilen çeşitli araştırma ekiplerinin karşı olmasından olduğunu Miller'in yazılarından da rastlarız (Miller, 1897:30). Ekipte asker doktorların da var olduğu söylenir. Onların asıl hedefi, bölgedeki bulaşıcı hastalıkların, iç Rusya 'ya dağılmadan kontrol altına almaktır. Bu bilim adamlarının yazılarında Kazak geleneksel halk hekimliği hakkında birçok bilgilere rastlanmaktadır. Sovyet Döneminde uygulanan Ruslaştırma siyaseti, yerel ulusların milli bilincinin, dilinin ve kültürünün gelişmesini önledi. Yetmiş yıllık Sovyet baskısı altında yayımlanacak çalışmaların içerikleri sürekli incelendiğinden halk hekimliğinin tarihini araştırmaya ve günümüze aktarmaya büyük imkânlar olmamıştır.

Ruslar için, Doğu tıbbının geleneksel teknikleriyle gelişmiş Kazak halk hekimliği, Batı tıbbının başarılarını gölgelemiş gibi görünüyordu. Ekim devriminden önce Kazakistan'da hastalığı sihirle tedavi etme yöntemleri yaygındı (Şülebeyev, 1978: 13). Kazak hekimliğini araştıran tıp uzmanları bu aşamada işi tarihçilere bıraktılar. Böylece büyük kapsamlı araştırma çalışmaları yapılamadı. Yüzyıllarca halkla birlikte sürüp gelen halk hekimliği teknikleri büyük ölçüde tarihten silinerek, gelişmesi ve günümüze aktarılmasına engel olundu. Bağımsızlık kazandıktan sonra da kurulmuş araştırma merkezlerinde halk hekimliği bir bilim dalı olarak incelenip gereken seviyeye ulaşamamıştır. Bunun asıl nedeni, ülkede halk hekimleri ve hastalar arasında görüş ayrılığıdır. Araştırma sırasında halk hekimleri ve hastalarla görüştüğümüzde önce buna şahit olduk.

XIV yüzyıldan sonraki arşivleri araştırsak, çok zengin bir ruhsal özelliğe sahip Kazakların Halk hekimliği ile ilgili bilgiler bulunmaz. Bunun asıl neden, kendi ülkemizde alternatif tıba olumsuz görüşün oluşmasındandır.

II. Dünya savaşından sonra ülkemizin aydınları tarafından halk hekimliğinin değerini arttırma amacıyla gerçekleşen önemli bir mevzu, 1962 yılında başbakan S.Karınbayev Almatı'da geçen *Halk Hekimliğinin I Dünya Kongresi* idi. Maalesef, Karınbayev gibi vatansever ve bilgili vatandaşlarımız vefat ettikten sonra, halk hekimliği sistemi biraz aksamıştır. O zaman Kazaklar Sovyetler birliğine bağlı olduğu için Sovyetler birliğinin engellemelerinden dolayı Halk hekimliği hizmetlerinden yararlanılması yasaklanılmıştı. Sadece bağımsızlığımıza yakın günlerde, yani 1990 yılında Cumhuriyetimizde ilk defa sağlık bakanlığı bünyesinde çalışacak *Ulusal Halk Hekimliği Merkezi* açılmıştır (Hocalımov, 2013: 12).

Sovyet Döneminde bile Halk hekimliği nüshalarını esasa alarak, geleneksel tedaviyle bir arada uygulayan doktorlar yaşamıştır. Bunlardan biri de, Tıp Bilim Dalının profesörü, Estöre Orazakov'dur. II. Dünya savaşında Estöre, Aladağ eteklerinde askerleri Halk hekimliğiyle tedavi etmiştir. "*Kazak Halk Hekimliği*" adlı kitabında üzülerek ifade eder: "*Şu solcul siyasetin nedeniyle Halk hekimliği kanadını açamadı, kendi bilimsel yolunu bulamadı*". *Sovyet Döneminde Sağlık Bakanı B.Petrovskiy'e Sovyetler Birliği arasında "Halk hekimliğinin atası" diye tanınmış*

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Y.Galperin şöyle: “Halk Hekimliği konusunda neden doktora tezi yazılmıyor?” dediğinde, Bakan: “Halk hekimliği kesin bir araştırma mevzusu olabilir bir daldır, ancak bunu ben öldükten veya daha yüzyıl sonra gerçekleştirebilir” demiştir. Aynı zamanda Moskova’daki bütün cenazeyi yürüten doktor akademisyen Çazov da: “Halk hekimliğinin büyük bir bilim dalı olabileceğine şüphem yoktur, fakat bunu beni defnedip geldikten sonra yapmanızı isterim” demiştir. Yani bu bilginler siyasetten dolayı gerçekleştiremedikleri büyük vazifenin olduğunu ve halk arasında sözü ve işi, eli ve ağzı kutsal, şifalı hekimleri kabul etmişlerdir. İşte bu, nasıl olsa halk hekimliğinin bilimsel seviyeye yükseleceğine inanmış bilim adamlarının görüşüdür (Orazakov,1989: 34).

XIV yüzyıldan sonraki arşivleri araştırırsak, çok zengin bir ruhsal özelliğe sahip Kazakların Halk hekimliği ile ilgili bilgiler bulunmaz. Bunun asıl neden, kendi ülkemizde alternatif tıba olumsuz görüşün oluşmasındandır.

Konuyu araştırma sürecinde karşımıza çıkan veri sonuçlarında halk hekimliği üzerine tespit ettiğimiz yazılı bilgiler oldu. Doğrudan bibliyografya çalışmasına uygun olan eserlere sıralama yapıldı. Diğer bilgiler ise bahsettiğimiz tez çalışmasının tedavi yöntemleri bölümü bilgileri yerine konuldu.

Kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmaların bibliyografya sıralaması çalışmasında Çarlık Rusya döneminde kazak topraklarına gönderilen Rus ve yabancı araştırmacıların yazdığı kitap ve kitap bölümü, Sovyet dönemindeki kitap ve kitap bölümü çalışmaları, Kazakistan Halk Hekimleri Derneği arşivi, Makaleler ve Tez çalışmalar ortaya konuldu.

Kazakistan Halk Hekimleri Derneği’nin verilerine göre bugüne kadar Kazak halk hekimliği üzerine bilimsel değeri olan ya da olmayan 600’den fazla çalışması olduğu belirtilmektedir.

Fakat bu çalışmaların büyük çoğunluğu, yukarıda da belirtildiği gibi herhangi bir bilimsel değer taşımamakta; halkın ağızından kaleme alınan anlatı ve bilgiler temelinde hazırlanan çalışmalardan ibarettir. Bunun yanı sıra birçok çalışmanın da Doğu Türkistan’da yaşayan Kazaklar tarafından ortaya konulduğu bildirilmiştir. Bu çalışmaların tamamı verilemeyeceğinden diğerlerine nispeten bilimsel dayanağı olan ve hekimlikte daha çok tercih edilen çalışmalar verilmiştir.

2. Kitaplarda Halk Hekimliği

RIÇKOV, N.P. (1772), Dnevniye Zapiski Puteşestvennika Kapitana Nikolaya Riçkova v Kirgizsko¹-Kaysakskoy Stepi 1771 godu, S. Peterburg

Kazakistan’ın Kuzey ve Batı bölgelerinde askeri görev seferlerde bulunan 25 yaştaki genç asker Riçkov’un günlük yazılarıdır. Mesleği coğrafyacı, kendisi asker 1771 yılı kazak toprağına yaptığı seferinde kazak halkının yaşam hayatını, kültürünü, özellikle de halk hekimliği uygulamaları kayıt altına almıştır. O dönemler halk hastalığa tedaviyi arwak (ruh) yardımıyla yaptığını ve hasta o yöntemden sonra iyileşeceğine

¹ Ekim devri döneminden önce kazaklar kasıtlı olarak Kırgız diye adlandırıldı. <http://kazneb.kz/FileStore/dataFiles/75/ef/1556494/content/full.pdf?time=1513297297494&key=0a3aac378e252f382b31b9a5037bbd16&isPortal=true> Erişim tarihi 19.08. 2020

Karlygash ASHIRKHANOVA

inandığını yazar. Hayvan kemiğini ateşte yakarak üzerinde kaldığı çizgilere bakarak yorum yaptığını belirtilir.

BOLŞOY S. O. (1822) O Prikluyçeniyah v Plenu u Kirgiz-Kaysakov//Sın Oteçestvo

Kazak halk hekimliği konusuna değinen yazarların en önemlisi zamanında asker doktoru olarak görevde bulunan Savva Bolşoy. Bolşoy kazak topraklarına sürgün edilir. Kazaklarla iç içe yaşayan doktor kısa zamanda kazak Türkçesi de öğrenir. Kitabında sadece halk hekimliği değil halk kültürüne de değinilmiştir. Doktor Bolşoy, halk hekimlerin yaptığı yöntemlerin doğru olmadığını tıbbi açıdan eleştirerek ortaya koymuştur. Kitapta halk arasındaki hastalığın çıkış sebebi, tedavi süreci boyunca doğayla iç içe olduklarını, toplumun tıp doktoruna büyük saygı gösterdiklerini, durumlarının ağır halde olduğunu şu şekilde dile getirmiştir. “Garibanlar beni görünce çocuğu büyüğü herkes benim etrafıma toplanır. Sırayla ellerini bana uzatır ve damar atışına bakarak teşhis koymamı isterler. Böylece cahil halk kimin nasıl bir hastalığı olup olmadığını söyleyebileceğime inanıyorlardı. Halkın çoğunun giysileri çok kirli, vücutlarını yaralar sarmış halde idi. Vücutlarında onca yaranın olmasına rağmen hasta mıyım değil miyim diye sormaları bile tuhaftı. Cahilliğin başka bir tarafı ise kocası gelip kendi damar atışını gözlemleyerek evdeki karısına teşhis koymamı istemesiydi. En şaşırtıcı durum ise doktorların damar atışını hesaplayarak insanın geleceğine yorum yapabilir diye inanmalarıydı ve o yorumu yap diye zorlamaya kalkmalarıydı. Damara bakılarak insan hayatına yorum yapmak ya da evdeki birisinin hasta olup olmadığını söylemek mümkün olmadığını söylediğimde çok şaşırdılar. O zaman sen doktor değilsin diye dalga geçtiler”. Bolşoy kitabında halk arasında yaygın görünen hastalıkların isimlerini vermiştir. Bu hastalıkları tedavi eden aletler ve ilaçların olmadığını üzülerken dile getirir.

YAROTSKI, S.A. (1836) Narodnaya Kirgizskaya Meditsina// Narodnaya Vraçebnaya Gazeta

Kazak topraklarında bir süre bulunan asker doktoru Yarotskiy kendilerini halk hekimi olarak bilinen şifacıların yaptığı tedavi yöntemlerinin modern tıp açısından gereksiz uygulamalar olduğunu kanıtlamıştır. Kendilerini halk doktoru diye adlandıran şifacıların bazı cerrahi yöntemleri insan aklının almayacağı vahşi yöntemlerdi. İnsan vücudundaki yara ve yağ bezelerini hiçbir ağrı kesici yöntem yapmadan bıçakla veya dişiyile çıkartmalarına şaşırdım. Soğuk algınlığını hayvanın sıcak derisine sarılıp ve önceden kazılıp hazırlanan yer ocağında ateş yakılır, Ateş söndürülür ve ılık ocağa hasta oturtulur. Etrafı keçeyle iyice örtülür. Böylece tedavi edilirdi.

Kırgızlar hastalıkları çok ağır olsa bile çok sabırlıydılar. Bir Kırgızın alt bacaklarında yarası kemiğine kadar geçse de hala ayakta durması çok şaşırtıcıydı.

LEVŞİN A. İ. (1831), Opisaniye Kirgiz-Kaysatskih Ord i Stepei. // Etnografiçeskiye İzvestiya. Sankt-Peterburg.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Rus Coğrafyacılar Kurumu üyesi, seyahat Levşin kazak halkının arasında bulunduğu süre boyunca tanıştığı Tawip, mollalarının tedavi yöntemlerini kendince yorumlamıştır. Emçileri iki gruba ayırmak mümkün. Birincilerin yöntemi; halkı aldatma, yalan söyleyip uyduranlar sahte psikoterapistler. Diğeri de doğada yetişen bitkiler ve içeriği gizemli maddelerden yapılan ilaçları kullanarak tedavi edenler. Halk hekimleri arasında kimya, bitki bilimlerinden haberi var olanlar da karşılaştık diye anlatır. Bu toprakların yerli halkı birçok faydalı ilacı biliyorlar. Kuşburnu ve yaban gül damarından çay yaparlar. Balı süte karıştırırlar. Uyuz rahatsızlığında tuzlu suyla yıkanır. Kemik kırılmasında buğulanmış koyun pisliği ile sararlar. Şişkinliği de farklı bitkilerin yaprağını sararak tedavi ederler. Ağrısı devam eden kırık ayağın altına kömür üzerinde yanan cıva buharı ile fumigasyona tabi tutulur. Kırık çıkık tedavisinde özellikle rendelenmiş bal ve dövülmüş maden karışımını bolca kullanırlar.

Kekliğe benzeyen “tilegus” diye kuşun ayağı kurutulur ve toz haline getirilir. Alkole bağımlılar ve deli köpekler ısırıldığında içilmesi önerilir.

Kırgızların yaşam hayatında böylece atadan oğula miras olarak devam eden halk hekimliği hakkında uzun uzun anlatmamıza gerek yok. Hastalıkla karşı karşıya gelseler de hayatta kalabilmek için hiçbir teorik bilgileri olmadan ağızdan ağıza geçen tedavi yöntemlerini kullanarak yaşam mücadelesi verdiler.

EVERSMAN E. (

1825-1826 yılları Çarlık Rusya tarafından birçok bilim adamı kazak bozkırına coğrafi keşif seferleri düzenlediler. Onların arasında felsefe ve tıp doktoru Eversman da vardı. Kendi merakından gördüklerini şu şekilde kayıt altına almıştır; “Kırgızlar suyu kuyudan kullanırlar. Suyu çıkarmak için deve ve/veya atlara uzun kemer bağlarlar ve kemerin bir ucuna deriden dikilen kovayı bağlarlar. Kovayı kuyuya bırakır deve ve atların yardımıyla suyu çıkarırlar. Bozkırda suyun ne kadar değerli olduğunu, insanlar ve hayvan sürüleri için su çıkarmak hiç de kolay olmadığını anlamak zor değildir. Kuyuları kazdıkları ve su aradıkları hakkında da gördüklerini yazmıştır.

Kırgızların hastalandıkları zaman sabırsızlanmadıklarını ve bazı tedavi için kullandıkları ilaçlardan da söz edilir. “Bize yol gösteren Kırgızların yük vagonu yoktu, onlar iki devenin ortasında sıcak tutsun diye uyurlardı. Ama asla bu hareketi kışın yapmazlardı. Yüzlerini soğuk havadan, rüzgârdan çatlamaması için sürekli yağın sürerler. Eritilmiş hayvan yağın ise mide rahatsızlığına karşı aç karına 2-3 kaşık içerler.

Kırgızlar eşek derisini sarılık hastalığı, ciğer rahatsızlığında hastayı sarar ve iyileşmesi için sıcak çorba verir ve terletir. Özellikle hastanın diyet uygulamasına da dikkat edilirdi.

Yazar yerli halkın bitkileri de ilaç yerine nasıl kullandıklarından örnek verir; “İtsigek kızılıklık bitkisi Kırgızlarda uyuz ve kabuklu yaralarda yaygın kullanırlar. Toprağı insan boyu kadar kazarlar içine de ateş yakarlar. Ateş söndükten sonra üzerine adı geçen bitkiyi döşerler ve üzerini keçeyle örterler. Bitki en az 10 günden bir yıla kadar bekletilir. Ne kadar uzun bekletilirse o kadar tedavi güçlü olur. İstenen

Karlygash ASHIRKHANOVA

süreden sonra bitkileri alır ve suda macun haline dönüşene kadar kaynatırlar. Elde edilen macunu sık sık yaranın üzerine sürerler. Hayvanların tedavisinde de aynı macunu kullanırlar.

Kırgızlar taze kesilmiş yaban yalkısının derisi üzerine bir yıl önce kesilip bekletilen eski deriyi sararak yumuşatır. Üzerine tarçın ve kafur yağı sürülür. Hazırlanan deriye hasta bir gün boyunca sarılıp bekletilir. Tuzsuz et çorbası içirilir. 24 saat sonra tedavi olumlu sonuç gösterir. Yetenekli Doktor Eversman sadece yalkı derisi değil başka da hayvanların derilerininin de faydalı olacağını belirtmiştir.

YAĞMIN A. (1845), Kirgizsko-Kaysakskiye Stepi i İh Jiteli. S-Peterburg

Yazar belli bir süreliğine kazak topraklarında görevde bulunmuş ve gördüklerini kitaba aktarmıştır. İki ana başlık, on sekiz alt başlıktan oluşan bir kitaptır.

İle ilindeki tuzlu göl

İle ilinde tuzlu gölün suyu çok temiz, renksiz, kokusu ağır, yağmurdan sonra tadı hoş olmayan tuzlu ve acıdır. Suya girenler, kendilerini çok hafif hissettiklerini söyler. Suyun üzerinde batmazsın. Kışın da buz olmaz, sıcaklık yazın 30 dereceye kadar yükselir. Gölün kendisinde ise 4 yüzme mekânı mevcuttur. İle ilinde hastanede tedavi gören hastalar o mekânlarda tedavi görürler.

Tuzlu göl aşağıdaki hastalıklara iyi gelir:

Romatizma

Lenf bezi

Deri hastalığı

Frengi hastalığı

Ama içmek faydalı mı emin değilim. Tadı ve kokusu hoş değildir. Ama ciğer, basur hastalığında içilmesi önerilmektedir.

Ben devletin bu tuzlu suya değer vermeleri için çalışma yapılmasını isterim. İnsanlara çok faydalı olduğu belli. Yurt dışından da tedaviye gelecekler için yol açılması yani doğanın bize sunduğu şifalı yerleri insanların tedavisinde kullanılmak için değerlendirmek gerek.

Halk arasındaki hastalık ve tedavi yöntemleri ile ilgili ikinci bölümde söz etmiştir.

Kırgız-kaysaklar tarihinde tıbbi kavrama bakış

Bilim tarihi ve sanatta olduğu gibi tıp bilimi insanlarla toplumdan başlar. Kırgız kaysaklar tıp kavramı ve tedavi yöntemleri söz konusudur. Bozkır toplumu özellikle Rus doktorları ve tıp bilimindeki gelişmeleri kabulleniyor ve öte yandan da bakışı dedikleri halk hekimlerine de gidip tedavi oluyor. Bakışı dedikleri bildiğiniz şarlatanlar Sibiryâ şamanlar ve doğudaki doktorlar gibi. Bakışlar hastadaki kötü ruhların yardımıyla tedavi ettiklerini söylüyorlar. Hastaya teşhis koyabilmek için hayvanların kürek kemiğine bakarlardı. Hastalar bol bol kurban kesip etini dağıtırlar. Hastalıkta Kuran ayetleri ile de tedavi uygulanır. Hastaların elini tutar ve damar atışını dinleyerek ne türlü hastalığı olduğunu söylerlerdi.

Askeri doktor olarak görevi yapan Yağmin eserinde; halk hekimleri arasında insan vücudundaki yaşam sürecine felsefi özetler yapanlar da olduğunu belirtiyor. Onlar hastayı vücudundaki değişikliklerine göre soğuk, sıcak, kuru, nemli diye dört tipe

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

ayırıklar ve hastalara bitkiden ilaçlar hazırladılarını, Sıcak tutucu, güçlendirici, ferahlatıcı ve sakinleştirici özelliklere sahip olduğunu, Ağır göğüs hastalıklarında yeni kesilen dana kanını içirildiğini, Kronik akciğer hastalığında ise kırmızı içirildiğini, Karın ağrısında ravent bitkisi tortusu önerildiğini yazar.

Kırgızların cerrahi yaklaşımları da farklı olduğunu belirten doktor şöyle devam ediyor: Cerrahi ağır durumlarda pis kanı akıtırlar. Damarlardan kan alınması için özel bıçakla kesilip üzerine tahta kaşıkla vurulur. Tedavi amaçlı sülük te uygulanır. Kırgızlar açık yara ve ülserde hayvan derisini, kırık çıkık durumunda soğuk suya bandırlanan deve yünü sarar. Birkaç gün sonra açıp baktığında kırık yerini iyileştirdiğini rastlarsınız. Bu makalemize son olarak Kırgız-kaysaklar için Çarlık Rusya tarafından aydınlatılacaklarından eminim.

Kırgızların yaşam tarzı ve sağlık durumları

Kırgızlar göçebe vahşi insanlar. Deve, koyun, at eti yerler ve taze kısrak sütü içerler. Vücutları sağlam. Kasları güçlü, esmer tenli, saçı ve gözleri siyah, küçük burunlu, saçları seyrek, mide sindirim sistemi çok iyi, sıcak kanlı, bilimle alakası olmayan halk. Gerçekten de Kırgızlar sağlıklı insanlar. Göğüz hastalığı çok az. Ama frengi hastalığı da çok yaygındır.

Kırmızın faydaları

Yukarıda bahsettiğimiz gibi kazaklarda göğüs ve akciğer veremi oldukça az olmasının sebebi temiz havada çok bulunmaları ve kırmızı tüketmesidir. Kırmızı Kazak, Başkurt, Tatarların şifalı içeceği. Kırmızı çok faydalı maddeleri içeriyor. Kırgızlar kırmızı hasta olmadığı zamanlarda da bol bol kullanırlar. Özellikle mayıs, haziran, temmuz aylarında içilir. İlk başta 5-6 bardak, sonra 10-20 bardağa kadar tüketilir. Ben kırmızın hiç zararsız olduğunu ve 30 bardağa kadar tüketen hastayı gördüm. Kırmızı tüketildiği zaman hastaların şunu gözlemledim;

1. Kırmızı içmeye başladığınız zaman mide ağrısı ve hafif ishal olur
2. Sık sık idrar için tuvalete gidilir
3. Sık sık terler
4. Hastanın vücudu güçlenir ve yüz rengi canlanır

Bunun hepsi kırmızın faydalı etkilerindedir. Özellikle kırmızı

1. Kansızlık ve halsizlik
2. Tüm akciğer hastalığı
3. Ciğer rahatsızlığı
4. Kan yetmezlik
5. Uyuz
6. Sindirim sorunu
7. Kronik hastalık

Zehirli örümcek ve akrep ısırığı zaman uygulanan tedavi

Zehirli böcekler ısırığı yer önce morarır ve kaşıntı fayda olur. Sonra ateş yükselir, baş ağrısı, nefes darılır. Bazen ölüme de sebep olur. Böceğin ısırığı bölgeyi hafif

Karlygash ASHIRKHANOVA

kesip kanı akıtılır ve bezle sarılır. Hastaya zehre karşı tortu içirilir. Başka bir tedavi yöntemi ise hastanın etrafında müzik çalınır. Hasta da yerinden kalkıp dans eder. Dans ettiği zaman terler ve terle zehir de dışarıya çıkar.

Deri altı solucanları

Deri altı solucanları ile ilgili farklı görüşler mevcut. Birileri böcek larvası dese birileri su solucanı olduğunu kanıtlar. Bu hastalığın belirtileri:

Ayağın alt tavanında önce kaşıntıyla başlar ağrıya ulaşır

Ağrı oluşan yer şişer, yara yerinden solucan çıkar

Sadece ayakta değil elde, karında da

Frengi Hastalığı

Avrupada XV yüzyılda yaygın görülen hastalık Kırgız coğrafyasına da ulaşır. Şehirde ki insanların, hastalandıklarında hastaneye gidip tedavi olma imkanı vardı. Ama gitmeyi tercih etmiyorlardı. Bozkırlardaki Kırgızlar ise frengi hastalığını Allah'tan gelen ceza diye kabullenmişlerdi. Kuran ayetleri ile tedavi edileceğine inanıyorlardı. Doktora gidip tedavi olmadıklarından dolayı birisi hastalığa yakalanınca, hastalık tüm aileye yayılır ve ölüme bile neden olurdu. Kırgızların arasında ne olduğu belirsiz merhem satanlar da olurdu. Özellikle frengi hastalığından başka da bulaşıcı hastalıklar yaygındı.

Çiçek hastalığı

Kırgızlar çiçek hastalığını Yaradandan gelen ceza diye tedavi için sadece dua etmekle yetinmişler. Çiçek hastalarını göçlerine almayıp yolda bırakmışlar. İnsan hastalıktan iyileşse bile dışarıda soğuk ve açlıktan ölmüş. Çiçek hastalığı iltihaplı bir yara, insanın yüzünde sivilce şeklinde görünür. Hasta tedavi olmazsa gözleri bile kaybedebilir. İç organlardan da beyin ve ak ciğere zarar verir. Hastaların bu hastalığa karşı aşılama yapılması için mollalardan yardım alınması lazımdı. Halk mollanın dediklerine daha çok inanırdı.

Şarbon hastalığı

Şarbon hastalığı çoğu zaman yaz aylarında görünür ama ben kış aylarında da rastladım. İnsanın yüz kısmında, vücudun farklı yerlerinde, gövdede sık görünür. Bu hastalığın nedenini bilmiyorum. İnsanların yaşadıkları bölgedeki bitkisi, tükettiği hayvan eti, suyu, havasından kaynaklı ola bilir. Kırgızlar, Başkurtlar korkmadan yarayı bıçakla silip çıkarırlar. Açık yaranın üzerine de amonyak ve tütün bitkisini serper. Bazen sıcak demir basarlardı.

Bozkır uyuzu

Hastalık özellikle bahar ayında çoğalır ve çoğalmasının sebebi:

- Nemli hava, soğuk ev, ince giyim
- göçerkonar yaşam
- hasret, ruh baskısı
- kalitesiz yemek

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

- tuz bolluğu

Bu sebepler bozkırdaki genç askerlere , bağışıklığı zayıf insanlara, kronik kan damarları hastalığı olanları etkiledi.

POYARKOV, O. (1899), Karakirgizskiye Legendi Skazki İ Verovaniye, Pişpek.

Kazak Bozkırlarından geçen göçebe halkın yaşam tarzına olan merakından günlük tutan yazar: Karakirgizlerin inançlarından hangi hastalıkların çok olduğunu anlaya biliriz diye karşılaştığı hastalıkları sırayla anlatır:

1. Sıtma ve Titreme (Bezgek veya kaldıratma): Karakirgizlerde *Kaldıratma* adını alan sıtma sözü, Ruslardan alıntı kelimedir. Sırma Kırgızlarda da, Karakirgizlerde de vardır. Anlayışa göre, o kara cinden gelen hastalıktır. Şeytanın karışmasıyla yemekten insana geçen hastalıktır. İlk önce sadece su ile tedavi etmiştir. Sonra boynuna çok pahalıya molla, imamlardan alan muskayı takmıştır. Ruslardan gelen kınanın hataya sürülmesi çok yararlıdır. Bu hastalık sonunda hataya uçuk çıkarmış ve akciğer hastalığına yakalanmıştır.

2. Kızamık (Qızılşa) Hastalığı: İnsan ölümüne neden olmuştur. Böyle hastalıkları nabız tutarak bilen bilgisiz tabipler, hastayı su ile tedavi etmeye çalışmıştır. Ne kadar acı çekse de Karakirgizler sabırlıdır. Halk henüz çok ciddi bir salgın ve bulaşıcı hastalıkları anlamadığı için *Kalafa* veya *Nafat* demişler. *Tanrı'nın buyurduğu buydu demişler.*

3. Kuş gürültüsü gibi baş ağrısı: Dua okuyup üfleyerek tedavi etmişlerdir.

4. Çiçek Hastalığı (Şeşek): Karakirgizlerde yaygın olan halk arasında çok felaket getiren bir hastalıktır. Su ile tedavi edip kurban kesmişlerdir. Çiçek hastalığı ile hasta olanları özel dikilmiş çadıra ayrı tutmuşlar ve yanına eskide çiçek hastalığı ile hastalanmış bir yaşlı adamı koymuşlardır. İnsanların hasta ziyaretlerini yasaklanmıştır.

5. Kulak iltihabı (Bulaq): Kulaktan çıkan irin hastalığıdır. Karakirgizler bu hastalığı şeytanın gönderdiğine inanırlar. Gençlerde de, yaşlılarda da rastlanabilir. İki mumu yakıp suya dua okurlar. Daha sonra onunla kulağı yıkarlar. Bu hastalık insanı öldürmez, ama kulak sağır edebilir.

6. Epilepsi (Mayçime): Hastanın eklemleri çekilir, yüzü bir tarafa eğilir. İnsan sonbahar veya güz aylarında bayılıp düşer. Tabipler bu hastalığı ilk önce bol süt verip tedavi ederler. At yağını eritip şeker katarak içirirler. Aç karına içilmelidir. Bu hastalığın ölüme neden olduğu anlatılır.

7. Kulyana frengi (Qulğana): Kemiğin çürümesidir. Az miktarda hastaya cıva içirip tedavi edilir. Halk arasında çok rastlanan bir hastalıktır. Karakirgizlere göre, frengi ile hastalananların çoğu epilepsiyi de hastalanıp ölür.

8. Uyuşma: İnsan vücudunun uyuşması, insan vücudundaki kan dönüşümüne şeytanın engel olmasıdır. Böyle bir durumda hastanın alnına, dudağına ve yüzüne yumuşak kamış sürmüşlerdir. Vücuttaki zararı böylece kovarız diye

Karlygash ASHIRKHANOVA

inanmışlardır. Hasta insan kavga etmemeye çalışır. Yoksa şeytan gelir diye inanmışlardır.

9. Alaca İp hastalığı: Burada Karakırgızlar'da *Alaca İp* denilen hastalık hakkında şunları söylemek istiyorum. Bu ayak ve elin tırnağını saçımından almaya bağlıdır. Yemeğe düşecek yerde alınmamalıdır. Eğer yemeğe düşerse, insan halsizleşir, iştahı olmaz ve sürekli yatar. Baksılar gelir, karaciğer veya akciğer ile “*aldı yedi çık*” diye hastaya vurur. Emci, sufi, imamı çağırırsa da bu hastalığa hiç şifa bulunamamıştır.

VULFSON, Emiliya (1901) Kırgızı, Moskova: S. Kurpin Basımevi.

Tarihin belli bir döneminde Kırgız olarak adlandırılan Kazaklar hakkında kendi gördüklerini yazıya geçiren bir eserdir.

Bu çalışma aşağıdaki 7 bölümden oluşmaktadır:

1. Kırgızlar nasıl geçinir? Kırgızların göçebe hayatından, Kırgız kelimesinin kökeninden ve örf adetlerinden bahsetmektedir.

2. Kırgızların inanç kültürü, düğün geleneğinden bahsedilmektedir. Bökey Ordasının hanı Jañgir ne kadar Tatar mollalardan derse almayı zorunlu hale getirsel de halk arasında tılsıma güce inanırlar. Hastalıkların insana kötü ruhlardan geçtiğini düşünerek hastalıktan kurtulmak için kendilerinin kutsal saydığı taşlardaki simgelere taparlardı. Bazı yerlerde hayat ağacı diye kendilerince değer verdikleri ağaçlara gidip sağlıklarına kavuşmak için dua ederlerdi.

3. Kazakların Çadırda yaşadığını ve boya yapılmış, kaliteli deriden pahalı elbiseler giydiğinden bahsedilmektedir. Giyimleri ipek kumaştan, hayvan derisinden ve yanında da gümüş hançeri olduğunu belirtir. Bayan ve erkeklerin boynunda üç bürçekli muskası olduğu yazılmıştır.

4. Kırgızlardaki şarkı sanatı: Ev halkından biri hastalanırsa Kırgızlar eve bakşıyı davet ederler. Elinde kopuz, ona da farklı ses çıkaran *çingirlek* asılı bakşının hastanı tedavi ettiğinden bahsedilir. Hasta Kırgızın çok sabırlı olduğunu söyler. Bakşı hasta için kurban kestirir ve hayvanın sıcak akciğeri ile döverek tedavi ettiğine rastlamıştır.

5. Kırgızların çok erken yaşta evlendiklerinden bahsedilmektedir. Düğünlerde aşırı derecede yemek olduğu anlatılmıştır.

6. Hayvancılıkta geçinen Kırgızların verimli topraklarına Ruslar yerleştikten sonra halkın fakirleştiğini fark ettiğini anlatmıştır.

7. Kırgızlarda çocuk terbiyesine çok önem verildiğini ve çocuklarına genç yaşta at binme kültürünü öğrettikleri yazılmıştır.

BIK, İ.M. (1927), Tawıby Kow Da Doktoru Çağır, Taşkent.

Bu çalışma Sovyet döneminde Halk emçileri ve bakşılara yazılmış bir kitaptır. “Tabipler, tembel, başkasının sırtından geçinenlerdir. Bakşılar, emçiler Kur’an ayetleri okuyarak üfler, suya dua okur, kopuzla oynar vb. yöntemlerde tedavi ederler. Tabipler ise, düşüp yaralanan kişinin başından yerden toprak alıp döndürürler, bu ne biçim tedavi, bu nasıl tedavi olur? Tiksinmiş hastanın ayağını tuzlu ılık suya koyarlar. Sıtma olan kişinin boynuna çekirge koyarlar, yani bu mikroplar insan bir

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

şeyden korktuğunda geçer derler. Korkmakla tedavi edilmez. Bilgisiz tabiplere aldanmamalıyız. Onlar hastalığı arttırıcılarıdır. Halk hekimliği hayat tecrübesinin sonuçlarıdır. Halk hekimliği tarihi tabipçilikle ilgilidir. Biz halk hekimliği ve tabipçiliği birbirinden ayırmalıyız. Halk hekimliği, yıllarca derlenmiş tecrübeler sayesinde tedavi etmektir. Tabipçilik ise, halkı kandırmaktır. Tabiplerin doğru tedavi edemediğinden ölen veya sakat olan insanlar çoktur. Böyle insanlara zarar veren tabipleeri cezalandırmak gerekir.”

Böyle düşünen yazar kitabında halk hekimliğine tamamen karşı olduğunu açıkça belirtmiştir

ÖMİRBEKULI, Kabatay (1974), Ğajayıp Emşi, Almatı: Jazuşy Basımevi.

1. Olağanüstü Emçi (Hekim)
2. Kuşçu Şora ile İlgili Efsane
3. Ävezhan'ın Masalı
4. Usta Atıcı Musa
5. Akılbay Hekim
6. Rüya Gören Padişah ile Hazırcevap Çocuk

ĞABDULLİN, Mälik (1974), Qazaq Halqınñ Awız Ädebiyeti, Almatı: Mektep Basımevi.

Altı bölümden oluşan eserin I-bölümünde bädik (kötü ruh ve hastalıkları kovmaya-göçürmeye yönelik söylenen nazım türü) ve bakşı icraları hakkında bilgi verilmiştir.

ŞÜLEMBAYEV, Katurşat (1978), Täwipşildik Degen Ne?, Almatı: Qazaqstan Basımevi.

Bu çalışmada, halk tıbbının ortaya çıkışı ve gelişimi incelenmiş; halkın sağaltma yöntemleri yalanlanmadan ayrıntılı şekilde ele alınmış ve halk hekimliğinin olabildiğince kullanılması gerektiğine açıklık getirilmiştir. Ancak sağaltma işlemlerinde uygulanan dinî ritüellere ateistik düşünceyle yaklaşan yazar, o tür uygulamaların lüzumsuzluğunu şiddetle tenkit eder; bakşı ve efsuncular tarafından uygulanan kandırmaca büyüyle tedavinin zararlarını, kendi tabiriyle söylemek gerekirse, ifşa eder.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Bilim ve Dinde İnsan
2. İlk Tıbbî Yardım Deneyimi ve Em'in Büyüsü
3. Bakşı ve Bakşı "Emi"
4. Dinî Ritüeller ve Sağlık
5. Efsuncular Tedavisinin Sırrı ve Günümüze Kadar Gelişinin Nedenleri
6. Halk Tıbbı ve Bilimsel Tıp

Karlygash ASHIRKHANOVA

7. Komünizmin İlkeleri ve Sağlıklı Çok Yönlü İnsan Yetiştirme
8. Sosyalist Yaşam Tarzı ve Ateistik Eğitimin Bazı Sorunları

ORAZAKOV, Estöre (1989), Qazaq Halq Meditsinası, Almatı: Ğılım Basımevi.

Çalışma, halk hekimliğinin; modern tıbbın tedavi yöntemleriyle örtüşmeyen ve insan sağlığına zarar verebilecek sağaltma pratiklerinin açığa çıkarılması ve bilime dayalı olan tedavi yöntemlerinin ise olabildiğince uygulanmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Eserde, tâwiplerin (ocaklılar) birer halk hekimi oldukları savunulurken kamlar / bakşılar aksine şiddetle eleştirilir. Halk arasında “*hekim*” olarak bilinen kimi kamların / bakşılarının birer hokkabaz, düzenbaz ve dolandırıcı olduklarına dair görüşler ileri sürülür ve bu tür “*hekimler*” tarafından uygulanan “*sağaltma yöntemlerinin*” hastayı iyileştirmede ancak halka açık bir şov, kandırmaca olduğu iddia edilir. Ayrıca halkın o tür “*hekimleri*” tercih etmesinin nedenleri, eski yazılı belgeler ışığında anlatılır.

Çalışma, aşağıdaki 10 bölümden ibarettir:

1. Halk Tıbbı Üzerine Birkaç Söz
2. Kazak Halk Hekimliğinin Kaynağı
3. Yazılı Belgeler Işığında...
4. Halk Hekimliğinde Kullanılan İlaçlar
5. Halk Hekimliğinde Cerrahi
6. Halk Hekimliğinde Ebelik ve Bebek Bakımı
7. Rus İlerici Doktorlar Kazaklar Arasında
8. Fitoterapi: Bitkilerle Tedavi Yöntemi
9. Hekimsiz, Kendi Kendine Tedavi Tehlikelidir!
10. Filipin Cerrahisi: Olağanüstü Mü Yoksa Kandırmaca Mı?

MUSTAFİNA, Rauşan (1992), Predstavleniya, Kultıy, Obryادی U Kazahov, Almatı: Qazaq Universiteti Basımevi.

XIX-XX yüzyıllarda Güney Kazakistan Bölgesinde vücut bulan geleneksel İslam bağlamında Kazak halkının gelenek-görenek, örf-adet, kült ve inançları ele alınan çalışma:

- I. Güney Kazakistan’da İslam;
- II. Güney Kazakistan’da Tasavvuf ve Tapınma-Kutsama Kültü;
- III. Güney Kazakistan Kazaklarında İslam Öncesi İnançlar gibi üç ana

bölümden oluşan eser Rusça yazılmıştır.

Eserin üçüncü bölümünde yer alan *Demonizm, Şamanizm ve Bazı Sinkretik Din Kalıntıları* adlı alt bölümde, İslam öncesinden günümüze kadar halk hekimliğinde uygulanan bazı pratik türlerinden bahsedilmiştir.

ALDAŞEV, Ahmet, ÄLİMHANOV, Juldızbek (1992), Qazaqtñ Halq Meditsinasınıñ Qupıyası, Almatı: Qazaqstan Basımevi.

Kitap aşağıdaki 13 bölümden oluşmaktadır:

1. Büyü ve Tılsıma Dayalı Halk Hekimliği

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

2. Büyü ve Tılsıma Dayalı Hastalıklardan Korunma
3. Büyü ve Tılsıma Dayalı Hastalıkları Ortaya Çıkarma
4. Büyüye İnanarak Sağaltma
5. Gözlem ve Deneylere Dayanarak Sağaltan Halk Hekimleri
6. İç Hastalıkların Teşhis ve Tedavisi
7. Cerrahî Hastalıkların Tedavisi
8. Hamile Kadınlara Doğum Yaptırma Esnasında Uygulanan Pratikler
9. Yenidoğan Bebeklerin Bakımı ve Bebeklerde Görülen Hastalıkların Tedavisi
10. Halkın Temizlik ve Hijyen Anlayışı ve Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma Önlemleri
11. Sofra Kültürü ve Yiyecek-İçeceklerin Özellikleri Üzerine
12. Halk Psikoterapisi
13. Halk Hekimliğinin Gizemi

ABILKASIMOV, Bolatjan (1993), *Telqoñır*, Almatı: Atamura Basımevi.

Temel amacı, Kazak ulusunun eski inançlarına ilişkin örf-adet kültüründe önemli bir yere sahip olan büyüsel/dinsel nazım türlerini ve büyülü sözler kategorisini tanıtmaya yönelik olan eser aşağıdaki dört bölümden oluşmaktadır:

1. Kazak Örf-Adet Folklor Türlerini Ayırt (Tefrik) Etme Sorunları
2. Bädik (Kötü Ruhları ve Hastalıkları Kovmaya-Göçürmeye Yönelik İcra Edilen Nazım Türü)
3. Arbav (Sağaltma İşlemlerinde Uygulanan Telkine Dayalı Nazım Türü)
4. Bakşılık ve Bakşı İcraları

Yazar, Giriş bölümünde kitabın adı olan “*Telqoñır*” sözü üzerinde durmuş; bu sözün tarihi gelişimi, kullanım alanları ve alanlara göre anlamlarını ele almıştır. *Telqoñır*’ın eski bir türkü ve ezginin (küy) adı olduğunu ileri süren yazar, aynı anda bakşılardan hastayı sağaltma ayinlerinde vecde gelerek çağırdıkları ve kendisinden medet umdukları bir cinin de adı olduğunu belirtmiştir. Sonraki bölümlerde ise cin veya peri çarpması, sara nöbeti, sıtma tutması, liken, nazar değmesi, diş çürümesi, yılan, karadul, böğü ısırması vb yüzlerce sağlık sorunu yaşandığında, halkın başvurduğu tedavi yöntemleri, pratikler ve örf-adetlere dayalı uygulamalara yer verilmiştir. Ayrıca *bädik* ile *arbavın* ne zaman, nerede, ne amaçla ve kimler tarafından söylendiği ve bakşı icra ve ayinleri ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

BERDIMURAT, Jakıp (1993), *100 Halk Emçisi*, Almatı: Atamura Basımevi.

Kitabın Kazakistan’da Halk Hekimliği denilen bölümünde halk hekimliği dediğimiz, halkın tecrübesinden gelen bilim denilmektedir. Halk hekimliği ve sihir diye ikiye ayrılıp incelenmektedir. Eskiden sihir halk tedavisinin esas yöntemlerinden biri olmuştur. Çeşitli kabiliyet haysiyetlerine ve hayat tecrübelefine uygun kırıkçı, şifalı otlar tedavi, kan alma gibi ustalık sahibine dönüştüler. Toplumun gelişmesiyle beraber hekimlik din yolu ile de devamını sürdürdü. Halk hekimliği ile nüfusun hileli faaliyetlerde yasadışı olarak yer alması ve sağlıklarına zarar *vermesi Kazakistan*

Karlygash ASHIRKHANOVA

Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 209. maddesiyle cezalandırılmaktadır. Son zamanlarda, yalancı şifacıların sayısındaki artış toplumda çeşitli zorluklar yaratmaktadır. Bu nedenle, 10.02.1992 № 61 tarihli RK Sağlık Bakanlığı emri uyarınca özel eğitimin geliştirilmesi sertifikası alınması gerekmektedir. Halk sağlığı devlet için çok önemli olduğu için, 1990 yılında, Kazak Jinekoloji Enstitüsü, Halkın Şifacıları Kazakistan Merkezine transfer edildi. Bu kurum iki aylık bir ileri eğitim kursu sunmaktadır. Bugüne kadar bir çok kişiye sertifikayı kazandırmıştır. Bu sertifika iki yıl geçerlidir. Bu merkezin bölümleri de bölgesel merkezlerde vardır. Merkezin Şartı aşağıdaki şekilde tamamlanmıştır:

1. Yeteneği olan kişi, 1.5-2 ay boyunca özel tıp uzmanlarının merkezinde bir yeterlilik değişimi yapar. Kurs sonunda test yapılır.
2. Eğer hasta bölgeden veya şehir merkezinden uzaktaysa, şifacının gidip tedavi etmesine izin verilir.
3. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Kararı ile 31. Ağustos 1992 tarihli ve 0234 sayılı Kazakistan Halk Hekimleri Birliği kurulmuştur. Başkanlığı şifacı Adılhan Ermanov atanmıştır.
4. Merkez, Modern ve Doğru Tıp olarak yeniden adlandırıldı.
5. Aynı zamanda Z. Kocalımov başkanlığındaki Halk Şifacıları Derneği, Şubat 1992'de kurulan derneğin çalışmalarını yasadışı diyerek, durdurulması gerektiğini belirtmiştir.
6. Halk hekimliğinin yazılı kaynaklarda olmadığını dile getirmektedir. Kazaklar hastaya ilk önce doğru teşhis yapmaya çalıştığı da söylenmektedir.
7. Kaynakçada, halk arasındaki 100 kutsal kişinin hayatı ve tedavi ettiği hastalıkları ve adresleri verilmiştir.

AKIPBEKOV, Ötepbergen (1993), Halıq Eminiñ Qudireti, Almatı: Qaynar Basımevi.

Halk hekimlerinin deneyimleriyle ilgili bir derleme çalışmasıdır. Giriş bölümde Kazak hekimliği ve hekimlerin yeri ve önemi hakkında anlatılmıştır. I-bölümde hekimlerin kullandığı ilaç türleri, ilaç yapım teknikleri ve onların şifa özellikleri; Yunan cevizi, kırmızı alıç, yabani badem, ayva, havuç, zeytin, erik, nar, dağ çekirdeği vb meyve-sebzelerin sağaltma işlerindeki önemi; mineral ve kimyasal maddelerden elde edilen ilaçların etkisi; hayvan ve hayvan ürünlerinden üretilen ilaçların yararları ve soğuktan kaynaklanan birkaç hastalığın tedavilerine yer verilmiştir.

II-bölümde halk arasında özel tedavi uygulamalarıyla tanınan belli başlı hekimlerden ve hekimlerin sınıflandırılmasından bahsedilmiştir.

III-bölümde ise eski dönem hekimleriyle ilgili söylenen efsaneler, bilgiler, anlatılar ve sağlıkla ilgili atasözleri yer almıştır. Ayrıca geçmişte hekimlik üzerine kaleme alınmış yazılar da ilave edilmiştir. Onlar:

- a. Ş. Valihanov'un "Bakşılık, Falcılık Üzerine";
- b. Ä. Marğulan'ın "Korkut, Bakşılardan Atasıdır";
- c. A. Böribayev'in "Tanınmış Hekim İrgızbay";

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

d. Q. Ävbäkirov'un "Javırınşı" (Kürek Kemiği Yardımıyla Geleceği Yorumlayan Falcı) ve diğer halkbilimcilerin yazılarıdır.

BAYBOSINOV, Küzembay, İSAKOV, Älmuğan (1995), Bakşılar, Almatı: Meray Basımevi.

1. Bakşılar Tarihinin Araştırılması
2. Kutsal Kişiler
3. Haşerelerle Mücadele
4. Bakşı Bir Hekimdir

Gibi bölümlerden oluşan çalışmada; bakşılık geleneği ve bu geleneği devam ettiren 19 bakşının özgeçmişi, sağaltma işlemlerinde uyguladıkları yöntemler ve tedavi ettikleri hastalık türleri anlatılmıştır. Bunun yanı sıra hastalık doğuran haşerelerle mücadele etmede başvurulan tıbbî yöntemler ve mücadelenin önemine de değinilmiştir.

KANAPIYAULI, Mahmut (1995), Qazaqtñ Halq Emi, Almatı: Öner Basımevi.

1. Şifalı Bitkileri Toplama ve Saklama
2. İlaç Yapımında Kullanılan Malzemelerin İşlenişi
3. İlaç Türleri ve Yapımı
4. İlaç Kullanma Önergesi ve Dozu
5. Devamlı Kullanılan İlaçlar

TİLEVKABILULI, Öteyboydak (1996), Şipagerlik Bayan, 7. Baskı, Almatı: Jalın Basımevi.

Tarihten günümüze kadar hekimlik üzerine kaleme alınan eserlerin başında, hekimlik dışında halkbiliminin diğer dallarını da kapsamı bakımından bir ansiklopedi sayılabilecek *Şipagerlik Bayan* gelmektedir. Yazarın, Janibek Han'ın emri üzerine, yıllar boyunca edindiği deneyim ve bilgi birikimine dayanarak 1466-1473 yılları arasında (yetmiş yaşından sonra) kaleme aldığı "Şipagerlik Bayan" (Hekimlik Anlatıları) adlı eseri günümüze kadar değerini yitirmeden gelmekle birlikte halen tıp dünyasında büyük yankılar yaratmaktadır.

Ö. Tilevkabilulı, deneme-yanılma sonucunda elde ettiği ilaçların hangi hastalığa iyi geldiğini şöyle çözdüğünü anlatmıştır: *Önce kendim içtim, kendim yedim; em (şifa) olabilir dediğim ilaçlardan çok defa zehirlendim. Nihayetinde bitkilerin bin bir derde em olacak özelliklerinin bilincine vardım* (Tilevkabilulı, 1996: 429).

Eser, "Turlawlar", "Qanıqtalğı", "Köz Murın Destir", "Narıqtalğı", "Oñ Qol Destir", "Darımdalğı" ve "Qol Köz Destir" gibi yedi bölümden ibarettir.

Eserde başta kalp, beyin ve özsü olmak üzere diğer uzuv² ve sıvıların insan vücudundaki görevleri, yanık ve soğuk vurması tedavisi, nabız tutarak hastalığı

---

² Uzuv, halk hekimliğinde hastanın pis kan tıkanmış damarlarını hafifçe kesip kanı akıtmaktır. Bazı bel fitiği hastalığında da başparmakla sıvamak.

Karlygash ASHIRKHANOVA

teşhis etme ve çiçek hastalığı (variola, smallpox) aşısını bulma gibi güncel sorun ve konular ele alınmıştır. Bunların yanı sıra bitkilerden elde edilen 854, hayvanlardan üretilen 455 ve kimyasal maddelerden elde edilen 318 çeşit şifa özelliği bulunan ilaç listesine; 430'a yakın vücut organı, 1000'den fazla ilaç adı ve 4577 reçeteye de yer verilmiştir.

KİŞİBEKOV, Dosmuhamed (1999), Qazaq Mentaliteti: Keşe, Bügin, Erteñ, Almatı: Ğılım Basımevi.

Kazakların hayat anlayışını tarihî gelişimleriyle ele alan çalışma, dört bölümden ibarettir. Kazak halk hekimliğinde önemli bir yer tutan sınıkçılık/kırıkçılık konusu, kitabın III-bölümünde *Sınıkçılık/Kırıkçılık, Ancak Hayvanların Anatomi Yapısına Hakim Olma Sonucu Edinilebilir* adlı ayrı bir başlık altında; kırıkçıların kırık-çıkık tedavilerinde başvurduğu çeşitli sağaltma yöntemleriyle birlikte anlatılmıştır.

Eseri, aşağıdaki dört bölüm oluşturmaktadır:

1. Mentalite, Objektif Durumlara Göre Kalıplaşır
2. Halk Mentalitesi, Halkın Örf-Adetlerinde Saklıdır
3. Kazak Halkının Dünya Görüşü Mentalitesi
4. Kazak Mentalitesi Gelecekte Ne Şekilde Değişebilir?

JAKSILIKOV, Aslan (2006), Şamanizm men Folklor, Almatı: Jazuvşı Basımevi.

Çalışmanın asıl konusu olan Şamanizm'in, folklordeki yeri ve önemi tarihî gelişim içerisinde ele alınmış ve halkın sağaltma işlemlerinde uyguladıkları şamanlara özgü ritüeller, icralar ve yöntemler konusunda anlatılmıştır.

QAYDARI, Abduali (2009) Qazaqtar Ana Tili Aleminde, C1. Almatı: Daik-Press Basımevi

Çalışma 3 ciltten İnsan, Toplum, Doğa başlıkları altında kazak halkının budun biliminden kaynaklar ortaya konulmuş.

Kitabın 1. Cildi aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. İnsan doğası
2. Yaşam, hayat
3. Akrabalık
4. Gıda
5. Sağlık
6. Ana dil dünyası
7. İnsan isimleri
8. Ölüm

Sağlık alt başlığı altında tıbbi terimler ele alınmıştır.

KALİYEV, Seyithamza (2010), Emdik Retseptler Entsiklopediyası, Almatı: Arıs Basımevi.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışmada, Kazak halk hekimliğine yıllarını adanmış olan yazarın, şifalı bitkilerden hazırlanmış olduğu ilaçların kullanımı, yapılışı ve hangi hastalıklarda kullanılması gerektiğine dair bilgiler yer almıştır. Ayrıca eserin son bölümünde Tibet tıbbının şaheseri olan “Çjud-Şi” kitabının bazı bölümlerine yer verilmiştir. Bu bölümler ilk defa Kaliyev tarafından Kazakçaya tercüme edilmiştir.

BEGMANOV, Kasımhan (2010), Halqı Mıqtınıñ – Saltı Mıqtı, Almatı: Ölke Basımevi.

Dört ana bölümden oluşan eserde; Kazak halkının unutulmaya yüz tutan örf-adetleri, gelenek-görenekleri, uzak-yakın tarihi, kültür örnekleri, tabu, örtmece ve arkaik sözleri, milli kıyafetleri ile yemekleri, dört tülük hayvanı, inançları, kuş ve tazi köpeğiyle avcılık gelenekleri, halk takvimi, rüya tabiri, yedi hazinesi, jil qayıruwı ve ölçü birimleri gibi konular ayrıntılı şekilde anlatılmış ve araştırma konumuz olan Kazak halk hekimliği konusuna II-bölümde geniş yer verilmiştir. Kitabın diğer kitaplardan ayıran önemli özelliği ise alanın uzmanlarıyla sohbet edilerek kesin bilgiler üzerine ortaya konulmasıdır.

M. AVEZOV EDEBİYAT VE SANAT ENSTİTÜSÜ (2013), Babalar Sözi, 93. Cilt, Astana: Foliant Basımevi.

100 ciltlik “*Babalar Sözi*” (*Ecdatlar Sözü*) dizisinin bu cildi, halkbiliminin *Magiyalıq Folklor (Büyüsel-Dinsel İçerikli Folklor Ürünleri)* dalına ayrılmış olup; bädik, bakşı icraları, alkış ve (şükran duygularının ifadesi; görülen iyiliklere, tadılan nimetlere ve yaşanan güzelliklere karşı minnet duygularını ifade etmek için söylenen sözler) kargış (beddua) sözleri, bata (dilek, dua), tabu sözler, arbav (sağaltma işlerinde uygulanan telkine dayalı nazım türü), yalvarma, diş kurtunu göçürme, cin çağırma gibi önemli konuların derinliklerine inilmiştir.

ÇERDEBAYEV Boris, UIAN Abiş, (2013), Qazaq Mädeniyetiniñ Şıǵu Tarihi (Qazaq Halkı Tabiǵat Mınajatı Men Emdew Magiyası), Cilt I, Almatı.

Bu çalışmada Kazak halkının bakşılık geleneği incelenmiş: Dede Korkut’tan başlayan Bakşılık geleneği ve halk arasında bakşılıkların hastaları tedavi yöntemlerine yer verilmiştir.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Tanrıçılık ve Tabiata Minacaat Etmek
2. Kazak İnançında Ruhlar ve Periler
3. Kazaklar’da Bakşılık sanatı, Bakşılıktaki Dede Korkut Geleneği, Bakşılık Kabiliyeti Ortaya Çıkmasında Dış Nitelikler, Bakşılıktaki Cin, Cin Çağırma ve Cin kovalama, Baksı oyunu, Bakşısı Sarını, Hastalığı Başkaya Göç Ettirme, Kadın Kısırlığı Tedavi, Kazak Kadın Bakşılığı, Bakşılıktaki Kâhinlik, Kazak Bakşılığında Zehirli Böcekleri Büyüleme, Tabipçilik, Bädik Söyleme, Bakşılığın Kazak Kültüründeki yeri

TÖLEVBAYEV, Äbdeş (2013), Qazaq Halqı Etnografiyasınıñ Mäseleleri, Almatı: Service Press Basımevi.

Karlygash ASHIRKHANOVA

Eser, yazarın 1970 yılından bugüne kadar hazırlamış olduğu etnoğrafya ile ilgili makalelerinden oluşmuştur. Yazılarının büyük çoğunluğu kadim dönem inançları üzerinedir. Batıl inançlara dayanan gelenek-görenekler ve örf-adetlerin ortaya çıkışları incelenmiştir. Ayrıca Kazak baksılık geleneği, Kazak inançlarında ruhlar ve cin-periler ve defin ritüeli gibi konulara da geniş yer verilmiştir. Çalışma Kazak, Rus ve İngiliz dillerinde hazırlanmıştır.

SADUAKAS, Esimbay (2014), Tağılmğa Tağzım, Almatı: Dawır Basımevi.

Kitap aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Dünaygörüŝ
2. Ruhlar ruhu ve talimi
3. Halk Hekimliđi Tarihi ve Būgünü
4. Allah Emanetini Onurlandıran Kıdır Ata (*Canarıŝ Caksılıkoğlu'nun keni tedavileri hakkında halkla açık repörtajı yazılmıştır*).
5. Kadın Önemi
6. Yalan, Eğitim, Akıl, Bilim
7. Çocuk ve Eğitim
8. Tolgay Oğlumuz Kazanmış
9. Selam Mektubu *adlı bölümlerden oluşur*.

Temel konumuzla ilgili, *Halk Hekimliği Tarihi ve Bugünü* bölümünde, çevrenin etkisinden çeşitli hastalıklar meydana geldiği söz konusudur. Bu yüzden halk şifa aramaya mecbur kalmıştır. Bundan dolayı Halk Hekimliği gelişmiştir. Halk hekimleri şifa olacak ilaçları ottan ve hayvanlardan bulmuştur. Şifacıların hastalık tipine, organizmaya etkisine göre değerli bir isim verildiği yazılmıştır. Şifacıların temeli olan baksıları, Sovyet imparatorluğunun sömürge politikası, eskinin kalıntısı diye, yeni bir topluluktan "*zenđinleri, mollayı kov kamçıyla*" sloganıyla elimine edilmiştir. Acısını halkın çektiğini yazar dile getirmiştir.

Son Bölümde: Bädik, Arbaw, Tasattıq (Yađmur Çağırmak), Kırk Bir Taş, Kürek Kemiği ile geleceğe Bakmak, Gökbilimcisi, Hastayı Okuyup Üflemek, Temizlemek, Sıtma, Yılan Sokmak, Kr, İğneyle Tedavi, Sülük, Şeker Hastalığı, Suyla Tedavi, Yorum Yapmak, Can Őifası, Canarıŝ Emci konuları altında değerlendirilmiştir.

OMARBEKOV, Talas (2015), Ortalık Aziya Köŝpelileri Örkeniyetiniň Tarihi, 2-cilt, Almatı: Kazak Universiteti Matbaası.

Deneme çalışmada; göçebe toplumların evren ve zamana bakış açıları, geleneksel kültürün gelişim meseleleri, halkın inanç ve tabu sisteminin doğayla bağlantısı, yerleşik ve göçebe toplumların etnokültürel ve dinlerarası süreçleri, göçebe kültür sisteminde şehirlerin kalkınması, tarihî belgelerde geçen Türk-Soğd ilişkileri gibi konseptik konulara yer verilmiştir. Çalışmada yer alan göçebe halkların geleneksel kültür tarihi konusu, arŝiv belgeleri ve etnografik gezi verileri temelinde hazırlanmıştır. Ayrıca bolŝeviklerin yürüttüğu toprak politikası ve göçebe halkların güç zoruyla yerleşik hayata geçirilme sürecinde geleneksel hayvancılık sisteminin çöküşü sorunları da dâhil edilmiştir.

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kitabı oluşturan üç ana bölümün bir bölümü Kazakların doğayla ilişkileri üzerine ayrılmış olup, *Halk Baytarlık Bilimi, Halk Tıbbı, Baksılık ve Bahsılığın Gelişimi* gibi konular ele alınmıştır.

Eser, aşağıdaki üç ana bölümden ibarettir:

1. Orta Asya Halkları: Doğa ile Toplumun Karşılıklı İlişkileri
2. Kültürel Yakınlaşma Olarak Orta Asya Bölgesi
3. Göçebe Halkların Geleneksel Hayvancılık Sisteminin Çöküşü

AYDARHANULI, Kayrat, (2018), Qazaq Emşiligi, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Eserin, “*Halk Hekimliği Üzerine*” başlıklı I-bölümünde yazarın, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler ve deneme yazılarına yer verilmiştir. Çalışmanın en önemli bölümü olan II-bölümde, Kazak halk hekimliğinde geçmişten günümüze kadar uygulanmakta olan sağaltma yöntemlerinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra evcil ve yabanî hayvanlar, bitkiler, ağaçlar ve mineral maddelerden elde edilen ilaçların kullanımı ile yapılışı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Meyve, sebze, hububat ve otların; kuş ve hayvan etlerinin; et ve süt ürünlerinin ve halk hekimliğinde sık kullanılan tuz, şap, vitriol vb. mineral ilaçların insan sağlığına yararlarına değinilmiştir. III-bölümde halk hekimliği ile dinin bağlantısı, sağaltma işlemlerinde gerçekleştirilen dine dayalı uygulamalar ile Kur’an-ı Kerim’de geçen şifa ayetleri ve Lokman Hekim’in ortaya koymuş olduğu tedavi yöntemleri ele alınmıştır. IV-bölümde nezle, grip, soğuk algınlığı, uçuk, siğil ve çocuk hastalıkları gibi sağlık sorunları yaşandığında ev ortamında uygulanabilen pratikler üzerinde durulmuştur. Kitabın son V-bölümü ise Kazak halk hekimliğinde kullanılan ölçü birimlerine ayrılmıştır.

Bu çalışma aşağıdaki 5 ana bölümden oluşmaktadır:

1. Kazak Hekimliği Üzerine
2. Kazak Halk Hekimliğinde Uygulanan Basit Tedavi Yöntemleri
3. Tedavinin Derde Derman Olması Allah’ın Şefaatinde! (Şifa Allah’tan!)
4. Ek Bölüm
5. Kazak Halk Hekimliğinde Kullanılan Ölçü Birimleri

Bu ana bölümler de kendi içinde birkaç alt başlıklara ayrılmıştır.

AYDARHANULI, Kayrat, (2019), Qazaq Emşiligi: Tört Tülik Mal Önimderi, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Yazarın, “*Qazaq Emşiligi*” adlı çalışmasının devamı olan bu eserde, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler, deneme yazıları ve “t(d)ört tülik” (at, deve, sığır, koyun-keçi) evcil hayvanlardan elde edilen ilaçların kullanımı ve yapılışı ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

AYDARHANULI, Kayrat, (2019), Qazaq Emşiligi: Añ-Qus, Jändikterdiñ Emdik Qasıyetteri, Almatı: Palitra Press Basımevi.

Yazarın, “*Qazaq Emşiligi*” adlı çalışmasının devamı olan bu eserde, halk hekimliği üzerine daha önceki yıllarda kaleme aldığı makaleler, deneme yazıları ve

hayvan, kuş ve böceklerden elde edilen ilaçların kullanımı ve yapılışı ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

HOJALIMOV, Ziyadan (2013), Halıq Emsileri Anıqtamalığı, Almatı: Şalköde Basımevi.

Çalışmada, halk hekimliği ve kamu sağlığına yapmış olduğu hizmet ve katkılarına göre seçilmiş olan Kazakistan Halk Hekimleri Derneği'ne mensup 100 üyenin özgeçmişi ve uyduladıkları tedavi yöntemleri yer almıştır. Ayrıca Kazak halk hekimliğinin tarihi hakkında kısaca bilgi ve sağlıkla ilgili vecizeler verilmiştir. Kitap, hem Kazakça hem de Rusça olarak hazırlanılmıştır.

Ulusal Halk Hekimi Derneği tarafından her sene halk hekimleri kongresi düzenlenmektedir. Aşağıda kongredeki birkaç bildiri kitabının künyesi verilmiştir:

HOCALIMOV, Ziyadan (2004), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşağı – 1, Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2005), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Ötkeni, Bügini, Bolaşağı – 2, Almatı: Nurlı Alem Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2005), Qazaqstan Respublikası Dastürli Emes Halıq Meditsinası, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Qazaqstan Respublikası Halıq Meditsinasının Baqsılıq Öneri, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Tılsım Düniyenin Qupiya Emderi, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2006), Ruhani Emsilik Ğalamatı, Almatı: Şalköde Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2008), Dari-Darmeksiz Emdewdin Kupiya Sırları Men Negizderi, Türkistan: Mirza Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2007), Duğa Küşinin Fizikalık Negizderi, Türkistan: Mirza Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2007), Qazaqstan Men Orta Aziyadağı Halıq Emsiliginin Örkendewi, Almatı: Şalköde Basımevi.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2009), Fiziçekkiye Osnoviy Narodnoy i Netraditsiyonnoy Meditsiny, Türkistan: Mirza Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2008), Qazaqtın Köripkel Jane Boljampaz Babaları, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2009), Qazaqtın Ğalım Şipageri Ö. Tilevkalılu, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2009), Şipagerlik Dastüri Jane Filosofiyası, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Ğalamnın Jumbağ Sırları, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Tselitelsaya Traditsiya i Filosofiya, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Qazaqstannın Darındı Emsileri – Odarenniye Tseliteli Kazahstana, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2010), Ruhani Jane Muzıkalıq Şıpagerlik, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2011), Halıqrıq Şıpagerликтin Bayteregi, Almatı: Şalköde Basımevi.

HOCALIMOV, Ziyadan (2011), Densawlıqtı Jaqsartuw Joldarının Tasilderi, Almatı: Şalköde Basımevi.

3. Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Makaleler

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2011), “Halıq Emsiligi – Allanın Sıyı, Ult Murası, Halıq Qazınası”, Yasawi Habarşısı, Sayı 4 (56), s. 63-68.

Adı geçen makalede halk arasındaki *emciler, abızdar, bakşılar, balgerler* eski Kazaklar İslamiyeti kabul ettikten sonra eski inanış ve uygulamaları devam ettirdikleri belirtilmiştir.

ÖMEŞULU, Abdısabır (2011), “Qazaqtıñ qalıq meditsinası – qundı madeni muramız”, Vestnik AGİUV, Sayı 1, s.10-12.

Kazakların gelenek ve göreneklerinden yola çıkarak, Kazak Halk hekimliği milletin önemli hususlarından biri olduğunu açıklamıştır. Kazakların Sovyet döneminde halk hekimliği uygulamalarının yasaklandığı ve halen değeri anlaşılmamış olduğu söz konusudur.

Prof. Dr. Aygün ATTAR - Prof. Dr. Elfine SIBGATULLİNA, Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK - Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA (2011), “Rusya Federasyon’da Türk Tarihi İle İlgili Yazılmış Tezler Üzerine Bir Katalog Çalışması” Karadeniz Dergisi, 2012, Sayı 15, s. 39-88.

Bu çalışma, “Geçmişten Günümüze Rusya’da Karadeniz ve Türkoloji ile İlgili Tezlerin Bibliyografyası ve Bunların Türkiye Türkçesine Çevrilmesi” projesi kapsamında hazırlanmış ve Karadeniz Dergi’nin 15. Sayısında yayınlan makaleye ilavedir. Bu makale tezler üzerine yapılan katalog çalışması ve kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur.

JALIMBETOV, Qudaybergen (2017), “Halıq Meditsinası Men Resmî Meditsina Salasınıñ Özara Baylanıstarı Men Ayırmaşılıqtarı”,

Halk hekimliği ve modern tıpy aynı çatı altında uygulayan doktorun açtığı sağlık merkezi ve hayat yolundan bahsedilmektedir.

QALŞABAYEVA, Bibiziya (2017), “Halğ Meditsinasıgı dini nanım-senimderdın semiyotikası men semantikası”, KazNU Bulletin. History series N1. Ss 196-202.

Bu makalede Kazak halk hekimliğindeki İslamiyet öncesi ve sonrasında dinin etkisi üzerine durulmuştur.

SARSEMBİNA, Q.Q., SAUTBEKOVA, A. Ğ. “Qazaq Baqsılıq Öneri” ĀOJ:256:39 (512.122)

Makalenin esas konusu olan *Bakşılık* tanımının üzerinde durulmuştur. Bakşılık sarın, Şamanizm, eski Türk inançların izlerini incelemiştir.

KURBANHOCAYEV, Sansızbay (2018), “Halıq Meditsinası jane Sırqattı Emdew Joldarı”, Molodoy Uçyomy Dergisi, Sayı 5 (1), s. 73-76.

Karlygash ASHIRKHANOVA

Günümüzdeki Halk hekimliği ve tedavi yöntemleri özelliklerine açıklama yapılmıştır. Kazak halk hekimliğinin kaynağı tılsımlı bir varlığa dayanıldığı anlatılmıştır.

NİYAQULOV, S (2011), “Janına Şipa İzdegenderdi Jılı Sözben de Emdewge Boladı”, Ana Tili Gazetesi, 17-23 Şubat, s. 8.

Halk hekimliğinin önemi ve hastaları tedavide verimli olaabilecek öneriler söz konusudur.

TOQSABAYEVA, M., YULDAŞEVA, Y. (2011), “Janğa Şipa – Mineraldı Sular”, Geografiya jane Tabiğat Dergisi, Sayı 1, s. 15-17.

Kaplıcalar ve mineral madde içeren suların tedavide faydası tanıtılmıştır.

ABDİKADİRULI, M. (2011), “Qazaq Emsiligi men Darigerligi”, Dastür Dergisi, Sayı 5, s. 48-50.

Kazak halk hekimliği ve bilimsel tıp özellikleri anlatılmıştır.

KELES, M. (2012), “Oqığan Duğa Qawip-Qaterge Qorğan Boladı”, Qazaqstan Ayelderi Dergisi, Sayı 10, s. 28-29.

Halk hekimliğinde dinsel tedavi yöntemleri incelenmiştir.

ATAŞ, Berik (2013), “Şamandıq Metafizika: Älemdik Yerik Ayasındağı Baqsı Fenomeni”, Tamır Dergisi, Sayı 4, Sonbahar, s. 37-42.

Halk hekimliğinde Bakşının yeri ve önemi söz konusudur.

SÜLEYMEN, M. (2011), “Tegi Tanımal Emsi”, Qazaqstan Ayelderi Dergisi, Sayı 11, s. 28-29.

Halk hekimi hayatı ve tedavi yöntemleri anlatılmıştır.

ESENĞAZI, N. (2018), “Qazaq Meditsinasının Şığuw Tarihi”, Dastür Dergisi, Sayı 6, s. 36-41.

Kazak halk hekimliğinin kökeni, çıkış tarihi zikredilmiştir.

İBADULLAYEVA, Z. SEYLBEOVA, A. (2019), “XIX yüz yılın Başı XX yüz Yılı: Hekimlik ve Tedavi Yöntemleri” Al-Farabi Üniversitesi Habarşı Dergisi, Sayı 2,(93). s. 252-257. Makalede halk hekimliğinin tarihi söz konusudur. Kazak halk hekimliği konusunda Rus ve yabancı bilim adamları ve seyahatler tarafından yazılan çalışmalar tanıtılmıştır.

ASHIRKHANOVA, K (2021), Kazak Halk Hekimliğinin Kaynağı, folk/ed. Derg, 2021; 27(1):101-118

Adı geçen makalede Kazak halk hekimliğinin ilk uygulayıcıları olan bakşların tedavi yöntemlerinin tespiti yapıлып, zaman aşamasına uğrayarak şekil değiştirdiği üzerinde durulmuştur.

ASHIRKHANOVA, K (2021), “Kazak Halk Hekimliğinde Animistik İnanca Dayalı Benzeri Benzer ile Sağaltma Pratiği”, Cilt 17, Sayı 129, 162-175

Bu çalışmada, Kazakistan’ın Batı ve Güney bölgelerinde alan araştırmasıyla gerçekleştirilen büyüsel-dinsel nitelikteki tedavi yöntemlerinin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Kazak halk hekimliğinde geçmişten günümüze dek gelen animistik inanca dayalı benzeri benzer sağaltma pratiği uygulamaları

Kazak Halk Hekimliği Üzerine Yapılan Çalışmalar

örneklerle açıklanmıştır. İlkel toplum insanların, sağlığını koruması ya da yakalandığı hastalık türlerinden kurtulması için icat ettikleri her tür tedavi pratiği, günümüzde dinen ya da bilimsel olarak onaylanmasa bile, halk hekimliğinin modern tıbbın ortaya çıkışında atılan ilk(el) temeller olduğu bir gerçektir. Bu doğrultuda insanoğlunun yaradılışından günümüze sayısız tedavi yöntemi icat edilmiş ve geliştirilmiştir.

4. Tezler

Kazakistan'da Halk hekimliği ile pek çok tez çalışılmamıştır. Ulaştığımız tezler şunlardır:

ŞAHMETOV Belgibay Amangeldiyevič (1998), Halk Hekimliği Uygulamaları ile Sinir Hastalıkları Tedavi Yöntemleri, Amatı, Sancar Asfendiyarov Tıp Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora tezi.

Bu tezinde sinir hatalıkları tedavi eden ocaklarda, 159 kişinin tedavi için yapılan uygulamaları tanıtılmıştır.

TUĞBA Örnek (2012), “Kazaktın Halk Meditsinasının Kupiyası” adlı eserin Türkiye Türkçesi'ne Çevirisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bu tez, Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilerek, Kazak halk tıbbının sırrını çözmeyi amaçlamaktadır. Çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Günümüze kadar halk hekimliği üzerine yapılan 15 kitap, 15 makale, 15 tez tespit edilmiştir. Onların Toplamda 15 adet çalışma makalemizde zikredilmiştir.

ASHIRKHANOVA, Karlygash. (2019), Kazakistan'da Halk Hekimliği. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. (Doktora)

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazak halk hekimliğinin kaynağı ve tarihi üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm, Kazak Halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemlerine ayrılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde hastalığın seksen türü ve bu hastalıkları iyileştirmek için uygulanan farklı tedavi yöntemleriyle reçetelere yer verilmiştir. Ele alınan konularda yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerin verilmesinin ardından sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler aktarılmıştır. Çalışma sonuç bölümünde bu üç bölümde ele alınan konularla ilgili olarak değerlendirilmeler yapılmıştır.

5. Sonuç

Kazak halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalar bağımsızlık yıllarından sonra arttığı görülmektedir. Modern tıbbın temeli olan halk hekimliğinin hemen hemen her konuda araştırma ve gözlem yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar genellikle halk hekimliği kurumu bünyesinde yapıldığını rastlamaktayız. Çalışmaların çoğu akademik yayımlardan ziyade gazeteler ve aylık dergilerde yayımlanmıştır. İncelenen kaynaklarda tespit ettiğimize göre alan araştırma sırasında toplanan malzemeler sonucunda ortaya konulan eserler olduğu görülmüştür. İlk yazılı kaynakların çoğu Rus gezegenler tarafından yazılan araştırmalar olduğu tespit edilmiştir. Günümüze kadar halk hekimliği değerimize yeterince önem verilmediğini

Karlygash ASHIRKHANOVA

kanıtlayabiliriz. Toplumda halen halk hekimliği denildiği zaman olumsuz düşünce devam etmektedir. Öyle olması ise farklı sebeplerden kaynaklandığı da söz konusudur. Bu sorunların giderilmesi ve halk hekimliğinin değerinin artmasında Halk hekimliği ve halk hekimleri üzerine bilimsel çalışmalar yapılması son derece önemlidir. Makalede Kazakistan'da halk hekimliği üzerine yapılan bilimsel çalışmalar kitap ve kitap bölümü, makaleler, tez çalışmalarda olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Günümüze kadar halk hekimliği ile ilgili yayımlanmış kitap ve kitap bölümü halk arasında bulunan farklı alan uzmanlarının günlüklerinden oluşmaktadır. Kitapların bir kısmı ise tarihçiler ve tıp doktorların araştırma sonucu ortaya konulduğu tespit edilmiştir. Makaleler Kazakistan Üniversitelerinin araştırma dergileri ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilmiş bilimsel kongrelerin tam metin kitabındakiler listeye konulmuştur. Halk hekimliği konusunda çok az sayıda tez konusu çalışıldığını görmekteyiz. Bu konuda ayrıntılı incelemeler, folklor metin çalışmaları, saha araştırmaları, karşılaştırmalı araştırmalar yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Neticede 10 kitap, 23 makale, 6 tez makalede incelenmiştir. Toplamda 49 adet çalışma burada zikredilmiştir.

KAYNAKÇA

- ATTAR Aygün, SIBGATULLİNA Elfine, ALTINKAYNAK Erdoğan, SARIKAYA Yalçın (2011), **Rusya Federasyon'da Türk Tarihi İle İlgili Yazılmış Tezler Üzerine Bir Katalog Çalışması. Karadeniz Dergisi, 2012, Sayı 15, s. 39-88.**
- HOCALIMOV, Ziyadan (2013). *Halıq Emşileri Anıqtamalığı*. Almatı: Şalköde Basımevi.
- MİLLER, Vsevolod (1897). **İz Oblastiy Kirgizskih Verovaniy. Jivaya Strana.** Baskı 4. Sayfa 20. <https://www.booksite.ru/jiv/1897.htm>. (05.07.2017)
- ORAZAKOV, Estöre (1989). *Qazaq Halıq Meditsinası*. Almatı: Ğılım Basımevi.
- ŞÜLEMBAYEV, Katırşat (1978). *Täwipsildik Degen Ne?* Almatı: Qazaqstan Basımevi.
- <http://kazneb.kz/FileStore/dataFiles/75/ef/1556494/content/full.pdf?time=1513297297494&key=0a3aac378e252f382b31b9a5037bbd16&isPortal=true> Erişim tarihi 19.08. 2020

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁPHOE MOPE
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, **10 punto**, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve **12** kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır**.
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуются использовать

автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Alper ALTINKAYNAK adına TR82 0001 0001 4957 3171 3050 01 numaralı ZiraatBank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to AlperALTINKAYNAK’s ZiraatBank account number: TR82 0001 0001 4957 3171 3050 01 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

150 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
50 \$ / 40 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price ❖

600 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)